

54683

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

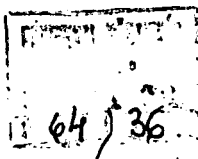
A
SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

1963

I.

SZEGED, 1963

54683

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

**A
SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1963

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1963

CSUKÁS ISTVÁN és MEGYERI JÁNOS

közreműködésével

szerkesztette:

BENKŐ LÁSZLÓ

I. MARXIZMUS—LENINIZMUS

AZ 1945-ÖS FÖLDOSZTÁS MEZŐHEGYESEN

Írta: IVÁNYI ANNA

A CSELÉDEK ÉLETE A FELSZABADULÁS ELŐTT

Mezőhegyes Békés megye legdélibb részén, közvetlenül a román határ mentén terül el. Itt II. József kora óta a felszabadulásig állami kezelésben levő ménesbirtok, majd mintagazdaság volt. A méntelep megalapításától 1848-ig kizárólag katonák és ezek hozzátartozói lakták a települést. A katonai életmód erősen éreztette hatását a cselédek életén a későbbi időkben is.

A község több területre — majorra — oszlik. A központi rész az intéző, a havtálnokok lakhelye. Gereblyézett útjaival, gondozott parkjaival üdülőhelyhez hasonlít. A központ a vendégek előtti reprezentációt szolgálta. A község egész területét az állami gazdaság foglalta el, magántulajdonban levő föld nem volt. Területe 33 ezer kataszteri hold, lakosainak száma megközelítette a 10 ezret. Az itt élő emberek 90—95%-a gazdasági cseléd, a fennmaradó rész a gazdasági szakemberek, cukorgyári dolgozók, értelmiségiek közt oszlik meg. Régtől fogva Mezőhegyesen élő családok leszármazottjai éltek és dolgoztak itt. Ide kötődtek e területhez, amelyet nehezen hagytak el. Így azután a gazdaságban a magyar agrárproletár külön típusa — a gazdasági cseléd típusa — formálódott belőlük.

Az 1929-es gazdasági válság előtt a dolgozók bére meghaladta a megyei átlagot. A válság után megváltozott a helyzet. „A mezőhegyesi állami »minta-gazdaságban« ma már kisebb a béres természetbeni járandósága, mint az 1930. évben a megyei átlag. Holott 1930-ban még jóval fölülmúlta a megyei átlagot...” [1] „Nemrégiben szállították le a kommenciójukat két mázsa búzával, 120 kg árpával, 10 kg szalonnával, 10 kg sóval.” — írja Féja Géza. [2]

Vessük össze a mezőhegyesi cselédek bérét más területek bérezésével, illetve az országos átlaggal. [3]

Az adatokat egybevetve azt látjuk, hogy a „minta-gazdaság” bére nem emelkedett fölül az országos, megyei átlagon, sőt ez alá süllyedt. Ennek ellenére nem fokozódott az elvándorlás. A régi cselédek közül kevesen mentek el, szinte összenőttek a gazdasággal. A környező falvakból idetelepültek könnyebben mozdultak, ők nem születtek bele a katonás cselédéletbe, a faluból szabadabb szellemet hoztak. Az elvándorlást természetesen csökkentette a „hárommillió koldus” nyomása is. A gazdaság, ha szűkösen is, de biztosította a megélhetést. Nehezen cserélték föl a kicsi, de biztos jövedelmet a munkanélküliség bizonytalanságával.

Az egész gazdaságban katonás rend uralkodott. Hajnalban az éjjeliőr ablakzörgetésére ébredtek az emberek. Reggel, délben csengetésre ültek le enni,

	búza q	árpa q	egyéb q	föld □-öl	pénz P	só kg	szalonna kg	tej l	lábbeli
országos átlag 1925—30 [4]	9	2,25	rozs 5,5	1600	20	—	—	1	—
nagybirtokok országos átlag 1925—30 [5]	14	6	—	1400	1 kg búza ára	28	40	—	1 pár csizma
Szentes 1929—30 [6]	15	5	csöves kuko- rica 10	—	300	—	—	—	1 pár sizma, 1 pár bakancs
Dunántúl 1930—33 [7]	6	5	rozs 5	1900	12—40	—	40	—	—
Hódmezővásárhely 1935 [8]	12	3	—	1350	30	20	25	—	1 pár csizma, 1 pár bakancs
Mezőhegyes 1934—35 [9]	12	2	—	1400	40	40	—	1	—

csengetésre fogtak ismét munkába. Nyáron hajnali két órától este kilenc óráig, télen három órától hét óráig dolgoztak. Hajnalban a munka megkezdése előtt megetették az állatokat és úgy indultak az egésznapos munkára. Hazatekezés után szintén etettek. Az emberek egész nap szigorú ellenőrzés alatt dolgoztak. Elsősorban a „pálcás” vigyázott arra, hogy a munka megfelelő ütemben folyjon. Egy-egy üzemegység élén a gazda állt, aki az emberek minden dolgában intézkedett, beleértve a családi és magánügyeket is. Ha valakihez vendég érkezett, köteles volt jelenteni a gazdának. A gazda segítségével — aki szemmel tartotta és ismerte az emberek életét — az intézők és főintézők pontosan tájékozódhattak a majorok életéről. A gazdának minden este jelenteniük kellett a legkisebb rendellenességeket is. Tisztaságuk általában öröklődött a családban, így egész gazdaságiak alakultak ki, kiszakadtak a cselédek közül, ahonnan származtak. A megtorlás is elsősorban a gazda segítségével történt. A cseléd előtt a hatalom első képviselőjeként ő állt, rajta felül már csak az intéző volt. A csendőr is csak akkor ütött, ha az intéző parancsolt. Ez a két hatalom megfelelően pótolta a falu számos hatalmasságát. Tervszerűen, anyagi kedvezményekkel nevelték az embereket arra, hogy az intéző és a gazda besúgója legyenek. Az állandó, szigorú figyelemmel elérték, hogy minden elégedetlenséget már csírájában elfojtottak. Éles érzékkel emelték ki az „összeesküvés” elindítóit. Ezeket az embereket nem tűrték meg a gazdaság területén.

Komolyabb rendbontásra nem is került sor. Őt olyan ember közül, akik 1914-től 1945-ig dolgoztak a gazdaságban, egy sem emlékszik olyan esetre, hogy a cselédség egésze, vagy akár csak jelentősebb része is valamiféle követeléssel lépett volna fel a vezetőkkel szemben. Az emberek nagy részének megtörté gerincét a vasfegyver. Ha nem is tudta alázatossá, meghunyászkodóvá tenni őket, átmenetileg közömbössé, fásulttá váltak minden iránt.

A cseléd nem hagyhatta el a major területét a gazda engedélye nélkül. Így eleve lehetetlen volt a gazda igazságtalansága ellen orvoslást keresni, amit úgysem kaptak volna meg sem az intézőtől, sem a csendőrségtől. A „rend” érdeké-

ben mindig a gazda igazsága volt az igazság. Megverhette, megpofozhatta az embereket, nem vonták érte felelősségre, hiszen a csendőrök, intézők is ezt tették. Ha valaki nem tudta elviselni ezt az életet, elköltözött — más módon nem szabadulhatott. Könnyen elmehetett mindenki, annál nehezebben vettek fel új embert, különösen falusit. Nem szerették a falusi embert, aki nehezen nyugodott bele a megszokottnál nagyobb igazságtalanságba és jobban is ismerte jogait. Ha nem tört be a gazdaság rendjébe, vagy önként távozott, vagy elküldték. Az állami gazdaságban a jó munkabírás mellett elsősorban a „jó magavisélet” volt a fontos.

A cselédek idejének, fizikai erejének maximális igénybevétele megkönnyítette a szellemi elnyomást, lehetetlenné tette a legminimálisabb kulturális életet is. Az emberek a szó szoros értelmében nem értek rá gondolkodni. Hajnaltól késő estig dolgoztak. Utána már se erejük, se kedvük nem volt a szellemi munkához. Vasárnap ugyan nem voltak kinn a földeken, de az állatokat akkor is el kellett látni, és ez a nap felét elvette. Szabadság — elméletben — 12–14 nap volt évenként, a gyakorlatban semmi. Csak nagyon indokolt esetben engedtek el valakit a munkából és pontosan ellenőrizték, hogy hova ment. A gyerekek 12 éves koruk óta dolgoztak, annyit, amennyit éppen bírtak — fél bérért. Az egész bért csak 24 éves kortól adták meg, hamarabb csak nagyon kivételes esetben.

A major életének központja az istálló volt. Itt találkoztak az emberek reggel, este. Itt kapták meg a paráncsot, itt osztotta ki a gazda időnként a pofonokat. A legények egész évben itt aludtak az állatok között. Régi szokás volt ez. Az istállóban való alvás egészségtelen voltára senki sem gondolt. Természetes velejárója volt ez a cselédéletnek. A lakások szűkek, bár jól építettek voltak. Két, illetve négy család lakott egy lakásban. Teljesen idegen embereket egész életükre összezártak és arra kényszerítettek, hogy a születéstől a halálig tanúi legyenek egy másik család minden életmegnyilvánulásának. Az 1930-as években szétválasztották a lakásokat, a szobákat kikövezték. Az állam nem önzetlenül cselekedett, amikor ezt tette. A világhírűvé vált méntelep és állami gazdaságot sok kül-, és belföldi szakember látogatta. Gyakran hozták ide a falvak módosabb gazdáit a korszerű gazdálkodás megtekintésére. Kényelmetlenné vált a látogatók előtt a modern istállók és a közös lakások szembezőkő ellentéte. Ekkor számolták föl végleg a putrikat, a földbevált lakásokat. A lakások így egészségesebbé váltak, bár továbbra is szűkek maradtak.

A „rend” érdekében tökéletes szellemi és politikai zárlatot készítettek a gazdaságban. A visszaemlékezők szinte jelképesen emlegetik a Mezőhegyest körülvevő drótkerítést, ami fizikailag is elzárta a gazdaságot a környező területtől. Ez a drótkerítés nemcsak a vadak kiszökését és keveredését akadályozta meg — amiért tulajdonképpen készítették — hanem látható módon elválasztotta a gazdaságot a forradalmi múltú Viharsaroktól. És valóban: itt semmi sem mutatta, hogy a Viharsarokban vagyunk. Mezőhegyes történetében nincsenek komolyabb forradalmi hagyományok. [10] A század végén, az aratósztrájkok idején itt építették ki a sztrájkterő tanyát. A Tanácsköztársaság sem rázta föl a cselédeket. Ezt mutatja a Közigazgatási Bizottság következő megállapítása:

„Mezőhegyest speciális helyzete megkímélte attól, hogy a commun ideje alatt az állam vagyona nagy kárt szenvedjen. Bár az idegen agitátorok egész raja lepte el a községet, mégis elég nyugodtan viselkedtek a lakosok.” [11]

Ugyancsak a nagy gonddal fenntartott „speciális helyzet” óvta meg a mezőhegyesieket a környező falvak agrárproletárjainak forradalmi hatásától. A

Tanácsköztársaságra emlékezve is többnyire a román intervenciós csapatok „duoa zeci si cinci” rendszere jut az emberek eszébe. [12]

Mezőhegyes külön világ volt. Ide levél csak az intéző ellenőrzésével juthatott be. Újságot szintén csak engedéllyel lehetett járni, de még így is csak a vezetőségnek megfelelő szellemű újságok jöhettek számításba. Párttagságról, vagy egyáltalán komolyabb politikai érdeklődésről szó sem lehetett. Az emberek nagy része nem is tudta, hogy milyen pártok léteznek. A szomszédos falvak szegényparaszt, agrárproletár elemei kevéssé tudtak hatni a cselédségre. Nem tudták bevonni őket a mindennapi harcokba, a gazdaság területén is maguk végezték ezt (kormánypárti gyűlések, választások zavarása). [13]

Könyvet szinte egyáltalán nem olvastak. Az iskolából kölcsönzött mesék-könyvek képviselték az írásos kultúrát. Az iskolában a lehető legkevesebbre tanították meg a gyerekeket. Az intézők nem vették jó néven, ha egy-egy tanító komolyan vette a tanítást. Az volt az elvük, hogy elég, ha a cseléd le tudja írni a nevét, többre nincs szüksége. A tanítási idő egy részét a gyerekek a tanító kertjében kapálással, gyümölcszedéssel töltötték. Gyakran mentek ki könnyebb munkákra a gazdaság földjére. A falusi iskolákból idekerült gyerekek messze kiemelkedtek tudásban az itteni gyerekek közül.

A felnőttek minden szórakozása a vasárnap esti „cuharé” — bál — volt, aminek időtartamát a gazda határozta meg. Moziha nagyon ritkán járhattak, hiszen az előadás éppen az esti etetés idejére esett. Szabad idejük nagy részét alvással, beszélgetéssel töltötték. A szellemi igénytelenségre való tervszerű nevelés az idősebb embereken jóval a felszabadulás után, sőt még ma is erősen érezhető.

Mindezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, hogy megérthessük: sok más tényező mellett ez az életforma mennyire hatott az emberek gondolkodására és így a földosztás alatt tanúsított magatartásukra is. Az elmondottakból talán fény derül arra, miért volt e területen gyengébb a földért vívott küzdelem, mint általában a Tiszántúlon. A fizikai, szellemi elnyomás csak egy bizonyos határig növeli a forradalmi készséget, ezen túl passzivitásra, fásult belenyugvásra szoktat. Ezt lehetett észlelni Mezőhegyesen is, bár nem a földosztás egész folyamata során, de kezdetben minden bizonnyal. Az emberek 1945 előtti életének ismeretében jobban meg tudjuk becsülni a cselédsorból szabadult emberek első önálló lépéseit az új, szabad életben.

A FÖLDOSZTÁS MEGINDULÁSA CSANÁD MEGYÉBEN

A Tiszántúlon hevesebb harc folyt a földért, mint az ország más területein. Ez a terület szabadult fel a leghamarabb, forradalmi múltja is fokozottabb harcra készítette. Az ősön elmaradt vetéseket sürgősen tavaszival kellett pótolni, mivel a parasztság nem akarta tovább művelni az úri földet, el kellett dönteni a földek tulajdonjogát. Több tiszántúli község kereste fel küldöttséggel az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, sürgetve a földreformrendelet kibocsátását. Harcuk hozzájárult a rendelet kialakításához, egyes koalíciós pártok gáncsokodásának ellensúlyozásához.

Csanád megye az első között szabadult fel — még 1944 szeptember-októberben. Így a megyében — a többi tiszántúli megyéhez hasonlóan — hamar és erősen jelentkezett a radikális földreform igénye. A szegényparasztnak a megye több községében már 1944 őszen birtokba vették az elhagyott, meg nem

művelt területeket. Ez még nem megyei szervek utasítására történt — hiszen a közigazgatás ekkor még meglehetősen zilált állapotban volt. A szegényparaszatok saját elhatározásukból cselekedtek. A földreform végrehajtása során a megyei szervek gyakran ütköztek bele ebbe az önállósági igénybe.

A makói koalíciós pártok 1945. február 22-i értekezletén jelentkezett elsőként az az igény, hogy megyei szinten, egy szerv irányításával kezdjék meg a földosztást. A tavaszi munkák ideje következett, sietni kellett a juttatásokkal. A pártok a Nemzeti Bizottsághoz fordultak, hogy utasítsa a falvak pártjait a földigénylő bizottságok megalakítására, s kérték, hogy ezek feladata a helyi földviszonyok megvizsgálása, felmérése, az előkészítő munkálatok elvégzése legyen. A Nemzeti Bizottság elfogadta az indítványt, és egy bizottságot alakított az előkészületek irányítására. [14] Az értekezlet előtt — február közepén — járasonként küldöttség ment az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz a reform sürgetésére, a rendelet előkészítésének szorgalmazására.

Hivatalos szerv csak a rendelet megjelenése után alakult, 1945. március 25-én: a Megyei Földhivatal [15]. Ez a szerv folytatta az előkészítő bizottság munkáját. A Földhivatal 1945. április 1-i jegyzőkönyve arról számol be, hogy tagjai 23 községben végezték el az előkészítő munkálatokat — köztük Mezőhegyesen is. [16] Hivatalosan a megyében először Püspöktelelén és Deszken osztottak földet 1945. április 3-án. [17]

Csanád megye az ország egyik legsűrűbben lakott területe, így a földnélküliek, törpebirtokosok kielégítése komoly gondot okozott. Ezért fordult a Földhivatal már megalakulása napján a megye legnagyobb állami gazdasága, a Mezőhegyesi Állami Gazdaság felé. Innen akarta kielégíteni azokat az igényeket, akiknek saját községükben nem jutott föld.

MEZŐHEGYES FELSZABADULÁSA ÉS A FÖLDOSZTÁS MEGINDULÁSA

Mezőhegyes még 1944. október 6-án minden komolyabb harc nélkül felszabadult. Az őszi termés betakarítatlan volt. A gazdasági és közigazgatási vezetők még a nyár folyamán elmenekültek. 1944 augusztusában elrendelték a község gazdasági kiürítését. A törzsszállományt nyugatra hurcolták; a ménest Dunántúlra, onnan Nyugat-Bajorországba, a terület amerikai megszállása után az Egyesült Államokba vitték. Szállítás közben sok értékes állat pusztult el. Erre a sorsra jutott a gazdaság ló- és sertésállományának nagy része is. 1945. január 1-én mindössze 6 ló, 27 sertés, 513 szarvasmarha volt a gazdaságban. Ez természetesen nem volt elég a betakarításhoz annál is inkább, mert a gazdaság gépeinek nagy része üzemanyag hiányában használhatatlan volt. A felszabadulás után a szovjet parancsnokság a községet egy-egy katonai parancsnokkal az élen két körzetre osztotta. Ők adták az utasításokat naponként a kerületek gazdáinak, számadóinak. Tavaszig a jól bevált „bizalmi” rendszer segítségével a szovjet katonai parancsnokság irányította a mezőgazdasági munkákat is. Minden kerületben népgyűlésen választották ki a legmegbízhatóbb embereket, akik tartották a kapcsolatot a katonai parancsnokság és a lakosság között. A gazdasági ügyeket intéző gazda mellett, mint a politikai ügyek intézői, a bizalmiak álltak. Ők tettek javaslatot arra nézve is, hogy a lassan visszaszívargó urak közül ki kerülhet újra a helyére, illetve, hogy kit utasítsanak ki. A cselédek határozottan felléptek egykori uraik ellen. A 60 visszatérő gazdatiszt közül

mindössze kettőt igazoltak. A szovjet parancsnokság irányította az élelmiszer elosztását, állatokat vágatót le, kenyeret osztott.

A mindig mások által vezetett, minden önállóságától megfosztott cselédség lassan hozzászokott ahhoz, hogy sorsát maga intézze. Ideiglenesen megszervezték a közigazgatást. Iparosokból, kocsisokból, béresekből polgárőrséget alakítottak. Mind gyakrabban beszéltek a föld szétoztásáról, különösen a szomszédos falvak aktívabb lakóinak hatására. Odáig azonban nem jutottak el, hogy maguk cselekedjenek. Ennek több oka is volt. A több évtizedes, erős szellemi és politikai zárlat félelmet oltott az emberekbe, és passzivitáshoz szoktatta őket. Ugyanakkor az itt dolgozók anyagilag jobban el voltak látva, mint a környező falvak szegényparaszt, agrárproletár elemei. Az alacsonyra szorított igényeket nagyjából kielégítette a félig természeti, félig pénzbeli díjazás: a kommenciórendszer. A harmadik ok: az állami gazdaságban való élet, a nagyüzemi gazdálkodás ismerete egy bizonyos fajtájú kollektív érzést teremtett az emberekben. [18]

A felszabadulás után elsőnek a Kommunista Párt alakult meg 1944 októberében. [19] A többi párt — a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt — 1945 januárjában. Ugyancsak januárban a Kommunista Párt koalíciós alapon életre hívta a Nemzeti Bizottságot. A Kommunista Párt kezdeményezésére február-márciusban Földigénylő Bizottságot szerveztek, amelyek megvizsgálták az igénylők jogosultságát. [20]

A Kommunista Párt megalakulását a szovjet parancsnokság is támogatta. Alapítói nagyrészt munkások: cukorgyári, műhelyi dolgozók. [21] A cselédek ekkor még nem léptek be jelentős számban, először tájékozódniuk kellett a pártok között, le kellett győzniük félelmüket. A cselédek pártokba lépése a földosztás megindulásával kezdődött. A legöntudatosabbak a Kommunista Párt tagjai lettek, mivel ez a párt intézte közvetlenül a földosztást; úgy érezték e mellett őrizhetik meg földjeiket leginkább. Az igénylők egy jelentősebb része csatlakozott a Nemzeti Parasztpárthoz, így kedvezően alakult az igénylők pártmegoszlása. A Szociáldemokrata Párt tagságát többnyire az ipari munkások alkották. A pártok között nem alakult ki jelentős ellentét, mivel a község szociális, és így politikai szempontból meglehetősen homogén volt.

A Községi Földigénylő Bizottság hivatalos megalakulásáról az első levéltári adat 1945. április 7-én kelt. Ezzel szemben Sipos János a KFB elnöke a megalakulást február 20-ára teszi. Valószínű tehát, hogy a hivatalos megalakulás előtt már tevékenykedett egy bizottság, amelyből a hivatalos KFB kinőtt. Ez a bizottság előkészítette a földosztás gyors végrehajtását. E feltevés helyességét támasztja alá a Csanád megyei főispán 1945. március 31-i jelentése is, amely arról ad számot, hogy a megye 42 községe közül 40-ben már megalakult a KFB.

Mielőtt a mezőhegyesi KFB kiosztotta volna a földet, el kellett dönteni az állami gazdaság sorsát. Mint már említettük, a Megyei Földhivatal március 25-én javaslatot tett a gazdaság részleges felosztására. Az Országos Földosztó Tanács április 5-én szállt ki a gazdaságba. A helyszíni döntés szerint 5587 hold marad vissza, a többi kiosztásra kerül. [22] Április 14-én az OFT megváltoztatta a határozatát és 14 600 holdat adott át az igénylőknek. [23] A környező falvak fellebbeztek e döntés ellen, és teljes felosztást követeltek. [24] A végegyház KFB azt a javaslatot tette, hogy telepítsék át a gazdaságot más területre. A kérdés indokolt volt. A Megyei Földosztó Tanács 22 745 jogos igénylő közül csak 14 476-ot tudott kielégíteni a rendelkezésére álló földből. [25] Az OFT természetesen ennek ellenére sem egyezhetett bele az áttelepítésbe, bár 1946 ja-

nuárjáig nem döntötte el végérvényesen, hogy mennyit tart vissza állami gazdaság céljaira. A világhírű méntelep, a korszerűen kiépített gazdasági telepek lerombolása óriási kárt okozott volna a népgazdaságnak. A 14 600 holdon 14 község osztozkodott. Hosszas huzavona után eldőlt, hogy melyik község mennyit kap a területből: Mezőhegyes, Végegyháza, Ambrozfalva, Nagy-Majláth, Csanádalberti, Pitvaros, Kövegy, Csanádpalota, Magyarcsanád, Apátfalva, Mezőkovácsháza, Reformátuskovácsháza, Makó, Nagylak. Tótkomlós és Battonya igényét nem elégítette ki a tanács, mivel ezekben a községekben már az igénylők 65 százaléka földet kapott. A terület legnagyobb része a mezőhegyesi cselédség birtokába került, a tanács 70 százalékos kielégítést biztosított számukra a következő indoklással: „Figyelembe vette a tanács azt is Mezőhegyes igénylői javára, hogy úgy ők, mint felmenőik, generációkon keresztül e birtokon a gazdasági cseléd sanyarú kenyerét ették, s leginkább érdemesek arra, hogy a cselédségből felszabadulva, azon a birtokon kapjanak földet, ahol ők, apaik, és nagyapáik dolgoztak. Végegyháza község közvetlenül a mezőhegyesi ménesbirtokhoz kapcsolódik. A község lakossága túlnyomórészt a birtokból élt és ezért a Mezőhegyesre vonatkozóan megállapított irányelvek, ha nem is teljes mértékben — érvényesek.” [26] Végegyháza 65 százalékos, a többi község 50 százalékos kielégítést kapott.

Mezőhegyesen április 3-ig 1960 igénylő iratkozott fel, 20 ezer hold földet igényelve. Ez a szám fokozatosan csökkent. Országos viszonylatban éppen fordítva volt a helyzet. Először kevesen jelentkeztek, majd leküzdvé félelmüket, egyre többen. Ennek az eltérésnek az volt az oka, hogy — ahogy az igényelt terület mennyiségéből látszik — több földre számítottak, mint amennyi jutott. A nagy területhez szokott emberek nehezen tudták elképzelni, hogy kicsi földön meg tudnak élni. Ezért sokan inkább visszaléptek. Jellemző a mezőhegyesi cselédségre, hogy fel sem merült bennük a gazdaság áttelepítésének gondolata. Mint láttuk, Végegyháza igénylői javasolták ezt. Amikor látták, hogy kevés föld jut, nem próbáltak többet követelni, inkább visszaléptek. Emellett az intézők visszatérésétől való félelem is hozzájárult a visszalépők számának növekedéséhez. Április 7-én már csak 16 154 holdat, április 9-én 13 500 holdat igényeltek. Április 19-én 1031 az igénylők száma 7730 hold igénylésével. A csökkenést az is magyarázza, hogy az MFT április 14-én úgy határozott, hogy a mezőhegyesi cselédség 5200 hold földet kap. Az igénylők száma ekkor 860. Mivel minden cseléd egyformán jogosult volt a földre, a KFB úgy határozott, hogy egyenlő arányban osztja meg a földet. Minden férj, feleség 2—2 kataszteri holdat kap alapjuttatásként, ezenfelül minden gyermek után egy kis holdat (1200 □-öl) Így tudták csak kielégíteni az igénylőket. Az átlagos juttatás — 6 kat. hold — alacsonyabb, mint a mezőgazdasági cselédek juttatásának országos átlaga (8,4 kat. hold). Csanád megyei viszonylatban nem alacsony ez a juttatás. Mezőkovácsháza 947 igényjogosultja közül 1945 júliusában még csak 359 kapott földet, jelentős részben 3 holdon alul. 1947 februárjában még mindig van 200 igénylő, akinek nem jutott föld. Április 19-én a battonyai járásbíróság már azt jelenti a makói főispánnak, hogy Mezőhegyesen kiosztottak 5200 hold földet. Ez a kiosztás még nem volt végleges. A háborúból hazatérő hadifoglyok igénylése megváltoztatta az arányokat.

A föld kimérését a KFB tagjai végezték minden előzetes műszaki felmérés nélkül, s olyan jól, hogy a későbbi mérnöki mérésakor alig kellett javítani rajta. A mezőhegyesi KFB komoly harcot vívott a kiosztandó területek fekvése miatt a környező falvakkal. Az OFT terve szerint az állami gazdaság részére a köz-

ponti területek maradnak, a periférikus területeken kell osztozkodnia a 14 községnek. Minden falu azt akarta, hogy a határával érintkező, vagy ha nem volt határos a gazdasággal, a hozzá legközelebb fekvő területeket kapja meg. Ragaszkodtak a kövesút menti földekhez, hogy a szállítást megkönnyítsék. A KFB-nek sikerült elérnie, hogy a megyei tanács kimondta: először a mezőhegyesi cselédség választja ki a neki megfelelő területeket.

A Kommunista Párt sürgette a földosztás befejezését, hogy a visszatérő, erősödő reakciót kész tények elé állíthassa. Csanád megye igen sikeresen tett eleget ennek a kívánságnak. Az országban elsőnek bonyolította le a földosztást, két hónap alatt a juttatás 90 százalékát elvégezte. [27]

A gyors befejezés a KFB tagjai lelkiismeretes, fáradságot nem kímélő munkájának eredménye. Lényegében ellenszolgáltatás nélkül végezték munkájukat. Kaptak ugyan megszabott napidíjat, de ez, a pénz fokozódó romlása miatt, jelentéktelen volt. A bizottság munkáját nagymértékben elősegítette a Vörös Hadsereg helyi parancsnoksága, amely már ősz óta támogatta a lakosságot.

A szovjet parancsnokság ugyanabból az okból sürgette a föld kimérését, mint a Kommunista Párt. Részt vett az osztás munkálataiban: gépeket, lovakat bocsátott a KFB rendelkezésére és naponta érdeklődött a munka előrehaladásáról. A „lityinántok” — azok a szovjet tisztek, akik közvetlenül foglalkoztak a lakosság ügyeivel — állandóan sürgették a bizottság tagjait: — — — —

Szakemberhiány miatt a mérnöki kimérés késett. Egy-egy mérnöknek akkora terület jutott, hogy hónapok teltek el, míg el tudta végezni a méréseket. A parasztok csak akkor érezték magukat teljes biztonságban földjükön, amikor azt mérnökiileg kimérték, s birtoklevelet kaptak. Ezért gyakran erőszakkal kényszerítették a műszaki vezetőket a felmérés megkezdésére. Ez történt Mezőhegyesen is. A KFB tagjaiból küldöttség ment Makóra, Cs. S. mérnökhöz, aki a műszaki munkálatok elvégzésével volt megbízva. Be üzentek neki, hogy addig el nem mennek, míg velük nem megy, s ha magától nem megy, erőszakkal viszik. Még azt sem engedték meg, hogy vonattal utazzék utánuk. Biztos, ami biztos — mondták —, s kocsira rakták a mérnököt. [28] Cs. S., mint a legtöbb mérnök, pusztán a túlterhelés miatt került ilyen helyzetbe.

Az MFT 1945. január 17-én végleg kitűzte a visszamaradó mintabirtok határát, s ezzel hozzájárult a juttatások rögzítéséhez. Gyakori volt ugyanis a kimért föld új juttatása, cseréje. Ez alaposan megnehezítette a termelést, főleg az ősz közeledtével. Különösen ott volt elterjedt ez a jelenség, ahol a juttatottak pört folytattak az elkobzott területek gazdáival. Az OFT a termelés megkönnyítése érdekében úgy rendelkezett, hogy 1946. szeptember 30-ig senkit nem lehet kimozdítani ingatlanából. Így történhetett meg, hogy a mezőhegyesiek a számukra juttatott 5200 hold helyett gyakorlatilag 6046 holdat foglaltak el — a többi község rovására. Ez az egyenlőtlenség az 1946—47-es gazdasági évben kiegyenlítőddött. Az OFT rendelete nemcsak népgazdasági érdekeket szolgált. A Kisgazda Párt reakciós elemei választási győzelmüket a demokratikus vívmányok megfékezésére akarták felhasználni. 1946 január végén a Kommunista Párt ennek ellensúlyozására kiadta a jelszót: „Földet vissza nem adunk!” Országszerte több tüntetés zajlott le a szegényparasztok és a munkásság részvételével. A fenti rendelet útját állta a reakció munkájának.

A földért való küzdelmet országosan a Kommunista Párt előterjesztésére törvénybe iktatott 1946. IX. tc. zárta le 1946. május 13-án [29]. Ez a rendelet kimondja, hogy az 1946. január 1-ig kiosztott földet gazdájának visszaadni nem lehet, s az eddig ki nem osztott földeket csak az OFT engedélyével lehet ki-

osztani. Ezután csak annak az igénylését kell elfogadni, aki eddig önhibáján kívül nem igényelt. Akitől a KFB a jogszabályok megsértésével vette el a földet, vissza nem kapja, hanem csereingatlant kap helyébe. Ezt a rendeletet a Kommunista Párt azért terjesztette be, hogy megakadályozza a közben megerősödött reakció támadását a földreform ellen. Ugyanebből az okból sürgette a telekkönyvek kiosztását, ami csak 1947 nyarán fejeződött be.

A mezőhegyesi cselédség földért való küzdelme nagyon leegyszerűsödött, mivel nem kellett földbirtokosokkal, kulákokkal harcolnia. A mintabirtok területének kiterjesztéséért folyt ugyan küzdelem, de ez nem érintette komolyan az igénylők érdekeit. Éppen ezért szinte semmi hatása nem volt a reakció földreform elleni támadásának, illetve a „Földet vissza nem adunk”-mozgalomnak. Kisebb-nagyobb tüntetések ugyan lezajlottak, de ezek inkább reakciós tisztviselők ellen irányultak s részben félreértésekből eredtek [30].

HÁZHELYIGÉNYLÉS — HÁZÉPÍTÉS

A földosztással egyidőben történt a házhelyigénylés, illetve kimérés. A házhely juttatásról szóló 2400/1945/FM. sz. rendelet 1945. április 27-én jelent meg. Pontosan körülírja, milyen területek sajátíthatók ki erre a célra.

Mezőhegyesen igen komoly problémát okozott a házhely és az építkezés kérdése. A juttatottak közül senki sem rendelkezett lakóházzal. A régi cselédségi lakásokban hosszú ideig nem maradhattak. A földigényléssel együtt írták össze a házhelyigénylést is. Mivel pedig az építőanyag megszerzéséhez szükséges anyagiakkal nem rendelkeztek, azt is a gazdaságból kívánták megszerezni. A KFB már május 10-én javaslatot terjesztett az MFT-hez, hogy — mivel házhely céljára nincs földterület — vagy csökkentsék a más községek számára juttatott területet, vagy a gazdaság adjon át valamennyi földet [31]. Hosszas huzavona után a gazdaságban cserealapon egyeztek meg. A házhelyek kiosztása még nem oldotta meg a kérdést, nem volt miből építeni. A gazdaság igényt tartott a kiosztott területeken levő épületekre, és nemzetgazdasági érdekekre hivatkozva tiltakozott lebontásuk ellen. Abban igaza volt, hogy a jó állapotban levő, jól megépített gazdasági épületek lebontása jelentős veszteséget okozott a népgazdaságnak, de kiosztásuk politikailag igen jó hatással volt a parasztságra. A bontási engedély megszerzése után elkezdődött a szokásos vita: kapjanak-e bontási anyagot a falvak? Végül is az MFT úgy döntött, hogy aki saját lakhelyén nem rendelkezik házzal, kap anyagot. Ez aztán állandó súrlódást idézett elő a helybeli és a környékbeli igénylők között. Sok panasz érkezett a mezőhegyesi KFB-hez, illetve a MFT-hez a bontási anyag jogtalan eltulajdonítása miatt. A mezőhegyesiek — felhasználva, hogy a falusiak nem tudtak állandóan vigyázni anyagukra — széthordták azt. Falanyag csak annyi jutott minden igénylőnek, amennyi a ház és a gazdasági épületek alapjához szükséges. A házak többnyire vályogból épültek. Az igénylők nagy része maga készítette a vályogot, gyakran maga húzta fel a falat is.

Nagy problémát okozott a tanyaközpontok helyének kijelölése. A közigazgatási szervek és az OFT tanyaközpontok építése mellett döntött. Az emberek viszont minél közelebb akartak lenni a földhöz, hiszen igaerejük nem volt. A földre, vagy közvetlen közelébe akartak építeni. Végül a gazdaság központja mellé egy nagyobb települést jelöltek ki, kerületenként pedig kisebb tanyaközpontokat hoztak létre. A falvak igénylőinek ez nem felelt meg, mert —

mivel ők csak a földmunkák végzése alatt tartózkodtak itt — semmi sem kötötte őket a központokhoz (ivóvíz, villany stb.). Így azután földjeikre építkeztek — teljesen rendszertelenül.

A bontási munkákat összefogva, közösen végezték, szép példáját adva a közösségi érzésnek, segíteni akarásnak. Minden család maga tisztogatta meg a kibontott anyagot és szállította a házhelyre. Sokan — akik nem tudtak azonnal hozzákezdeni az építkezéshez — hogy jobban el tudják végezni földjükön a munkát, maguk összetakolták kunyhókban laktak. Téltre kukoricaszárral támogatták körül s betapasztották. Sok példa van az erőszakos lakásfoglalásra. Utóri, tanítói lakást foglaltak el, s többszöri felszólítás után sem költöznek ki belőle.

A házépítések legnagyobb részt 1947 nyarán folytak, úgyhogy őszre az igénylők 65—70%-a beköltözött saját lakásába. A házak általában jól építettek. Beköltözés előtt a körzeti orvos ellenőrizte, megfelelnek-e egészségügyi követelményeknek. Az 1947-ben megalakult UFOSZ támogatásával személyenként 3 ezer forint kölcsönt kaptak az igénylők. Nagy segítséget jelentett, hogy amíg nem tudták felépíteni a házat, a gazdaság lakásában maradhattak. Az 1948-ban induló típus-házépítési akció végleg megoldotta az igénylők lakásprob-

A FÖLD MEGMŰVELÉSE

Ha a föld birtokbavétele, megvédése nem is jelentett különösebb nehézséget a mezőhegyesiek számára, a föld megművelésénél megmutatták, hogy mennyire ragaszkodnak a földhöz. Mint cselédek, semmiféle gazdasági felszereléssel nem rendelkeztek, s nem volt vetőmag sem. A vetési statisztikák mutatják, hogy a föld nagy része vetetlen volt, sőt szántatlan. Így például az 1945. április 18-i kimutatás szerint a belsőperegi juttatottak 222 holdjából 217 hold szántatlan. Az arány a többi kerületben sem jobb. A gazdaság felszereléseinek karbantartás hiányában megrongálódtak, és ami megvolt, azt a gazdaság vezetősege rendelet híján, s a gazdaság érdekeire hivatkozva nem akarta kiadni.

A Vörös Hadsereg saját lovait, kocsijait bocsátotta a földigénylők rendelkezésére. Megpróbálkozott rendet teremteni a széthordott állatok, felszerelések ügyében is. Összeszedte a törzskönyvezett állatokat, megtiltotta, hogy nehéz munka végzésére használják őket. A földigénylők ugyanis minden állatot önhatalmúlág munkára fogtak. Részben a szovjet parancsnokság munkájának köszönhető, hogy a hosszas kísérletezéssel kitenyésztett értékes noniusz és lipicai törzsllovak megmaradtak népgazdaságunknak.

Az idő sürgetett, gyorsan el kellett vetni, ha az őszi vetést még pótolni akarták. A föld megszerzésénél nem volt rá alkalom, de itt bebizonyították a cselédek föld- és munkaszerezetűket. Önhatalmúlág — nem törődve a gazdaság vezetőinek fenyegetőzésével, majd kétségbeesett siránkozásával — használatba vették a gazdaság szerszámain. A vetőgépek, ekék megszerzése még nem oldotta meg a nehézségeket. Nem volt mivel vontatni őket, s a Vörös Hadsereg segítségével a hatalmas területek megmunkálására nem volt elé. A nehézségek nem keserítették el az embereket. Sokan kapával „szántották” fel a földet. A vetést ezen a tavaszon szinte kivétel nélkül kézi erővel végezték. Nem volt ritka látvány, hogy két-három ember boronába, vagy fogasba fogta magát [32]. A 12—13 órás munka, amit egész életükben végeztek, szívóssá tette őket — s most maguknak dolgoztak!

A kiosztott réteket a gazdaság gézeikével törték fel, közös erővel fát termeltek ki az erdőből, azzal fűtötték a gépet. Az erdészet népgazdasági érdekekre hivatkozva természetesen tiltakozott a fakitermelés ellen. A vetés azonban legalább olyan fontos volt, s ezt tudták az emberek.

Az igénylők fejlett közösségi érzése itt is megmutatkozott. Amikor már könnyebben lehetett utazni, területenként összefogtak. Egyik részük elment állatokat vásárolni, másik részük a földet művelte. Dunántúlról sikerült állatokat szerezni, úgy hogy most már volt mivel vontatni a gépeket. Először természetesen át kellett alakítani azokat, mert többnyire gépi, illetve lóvontatásra voltak beállítva. A gépeket a kerületek között igazságosan szétosztották, kikötve, hogy ha valamelyik kerület elvégezte a munkát, köteles átadni a gépeket annak a résznek, ahol még szükség van rájuk. Az MFT hivatalosan csak 1946 júliusában osztotta szét az élő és holt felszerelést. Addig teljes anarchia uralkodott. Állandó vita folyt a gazdaság vezetői és a KFB között. Voltak természetesen túlkapások is. A szegénységből kiszabadult ember nehezen találja meg a helyes mértéket cselekedeteiben, gyakran enged kapzsiságának. Ez nyilvánult meg a helybeli és a falvak földigénylői közötti vitákban. A mezőhegyesiek az „idegeneknek” semmit sem akartak adni, vagy legalábbis jóval kevesebbet, mint amennyit azok igényeltek. Egy-egy traktort gyakran csak ismételt kérelem után kaptak meg a falvak. A visszaadáskor ugyanilyen huzavona volt. Gyakran előfordult, hogy az emberek összefogtak, elmentek a traktorért, s erőszakkal elhozták. Ez történt pl. 1946 őszén Végegyháza és Mezőhegyes között. Miután többszöri felszólítás után sem juttatták „haza”, egy csoport ember hazahúzta a traktort, mivel hajtóanyagot nem kaptak a végegyháziaktól [33]. Természetesen hiba lenne ezekben a vitákban csupán önzést látni. A földet meg kellett művelni, s mivel a gazdasági felszerelés kevés volt, ez szükségszerűen súrlódásokat idézett elő.

Ha megnézzük min kellett az embereknek osztozkodniuk, megértjük a vitákat. A gazdaság 33 ezer hold földje nagyjából felesen oszlott meg a földigénylők és az állami gazdaság között. Erre a 33 ezer holdra jutott két ló, 32 számár, 2 öszvér, s néhány alaposan kivénült ökör és bivaly. A holt felszerelést a föld arányában osztották meg; 6 traktort, 33 cséplőgépet (nem mind üzemképes) és néhány pár gézekét kellett úgy elosztani, hogy a 33 ezer holdat meg tudják művelni. Nem csoda tehát, ha vitára került sor. Az igénylők között 43 embernek jutott 3 vetőgép. 1945 őszén az igénylők nagy része a kommencióban kapott fejadagot vetette el. De nem mindenki kapta meg a fejadagot, vagy volt aki már elfogyasztotta. Ott álltak ugyanakkor a kicsépeletlen gabonaasztagok. A szovjet parancsnokság megszervezte a gabona elosztását. Akinak nem jutott a csépelet búzából, az ősszel szántatlanul maradt földek gabonakeléseit aratta le és vetette el.

Hogy megkönnyítsék a munkát, közösen szántottak, vetettek. Beosztották a földet: egyik táblába búzát, másikba árpát stb. vetettek, s azután mindkinek kiosztották az őt megillető részt. Ez különösen akkor gyorsította meg a munkát, ha gézekével szántottak, mivel gézekével nem gazdaságos kis területen dolgozni. A betakarítást is együtt végezték. A munkaszervezésnek ez a formája hasonlított a későbbi I. típusú termelőszövetkezethez. Így művelték a földet a csatókamrási, komlósfecskési igénylők [34]. A szállítás megkönnyítésére megjavították, feltöltötték az utakat, gondosan ügyeltek rá, hogy meg ne rongálódjanak.

.. Szép és megható hallgatni az emberek visszaemlékezését ezekre az időkre. Senki sem csüggedt el a nehézségek láttán, pedig a nehézségek nem sok jóval biztattak. Erre vall a Csanád megyei főispán 1946. április 27-i jelentése. A főispán kétségbe vonja, hogy Mezőhegyesen el tudják végezni a tavaszi munkákat, holott ekkor már sokkal jobb volt a helyzet, mint 1945 őszén. Ekkor már a közben megalakult Földművesszövetkezet intézte és szervezte az igénylők el-látását. Kezelésbe vette a nagyobb gépeket, megszervezte a szerződéses növény-termelést, növényvédelmi szerekkel, vetőmaggal látta el a gazdákat.

A KFB gondosan ügyelt a munkák pontos elvégzésére. Kiharcolta, hogy a kiosztott terület arányában a gazdaság adja át trágyakészletének egy részét, hogy a háború alatt elhanyagolt föld termőképességét megjavíthassák. Még így sem sikerült jó termést elérni az aszály és a művelési lehetőségek hiánya miatt. A KFB kénytelen volt kérvényezni a megváltási ár és az adó fizetésének el-halasztását.

Az OFT 9733/1945. II. sz. elvi határozatában kimondta, hogy ott, ahol a holdankénti termés nem éri el búzából a 3 mázsát, a megállapított adó, illetve megváltási ár felét kell fizetni. Ha ez nagy megterhelést jelent, el lehet halasz-tani. A juttatottak az ország nagy részén éltek ezzel a lehetőséggel, így Mező-hegyesen is. Hogy ezt az engedményt ne használhassák föl a művelés elhanya-golására, az MFT úgy határozott, hogy minden KFB mezőőrséget és termelési bizottságot alakítson, és ezek által ellenőrizze a juttatottak munkáját [35]. El-mondhatjuk, hogy e szervezeteknek nem kellett sokszor fellépniök az igénylők ha-nyag munkavégzése ellen.

A KFB ÉS A JUTTATOTTAK

Szóljunk pár szót azokról is, akik mint a KFB tagjai lebonyolították a föld-osztást. A földosztást gyakorlatilag három szerv végezte. Legfelső fokon az OFT, majd a MFT, s közvetlenül a KFB. Legnagyobb szerepe a KFB-nek volt. Ez a szerv teljesítette a földrendelet ama kívánságát, hogy a földet maga a sze-gényparaszttság ossza ki. A KFB hatáskörébe tartozott a juttatási névsor össze-állítása. A juttatást megváltoztathatja, elkobozhatja, a juttatott földet. Rendel-kezéseit az MFT, illetve az OFT felülvizsgálta. A bürokratikus időhúzást meg-előzendő a földművelésügyi miniszter úgy rendelkezett, hogy a felsőbb szervek a KFB kérelmére 3 napon belül kötelesek válaszolni. Ha ezt nem teszik, a KFB-k végrehajthatják javaslatukat.

A 600/1945. MT. sz. rendelet értelmében a rendelet megjelenését követő 3 napon belül községenként meg kell alakítani a KFB-t. Ügyelni kell arra, hogy a földigénylők szociális és pártszempontból egyenlő arányban képvisel-tessek magukat e szervben.

Mezőhegyesen a KFB-re vonatkozó első irat 1945. április 7-én kelt és közli a megválasztottak névsorát [36]. Akkor tették le a KFB tagjai az esküt: „Mi a KFB tagjai becsületünkre és lelkiismeretünkre fogadjuk, hogy tisztünkben legjobb tudásunk és lelkiismeretünk szerint kedvezés és részrehajlás nélkül já-runk el, tisztünkkel összeférhetetlen tevékenységtől tartózkodunk és a hivatali titkot megőrizzük.” A KFB tagok kevés kivétellel becsülettel megtartották es-küjüket.

Mint említettük, valószínű, hogy már ezt megelőzően is működött a bi-zottság. Ezt bizonyítja, az a tény, hogy április 3-án már összeírták az igénylő-

ket, ezt az összeírást pedig hivatalból a KFB végezte. 30 tagú bizottságot alakítottak — tekintettel a nagy területre. Kerületenként választották meg a „kisbizottságokat”, majd ezekből a központi ötös bizottságot, amely tárgyalta a falvak bizottságaival és felső szervekkel. Országosan hátráltatta a munkát a bizottsági tagok állandó váltakozása, lemondása. Itt is fordult elő lemondás, de kevés, akkor is kerületi bizottságokban. Az ötös bizottság állandó maradt, s ez megkönnyítette az egységes ügyintézkést, végrehajtást.

A mezőhegyesi KFB a tisztántúli viszonyokhoz képest kedvező körülmények között működött. Magáért a föld birtokbavételért nem kellett harcolnia, legfeljebb a szomszédos falvakkal. Egy alkalommal lépték túl a rendeletet, amikor csereterület biztosítása nélkül erdőt irtottak és osztottak ki. Az erdőigazgatóság tiltakozott ez ellen, csereterületet követelt, de a KFB azzal utasítja el, hogy kérjen az állami gazdaságtól.

Az élő és holt felszerelések elosztásakor legerősebben az állami gazdasággal szemben lépett fel a bizottság. Minden lehetőséget megragadott arra, hogy minél többet szerezzen meg az újjazdáknak, így a gazdaságnak gyakorlatilag kevesebb felszerelés maradt. Igaz, hogy amikor nagyjából biztosította a gépeket, szigorúan ellenőrizte a művelést. Több embertől vette el a földet, mert nem művelte rendesen [37]. Különösen a falvak igénylőivel volt sok gondja, ugyanis ebből a szempontból a falusi igénylők is felügyelete alá tartoztak. Voltak olyan falusi igénylők, akik a nagy távolság miatt bérbe adták földjüket. Így történhetett meg, hogy több juttatott földes 20–30 holdat is művelt. M. J. például 32 holdon gazdálkodott még 1946-ban is. Az első évben a bizottság nem avatkozott bele ezekbe az ügyekbe, ekkor csak az volt a fontos, hogy a földet bevessék. Később természetesen felléptek az ilyen jelenségek ellen.

Érdemes beszélni a földigénylőknek a bizottsághoz való viszonyáról. A bizottság tagjai visszaemlékezésük keserűen beszélnek az emberek felelőtlenségéről, kapzsiságáról. A KFB rendelkezései ellenére a gazdaság élő és holt felszereléseit széthordják, rongálják. Engedély nélkül erdőt irtanak, utak mentén fát szednek és általában semmibe veszik a bizottság intézkedéseit. Ez így elmondva igen lesújtóan hat, s méltán keserítette el a KFB tagjait. Nem lennének igazságosak, ha egyértelműen elítélnénk emiatt a cseléből lett újjazdákat. Ezeknek az embereknek személyes használati cikkeiken kívül egész életükben nem volt semmijük. S most egyszerre földet kaptak, házat építettek, élhették a maguk életét. Nem lehet csodálkozni, hogy nem mindig tudtak határt szabni cselekedeteiknek, s hogy pillanatnyilag csak saját érdekeikre gondoltak.

Gyakori volt a bizottsági tagok elleni vádaskodás, rágalmazás, ami a gyengébbeket lemondásra, félreállításra készítette. De hogy a nagyobb résznek nem ez volt a véleménye, mutatja az, hogy azoknak a bizottsági tagoknak, akik elejétől végig tevékenykedtek a bizottságban, egy hold „talpalási földet” ajánlottak fel az igénylők — s mi lehetett nagyobb elismerés a parasztság részéről, mint az ajándék föld?

Mezőhegyes földmegosztása a földosztás szempontjából igen kedvező. Falvaink nagy részében a földnélküli paraszttól a nagybirtokig minden birtokkategória megtalálható volt. A földdel rendelkezők minden csoportja várt valamit a földreformtól, érdekeik nem fedték egymást, sőt ellentétesek voltak. Ezeket az érdekeket figyelembe kellett venni, hogy a különböző rétegek ne kerüljenek szembe egymással. Mezőhegyesen — mint láttuk — ilyen ellentétek nem zavarták a földosztást. Ebből következik, hogy itt a főhangsúly nem a föld megszer-

zésén, hanem a megművelésén volt. A levéltári anyag nagy része is ezzel foglalkozik.

A mezőhegyesi KFB nem került komoly ellentétbe a felsőbb szervekkel. Nem kapcsolódtak be a földosztás népi továbbfejlesztéséért vívott harcba, amelyben Viharsarok járt az élen. Nem lépték túl a rendelet-megszabta határokat. Nem a politikai öntudat tartotta vissza őket ettől. A számukra juttatott 5200 hold körülbelül kielégítette az igényeket. Szerszámot — amennyi a művelés megindításához szükséges volt — a gazdaságtól kapták. Erősebb fellépésre a falvak igénylőivel szemben került sor a falvaknak juttatott föld elfoglalása, élő és holt felszerelés elosztása, bontási anyag eltulajdonítása esetében. Mint láttuk, ezekben az esetekben többnyire az önzés uralkodott. Ez az önzés a falvak igénylőinek részéről is fennállt.

Országos vonatkozásban nem a mezőhegyesi igénylők magatartása a tipikus — különösen nem a viharsarki igénylőkkel összehasonlítva. A földért küzdő parasztság magatartása általában harcosabb, kezdeményezőbb.

A fent elmondottak nem jelentik azt, mintha a mezőhegyesi cselédek munkája kisebb értékű lenne, mint a más körülmények között élő falusi igénylőké. Láttuk milyen fáradhatatlanul küzdöttek a föld művelésénél. Amikor dolgozni kellett, megállták helyüket. Gondoljunk a szántási, házépítési, útjavítási nehézségekre. Nem volt könnyű levertköznöök a cselédeket visszahúzó közömbösséget, fásultságot. Elmondhatjuk, hogy erejük legjavát adták az évszázados pör eldöntéséhez, vágyaik megvalósításához.

JEGYZETEK

- [1] FÉJA GÉZA Viharsarok. Bp. 1957. 151.
- [2] FÉJA i. m. 276.
- [3] Az adatok nem egy meghatározott év, hanem egy időszak bérezését rögzítik. A pénz mennyisége nem szolgálhat összehasonlítási alapként, mivel értéke a válság ideje alatt ingadozott. Csak a teljesség kedvéért tüntettük fel.
- [4] INCZE MIKLÓS—PETRŐCZ PÁL, A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben. Bp. 1954. 19.
- [5] ECSERY LAJOS, A magyar földművesnép munkája. Szentes, 1930. 350.
- [6] ECSERY i. m. 35—36.
- [7] ILLYÉS GYULA, Puszták népe. Bp. 1955. 134—5
- [8] FÉJA, i. m. 345.
- [9] Teljesen megbízható adatunk a mezőhegyesi bérezésre nincs. A gazdaság 1945 előtti levéltári anyaga tönkrement. A fenti adatokat számos visszaemlékezés, utalás figyelembevételével kaptuk (Debreczeni Mihály, Iványi György, Hangyál Lajos KFB-tagok, Medve István gazdasági cseléd, Kuthy Ernő, az állami gazdaság agronómusa visszaemlékezései. Vö. még FÉJA i. m. 151, 276.)
- [10] Mezőhegyes történetén itt az állami gazdaság történetét értjük, időben tehát a 1785—1945 közé eső időszakot.
- [11] Csanád-Arad-Torontál vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927. évről. Makó, 1928. 80.
- [12] A román intervenció csapatok bevonulva Mezőhegyesre, a „tisztogató” során 25 botütést mértek minden emberre, aki valamiféle kommunista vád alá csett (Debreczeni Mihály, Iványi György közlése.)
- [13] Tóth Pál közlése nyomán.
- [14] Csanád-megyei Nemzeti Bizottság iratai. 66/1945. Szegedi Állami Levéltár (továbbiakban: SzÁL).
- [15] Csanád megyei Földhivatal iratai. 1/1945. SzÁL.
- [16] Csanád megyei Földhivatal iratai. 8/1945. SzÁL.
- [17] Csanád megyei Földhivatal iratai. 20/1945. SzÁL.

- [18] Az utóbbira többen hivatkoztak azok közül, akikkel az anyaggyűjtés során beszéltünk (Sipos János, Hangyál Lajos).
- [19] M. TÓTH ERZSÉBET: Adatok 3 Csanád vármegyei nagyközség Nemzeti Bizottságának történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged, 1957. 75.
- [20] Uo. 80.
- [21] Unyatszki Mátyás, Kozák János, Alföldi Sándor, Araczi Tamás.
- [22] Csanád megyei Földhivatal iratai. 5910/1946. SzÁL.
- [23] Országos Földosztó Tanács iratai. 167/1945. SzÁL.
- [24] Csanád megyei Földhivatal iratai. 5910/1946. SzÁL.
- [25] Csanád megyei Földhivatal iratai. 238/1945. SzÁL.
- [26] Mezőhegyesi KFB iratai 1945—46. 167/1945. Gyulai Állami Levéltár (továbbiakban: GyÁL).
- [27] Makói Népszás. 1946. február 1. Megjegyezzük, hogy a kéthónapos határidőn a szabályos mérnöki kimérést értjük, ami általában jóval az első kimérés után következett.
- [28] Sipos János közlése.
- [29] Magyar Törvénytar 1946. A földreform végrehajtása során igénybe vett és kiosztott ingatlanok telekkönyvezése és a vonatkozó jogszabályok gyűjteménye. Bp. 1947. 211. l.
- [30] 1945. november 8-án a szovjet parancsnok telefonon megkérdezte a Kommunista Párt titkárától, hogy meg akarják-e ünnepelni a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulóját. A párttitkár kitelefonált a kerületekbe, hogy zászlókkal vonuljanak be az emberek. Ezt félreértették, azt hitték a földet kell megvédeni. Felvonultak, verekezés is történt. Ez az eset jól mutatja, mennyire nyugtalanodtak az igénylők a föld miatt.
- [31] Békés megyei Földhivatal iratai. A mezőhegyesi KFB javaslata, 1945. május 10. GyÁL.
- [32] Debreczeni Mihály közlése.
- [33] Iványi, György közlése.
- [34] Sipos János visszaemlékezése.
- [35] Ez a termelési bizottság nem azonos az országos méreteken korábban megalakított Termelési Bizottságokkal. A levéltári anyag mindössze két olyan esetet rögzít, ahol komolyabb fellépésre volt szükség.
- [36] Az ötös bizottság tagjai: Sipos János elnök, Hupuci Imre, Tóth István I., Tóth István II., Kovács János (Csanád megyei Közigazgatási Bizottság iratai. 339/1945. SzÁL.) 1945 folyamán cserélődtek a tagok. Ez elsősorban abból adódott, hogy az új községi előjáróság egy része innen került ki. Új tagok kellett a repülőbizottságba kinevezettek helyére is.
- [37] Ezek az igénylők a falusiak közül kerültek ki.

А. Ивни

ЗЕМЕЛЬНАЯ РЕФОРМА 1945-ОГО ГОДА В СЕЛЕ МЕЗЭХЕДЕШ

В статье рассматривается раздел земли батракам крупнейшего в области Чанад государственного хозяйства в селе Мезэхедеш. Автор изучает жизнь батраков до освобождения и её влияние на земельную реформу, описывает местные особенности борьбы батраков за землю. Труднейшей проблемой по мнению автора был для новых хозяев земли вопрос об обработке земли. Автор вкратце касается заявки на участки под дом и строительства жилых домов. Далее он рассматривает отношения батраков, получивших землю, и членов сельских комиссий по земельной реформе. Наконец автор оценивает поведение и работу батраков во время земельной реформы.

DIE BODENZUTEILUNG DES JAHRES 1945 IN MEZŐHEGYES

von A. IVÁNYI

Die Arbeit befasst sich mit der Bodenzuteilung an die landwirtschaftlichen Arbeiter des Staatsgutes Mezőhegyes, der grössten staatlichen Wirtschaft des Komitates Csanád. Es wird das Leben der Landarbeiter vor der Befreiung und dessen Auswirkung auf die Bodenzuteilung behandelt. Die Eigentümlichkeit des Kampfes der Landarbeiterschaft um den Bodenbesitz im Vergleich mit den Verhältnissen jenseits der Theiss wird dargelegt. Als Hauptproblem der neuen Besitzer werden die Schwierigkeiten der Bewirtschaftung gekennzeichnet. Es werden die Fragen der Bauplatzzuteilung und des Hausbaues berührt und das Verhältnis zwischen den neuen Besitzern und den Mitgliedern der Kommunalen Bodenzuteilungskommission besprochen, ferner das Verhalten der Landarbeiter und ihre Arbeit während der Bodenzuteilung bewertet.

ÚJ ELLENTMONDÁSOK A TERMELŐSZÖVETKEZETEKBEN, MEGOLDÁSI MÓDJUK KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ EGYSÉGES PARASZTI OSZTÁLY KIALAKÍTÁSÁRA

Írta: K. TÓTH FERENC

„A mezőgazdaság szocialista átszervezésével egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A magyar nép új történelmi jelentőségű győzelmet aratott, a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett.” [1]

Az MSZMP VIII. kongresszusának határozatai kifejezésre juttatják társadalmunkban a szocialista építés valamennyi területének dialektikus egységét, belső kapcsolatát és kölcsönhatását, egyszersmind aláhúzzák, mint meghatározó tényezőnek: a termelésnek, a gazdasági oldalnak kiemelkedő szerepét. A szocializmus teljes felépítésének feladata tehát mindenekelőtt azt jelenti, hogy a jelenleginél magasabb, fejlettebb fokra kell emelni az iparban, a szocialista mezőgazdaságban a termelőerőket, biztosítva a munka termelékenységének olyan szintjét, amely lehetővé teszi a dolgozók magasabb életszínvonalát. A népgazdaság minden ágában, tehát a mezőgazdaságban is a fejlett, gépi nagyüzemi termelésnek kell uralkodóvá válnia. „Gazdasági előrehaladásunk sarkalatos kérdése a mezőgazdasági termelés gyorsütemű fejlesztése.” [2]

1. A SZOCIALISTA TERMELÉSI VISZONYOK KIALAKULÁSÁNAK HATÁSA A PARASZTSÁG OSZTÁLYTAGOZÓDÁSÁRA

A szocialista termelési viszonyok térhódítása a mezőgazdaságban állandóan erősítette, szélesítette azt a társadalmi-gazdasági alapot, amelyen kifejlődik, létrejön az új egységes paraszti osztály. S így a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában a dolgozó parasztságnak már csak egy része tartozott a kisárutermelők rétegéhez, a másik része a fejlődő, az új, *szocialista szövetkezeti parasztság*.

Amint a fenti táblázatból kitűnik, a dolgozó parasztság azon az úton volt, hogy új osztállyá, a szocialista társadalom egyik alapvető osztályává alakuljon át.

A termelőszövetkezeti tagok számának és szántóterületének alakulása
1950–1958-ig [3]

Év	A termelőszövetke- zeti tagok száma	A termelőszövetkezetek szántóterülete	
		1000 kh	Az ország szántó- területének %-ban
1950	119 527	665,5	6,9
1951	310 536	1 518,5	15,8
1952	369 203	2 288,4	23,8
1953	250 009	1 714,7	18,0
1954	229 952	1 590,7	16,7
1955	305 501	1 915,4	20,4
1956	119 315	872,2	9,3
1957	155 794	1 176,6	12,6
1958	168 920	1 362,2	14,6

Történetileg nézve a kérdést; az egyes termelési módok kialakulásánál szintén találkozunk olyan folyamattal, amikor a régi társadalom alapvető osztálya átalakul az új társadalom alapvető osztályává: pl. rabszolgák és jobbágyok. Az átmenet idején ez az osztály egyszerre magánviseli a régi bélyegét és az új kezdeteit, de nem szakad két részre, hiszen a mozgás, az átalakulás folyik, és pedig időben gyorsan és forradalmi módon.*

Tehát a mozgást itt sem szabad metafizikus módon értelmeznünk, mert a fejlődő új megszilárdulása, a dolgozó parasztság osztállyá alakulása együtt jár a régi teljes pusztulásával, s ekkor már teljesen új osztállyal állunk szemben.

Felvetődhet a kérdés: Mikor beszélhetünk arról, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején a dolgozó parasztság két osztályra szakadt? Akkor, ha a szocialista parasztság kialakulásának folyamata, a kollektivizálás megállt volna? Ez azonban nem állt meg! Így a szocialista paraszti osztály kialakulásának befejezéséig — amíg ez a kettősség tart, amely történetileg elenyésző idő — helytelen a parasztságon belül két osztályról beszélni, illetve ezeket mint ellentétes erőket egymással szembeállítani, vagy az alapvető osztályok fogalmából kizárni. A dolgozó parasztság ugyanis nem úgy formálódik át szocialista parasztsággá, hogy két szembenálló osztályra szakad, hanem az egész dolgozó parasztság átszerveződik, átnevelődik a munkásosztály pártjának vezetésével.

A szövetkezeti mozgalom gyors előretörésével tehát a termelőszövetkezeti parasztság száma megsokszorozódott.

A fejlődés ütemére jellemző, hogy amíg az ország szántóterületének 1958-ban 29,1%-a tartozott a szocialista szektorhoz, addig 1959-ben már 52,8%-a, 1960-ban 77,0 %-a és 1961-ben 95,6%-a a termelőszövetkezetek és állami gaz-

* Az ellenforradalom „teoretikusai” egyebek között azzal is vádoltak bennünket, hogy a kollektivizálással a parasztságot különböző osztályokra és rétegekre szaggattuk és a különböző osztályokat és rétegeket egymással szembeállítottuk. Felújítottak egy olyan „elméletet”, amely a parasztság rétegződését tagadja. „Nincs többé szegény és gazdag paraszt. Hiszen tíz év után mindenki szegény paraszttá vált ebben az országban... A mi legnagyobb erőnk a parasztegység.” (Eredetileg aláhúzva. K. T. F.)

Magyar Nemzet, 1956. november 1.

A szántóterület társadalmi szektorok szerinti megoszlása
1958–1961 május [4]

Társadalmi szektorok	1000 kat. hold				Százalékos megoszlás			
	1958	1959	1960	1961	1958	1959	1960	1961
Állami szektor	1269	1258	1273	1208	13,6	13,5	13,8	13,3
Termelőszövetkezeti szektor	1217	3415	5558	7196	13,0	36,6	60,3	79,5
Kisegítő gazdaságok	238	252	273	251	2,5	2,7	2,9	2,8
Szocialista szektor összesen	2724	4925	7104	8655	29,1	52,8	77,0	95,6
Egyéni gazdaságok	6622	4406	2123	295	70,9	47,2	23,0	4,4

daságok kezén volt. Ugyanakkor az egyéni gazdaságok, amelyek 1958-ban a szántóterületnek 70,9%-át foglalták el, 1961 májusában már csak 4,4%-át tartották meg.

Nos, a parasztság élete évszázadok óta nem ment át olyan gyors és radikális változáson, mint ebben az időszakban. Valóságos forradalom ez — kettős értelemben is. Társadalmi és politikai forradalom; hatalmas szocialista forradalmi folyamat befejező mozzanata, amelyek eredményeképpen a parasztság is szocialista talajra áll, s egységes szövetkezeti, szocialista parasztsággá válik. Mindezek következményeképpen beérik történelmi küzdelmünk: felépül a teljes szocialista társadalmi rendszer.

Ezekben az években lezajló hatalmas változás a parasztember átformálódásának, a paraszti érzelem- és gondolatvilág, a paraszttélet forradalmának is az időszaka. Ez a forradalom nagyszerű és csodálatos, de egyben nagyon sokrétű, nagy mélységeket és hatalmas magasságokat, óriási indulatokat és érzelmi viharokat magában foglaló dolog. „Külön világ” ez, amit teljes mélységében talán csak maguk a parasztemberek tudnak átérezni — nincs elég szó kifejezésére, megrajzolására, hiszen az érzelmeket hiánytalanul és teljes intenzitásukban nem lehet átültetni a szavak „nyelvére”.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után a dolgozó parasztság már nem azonos a korábbi kisáru-termelő parasztsággal. Ez az osztály:

- a) a kizsákmányolástól egységesen megszabadított parasztság;
- b) egységes a föld és műveléséhez szükséges korszerű munkaeszközök birtoklásában;
- c) a jövedelem megszerzésének és elosztásának módjában, a szocialista módon szervezett közös munkában;
- d) egységes politikai, világnézeti, erkölcsi arculatában;

következésképpen *osztályhelyzetét* tekintve *minőségileg* különbözik az egyéni leg gazdálkodó és különböző rétegekre szakadt parasztságtól. „A szövetkezeti mozgalom győzelmével — mondotta Kádár elvtárs — ez az osztály is rálépett a szocializmus útjára, amelyen járva, fokozatosan eltűnnek a falu korábbi osztálytagozódásának maradványai, és kialakul az egységes szocialista parasztság.” [5]

2. ÚJ ELLENTMONDÁSOK A TERMELŐSZÖVETKEZETEKBE

A fentiekből következik, hogy a szocializmus építésének jelenlegi szakaszán nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is előtérbe kerülnek az egységes szocialista parasztság kialakulásával kapcsolatos kérdések. Ezeket tanulmányozva egyre gyakrabban találkozunk olyan ellentmondásokkal, amelyek arra figyelmeztetnek bennünket, hogy bár a termelési viszonyok szocialistává váltak, azonban a parasztság többsége még nem vált szocialistává. Ezért tanulmányoznunk kell azokat az ellentmondásokat, amelyek a jelenlegi szakaszban a termelőszövetkezeti parasztság — társadalmi, politikai és ideológiai magatartását és fejlődését befolyásolják.

Mármint, melyek ezek az ellentmondások?

a) A szocialista mezőgazdaság fejlődésében általánosan érvényesül az a törvényszerűség, hogy a technikai feltételek és a szakosítás gazdasági követelményei nagyobb üzemi méreteket igényelnek, viszont egyes társadalmi és természeti tényezők ennek határokat szabnak (pl. vezetés, település, stb.).

b) Különbség van termelőszövetkezet és termelőszövetkezet között üzemenagyság, üzemszervezet, technikai felkészültség, s ennek következtében a terméskülönbségek és a jövedelem tekintetében.

c) Az egyéni és közösségi érdek szocialista és kistulajdonosi értelmezésének ellentmondásossága.

d) A termelőszövetkezetekben földdel és föld nélkül belépő tagok között a munka szerinti részesedés és a földjáradék fizetéséből eredően különbség van, mivel a földjáradék fizetése a föld nélkül belépett szövetkezeti tagoknak hátrányos, a földdel belépőknek pedig előnyös. Ez adja az ellentmondás lényegét.

e) A szocialista munkaerőköls követelménye és a kispolgári fegyelmelenség közti ellentmondás.

f) A közös gazdaság fejlett termelési viszonyai és a termelőszövetkezeti parasztság viszonylag elmaradt tudatvilága között keletkezett ellentmondás, ezen ellentmondás megoldásának egyik gazdasági eszköze — a háztáji gazdaság.

A felsorolt ellentmondások alapvetően más jellegűek, mint az egyes paraszti rétegek közötti különbségek voltak az egyéni gazdálkodás viszonyai között. A termelőszövetkezetekben egységes a gazdasági alap, azonos tehát valamennyi szövetkezeti tag érdeke.

Az ellentmondások felsorolása nem jelent rangsorolást. A teljességre való törekvés nélkül csupán az általunk fontosnak tartott ellentmondásokat jelöljük meg.

A következőkben a közös és a háztáji gazdaság ellentmondásosságát helyezzük vizsgálódásunk középpontjába.

3. *A közös gazdaság fejlett termelési viszonyai és a termelőszövetkezeti parasztság viszonylag elmaradt tudatvilága között keletkezett ellentmondás; megoldásának egyik gazdasági eszköze — a háztáji gazdaság.*

1. A HÁZTÁJAI GAZDASÁG SZEREPE

A háztáji gazdaság személyi jellegű, amelynek gazdasági és eszmei-politikai szerepe van a szocializmus építésének konkrét szakaszában. A háztáji gazdaságok még hosszú időn keresztül fennmaradnak.

A háztáji gazdaságok a nálunknál fejlettebb társadalmi viszonyokkal rendelkező Szovjetunióban is megtalálhatók.

A Szovjetunió háztáji gazdaságainak részesedése az országos áruforgalomban.
1956 [6]

Megnevezés	Részesedés aránya %-ban
Hús és szalonna	25
Sertés	23
Tej	20

Az SZKP Központi Bizottságának határozatai, illetve azok végrehajtása alapján a közös gazdaságok fejlődési üteme meggyorsult. S így a háztáji gazdaságok részvétele az áruterelésben csökkent és csökkenni fog a kolhoztagok szükségleteinek kielégítésében is.

Hazánkban a háztáji gazdaságok szükségességét az indokolja a jelen történelmi körülmények között, hogy a közös gazdaságok termelése még nem biztosítja a városi és falusi lakosság szükségleteinek kellő színvonalon történő kielégítését. S a háztáji gazdaság nélkül a közös gazdaság terményeiből kellene kielégíteni a szövetkezeti családok szükségleteit is.

A mezőgazdasági termények, állatok és állati termékek felvásárlásának
százalékos megoszlása társadalmi szektorok szerint. 1961 [7]

Megnevezés	A felvásárlás %-os megoszlása			
	Áll. gazd. és váll.	Mg-i tsz. (közös)	Háztáji és egyéb gazd.	Összes gazdaság
Kenyérgabona	26,1	63,0	10,9	100,0
Kukorica	38,6	56,9	4,5	100,0
Cukorrépa	10,7	88,5	0,8	100,0
Alma	40,6	33,7	25,7	100,0
Meggy	3,4	6,9	89,7	100,0
Szilő	10,3	40,4	49,3	100,0
Bor	13,7	31,9	54,4	100,0
Baromfi	16,7	37,7	45,6	100,0
Tojás	6,7	4,0	89,3	100,0
Tej	29,6	36,0	34,4	100,0
Vágóborjú	1,3	4,0	94,6	100,0
Vágómarha	16,8	41,8	41,4	100,0
Méz	3,7	2,4	93,9	100,0

A táblázat alapján látható, hogy a felvásárolt termények és termékek nagy része kisüzemi, háztáji gazdaságokból származik. Az országos állatállomány többsége még háztáji gazdaságokban található. Következésképpen: mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi átszervezését lényegében csak a növénytermesztésben fejeztük be.

A fentiekkel szoros összefüggésben a háztáji gazdasági szükségességét indokolja az is, hogy a közös gazdaságban végzett munka után járó részesedés mellett kiegészítő jövedelemforrása a tsz-tagok természetbeni és pénzbeni juttatásának.

A háztáji gazdasági szerepének elvi kérdéseivel mind a külföldi, mind a hazai közgazdasági irodalom foglalkozik [8]. Ezért mi nem térünk ki részletesen a probléma gazdasági oldalának elemzésére. Mi a szocialista tudat kialakulása szempontjából tanulmányozzuk a kérdést.

2. A HÁZTÁJI GAZDASÁGOK ESZMEI-POLITIKAI SZEREPE

A háztáji gazdaságra azért is szükség van, mert a mezőgazdaság szocialista átszervezésével a volt kisáru-termelő parasztok nem válnak azonnal öntudatos szocialistákká. A parasztság „... gazdaságilag, erkölcsében, szellemében még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, amelynek méhéből származik [9]. Ahogy Engels mondja: „... a parasztságnak meghosszabbított gondolkodási időre van szüksége, hogy rászánja magát a szövetkezeti gazdálkodásra, de talán még hosszabb idő kell ahhoz, hogy megváltozzék a paraszti gondolkodásmód is.” [10]

Itt a tudat másodlagossága mint *a társadalmi tudatnak a társadalmi létbe képest történő lemaradása nyilvánul meg*. „Minerva baglya” — mondja Hegel — szürkületkor repül. Amikor a filozófia szürkét szürkére fest, akkor egy korszak már letűnt.” A tudatnak ez az elmaradása történelmileg szükségszerű és fennmarad természetesen a szocializmusban is.

A tudat elmaradásának foka *viszonylagos*, függ az objektív történelmi körülményektől és a visszatükrözés szubjektív feltételeitől: milyen osztályok, milyen személyek hozzák létre a társadalmi tudat szóbanforgó jelenségeit. Pl. hazánkban az általános tudat, a széles néptömegek tudata sokkal később reagál helyesen az eseményekre, mint az élenjáró osztály. S az élenjáró osztály is később, mint a párt legfejlettebb elemei! A szocialista tudatosságnak éppen az a célja, hogy a társadalmi tudat lemaradását a minimumra csökkentse, hogy tudományos előrelátással ellensúlyozza és hathatós nevelő módszerekkel minél hamarabb köztudattá fejlessze a társadalmi tudat élenjáró formáit, eredményeit.

A társadalmi létől való elmaradás ténye tehát nem kárhoztatja a társadalmi tudatot pusztán regisztráló szerepére. Az elmaradás tényét ellensúlyozza az a másik tény, hogy a tudat nemcsak azt tükrözi vissza, ami a valóságban már lezárult. A valóság maga — fejlődés, és a helyes visszatükrözés felismeri a valóságban rejlő lehetőségeket, fejlődési tendenciákat, a perspektívát, s ennek alapján *tervez és előrelát*. A tervezés és a tudományos előrelátás sikeresen ellensúlyozza a tudati lemaradást. Gondoljunk arra, hogy a haladó társadalmi eszmék nemcsak a fennálló viszonyok bírálását, hanem a létrehozandó új társadalmi viszonyok tervét is tartalmazzák. Vagy gondoljunk a mezőgazdaság szocialista átszervezésének nagy, társadalomalakító szerepére.

A társadalmi tudatnak a társadalmi létbe való viszonya tehát dialektikus: utólagos és előzetes magatartás. De ezen a dialektikán belül az utólagos magatartás (a tudatnak a lét általi társadalmi meghatározottsága) az alapvető. A társadalmi tudatnak a társadalmi létbe való viszonya továbbá passzív és aktív is.

A különböző tudatformák nem egyazon ütemben fejlődnek. Az egyik előresiet, a másik lemaradt, a harmadik a társadalmi létnek éppen azt az állapotát fejezi ki, amelyben létrejött. Gondoljunk olyan nyilvánvaló tényekre, mint amilyen pl. a vallásos tudat szívóssága a parasztság körében, a modern materialista világnézet győzelmei ellenére. A társadalmi tudaton belül tehát számos ellentmondás van. Míg a burzsoá társadalmi tudat spontán módon fejlődik, a

szocialista tudat, azáltal, hogy a marxizmus—leninizmus egységes világnézeti alapján áll, tudatosan tárja fel ezeket az ellentmondásokat és megszervezi fel-számolási módját, a szocialista társadalmi tudat egységének, egyre érettebb egy-ségének megteremtését [11].

A szövetkezeti parasztság tudatának a formálása tehát igen bonyolult és sokoldalú feladat, amelyben a nevelés összes formáinak együttes alkalmazására van szükség. „A szocialista felvilágosodás házának építését nem kezdetjük a tetőn: nyilvánvaló például, hogy a parasztok...” „... körében a végső világ-nézeti kérdések filozófiai jellegű tárgyalása nem lesz eredményes. Itt mindenek-előtt a korszerű műveltség és a szocialista erkölcs *alapjait* kell lerakni (s köz-ben tekintettel kell lenni a rétegek sajátos élet- és munkatapasztalataira is), és meggondoltan, fokról fokra haladni előre a világnézeti konzekvenciák tudato-sításában.” [12]

A fenti tényezők közül — fejlődésünk jelenlegi szakaszában — kiemelkedő szerepe van a parasztság *erkölcsi* nevelésének. Éppen a szocialista erkölcs sza-bályai hozzák összhangba az egyéni magatartást a társadalom érdekével úgy, hogy ez az egyén számára is hasznos legyen. A társadalom gazdagodása köz-vetve az egyén érdeke is, a közvetlen egyéni érdekek összessége pedig a társa-dalmi összérdek része. Következésképpen: a tudat alakítását a fentiekből *ki-indulva* kell elvégezni, bár fejlődésünk jelenlegi szakaszában a parasztság kö-rében ez korántsem problémamentes [13].

Sok szövetkezeti taggal beszélgettem, [14] de egyetlen olyat sem találtam, aki gondolkodásában, emberi magatartásában ne szakított volna a múlttal, a régivel; de olyat sem, aki már teljesen szakított volna — vagyis befejezett, kész, új embereket sem. Ma még találkozunk olyan érzelmekkel, amit Szabó István, volt mindszei középparaszt, a „Lenin” tsz kiváló brigádvezetője a követke-zőképpen fogalmazott meg: „Bizony az embernek itt, a tsz-ben gyakran eszébe jut még a bogárhátú kistanya, meg a görbenyelű vasvilla, ami az öregapjáról maradt rá.” Eszükkel, értelmükkel már igenlik a szövetkezetet, a szocializmust — érzelmekkel azonban még nem tudtak teljesen elszakadni a régítől, attól, ami annyira húsupba, vérükbe ivódott, ami riasztó nehézségei, keménysége és sok-szor vadsága ellenére is annyira kedves volt nekik.

Természetesen itt számolnunk kell azzal is, hogy a termelőszövetkezeti tagok majdnem 70%-a 40 évnél idősebb.

A keresők számának százalékos megoszlása korcsoportok szerint
1960-ban [15]

Korcsoport	Mezőgazdasági keresők	Egyéb keresők	Tsz-tagok
14 éves	0,6	0,6	0,1
15—39 éves	41,4	62,0	31,7
40—50 éves	37,1	32,0	43,2
60 éves és idősebb	20,9	5,4	25,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0

Témánk szempontjából a fenti táblázat a közös gazdaság fejlett termelési viszonyai és a termelőszövetkezeti *parasztság viszonylag elmaradott tudatvilága* között keletkezett ellentmondás megoldási módja miatt érdekes. Itt az ellent-

mondás megoldásának egyik gazdasági eszköze a háztáji gazdaság. A háztáji gazdaság egyik funkciója abban jelölhető, hogy megkönnyíti a tegnap még kis-árutermelő parasztnak a közös, a nagyüzemi gazdálkodás útjára való áttérést. Hogyan könnyíti meg tehát?

Szegváron a Puskin tsz-ben Magony Ferenc egyedül dolgozik, mert felesége a gyerekek miatt nem tud elmozdulni otthonról. Az 1962-es évben jövedelmük a következőképpen alakult. A teljesített 400 munkaegység után, mivel 28 forintot ért egy munkaegység, egész évben kaptak 7 q búzát, 11 q csöves kukoricát, 4 q árpát, 700 kg burgonyát és 5000 Ft készpénzt. Azért csak 5000 forintot, mert előzőleg a készpénzrészesedésből levonták a tüzelő (650,— Ft), valamint 50 kg cukor árát (450,— Ft), továbbá 450,— Ft-ot tett ki az SZTK hozzájárulás. A háztájiból származó jövedelmük mintegy 6500,— Ft. A háztáji gazdaság után azonban adót is kell fizetniök, a ház után pedig községfejlesztési hozzájárulást, a kettő együttvéve 680,— Ft. Egy hízott sertésre is szerződtek, bevételük belőle 1300,— Ft, s a tsz-től egy anyakocát átvettek gondozásra, a malacok után járó jövedelmük 2300,— Ft-ra rugott. E két legutóbbi összeg azonban nem jelent tiszta jövedelmet, mert a sertések etetésére, a közöstől kapott és a háztájiban termelt kukoricát használták fel, amit egyszer már felszámítottunk a jövedelmükbe. Összegezve: egész évben megkapták a tsz-től, illetve a háztáji gazdaságból a létfenntartásukhoz szükséges terményeket, egy hízott sertést vágtak, s emellett mintegy 10 000,— Ft készpénz-jövedelemhez jutottak [16].

Az elmondottakból kitűnik, hogy szövetkezeti családoknak ma még fontos jövedelmi forrása a háztáji gazdaság, illetve a háztáji állattenyésztés. Szegvár község sertés és szarvasmarha állományának mintegy fele ma még a háztáji gazdaságokban található. Minden háznál hizlalnak annyi sertést, hogy egy vagy kettő eladásra is jut belőle, a tehéntől a tejet tejcsarnokba hordják. A háztáji állattenyésztés így átlagosan 6—8000,— Ft-ot hoz a házhoz, ami nem lebecsülendő dolog a család költségvetésében.

A szövetkezeti családok a háztáji jószágtartás révén szép jövedelemre tehetnek szert. Nos, ez jó a szövetkezeti gazdáknak, de jó az országnak is. Nem csökken a városi lakosság ellátása, mert amit még nem tud adni a szövetkezeti nagyüzemi állattenyésztés, azt a háztáji gazdaságok szolgáltatják. Lényegében ez is a *fokozatosság érvényesülésének egyik oldala*, s jórészt ezzel magyarázható, hogy a mezőgazdaság átszervezése nem járt az állatállomány csökkenésével.

Az MSZMP VIII. kongresszusának határozatai leszögezik: „Nem engedhetjük meg a háztáji gazdaságok felszámolását,” „... az álradiális intézkedések semmiféle fajtáját sem, mert ezek megnehezítik a gazdasági, politikai és eszmei egység kialakulását.” [17]

A parasztemberek ambíciója ilyen körülmények között a háztáji gazdaság és a közös gazdaság között oszlik meg. Ma már szövetkezet nélkül a közös munkában való részvétel nélkül nem tudnának megélni. A közös gazdaság visszavonhatatlanul létalapjuk fontos részévé vált, de féllábbal még a háztáji gazdaság, a még megmaradt „enyém” talaján állnak. Természetesen ez nem nagy baj a *paraszti tudat átalakulása szempontjából sem, mert az úgys lassú folyamat*. Így van idő arra, hogy ki-ki jellemének, mentalitásának, vérmérsékletének, valamint anyagi lehetőségének és helyzetének megfelelően hamarabb vagy később, de mindenképpen idejében ismerje fel, hogy csak a szövetkezet, a közös lehet jövőbeni életének egyetlen alapja és értelme, egyéni ambíciójának, paraszti és emberi törekvésének igazi kibontakoztatója.

Szegváron is van olyan ember, aki szívének, lelkének, érzéseinek már nagyobb darabjával van a közösben, aki a közös életet nem cserélné fel az egyénivel. De van olyan is, aki nagyobb örömet, emberi kielégülést talál háztáji gazdaságának, háztáji állattenyésztésének ügyeivel való törődésében, mint a közös munkában. Világosan kivehető az a tendencia: mind *többen* válnak igazi, érzésben és gondolkodásban, belső titkos érzelmeikben is igazi szövetkezeti emberekké, mind többen szakítják el azt az érzelmi „köldökzsinórt”, ami szorosan az „enyém” világhoz kötötte őket!

Íme így értik meg mind jobban a parasztemberek az „új élet” igazságait, s mind több olyan példával találkozunk, amelyek a parasztember változásának, a paraszti tudat formálódásának, alakulásának egy-egy szakaszát jelzik. Előfordul az is, hogy a belső változás, belső fejlődés sokkal jobban előrehaladt már, mint ahogy gondoljuk.

A mindszenti parasztlakosok emlékeznek, mindig csak sóvárogtak a Tisza vize után, miközben nemegyszer cserepesre tikkadt a föld és kiszáradt minden növény a gát tövében. Most, a Piros Szegfű Tsz gazdái már a Tiszából öntöznek.

Természetesen, itt a földek minőségének és fekvésbeli különbözőségének is van szerepe. De a legfőbb okok egyike az emberek tudatosságában keresendő. Valamennyi szövetkezet támogatást kap az államtól, a társadalomtól. A legtöbb azonban az egyes közösségeken múlik. Azon, hogy az egyes szövetkezetek tagjai milyen képességűek, hogy hol, hogyan, s miként használják ki a meglevő adottságokat, lehetőségeket. Nos, itt van nagy szerepe a paraszti tudatosságnak.

Mert Cserebökény „bíbickocogóin” éppúgy nem volt bő termés sok-sok évtizeden keresztül, mint a tömörkényi, csajtói szikeseken, mégis a cserebökényi Népszabadság Tsz-ben sohasem volt kevesebb jövedelem, mint a tömörkényi kétszerese. A cserebökényi Népszabadság Tsz földjein rizs meg hal terem, amott viszont legfeljebb szikvirág. Ha erről a tömörkényi nép nem sokat tehet, azért mégis: míg a Népszabadság Tsz gazdái hozzá nem láttak, addig itt sem hal, sem rizs nem termett, hanem csak szikvirág, mint a csajtói másfél ezer holdon.*

A nagyüzem tehát csak lehetőség. A tsz-ek vezetőin múlik, hogy létrejönnek-e azok a feltételek, amelyek között gátlás nélkül kibontakozhat és továbbfejlődhet a szocialista tudatosság. Másrészt; előrehaladásunk e nagy ösztönzője ne úgy érvényesüljön most, a szocializmus körülményei között, mint régen az egymástól elszigetelt gazdaságok világában, amikor a gazdaságok közötti különbségek növekedésének egyik tényezője volt. Mert, a kialakult szocialista tudatosság egyik fontos tényezője már ma is, a paraszti osztályban meglevő különbségek megszüntetésének.

* Tömörkényben olyan tervet készítettek, amelynek alapján nemcsak helyi, hanem népgazdasági szempontból is hasznos halgazdaságot és öntözéses gazdálkodást létesítenek fokozatosan 1965-ig.

JEGYZETEK

- [1] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa. Kossuth. 1962. 101.
- [2] Uo. 117.
- [3] Magyar Statisztikai Zsebkönyv. Közgazdasági és jogi kiadó. Budapest, 1960. 69.
- [4] Vö. Statisztikai Évkönyv. 1961. KSH. Budapest, 134.
- [5] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa 25.
- [6] E. BUDAGOVA, K. voproszi ob otmiranyii licsnovo podszobnovo hozjajsztva kolhoznyikov. Naucsniye Dokládi Viszej Skoli. Ekonomicseszkiye Nauki, Moszkva. 1959. 4. sz.
- [7] Vö.: Statisztikai Évkönyv. 1961. KSH. 1962.
- [8] A hazai irodalomban ezzel kapcsolatban a következő fontosabb tanulmányok találhatók: ERDEI FERENC, A háztáji gazdaságok kérdései. (Közgazdasági Szemle, 1954. 8—9. sz.); FEHÉR LAJOS, A mezőgazdaság szocialista átalakításának és a termelőszövetkezetek megszilárdításának hazai tapasztalatai és feladatai. (Kossuth. 1960); CSIZMADIA ERNŐ, Átmeneti formák és megoldások mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi rendszerének építésében. (Közgazdasági Szemle, 1960. 11. sz.); CSIZMADIA ERNŐ—NAGY LÁSZLÓ, A közös és háztáji gazdaság kapcsolata termelőszövetkezteinkben. (Társadalmi Szemle, 1960. 12. sz.); KOMLÓ LÁSZLÓ, A háztáji gazdálkodás szükségessége. (Közgazdasági Szemle, 1962. 12).
- [9] MARX, A góthai program kritikája. Budapest, Szikra 1953. 11.
- [10] Vö.: Marx—Engels, Válogatott művek. II. Szikra. Budapest. 1949. 433—4.
- [11] Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az 1956 előtti időszakban a társadalmi lét és tudat ellentmondásos differenciáltságát leegyszerűsítették és a parasztságtól szocialista tudatosságot kívántak annak ellenére, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakát éltük. A tárgyalat probléma ilyen értelmezései magukon viselték a személyi kultusz, a dogmatizmus jegyeit. Nem egy példa utal arra, hogy a kérdés ilyen értelmű felfogását, a szűken értelmezett napi politika vélt érdekeire alapozták. Nyilvánvaló, hogy ilyen eljárással a legjobb esetben is csak nagy általános megállapításokig lehet eljutni, amelyek nem nyújtanak reális támaszt és hatékony tájékozási lehetőséget az osztályharc, a társadalmi, politikai gyakorlat sokrétű, bonyolult kérdéseiben, sőt gyakorlati alkalmazásuk súlyos hibákhoz vezethet.
- [12] LUKÁCS JÓZSEF, Szocializmus és valláskritika. Világosság. 1962 11. 8.
- [13] Elvileg újszerűen közelíti meg ezt a kérdést MIHAIL CERNEA, A parasztság új gazdasági gondolkodásának fejlődése c. tanulmányában (Korunk. 1962/12. 1428—36).
- [14] E részben azon adatok egy részét is felhasználtam, amelyeket a Csongrád megyei termelőszövetkezetekben történt látogatásaim során a tagokkal való beszélgetéseim közben és a zárszámadó közgyűléseken gyűjtöttem.
- [15] Vö. DR. SZABADY EGON, Magyarország népességének foglalkozási megoszlása. Demográfia. Budapest, 1961. 1—4.
- [16] Mindezek a juttatások (állami felvásárlási áron számítva) kb. havi 1500,— Ft jövedelmet jelentenek.
- [17] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa 107.

НОВЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ И СПОСОБЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ, С УЧЕТОМ ФОРМИРОВАНИЯ ЕДИНОГО КРЕСТЬЯНСКОГО КЛАССА

Ф. Тот —

В первой части автор рассматривает распространение социалистических производственных отношений в сельском хозяйстве с 1958 до 1961 гг. Он указывает на то, что огромные изменения, происшедшие в эти годы, представляют собой период преобразования и революции мира идей и чувств крестьянства.

Во второй части автор рассматривает противоречия, которые оказывают влияние на общественное, политическое и идеологическое поведение и развитие крестьянства на этом этапе. В основной части статьи рассматриваются противоречия, воз-

* A tárgyalat időszakban nagyközség a kiskundorozsmai járásban. Hozzá tartozott Boddorszék, Eperjesi-tanyák, Homoki-tanyák, Szaporhegyi-(Fekete)-tanyák.

никшие между развитыми производственными отношениями коллективного хозяйства и относительно отсталым миром идей кооперативного крестьянства, а также способы преодоления этих противоречий.

В конце статьи автор анализирует идейно-политическую роль приусадебного хозяйства.

NEUE WIDERSPRÜCHE IN DEN LANDWIRTSCHAFTLICHEN PRODUKTIONS- GENOSSENSCHAFTEN UND IHRE LÖSUNGSMETHODEN, MIT BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER AUSGESTALTUNG EINER EINHEITLICHEN BAUERNKLASSE

von F. TÓTH

Im ersten Teile der Arbeit wird die Verbreitung der sozialistischen Produktionsverhältnisse während der Jahre 1858—1961 untersucht. Es wird gezeigt, dass die in diesen Jahren vor sich gehende mächtige Wandlung auch die Zeit der Umformung des Bauern, der Revolution der bäuerlichen Gefühls- und Gedankenwelt bedeutet. Im zweiten Teile der Arbeit werden die Widersprüche behandelt, die in der gegenwärtigen Periode die gesellschaftliche, politische und ideologische Haltung und Entwicklung der Genossenschaftsbauern beeinflussen. Der grösste Teil der Arbeit befasst sich mit dem Widerspruch zwischen den fortgeschrittenen Produktionsverhältnissen der gemeinsamen Wirtschaft und dem verhältnismässig zurückgeblieben Bewusstsein der Genossenschaftsbauern, bzw. mit den Methoden der Lösung dieses Problems. Es wird die ideologische-politische Rolle der Hauswirtschaften analysiert. Es werden zahlreiche Beispiele gebracht, die jeweils einen Abschnitt der Wandlung des Bauern, der Umformung des bäuerlichen Bewusstseins bezeichnen.

A SÁNDORFALVI PARASZTSÁG HELYZETE 1920—45 KÖZÖTT

Írta: TÓTHNÉ JÓNÁS IRMA

A SÁNDORFALVI PARASZTSÁG HELYZETE 1920—45 KÖZÖTT*

Sándorfalvát, „Magyarország legszegényebb faluját” 1879-ben alapította örgróf Pallavicini Sándor, a Mindszent-Ányási-Hitbizomány ura. A nyilvánosság előtt emberbaráti cél vezette az örgróft falutelepítési szándékában: hajlékot, megélhetést biztosító földet adni az algyői és szegedi árvízsújtotta lakosoknak. Valójában azonban inkább a telepítéssel várható napszámos munkaerőre számított az uradalom.

Először az algyői hajléktalanok telepedtek le. 588 algyői lakos szerződik, ezek részére 300 holdat jelölnek ki házhely céljára, egyenként 600 négyszögöles telekkel. Az algyőiek túlnyomó része azonban nincs megelégedve a szerződéssel, s a majdnem 600 lakosból csak 74 család marad, a többi visszatelepszik Algyőre. A 74 család háza 1880-ban felépül. Ebben az évben előljáróságot kap a község. Igen sokan telepednek le a faluban a szegedi árvízkárosultak közül, 1882-ben már a helybeli lakosság 60%-át teszik ki. Ingyen házhelyet kapnak s 3 holdas haszonbérletet. Különben a házhellyel rendelkező falusi lakosok részére az uradalom 600 holdat parcelláz fel 3 holdas bérletekben.

A falu a telepítés után 10 évre gyógyszerterát kap, majd megszervezik az államhatalom helyi képviselői számára elengedhetetlen csendőrorsöt is.

A falu területe a telepítés éveiben 2261 kh, lakossága 1880-ban 3394 fő. 40 év múlva, 1920-ban (a tárgyalt időszakunk kezdetén) a területe valamivel több, mint 5 és fél ezer kh, a lakosság száma 5639 fő, 99,5%-a magyar anyanyelvű, a többi szerb és német. Ez a szám marad lényegében a felszabadulásig, ami azt mutatja, hogy a természetes szaporodás mellett állandó elvándorlás tapasztalható, főleg Szeged a vonzási központ [1].

A lakosság és a község legfőbb törekvése — legnagyobb gondjából fakad — a földszerzés. Erre azonban nincs mód, mert a nagybirtok — a Pallavicini-féle hitbizomány — ennek útját állja. Ezzel magyarázható az az egészségtelen földbirtokmegoszlás, amely az egész megyét, de különösen Sándorfalvát jellemzi. Érdekes megemlíteni, hogy amikor a vármegyei alispán 1922-ben felhívja a községet, hogy a községi közvagyonból vitézi telkeket hasztalanak ki, s azokat a vitézi szék rendelkezésére bocsássák, az előljáróság föld hiányában a felhívásnak nem tud eleget tenni.

Az 1938-as adatok szerint a község területe 5892 kh, a következő művelési-ágazati megoszlásban: 3042 kh szántó, 173 kh kert, 484 kh rét, 172 kh szőlő, 1204 kh legelő, 228 kh erdő, 9 kh nádas, 484 kh földadó alá nem eső

* Az 1945-ös földreform végrehajtása Sándorfalván c. tanulmány bevezető része.

terület. A lakosság megoszlása foglalkozás szerint: 818 önálló gazda, ezek segítő családtagja 323, eltartanak 1652 főt. A gazdasági cselédek száma: 101, a gazdasági munkások száma pedig: 1452. (Bodorszék adatai nincsenek benne.) A faluban 584 iparos, 148 kereskedelmi és hitelezéssel foglalkozó személy, 47 közlekedési alkalmazott, 139 közszolgálati és szabadfoglalkozású, 95 napzámos, 102 nyugdíjas és 88 házi cseléd van.

A mezőgazdasági munkások és cselédek a lakosság 27%-át alkotják, ezek teljesen földnélküliek, az önálló gazdák pedig mindössze 14%-ot alkotnak. A község területén a legnagyobb birtok 827 kh, Pallavicini Alfonz tulajdona, 651 kh a községé, 300 kh a községi Legeltetési Társulaté, 190 kh a Szegedi Ármentesítő Társulaté. A paraszti gazdaságok megoszlása a következő:

50–100 kh-as birtok	2,	összes területe	116 kh
5–50 kh-as birtok	180,	„ „	1886 „
5 holdon aluli	659,	„ „	1651 „
1 holdon aluli	<u>745,</u>	„ „	<u>210 „</u>
Összesen:	1586,	„ „	3843 kh

Ez a statisztika is bizonyítja egyrészt az egészségtelen földbirtokmegoszlást, ami az ország egészére jellemző a Horthy-korszakban, hiszen 5 holdon aluli a parasztgazdaságok 41%-a, ezek a parasztgazdaságok területének 42%-át bírják; 1 holdon aluli a gazdaságok 46%-a, amelyek a parasztgazdaságok területének mindössze 5%-ával rendelkeznek; másrészt pedig többek között azt, hogy az 1452 mezőgazdasági munkásnak vajmi kevés kereseti forrása van a faluban, kivéve az uradalmat, ahol egy részük a nagy nyári munkák idején talál munkát. A parasztság rétegződése; a földbirtokmegoszlás ismertetett formája, az egész falut fojtogató nagybirtok a magyarázata annak, hogy a falu parasztságának története egybeesik a földért folyó harc történetével. A sándorfalvi parasztok földet várnak 1918-ban, 1919 tavaszán, a 20-as évek alatt. Reményük azonban csak 1945-ben válik valóra, amikor az agrárforradalom gyökerében megváltoztatja a parasztság helyzetét.

SÁNDORFALVA A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

Az 1918-as őszirózsás forradalom után az ország parasztsága joggal várja a földreformot. Erőszakos födfoglalás nincs Sándorfalván, illetve a hozzá tartozó Pallavicini-birtokon, de a sándorfalviak kitűnnek bátor magatartásukkal a környező községek közül. 1918 novemberében elűzik a jegyzőt, majd 1919 január elején az uradalmi jószágigazgatót, Marosi Pált, mivel annak a hibájából tőkén maradt 34 holdon a szőlő és nem aratták le 800 holdról a búzát, mert a jószágigazgató nem fizette meg a munkásokat, s durván bánt velük [3].

Közben a földosztást sürgetik az uradalmat körülvevő községek. — Ismeretes, hogy a földosztás 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején elmaradt, a 100 holdon felüli nagybirtokot szocializálták. Azonban még a szocializálás előtt osztanak kisbérleteket a Pallavicini hitbizományból, s ezek a bérletek a Tanácsköztársaság ideje alatt is megmaradnak [4].

A bérletügyeket különben március 21. után a községi direktóriumok intézték: ők jelölték ki, osztották fel és ők szedték be a béreket is [5].

A községek ezeken a bérleteken kívül a szocializált birtokból is vettek el kisbérletek céljára területeket. A hitbizományt körülvevő községek közül csak Sövényháza és Sándorfalva az, amely a már szocializált birtokterületből nem foglal magának — Sövényháza lakossága uradalmi cseléd, vagy alkalmazott volt, megélhetését továbbra is a szocializált nagybirtokon találta meg, Sándorfalva lakossága pedig egyelőre napszámot vállalt a nagybirtokon [6]. Közben abban reménykedett, hogy a nagybirtokból mégiscsak lesz saját földje.

A Tanácsköztársaság megalakulásának hírért különben Szegedről vitték Sándorfalvára. Stéli István, a párt szegedi megbízottja, március 21-én népgyűlést hívott össze a faluban. Soha olyan tömeg nem volt a község háza előtt, mint akkor. Az emberek őszinte örömmel vették tudomásul a változást. Kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Stéli István még aznap megalakította a helyi párt-szervezetet is. Alapító tagok között szerepel a ma is élő Gémes Pál, Marton Ferenc sándorfalvi lakosok. A párt-szervezetnek kb. 200 tagja lesz. Megalakul a munkástanács és a direktórium is. A direktórium tagjai: Ferenczi N. szegedi „iparos”, Kószó István cipész, Cságrány Ferenc. Az elnök Marton Ferenc sándorfalvi nincstelen. Ő vitte ki a faluba Szegedről először a Vörös Ujságot. Mind „belevaló” ember volt. Hunyi, a volt jegyző, nem mert tenni ellenük, látszólag a Tanácsköztársaság mellett volt ő is [7].

A direktórium a Tanácsköztársaság megalakulása után néhány nappal a Vörös Őrség 6—6 tagját a majorságokba irányította a készletek, a termények őrzésére. Gémes Pál pl. a Károlyi-majort őrizte őt társával együtt. A gazdasztettek meghúzták magukat, a direktórium viszonylag fennakadás nélkül juttathatta el a szükséges készleteket a Vörös Hadsereg számára [8].

A direktórium azonban nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a rászoruló lakosság számára is vitt a majorságok készleteiből. Pl.: a Károlyi-majorból 687 db sertést a falu rászorultjainak és 3 db bikát a község számára, Irma-majorból ugyancsak az ínségesek részére többszáz mázsa gabonát vitetett el a Munkástanács intéző bizottsága. A direktórium különben olyan merészen nyúlt a szocializált birtok vagyonához — a szocializált birtokban ti. továbbra is a régi nagybirtokot látta a falusiakkal egyetemben —, hogy a megyei gazdasági megbízott, Hoffmann Andor 1919. június 9-én kifogást emel ellene a földművelésügyi népbiztosságnál, „a termelés folyamatosságának veszélyeztetése miatt”. A jelentésben szerepel az is, hogy a direktórium elhajtatta a nagybirtokról a legszebb sertés-tenyésztanyagot, a Vörös Őrség segítségével az uradalom pénztárát: 20 000 keronát, több mint 10 vagen gabona- és olajmagvakat, szárastakarmányt, az erdőből fákat vágattak ki stb. [9].

A direktórium célja tehát a szocializált gazdasággal a Vörös Hadsereg el látása és a falusi rászorultak legfőbb szükségleteinek a kielégítése, és egyáltalán nem látják e gazdaságokban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének fundamentumát.

Talán ezzel magyarázható, hogy még az 1919-es kommunisták emlékeztében sem él a nagybirtok szövetkezetté alakítása. Arra emlékeznek csupán, hogy a falusiak egy része kapott bérletföldet, a cselédek a majorokban maradtak, a napszám és az aratási részesedés jobb volt, mint 1918-ban. 1919-ben megkeresték a 20 q gabonát is, s robotolni sem kellett mellé. Az uraságnál mindig kellett az aratórészesnek valami ingyen-munkát is végeznie, pl. fűvet vágni, herét kaszálni.

A Tanácsköztársaság bukása után Sándorfalván is megkezdődik a terror. Krabák István főhadnagy, az egyik Horthy-különítmény tagja vitte el Marton

2

Ferencet, a direktórium elnökét Szatymazra, ott félholtra verte. Általában Szatymazon kínozták a környék kommunistáit, a Tanácsköztársaság volt vezetőit, ott végezték ki az embereket. Térdig ásták el a kukoricásba őket, úgy lőtték agyon a megkínzottakat, hogy a nép is lássa az elrettentő példát. Szatymazon végezte ki Krabák a kisteleki direktórium elnökét is: Feketét, akit előbb csúful megkínzott, majd megásatta vele a saját sírgödrét. Fekete felesége sírva könyörgött Krabáknak, hogy hagyja meg az ura életét, mert négy gyerek várja otthon. Krabák levágta Fekete fülét, azt küldte haza a gyerekeknek, s nem kegyelmezett az apának. Krabák, ha sokára is, de elnyerte büntetését: 1960-ban, a Magyar Népköztársaság Szegedi Ügyészsége kimondta felette a halálos ítéletet a fehérterror alatti gaztetteiért [10].

A Vörös Őrség tagjait 1920-ban vitték el, ezen a nyáron 13 embert ítéltek el. Elítélték a direktórium tagjait is: Marton Ferencet 2 és $\frac{1}{2}$ évre, Cságrány Ferencet 3 évre, Ferenczit 4 évre, Kószó Istvánt 3 évre, Gémes Pál — az egykori vörösőr — 2 és $\frac{1}{2}$ évet kapott, amit a Margit körúti fogházban, majd Vácott töltött le [11].

AZ 1920-AS FÖLDREFORM

A földínség és a szegénység által fojtogatott sándorfalvi parasztságon nem sokat segített az 1920-as földrendezés sem. Ismeretes, hogy a Nagyatádi-féle földreform országosan sem elégítette ki a szegényparasztság földigényét, hiszen a 301 ezer szegényparaszti igénylő mindössze 305 ezer kh-t kapott, jórészt egyholdas parcellákon. A reform célja a nagybirtok-rendszer konszolidálása mellett éppen a parasztság kiábrándítása volt a földreformból.

A sándorfalvi községi képviselőtestület 1922. március 13-án megtartott közgyűlése foglalkozik annak a bizottságnak a megalakulásával — elég későn —, amely majd hivatott lesz az őgróf Pallavicini Alfonz Károly mezőgazdasági földbirtokára az 1920:36. tc. alapján megindított megváltási eljárást lefolytatni. A község a Pallavicini birtokból azt a részt igényli, „... amely Sándorfalva község különfekvő, az uradalomba beékelt határterületét körülvéshi, a bemutatott térképen feltüntetett, a szegedi határ, a Tisza folyó és az algyői vasúttöltés által határolt 15 ezer kh területet, minden rajta levő erdővel és gazdasági épületekkel.” [12].

A megállapítandó árat pénzben és gabonában akarta teljesíteni a község és a földhöz jutó lakosság egyaránt.

A faluban több, mint 900 földigénylő jelentkezett. A földek tulajdonbavétele, ill. használata sokáig váratott magára. 1922. aug. 29-én a községi jegyző a képviselőtestület közgyűlésén előterjesztette a földigénylők kérelmét: mivel a földosztás előmunkálatai már befejeződtek, az ősszel szeretnék megművelni a földjeiket. A földek tényleges átadása azért is vált volna sürgőssé, mert az érdekeltek körében nagy volt a nyugtalanság, ti. olyan hír terjedt el a faluban, hogy a földnélküliek között kiosztott egy-egy holdas kishaszonbérleteket az év végén megszüntetik. A közgyűlés ezért úgy határozott, hogy az általános hangulatra való tekintettel odahat, hogy a reformot véglegesen befejezzék ez év (1922) őszéig. Amennyiben ez nem lehetséges, akkor a földnélküli igénylők között egy-egy holdas kishaszonbérleteket osztanak az 1923. gazdasági év végéig, s ugyancsak az 1923-as gazdasági év végéig meghosszabbítják a földnélküliek között már kiosztott egy-egy holdas kishaszonbérleteket [13].

A földek birtokbaadása azonban nem következik be 1922 őszén. 1923. február 27-én a közgyűlés ismételten felkéri a M. Kir. Földbirtokrendező Bíróságot (OFB-t), hogy Sándorfalva községre vonatkozóan a földreform munkálatait, illetve a földek kiosztását és birtokbaadását még a tavasz beállta előtt vigyék keresztül, hogy a földnélküli lakosság elvégezhesse a tavaszi munkákat [14].

A sándorfalviak méltán elégedetlenkedtek a reform végrehajtásának elhúzódtán. Elégedetlenségüknek nyilván hangot is adtak, mert az OFB tárgyalásain „a földigénylő sándorfalvi lakosok ellen kifogások merültek fel”. [15].

Az uradalomnak nem volt érdeke a földnélküliek kielégítése, a földreform gyors végrehajtása, ugyanakkor a község érdekét sem tekinti „szívügyének”. Az 1923. júliusában tartott képviselő-testületi közgyűlés jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk erről: „A község által bejelentett szántóföld és legelő igénylésénél az eljárást folytató bizottság aziránt érdeklődik, hogy ha a földterületet nem a leadandó vagyonváltság-földből kapná meg, akkor hogyan akarja megszerezni, ill. annak megváltását hogyan egyenlítőné ki, miután a tárgyalások a megváltást szenvedő ögróf Pallavicini Alfonz úr öméltósága hitbizományának képviselőjében megjelent dr. Polgár Péter ügyvéd úr úgy nyilatkozott, hogyha a község igénylése nem a leadandó vagyonváltságból nyerne kielégítést, úgy a megváltani óhajtott szántó holdját 1 200 000 Kr, a legelő holdját 500 000 Kr árban azonnali készpénzfizetés mellett hajlandó az uradalom átadni a községnek.” [16]

Ha a községnek nem állna módjában a készpénzfizetés, haszonbérletről is lehet szó, ez esetben a haszonbért szántó után holdanként 2 és $\frac{1}{2}$ q búza, a legelő után holdanként 1,5 q búzában állapították meg. — A község azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a szántó- és legelőterületet a vagyonváltság címén leadandó földterületből kapja meg. Ha erre nem lett volna mód, anyagiak hiányában kénytelen lett volna lemondani az igénylésről [17].

Az igénylők az OFB földeket végül is csak 1926-ban vehették birtokukba. Az uradalom földjéből a földnélküliek 2001 kh-hoz jutottak.

Az igénylők általában többre számítottak, sok igénylő pedig egyáltalán nem jutott földhöz. A földéhség tehát nem szűnt meg korántsem. Saját földjük a belterületieknek alig volt. Mindenki, még az értelmiségiek is az uradalomtól béreltek földet, összesen 3000 hold bérletet bírtak a hitbizománytól. Egy-egy „reformföldes” 1–3–5 kh-hoz jutott [18].

Földosztás a következő birtoktesteken történt: A Reisinger-béleten, ahol a nagybérlőnek meghagyták a föld javát, a rosszabbját kiosztották, kb. 80–100 holdat; felosztásra került a Varga-bérlet már „lehetősebb” jó közepes földje — ahogyan visszaemlékeznek a földhözjuttatottak. A Varga-bérlet közelebb is volt a faluhoz, a legközelebb eső területe 3 km-re, míg a Reisinger-bérlet legtávolabbi része 8 km-re esett a faluban lakó földigénylőktől; osztottak a Csikó-járásban, itt vegyesen volt jó, közepes és gyenge föld; a Kapca-széken közepes minőségű; Bodorszéken könnyű-homokos; a Rongyos-dűlőben, ahol nagyon gyenge minőségű földet osztottak [19].

A megváltási ár különben itt is — mint országosan — az évi haszonbér huszonötszöröse, vagyis oly magas, hogy a „szerecsés” földhözjuttatottak felszerelést, állatállományt már nem tudtak vásárolni, sőt jelentős részük a fizetési kötelezettségüknek sem tudott eleget tenni. Ha két félévi hátralékuk volt, a kilakoltatás várt rájuk. Néhány év alatt a reformföldesek száma Sándorfalván is jelentősen csökkent.

Az újonnan földhöz juttatottak földjei különben nem Sándorfalvához, hanem Sövényházához tartoztak. Ügyes-bajos dolgaikkal tehát Sövényházát, az „eszmei községet” [20] kellett volna felkeresniök, de az messze volt, Sándorfalvának viszont nem volt joga eljárni ilyen ügyekben. 1926-ban éppen ezért a földhöz juttatottak a vármegyei alispántól azt kéri, hogy állategészségügyi, anyakönyvi és mezőrendőri ügyekben soronkívül Sándorfalvához csatolják őket [21]. Az elintézés módjáról nincs iratunk.

A földreformmal egyidőben történt a házhelyek kijelölése és a kishaszonbérletek alakítása is az 1920:XXIX. tc. alapján. Egy-egy házhely nagyságát 500 négyszögölben állapították meg. Még 1920-ban 174 igénylő jelentkezett, de az év végén megnőtt a jelentkezők száma, amikor a F. M. 66660/920. sz. r. alapján közölték az igényjogosultság sorrendjét. Az első csoportban (hadirokkantak, hadiözvegyek, felnőtt hadiárva) 54 jelentkezőt, a második csoportban (mezőgazdasági foglalkozású, önálló keresetű, önjogú férfi v. ilyen foglalkozású törpebirtokos) 178 jelentkezőt, s a harmadik csoportban (azok a családfők, akik sem az első, sem a második csoportba nem sorolhatók, s kik abban a községben illetékesek, ahol a házhely juttatandó volna, vagy ott legalább 10 év óta laknak, s kiknek állandó tisztességes keresetük van) 37 jelentkezőt vettek fel [22].

Az 1921-ben kiosztott házhelyek még 1927-ben sem voltak telekkönyvezve, emiatt nyugtalanság és zavar volt a házhelytulajdonosok közt. A községi képviselőtestület is sürgeti a telekkönyvezést, vállalja a telekkönyvi hivatal tisztviselőjének a napidiját, a nyomtatvány költségeit a telekkönyvezés befejezése végett [23].

Az 1920-as földreform nem hozza meg a kívánt változást. FÉJA GÉZA idézett művében azt mondja, hogy a falu 7 ezer lakosa közül a földbirtokrendezés után is a fele föld nélkül maradt. (A lakosság létszámának a megállapítása nem pontos FÉJA GÉZÁNÁL.)

A birtokviszonyokba betekintést nyújt különben az 1930-as és az 1941-es népszámlálás is [24].

Ez a statisztika jobban felbontja a parasztgazdaságok nagyságát, mint az 1. részben közölt. A nem teljes statisztika is bizonyítja, hogy a birtokosok 75%-ának 1–5 kh földje volt, 8%-ának pedig 1 kh-nál is kevesebb 1930-ban, a földreform végrehajtása után. Országosan a birtokok 71,5%-ának van 5 kh-nál kisebb területe — a sándorfalvi helyzet tehát rosszabb az országos átlagnál. A bérlők túlnyomó többsége, 57%-a bérelt 1–5 kh földet, 35%-a pedig 1 kh-nál is kevesebbet. Igaza van FÉJÁNAK, aki azt mondja, hogy a falunak legalább 7–8 ezer kh föld kellene. Az 1941-es statisztika szerint a birtokosok 60%-ának volt 1–5 kh földje, (több, mint felének azonban csak 1–2 kh földje van). 13%-ának pedig 1 kh-nál is kevesebb. Ami a bérleteket illeti: a bérlők 48%-a 1–5 kh földet bérel (majdnem felének azonban csak 1–2 kh bérlete van), 16%-a pedig csak 1 kh-nál kevesebb földet bérelt 1941-ben. Vagyis tíz év alatt az 1–5 kh-os gazdaságok száma elég jelentősen csökkent (552 főről 419 főre); ezek egy részéből 5 kh-t meghaladó birtok lett, amiből fel lehet tételezni bizonyos középparaszttosodási tendenciát, egy részéből viszont 1 kh-on aluli gazdaságok váltak, ami ugyancsak a kapitalizmus törvényét, a parasztság proletarizálódását szemlélteti.

A falu lakosságának többségére a földtelenség és az ínség a legjellemzőbb vonás. A pénztelenség és a szegénység különösen az 1929/30-as válság éveiben nyomasztó, amikor a munkanélküliség is fojtogatja a nincstelen földmunká-

sokat. 1930. februárjában az F. M. tájékoztatja a Minisztertanácsot a munkanélküliségről, amely oly mérvű, hogy a „mezőgazdasági és földmunkásnép széles rétege a legnagyobb nyomorban van.” [26]

Sándorfalva gazdasággal rendelkező mezőgazdasági önállóinak száma a gazdaság nagysága szerint 1930-ban és 1941-ben [25]

Gazdaságnagyság	1930	1941
	fő	
Birtokos		
100—200 kat. hold	1	.
50—100 „	1	3
20—50 „	7	11
10—20 „	52	49
5—10 „	58	98
1—5 „	552	419
ebből:		
3—5 „	.	110
2—3 „	. a)	80
1—2 „	.	233
1 „-nál kisebb	61	92
ebből:		
400 n.-öl — 1 kat. hold	.	81
400 n.-ölnél kisebb	. a)	11
Együtt:	732	695
Bérlő		
100—200 kat. hold	.	1
50—100 „	.	2
20—50 „	2	3
10—20 „	1	2
5—10 „	1	5
1—5 „	46	18
ebből:		
3—5 „	.	4
2—3 „	. a)	6
1—2 „	.	8
1 „-nál kisebb	27	6
ebből:		
400 n.-öl — 1 kat. hold	.	5
400 n.-ölnél kisebb	. a)	1
Együtt:	77	37
Összesen:	809	732

a) Az 1930. évi felvételnél ilyen további részletezés nem készült.

A jelentés jellemzi néhány megye munkanélküliségét. A megyék közül „kiemelkedik” Csongrád megye, ahol állandó a munkanélküliség a mezőgazdasági és földmunkásság körében, a kubikusok egyáltalán nem tudnak munkához jutni. A kiskundorozsmai járásban — Sándorfalva ide tartozik — már a tél közepén a legnagyobb szükségbe került a mezőgazdasági munkások jelentős része. A szinte állandósult munkanélküliség mellett figyelembe kell még venni a bérek csökkenését is. Az országos kép Sándorfalvát is jellemzi: a mezőgazdasági munkások bére, de a cselédek keresete is 1929 és 1933 között több, mint felével csökkent.

A reformföldesek és házhelytulajdonosok nem tudnak eleget tenni a fizetési felszólításoknak. Az adóterhek emelése súlyosan érinti a kisföldű parasztságot. Amíg 1927-ben 1 kh után az adó búzában kifejezve 4–5 kg volt, addig 1933-ban már 123 kg-ra emelkedett.

1931-ben az F. M. 92 200/1931. VI. 1. sz. r. alapján az inséges lakosság megsegítésére 300 q kedvezményes árú gabonát igényelhetett a falu. A képviselőtestület 1931. november 2-án rendkívüli közgyűlést tart, amelyen olyan kívánság hangzik el, hogy — tekintettel a falu nyomorára — a 300 q gabona mellé még 300 q burgonyát is igényeljenek. Erre azonban nincs mód, mert a burgonyát készpénzben kellene fizetniök. Ezért inkább a kedvezményes árú gabona mennyiségének felemelését kéri 300 q-ról 500 q-ra; árát egy év alatt akarják kifizetni. A község a faluban 1300 fő inségest tart nyilván, de a valóságban ennél több volt. Az F. M. végül 1 vagon búzát utaltatott ki az inségben levő munkásoknak. Az inséggabonából örölt liszt csak végzett munka ellenében volt kiosztható. Az inségesekkel utcátöltést végeztek, tehát gyalog, vagy talicskás napszámmunka kellett. [27]

Természetesen a gabonaosztás nem oldja meg a válságos helyzetet. A megyei földmunkások vezetői kérvénnyel fordulnak az alispánhoz, amelyben feltárják a földmunkásság országosan is megdöbbentő nyomorúságát („... magunk és gyermekeink hónapok óta a szó teljes értelmében éhezünk... A nyár és az aratási munkák anélkül múltak el felettünk, hogy jelentősebb keresethez juthattunk volna. Sokunk felett elmúltak ezek a napok anélkül, hogy akárcsak egy órai munkát is kaptunk volna.”) A beadvány vezetői tiltakoznak a „pecselő inségsegélyezés” ellen, helyette munkát és tisztességes bért kérnek, ellenkező esetben megfelelő pénzbeli támogatást. Sándorfalván ekkor 6–800 munkanélküli földmunkás van, míg a jóval nagyobb lakosú megyeszékhelyen, Szentesen 800–1000. Sándorfalván kb. 200 ember maradt ki az aratásból, a nagybirtokon pl. a gépi munka szorította ki őket —, de akiknek sikerült is munkához jutniok, a keresetük minimális, 2–3 q búza volt. [28] (Az alispán felterjesztette a kérvényt a főispánhoz, de válasz, ill. segítség sehonnan sem érkezett.)

Ilyen körülmények között érthető az az eredmény, amit a Horthy-korszak hivatalos szerveinek a felmérése mutatott a válság éveiben: Szeged környékén, tehát Sándorfalván is, megvizsgálták 5215 családnak a táplálkozását. Az eredmény: a megvizsgált családoknak csupán 42%-a táplálkozott jobban, mint a börtönben levők. Az egészségügyi állapotokat pedig a 17%-os csecsemőhalandóság jellemezte. [29]

FÉJA GÉZA idézett munkájában a következő sorokban számol be a 30-as években a falu általános nyomoráról: „Sándorfalva helyzete még az átlagos falunyomornál is vigasztalanabb. Itt nincs rétegződés, az egész falu egyetlen nyomortanyának tekinthető. Egy téli vasárnap délelőttjén jártam itt, éppen

hetipiac volt. A piactéren, a jószágigazgató pompás kastélyparkja előtt mintegy 10—12 asszony guggol, maga elé terítve egy-két garaboly (kosár) árut. Egy garaboly után 10 fillér a helypénz, s a kofa napi bevétele 30—40 fillér között mozog. Egész 'árúja' nem ér többet 1—2 pengőnél. Újságpapírból sodort zacskókban, s rongyból varrott zsákocskákból rakják ki áruikat, mintha koldusok volnának, s napi könyörgésük és távimádkozásuk sovány, egyes eredményeit raknak ki: répadarabokat, satnya zöldséget, fonnyadt burgonyát, néhány tojást és kenyérdarabokat. A kofa 5 fillérre tartja árúját, a vevő félóra hosszatt alkuszik egy fillérnyi engedményért." [30]

MUNKAALKALOM, MUNKABÉR

Milyen volt általában a Horthy-korszakban a munkaalkalom a falu nincstelenjei számára? A földműves lakosság túlnyomó többsége mezőgazdasági bér munkás volt. Részükre a legtöbb munkaalkalom az aratás és a cséplés, amit szerződés alapján végeztek. Az uradalomban általában 13-ad részért arattak — Békés megyében 12-ed, 11-ed részt kaptak az aratók. [31] Az aratók az uradalomban úgy igyekeztek ezt a bérezést valamennyire megjavítani, hogy a 13. keresztet jobban megrakták, mint a többi, s ha szerencséjük volt, ezt számolta ki nekik a gazdatiszt. Azonban — ezt a turpisságot megtudva — az uradalom áttért a holdak utáni bérezésre. Itt nagy holdak voltak, 1600 □-esek, az aratók holdanként 90 kg gabonát kaptak tisztán és 5 q szalmát. Az uraság adott ezenkívül kommissionba az egész időre 1 q búzát, s fejenként heti 1 kg szalonnát, de csak az aratóknak, a marokszedőt már nem számították. Ezt a mennyiséget nem vonták le a részesedésről.

Az uradalomban természetesen szabályszerűen szerződötték az aratókat. Előfordult azonban, hogy az aratómunkásokat így akarták lekötni a cukorrépa és egyéb ipari növények megmunkálására is, amiktől az aratómunkások joggal húzódoztak, hiszen szívesebben mentek kubikmunkára, mintsem, hogy az uradalom cukorrépa földjét kapálják. 1926-ban Csongrád megye több községében, így a Pallavicini uradalomban is nem szerződötték le a helybeli aratómunkásokat, mivel azok nem vállalták el a cukorrépa megművelését és ezért az uradalom Békés megyéből, gróf Károlyi László felgyői uradalma pedig a messzi Hevesből hozatott aratómunkásokat. [32]

Ha a bérezéseket országos viszonylatban vizsgáljuk, a következő adatokat nyerhetjük: az aratást és cséplést a búzának tizedrészéért, a tavaszinak 9-ed részéért szokták elvégezni. Az uradalmakban az aratásra és a cséplésre külön-külön szerződést kötöttek, mégpedig az aratórész a termés 14-ed része, a cséplő rész általában a lecséplelt gabona 3%-a volt. [33]

Az aratók, cséplők közül igen sokan, mintegy ezren átjártak Hódmezővásárhelyre is, ti. ott elég sok géptulajdonos volt. A géptulajdonosok a nagygazdáktól vállalták az aratást, ők maguk pedig szerződötték az aratómunkásokat. Az aratást tized részért végezték a munkások, benne volt a cséplés is. Itt is áttértek azonban a holdak utáni bérezésre. Volt olyan bandagazda, aki 40 kg búzát kért holdanként (Hódmezővásárhelyen 1100 n.-öles földek voltak), kedvezőbb körülmény esetén 65 kg-ot, ritkán 80 kg-ot is tudtak szerezni a munkások. A cséplésnél 3,5%-ért, 3,75%-ért, ha vontató is volt, 4%-ért dolgoztak.

Valamirevaló munka csak az aratás idején akadt. Tavasszal már csak „dohányravaló” munka volt: herevágás, fűkaszálas. A faluban munkaalkalom kínálkozott még a Táborosi-nagybérlnél, ahol negyedéből kukoricaföldet vállalhattak, de ehhez még robotolni is kellett, füvet vagy herét kaszálni. Itt is volt aratómunka.

Akadt ritkán rőzsevágás a Tisza szélén felesben, vagy puhafavágás harmadában, ezt az állami erdészet és az Ármentesítő Társulat adta ki. A Homokimajorban nyolcados favágást, negyedes rőzsevágást vállalhattak. Ezek a munkák azonban igen kevés embert foglalkoztattak.

Munkaalkalom volt még a falutól 5 km-re levő Szatymazon, szőlőnyitás, metszés, egy pengő, 1,20 P napszámért, de itt is nagyon kevés munkást tudtak foglalkoztatni a szőlősgazdák. A napszám általában a 30-as években egészen 1938-ig 1 P, 1,20 P, esetleg 1,50 P koszt nélkül, napfelkeltétől naplementéig.

A kubikusok átjártak Dunántúlra dolgozni. Előfordult, hogy vonaton elvitték a munkásokat, de a kereset oly rossz volt, hogy nemhogy a családról tudtak volna gondoskodni, de magukat sem tudták eltartani. Ezért kénytelenek voltak otthagyni a munkát, s a talicskát már gyalog tolták haza.

1941-ben 20 fő vasútmunkára ment Beszterce megyébe, alapoztak, alagutat vágtak. Ott valamivel jobb volt a kereseti lehetőség, de a nagy távolság a családtól megemésztette a többletet. 1940–42 között Szeged-Felsőtanyán dolgoztak a sándorfalvi nincstelenek csatornaépítésen — a hódmezővásárhelyi Kultúrmérnökség Kirendeltsége szerződtette őket. A háborús időszak ekkor már jelentkezett a kereseten. Ugyancsak 1942-ben a nemzetközi műút építkezésén találtak munkaalkalmat a sándorfalviak. 20–25 fő bejárt dolgozni télen a Szegedi Szalámi Gyárba is.

A felsoroltakkal ki is merült lényegében a sándorfalvi nincstelenek számára a munkaalkalom. Rendkívül elenyésző volt az a munka, amit a falusi gazdáknál találtak, mivel azok kis számban voltak, s jórészt — ha nem is kizárólag családtagjaikkal műveltették meg a földet. A munkaalkalmat megcsorbította több esetben az idegen munkások versenye is, ami elég gyakori volt a megyében. Általában a szomszédos szőlővidékekről jöttek át a munkások, akiknek otthon az aratási időben nem kínálkozott munkaalkalom, de — érthetően — a télirevalót meg akarták szerezni. Ezeket a munkásokat, jóllehet nem dolgoztak olyan jól, mint a helybeliek, a nagygazdák igencsak alkalmazták, mert a rossz termés esetére nem kértek annyi biztosítékot, mint a helybeliek (a biztosíték általában 6 q búza és 2 q árpa volt). [34]

Hogyan éltek általában a sándorfalvi nincstelenek? Néhány idős ember most is emlegeti, „bezzeg az uraságnál megkerestük a 16–18 q gabonát is.” Amikor volt munka, néhány aratómunkás valóban megkereste a 16–18 q gabonát. De ez a mennyiség korántsem maradt tisztán az övék. Elsősorban az aratás idejére kellett heti 1 kg szalonna a kommcións szalonnán kívül, hiszen ketten ették a marokszédővel. Kelltt továbbá heti 1 liter pálinka. A marokverőnek adott az arató 2 q búzát, kendőt, magának az aratónak kellett 1 pár bocskor. Közben a család a boltból élt hitelre. Aratás után már nemigen akadt munka, ezért a ruháravalót úgy tudták beszerezni, hogy eladtak a gabonából. Az árpa és zab aratásáért is 90 kg-ot kaptak holdanként. A zabot azonnal eladták, az árpát inkább meghagyták a malacoknak. 80–100 kg-os malacnál nagyobbát nemigen sikerült hizlalniok, a 120 kg-os már „jó hízó” volt. Amint fölélt a család a malac „aprólékát”, már csak rántottleves, suhintott tézta-leves volt inkább az étkezésük. Naponta kétszer ettek, a szalonnát eltették az

„embernek” a nyári munkára. Persze, a szalonna azért csak nem maradt meg nyárra, hozzá kellett nyúlni. Az aratási szalonnát már hitelre vásárolták. [35]

A majorsági cselédek élete rendezettebb volt, mint a nincstelen bér munkásoké, hiszen a kommenció biztosította valamennyire számukra az évi megélhetést. Az uradalmi cselédek családjukkal együtt a majorságban laktak: a tárgyalt időszakban már minden családnak saját szobája, kamrája volt, de a konyha közös. 2–4 család főzött egy konyhában, de külön-külön tűzhelyük volt. A kommenciót a majorságiak negyedévenként kapták. A gabonajuttatásban lényeges eltérések nem voltak, a jószágtartásban már inkább, aszerint, hogy milyen munkakört látott el a cselédember. Pl. egy gulyás bérezése a Károlyi-majorban (a majorban különben 30 cseléd lakott), a következő volt: egy esztendőre kapott 16 q gabonát, ebből 8 q volt a búza, 4 q rozs és 4 q árpa; 1 kh (1600 n.-öl) kukoricaföldet, 800 n.-öl veteményföldet; tarthatott 1 db szarvasmarhát, 1 db növedéket, 1 db borjút 1 éves koráig; sertést, aprójószágot amennyit bírt, libát viszont egyáltalán nem tarthatott, kacsát már igen, de azzal nem vesződtek az asszonyok. A jószágot nyáron a gazdaság legelőire vihették, télen a gazdaságtól kaptak szálas takarmányt, de csak polyvát, szarát; szénát már nem. Évente 360 kéve akácrozse járt kommencióba, fakitermelési joguk már nem volt, de szalmából szabadon fűthettek. Évente 1 pár új csizma járt még. A gulyás készpénzfizetése évi 180 P volt. Ha beteg lett, orvost, gyógyszer az uradalom fizetett, a kommenciót is megadták, de a tápénzt is az uradalom vette fel. Ha a gulyás kiöregedett, de kellő időt (20–25 évet) eltöltött a majorságban, csekély kegydíjat kaphatott, évi 80 P-t. A Károly-majori gulyás — 1920–1945-ig Pászti Mihály — 60 db szarvasmarhára vigyázott másodmagával, a bojtárral. A jószágokat takarmányozta, etette. A trágyázást már nem ők végezték.

A béres kommenciója állattartásból volt kevesebb, mint a gulyásé, növedékmarhát, pl. nem tarthatott. Pénzbeli keresete is kevesebb volt: évi 125 P.

A béresasszonyok a kommenciós földet művelték, azonkívül napszámba jártak az uradalomba, a gyerekek szintén, már 12 éves koruktól. Napszámba igencsak volt alkalmuk, mert az uradalom először a helybelieket fogadta meg.

A Károly-majori gyerekek Dócbá jártak iskolába, kb. 3 km-re. Bár télen adtak a gyerekek részére fogatot, a béresgyerekeknek csak kisebb része jár iskolába télen, de ősszel-tavasszal sem mentek a nagyobbak, mert kellett a napszámbér. [36]

Ha a Pallavicini-uradalom gazdasági cselédjeinek anyagi ellátottságát összevetjük az országos helyzettel, a következőket tapasztaljuk: országosan a cselédek kommenciója általában évi 14 q búza, 6q árpa, 1200 n.-öl kukoricaföld, 200 n.-öl veteményföld, 1 pár új csizma, 1 pár fejelés-csizma vagy helyette 1 pár cipő, 40 kg szalonna, 28 kg só; tehéntartás vagy tehenjárás, esetleg tejhasználat, disznótartás a szaporulatával, a felesége aprójószágot nevelhet. Pénzbérük 1 q búza ára volt. [37] Lényeges eltérés tehát a búzajuttatásban volt a Pallavicini-cselédek rovására, viszont nagyobb kukorica- és veteményföldet kaptak, mint az országos átlag volt.

MUNKASMOZGALOM

A Tanácsköztársaság bukása után jóideig nincs pártélet a faluban. 1930-ban alakul meg az SZDP sándorfalvi szervezete, (Felszabadulás u. 15. sz.) Berta József és Gémes Pál vezetésével. Hamarosan 180 tagja lesz a szerve-

zetnek, elsősorban nincstelenekből. 1934-ig működik a pártszervezet, ekkor a szolgabíró Molnár jegyzővel szétvereti a pártszervezetet. A községi képviselőtestületi választáson a pártszervezet Gémes Pált küldte a képviselőtestületbe, de a jegyző egyszer sem hívta meg a közgyűlésre. 1934–1944 októberéig nincs a faluban pártszervezet.

A pártélet hatása azonban nem múlik el nyomtalanul a nincstelenek körében. Aratósztrájkkal vagy legalábbis kisebb munkamegtagadással találkozunk 1930-ban és 1933-ban is, s a sztrájk vezetői között ott vannak a párttagok.

1930-ban a sándorfalviak Hódmezővásárhelyen csépeltek, szerződött gazdáknál. A búza nagyon gazos, kövér volt, nem fizetett, a munkások csak napi 4–5 kg búzát kerestek. Amikor elcsépeltek a szerződött gazdák gabonáit, a következő gazdától, akivel már nem volt szerződésük, javítást kértek, napi 15 kg búzát. A gazda azonban nem volt hajlandó emelni a bért. Ekkor itt és más gépnél is a cséplők abbahagyták a munkát. A sándorfalviakat Gémes Pál vezette. Az alacsonyabb bérért a bandagazdán kívül csak egy félrészes asszony ment dolgozni. A géptulajdonos csendőröket küldött a munkát abbahagyókhoz. A hódmezővásárhelyi csendőrök a gép után hajtották a munkásokat, vagy 8 km-re Hódmezővásárhelytől, Mágocs felé. Amikor a gépet utolérték, a csendőrök a sándorfalviakat bevitték a tanyába, megpróbálták őket rábeszélni az 5 kg-os bérre. Ezúttal verés nem volt. A munkások azonban nem hallgattak a csendőrökre. Ekkor a csendőrök visszakísérték őket Hódmezővásárhelyre, de azt sem engedték meg nekik, hogy útközben bemenjenek abba a tanyába, ahol a ruhájuk volt. Hódmezővásárhelyen egy rendőrtiszt hallgatta ki a cséplőmunkásokat. A munkamegtagadásért elítélték őket, Gémes Pált 20 napra, a többi 10–5 napig ferdő fogságra.

1933-ban a Károlyi-majorban és Dócban volt aratósztrájk. A gabona ekkor is nagyon gazdos, dőlő volt. Az aratók megkezdték ugyan a munkát, de abbahagyták, látva, hogy nem tudnak kijönni, kevés a 90 kg aratórész. Az intéző telefonhívására 2 lovascsendőrt jelent meg a Károly-majorban s a kaszásokat behajtották Dóc felé, ott elővették az ugyancsak sztrájkoló aratókat és bekísérték valamennyiöket a kisteleki szolgabíróságra. Ott tartották őket két napig — a búzatáblában maradt a ruhájuk, dohányuk — aratóruhában. A sztrájk azonban nem volt eredményes. Két nap után csak megkezdték a munkát a 90 kg-os aratórészt.

* * *

Csak az 1945-ös földreform változtatja meg gyökeresen a sándorfalvi nincstelenek sorsát: birtokviszonyát; megélhetési lehetőséget — földet, emberi méltóságot juttatva nekik.

JEGYZETEK

- [1] Vármegyei szociográfia. Csongrád m. (A Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatal, 1938.)
- [2] Vármegyei szociográfia. Csongrád m. 65.
- [3] OLTVAI FERENC, A szocializált birtokok Csongrád megyében 340. (Különlenyomat a Levéltári Közlemények XXIX. évfolyamából. 1959.)
- [4] Uo. 341.
- [5] Uo. 348.
- [6] Uo. 353.

- [7] GÉMES PÁL visszaemlékezései, Sándorfalva. Felszabadulás u. 27.
- [8] Uo.
- [9] OLTVAI, i. m. 353.
- [10] GÉMES PÁL visszaemlékezései.
- [11] Uo.
- [12] Sándorfalva községi képviselőtestületi közgyűlésének jkv-ből. Szegedi Levéltár iratai. (Sz. L.)
- [13] Uo.
- [14] Uo.
- [15] Uo.
- [16] Uo.
- [17] Uo.
- [18] Vármegyei Szociográfia. Csongrád m. 65.
- [19] GÉMES PÁL visszaemlékezései.
- [20] FÉJA GÉZA Viharsarok c. munkájában (új. kiad. Magvető 1957.) nevezi Csongrád megyében Derekegyháza és Nagymágocs mellett Sövényházát „eszmei községnek”.
- [21] Sándorfalva képviselőtestületi közgyűlésének jkv-ből, Szegedi Levéltár irata.
- [22] Uo.
- [23] Uo.
- [24] Országos Statisztikai Hivatal iratai. 64—VI—147/1961.
- [25] Az adatok csak a népszámlálás időpontjában Sándorfalván tartózkodó mezőgazdasági önálló foglalkozású személyek gazdaságát (birtokát, bérletét) foglalják magukban, tehát nem tartalmazzák a népszámlálás idején másutt tartózkodó, de Sándorfalván birtokkal, bérlettel rendelkezőket, valamint azokat a sándorfalvi vadságokat sem, melyeknek jogi személy volt a tulajdonosa, vagy bérelője, továbbá a nem mezőgazdasági önálló (pl. iparos, kereskedő stb.) foglalkozású személyek gazdaságát sem.
- [26] Az F. M. jelentését közli ERDEI FERENC, „Parasztorsors — parasztgond” 102.
- [27] Sándorfalvi képviselőtestület közgyűlési jegyzőkönyve. Sz. L. irata.
- [28] Az eredeti kérvényt közli ERDEI FERENC, i. m. 151. A sándorfalviak részéről Bonakap István írta alá.
- [29] DERSÉNYI IVÁN, „Parasztnyomor Magyarországon a 30-as években”. Élet és Tudomány 1958. IV. 6.
- [30] FÉJA GÉZA, i. m. 317.
- [31] FÉJA GÉZA, i. m. 11.
- [32] DR. ECSERI LAJOS, A magyar földműves nép munkája. Szentés 1930. 12.
- [33] ECSERI, i. m. 12—4.
- [34] ECSERI, i. m. 13.
- [35] GÉMES PÁL visszaemlékezései.
- [36] PÁSZTI MIHÁLY és CZIBOLYA ANDRÁS egykori majorsági cselédek visszaemlékezései. Pásztai Mihály a sándorfalvi Arany Kalász Tsz tagja, Czibolya András a sándorfalvi Rózsa F. Tsz malommunkása.
- [37] ECSERI, i. m. 35.

ПРОВЕДЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕФОРМЫ 1945-ОГО ГОДА В СЕЛЕ ШАНДОРФАЛЬВА

Юнаш, Тотнэ

Автор статьи рассматривает положение трудящихся села Шандорфальва в 1920—1945-ые годы. В общих чертах он описывает историю села, распределение жителей и земель. Автор изучает поведение и изменение жизни жителей села во время венгерской советской республики 1919-ого года, белый террор после её подавления. Он анализирует значение аграрной реформы 1920-ого года и его влияние на село, указывая на безуспешность попытки разрешения аграрного вопроса. Описывая распределение земель, автор доказывает, что не изменилось непропорциональное распределение земли, наоборот, в тридцатые годы оно стало ещё острее. Далее автором описываются экономическое положение аграрного пролетариата села, бедняков, недостаточные возможности работы и изменения заработков. Наконец автор описывает движение за лучшие заработки.

DIE DURCHFÜHRUNG DER BODENREFORM VON 1945 IN SÁNDORFALVA

von I. TÓTH

Es wird der erste Teil einer unter obigem Titel in Bearbeitung befindlichen Abhandlung mitgeteilt. Es wird die Lage der werktätigen Bevölkerung der Gemeinde zwischen den Jahren 1920 und 1945 behandelt. Die Entstehung des Dorfes, die Verteilung der Bewohner und des Bodenbesitzes kurz skizziert. Es wird das Verhalten und das veränderte Leben der Einwohner während der Räterepublik, dann die darauf folgende Terrorperiode geschildert. Die Bedeutung der Bodenform des Jahres 1920 und ihre Wirkung auf die Gemeinde wird analysiert und die Erfolglosigkeit der Bodenzuteilung nachgewiesen. An Hand der Schilderung der Bodenbesitzverteilung wird gezeigt, dass die ungesunden Besitzverhältnisse der Gemeinde nicht geändert haben und sich in den Dreissigerjahren sogar weiter verschlechterten. Es wird die wirtschaftliche Lage der Agrarproletarier und der landarmen Bauern der Gemeinde, die unzureichende Arbeitsgelegenheit und die Gestaltung der Arbeitslöhne beschrieben. Schliesslich werden die Lohnbewegungen des behandelten Zeitabschnittes besprochen.

II. NYELV ÉS IRODALOM

MUTATVÁNY A JUHÁSZ-SZÓTÁRBÓL

Összeállította: BENKŐ LÁSZLÓ

Sok-sok kísérletezés, hazai és külföldi tapasztalatcsere során formálódott ki Juhász Gyula költői nyelvének az a feldolgozási módja, amelyet „A Juhász-szótár próbafüzete” címmel állítottam össze. [1] A már korábban rögzített elvi alapvetések [2], valamint a szerkezeti felépítés tervszövege [3] a gyakorlati kivitelezésben is alkalmasnak, megfelelőnek bizonyult. De már a szócikkek kidolgozásának egyes részletkérdéseiben többféle változtatásra volt szükség; legalábbis ezt kívánták meg bizonyos gyakorlati, célszerűségi szempontok. Tehát az alább következő mutatvány elvi alapvetésében, felépítési rendszerében megegyezik a Próbafüzetben közölt szócikkekkel, csupán a cikkek egyes részeinek kidolgozásmódjában van több-kevesebb eltérés.

Mínthogy bizonyos ismétlések a különböző szócikkekben a szótár természetéből adódóan elkerülhetetlenek (pl. az „Emlékké szépül a remény” mondatnak három címszó alatt kell szerepelnie) fontos, hogy legalább egyazon szócikken belül ne legyen ismétlődés. Ezt a racionalizálási törekvést a Próbafüzetben oly módon igyekeztem megvalósítani, hogy az értelmezés után közölt költői szöveget a stilisztikai értékelés, illetve mondattani szerep megjelölése céljából utalással, a lelőhelynek megfelelő indexszámmal (törtszámmal) jelöltem. Ez az eljárás kétségkívül sok helymegtakarítással jár, a statisztikai módszerekkel dolgozó kutatónak is segítséget nyújt, de nagyon nehézkes, és semmiképpen sem alkalmas a szélesebb körű, gyakorlati célok, iskolai oktatás, nyelv-művelés stb. segítésére. Márpedig a tudományról, a kutatómunka céljáról vallott, mai felfogásunkkal merőben ellentétes volna az olyan álláspont, amely nem venné figyelembe a gyakorlati, társadalmi igényeket. A szótárnak tehát feleletet kell adnia nemcsak arra a kérdésre, hogy a költői mű valamely szava hogyan, milyen jelentésben értelmezendő vagy értelmezhető egy bizonyos szöveg keretében (persze ez is feladata), hanem arra nézve is közvetlen tájékoztatást kell nyújtania, hogy egy gyakori melléknév milyen jelzős szerkezetekben fordul elő, hogy valamely igének milyen határozói vonzatai vannak, hogy költőnknek melyek a gyakori (akár másunnan vett, akár maga gyártotta) állandósult kifejezésformái (kliséi), hogy melyik igéhez milyen igekötőket illeszt, hogy egy bizonyos névszónak milyen jelzőit, milyen ragozott alakjait alkalmazza stb., stb. Az ilyen és hasonló gyakorlati követelmények késztettek arra, hogy az egyes szócikkeken belüli rendszerezést módosítsam.

Szívesen elfogadtam a Petőfi-szótár szerkesztőjének, GÁLDI LÁSZLÓnak azt a javaslatát, hogy a stilisztikai értékelésre és mondatbeli szerepre vonatkozó megjegyzéseket ne külön pontban, hanem közvetlenül az idézet után jelöljem meg. Ez az elrendezés viszont maga után vonta azt a kívánalmat, hogy az egyes megjelölések — főleg a többé-kevésbé töretlen úton mozgó, de

a JuSZ-nak sajátos jellegét elsősorban megadó stilisztikai értékelések — könnyen, egyszerűen, és röviden alkalmazható rendszerét dolgozzuk ki. (E kérdés-csoporttal ehelyütt nem foglalkozom részletesen; a leglényegesebb kérdésekben eligazít a rövidítések jegyzéke).

A külföldi írói szótárak, illetve szótári munkálatok tapasztalata azt mutatja, hogy az egyes szócikkek szerkezeti rendszerében bizonyos rugalmasságnak kell érvényesülnie. Tehát nem lehet valamennyi szócikket pontosan ugyanarra a sémára szerkeszteni. Persze ez legkevésbé sem jelentheti a szótári rend kötöttségének felbomlását, hiszen enélkül a szótár áttekinthetetlen volna, amint ezt az ÉrtSz szerkesztősege is megállapította. [4] De éppen a gyakorlati használhatóság, az áttekinthetőség céljából különbséget kell tennünk olyan szócikkek között, amelyek mindössze egy-két előfordulású címszót tartalmaznak, és olyanok között, amelyek előfordulási száma esetleg több százra rúg (vö. pl. *fa*, *fehér* címszók cikkei).

Az itt következő mutatóvány a kritikai kiadás megjelenésének hosszas késése miatt a Juhász Gyula összes versei (Szépirodalmi Kiadó, 1959.) alapján készült. Az *f* kezdőbetűs szók anyagának egy részét tartalmazza kihagyás nélkül. A közölt szócikkek száma — száz címszó — elenyésző ugyan a szótár egészéhez viszonyítva, de — hihetőleg — elegendő ahhoz, hogy reális képet nyújtson nemcsak az egyes szócikkek kidolgozásáról, hanem a készülő szótár egészének jellegéről és arányairól is.

JEGYZETEK

[1] I. OK. XVII, 307—30

[2] Felsorolva uo.

[3] Vö. BENKŐ LÁSZLÓ, Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozása. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957. 5—26

[4] Vö. ORSZÁGH LÁSZLÓ, A szótárírás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában. Nyelvud. Ért. 36. 7

Rövidítések

<i>Al</i>	alany	<i>konkr</i>	konkrét (érzékelhető) jelen-
<i>Allaph</i>	állapothatározó		tésben
<i>Allit</i>	alliteráció (szókezdő han-	<i>kenyelvi</i>	köznyelvi
	gok azonossága)	<i>m</i>	mondat
<i>Allítm</i>	állítmány	<i>megsz</i>	megszólítás
<i>átv</i>	átvitt értelmű, átvitt ér-	<i>megszem</i>	megszemélyesítés
	telemben	<i>metaf</i>	metafora
<i>birt</i>	birtokos	<i>meton</i>	metonimia
<i>Birtj</i>	birtokos jelző	<i>mn</i>	melléknév
<i>c</i>	cím, verscímbe szereplő	<i>Msz</i>	mondatszerű, mondatot he-
	szó		lyettesítő (mondatszó)
<i>erős</i>	erősítő, erősítést kifejező	<i>műv</i>	műveltető
<i>ért</i>	értelemben, értelmezésben	<i>nép</i>	népnyelvi, népies stílusban
<i>Ért</i>	értelmező		szokásos
<i>felke</i>	felkiáltás, -ó mód	<i>népd</i>	népdal
<i>felsz</i>	felszólítás, -ó mód	<i>Ö</i>	szóösszetételek (igekötős
<i>fig etim</i>	figura etimologica (szótó		igék), illetve szóképzések
	ismétlése)	<i>párbesz</i>	párbeszéd

<i>fn</i>	főnév	<i>párh</i>	hasonló szerkezetek egymás- utánja
<i>Fokh</i>	fokhatározó		
<i>gramm</i>	<i>szerk</i> a köznyelvben nem v. ritkán használt nyelv- tani szerkezet	<i>rendszer</i>	rendszerint
		<i>rím</i>	szokatlan, különleges rímfaj- tával kiemelve
<i>halm</i>	halmozás, -sal kiemelve	<i>ritk</i>	ritkán előforduló, szokatlan
<i>hangf</i>	hangfestő, -festéssel ki- emelve	<i>ritm</i>	erőteljes ritmusával kiemel- kedő
<i>hangh</i>	hangsorral, hangok össze- rétével kapcsolatos zenei hatás	<i>ritm párh</i>	azonos ritmusú párhuzamos szerkezet
<i>hangut</i>	hangutánzó, hangutánzás- sal kiemelve	<i>sejt</i>	nem világos, sejtelmes
		<i>stylc</i>	styl coupé (rövid, széttört mendatok)
<i>hasonl</i>	hasonlat(ban előforduló szó)	<i>Sz</i>	szólás
<i>Hat</i>	határozó	<i>SzegSz</i>	Bálint, Szegedi szótár
<i>Helyh</i>	helyhatározó	<i>szimb</i>	szimbólum
<i>homály</i>	pontosan nem v. többféle- képpen értelmezhető szó	<i>szimmetr</i>	egymást pontosan fedő, azonos szerkezetek
<i>hsz</i>	határozószó	<i>szineszt</i>	szinesztézia (más érzékte- rületre tartozó v. egymás- tól élesen elütő fogalmak egybekapcsolása)
<i>ign</i>	igenév		számnév
<i>irod</i>	(szép)irodalmi nyelvben	<i>szn</i>	személynév
<i>ism</i>	ismétlődő, ismétléssel ki- emelve	<i>sznévm</i>	személynévmás
<i>kép</i>	költői képben előforduló szó		
<i>kérd</i>	kérdés		
<i>szókapcs</i>	szokatlan, kiemelkedő szó- kapcsolat (a köznyelvben nem v. kevésbé használa- tos)		
<i>szór</i>	szórend (szokatlan)		
<i>szrag</i>	személyrag		
<i>Tá</i>	tárgy		
<i>tn</i>	tárgyatlan		
<i>told</i>	A mondathoz mintegy utó- lag toldott szó		
<i>ts</i>	tárgyas		
<i>tul</i>	tulajdonnév		
<i>új</i>	újszerű (valószínűleg a költőtől származó)		
<i>vál</i>	választékos		
<i>vleg</i>	valószínűleg		
<i>(?)</i>	bizonytalan		
<i>(-)</i>	negatív értékű		
<i>-</i>	a címszó (esetleg más szó) ismétlésének jele; tilde		
<i>ÉrtSz</i>	A m. nyelv értelmező szó- tára		
<i>JuSz</i>	Juhász Gy. költői nyelv- nek szótára		

fa fn.

fát fában, fából, fán, fáról, fához, fának; fák, fákat, fákba, fákon, fákra, fáknak; fám, fája, fáját, fájáról

1. Magas növéssű, hosszú életű növény, amelynek vastag törzse csak bizonyos magasságban fejleszt ágakat, lombcezatot; élőfa (főleg lombja) *fák* 872/c Sötétben *silbakolnak még a fák* 38/14 Szókapcs, megszám Al *És látni fát, hol új virágot ingat Új tavasz* 268/8 á ism, gramm szerk (igeneves) Tá *Jancsi szépen kötözi őket a fákra* 276/10 Szemléltető tényközlő Helyh *az ősz a fákra rátipor* 383/14 Szókapcs, kép Helyh (Állandó h) *Száll vén tetőkre, fákra bús kitartón* 405/5 Halm, szókapcs Helyh (állandó) *Fák fölött a béke kékje leng* 445/12 Allit, ritm szerk Helyh *A hold ragyog a fák felett* 457/11 Allit, szemléltető Helyh *Egy fának fájó levele* 458/5 Allit, kép Birtj *Az alkony oson már Fák lombja alól* 517/16 Gramm (névelő nélkül ritk), kép Birtj *Fák lombja alól táncolva az ősz jön* 518/ Ua., ism *A földön barna hantok, A nőkön lenge illat, A fákon szürke barkák* 541/15 Halm szerk, szemléltető Helyh *A fám azért az égre nő* 554/15 Belső rím (szókezdő: a-f, a-z), szimb is (költői hírnév) Al *A fám azért tavaszba lel* 554/19 Szókapcs, kép, refrénszerű Al *Sóhajtok, mint a fa, ha lombja hull* 555/22 a halm, hasonl Al *Álmomban varjak károgtak a fákon* 665/5 á halm, tényközlő Helyh *gyökér nélkül nincs fának levele* 683/24 Közmondásszerű Részesh *szerettem a fákat, füveket* 713/13 Allit, halm Tá *Oly szépek itt a paloták, a fák* 716/10 halm Al *Költő vagyok csak, semmi más Levél, ki elszakadt a fáról* 787/2 Kép Helyh (állandó) *A múlás melankóliája Hal-kan a fák fölött lebeg* 906/12 Allit, kép Helyh *A hold a fák között játszott bujócskát* 1030/28 Kép Helyh *A csalogány a fán dalolt* 1031/17 á ism, tényközlő Helyh *s fának lombja elhullatja ékét* 1045/3 Kép Birtj Hull-

dogál a fa levele 1071/c 1071/9 1071/13 Klisészerű (népd) Birtj *Hullj csak, hullj csak fa levele* 1071/17 ua. || (Szemléltető jelzővel) *Mint almafa erdei fák közt, Olyan a párom sok leány közt* 1046/5 Fig etim-szerű, hasonl, ritm ism szerk Helyh *Arany hold úszik türkisz égen, Fekete fák az ében éjben* 332/12, 333/2 Allit, ritm párh szerk Al *Refrénszerű Alvó kísértetek a kerti fák* 863/25 Metaf Al *mozdulatlanul nyugodtak A kerti fák az őszi fényben* 872/14 Ritm párh szerk Al *úgy ülsz itt, a kávépalotában, Mint ibolyácska, mohos fák tövében* 937/4 Hasonl Birtj *e barna csapat, Mely álmotagon tovahalad A lesült fák alatt* 118/16 Szókapcs Helyh *döcög Szent Mihály lova őszi fák között* 856/15 Szemléltető kép Helyh *Mint a sudár fa, mely tarka réten Majd eleped az egyedültségben* 206/1 206/3 Hasonl, refrénszerű Al *a szürke fákra vérző aranyat ken* 331/15 Ritm szemb, kép Helyh *És rajta sár és rajta téli fák* 341/18 Ism ritm szerk Al *így suttoznak a temetői fák* 836/24 Megszám Al *a vágyó álmok táltosán dalolva A tiszamenti fák között halad* 297/14 Konkr kép, Helyh *Tavaszi szélről ostromozva állnak A még tar ágú, vasútmenti fák* 108/22 Szókapcs, zsúfolt szerk Al *Párizs ujjongó szimfóniája Zöldes fák árnyán halakká finomul* 180/18 á halm, kép Birtj || (Érzelmi jelzővel) *E vers köszönt ma... mint levél bús fájáról szakadva* 567/13 Szókapcs, sejt, metaf Helyh *Ilyenkor sírnak gyantát a fiatal fák, Ilyenkor fáj az elmúlt fiatalság* 483/21 Allit, ism szerk Al *fölöttem a fiatal fák A lombjaikat diadallal Az örök égnek fölmutatják* 872/22 Allit, megszám Al *a sötét csapat utolszor áthalad A sápadt, dérült, baldokló fák alatt* 19/18 Szókapcs, megszám Helyh *Aldjon meg az Isten, ti jó fák, hű lelke* 16/11 Metaf, megsz Al (Ért) *Új szelek nyögetik az ősmagyar fákat* 930/3 Célzatosan felidézett költői klisé (Ady) *Tá lágyan*

érintette szívemet, *Mint nyárutó esője néma fákat* 278/15 Párh szerk, hasonl *Tá a parton állok, mint a jegenyék, Öreg fa én* 611/16 Metaf Al (Ért) csak öreg fája zöldel 799/10 Hangh: ö-á-ö, tényközlő Al *A régi fák már nem köszöntenek, A régi vágy már hervatag, beteg* 225/18 Ism párh ritm szerk Al *Látok égő talaj ölén nagy, szomorú fákat* 171/19 Halm, megszem *Tá Hullatja levelét az idők vén fája* 560/13 Tudatos, célzatos, refrénszerű költői klisé, Arany hangjának felidézésére Al *Fölötted álmodott vén fának ormán* 643/17 Szókapcs Birtj || (Birt szerkezetben) *néz a világra Arany fája lombja* 560/15 Gramm szerk (kettős birt birt rag nélkül) Birtj || a. Élőfa törzse *Bevésed szívedet tavaszi fába* 723/20 Szókapcs, kép Helyh *Egy fát keresnék, hol szívet faragtam* 485/2 Szemléltető elbeszélő *Tá b. Szűk ért gyümölcsfa Mint a banán, mely fájáról leválik* 540/1 Szemléltető, hasonl Eredeth c) (csak bizonyos kapcsolatban) Képzletbeli fa a tudás fáját *vígán ízelem* 360/10 Kép, nyelvi és költői klisé (Madách) *Tá Az édenkertem Fája hiányzott* 844/6 Kép, képzlet Al *Sírodnak ormán, híred fája mellett, Mely a jövőbe és az égbe nő már* 719/24 Kép, képzlet Helyh

2. Kivágott, feldarabolt fa mint tüzelőanyag *a vén kályhába' villog Az égett fák szene* 127/20 Színeszt, játékos ellentét Birtj *A szolga fát tesz a beteg parázsra* 338/1 Hangh: t+t (—), tényközlő *Tá Most szemet és fát hord az iskolában* 415/19 Halm (nyelvi klisészerű), szürke, tényközlő *Tá lobog a lelken, Mint reves fában gyöngye fény* 830/13 Hasonl, költői klisé (Arany) Helyh *ha a fa haza szállítódik* 952/8 a halm (—) Al

3. (rendszer birt szraggal) (Vmely tárgynak, eszköznek szerkezetnek) ebből az anyagból készült alkatrésze (Hangszer fája) *egy húr ezüstje sír, a fája ében* 274/4 Párh szerk Al *Tárogatóknak fája eltörött rég* 859/22

Tényközlő, told Al || (Kifaragott alak, szobor) *te is paripám, aki fából, Mégis repültél* 227/1 Hiányos m Eredeth *a furcsa bálvány, szent fából faragva* 597/21 Allit, Eredeth || (Szégyenfa) *áll a szégyen fája már* 112/2 Gramm szerk (szószerkezetként ritk) Al *mártir Sebestyén, Fához kötözve, égre nézve* 353/3 Ritm párh szerk Helyh || (Határjelző) *Fakó fáját hazámnak csöndesen megölelem* 296/9 Allit, szókapcs, szór Tá

Sz-szerű *Ígérünk fűt, fát és betet, havat* 939/10 938/14 *Tá Mit tudják itt, mi fán terem Preludium, fuga* 884/3

Ö; akác—, babér—, bitó—, csoda (csuda—), éger—, élet—, eper—, fej—, fűz—, gesztenye—, hárs—, jegenye—, kar—, karácsony—, nyár—, olaj—, platan—, szilva—, thuja—, topolya—

faág fn

-on

Élő v. kivágott fatörzsből kiágazó rész *Tavaszi szél kel lágyan, mint az álom És jobbágyokat himbál a faágon* 576/11 a halm, rím Helyh *Megülsz szívemben, mint fecske faágon* 590/11 Allit, hasonl Helyh

facér fn-ként (biz)

-ok

Munka, állás nélkül lévő személy *A munka nélküli facérok, Kik várnak búsan, betegen* 913/9 Hangh: c, erős (itt komoly) Al

Faeton tul

-ja

(görög) A napisten fia *Új Faeton* 128/c Szimb (maga a költő) *Ne szédülj dalok Faetonja* 129/7 Hangh: a—o, a—e, szimb Al (Ért)

fagy¹ tn ige

Csak Sz-ként *Majd ha fagy* 888/16, 888/20, 889/4, 889/8 Refrén *Állítm A Duna jegén is, majd ha fagy, úgy mondják, Nagy dolgokat fog még*

megérni az ország 970/21 Játékos ironikus kettős ért Állítm

Ö; el—, meg—
fagy² fn

1. A hőmérsékletnek olyan foka, amelyen a víz jéggé változik; kemény hideg *Ha violáink hervadoznak, Ha tavaszaink fagyot hoznak* 109/14 Szókapcs, halm ritm szerk Tá kora fagyok ködös éjén 465/8 Ritm párh Birtj || (átv is) *engem már megcsaltak tavaszok És megvettek már korai fagyok* 199/10 Párh. szerk megszem, Al

2. Megfagyott föld, jég *Havazott. A fanyar fagy ömlött, áradott* 1014/9 Allit, szókapcs Al *Észak jegében, tél fagyában* 1069/1 1069/10 Ritm párh, refrén Állaph izzó lelke forró lángját *Nem oltá el se fagy, se tél* 1069/7 Halm, szimb is (semmilyen külső körülmény) Al *Együtt jártak hóban, fagyban* 1085/9 Halm, szimb is (mindig, állandóan) Állapoth *Olvasztgatom a többieknek Kérges szívéből a fagyot* 5772 Szókapcs, kép Tá

3. (átv, ritk) Érzéketlenség, ridegség *A gyászaimnak sora nagy És megőszített kora fagy* 799/16 Szókapcs, rím, kép Al

4. (konkr és átv) 1. és 3. együtt *Kivettem a részem Télből, fagyból, árnyból* 100/1 Halm, homály, szimb (minden rosszból) Állandó h

fagyos mm

Jéghideg, hideget árasztó s ezért barátságtalan *Ma oly dal kél szívemben, Mint boldog visszhang bús szőlőhegyen, Mely várni fog fagyos, fehér telekben* 372/26 Hangh: a—o, e—é, al-lit, halm Je *Fagyos szelek füttyültek a világban* 522/2 Allit, kép Je *Azóta sok május jött, véres és Virágos és fagyos és közönyös* 75/718 Halm, az ismétlődő és-ekkel is kiemelve, átv és konkr Je *elborít a szégyen, a kudarc, A fagyos és a fényes feledés* 825/22 Allit, halm, szókapcs, homály Je

fagyottan hsz-ként

A fagyás állapotában, csaknem megfagyva *Látni a trombitát fagyottan, mereven . . . Kővé fagy ajaka, ha trombitához ér* 1014/16 Hangh a-o-a, e-e-e, halm, fig etim-szerű ism Állaph

faggyú fn

Kioldvasztott állati zsiradék *életünk, mint rothadt faggyú, fájva serceg* 237/21 Allit, erős hasonl Al

fair mn (vál)

(angol) Minden tekintetben kifogástalan *Nem fair dolog kimondani* 899/8 Kissé affektált, itt ironikus Je

faj fn

-t, -ok; -omnak, -ának

(irod) Nép, népcsoport, nemzet Ó szeri *puszta, szabad és örök, Gőgös fajomnak a jelképe te* 87/2 Vál, szór Birtj *Hun faj, gúnyolt neved legyen lesz majd: Szabadnak lenni, bölcsnek és igaznak, Nem nézni le a dolgos idegen fajt* 461/9 Rím, gramm szerk Tá *Magyar Kelet bazárja volt e város, Fajok tanyája, ódon és kies* 533/16 j ism, szókapcs, ritm párh, szór Birtj *gondját egyként osztja meg Fájának minden sarjával* 647/10 Szókapcs, belső rím Birtj *Élt e honért népért s inkább omlott el a téboly Szőnyegén, ám nem nézhette fájának elestét* 769/29 Hangh: a-á; e-é, szókapcs Birtj *En is, e csonka táj és árva faj fia* 793/13 Allit, ritm párh, belső rím Birtj *Hun faj, gúnyolt neved legyen Örök, tündöklő győzelem* 392/13 (Megsz, megszem Msz

fáj tn ige

-sz, -nak; -t; -jon; -na

1. Vmely külső ok miatt bántó, sajgó, kínzó, gyöttrő érzés jelentkezik *Bár fájjon a munka, feltörjön a kar* 20/3 j ism, szókapcs, felsz, halm szerk Állítm

2. (rendszer birt szragos alannyal) (átv) Nagyfokú szomorúság, bánat, fogja el, kínozza, gyöttri vmijét Állítm

Nagyon fáj a szívem 401/16 Knyelvi
klisé fáj a szívem nékem 968/1 ua.
szívem fáj nekem 1020/9 ua. *Úgy
fáj szívem* 1051/4 ua. *Dési kegyetlen,
hódító lesz, Bereginék a szíve fáj*
921/2 Tényközlő felsorolás minden
szív eztán remélve fájjon 334/6 Szó-
kapcs, felsz *Nem adtam mást, csak
amim volt, Egy szívet, mely fáj s
dalolt* 978/4 Színeszt halm *Aldott
semmi, hol nem fáj az agy már* 448/8
á ism Szókapcs *Minek fáj oly nagyon
a lelkem* 56/7 költői kérd, saját klisé
Idegen tájnak fáj a lelke 87/25 áj ism,
szókapcs, kép *A gépek mellett, mik-
nek lelke fáj* 568/20 Szókapcs, kép
a. Valóságos v. elvont jelenség kí-
zó, gyötrő, érzést, szomorúságot okoz
Metaf-szerű Allítm *A hangok fájnak
néki, mint a kések* 582/17 Szókapcs,
hasonl fáj a szó 598/10 Könnyezve
nézem és zaja fáj nagyon 216/24
Hangh: é-á, párh szerk, saját klisé *Ha
fáj a nap zaja, mikor a gyári kémény
Fekete bánatot felhőz* 264/18, á halm,
szókapcs, klisé mint egy álom, úgy
fáj a zene 114/8 á ism, szókapcs, ha-
sonl, saját klisé *Egy zene fáj* 235/8
Szókapcs, klisé *Egy zene tán ... Egy
kép ... Ezek fájnak. Ezek enyéme*
235/13 Refrénszerű párh szerk régi
hegedűk sírása fáj 169/9 á ism, szó-
kapcs sokszor fáj a tréfa 655/3 Hangh:
á-é Szókapcs *Nem fáj a mély koporsó*
205/25 Hangh: á-é Szókapcs szinte
fáj a ragyogó azur 569/12 Szókapcs
Gvadányi képe fáj 374/3 Hangh: é-á,
szókapcs *hajad bús szökesége fáj* 204/9
Szókapcs, saját klisé *Nem fáj már szö-
kesége* 548/5 ua. szomorúfűz ága,
Amelynek a tavasz fáj s a sírok bar-
nasága 385/3 á ism, szókapcs, szór, sa-
ját klisé *Ma jobban fáj, mint eddig,
ó tavasz* 653/13 Szókapcs, megsz,
megszem *Szívedben jobban fáj a bús
november* 798/10 Szókapcs *Ezek a tá-
jak ó be fájnak* 110/9 á ism, szókapcs,
felk, belső rím *Alsóváros öskertje fáj*
817/13 á ism, szókapcs *nem fájnak a
hervadt levelek* 801/2 Szókapcs *A jáz-*

minoknak dús illata fáj 75/10 Szó-
kapcs, úgy fáj az éj virrasztó álmos
őre *S a szomorú szláv dallam fáj ne-
kem* 301/5—6 á halm, szókapcs, párh,
ism *Be fáj ma a szél, az éj és az élet*
140/8 Hangh: á-é, szókapcs, saját klisé
felk *De fáj ma itt az élet* 141/2 ua.
Emlékezem és nem fáj már az élet
629/21 ua. Emlékezem és nem fáj a
halál 629/22 Ritm ism szerk, szem
Kinek a vágy fáj s a csók íze vétek
381/8 á ism, párh, szerk, saját klisé
nékem már a vágyak kínja nem fáj
267/2 á halm, szókapcs *Úgy fáj az
árnyék, Mint a szívem majd* 284/18 á
ism, szókapcs, hasonl *Nem bántanak
az emberárnyak És nem fájnak a su-
garak* 518/13 á ism, ritm párh szerk,
kép *A régi én, kinek ösbúja fáj* 290/3
Szókapcs úgy fáj némasága az öreg,
Fáradt honi határnak 295/23 szó-
kapcs, szór fáj neki a titkos végtelen-
ség felé sugárzó örök csillaga 368/19
Szókapcs, homály *Megyünk és fáj a
vándorlás magánya* 433/1 á halm, szó-
kapcs fáj az öröm és a szerelem 433/22
Szókapcs újra fáj a múltak *Eltűnt
szerelme* 555/15 Szókapcs *Ilyenkor
sírnak gyantát fiatal fák, Ilyenkor fáj
az elmúlt fiatalság* 483/22 á halm, al-
lit, ritm párh, rím *nem fáj majd az
édes, Gyönyörrel égő féltésem* 502/20
Allit, szókapcs, homály *Bár fáj nekem
a szépség* 826/1 Szókapcs *Kínos jaja
úgy sérté fületem És szenvedése úgy
fáj énnem* 1064/10 Párh szerk *Az
emléket, mely fáj és nem feled* 11/5
Szemb ama ezer év, *Ami ujjong és
ami fájva fáj* 87/12 á ism, fig etim,
halm *Melyik poétát tanít verselésre S
szeretkezésre az én Júliám? Ne fájjon
ez a kérdés* 231/5 Párbesz b. (Megha-
tározatlan alanyra v. igenévvvel, mm-i
alannyal kifejezett cselekvésre, törté-
nésre vonatkoztatva) (átv) *Fájdalmas,
kínos ránézve, bánatot, szomorúságot
okoz neki Allítm Valami fáj, éget*
36/15 Hangh: á-é, halm *Én nem tu-
dom, mi ez, de jó nagyon, Fájása édes,
hadd fájjon, hagyom* 494/14 fig etim

refrénszerű ekkor szép lett minden, ami fáj 203/14 Saját klisé selyembe Borítva minden, minden, ami fáj 279/2 Kép Szívemben orgonál ma, ami fáj 294/22 ua. Mind, ami szép volt, és mind, ami fáj 819/24 Ritm párh A szemünkben egy bánat borong S ami bennük elmondatlanul fáj 779/15 Kép Mi fáj ma úgy nekem 126/14 Saját klisé, költői kérd Mi fáj nekem e keserű világbul 234/16 ua. Mi fáj nekem 235/3 ua. Mi fáj ma úgy, mint soha, soha régen, Mi bánt ma úgy 633/21 ua. ritm párh, belső rím Ó mit tudod te, embernek, magyarnak Mi fáj ma mélyen 729/2 Klisé, megsz Hol játszanak az angyalok, a fények, Hol nincsen Anna, senki, semmi nem fáj 267/6 Gramm szerk homály (lehet főm-a a „Hol nincsen Anna” m-nak, v. ksz nélküli helyh mm) || Bár fájna, hogy az álmaim kivesztek, Hogy nincs, ki... hintne 43/9 á halm, párh szerk Mester, nem fájt-e, hogy ez alkotás mind... Csak meddő győzelem 108/15 Költői kérd, megsz Csak az fáj, ha majd üt az óra... Hogy félbeszakad majd egy nóta 143/1 Zsúfolt szerk Ne fájjon az, hogy eltűnünk 253/12 Felsz Neki csak fáj, fáj, egy fáj, Hogy vérzik drága fia 406/23 Halm Csak az fáj, Hogy vérzik drága fia 406/23 Csak az fáj és bánt, hogy e napnak Sugara sokra nem derül 545/21 á ism, halm az se fáj, hogy én már nem leszek 646/4 á ism, knyelvi klisészerű (műdal) Csak egy fáj, hogy ha majd hazám Szabad egében szállhatok, Tovább zokogtok 659/9 Gramm szerk (kiemelt utalás a mm-ra), megsz Hozzátok száll ma ez új intelem... Ne fájjon ez azoknak, kik igaz Lélekkel, bár forrongva, síkra lépnek 682/1 Bonyolult szerk, felsz fáj, hogy nem tudom már többé Méltó szavakkal megköszönni 842/3 á ism Nem fájt-e neked, hogy az enyészet Utadat állja 986/3 Költői kérd, megsz (fn-i ign-vel) dalos ajkkal lenn hallgatni fáj 55/10 Gramm

szerk Nem fájt-e széppé tenni annyi rútat 108/13 Költői kérd be fáj le-szállani közéték: 137/1, 137/6 á ism, felk, refrénszerű ism érezni fáj... Hogy én már... Ott alszom régen régen köztetek 255/17 Megsz Kire messze mélyben Gondolni be fáj 308/23 Szókapcs, felk És szól a kürt és úgy fáj szólnia 649/15 Ritm párh szerk, Gramm szerk (szrag-ozott ign-vel) Fáj veszni látnom annyi büszke álmat, De ez a fájás is tilos nekem 513/5 ua., szóism-sel egybehurkolt szerk Ezért fáj egyre jobban évről évre Fölnézni a magasság ünnepére 813/11 Allit, szókapcs, Rokekanni, rokekanni fáj, De jaj, muszáj 878/1 Szókapcs, homály, rím, felk c) (Cselekvő v. visszaható értelemben) (ritk, átv) Önmaga számára fájdalmas Ez a szomorú táj a tájunk... Nem örülünk, de fájva fájunk 941/3 fig etim, rím

Ö; vissza —

fájás fn

-t, -a

(irod) A fáj igével kifejezett gyötrő érzés, fájdalom A hátukon a zsákjuk, a szívükben a fájás, Az ajkukon a nóta 409/15 Halm, ritm párh, konkr Al Én nem tudom, mi ez, de jó nagyon, Fájása édes, hadd fájjon, hagyom 494/14 Allit, színeszt, fig etim Al A dalaim új ajkon újra zengnek Mulandó fájást és örök szerelmet 503/4 Halm, ritm párh Tá

fájdalmas mn

-an

(vál) Olyan, ami lelki fájdalommal jár. Rendsz Je Mária, fájdalmas Anya 406/5 406/17, Szókapcs, sejt, saját klisé Özvegyek, árvák, fájdalmas anyák Vert tábora 601/19 á halm, szókapcs, sejt, klisé Fájdalmas szüzek és bánatos édesanyák 456/28 á ism, szókapcs, párh Föltámadó, fájdalmas anyasága Ma benned él anyám 459/9 Allit, klisé Ne szégyeld azt a csókot,

benne égett Egy fájdalmas, nagy, meddő férfiélet 504/4 Halm, szókapcs A kútba nézett fájdalmas szemével A mély sötét, fekete kútba nézett 833/9 Hangh: s+sz (—), allit (tipográfiailag is erősítve: egymás alatt) szókapcs, sejt Mosolyukban fájdalmas lemondás, A szemükben megriasztó árnyak 835/16 Szókapcs, párh Ős napkelet ilyennek álmodta, Amilyen én vagyok, Egy szerencsétlen igaz Isten Fájdalmas, megpróbált remekének 931/8 Halm, szókapcs, sejt Így néztem őt testvér gyanánt. Fájdalmasan, vén kert előtt 801/18 Szókapcs (színeszt), halm, Állaph Vén kert előtt fájdalmasan, Magányosan úgy néztem őt 801/19 Szókapcs, (színeszt) halm, Állaph Vén kert előtt fájdalmasan, Magányosan úgy néztem őt 801/19 Szókapcs, halm, ritm ism Állaph Mindig fájdalmasan dicső név: Magyar, új fény ragyog ma rád 393/20 Allit, szókapcs, gramm szerk Fokh

fájdalom fn

-mal,

(vál) Lelki szenvedés; szomorúság, bánat, sajnálkozás, levertség, okozta érzés Rendsz Al A gyönyörűség, fájdalom Mind elszáll csendesen 23/9 Szemb, halm Örök minden atom és minden fájdalom 42/9 Ism szerk Örök formát ölt itt a múlandó, Muzsika lesz minden fájdalom 82/14 Ritm párh szerk megváltássá lesz a fájdalom 763/18 á halm, sejt, kép a fájdalom mért oly erős, Mint nagy szerelmek a halálba 302/11 Hasonl, sejt, költői kérd kéjesen borzong a fájdalom 538/8 Szókapcs, kép, sejt Benned mint hallgató hatyú a tón Boldog nyugodtan ring e fájdalom 439/22 Szókapcs, hasonl Te itt maradtál egy mohos padon, Egy kőpadon, veled a fájdalom 581/7 Belső rím, hiányos m Vagy tán a fájdalom csak az örök 624/9 Szókapcs, költői kérd Egy gyermek néz rám... Sötét szemével, mint a fájdalom 840/16 Hasonl, megsztem, sejt a rom

oly néma, mint kővé vált fájdalom 651/10 Hasonl, kép Szívében a titok s a fájdalom Az emberek között 978/14 Hiányos m, szimmetr szerk És engemet a népek kinevettek És akkor fájdalommal újra kezdtem 4041/1 Szókapcs, sejt, ritk vonzat, (vleg: de... a fájdalom ellenére) Állaph || (Jelzővel) A lomha gyász kútjából, melybe hulltál S topogtál ájult fájdalommal ott 542/6 Szókapcs, tűző Állaph Megült komolyan, némán egy padon, Mint ezeréves árva fájdalom 831/18 Szókapcs, hasonl, megsztem Halkan zokog a fáradt fájdalom 513/10 Allit, megsztem (kissé erőltetett, mesterkelt) néma daccal, fojtott fájdalommal Idézi őset 535/22 Allit, halm, Állaph Szívében új, magányos fájdalom 87/24 Szókapcs, megsztem pásztor furulyája, A magyar fájdalom rokon üzenete 794/3 Szókapcs, metafor Birtj A morva erdők mély fájdalma zúg 383/19 Szókapcs, metafor Nagy boldogság, nagy fájdalom Ne látogasson engemet meg 12/1 Szemb, ritm ism, megsztem Prometheus körüljajongva Hódolnak a nagy fájdalomnak 7/20 Megsztem Részesh néma utakon Pompázva int két örök fájdalom 332/10 Szókapcs, megsztem nem érdem ez, de Szent kötelesség és szent fájdalom 685/14 ism, ritm szerk Úgy néz reád, mint szótlán fájdalom 689/17 Szókapcs, hasonl nem lelek e szörnyű fájdalomban Egyebet a meddő, mély gyötrelmennél 840/3 Szór hasonl Állaph Szemében oly testvéri fájdalom volt, Néma panasz és szótlán gyötrellem 631/9 Halm szerk, szór (közölés) sötét szirmotokban érzem én Az új fájdalmat 661/12 Szókapcs, kép, Tá || (Je-ként, ritk) Dús fájdalomú őszám, Ki dalt szüreteltél bánaton és őszön 440/7 Szókapcs, kép

fajmagyar mn-ként (szoc e, ma elav)

(A fasiszta ideológiában) ősi származásával keveredés nélküli tiszta faji sajátosságokat őrző Szépfajmagyar hang-

ja, *Melyben sok a gixer* 942/19 a halm, szókapcs, gúnyos Je

fájó mn és fn-ként

1. Olyan, ami testileg fáj *fájó szem* 339/14 755/21 482/1 Saját klisé Je a. (átv is) Olyan (érzés), amely különösen fájdalmas vki számára *a seb fájjobb, ha vér se jó* 600/14, b. ism, Sz-szerű Állítm

2. Olyan (személy v. megszemélyesített tárgy), amelyben nagyfokú szomorúság, bánat uralkodik *Metaf szókapcs Je mi többi, új, fájó poéták* 443/20 Halm *fájó és fáradt utód* Allit, halm 589/5 *Én fájó földi féreg* 977/ Allit, halm *a fájó szerelmes* 398/9 Hangh: *á-ó fájó szívem* Saját klisé 160/6 1051/15 *fájó szíve* 327/24 *fájó szívvel* 425/4 *fájó lelke* 400/12 *fáradt, fájó, féltő agyam* 842/5 Allit, halm, *Egy fának fájó levele* 458/5 Allit *ki sem ejtem, Mit boldog fájón rejt a lelkem* 500/2 Homály (ellentét) Állaph a. (átv) Olyan, ami lelki fájdalmat jelent, azzal jár v. azt okoz. Gyakori szókapcs, halm, mondatvégi hozzátoldás, metafora *Je fájó ábránddal* 678/9 *Távoli akkord, fájó és örök* 629/10 *Szór fájó álmatok* 395/20 *Egy álmom, fájó és szelíd* 831/7 *Szór minden fájó árnyon, gyászon át* 451/9 *fájó büszkeség, alázat* 422/20 *fájó dalunk* 441/4 *e fájó életen* 781/22 *a bennünk fájva fájó ember tragédiáját* 399/19 Fig etim *fájó, komoly emlék* 992/3 *fájó értelem* 191/17 *E fájó földön* 540/8 Allit *a nagy, fájó, tompa gondok* 411/12 *Meleg, fájó gyönyörrel* 393/4 *Tűnő, fájó ifjúságot* 310/4 *egy fájó igézet* 691/14 *dubaj, fájó kedve* 991/1 *fájó mámorával* 380/11 *á-ó (o) ism fájó messzeségek* 506/7 *fájó panaszszavuk* 41/3 *fájó reményem* 937/12 *a fájó tájról á-ó ism* 661/6 *Fájó tavasz* 539/7 *fájó, holt tekintet* 508/20 *fájó töredékek* 153/3 *fájó vágyak zenésze* 350/21 *á ism fájó vigasszal* 256/17 *e fájó és fáradt világnak* 847/5 Szókezdő rím *fájó zeneszer* 302/5 *fájó bűnbánati*

zsoltár 589/23 || (Fokh értékű Je-ként) *e fájón szép jelennek* 474/23 *fájó gyöngéden* 539/14 *fájó lilán* 542/14 || *forrón és fájón kegyetlen* 551/19 || (-n hraggal igevonzatként Állaph) *Ma szürke szerda szordinója Agyamat fájón át nem fogja* 185/21 *Allit Ma fájón int felém sok régi város* 274/1 *Allit Mint késő unokát, babértalan, ki fájón S rózsásan várja a fehércarú halált* 258/19 *Allit, szineszt halm, szór szívünkben tovább zeng minden, mi eltűnt, Ha lemondón, fájón és halcan is* 271/12 Szineszt, halm, gramm szerk: hiányos m *S a végtelenbe nő e zaj a csöndben S egy életet jelez verése fájón* 325/4 *Párh szerk told Hat Mint elkergetett szeretőd, ki fájón ... Itatja bűját* 381/10 Gramm szerk: a vonzat elkülönítve, távol az igétől *mikor fájva-fájón emlékezünk vissza* 440/2 fig etim saját klisé *Az elveszett Eden, mely fájva-fájón Bennünk zokog* 597/19 *Klisé Ma csöndes fájón dúdol csak a költő* 460/14 Gramm szerk: fokh értékű Je-vel régi verseket *dúdolva fájón* 477/8 *Told Hat Ki mindig fájón és szédülten nézett* 478/3 *szőke mind, akit fájón szerettem* 495/8 *elgondolni fájón, Hogy nélküléd suhant el ifjúságom* 499/1 *Fájón figyeltünk vén magyar szavakra* 535/3 *Allit És nézni fájón, ... az ifjú szerelem Még mindig boldog-e* 619/17 *Szeretlek fájón, égőn, mint a seb* 622/4 *Halm, hasonl reményünk Előtted ő be fájón megriad* 650/11 *Felk isz-val oly fájón szeretlek* 665/8 *Fokh-val Jó volna egyszer még elhinni fájón Told Hat* 675/9 *fájón ünnepel A megfogyott magyar* 718/22 *lázasan, fájón öleltem őket* 792/3 *Fejed befúrod a párnádba fájón* 825/1 *Allit, told Hat Fogadta összetörve, fájón, Hogy utoljára járt e tájon* 908/13 *told Hat Őszi szél átzendül felzokogón, fájón* 1074/7 *Allit halm, told Hat || (Állítm-ként Mily kedves és mily fájó vagy te már* 332/6 *Miért volt nekem fájó, ami szép* 487/21 *A dal a régi, fájó és örök* 496/6

Színeszt halm *mosollyal*, *Mely nem volt fájó és nem volt unott* 711/4 Ism szerk Ó *de ma oly fájó* nagyságra tekinteni mélyből 769/11 Gramm szerk: lehetne Je is *Minden örömömben volt valami fájó*, *Minden bánatomban volt valami édes* 862/7 Ritm szembe szerk

fajta fn

fajtam, fajtamnak, fajtánk vö. faj (kissé nép vö. SzegSz) (ritk) *Mint hogyha magyar fajtam lelke*, *Ujjongna*, *sírna*, *énekelne* 123/13 Szókapcs, kép Birtj *A néma dachban*, *büszke szenvedésben* *Fajtam keserve megértettelek* 129/16 Szókapcs, Birtj *Magyarság*, *fajtam*, *lettem volna én is Bátor Botondod* 600/9 Halm szókapcs, megsz, megszem Msz *Eddig jajaigatott csak Fajtam s magam sorsán e méla dal* 611/2 Gramm szerk: színeszt halm Birtj *dúl a harc*, *S a fajtánk balga pusztulásán* *Jövőbe sír az új panasz* 632/15 Szókapcs, gramm (névelő) Birtj *Kis országom*, *vert fajtam*, *szolganépem* *Nevében várva* 647/20 Halm ritm szerk, szókapcs, Birtj *Szegény költője árva Derék fajtamnak* 668/5 Szókapcs, szór Birtj *S akit imádtunk átkozódva*, *ó jaj*, *Mivé lett fajtánk*, *a szegény magyar* 803/ Felk Al

fájva ign

A *fáj* (2) igével kifejezett érzéssel eltelve, fájdalmat tükrözve Állaph *mint a pokolban* *A Vulkán pörölye*, *mely fájva dobban* 581/21 Szókapcs, hasonl *Csak verseid suttogják néha fájva*, *Hogy érezzük*, *volt egyszer élet itt* 610/5 Szókapcs, kép, megsz *Magunk ülünk fázva*, *fájva*, *A magyar siralomházba* 614/19 Allit, halm belső rím *fájva látja tűnni az időt* 777/12 á ism, belső rím *Nem örülünk*, *de fájva fájunk* 941/3 Fig etim, saját klisé (vö. *fáj* 2. c.; *fájó*) a. *Fájdalmat okozva* *Módh életünk*, *mint rothadt fagygyú*, *fájva serceg* 237/21 Szókapcs,

hasonl ember, élet *fájva bánt* 562/15 á ism, szókapcs

fakad tn ige

-nak; -tam, -t, -tak

1. (vál) (Növény) kezd kihajtani *Állítm* *Mikor a tavasszal ibolyák fakadtak* 16/5 a halm, szemléltető *Kinyílik a búcsú halvány virága*, *A nap végső csókjából fakad az* 857/16 a halm, gramm szerk, kép *tavasz táján Verrózsák fakadnak* 918/16 Szókapcs, kép || *Füstös az ég abban az utcában*, *Ahol én*, *mint lápvirág fakadtam* 112/8 Kép, szépítő homály (a szókapcs-ból átsugárzással: születik, foamzik is)

2. (átv, vál) (Vmilyen szellemi megnyilatkozás) keletkezik *Állítm* *Ez a magány és ez a csönd az áldott*, *Ebből fakad az új harc és az új dal* 211/25 Színeszt szókapcs *Emléke annyi napnak*, *Mikor belőled csók és vers fakadtak* 239/16 Színeszt szókapcs, *Új zsoltár ajkán soha nem fakadt* 579/9 Szór (pongyola)

3. (átv, vál) Hirtelen, mintegy önkéntelenül kitör (az érzelem megnyilvánulása) *Ezer évek óta Itt csak átok fakadt* 118/2 Szókapcs, *Állítm*

fakaszt ts ige (vál)

fakassz, fakassza, fakasszon

1. Hatásával előidézi, hogy vmi fakadjon (1) *Állítm* *Az új tavasz virágot fakaszt sírod felett* 1002/24 Szépítő (kissé finomkodó), megsz *Menj*, *hideg vas és fakassz meleg vért* 1029/11 Szókapcs, megsz, megsz

2. (átv) (cselekvésével lelki megnyilvánulást, állapotot) előidéző *Kevés az örök tavasz itt*, *Hogy jégcsívekből, kőszívekből Fakassza tündérálmait* 57/16 Szókapcs, kép *Állítm* a. (átv) (Cselekvéssel) érzelmet kifejező cselekvésre késztet *A Tisza partján él egy özvegyasszony*; *Szeméből könnyet egyet se fakasszon* *A nyomorúság*, *a gond és a bánat* 9/18 Szókapcs, megsz *Állítm*

fakereszt fn

Temetőben a halottakat jelző, fából való kereszt *A fakeresztetek gyökerét kívájják A nagy esők* 525/3 Tényközlő Birtj

fakít ts ige (ritk nép vö. SzegSz)

-ja

Fakóvá, erőtlen, gyenge fényűvé tesz *Ha újra visszajön a lelkem... Bénává, bússá, borússá fakítja Múltamnak árnya* 52/3 itty (—), erős, szókapcs, kép Állitm

fáklya fn

fáklyát, — fáklyák; — fáklyám, fáklyád, fáklyája

1. Nyílt lánggal égő, világító eszköz *Mi lobog az éjben? A halottas fáklya* 81/10 Szókapcs, párbesz Al *hirtelen kialszanak a fáklyák, Melyek itt nászra gyúlnak* 181/18 á ism, szimb is (az élet gyorsan elmúlik) Al *Nászi fáklyám őszi egek fénye* 256/23 á halm, metafora, saját klisé, gramm szerk (azonosítás) Al *Ma újra koszorút fon az öröm És nászi fáklyát lenget a dicsőség* 323/19 Allit, párh, kép, klisé Tá *Ez éjszakán a fáklya lobbanó S a holton a hold fakó karéja* 1022/19 á ism, allit, szókapcs, kép, sejt Al

2. (átv, vál) (A szellemi, társadalmi életben) utat mutató személy, nép (Germánia) *Légy példa nekünk, hívó, biztató, Hogy fáklyád fényénél riadva lássa E pártos és hittelen magyarság,* 629/5 Allit, metafora, Birtj *Fáklyája, mint az egek lángja, fénylett* 833/7 á halm, allit, hasonl Al

fáklyafény fn (allit)

-e

Égő fáklya által árasztott fény *A szemekie kiégett fáklyafénye* 508/21 Metafora Al

fáklyaláng fn (á ism)

A fáklya lobogó tüze *szemei, ez alldott, drága fények, Mint a kilobbant fáklyaláng szene* 371/14 Allit, szókapcs, hasonl Birtj

fakó mn és fn

-n

mn 1. (Eredeti színe elvesztésével) jellegtelen színűvé vált, színehagyott, napszitta (anyag, tárgy) *oly sekély lett, Mint agyontaposott, megunt, fakó brokát* 216/22 Halm, hasonl Je *Fakó fáját hazámnak* 296/9 Allit, fig etimszerű Je *a fakó aranykereszteken Halotti táncát lejt* 383/17 Szókapcs, kép Je *Kissé fakón és kissé összetörve Pihen szépen...* 165/23 Párh ism szerk Állaph *Szegény cipő...* Egyik *kesely, másik fakó* 1084/16 Szemb szerk Álltm a. (átv, ritk) Fénytelen, élettelen (tekintet) *A színek és fények törött szemében Fakón ködlöttek* 838/20 Szókapcs (igevonzat), szór Állaph

2. Fénytelen, sárgásan elmosódó színű (állat) *tehenek legelnek, Fakó sárgák a lompos alkonyatban* 331/6 Szókapcs, szór Fokh értékű Je *német császár Vágtat fakó lován* 910/6, 910/14 Költői klisé, tendenciózus utánzat Je

3. (költ) Erőtlenül, gyengén, tompán világító (égitest) *A delelő nap oly olmos, fakó volt* 722/9 Halm, szókapcs Álltm (névszói rész) *a holton a hold fakó karéja* 1022/20 o (ó) halm, szókapcs Je a. (átv ritk költ) Erőtlenül, gyengén, tompán tükröző (visszfény) *Fakó tükörbe nézek* 152/24 Szókapcs Je

fn *Fakó ló Régi csárdánk csupa rom már, Más határban jó Fakónk már* 614/18 ó ism, párh ritm szerk Al

fakoporsó fn (hangh: f—k—p)

Fából készített (legolcsóbb, legegyszerűbb) koporsó *öröme olcsó, Minden jutalma: egy szűk fakoporsó* 412/2 Rím, ritm (szűk...: — ∪ ∪ — —), szimb is (a gyűlölt háború céltalansága) Al

fakul tn ige

-ni

1. (Szín) egyre inkább halványá, fakóvá lesz *A kerti ünnep és csapszéki mámor...* Mind forma, szín csak,

mely *fakul, enyészik* 756/3 Allit, halm, szimb is (Értéktelen a külsőség, látszat) Állítm a. (Világosság, fény) elhomályosodik *Hajnal fakul az eső: éjszakára* 27/15 Szókapcs, kép Állítm b. (Arc) halványodik *S az én szívemre száll majd esti béke, Az én tüzem huny, én színem fakul* 79/2 Párh, szimb is (elmúlik az élet és költészet) Állítm

2. (átv) (Korábbi lelki tartalom, emlék) kevésbé eleven lesz, halványodik *Régi nóták kezdenek halkulni, Régi álmok csöndesen fakulni* 158/2 Ism ritm párh, gramm szerk (hiányos m), szimb is (elmúlik a régi életforma) Tá

fakult mn-ként

(Olyan anyag) mely többé-kevésbé elvesztette eredeti színét *régi zászlók... Fakult színűk és foszlott a selymük* 859/3 Allit, ritm párh Állítm.

fal fn

-at, -on; -ra, -hoz, -nak; -ak, -akat; -a, -lán, -ára, -ait

1. Téglából, kőből v. más építőanyagból készült függőleges síkú épületrész *vak Béla lelke sir mohos torony falán* 350/14 Kép Helyh *Falat hiába rak a római* 416/24 a halm, szimb (nem támad lüktető, pezsgő élet) Tá *Sötétre mosva falakat, tetőket* 668/9 a halm, halm Tá *intésére falak égbe nőnek* 743/11 Szór, kép Al *szívembe vág a cskány, Mely falait lebontja* 772/23 Kép Tá *A te igédre épülnek falak* 850/3 Szór, szimb (korlátlan hatalommal bírsz) Al *Kieselhausen Lovagol a fal mentében* 1038/19 Tényközlő Birtj || (Jelzővel, tulajdonsággal) *Komor falon a járók árnya száll át* 47/18 o halm, szókapcs, kép, Helyh *rám merednek a vak, tört falak* 270/18 Megszem Al *Magos Déva várát, Égretörő falat, Fölépítjük* 592/8 Szókapcs, halm gram szerk (tárgyas ragozás, határozatlan tárgy is) metaf

Tá *Órház... Az éjtől nedves még fala* 428/2 3Szór, szürkítő (az előző élénk képekkel szemb) — Al *Itt vérből van a vakolat; csontokból a falak* 401/19 Szókapcs, párh szerk, kép Al a. *He-lyiséget, főleg szobát függőleges irányban határoló épületrész* *Szikár, mint kápolnák falán a szent* 197/10 Hasonl Helyh *Halott, süket Beethoven a falon* 326/5, 326/20 Meton, refrénszerű ism Helyh *Szobád falán egy fonnyadt koszorú És a szívedben vágynak hervadása* 378/3 Allit, szemléltető párh Helyh *a falnak dőlve némán Mákonyt kerestem* 380/5 Knyelvi kliséből Hat-val kiemelve Helyh *Fekszem s el-nézem a falat* 518/11 Szürkítő Tá *Falhoz szorítom lázas agyamat* 521/3 Tényközlő (az átv knyelvi klisé konkr) Helyh *Gauguinnek száz lázáma a falon* 597/16 Metaf Helyh *Nyugodtan fordult fal felé* 865/20 Allit, szürke (knyelvi klisé) Helyh *e falak közt szózatot ajkák Hirdet-ték* 960/5 Kép helyh || (Jelzővel) *bús falak homályát Derűs lelked álma ragyogja át* 197/4 Színeszt szókapcs, szemb szerk, kép Birtj *A szürke falra szállt száz méla álma* 223/13 Kép Helyh *Az alacsony falak közt éberem rájuk gondoltam* 348/6 Szürke-tényközlésből Állaph-val kiemelve Helyh *az ó falak Igéitől vígan visszhangzanak* 804/15 Szókapcs, megszem gramm szerk (lehetne Birtj is) Al *Tom-pán a falra néztünk, A nagy, barna falra néztünk* 877/7—8 a halm, ism, szókapcs Tényközlésből Hat-val és Je-vel kiemelve Helyh

2. (átv, ritk) (Elvont jelenségnek) kiemelkedő, felhalmozódott része *hogy nő az árny és húga a magány, Mindig dúsabbá nő az éj falán* 362/8 Szókapcs, kép, homály Helyh *oly közel a holdnak Arany tányéjra a kék ég falán* 648/2 Szókapcs, kép Helyh *Csá-kányt az ős hazugságok falára* 685/1 Szókapcs, kép Helyh

Ö: spanyol—, szín—, tűz—

falánk mn

Olyan (állat), amely mohón, telhetetlenül eszik *a kétfejű Irgy, falánk, csapatja agyarog* 11/35 Halm, erős, kép Je

falevél fn

-levelek

Az élőfa levele Al *Őszünk be közeleg, falevél földre téved* 252/3 Allit, szókapcs, (gondolat) párh, gramm szerk (névelő hiányzik) kép *A levél hullásra készen már, Falevél múlásra készen már* 275/21 Játékos ism, kissé erőltetetten hat, (nyilván a szóban forgó filmre utalva), gramm szerk (hiányos m) *A falevél, mely finom ívbe rám hull, Megnéz utolszór* 641/3 Allit, megszem *Remény és falevél elhervad És tetszhalott a Pán, a Pán* 908/22 Szineszt halm, kép a. Földre hullott levél, avar alattam *Oly bíborak se a falevelek* 640/16 Szór, gramm szerk (hiányos m) Al

Falke tul

Gustav Falke német költő (XIX. sz.) 1017/c

Falkenstein tul

Theodor gróf Salburg Falkenstein osztrák (kortárs) költő 1048/c

faló fn

Fából készült lovacska, játékszer *A táltos, egy faló* 226/c Szókapcs, gramm (határozott és határozatlan névelő szemb), metafora Msz a. Fából készült lovacska (a forgóhintán) *A sok faló és ásított a gazda* 873/19 a, o halm, szókapcs, párh Al *repül a forgóhintán, Táltosom te vagy, faló, Kék ló, tiszta ló* 962/11 Ism, játékos klisészerű (Kék tó...) Al/Ért

falomb fn

Az élőfa leveleinek összessége Al *Sötéten szunnyad a falomb* 9/12 nny-m hangf, megszem *Jövő minden reményét ringatom, Mint a vihart és*

fészket a falomb 625/15 Allit, szókapcs, hasonl *nézett vissza a letűnt világra, Mint ősszel a tavaszra a falomb* 625/16 a halm, hasonl

faltörő fn

(ritk) Olyan szerszám, amellyel falat törnek, bontanak *Hogy cseñg a csákány, görnyed a gerenda, Hogy dolgozik, ront bont a faltörő* 773/18 Ritm párh, sejt (lehet személy is) Al

falu fn

-t, -ban, -ba, -n, -ról, -nak; falvakon; -m, -jába

1. A városnál ált. kisebb, zárt település *Falu* 816/c *A falu végén áll egy kicsi ház* 530/5 Knyelvi klisé, szemléltető, tényközlő Birtj *ködbe vész a falu torya* 127/15 Knyelvi klisé, szemléltető kép Birtj *A falu tornya, mely csöndes nyugodtan mereng* 683/13 Knyelvi klisé, kép Birtj *Múlt kódében falu épül Régi költő jó kedvéből* 949/9 Szókapcs, kép Al *Ezt a falut ő emelte* 949/13 Szókapcs, gondolat ism, kép Tá *Tiszaféjéregyháza. Kis falu* 101/1 Tényközlő, stílus Msz *A kis faluról a nagy égre néztem* 692/15 Szemb szerk Helyh *Egy kárpáti falunak* 411/c Klisészerű Részesh *A tót faluban, ahol egyszer éltem* 630/25 Tényközlő Helyh *Magyar falu csöndje* 402/c Szókapcs, képzelet Birtj *Magyar falu délibábja Valóság lesz nemsokára* 950/3 Szókapcs, kép Birtj *Egy szürke és hervadt faluba láttam* 324/8 Szineszt szókapcs, gramm (=faluban vleg a falu elmaradottságának jelzésére) Helyh a. Ennek földrajzi helye, területe *A Morva jó ágy, falujába ér el* 366/24 Kép Helyh *A Galamb száll, száll hírt adni tova A falujába az édesanyához* 407/13 á ism, halm Helyh *Isten hozzád falum tája* 915/15 Megsz Birtj b. A várossal szemben a csöndesebb, nyugodtabb hely, vidék, más tájakra vágynak, Az egyik csöndesen áhítja a falut, A másik a tüzes, a vad, szabad csatákat 134/11 Szemb szerk Tá *Csöndes falu,*

bús őszi este 172/9 Halm, szerk, hiányos m Al v. Msz *Falu csöndjében zengenek Idegeim* 302/1 Kép, nyelvi klisé Birtj *Kis falvakon és nagy pusztákön át A város küld felém víg harsónát* 358/1 Szemb szerk, kép Módh *Ma visszatértem álmok falujába, Hol ákác bólog és szunnyad a zaj* 668/1 á halm, szókapcs, kép Helyh *Faluról jött a lelkem s most csodálja E nagy világot* 816/17 Tényközlő, szemb Helyh c. (átv, ritk, elítélő) Az unalom, tétlenség szimb *Egy nagy falu ez a világ. Utálom* 692/3 Szór, metafora Alítm

2. (Főleg birt viszonyban) A faluban lakók összessége, a falu lakossága mint közösség *A kis Tiszához ment a falu népe* 137/7 Knyelvi klisé, tényközlő Birtj *A falu népét nézi csöndesen* 618/3 ua. *Most temetik a falu bojtárját* 1059/9 ua. *A falu lelke zeng a trombitában* 404/10 Színeszt szókapcs, kép Birtj *A falu lelke esd a trombitában* 404/14 ua. refrénszerű *A faluban legnagyobb úr én vagyok* 1059/3 Népd-szerű ritmus és klisé Helyh *Úr vagyok én a faluban* 1059/6 Gondolat ism, refrénszerű Helyh *a zivatar, Mely őt paskolja s a falut veri* 618/15 Párh szerk *Tá Most álmodik a vén falu a porban* 516/12 Szókapcs Al *Az álmából riadt falun keresztül* 816/10 Szókapcs Helyh

falucska fn (becéző, kedveskedő)

Kis falu (l. b.) Hangh: csk (—) *Emlékek alkonyi arany porán át Hogy megszépültél csöndes kis falucska* 832/2 cs ism, megsz Al (Ért) *a messze kis falucska Jászlában* 865/5 szókapcs Birtj

falusi mn

1. Faluról származó, falura való Je *A falusi kislány Pesten* 904/c, 904/8, 904/13, 904/21, 204/22, Költői klisé (Czuczor), refrén *Megy a levél messze tájról A falusi kisleánytól* 915/10 Népd ritm a. (átv, elítélő) A városi

élettől, kultúráról távoleső, vidéki *Tűnik, múlik az egy emberöltő S én maradok a falusi költő* 455/2 Megállapító Je

2. Falun lévő, ott található *Falusi állomás* 307/c, 467/c Je a. A falura jellemző, ott szokásos (főleg címként) Je *Falusi éjszaka* 349/c *Falusi hold* 362/c *Falusi lakodalom* 525/c *Falusi alkony* 431/c *Falusi delelő* 516/c *Tarágak közt a falusi egen Napeste jöttem a hold megjelen* 362/1 Szókapcs, kép *megszépül a szegény falusi est* 362/4 Kép *A magyar Krisztus, a falusi szent Hiszen nekik is megváltást izent* 618/9 Szókapcs, halm szerk *Falusi béke szendereg* 424/1 Szókapcs, kép *Falusi csönd zenél nekem* 423/22 Kép, saját klisé *Falusi csöndben, termékeny magányban Megint utódod lettem, nagy előd* 667/19 Halm, szemb, ritm szerk, klisé *Falusi harang verse* 367/c Knyelvi kliséből birt-szóval kiemelve *Szegény, repedt falusi harang* 367/8 Halm, klisé *Egy rég elzengett falusi harangszó* 816/24 Halm, klisé *Ringatnak a falusi ábrándok* 163/7 Szókapcs, kép

faluvég fn (nép, irod) (csak helyh raggal)

-en, -ről

A falu széle, ahol a lakott rész végét ér Helyh *Tiszaháton, faluvégen járok* 163/5 Halm ritm *Be jó volna jegenyefa lenni, Déli csöndben, Faluvégen álmosan pihenni* 163/10 ua. *Halk begedűszó sír a faluvégen... Tenger csillag ragyog a magas égen* 172/13 (Gondolat) párh, rím, kép *A faluvégről égre néz a ház* 530/13 é halm, gr ism (monoton), megszem

faluvégi mn

A falu szélén levő Je *A faluvégi ház* 530/c Knyelvi és saját klisészerű *A faluvégi házból* 530/8 ua. *Még integet a faluvégi nyárfa* 816/13 Belső rím (fafa), megszem

fametszet fn

-ekkel

Nyomdai sokszorosítással készült kép Hangh: cc (—) „Etelka” volt leg-szebb regénye, A legszebb képe ó fametszet 352/18 Szimmetr párh Al Az asztalon a Szentek Élete, Fametszetek-
kel 858/6 Szókapcs told Társh

famulus fn

(biz) Vkinek állandó segítsége Bort famulus 599/12, 13, 21, 25, 600/8 refrénszerű, szándékosan alkalmazott költői klisé (Madách) Msz

fanfár fn

-ok

Ünnepélyes alkalmakkor jeladásként megszólaltatott zenei hang-(szer) Fanfárok zengnek és üstdob recseg 660/17 f—nf—ng hangf, párh szerk Al

Fanny tul

L. Elssler

fantasztikus mn (hosszú, költ-ben ritk)

1. A szokásostól feltűnően eltérő, elképesztő, bizarr Fáradt, fantasztikus és beteg zene árad 171/17 Allit, halm Je

2. (vál) A képzelet alkotta, mesébe illő, egzotikus látok boldog déli tájat, Fantasztikus, új szigetet 381/22 sz ism, halm Je

fantóm fn (képzet, sejtés)

1. (vál) Az izgatott képzelet szülte látomás, kísértet minden éjszaka: Elő-re! Támadás! Ily fantómok raja száll szuronyukra 1015/17 o (ó) halm, kép Birtj

2. (vál) Ábránd, álomkép Várjuk a csodát, Hogy meggyógyít a Tavasz és az Élet, A Szerelm, a Boldogság, a Fantom 68/12 Szókapcs, (színeszt) halm Al Reád hímezte boldog, büszke lelkem Arany fonállal az örök di-csőség Fantomjait 381/3 Allit, szókapcs, kép Tá Most indulsz új fantomjaid után 575/4 j ism, szókapcs, Helyh

fanyar mn

1. Félig érett gyümölcs (főleg körte, alma) v. bizonyos fajta (vörös) bor ízéhez hasonló, kellemetlen ízű Nem is szerettem fanyar új borát 559/13 Hangh: 5 palatális, 5 veláris, szimmetr ritm: 2/3/3/2 Je A siller csillog, mint a vak remény, Kicsit fanyar, mint ez a költemény 585/16 Párh szerk, hasonl Állítm Ha irigyelnétek oda-adom ingyen, Fanyar borostyánnál egyebem úgy sincsen 170/22 Szókapcs, homály (átv is) Je a. (átv és konkr) a fiatalság tavaszi ízét Miért érezte fanyarnak a szám 488/1 Költői kérd, színeszt, kép Állaph sok fanyar bú forr borába még 361/6 Allit, színeszt szókapcs, kép Je A borban régi őszök fénye ég, ... És néha mézes, mint a régi csók, És fanyar, mint tűnt illúziók 591/6 Halm, párh, hasonl Állítm

2. (átv, ritk, irod) Barátságtalan, kellemetlen Je Ó te beteg élet, ó te fanyar emlék 238/9 Szókapcs, ritm párh Ó hol van már a bús, fásult és léha szellem, A fanyar Budapest, a már-már idegen 387/14 Szókapcs, halm szerk Andrassy útján égne a tetők 704/15, 653/c Szókapcs, metafor, szór A fanyar fagy ömlött, áradott 1014/9 Allit, szókapcs (kissé erőltetettnek, mesterkéltnek látszik)

fanyarbús mn (ritk, vál)

Olyan illat, amiben a fanyar (még érés előtt álló) és a bús (a hervadást magában rejtő) keveredik Sejt Nők, akik mindig, mindig velünk vannak, Fanyarbús illatát az új tavasznak Ők küldik és az őszirózsza gyászát 236/13 Hangh: a—a—u ... u—a—a, színeszt, szókapcs Je

fanyarzőld mn (ritk, vál)

(átv is) Nem kellemes (keserűséget árasztó) zöld Sejt a fanyarzőld borostyán Bús homlokomra kúszik 161/15 Színeszt, kép Je

fapipa fn Hangh: f—p—p (—)

—pipára

Olcsó (saját készítésű) pipa Az öreg bíró *fapipára* gyűjt 371/8 Knyelvi kliséből *fa* -előtaggal kiemelve Állandó Hat

fáraó fn

—k

(Ókori egyiptomi uralkodó), korlátlan zsarnok *fáraók* vigyázatok 577/1 Megsz Al (Ért)

fárad tn ige

—t

1. (átv) Vesződve, bajlódva, bizonyos munkát kifejtve foglalkozik vmi-vel Állít minden munkás, aki *fárad*, épít, Mindennap szeljen egy kis kenyeret 879/18 Halm, Hajnalra kelt és éjnap egyre *fáradt* 503/9 Párh szerk, szókapcs

2. Kényelmetlenségek közepette, ügyel-bajjal megy, jut vhová Betérhet hozzám, aki erre *fárad* 59/16 Kissé finomkodó Állítm

fáradt mn-ként

1. Vmely tevékenységtől, munkától kimerült (ember, állat) Rendsz Je a *fáradt*, béna, néma magyaroknak Egy új világ harsogja dalait 55/3 Hangh: á—é—é, halm Becézni fog, mint *fáradt* gyermeket 191/8 hasonl, saját klisé, lehessenek egykor én, *fáradt* gyereke, Vándám és bölcs halott 295/19 Hangh: é—á, szemb, metaf, klisé A *fáradt* vándor, ki fölne az égre 235/10 Hangh á—á, é—é, saját klisé hajtóm le fejem, Mint *fáradt* vándor 338/14 á ism, hasonl, klisé Egy dalt dúdolnánk, *fáradt* vándorok 458/20 á halm, klisé tekints rám, *fáradt* vándorára az életútnak 937/13 á halm, megsz, klisé Pestig se jutottál el, szegény, *Fáradt*, kopott, dalos vándorlegény 543/8 á halm, halm, megsz, klisé *Fáradt* utas vagyok 141/14, 141/18 saját klisé Az országút elindul bandukolva... tornyokat keresve, *Fáradt* utast és aranypénzt

782/15 Halm szerk, szór, kép, klisé mint az örökre *fáradt* utazó... keres Egy arcot 841/4 Szókapcs, hasonl, klisé, *Fáradt* katonák ti, pihenjete szében 418/18 Megsz A nagy maszk... Süket, vak, *fáradt* és halott 232/17, 233/11 Halm, refrénszerű, megszem Állítm A föld nekik most tágas temető-kert S a vonatok *fáradt* halottvivők 409/4 Szókapcs, párh szerk, metaf Térj meg közénk, *fáradt* eretnek 626/8 Szókapcs, megsz Egy *fáradt* harcost rejt e sír ma 789/1 Megállapító, told Időh-val kiemelve szeretem a *fáradt* lovakat 481/9 Szókapcs a. Ilyen állapotban (lévő ember, állat) Állaph kalandjaitól *fáradtan* a vén Odysseus 183/2 Szókapcs Mint hófehér galamb az este *Fáradtan* enyhelyet keresve 21/8 Ritm b. A megerőltető tevékenység miatt sajátos szerepét csak alig-alig ellátni tudó (test, testrészt, szerv) Rendsz Je Hol verejtéke áldását aratja S hol *fáradt* testét egykor visszaadja 765/19 Párh szerk, saját klisé a rögebgyik *fáradt* testem 1071/2 á ism, klisé mint a régi gyermeke, *Fáradt* kezekkel, úgy vetek keresztet 325/14 Ritm szemb, hasonl *Fáradt* ujjakkal, tört vonóval 158/9 Halm szerk *fáradt* lábam ágyba vánszorog 326/16 á halm, kép Mi már *fáradt* inakkal, lázas aggyal jöttünk 107/1 á halm, halm szerk, saját klisé *Fáradt* inak, vándyadt kedély 177/8 ua. Ráró *fáradt* fejét búsan csüggeszti le 135/1 r halm, á ism, allit, saját klisé az alkony, mint apám idejében Leszáll *fáradt* fejemre 198/4 á halm, allit, hasonl, klisé Mint a kísértetek feljárnak *Fáradt* fejembe verssorok 837/18 ua Egy *fáradt* kar vergődik a kötéllel 342/16 Szókapcs, kép a kezem szelíden, *fáradtan*, üresen Csüggedjen le a földre 385/1 Halm, szókapcs Állaph Üdvözlégly... boldog óra, Melyben *fáradt* szívem pihenni réved el 49/4 Megsz, kép, saját klisé *Fáradt* szívem felett Lidérc libeg majd 481/5 Allit, kép, klisé elhal, mint a *fáradt* szív verése 222/10 Hasonl, klisé *Fá-*

radt szívedbe muzsikált a múlt 533/4 Kép, klisé *Fáradtak a szárnyak* 145/27 Szimb (az öregség nem alkalmas kiemelkedő tettekre) Állítm *Olyan fáradt a vágyunk szárnycsapása* 540/4 á halm, kép Állítm *halálra fáradt lelkem szenvedését Írd mind az ő javukra Istenem* 840/13 á ism, megsz, saját klisé *Egy gazdag lélek kincsét adta néktek... Mindig adott és most fáradt, kopott* 414/8 Halm, szókapcs, klisé, Állítm *fáradt, fájó, félő agyam Bús lüktetésének ritmusa* 842/5 Allit, halm, kép c. Agyonhasznált, ennek következtében végét járó (tárgy, eszköz) Rendsz *Je Méláz az óra... Monoton, ódon, fáradt mutatója* 140/20 Halm, szókapcs, kép *a fáradt csónak vajjon hová ballag* 326/1 Költői kérd, megsz *Üveglelkem kong komor csöndesen, Fáradtan száll a múltba mutatója* 141/8 á ism, kép Állaph d. (ritk) *Huzamos mozgás, tevékenység után megálláshoz közeledő, lassuló (tárgy, jelenség) Mint fáradt meteor csavargom* 57/9 Szókapcs, hasonl *Je fáradtan pihen el ma a vész* 183/12 Kép Állaph

2. (vál) *Olyan (személy), akit az élet sok gondja, baja megviselt, elvesztette életkedvét én már fáradt vagyok, Elbágyasztott az út, míg ide értem* 120/11 Kép Állítm *vágyak torán virrasztva, Fáradt vagyok a vigaszra* 121/20 á halm, kép Állítm *Az ágyra nézek. Almodom. Nagyon fáradt vagyok* 126/18 á halm, megállapító, Állítm *Ó árny! be jó vagy annak, aki fáradt* 203/22 á ism, megsz Állítm *a sápadt arcú, fáradt Brutusok Karjukba dőlnek* 94/9 á ism, halm *Je Adjatok, adjatok, őszi rózsát őszonek, Puhá derékaljat fáradt hegedősnek* 171/4 ritm párh, megsz *Je nagyon fázós és fáradt vagyok* 265/20 szókezdő belső rím. Állítm *azt hitte mind, Hogy ő szelíd, Hogy ő csendes, fásult, fáradt legény* 357/12 Allit, halm *Je Vert ékes művet éktelen csatához... Egy búsuló juhászt is... Ki békés, fáradt, árva, mint maga* 398/22 á ism,

halm, színeszt szókapcs, hasonl, Állítm *egy költő szól ma nektek, Ki fáradt, csüggedt, mint e bús jelen* 433/16 Halm, hasonl, megsz Állítm *Es mit akartok a fáradt dalostól* 538/9 Költői kérd *Je Nem volt rossz, sem jó, Csak ember, fáradt* 562/6 Halm, szór *Je (Ért) Én vallom, fájó és fáradt utód* 589/5 Allit, halm *Je Kedves közönség, fáradt emberek, Szomjas szívek, ide figyeljete* 615/5 Halm, megsz *Je Fáradt, unott, szomorú néző, Tudom már* 651/5 Halm, hiányos m *Je Mit néznek ök, a fáradt fényivók* 520/1 Allit, szókapcs, költői kérd *Je a. Ilyen állapotban lévő (személy) Állaph Az üdvösségből mindig kitagadva, Fáradtan léptem csüggesztő utakra* 72/10 Hangh: tt-pt, kép *várja fáradtan az alamizsnát* 796/13 á halm, szór *Ha majd pihenni térhetek Fáradtan, közanyánk ölében, Sirass el* 264/14 Hangh: é-á-á-é, told, megsz *Fáradtan és csalódva százszor S száműzve bús fiatalon... Köszöntelek Forradalom* 519/1 á ism, halm, megsz *Megzendül néha fáradtan, leverten Valami régi, rokkant hegedű* 553/6 Halm, megsz *b. (ritk) Ennek következtében az emberen eluralkodó (érzés) Je Le a völgybe nézz, Ott vergődik a fáradt szenvedés* 44/2 Szókapcs, kép, megsz *elalszol fáradt gyásszal, összefáztva* 48/6 á halm, szókapcs, kép megsz *Halkan zokog a fáradt fájdalom* 513/10 Allit, szókapcs, kép *A házi áldásom fáradt lemondás* 584/15 á halm, szókapcs, kép

3. *Fáradt (1–2) személyre jellemző, fáradtságot tükröző Rendsz Je Rám néz fáradt szemével a legény Félős részvétellel visszaneztek én* 101/3 Allit, párh szerk, saját klisé *fáradt nagy szemével révedezve* 119/5 Szókapcs, klisé *A fáradt, nagy szemek, a keskeny szájak éle* 190/6 halm szerk, klisé *Szomorú, Fáradt szemekkel néznél e világba* 378/2 Halm, klisé *az égi bolygó Fáradt szemével vörösen hunyorgat* 702/3 Ritm párh, klisé *ne bántson a*

bús és fáradt tekintet 678/18 Halm, knyelvi és saját klisé *Fáradt tekintetében Kihuny a vak mohóság* 747/20 Párh, kép *A verejték ült fáradt homlokára* 694/13 Szókapcs, kép *E dalt dúdoltam ott fáradt ajakkal* 129/17 Saját klisé *A dalt fáradtan dudorásza ajka* 576/13 á ism, klisé *Állaph nem ringattad fáradt képemet* 444/20 Szókapcs || *Tehenek... fáradt baktatással Elvonulnak* 779/5 á ism, szókapcs **a.** (ritk) *Fáradtságot tükröző (dolog, jelenség) Je A fáradt tájon vár az árva csend* 120/6 á halm, szókapcs, ritm párh, kép *Csodavirágok, miket nem terem Távol Nyugat, a fáradt és borús* 244/24 á ism, szókapcs, halm, szór úgy fáj némasága az öreg, *Fáradt honi határnak* 295/24 á halm, halm, szókapcs, kép *A fáradt földön elhal a dübörgés* 300/5 Allit, kép *Ó azok a hosszú, fáradt délutánok, Mikor bágyadt szívünk vágyakért sóvárog* 237/15 á halm, belső rím (*fáradtbágyadt*), szókapcs, saját klisé *Ezen a fáradt délutánon A koravén ősz bandukolt át* 802/1 á ism, szókapcs, kép, klisé *Szívemben fáradt béke mély, Mint alvó sarki tenger* 23/16 Hangh: á-é-é, szókapcs, hasonl *Köszönt e fájó és fáradt világnak Könnyes szerelme és síró reménye* 847/5 Allit, halm, szókapcs, ritm szerk, kép

4. (ritk vál) Halk, lassú, fáradtságra, kimerültségre utaló (hang, zene) *Je elcsuklik a hang az éjszakában Egy hosszú, hosszú fáradt altatóval* 404/18 Halm, szókapcs *Halálra fáradt hatytyúdal hasítja Keresztül a tavat* 1018/1 á ism, szókapcs, kép *Holdamnak nézlek, hova árva, fáradt Panaszom föl száll és fájó reményem* 937/11 á halm, allit, szókapcs, szór, kép *Fáradt, fantasztikus és beteg zene árad, idegen ilatok és idegen zene* 171/17 á ism, allit, halm, szókapcs *Mint aranyos és ében ampiróra... Olyan e versek fáradt indulója* 237/4 Szókapcs, hasonl

farag ige

-ja, -tok; tam; -va

1. ts Vmely tárgy felületéről apró darabokat levagdalva készít, formál vmit *Rendsz Állítm a parkban Egy fát keresnék, hol szívet faragtam* 485/2 Allit, szemléltető *Hogyan faragtam* 485/2 Allit, szemléltető *Hogyan faragja nagyapám Öreg betűit egy keresztnak* 790/23 Szór a furcsa bálvány, szent fából *faragva* 597/21 Allit, knyelvi klisészerű *Állaph a. (átv is) A heroszt s istent nem köből faragja, De lelkekből* 59/12 Szókapcs, kép *Állítm b. tárgy nélkül*) Ezzel foglalkozik, ezzel tölti idejét *Asztalosok, kik fúrtok és faragtok* 757/1 Allit, knyelvi klisé *Állítm Eden, amelynek én is, te is búsan faragva Vagy vígan fütyörészve, polgárai vagyunk* 286/20 Allit, szemb, ritm szerk, kép *Állaph*

fáraszt ige

-otta

ts *Fáradtságot okoz vkinek A hajtót fárasztotta a robot* 873/20 a, o, t, halm, szókapcs, Állítm

fárasztó mn-ként

Fáradtságot okozó Szép, büszke, fárasztó, kevély Jéghegyein a gondolatnak 176/13 176/20 Halm, kép *Je*

farizeus mn-ként (költ, ritk)

Képmutató, álnok személyre jellemző (dolog) *Félek farizeus tekintetektől* 752/9 Allit *Je*

fark~farok fn

-át

Az állati test hátulsó, kinyúló része az ős kígyó farkát tapodta 352/21 t+t (—), tényközlő, gramm szerk (pongyola) *Tá*

farkas fn

-ok

(Konkr és átv) A kutyával rokon, szürkéssárga szőrű, ragadozó állat

mint a társait pusztító, azok vesztére törő, nyomorúságukat okozó ember jelképe *Pogányok közt töltött éjet, napot. A farkasok közt járt Gellért, a pásztor* 60/6 Párh ritm szerk Hely és Állaph *Visszhangos jajtól hangos a vadon, Tán farkasok keserve tör élénk, Tán bolygó árnyaké e siralom* 105/7 Szókapcs, párh ritm szerk Birtj *Ember, légy végre ember újra már, Ne ordas farkas és halálmadár* 659/18 Halm, Állítm *Jó pásztorok és bölcs királyok: Sok farkas és holló kóvályog S nem látjuk azt a csillagot* 699/13 Halm Al

Farkas tul

F. Imre érzelmes, romantikus (dal) költő (1879–) 878/c. 961/c

Farkaspál tul

-nak

Családnév vége már a bálnak, Ugy a Pál Alfrédnek, mint a Farkaspálnak 929/15 Játékos ism, írásképp Részesh

fárosz fn (költ, képzet, sejtés)

-ok

Világítótorony szeme, ... Amely lobog, mint távoli napok, Amely ragyog, mint messzi fároszok 340/2 Párh ritm szerk, hasonl Al Eddig sötét szememben kérhozat volt, Mely a derűs tavaszban elbitangolt, Ma gyászom Fárosz, mely ragyogva ontja Örök lángját 400/3 Szemb szerk, metafora Állítm *Emberszemek, ti lángok a sötétben, Kis tolvajlámpák és nagy fároszok* 616/6 Halm, szemb, metafora, megsz, *Msz kigyúltak bennem messze fények S ragyogtak földi fároszok gyanánt* 635/20 Allit, hasonl Módh

farsang fn

-ra

Vízkereszttől hamvazószerdáig tartó időszak, mulatságok, bállok szokásos ideje *farsangra egy királyság összedül* 732/16 Tényközlő, kissé nép Időh *Tavasszal húsvét lesz és télen*

karácsony... De előbb farsang lesz itt állapotja 970/7 Szókapcs, homály Állítm a. Rövid, átmeneti, túlzott tobzódással eltöltött időszak *Véres farsang tora van most* 720/20 Szókapcs, meton, képzet Birtj

fásult mn

-an

Érzéketlenné, közönyössé vált, el-tompult, kedveszegett (személy) *Je Egy költő él, fásult, beteg* 335/23, 336/7 Halm, szókapcs szór ő csöndes, *fásult, fáradt legény* 357/12 Allit, halm, szókapcs *A fásult jegyző s zordon szolgabíró Szilaj nótákra zendített* 366/10 Szókapcs, ritm párh szerk *Mindegy az a fásult idegennek, aki ül csak s töpreng napi témán* 446/15 Szókapcs, elítelő a. (Megszemélyesített dolog) *Je E fásult zugban élt fájó vágyak zenésze* 350/21 Allit, szókapcs, meton *Ó hol van már a bús, fásult és léha szellem, A fanyar Budapest* 387/13 Allit, halm, kép, költői kérd, b. (Ilyen állapotban történő cselekvés) *az élet hegedűi Itt gyanta híján fásultan zenélnek* 337/8 Szókapcs, kép Állaph

fatőnk fn

-öt

A kivágott fának földben maradt, kiálló része *Mi tisztek körbeültük a fatönköket* 1030/3 ő, t halm, tényközlő Tá

fatörzs fn

-et

A fának a föld feletti vastagabb része *Reszketve lát letört fatörzset mindenütt* 1015/25 t halm, szóbelseji rím Tá

fátum fn (vált, képzet)

Előre megszabott, elkerülhetetlenül beteljesedő, tragikus sors *Vannak arcok, melyeket a fátum Már előre kijelölt magának.* 835/14 119/c, 328/c Szókapcs, megszám Al

fátylas mn

(átv, irod) (Ködtől, páratól, felhőtől) homályos *Je Szép magyar ősz, fátylas magyar ősz* 391/15 Szókapcs, halm, Szemérmes fényű, *fátylas enyhe mennybolt* 748/12 Allit, halm, szókapcs

fátyol fn

-t, -ban; -okat; — a, fátyla, -án~ fátylán, fátylával; fátylait

1. (Női) test, testrész eltakarására viselt, könnyű, lenge sál-, v. kendő-szerű ruházati cikk *Al miként, ha hárfa pengene És elfeket elrejtő lenge fátýol* 370/19 Hasonl, szór (közölés) *Kebleidről könnyedén lehull a fátýol* 1083/19 Szemléltető, érzéketes a. A gyász jele; gyászfátýol *Minden nap új bánatokat hoz, Új fátýolokat új sebekre* 191/20 Ism szerk, szór (közölés) *Tá Mosolya fátýol, szava dal* 397/7 Párh ritm szerk, homály *Állítm Szörnyű dicsőségünk hadd zengjem, éjszínű fátýolt Fonva a lantra* 455/15 Allit, kép *Tá Az illatos kis selyemkendőt, Mely az én gyászsom fátýola* 878/10 á ism, szókapcs *Állítm ha elborít a síri fátýol, Lengjen körül dalok varázsa* 1071/6 Szókapcs, kép Al

2. (átv, vál) (Levegőben) a tiszta látást gátló könnyű, finom köd, pára, árnyék *Nyugaton rózsás felhők fátýla Hull a fölkelő csillagokra* 7/3 Allit, Szókapcs, kép Al *alkonyatkor ballagtál a ködben, Mely lágy fátýlával a Dunára hullt* 533/2 á halm, szókapcs, kép *Társh Hamuszín fátýolban néz a nap a tájra* 1073/11 á ism, szókapcs, kép *Módh szelíd fátýlával száll a csendes est* 539/10 á halm, szókapcs, kép *Társh esték fátýla ring* 1037/14 Szókapcs, kép Al *barna alkony bontja fátýlait* 666/12 ty ism, szókapcs, kép *Tá Az alkony lila fátýla alatt Tarka tehének hada* 689/5 a halm, szembszimmetr szerk *Helyh a szentiváni boldog éjjel Szűz fátýlát oldja, bontja széjjel* 32/15 ty-gy-ty, kép *Tá a.* (átv, ritk) (Szem előtt) fi zikai v. lélektani

eredetű vmilyen változás, amely a látást elhomályosítja *Egy víg majális mámore dereng még, A könnyek fátýlán rózsálló nagy emlék* 532/2 á halm, kép *Helyh Érezted-e ha mámor tarka fátýla Borult szemedre* 693/21 á ism, szókapcs, kép Al *A terek és idők mély fátýolán át A régi Anna úgy tűnik nekem* 294/7 á halm, szókapcs, kép *Módh*

fátýolos mn

1. (átv, irod) (Felhőtől, finom ködtől, páratól) homályos *a magyar ég is álmos És fátýolos az alkony És fázékony az estve* 209/3 á halm, allit, ritm párh *Állítm*

2. (átv, vál) *Tompán, nem tisztán csengő (emberi hang) A hangja fátýolos az ősi bútól* 695/10 Ritm (jambikus sor) *Állítm*

faun fn (mitológiai, képzet)

-nal

Erdőben, ligetben tanyázó, férfi istenség részeg *faun a zöldbe hempereg* 519/24 Szemléltető Al *Erdei nimfa, forrási najád A víg faunna kellet magát* 766/6 Párh, szemléltető *Társh v. Részesh E nimfa, mely faunna in-cseleg* 1026/20 n halm *Társh*

Fauszt tul

-nak; -od

Goethe híres drámai költeményének főhőse azt mondja és ez gentlemanlike, *Mit Fausztnak Margit, hogy: Szeretlek Henrik* 945/10 Hangh: i-a, a-i, játékos *Részesh Öreg Fausztod rád vár, jer, remény* 489/12 Meton, megsz Al

fauszti mn

Fausztra mint a boldogság után sóvárgó emberre jellemző *fauszti vágygyal távolabb török* 385/20 Szókapcs, metaf, képzet *Je*

favágó fn

Fakitermelő személy *Ez óriásra... A Végzet, ez a vak favágó, rásuhint* 1015/23 a ism, allit, metaf Al (Ért)

fázék fn

-kal

(Ütésre) kellemetlen, érdes hangot adó edény *E műzsa már jazz-bunddel dolgozik... Repedt fazékkal és kongó kolomppal* 751/15 Knyelvi klisé, rosszalló Eszköz

fázékony mn

Lehüléstől összeborzongató, megremegtető *És fátyolos az alkony És fázékony az este* 209/4 Allit, ritm párh, meton Allítm

fázik tn ige

-ol, -nak; -ott; -ni

1. (Személy, megszem tárgy) egész testében kellemetlen hideget érez Állítm *Fázom* 127/5 Tényközlő, szürkítő *Magduska ma fázik A mackó meg ázik* 957/9 Ritm párh, játékos *Uri vadászáton nem fázik a hajtó, És új választáson választ a választó* 971/19 á halm, (szineszt) párh || *Rákóczi hársfái) Őszi zimankóban úgy fázna, remegnek* 1073/15 Halm, megszem a. Megnevezett testrészét hidegnek érzi *Fázik az ujjam* 908/16 Tényközlő, érzéketes, szürke Állítm b. Kényszerűségből gyakran hidegben van, szenved a hidegtől *Boldog Petőfi, ki éhezve fázol, De végig melegít egy szent lédércláng* 443/17 Szókapcs, szemb, megsz, Állítm *Tizennégy őszén árokban hevert... Fázott, ázott és éhezett* 521/7 á ism, halm, knyelvi klisé Állítm *Köszöntelek... Kik írni, ázni, fázni, éjszakázni A küldetés lázával jöttetek* 466/11 á halm, halm, knyelvi klisé Célh

2. (átv) (Váltakozó érzelmek közt hanyódó lelkiállapotban) kellemetlen, szorongó érzés, borzongatja Állítm *Fázik a lelkem, érzi a deret* 147/10 Szókapcs, saját klisé *fázott a lelkem és vívott agyam* 413/10 Szókapcs, párh szerk, klisé *Mi vonja vissza még egy pillanatra Bús lelkemet, amely halottra fázott* 234/19 Szókapcs gramm (vonzat), klisé

fázó mn-ként

-n

1. Olyan (személy) v. megszem tárgy), aki egész testében kellemetlen hideket érez *Mély udvar, fázón hány-szor néztelek* 95/6 Hangh: á-o, szókapcs, megsz Állaph *a fázó nyárfák baljósan susognak* 702/6 á halm, allit, szókapcs, kép Je a. hsz-ként (átv) ritk A fázáshoz hasonló, kellemetlen, szorongó, borzongató érzést keltve Állaph *Kopottan, fázón ünnepel Kelet* 91/23 Halm, szókapcs *a nap tétova világa Csak haldokolva és fázón oson* 222/18 Halm, szókapcs, kép *ázott lelkeünk fázón összeborzad* 238/3 Belső rím, kép, saját klisé *bennem fázón megborzong a lélek* 722/4 Szókapcs, kép, klisé *idegen rögre fázón mint borul* 297/21 Szókapcs, szór

fázós mn

-an

1. A hideget nehezen tűrő, fázékony *Az ujjai oly fázósan remegnek* 416/15 Hat-val kiemelve Állaph *A varjak fázós ázottan kerengnek* 525/9 á-ó (o) ism, szókapcs Je a. (átv is, ritk) Ilyen személyre jellemző, ilyen természetű *Én nagyon fázós és fáradt vagyok* 265/20 á, ism, Állítm *Ti fázós lelkű emberek* 56/14 Szókapcs, kép, megsz Je

2. (átv, ritk) A borzongás, didergés érzését ismételt felkeltő Merész, meton szókapcs, Je *Fekszik a fűnek fázós szőnyegén* 201/2 Allit *fázós ébredést hoz nekem mind a reggel* 216/26 *A kandalló varázsa Melengeti a fázós bánatot* 306/18 *Idegen ősz fázós, öreg avarában* 345/12 Szineszt halm *Ködös, kopott, táj, fázós, idegen* 367/13 á ism, halm, szór *Magányos este, fázós és beteg* 370/1 á ism, halm, szór *a borús mennyország Fázós esője hull* 393/7 Ritm párh *homályos, álmos, fázós, alkonyon* 530/15 á halm, halm *Mi bánt ma úgy e fázós, őszi éjben* 633/22 á ism, költői kérd

fázva hsz-ként

A *fázik* i-vel kifejezett állapotban Állaph

1. (vö. *fázik* l.) *Jászoli almon Hol mosolyogva és fázva az éjben* 269/20 Szineszt halm *Rájuk gondoltam fázva és remélve* 348/7 ua. *Ma fázva látja a magyar telet* 477/14 Belső rím a. (vö. *fázik* l. b.) Állaph *Bús őszi éjben törtetsz ázva, fázva* 138/5 Szimmetr halm, knyelvi klisé *megalázva, fázva Kószáltál* 694/5 á halm, halm, belső rím

2. (vö. *fázik* 2.) Állaph *Magunk ülünk fázva, fájva* 614/19 Halm, belső szókezdő rím *sóhajtasz fázva, félve* 825/2 Hangh: á-a, é-e, allit, halm

feák fn-ként

-ok

Nemzetség-,népfajta az *Odysszeiá*-ban *Circé zöld szeme, feákok bora* 183/26 Ritm Halm Birtj

február fn

-ban

Az év második hónapja *Tizenkét hónap lesz ebben a szép évben, Februárban huszonnyolc nap egyvégtében* 970/6 Ism szerk, szürkítő, tréfás, gúnyos Időh

fecseg tn ige

(ritk) Madár folytonosan csiripel *Két esett veréb álmosan fecseg* 27/18 Szókapcs, belső rím, élénkítő Állítm

fecsegő mn-ként

-n

Olyan (személy), aki állandóan haszontalanságot beszél *Félszegen és fecsegőn tüntem szemeidbe gyakorta* 18/25 Allit, halm, szókapcs Állaph

fecske fn

fecskék

A verébszerűek családjába tartozó, hosszú szárnyú, villás farkú madár Al (Ért) *Ti kóbor fecskék, Rómába menők* 66/13 Szókapcs, szór, megsz Vi-

har a riadónk, reményeink a fecskék 132/2 Párh szerk, metafora *Megülsz szívémben, mint fecske faágon* 590/11 Allit, hasonl *Feje fölött a nyárfa is magyar A fecske is* 618/14 Allit, halm, szór (közölés) *A csicsergő Fecske mind ereszre roppen* 676/25 cs ism (hangut) *A tűnő ifjúsággal messze mennek Az örömek és búcsút énekelnek, Mint ősszel a fecskék, a költözők* 686/7 Szór, hasonl *elmennek már a fecskék És elmegy a pénz is* 909/5 Ism párh szerk, tréfás *Fecske madár az égen Vigy el egy vallomást* 950/11 Knyelvi klisé-szerű (vleg, szándékosan banális) *Mikor a fecske rak dalolva fészket, Mikor a föld virága újra temető* 1044/15 Allit, ritm párh

fecskesereg fn (Hosszú, e halm)

Fecskék nagy csoportja, csapata *Kék égen fecskesereg csicsereg* 1021/11 cs ism, belső rím Al

Fedák tul

Hirhedt és divatos színész nő a század első negyedében *láttam Fedák Sárít* 897/20 Képzet (jelképes káromkodó klisé is) *Tá Fedák Sári libát gázolt a réten* 899/9 Hangh: á-i, i-á (hangut is) *Al Oda van a Fedák Sári, Illetőleg Sári Fedák Gyilkos autója* 899/14–15 Játékos ism Birtj *amikor a Fedák Testére írt szerep oly fényesen bevált* 934/1 Allit, játékos rím Birtj

fedd ts ige (vál)

(Helytelen cselekedete, vmely hibája miatt) bíráló, rosszálló szavakkal illet, dorgál, korhol, pirongat *Szabó Dezső dicsér, Pekár nem fedd* 952 Halm, szembe szerk, gramm (tárgy nélkül ritk) Állítm

fedél fn

(átv) Olyan hajlék, menedék, mely védelmet, otthont nyújt *Vár mind-egyikre egy táj, egy fedél* 105/21 Ritm halm, meton Al

fedélzet fn

-en

A hajtótestet borító, vízszintes felület nézi a fedélzeten állva A hideg fényű, sarki csillagot 55/8 Tényközlő, Hat-val kiemelve Helyh

fegyver fn

-t, -rel, -hez; -e, -ét, -ében, -ünk, -ük

1. Ált támadásra v. védekezésre, testi sértés okozására, emberi élet kioltására alkalmas, főleg katonai, harci eszköz „Le a fegyverrel! Én megyek!” 68/19 Párbesz, szinekd (dárda, tör helyett) Hiányos m, Sz-szerű Állandó h Caesar Augustus aranyos mosollyal Zárta be Janust, Mars fegyvere roszdás 269/6 Szimb szerk ('nincs háború'), gondolatism Al Áldd meg a fegyvereinket, ó Asszonyunk, Mária 406/3 Megsz Tá Harsogj újra komor ember-szót: Mindenki a fegyverhez, rikolt-sad Idézet, (vezényszószerű), hiányos m Állandó h A nazarénus, ő az Ur szolgálja, Ki fegyvert nem fog a hon védelmére 1058/14 Allit, knyelvi klisé Tá Diadalra mentek hadverő leventék, Fegyverük acélát labancságra fenték 1073/22 Költői klisészerű (Vörösmarty), régiesítő Birtj a. Leteszi a -t 'megadja magát' Békét kötöttem sors-sal és világgal, Letettem én a fegyvert csöndesen 577/5 (Gondolat) párh Módh-val kiemelve.

2. (átv) A társadalmi, szellemi harc eszköze Az emberért megyünk mi küzdelembe, A fegyverünk: tudás és szeretet 528/2 Metaf Al A haladás elé áll vak keményen, A kegyelet és hűség fegyverében 737/23 Szókapcs, metaf Eszközh v. Állaph Tudás és munka fegyverét emelve 993/25 Szókapcs, metaf Tá a. (konkr és átv) (1.+2.) Acél a hangunk és acél a kardunk, E két fegyverrel szebb jövőbe tartunk 1006/10 Egyesített kép Eszközh

fehér mn és fn

1. Olyan színű, mint a frissen hultott, tiszta hó Rendsz Je Fehér kendő

fején 165/9 Allit, tényközlő, tömör, hiányos m, saját klisé Fehér kendőt terít lelkemre a remény 201/17 e-é ism, klisé, kép fehér kendővel int a régi otthon 473/25 Klisé, kép Egy fehér kendő: szerelem 643/9 ua. Arany topánban és fehér selyemben 154/25 Ritm párh, saját klisé Arany szegéllyel és fehér selyemben 189/2 ua. Fehér gyolcsban, setét éjben 507/1 Ritm szemb Az inget most férje mossa... Fehér leplét a hab elkapdossa 894/19 Szándékos, ironikus költői klisé (Arany) Fehér köntösben és piros sebekkel 193/15 Ritm szemb Fehér ruháját rája adták 352/15 Tényközlő fehér és rózsaszín Gyöngy és selyem ruhája Mosolyog 357/5 Halm, kép Fehér szemfedővel, Fekete halállal 322/15 Ritm szemb Hintsen utadra mindenütt a végzet Fehér rózsákat, szép, fehér leány 24/12 Ism, szineszt párh, saját klisé (vö. 3.) Fehér rózsákat nyújt felé fehéren 181/3 ua. A nagy üvegház dús virágai Fehérek mind... Fehérek, mint a szép megölt szívek 186/11–13 Ism, hasonl Fehér virágok, halódó virágok 186/24 Ritm szemb, refrénszerű Egy fehér rózsát e mély kútba hintett 454/21 Ritm szemb Őszi rózsza, fehér őszi rózsza 31/12 80/15, 81/6 Költői és knyelvi klisé (népd) a dervert őszirózsák Halálosan fehérek 558/18 Szókapcs, homály Állitm Forradalom fehér virága 522/19, 523/1, 523/6, 523/11, 523/16, 523/21, 524/1 Allit, refrén Fehér vattába bepólyálva gonddal 407/6 Tényközlő, told rügyet havaz, fehéren fakadót 539/16 Allit, szór Állaph Az öreg tél... fehérre fest minden színt 695/13 Allit, kép Állaph A sárga, fehér, fekete sereg 672/3 Allit, halm fogaid fehér sereg. Bíbor szalag az ajkad 1046/22 Allit, párh, kép mint a sírból a fehér halottak 495/21 Meton (fehérbe öltözött), hasonl Karlócai zsinat Kivirult hajnalra, Piros pópa, fehér pópa 896/21 halm, ism szerk, meton A: barna, E: fehér, I: bíbor 1040/1

Szókapcs, halm, Állítm a. A béke jeleként felmutatott ilyen színű (zászló) könnyű lesz majd Fehér zászlóval visszatérni Piros sebbel, jaj, mi szép Zöld fűre hullni 363/7 Szemb szerk Je **b.** Ősz, megöszült Piros a hajnal neked is, Fehér lesz egyszer fejed is 479/8 Allit, játékos szemb Állítm Hadúr fehér szakállát simogatta 39/23 Hangh: a-u, e-é, a-á Je Szürke sereg fehér tábornokokkal 169/6 Szemb, homály (vonatkozhat az öltözetre is v. hajra) Je **c.** Hóval fedett, havas Rendsz Je várni fog fagyos, fehér telekben 372/26 Allit, szókapcs, halm, kép Fehér fejével vár a Fuzijama 1041/10, 1041/16 Allit, kép, refrénszerű Jön a tél is ... És fehér lesz és fehér lesz És fehér lesz majd — a hús-vét 925/17—18 Játékos ism Állítm A fanyar fagy ömlött, áradott, Fehér puszták után más fehér pusztá volt 1014/10 Ritm ism Golyó, patron, sörét hull a fehér mezőn 1014/19 Homály (vleg tiszta, érintetlen is) **d.** (átv is) a. és c. együtt Je a fehér keresztetek Nagy békessége integet felénk 644/15 Allit, kép Az ég szép csöndesen fehér halált adott 1015/6 Szókapcs, homály (vleg. 3. is) **e.** -aszta: közös étkezésre szolgáló, terített asztal Je Piros borok a fehér asztalon 525/16 Szemb (vö. 2. is) Fehér asztal 262/c Boldog révem a fehér asztalok 262/9 Kép

2. A hozzá hasonló, ill. vele egy nembe tartozó dolgok színéhez viszonyítva világos színű Rendsz Je Emlékeztek Emesére, Arany gímre, fehér ménre 583/22 Ritm halm vén őszám ... Fehér lovak szügyébe kést döfő 584/20 Gramm szerk (Tehenek) Feketén és fehéren kocognak 779/7 Allit, szókapcs Állaph Látok ... Fehér madarakat lebegni neszten 171/20 Tényközlő, told által kiemelve, Gramm szerk (kettős Tá) Mint a viharban a boldog, fehér sirály 514/22 Halm, hasonl Fehér galambok fekete városban 615/c Allit, szemb, klisé (idézet) Fekete város ormai felett Fehér galambok

615/16 ua. Fehér hattyút fekete tóban 717/21 ua. Fekete városban fehér torony látszik 166/22 ua. Fekete hantok és fehér keresztetek 638/25 ua. Fehér-fekete hadsereg, Győzelmesen jönnek a könyvek 977/10 ua. Fehér kövek közt mély nyugalmú béke 696/7 Szókapcs, kép Fehér tetőd felém ragyog 136/16 Allit, ritm szerk, megsz a házak, A csöndbe bámulnak komoly fehéren 782/3 Szókapcs, kép told által kiemelve Állaph A házak álmodók, Fehérek, csöndesek 182/8 Halm, színeszt szókapcs, kép Állítm Szomorúbb volt, mint száz temetőkert Az a fehér és csöndes palota 508/8 Halm, szókapcs, szór, kép Fehér mezőket is hágy, csillogó fehér mezőket 721/9—10 Ism a sárga vizek lassú, mély zenéje Ringat valahol egy fehér hajót 244/10 Szemb, kép (Felhők) A semmiből bukkannak föl fehéren Vagy komoran 722/17 Allit, színeszt halm, kép Állaph nézhessem ... A füzesek mély bánatát az éjben, Nyárfák ezüstjét fekete fehéren 501/10 Allit, halm szerk, homály, gramm szerk (vonatkozhat a szemlélőre v. a nyárfákra; vleg az utóbbi) (Je értelmű) Állaph A reggel, mint a tej, fehér 424/3 Sz-szerű hasonl, szór Állítm a. A megszokott bőrszín-nél világosabb színű (bőr, testrészt) Je Az asszony teste, a fehér 115/16 e halm, szór Kezem fehér kezében reszketett 89/11 e halm Fehér karodra forrma csókom 147/19 Allit, kép, saját klisé Fehér karod kivillan 1083/17 Kép klisé || (Az albatroszt) Fehér, nagy szárnyait borzolja betegen 1018/11 Halm **b.** Sápadt, sápadttá vált, halovány bőrrű, arcú (ember) Fehér színű ajkán ijedt zavarban Félelmesen vonaglott a beszéd 41/11 Allit, kép Je Némán, fehéren állottak a párok 114/10 Szókapcs, halm Állaph Fehér lesz szóke márkik arca 155/19 Szemb Állítm Fehér az arca, mint a hold, ruhája csukaszín 400/23 Párh szerk, hasonl Állítm **c.** Élettelen arca békés és nyugodt fehér 422/7 Szókapcs, halm Állítm

d. Színtelenül fénylő, csillogó *Ti lelked, akik fehér fényben égtek* 143/21 Allit, kép *Je sírva csókoltam fehér porát* 113/16 Szókapcs (vleg az alföldön gyakori, a napsütésben fehéren csillogó szikes talajra gondolva) *Je Hulltak a hervadt csillagok Fehéren* 532/9 Szókapcs, kép *Állaph e. A szokottnál világosabb, a sarkvidékekre emlékeztető (éjszaka) Fehér éjszakák* 241/c Költői klisé (Dosztojevszkij) *Je Meteorok a fehér éjszakába: Suhanjatok* 110/14 Szór, megsz, klisé *Je nem nézem a rámragyogó jövőnek Kék csillagát a fehér éjeken* 241/24 Szemb, kép *Je Talányos éjszaka . . . A temetők fehérek* 297/4 Szókapcs, kép *Állítm*

3. (átv) Erkölcstiszta, lelkileg tiszta, ártatlan *Ha menni kell – fehéren és mosolygón, Mint hulló csillag – úgy suhanj az éjbe* 24/17 Halm, kép megsz *Állaph A szép, fehér Ophélie* 25/24 Halm *Je Fekete hídján a halálnak Fehér szűz jött az életembe* 378/15 Szemb *Je Szívem fehér volt, mint ama virágok* 74/2 Hasonl *Állítm Ó, ily fehér még nem volt eddig ember* 148/14 Felk *Állítm Cloé fehér nevével* 164/15 é halm, szókapcs *Je Fehér rózsákat nyújt felé fehéren* 181/3 Allit, szójátékos ism *Je, Állaph Fehéren éltél, mint Jordán hava* 196/16 é halm, Szókapcs, hasonl, megsz *Állaph fehér volt még a lelkem* 213/11 Szókapcs, kép *Állítm Fehér szépségek tisztasága Ragyog szívémben* 229/1 é halm, szókapcs, kép *Je boldog Szűzanya, Te fekete-fehér* 295/2 Szemb, megsz, szór *Je Fehér leányálmok* 956/7 Szókapcs, kép *Je büszkén úgy ragyog S fehéren, mint az angyalok* 1032/20 Halm, szór, (közölés, hasonl *Állaph a. (konkr és átv) Nemcsak színében, hanem erkölcstiszta, erkölcsi tisztaságot tükröző a fehér boldog nyoszolyában* 159/7, 159/15 Halm, refrénszerű *Je Ott áll a szobra fehér csendesen* 180/21 Szókapcs, homályos gramm szerk (Állaph értékű) *Je Mikor fehérek még a remé-*

nyek, Mikor bárányok még a fellegek 241/3 Allit, ritm párh *Állítm nem borít el a fehér remények S fehér virágok csendes zápora* 241/19 (Belső és külső tulajdonság) szemb *Je el ne feledd, Hogy várni kell az éjben, Fehéren és kevélyen* 273/9 Halm, szókapcs, belső rím, saját klisészerű szerk *Állaph Rám vár szelíden és fehéren* 546/11 ua. *mi boldog hallgatók, Mi fehér oltári virágok* 228/2 Halm szerk, kép *Je távol táj, hol fiatal fehéren Az élet kacagó volt és világos* 274/4 Allit, szókapcs, kép *Állaph Ott lelték kéken, fehéren Őt* 405/21 (Külső és belső tulajdonság) szemb *Állaph Zászlóm fehér volt, szűz, szelíd selyem* 480/18 Halm, kép *Állítm Nem vérzik már piros lón, Fehér bimbó sebem* 612/13 Szókapcs, szemb, szór, *Je Ők jártak nálunk, boldogan, fehéren Az édes, bús kísértetek* 717/15 Halm, szókapcs *Állaph fehér, félénk Tündérsereg lejtve jár* 935/11 Allit, halm, szókapcs, kép *Je || Sok hó esett le tegnap éjjel, Szűzen, fehéren, hidegen* 913/2 Halm, szókapcs *Állaph b. (átv) Az illemt nem sértő, szelíd, ártatlan tartalmú (vers) Az égerfák alatt folytak a tréfák, A piros borok és fehér szonettek* 155/4 Színeszt szemb *Je c. (átv) Csendes, békés, békét tükröző Most alszik az Őr békéjében, Fehér sár fekete éjben* 111/15 Allit, szemb *Je Nagy századok során pihent Fehéren, csendben és nyugodtan* 407/16 Színeszt, halm, szókapcs *Állaph Emlékük . . . melegít, mint kandalló a télben, Derűs szelíden és örök fehéren* 497/16 Ritm párh, saját klisészerű *Állaph fekete éjben, földi mélyben Örök nyugodtan és örök fehéren Pihen* 525/13 ua.

fn (Csak birt szaggal)

-e, -je *Fehérség Háza fehérje színté ég a napban* 516/13 Gramm szerk (ritk) *Al Virágzirom fehérre, puhasága Villog, vakít* 937/17 Halm, szókapcs, kép *Al*

Ö: hó- , holt- -

Fehér tul

F. Anna, F. László közismert népballada szereplői (vö. M. népkölt. II. 1955.) 80/c, 80/14, 81/1, 81/14, 81/19.

fehérkarú mn

Olyan (képzelt személy), akinek karját (és testét) fehér csíkokkal szokták ábrázolni *rózsásan várja a fehérkarú halált* 258/20 Szókapcs Je

fehérek mn (ritk)

Fehér és kék színű *Fehéreké csíkos köntösükbe jártak* 508/17 Halm Je

fehérlík tn ige

-lett

Fehérnek látszik, fehér színfoltként

hat Állítm *Az esti szürkületben Fehérlík még az abrosz* 208/2 Szemb Szegény, *vert állat nyerített s a száján A hab fehérlett* 710/13 Párh, belső rím

fehérség fn

A fehér (1.) mn-vel kifejezett tulajdonság Al *A szivárványszínt fogadó fehérség* 51/14 Allit, szókapcs, kép Al *a nagy fehérség oly sötét* 105/2 é halm, szineszt szemb Al *az örök fehérség nőve nő* 105/11 Hangh: ö—é—ő, szókapcs, megszem, saját klisészerű *hull a hó és nő, nő a fehérség, Örök görögség arany napja szépen világít* 735/8 ö, é halm, belső rím, klisé

ОТРЫВКИ ИЗ СЛОВАРЯ ЯЗЫКА ПОЭТА ДЬЮЛЫ ЮХАСА

Л. Бенкő

Автор публикует сто статей из готовящегося словаря языка.

PROBE AUS DEM JUHÁSZ-WÖRTERBUCH

von

L. BENKŐ

Es werden hundert Wortartikel aus Verfassers in Vorbereitung stehendem Juhász Gyula-Schriftstellerwörterbuch als Probe gebracht.

A MAGYAR-SZLOVÁK IRODALMI ÉS KULTURÁLIS KAPCSOLATOK KUTATÁSÁNAK PROBLÉMÁIRÓL

Írta: CSANDA SÁNDOR*

Mielőtt a kérdést részletesebben elemeznénk, úgy véljük, elsősorban azt kell megmagyaráznunk, mit értünk mi kapcsolattörténeten, mely tényeket, adatokat soroljuk a magyar–szlovák művelődési kapcsolatok tárgykörébe. Elméleti fejtegetésünk konkrét művek vizsgálata alapján történik; ilyenek pl. a Szlovák Tudományos Akadémia által rendszeresen kiadott, a szláv népek kapcsolatait vizsgáló „Slovanské štúdie” c. tanulmánykötetek és a Magyar Tudományos Akadémia egyes kiadványai. Az egyes példák idézésében elsősorban a Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok c. antológiánkra támaszkodunk. [1] Önkéntelenül is felvetődik az a kérdés: milyen összefüggés van a napjainkban egyre nagyobb térre hódító összehasonlító, komparatív irodalomtörténeti módszer és kapcsolattörténeti kutatás között? Amint az eddigi cseh–szlovák, magyar–szlovák, magyar–oroszl irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó kiadványok bizonyítják, nincs különbség a nemzetközi jellegű összehasonlító irodalomtörténeti módszer és kapcsolattörténeti kutatás módszere között. A kapcsolattörténet egyik része az összehasonlító irodalomtörténetnek. A múltban azonban az összehasonlító irodalomtörténeti kutatásban gyakran presztiziszszempontok érvényesültek s a szerzők nemzeti elfogultsága saját kultúrájuk, irodalmuk iránt. A felszabadulás óta kibontakozó, szocialista nemzeteink irodalmi kapcsolatával foglalkozó kutatást a szocialista internacionalizmus, az elfogulatlan objektív szemlélet és a másik fél teljes egyenjogúságát tiszteletben tartó humanista eszme irányítja. Sem a marxista igényű komparatív irodalomtörténet, sem a kapcsolattörténeti kutatás célja nem lehet bizonyos egyoldalú irodalmi hatás kimutatása, hanem a kölcsönös összefüggések feltárása.

Az említett szempontból következik, hogy a kapcsolattörténeti kutatásban elsősorban a pozitív jelenségekre irányítjuk figyelmünket, a szocialista együttélés és társulás eszméje alapján értékeljük népeink történeti viszonyait. Nem hallgathatjuk el az ellentéteket, egymás ellen törő nacionalista viszályokat, az uralkodó nemzeti többségnek a kisebbséggel szemben folytatott politikáját, mely az osztályelnomás mellett a kapitalizmus egyik jellemző kísérő jelensége a nemzetiségi országokban. A szocialista együttélés szempontjából azonban a múlt jelenségeinek értékeléseiben fontosabb számunkra az, ami összekapcsol, ami a pozitív együttélés hagyománya. A pozitív irodalmi kapcsolatok

* A nyitrai (Csehszlovákia) pedagógiai főiskola tanárának, az irodalomtudományok kandidátusának évkönyvünk részére küldött cikke. Szerk.

kutatásában lényegében ugyanabból a marxista szempontból kell kiindulnunk, mint a haladó irodalmi hagyományok feltárásában. A haladó hagyomány fogalma azt jelenti, hogy a történelmi jelenségeket marxista szempontból nézzük: a reakciós irodalmi és szellemi törekvéseknek nem tulajdonítunk olyan jelentőséget, mint a haladóknak.

Vitathatatlan tény, hogy a történelem folyamán az együtt élő nemzetek között sokszor támad ellentét, viszálykodás, és ezek a negatív jelenségek a kapitalizmus korában uralkodókká váltak: kialakult az elnyomó burzsoázia által vezetett nemzet és a vele szemben álló elnyomott nemzet (vagy nemzetek) negatív viszonya. Ha a nacionalista ellentétek, vagy a nemzetiségi kérdés történetét tanulmányozzuk, akkor elsősorban az ellentétekkel foglalkozunk. A művelődési és irodalmi kapcsolatok kutatásakor sem hallgathatjuk el a nemzetiségi ellentéteket, de mégsem ezekből kell kiindulnunk, mert haladó íróink többsége sosem tartozott az uralkodó osztályhoz, a másik oldalon az elnyomott nemzet íróinak alkotásait a legtöbb esetben nem a nacionalista gyűlölet, hanem a nemzeti egyenjogúságra való törekvés, a minden nemzet jogegyenlőségének humanista eszméje hatja át. A haladó írók gyakran nemzetiségi különbség nélkül harcoltak mind az osztályelnyomás, mind a nemzeti elnyomás ellen, mert az igazi művészi tehetségek fel szokták ismerni a társadalmi és erkölcsi igazságot, s ezt a felismerést tükrözik alkotásaik is. A marxizmus–leninizmus szemlélete alapján írókat nem lehet azonosítani az uralkodó osztállyal.

A csehszlovák–magyar kulturális kapcsolatok feltárásakor nem lehet elhallgatni az ellentéteket sem. A haladó értelmiség és íróink többsége azonban már a felszabadulás előtt is a baráti egyetértés, a pozitív kapcsolatok hirdetője volt. E sorok írója Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok c. könyvében számos történelmi dokumentumot közöl kiváló szlovák és cseh íróktól, akik nem a negatívumok, a nemzeti súrlódások egyoldalú értelmezésében vagy irodalmi ábrázolásában látták nemzeteink viszonyának lényegét. A másik oldalon hiteles bizonyítékokat közöl arról is, hogy a magyar írók legjobbjai a legsúlyosabb nemzetiségi harcok idején sem azonosították szemléletüket az uralkodó osztálynak nemzetiségeket elnyomó politikájával.

Az ellentét mindig az elnyomó és az elnyomott nemzet burzsoáziája között keletkezik, de a burzsoázia és a polgári értelmiség a kérdést általánosítja: nem csupán az uralkodó osztályok, hanem általában magyarok és szlovákok harcának tünteti fel. Az elnyomott kisebb nemzetek a nemzetiségi elnyomás elleni küzdelme általában igazságos, de nem minden körülmények között, mert nem kerülhet szembe a társadalmi haladással, az osztályszempontból haladó mozgalmakkal. [2] Ezért ha szubjektíve érthető is, objektíve nem tekinthető haladónak Stúrék szembeszállása a magyar forradalommal 1848-ban, amikor az európai reakció egyik központja, a Habsburg-uralom ellen küzdött, s amint a forradalom leverése után be is bizonyosodott, a reakcióval való szövetség nem is hozta meg a várt eredményt. Ugyanígy nem szolgálhatta a haladást egyes régebben elnyomott oroszországi nemzetiségek nacionalistáinak elszakadó törekvése 1917 és 1920 között, a cseh–szlovák burzsoázia harca a Magyar Tanácsköztársaság ellen, a csehszlovákiai magyar burzsoa ellenzéki párt köztársaságellenes küzdelme 1938-ban. Ezekben és számtalan hasonló esetben is a nemzeti kisebbség harcolt az uralkodó nemzet elnyomása ellen.

A szlovák–magyar művelődési kapcsolatok tárgyalását néhány vonatkozásban szükségszerűen ki kell egészíteni cseh összefüggések bemutatásával is, mert a cseh és szlovák anyag nyelvi és politikai okokból gyakran elválasztha-

tatlan egységet alkot. A XIX. század közepéig a cseh volt a szlovákoknak leggyakrabban használt irodalmi nyelve, ezért a régi szlovák irodalmi alkotásokat — pl. a XVI. századi cseh nyelvű, szlovák lakta területen terjesztett, magyar vonatkozású históriás énekeket — csak e hármasság keretében tudjuk helyesen értelmezni.

A csehszlovák állam megalakulása, 1918 után pedig politikai szempontból alakult ki a cseh—szlovák egység, s ezért nem véletlen, hogy a két világháború között a CSKP és a szocialista értelmiség — köztük a közvetítés buzgó „apostola”, Anton Straka — általában a „cseh—szlovák—magyar” kapcsolatok terminológiáját használja a „szlovák—magyar” helyett. Ugyanakkor a csehszlovák—magyar kapcsolatok tovább differenciálódnak a csehszlovákiai magyar kisebbség országon belüli, a magyarországi magyarság esetében pedig nemzetközi kapcsolattá. A felszabadulás óta pedig a proletár internacionalizmus szilárd elvi alapján válik egyre szorosabbá a cseh és a szlovák nemzet, a csehszlovákiai magyar nemzetiség, valamint a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Magyar Népköztársaság kölcsönös baráti viszonya.

Rá kell mutatnunk arra is, hogy lényegbeli különbség van a magyar—szlovák, valamint a cseh—szlovák kapcsolatok között, habár mindkettőnek a szocialista internacionalizmus az elvi alapja. Mindenekelőtt a cseh és szlovák nemzet testvéri rokonságát kell ebben figyelembe vennünk. Marxista szempontból természetesen nem a faji vagy nemzeti rokonság a legfontosabb kapcsolataalkotó tényező, hiszen ellenkező esetben nem értenénk meg, miért fordultak 1939-ben a szlovák burzsoázia szeparatista vezetői legközelebbi testvéreik ellen. Ugyanezt a jelenséget más nemzetek példájával is megvilágíthatjuk: a Szovjetunióban nemcsak az egymás nyelvét tökéletesen értő szláv nemzetek élnek testvéri egyetértésben, hanem velük együtt az örmények, grúzok és egyéb nem szláv népek is. Alapvető változás mind a szlovák—magyar, mind a szlovák—cseh viszonyban csak a felszabadulás után, a szocialista nemzetek kialakulásával következnek be. A szocializmusban való egyesülést kétségkívül megkönnyíti a nyelvi rokonság, de ebből csupán az következik, hogy a szocializmust építő nem rokon népek testvéri kapcsolatára még fokozottabb gondnal kell ügyelni.

* * *

Történeti szempontból az irodalmi és kulturális kapcsolatoknak három fajtáját különböztetjük meg: 1. a feudalizmus, 2. a kapitalizmus, 3. a szocializmus korának művelődési kapcsolatait. A történelem folyamán gyakran változott, különböző módon alakult a magyar—szlovák kulturális viszony. A hűbériség korában (nálunk kb. a XVIII. század végéig) még nem alakulnak ki a modern polgári nemzetek, nincsenek tudatos kapcsolatok és nemzeti ellentétek sem. A feudalizmus korának kultúrája a burzsoáziáéval szemben sokkal inkább nemzetközi jellegű; az irodalmi termékek, legendák s a műköltői alkotások is nemzetközi méretben terjednek. Sokszor nehéz különbséget tenni fordítás és eredeti mű között, mert az „eredeti” is bizonyos forrásokból merít és nincsenek még szigorúan ellenőrzött országhatárok sem. Ezt a nemzetközi kulturális cserét Európában elsősorban a keresztény egyház nyelve, a latin teszi lehetővé, mely hosszabb-rövidebb ideig valamennyi katolikus ország hivatalos és irodalmi nyelvévé válik.

A régi Magyarországon már az államalapítás óta különböző nyelvű népek éltek, de a nemesség egységes uralkodó osztályt, feudális nemzetet alkotott, melyet *natio Hungaricana*nak neveztek, s hivatalos nyelvül a latint használta. A latin nyelv használata biztosítja a XVI. század végéig a magyarországi írásbeliség egységét, de egyúttal elzárja a kultúrától mind a magyar, mind a szlovák jobbágyság tömegét, mely egyformán nem értett latinul, s egyformán ki volt rekesztve a *natio Hungarica* politikai és jogi meghatározásából is. Bizonyosra vehető, hogy a népköltészet már ekkor is a különböző népek anyanyelvén virágzott, de ebből a XVII. századig alig jegyeztek le valamit, s ezért a középkori folklór termékeivel kapcsolatban csak feltevésekre és következtésekre támaszkodhatunk.

A feudális kor magyar–szlovák–cseh kulturális kapcsolatainak bemutatásából nem lehet teljesen kiküszöbölni az időrendi és tematikai szempont bizonyos ellentmondásait. A huszita mozgalom, vagy a törökellenes harcok bemutatására oly irodalmi alkotásokat is idézünk, melyek sokkal később, esetleg csak napjainkban keletkeztek, mivel egykorú irodalmi termékeken e korszak művelődési kapcsolatait nem tudtuk volna bemutatni. A középkori magyar–csehszlovák irodalmi kapcsolatok bemutatásában a széles olvasóközönségre való tekintettel nem idézhetünk eredeti latin okleveleket, legenda- és krónikarészleteket, melyekben egymás mellett fordulnak elő magyar, szlovák, cseh szörványemlékek, s mindhárom néppel kapcsolatos adatok.

A későbbiek során igyekszünk egybehangolni a tematikai sorrendet a kronológiával, de az eredeti források hiányában nem mindenütt érvényesülhet ez az elv. Fontosnak tartjuk pl. az első nagy magyar lírikus, Balassi Bálint szlovák kapcsolatainak bemutatását, de eddig a költő művei és levelei között aprólékos és alapos kutatással sem sikerült kimutatnunk egyetlen kétségbevonhatatlanul szlovák vonatkozású adatot sem. Írásaiban egyáltalán nincsenek szlovák nyelvi elemek (habár tartózkodási helyei alapján fel kell tételeznünk, hogy tudott szlovákul), nótajelzései között nem tudjuk megkülönböztetni a lengyelt a szlováktól, mivel az egykorú dalokat még nem sikerült megtalálni, a szlovák jobbágyok érdekében írt leveleket pedig, melyekre egyes bírálók hivatkoznak, nem ő, hanem apja, Balassi János írta. [3]

Egykorú hiteles források alapján csak a XVI. századtól, a nemzeti nyelvű irodalmi termékek keletkezésétől tudjuk figyelemmel kísérni a magyar–szlovák kulturális viszonyt. A középkorban kulturális kapcsolatnak tekintjük a következő tényeket: közös küzdelmet megéneklő népdalok, históriás énekek, széphistóriák; szlovák szerzőknek magyar, vagy magyar szerzőknek szlovák vonatkozású témát feldolgozó alkotását. Általában megállapíthatjuk, hogy a XVI. század végéig a régi Magyarországon alig van olyan irodalmi alkotás, melyben nem lehetne kimutatni több-kevesebb magyar–szlovák kapcsolatot is. A régebbi vonatkozású népdalok s részben a históriás énekek szövegében is gyakran ellentmondás van a téma és a szöveg keletkezésének ideje között, mert az ilyen középkori tárgyú énekek legnagyobb része csak újabb (gyakran több száz évvel későbbi) feljegyzésben maradt fenn, s a szájhagyomány (vagy másolás folyamán) az egyes szövegek erősen megváltoznak, átalakulnak. Az újabb kéziratban vagy nyomtatásban fennmaradt történeti népdalok esetében sokszor szinte lehetetlen megállapítani, hogy egy régebbinek újabb változata-e, vagy az újkori költeményben csupán régi történeti témát énekelnek-e meg.

A középkori Magyarországnak szinte valamennyi irodalmi alkotásában találunk az ország különböző nemzetiségei számára közös vonatkozást, mivel

a kultúra még elsősorban nem nemzeti, hanem vallási, politikai, földrajzi jellegű. A feudalizmus korának kulturális alkotásai rendszerint kapcsolatban állnak más európai országok irodalmával is, a legfontosabb motívumok szinte az egész világirodalomban megtalálhatók. Közismert például, hogy a régi magyar prózának csaknem valamennyi terméke fordítás, vagy szabad átdolgozás idegen szövegből. (Idegen forrás alapján készült pl. a XVI. században élő Heltai Gáspárnak, a magyar próza megteremtőjének minden alkotása.) Az egykorú XVI. és XVII. századi magyar és szlovák epikus költemények változatai főként a balkáni délszláv népek gazdag epikájában találhatók meg, de számos tanulmányban kimutatták már az olasz és német irodalomnak a régi magyarországi irodalomra gyakorolt hatását is, a folklór vándormotívumai pedig egész Európában elterjedtek.

A XVIII. század végén, a polgári nemzetállamra való törekvéssel egyidőben Európa valamennyi nemzetiségi országában — így Magyarországon is — megkezdődnek a nemzetiségi harcok; a nagyobb nemzet uralkodó osztálya elnyomja a nemzeti kisebbségeket. Magyarországon a nacionalista küzdelmek először nyelvi harc formájában jelentkeznek. II. József király, a felvilágosult abszolutizmus képviselője az eddigi latin helyett hivatalos nyelvként egész birodalmában az uralkodó német nemzet nyelvét akarta bevezetni. Elsősorban ez az intézkedés váltotta ki a magyar nemesség ellenállását, mely megindította a küzdelmet azért, hogy Magyarországon magyar nyelv legyen a hivatalos nyelv. Ez a törekvés pedig törvényszerűen a régi magyarországi nemzetiségek fokozódó ellenállásába ütközött, melyek közül valamennyi saját anyanyelvének jogait védte. A kapitalizmus fejlődésével a XIX. században egyre inkább kiéleződött a nemzetiségi harc az osztrák és a magyar uralkodó osztály, valamint ez utóbbi és a nemzetiségek vezető társadalmi rétege között. Az uralkodó osztályok fokozatosan bevonták a küzdelembe saját értelmiségük és népük tömegeit, s ezzel a nacionalista ellentétek kiszélesedtek és elmélyültek. A XIX. században a kelet-európai országokban a nemzetiségi viszonyokat már az ellentét, az antagonizmus jellemezte.

Helytelenül vélekednek azonban azok, akik az uralkodó politikai viszonyokat mechanikusan hasonlítják össze az irodalmi és művelődési kapcsolatokkal. A magyar és szlovák írók szinte kivétel nélkül részt vettek ugyan a politikai életben is, védtek anyanyelvük és nemzetük természetes jogait, de többségük a legádázabb nemzetiségi küzdelmek idején sem vált sovínisztává, nem vette át a burzsoázia vezető politikusainak nacionalista gyűlöletét. Nem egy tehetséges haladó írónk már ekkor felismerte és hirdette a nemzetek egyenjogúságának eszméjét, sőt pl. Petőfi a világszabadság internacionális gondolatát is. Az igazi művészi tehetség rendszerint egyenes arányban áll a társadalmi igazság felismerésével. Természetesen azok is tévednek, akik azt hiszik, hogy a magyar és szlovák irodalom a XIX. században is „a közös társadalmi alap közös felépítménye” [4], s ezért bizonyos egységes társadalmi tudat megnyilvánulását látják a két nép irodalmában egészen 1919-ig. Az irodalom a kapitalizmus korában nemzeti jellegű, s feltétlenül hatással vannak rá a nemzeti ellentétek, habár a politikai viszonyok az irodalmiakkal sohasem azonosíthatók. Különösen fontos figyelembe vennünk azt aényt, hogy mind a magyar, mind a szlovák írók többsége műveiben az elnyomott társadalmi rétegek s nem az uralkodó osztály életét és eszméjét ábrázolja.

A nemzeti ellentétek kiéleződése idején meg kell különböztetnünk az uralkodó (többségi) és az elnyomott (kisebbségi) nemzet nacionalizmusát a kultu-

rális kérdések területén is. Az elnyomott kisebb nemzet nacionalizmusa mindig közelebb áll az objektív igazsághoz, a nemzeti egyenlőség felismeréséhez: ezt látjuk a szlovák nemzeti értelmiség törekvéseiben 1918-ig, majd a csehszlovákiai magyar értelmiségben 1918 után, amikor az itteni magyarság vált elnyomott kisebbséggé. A nacionalizmus kialakulásának kezdetén a régi Magyarországon még a nemesség volt az uralkodó osztály, mely anyanyelvére való tekintet nélkül a feudális nemzethez, a *natio hungarica*-hoz tartozott. A modern nemzetek kialakulása után ez a feudális uralkodó osztály nagyrészt elmagyarosodott. Pl. a XIX. századi szlovák írók műveikben hangsúlyozták, hogy a szlovák származású nemesség nagyobb része egybeolvadt az uralkodó magyar feudál-kapitalista osztállyal, s a renegátok (az ún. magyarónok) az elmagyarosítás legbuzgóbb képviselői.

A nemzetiségi elnyomásból következik, hogy a régi Magyarországon a nemzetiségek irodalmában a nemzeti öntudat egyre fokozottabb jelentkezése éles ellentétbe kerül a hazafiság eszméjével. A nemzeti öntudat, a nemzetiségi ellentétek kialakulása után kezdődnek a tudatos s az ellentéteket áthidalni szándékozó kapcsolatok is az egyes népek irodalma között. A különböző nemzeti törekvésekben gyakran hasonló törvényszerűségek és jelenségek megnyilvánulásával találkozunk. Így pl. mind a magyar, mind a fejlődő szlovák nemzeti értelmiséggel szemben hangoztatta a konzervatív nemesség azt a nézetét, hogy a nemzeti nyelv fejletlensége miatt nem alkalmas a latin helyettesítésére, a tudomány és szépirodalom művelésében. Erre a vádra a XIX. század elején a magyar és a szlovák nemzeti mozgalom és az irodalom képviselői azonos módon válaszoltak. Az egykorú szlovák sajtó így ír erről a kérdésről: „Vajon nem követelhetnék a szlovákok, ugyanúgy, mint honfitársaik, a magyarok, hogy nyelvüket felemeljék, hogy teret kapjon a közéletben? Vajon oda kellett volna-e fordulnia a nemesség többségének, ahová fordult, ha nyelvüket másképp is ismerte volna, nem csupán szolgálai, jobbágysai és telkes gazdái nyelveként?” [5]

A XIX. századi szlovák irodalmi életnek szinte valamennyi jelentős képviselője tudott magyarul, s ismerte a magyar irodalom legnevezetesebb műveit. Anton Bernolák ötnyelvű szótárához írt magyar utószavában hangsúlyozza, hogy művének fő célja elősegíteni Magyarország különböző nyelvű népeinek barátságát és kölcsönös megismerését. Ján Chalupka, a szlovák drámai irodalom egyik megteremtője magyar nyelvű színjátékot is írt, melyet a miskolci színház mutatót be. Az egyre élesedő magyar–szlovák ellentét jól látható Ján Kollárnak a magyarsághoz való viszonyában, de az ő tevékenységében is találhatunk az együttélésből fakadó pozitív kapcsolatokat. Kollár, mint pesti evangélikus pap személyes barátságot tartott fenn néhány magyar íróval és tudóssal, főként a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat szerkesztőivel. Nevezetes népköltészeti gyűjteményében, a *Národnie spievanky*ban köszönetet fejezi ki számos magyar szakembernek, akik őt műve megírásában elősegítették. Többek között említi Füredi Lászlót, a pesti Vakok Intézetének karnagyát, aki Kollár gyűjtéséhez zenei szempontból értékelő tanulmányt írt. A kor legszorgalmasabb magyar gyűjtője, Jankovics Miklós szintén jelentős és értékes szlovák népköltési anyagot bocsátott Kollár rendelkezésére. A közös gyökerű nemzeti romantika megnyilvánulását látjuk abban is, hogy Kollár a szlovák népköltészet termékeit részben átírja, csiszolgatja saját eszméinek megfelelően, éppúgy, mint korának magyar vagy más nemzetiségű gyűjtői.

A nemzeti romantikának egyik forrása mind a magyar, mind a szlovák irodalomban a történelmi múlt dicsőítése, az ősök kultusza. Mivel a két nép

múltja, történeti hősei csaknem ezer évig közösek voltak, ezekben a történeti tárgyú irodalmi alkotásokban a rokonságok és azonosságok egész sorát mutathatjuk ki. Nemcsak magyar írók dicsőítik műveikben Mátyás királyt, Zrínyi Miklóst stb., hanem pl. Andrej Sládkovič is. Ugyancsak számos azonos vonás található a szlovák és a magyar nép folklójában, s a népköltészeti anyag irodalmi feldolgozásában. Igaz, hogy a magyarságnak nemcsak a magyarországi nemzetiségekkel vannak közös hagyományai, hanem az országon kívül lakó kelet-európai népekkel is. Mátyás király a szlovén népköltészetnek is egyik központi hőse, s Hunyadi János törökverő hősként szerepel a bolgár néphagyományban is. Mindez a kelet-európai népek közös törökellenes küzdelmét tükrözi, de a társadalmi fejlődés hasonló üteme alapján is számos nyelvi-kulturális kölcsönös kapcsolat alakult ki a kelet-európai országok között. [6]

Külön figyelmet érdemelnek a XIX. század elején kibontakozó magyar–cseh művelődési kapcsolatok. A kiváló cseh szlavista és nemzetébresztő, Jozef Dobrovsky levelezésben állott több magyarországi tudóssal. A cseh nemzeti történetírás atyja, Frantisek Palacky pályája kezdetén Pozsonyban és Csúzon nevelősködött, s megismerkedett az egykorú magyar irodalommal. Levelezett számos kiváló magyar íróval, megválasztották őt a Magyar Tudós Társaság tagjává is. A kor magyar tudósai is figyelemmel kísérték a cseh szellemi életet. Toldy Ferenc, a magyar irodalomtörténetírás megalapítója több tanulmányt írt a Tudományos Gyűjteményben a cseh kultúráról és Václav Hanka híres naiv eposz „Felfedezéséről”, melyről a későbbi kritika kiderítette, hogy a felfedező szerzeménye.

A későbbiek során, különösen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után a szlovák–magyar ellentétek egyre inkább kiéleződtek, a magyar uralkodó osztály azt az illuzórikus és kegyetlen célt tűzte maga elé, hogy az ország valamennyi nemzetiségét elmagyarosítja. Bizonyos pozitív művelődési és irodalmi kapcsolatok azonban az uralkodó osztály elnyomó törekvései ellenére is létrejöttek. Az uralkodó osztálynak sem minden tagja vált sovínisztává; nem helyeselte pl. az arisztokráciához tartozó Széchenyi István sem a nemzetiségek erőszakos elmagyarosításának politikáját. Széchenyi Hunnia c. művében, majd az Akadémiai beszédben szállt harcba a nemzetiségeket elnyomó erőszak és parancsuralom ellen. 1843-ban pedig Ján Kollár kérésére támogatta a bécsi udvarnál a szlovák szuperintendensek trónfeliratát, mely a magyarországi szlovákok nemzeti követeléseit tartalmazta. Széchenyit nemzetiségbarát akcióiban a humanista jószándék vezette.

Ugyancsak a humanizmus és a tudományos igazság tisztele ösztönözte a magyar tudomány egyik XX. századi kiváló képviselőjének, Bartók Bélának munkásságát is. Népzenekutató munkája kezdetén Bartók először a magyar népzene sajátosságait és fölényét akarta felderíteni, de az objektív igazsághoz való feltétlen ragaszkodás más eredményre vezette. Kutatómunkája gyümölcseként megszületett a világ legnagyobb nemzetközi jellegű népköltészeti gyűjteménye: mintegy 3700 magyar, 3500 román, 3223 szlovák, több száz kelet-európai, török és arab népdalt gyűjtött össze. Bartók hatalmas népdalgyűjteményében a szlovák anyagnak speciális, fontos jelentősége van: bár nem a legnagyobb, de a legbefejezettebb egységet alkotja. A gyűjtött szlovák dallamokat Bartók rendkívül szakszerű alapossággal dolgozta fel; összehasonlította szinte valamennyi addig ismert szlovák és cseh népdallal. Sikerült megállapítania a szlovák népzene helyét a délkelet-európai népek folklójában, s összehasonlításai-

val tisztázta a magyar és a cseh kölcsönhatásokat, rokonságokat is. Külön tanulmányt kellene írni a két világháború közötti haladó csehszlovákiai magyar értelmiség kulturális közvetítő szerepéről.

* * *

A felszabadulás, illetve 1948 „jégtörő februárja” után kezdődik a szlovák–magyar művelődési kapcsolatok legújabb szakasza, mely egybeesik az újtípusú, szocialista nemzetek kialakulásával. A magyar–cseh–szlovák szocialista szellemű kulturális kapcsolatok alapelveit Csehszlovákia Kommunista Pártja már a két világháború között kidolgozta. A szocializmust építő nemzetek és nemzetiségek kapcsolatainak alapja a proletár internacionalizmus, minden nemzet teljes egyenjogúságának biztosítása. Ma már megvalósult, amit Peter Jilemnický a két világháború között csak propagandaként említett: Magyarország és Csehszlovákia gazdasági és kulturális együttműködését kölcsönös egyezmény biztosítja. Míg a felszabadulás előtti kulturális kapcsolatok nagyrészt ellenséges légkörben működő haladó írók, kis csoportok erőfeszítéséből születtek, szocializmust építő nemzeteink szellemi értékeinek cseréje már intézményesen folyik, mert az új társadalmi rend lényegéből fakad.

A nacionalista ideológia maradványai azonban különböző formában tovább élnek a szocializmus építésének első korszakában is. Az ellenük folyó küzdelemben rendkívül fontos jelentősége van a szellemi értékek–kölcsönös cseréjének, egymás megismerésének, s a kölcsönös baráti kapcsolatok ápolásának. Csak egymás kultúrájának kölcsönös és alapos megismerése küszöbölheti ki a nacionalista nézetek alapjául szolgáló félreértéseket, előítéleteket stb. Ezen a téren nem kis szerep jut azoknak a szakembereknek, akik a csehszlovák–magyar kulturális kapcsolatok marxista szellemen való feltárásán és feldolgozásán fáradoznak. Az ilyen tárgyú kutatások köréből a Magyar Tudományos Akadémia és más intézmény is adott ki az utóbbi években néhány tudományos igényű, marxista szellemű szakkönyvet. A felszabadulás előtt egyesek a nemzeti sérelmek kölcsönös emlegetésével szították az ellentéteket, ma a pozitív értékek és hagyományok megismertetésével mélyítjük el a nemzetek közötti barátságot és szimpátiát.

A kölcsönös megismerést, a baráti viszony elmélyítését szolgálják az egyre nagyobb számban megjelenő műfordítások is. Míg a múltban szinte ünnepi eseménynek számított egy-egy kiváló irodalmi alkotás lefordítása a szomszédos nemzet nyelvére, ma már a cseh és szlovák irodalomnak szinte valamennyi klasszikus alkotása olvasható magyar fordításban és viszont: a magyar irodalom jelentősebb műveit is anyanyelvén tanulmányozhatja a csehszlovák olvasó. A műfordítások területén és a két ország népének kölcsönös megismertetésében eredeti irodalmi alkotásokkal, tanulmányokkal, cikkekkel igen fontos közvetítő feladatot teljesít a csehszlovákiai magyar szocialista értelmiség.

JEGYZETEK

- [1] Figyelembe vettük többek között a következő művek elméleti jellegű megállapításait: Príspevky k medzislovanským vzťahom v československých dejinách. Bratislava 1960. Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből. I–III. Szerk. KEMÉNY G. GÁBOR. Bp. 1961. CSANDA SÁNDOR, A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai. Bp. 1961. CSUKÁS ISTVÁN, Ady Endre a szlovák irodalom-

- ban. Bp. 1961. SZIKLAY LÁSZLÓ, A szlovák irodalom története. Bp. 1962. JÁN NOVOTNÝ—ENDRE KOVÁCS, Maďaři a my. Praha. 1959. CSANDA SÁNDOR, Magyar—szlovák kulturális kapcsolatok. Bratislava 1959. ZOLTÁN FÁBRY, Pravda myšlienky a mieru. Bratislava 1958.
- [2] Az elnyomó (többségi) és az elnyomott (kisebbségi) nemzeti nacionalizmusának megkülönböztetését lásd Lenin feljegyzéseiben: A nemzetiségi kérdésről, vagyis az autonómizálásról. Kommuniziszt. 1956. 6. sz.
- [3] Balassi közvetlen szlovák kapcsolatainak „mellőzését” kifogásolja ANDREJ MRÁZ: Publikácia o slov.—maď. vzťahoch c. cikkében. Slov. lit. 1960. 4. sz. Mint fenti érvelésünkből következik, marxista szempontból teljesen elfogadhatatlannak tartjuk Mráz kritikájának azt a koncepcióját, hogy szlovák szempontból a pozitív kapcsolatoknál fontosabbak a magyarokkal való ellentétek. Tévesen kifogásolja Balassi Bálint szlovák leveleinek mellőzését SZALATNAI REZSŐ is (Magy.—szlovák kult. kapcsolatok. Fil. Közlöny, 1961. 196—200.), akivel viszont a feudális kori szlovákok magyar hazafiságában nem érthetünk egyet.
- [4] Lásd KÁFER ISTVÁN, A magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok néhány elvi kérdése. Hét. 1962. III. 26. Ugyanezt a kérdést részletesebben fejtegeti A szlovák és magyar irodalom kapcsolatai c. főiskolai jegyzet. Bp. 1952.
- [5] ARATÓ ENDRE, A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1840. Bp. 1960. 146.
- [6] Пыен közös kapcsolatról tanúskodik szinte valamennyi délszláv és bolgár népballadagyűjtemény és a köv. antológiák: Hunyadi-énekek. Ford. KISS KÁROLY. Bp. 1956. Zrínyi-énekek. Ford. KISS KÁROLY. Bp. 1956.
- [7] Palacký magyar kapcsolatairól lásd SAS ANDOR, Cseh nemzetébreztető a diéták városában c. tanulmányt. Irodalmi Szemle. 1958. 1.

О ПРИНЦИПИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ВЕНГЕРСКО—СЛОВАЦКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

А. Чанда

Автор на основе своих книг и статей, трактующих о литературных и культурных отношениях делает попытку уяснить идеологические и методические вопросы этого круга проблем. В предисловии он сравнивает исследование об отношениях в литературной истории с компаративным методом в литературной истории. Он устанавливает, что история отношений является частью сравнительной литературной истории. После освобождения все более развивающееся исследование в области чехословацко—венгерских отношений в прошлом имеет прежде всего идейную цель: углубление взаимного культурного познания и приближения наших народов.

Автор в исследовании словацко—венгерских культурных отношений обращает свое внимание прежде всего на положительные явления. Культурные отношения в истории наших народов автор оценивает с точки зрения социалистического интернационализма на основе идеи социалистического сожительства и объединения. Автор не замалчивает противоречия и националистических споров, проявившихся в области культуры, но для нас является более важным то, что нас соединяет, т. е. традиция положительного сожительства. Политические отношения между словаками и венграми во время капитализма характеризовала подчинительная связь угнетającego (большого) и угнетенного (меньшего) народа. Политические отношения имели влияние и на культурные отношения, хотя их нельзя отождествлять, но между ними имеется диалектическая связь.

Автор устанавливает, что до эпохи просвещения не было еще основных противоречий в словацко—венгерских литературных отношениях. В формировании словацко—венгерских литературных и культурных отношений автор различает три главных периода: период феодализма, капитализма и социализма и вкратце он рисует историческое развитие взаимных отношений во всех трех периодах. Наконец автор констатирует, что венгерская интеллигенция, проживающая на территории Чехословакии, играет важную роль в углублении и укреплении взаимных литературных, культурных и научных отношений.

PROBLEME DER FORSCHUNG UNGARISCH—SLOWAKISCHER LITERARISCHER UND KULTURELLER BEZIEHUNGEN

von S. CSANDA

Vor einer eingehenderen Analyse ist zu erklären, was unter Beziehungsgeschichte verstanden werden soll, welche Tatsachen und Daten wir als zum Gebiete der ungarisch—slowakischen kulturellen Beziehungen gehörig betrachten. Die theoretischen Erörterungen gründen sich auf die Untersuchung konkreter Werke, so z. B. der von der Slowakischen Akademie der Wissenschaften systematisch herausgegebenen, die Beziehungen der slawischen Völker behandelnden Studienbände „Slovanské štúdia“ und einzelner Publikationen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Die Anführung der einzelnen Beispiele ist in erster Linie auf die Anthologie „Ungarisch—slowakische kulturelle Beziehungen“ gestützt. Es entsteht unwillkürlich die Frage, was für ein Unterschied zwischen der heutzutage immer mehr an Boden gewinnenden komparativen Methode der Literaturgeschichte und der beziehungsgeschichtlichen Forschung besteht. Wie es durch die bisherigen Publikation über tschechisch—slowakische, ungarisch—slowakische und ungarisch—russische literarische Beziehungen erwiesen wird, ist kein Unterschied zwischen den Methoden der vergleichenden Literaturgeschichte internationalen Charakters und der beziehungsgeschichtlichen Forschung vorhanden. Die Beziehungsgeschichte bildet einen Teil der vergleichenden Literaturgeschichte. Früher machten sich aber in der komparativen literaturgeschichtlichen Forschung oft Prestigerücksichten und die nationale Voreingenommenheit der Autoren für ihre Kultur, ihre Literatur geltend. Die sich seit der Befreiung entwickelnde, auf die literarischen Verbindungen unserer sozialistischen Nationen bezügliche Forschung wird von sozialistischem Internationalismus, unvoreingenommener, objektiver Betrachtungsweise und die volle Gleichberechtigung der anderen Partei achtend humanistischen Gedanken beherrscht. Weder eine marxistischen Ansprüchen genügende komparative Literaturgeschichte, noch die beziehungsgeschichtliche Forschung kann sich den Nachweis gewisser einseitiger literarischer Einflüsse zum Ziele setzen: beide müssen trachten, die gegenseitigen Zusammenhänge zu erschliessen. Aus dem Gesagten folgt, dass die beziehungsgeschichtliche Forschung das Augenmerk hauptsächlich auf die positiven Erscheinungen richtet und das geschichtliche Verhältnis unserer Völker auf Grund der Idee des sozialistischen Zusammenlebens und ihrer Verbundenheit bewertet.

A MODERN MAGYAR LÍRA SZLOVÁK FOGADTATÁSA JUHÁSZ GYULA A SZLOVÁKOKNÁL*

Írta: CSUKÁS ISTVÁN

Ami a modern magyar líra szlovák visszhangjának vizsgálatánál leginkább szembeötlő, az a két irodalmi irányzat erős hasonlósága. Nemcsak indulásuk esik egybe (Iván Krasko első kötete két évnyi különbséggel követi Ady Új versek c. könyvét), ugyanannak a társadalmi igénynek a kifejezői; hangjuk, szemléletmódjuk merőben új és szokatlan az epigonokhoz szokott magyar és szlovák olvasók számára. A két irodalom további fejlődésének irányát is egyező módon befolyásolják: a háború után fellépő fiataloknak olyan gazdag örökséget hagynak, amely a modernista irányzatok átmeneti kavargása után feltisztultan él tovább a 30-as években induló új, szocialista líra hangjaiban. Világirodalmi érdeklődésükkel, szinte programszerű fordítói tevékenységükkel olyan hagyományt teremtettek, amely az irodalmi provincializmus és a szűklátókörű nemzeti elzárkózás leghatásosabb ellenszere. Elegendő, ha itt Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád gazdag fordítói munkásságára, a szlovákoknál Vl. Roy, Štefan Krčméri, E. B. Lukáč nevére utalunk. Ez a tájékozódási igény nem kis szerepet játszott abban, hogy a modern európai líra nagyjai s köztük Ady ösztönző példája mellett, illetve azon túl a szlovák irodalom művelői állandó érdeklődést mutattak a két háború közötti magyar irodalom iránt.

A közös jegyek azonban csak annak a körülménynek a kifejeződései, hogy az imperialista fejlődés szakaszában levő Monarchia többé-kevésbé azonos társadalmi-gazdasági bázist jelentett a századelő magyar és szlovák írója számára, aki a kor által felvetett kérdésekre szükségképpen azonos, vagy legalább is hasonló módon kereste a feleletet. De egyáltalán nem jogosítanak fel annak a feltételezésére, hogy a Nyugat mozgalma és a szlovák modernnek fellépése között valamilyen kölcsönhatás vagy közvetlen kapcsolat volna. Ilyen közvetlen kapcsolat a két irányzat képviselői között — legalább is fellépésük első időszakában — nem volt.

Ami irodalmi síkon összekötötte őket, az kívülesett a hazai élet körén: egymástól függetlenül, a nyugati modern költők közt, elsősorban a franciáknál keresték mestereiket. Iván Krasko, a szlovák szimbolista líra megteremtője, prágai tanulmányai során cseh közvetítéssel ismerkedett meg az újabb nyugati irodalommal, mielőtt Ady neve ismertté vált volna Magyarországon. Mások, mint Vl. Roy, a nyugati országokban tett utazásaikról hozták maguk-

* Részletek a Nyugat lírikusai és a modern szlovák líra c., az Akadémia kiadásában megjelent tanulmányból.

kal a modern irodalom iránti érdeklődést és lelkesedést. A szlovákok századeleji nyugati orientációjáról szólva E. B. Lukáč a következőket mondja: „Szlovenszko a maga rákényszerített elzártsága ellenére is érintkezést tartott fenn a nagyvilággal. Bár Hviezdoslav és Vajanský nem mutattak nagy megértést az új irányzatok iránt, a fiatalabb költőkön keresztül volt kapcsolat más népek irodalmával is. Krasko Erdélyben járt gimnáziumba, egyetemet Csehszágban végzett, Roy és Rázus költészetén skóciai utazásuk nyoma látszik; Roy Keats, Shelley, Swinburne, Poe verseit szereti, fordítja a franciákat, Baudelairet, Verlainet, azután Rilket. Szoros kapcsolatban voltak a háború előtti cseh írókkal is. (Sova, Machar, Toman stb.)” [1] Mindezt azért tartja szükségesnek hangsúlyozni, hogy megcáfolja Jozef Knap Cesty a vüdcové c. könyvének állítását, amely szerint a modern szlovák irodalom Kosztolányi Dezső, Szomory Dezső és Balázs Béla hatása alatt indult. Az önálló, illetve cseh közvetítéssel végbement nyugati orientációt igazolja VI. Roy nyilatkozata is, amelyben saját művészi fejlődéséről vall: „Engem a cseh stílusművészek kritikája nevelt, s ezenkívül az angol és a német esszéisták, valamint az írás francia mestereinek ragyogó megfigyelései, alkotó kritikai tevékenysége.” [2] Nyilatkozata szerint a szimbolizmussal nem a magyar nyugatosok révén ismerkedett meg, hanem az európai új irodalmak, köztük a modern oroszok segítségével.

A Prágán át érkező nyugati hatásoknak és a közvetlen európai kitekintés igényének okait végső soron a szlovák nemzeti elnyomásban kell keresnünk. Ezek a jelenségek a mélyben már megindult törvényszerű folyamatnak, a Monarchia összeomlásának felszíni tükröződései.

Ugyancsak a szlovák nemzeti lét sajátos körülményeiben lelhető a magyarázata azoknak a különbségeknek is, amelyek a magyar Nyugat mozgalom és a szlovák modern irányzat között megfigyelhetők. Az 1918 előtti évtizedek szlovák irodalmának legjellemzőbb vonása nemzeti jellege. Célja: az elnyomás alatt élő szlovák tömegek öntudatának erősítése, a nemzeti múlt és kultúra értékeinek megmutatása, a szlovákok jogainak kivívásáért folyó politikai harc támogatása. A kiszolgáltatottság fékezte a társadalmi differenciálódást a szlovákságon belül és a nemzeti sérelmek azonossága tompította a szociális ellentétek tudatosodását. Ezért nem volt, nem alakulhatott ki a szlovákoknál „irodalmi ellenzék” olyan értelemben, mint nálunk a múlt század 70-es éveiben, és ezért nem fogadta a szlovák modernnek fellépését századunk elején olyan országos felháborodás és indulatos visszautasítás, mint amilyenben Adyék részesültek. Példaképeik hatására és a körülményeik folytán kialakult hangulatuk szerint a szlovák modernnek is a szubjektív lírát művelik, szimbolista képeik, versük új zenéje elsősorban az egyéni bánatot, a magányérzetet, a pesszimizmust közvetíti, de verseikben hangot kap a nemzeti sérelem, a szociális elesettség gondolja is és tematikában így kapcsolódnak az idősebb nemzedék által ápolat hagyományhoz.

A hagyományhoz való kapcsolódás nemcsak a nemzeti-szociális tematika folytatásában nyilvánul meg. Adyéknek a „magyar pokollal” kellett megvívniuk; ellenfeleik között felsorakozik az irodalmi élet hatalmi pozícióit megszállva tartó konzervatívok egész serege. A századforduló tájain nem is kínálkozik tiszteletet ébresztő, folytatásra ösztönző példa, Adynak Vajda Jánoson túl vissza kell nyúlnia Petőfi, Csokonai, a kuruckor világába, ha saját történelmi küldetésének gyökereit kutatja. A szlovákoknál nincs ilyen szakadék az új irodalom és a közvetlen múlt között. A szlovák szimbolista líra első köteté-

nek, Ivan Krasko Nox et solitudo-jának előszavát Vajanský írja, aki a polgári konzervativizmus tipikus képviselője. Mindazok a költők, akiknek indulásán vagy későbbi alkotásmódján a szimbolizmus hatása kimutatható, új irodalmi ízlésük ellenére is tisztelettel nézték és kisebb-nagyobb mértékben messterüknek vallották a szlovák irodalom nagy öregjét, Hviezdoslavot. (Vl. Roy, M. Rázus, Štefan Krčmery, E. B. Lukáč és mások.) A hagyományokkal való éles szembefordulás majd csak 1918 után, a nemzeti felszabadulás első éveiben fellépő fiatalok lázas útkeresésének lesz jellemzője.

Nálunk az új irodalomért folyó harc egyben politikai harc is volt. Az irodalmi-esztétikai ellentétes nézetek szembenálló frontjain a polgári radikalizmus és a feudálkapitalista reakció küzdött egymással. A szlovák modernnek fellépése nem szítozott fel politikai indulatokat, megőrizte tisztán irodalmi jellegét. Ez természetes is, hiszen a régi és az új képviselői — ha különböztek is egymástól ízlésben, szemléletben, életfelfogásban — a nemzeti élet alapvető kérdéseinek megítélésében azonos álláspontot foglaltak el.

Ezek a körülmények teszik érthetővé, hogy az új irodalmi törekvések jelentkezését nem fogadta merev elutasítás, legfeljebb jószándékú bírálat, a fiataloknak kijáró öreges dorgálás, amelyből azonban a megbocsátás is kiérezhető. Úgy mint Vajanský szavaiból a Krasko-kötet említett előszavában: „Mély, szépen hangzó (versek) ... de szomorúak is, részben kétségbeesettek ... szinte belefájdul öreg szívem ... Szerencsés utat a homályból a világosság felé.” [3] Amikor Vajanský arról értesült, hogy a szlovák fiatalok a pozsonyi Székács-kör egyik ülésén Verlaine és Baudelaire költészetéről vitatkoztak, vezércikkben foglalkozott a kérdéssel, emlegetve „a szerencsétlen nyugati dekadensek hatását”. A végén megkönnyebbülten fűzte hozzá, hogy „mindez elmúlik majd, hiszen az egészséges szlovák lélek ennél rosszabb dolgokat is művelt már”. [4] Hasonló hangon reagált Vajanský, mikor Vl. Roy közölte vele a fiatal szlovák hlasisták folyóiratának, a Prúdynamak a megalapítását 1909-ben: „Fiatal vagy, a fiatalok közt a helyed. Ha butaságokat fogtok elkövetni, kiporoljuk a frakkotokat.” [5] Ilyen szemmel nézett a fiatalokra Hviezdoslav is: szeretettel fogadta fellépésüket, de bírálta is őket pesszimizmusuk miatt, amelyben az irodalmi divat hatását látta. [6]

Mindez azonban nemcsak a jószándékról tanúskodik. E megnyilatkozások azt is elárulják, hogy az idősebb nemzedék nem értette meg a fiatalokat. Hangjuk, szemléletük, művészi eszközeik újdonságát amolyan fiatalos hóbortnak, divatjelenségnek fogta fel, amit nem kell komolyan venni, úgy is kinövik majd. Annak a felismerését, hogy ez az új költői hang új korszak kezdetét jelzi, megnehezítette számukra a modernnek fent említett hagyománytisztelte, a szlovák szimbolizmusnak az a sajátosan provinciális jellege, amelyről Sziklay László beszél. [7]

A magyar és szlovák új irodalom tehát megindulásakor nem volt közvetlen kapcsolatban egymással. A későbbi évek szlovák folyóiratait, napilapjait forgatva azonban többé-kevésbé összefüggően nyomon követhetjük a modern magyar irodalom szlovák visszhangját egészen napjainkig. Az itt fellelhető adatok és közlemények megmutatják, hogy a szlovák olvasóknak milyen mértékben és mennyire helytálló módon volt lehetőségük a tájékozódásra irodalmunk kérdéseiben. A közvetítést végző írók e téren kifejtett munkáján keresztül pedig képet kaphatunk a két irodalom közvetlen kapcsolatairól is.

Az első közlemény, amely hírt ad a Nyugat mozgalomról, a szlovák irodalmi élet vezető folyóiratában, a Slovenské Pohl'adyban jelent meg a 10-es

évek elején. [8] Nem eredeti írás, bő kivonata a Romanul c. folyóiratban közölt cikknek, amelynek szerzője Ady barátja és verseinek művészi fordítója, Octavian Goga román költő. A szerkesztő — Jozef Škultéty — a közleményhez fűzött megjegyzése szerint egyetért Goga megállapításaival. (Ellenvéleményt csak azzal a felkiáltójellel nyilvánít, amelyet Petőfi neve után tesz Goga következő mondatában: „A magyar nemzeti léleknek milyen különleges megtestesülése Petőfi.”) Milyen kép tárul a szlovák olvasó elé e közlemény alapján a modern magyar irodalomról? Először is értesülhetett arról, hogy irodalmunkban korszakváltásra került sor, valami mélyreható változás ment végbe és az előzőhöz képest merőben új irodalom van kialakulóban. E változás tartalmáról is tájékoztatja a közlemény: „eltűntek Jókai romantikus típusai, Kemény Zsigmond gőgös, keményfejű nemesei, Mikszáth rokonszenves élő parasztfigurái.” Helyüket új típusok foglalták el: „a lipótvárosi ügyvéd, a korlátolt szerencsevadász, a természet szépségei iránt közömbös városi pölgár”. Erkölcsei arculatukat a szélsőséges individualizmus, a brutális önzés s eddig ismeretlen frivolság jellemzi. Mindez azt mutatja, hogy az írók hátatfordítottak „az ezeréves magyarság történelmi eredményeinek”. Ennek igazolására idézi az ismertetés Ignótus egyik kijelentését: „A múlttal szemben egy kötelességünk van: elfelejteni”. Erre az új irodalomra Pest nyomja rá a bélyegét, ez a hirtelen nagyra nőtt város, „rögtönzött hangyaboly”, a maga „amerikanizmusával, kabaréival, éjszakai ocsmányságaival”. Számunkra a gondolatmenet végső kicsengése a legérdekesebb, az a két megállapítás, amely Goga cikkének a lényegét adja. Az egyikben az irodalmi élet — szerinte káros — megváltozásának legfőbb okául a zsidó származású írók tevékenységét jelöli meg, s ezzel megismétli a klérus egyik szócsövének antiszemizmussal mérgezett vádaskodásait. [9] A másik megállapítása az előzőből következik: a magyar irodalom elveszítette nemzeti jellegét. (Csak Adyval tesz kivételt: „hipermodern költészetéből — annak minden egzotikuma mellett — kiérezzük a magyar vér féktelen szenvedélyességét”).

A Slovenské Pohl'ady — Goga cikkének részletes és egyetértő ismertetésével — tájékoztatta olvasóit a magyar irodalomban végbement változásról és annak tartalmi elemeire helyesen mutatott rá. De mivel átvette és megismételte a két legotrombább vádat, amellyel a konzervatív tábor el akarta némitani a Nyugat mozgalmat íróit, elködösítette a szlovák közvélemény előtt modern irodalmunk jelentőségét és igazi lényegét. Megakadályozta annak a felismerését, hogy az új irányzat képviselői — a múltnak hátatfordítva — azoknak a „keményfejű, gőgös nemeseknek” a világát tagadják meg, akik a szlovák nemzeti sérelmek orvoslásának is a legfőbb akadályozói. Ezáltal lehetetlenné tette az összefüggések felismerését az új irodalom eszmei agitációja és a szlovák nemzeti törekvések között.

Ma már nehéz volna megállapítani, hogy mennyiben helyesbítették ezt a képet az olyan pozitív írói megnyilatkozások, mint Hviezdoslav válasza a Magyar jakobinus dalá-ra vagy Martin Rázusnak a magyar költőkhöz intézett Üzenete. [10] Azt is csak feltételezni tudjuk, hogy mindez felkelthette a művelt szlovák olvasók érdeklődését modern irodalmunk iránt. Azt azonban — éppen Hviezdoslav, Rázus példája, Roy fentebb idézett nyilatkozata alapján — határozottan állíthatjuk, hogy a szlovák írók figyelemmel kísérték a nyugatosok körül kialakult irodalmi harc menetét. Eljutott ennek a híre — és nemcsak Adyé — az irodalom iránt érdeklődő szlovák tanulmányfűzés közé is. Az új irodalom terméséből összeállított kiadványok művekkel, életrajzi adatokkal

mutatták be azokat, akiknek a nevétől hangos volt akkor az ország. Egy ilyen antológia jelentette az akkor még selmecbányai középiskolás diák, E. B. Lukács számára is az első találkozást a Nyugat költőivel 1916-ban. [11] A Nyugat kiadásában 1911-ben megjelent kötet (Újabb magyar költők lyrai anthológiája. 1890–1910. Összeválogatta Elek Artur) 49 szerző verseiből válogat. Tehetség és szemléletmód tekintetében nagyon is tarka ez a névsor, hiszen Ady Endrétől Farkas Imréig, Szabolcska Mihályig terjed. Az 1890 és 1910 közötti két évtized önkényes egybefogása is idegen adásokkal zavarja az új magyar líra hanghullámain, de a kezdő költő, Adynak és a Nyugat nagy lírikusainak későbbi fordítója és szenvedélyes propagálója, itt szerzi első verselményeit — Adyn kívül — Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád költészetéből. A tájékozódásban, a modern magyar irodalom jellemző vonásainak, célkitűzéseinek a felismerésében Elek Artúr előszava volt segítségére. De nemcsak az új költők híre és gyűjteményekben megjelent versei, hanem maga a Nyugat folyóirat is eljutott még az első világháború éveiben egyes irodalomszerető szlovák értelmiségiek kezébe. V. Beniák költő és avatott kezű műfordító — aki később a szlovák irodalom nagy kárára a Tiso-rezsim hivatalos lírikusa lett — 1957-ben nagy terjedelmű fordításgyűjteményt tett közzé modern líránk alkotásaiból. A kötet utószavában — Tóth Árpádról szólva — megemlíti, hogy Az új isten c. vers valamelyik 1919-es újságból kivágott papírlapon akadt a kezébe. [12] (Tóth Árpádnak ez a verse a Nyugatban jelent meg először 1919-ben április 1-én.)

A Nyugat nemcsak szépirodalmi anyagával keltett érdeklődést szlovák írói körökben, hanem elvi, esztétikai tárgyú írásaival is. Ez természetes, hiszen a modern művészet útján elindult szlovák költőknek a magyarokhoz hasonlóan meg kellett küzdeniök a kifejezés új eszközeiért, ki kellett alakítaniok saját esztétikai normáikat. Ehhez segítséget kaphattak a Nyugat esztétáitól, akik közül elsősorban Ignótust becsülték nagyra. Štefan Krčméry így ír erről: „A Nyugat körül csoportosult fiatal magyarokban minden megvolt, ami a szlovákokat érdekelte. Vezető teoretikusukat, Ignótust a széles látókör és a szilárd vonalvezetés jellemezte. A Nyugatban olyan esztétika körvonalait vázolta fel, amely szigorú és sokban új volt.” [13] Észrevették azt is, amiben a Nyugat mozgalom több volt irodalomnál-esztétikánál. A Monarchia fojtó, feudális légkörében a polgári átalakulás harcosainak tekintették a nyugatosokat, olyan embereknek, akik „európai módon gondolkodnak, akik ablakot tárnak mindenekelőtt nyugat felé és szellőztetni kezdtek”.

A közös vonások műzolásánál szó esett már arról, hogy az új irodalom magyar és szlovák művelői közül többen jelentős műfordítói munkásságot fejtettek ki. Ebben mind a magyarok, mind pedig a szlovákok nagy elődök példáját követhették. De irodalmi kapcsolataink szempontjából érdekes az a körülmény, hogy a világirodalmi tájékozódásban — elsősorban a modern líra megismerésében — a Nyugat költői is segítettek a szlovák fiatalokat. A középiskolában elsajátított magyar nyelv közvetítésével, igényes fordításokon keresztül jutottak el a világirodalom értékes alkotásaihoz. Az így szerzett irodalmi élmények és ismeretek azután minden bizonnyal erősítették a fordítói kedvet és így közvetve szerepet játszottak a modern szlovák fordításirodalom gazdagodásában. Az irodalom iránt érdeklődő ifjúságnak különösen kedvelt olvasmánya volt Kosztolányi három kötetes világirodalmi antológiája, a Modern költők (megjelent 1913-ban), amelyről Štefan Krčméry a következőket

mondja: „Kosztolányi vaskos antológiája a Lukáč nemzedékéhez tartozó, irodalmi érdeklődésű diákok számára valóságos breviáriummá vált”. [14]

Ez a nemzedék, amely az önálló csehszlovák állam megalakulása után adja ki első köteteit, irodalmunk iránti érdeklődését az új körülmények között is megőrzi. Közülük kerülnek ki azok a költők, akik a két világháború közötti évtizedekben szinte programszerűen foglalkoznak irodalmunk — főként Ady-nak és a Nyugat nagy lírikusainak — közvetítésével. Ösztönzést kapnak Pável Bujnáknak prágai, majd pozsonyi egyetemi tanár összehasonlító irodalomtörténeti tevékenységétől is, amelynek egyik jelentős eredménye a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatokról szóló könyv: Arany János a szlovák irodalomban. (Ján Arany v literatúre slovenskej. 1924.) E könyv megjelenését élénk vita követte, amely alkalmas volt arra, hogy az írókén kívül a folyóirat olvasóközönségének figyelmét is a kapcsolatok és általában irodalmunk irányába terelje.

Ebben a kedvező helyzetben közölte a háború után újból megindult Prúdy c. folyóirat Kázmér Ernő pozsonyi újságíró és kritikus kétrészes tanulmányát a modern magyar irodalomról. [15] A tanulmányt nemcsak tárgya és közlési helye állítja kapcsolataink vonalába, hanem az is, hogy szerzője Pável Bujnáknak ajánlotta és a magyar kéziratot az 1918 után vezető szerephez jutott fiatal nemzedék egyik legtehetségesebb lírikus tagja, Ján Smerk fordította szlovákra.

Tanulmánya első részében Kázmér a modern magyar líráról, a másodikban a prózaírókról ad áttekintést. A társadalmi háttérnek abban a rajzában, amelyet az új magyar irodalom mögé vetít, vannak vitatható, illetve torzító vonások, amelyek a szociáldemokratizmus eszmei hatását mutatják. (A századfordulón fellépett új társadalmi erők között az ipari munkásság mellett csak a városi értelmiséget látja, a szociáldemokrata pártnak csak a pozitívumait hangsúlyozza; a forradalom és az ellenforradalom Kázmér szemében „bolsevik és reakciós kaland” stb.) Tanulmánya mégis az első kísérlet, amely a modern magyar irodalom létrejöttének körülményeit, irodalmunk fejlődésében betöltött szerepét és helyét a tudományos elemzés igényével igyekszik megrajzolni a szlovákok számára. Rámutat arra az objektív folyamatra, amely a magyarországi gazdasági élet rohamos kapitalizálódása következtében a századfordulóra szükségképpen maga után vonta a politikai válság fokozódó elmélyülését, az új társadalmi-politikai erők harci felsorakozását. A szociális és nemzeti ellentétéktől telített belpolitikai légkör a közvélemény gondolkodó részét az örökölt erkölcsi és esztétikai értékrend felülvizsgálatára, illetve elvetésére készítette. Az elkerülhetetlen változás jelei feltűntek a képzőművészetben, a zenében, az egyetemi ifjúság közt megindult erjedésben és az irodalomban is. A szellemi forrongás fontos szerephez juttatta az ellenzéki sajtót és annak hadállásai nyújtottak fedezéket a kibontakozó új irodalom képviselőinek. A Nyugat előzményeként említi Kázmér a Hét körének szerepét, rámutat a fokozatosan kialakuló új tematika, írói szemlélet és magatartás elemeire, amelyekben — a konzervatív irodalom mesterkéltén nyugodt optimizmusával ellentétben — már a modern nagyvárosi élet, a nyugati polgári világ „forró atmoszférája, nyugtalansága, idegessége” jelentkezik. A tanulmány részletesebben foglalkozik Ignotus személyével, jellemzi költészetét, ismerteti sokirányú tevékenységét, modern irodalmi életünk összefogására irányuló szervező munkáját, amelyet Bessenyei György erőfeszítéséhez hasonlít. A Nyugat folyóiratról — utalva annak szervező — összefogó szerepére, a liberális szerkesztési elvekre — így nyilatkozik: „a Nyugat... az új alkotó tehet-

ségek nagy, szabad fóruma, amely nyitva áll minden világnézet és forma számára s amely köré néhány év leforgása alatt minden fiatal író felsorakozott.” [15] Kázmér is említi a nemzetietlenség és a tradíciók megvetésének vádját, de már nem olyan nézőpontból, mint ahogy ezt a Slovenské Pohl'ady 1913-as évfolyamának olvasói tudomásul vehették. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemzeti tradíciókra való hivatkozás a nyugatosokkal szemben csak szépen hangzó jelszó volt. A hivatalos irodalom hívei, az elavult régi rend védelmezői valójában a nyugati eszmék győzelmétől féltek és saját hatalmi pozícióikért aggódtak. Ezzel szemben a Nyugat tábora a „jövő épületéhez hordja az anyagot, az átförmálódó ember szövetségese és a háború után is a Nyugat gárdája halad a magyar irodalmi élet első soraiban, az igazi nyugatot képviselve Európa keletén”. Az általános helyzetkép bemutatása után sorra veszi a Nyugat költőit, íróit s róluk vázlatos, de sok tekintetben találó képet rajzol.

Ezt a képet újabb vonásokkal egészítették ki azok az irodalmi estek, amelyek Móríc Zsigmond csehszlovákiai utazásai során kerültek megrendezésre a harmincas évek fordulóján. [16] Móríc Kassán, Pozsonyban, Léván és más szlovén városokban tartott előadást, felesége, Simonyi Mária, valamint Ascher Oszkár pedig Ady, Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád verseiből adott elő. Ezeket az esteket elsősorban a magyar közönség számára rendezték, de a szlovák sajtóban is volt visszhangjuk és bizonyára a közönség soraiban is voltak szlovák érdeklődők. [17]

Mégis feltűnhet, hogy a harmincas évekig a Nyugat nagy lírikusai közül egyiknek sem jelent meg verse szlovák nyelven, míg Adynak — éppen a köztársaság első évtizedében — számos költeményét lefordították már és több cikket is írtak róla. Ennek okát Ady magasan a többiek fölé emelkedő költői nagyságában kell látnunk, továbbá abban, hogy még a leginkább tájékozottak sem tudtak magukban helyes értékelést felállítani hosszú ideig a Nyugat vezető lírikusairól.

Štefan Krčméry azt mondja E. B. Lukáč és a magyar költők kapcsolatáról, hogy (Lukáč) „egyezségre jutott szívében a maga Adyjával és Kosztolányi Dezsővel. Ady közel állt hozzá, belső tüzével, Kosztolányi a külföldi költészet iránt tanúsított érdeklődésével... Babits a verstechnikájával vonta magára a figyelmét.” [18] Ebből az is kiviláglik, hogy igazi nagy versélményt — olyant, amely hangulati-esztétikai hatásával arra kényszerítette Lukáčot, hogy saját nyelvén megszólaltatva másokhoz is továbbítsa — mindenekelőtt Ady műveiből merített. Értékelési szempontjait is ez határozta meg. Ezért írhatta még 1930-ban is azt az igazságtalan, téves ítéletet a Nyugat lírikusairól, hogy azok „Ady és Juhász kivételével mind harmadrendű jelenségek, német és francia minták utánzatai.” [19] Juhász Gyulát „a legnagyobb modern lírikusok egyikének” tartja, és a múltból örökölt valamiféle romantikus Alföld-szemlélet alapján a „Tisza menti délibáb és a harmadfél méteres rozstáblák” költőjét látja benne.

Mégsem a tiszai táj hangulatát megragadó versekből választ először Lukáč, hanem az Anna-versek egyikét, a Végasztalásul címűt fordítja le 1930-ban. [20] Ez az első vers, amely Ady nagy költőtársainak műveiből szlovák nyelven megjelent. Ettől kezdve találunk — ha nem is sűrűn — a szlovák irodalmi folyóiratokban a sokkal gyakrabban előforduló Ady-versek mellett a nagy kortársak alkotásaiból is. Az első szlovák Babits-vers is 1930-as keletű (6. Ligeti részlet), Baniak fordítása.

Verseik tolmácsolása mellett folyóiratukat, magát a Nyugatot is figyelemmel kísérik a szlovák szerkesztőségekben. A Nyugat 1931. 5. száma a csehszlovák sajtóban is visszhangot váltott ki. [21] Igaz, elsősorban nem irodalmi, hanem politikai érdekessége miatt: itt közli Móricz Zsigmond Az irodalom és faji jelleg c. cikkét, amelyben elismerően nyilatkozik a csehszlovákiai magyar ifjúságról. A Slovenské Pohl'ady-t pedig a Nyugat 1932. 4. sz. alapján a modern magyar líra ritmikai kérdései foglalkoztatják. [22]

Babits pozsonyi látogatása és a személyes találkozás arra készíti E. B. Lukácsot, hogy helyesbítse 1930-as, téves véleményét a „harmadrendűség” kérdésében. [23] Most is Adyhoz méri Babitsot és rövid cikkében kétszer is utal a köztük levő különbségre. („Babits... a nála nagyobb Ady Endrének kortársa és barátja; ... a Nyugat köréhez kapcsolódott, ahol Ady volt a vezető szellem” ...) Ez a különbség — Lukács véleménye szerint — Babits verseinek kisebb belső feszültségén és a formai megoldások precizitásán szemlélhető. Egyben azonban — elégtételül a korábbi elmarasztalásért — megjegyzi, hogy „Ady árnyékában is megőrizte személyes költői tekintélyét és Ady után a második legnagyobb magyar költőként emlegették.” Ezt az elismerést Lukács cikke címében is kifejezésre juttatja, amikor a „legnagyobb élő magyar költő” pozsonyi látogatását jelenti be.

A harmincas évek elején lezajlott nagy Ady-vita [24] újabb alkalom volt a Nyugat-tal való elmélyültebb foglalkozásra és a köréhez tartozó költők közelebbi megismerésére. Ady védelmére írott hosszabb tanulmányához [25] — amely a magyar—szlovák összehasonlító irodalomtörténet szlovák úttörőjének, Pavel Bujnáknak a nevéhez kapcsolódik — E. B. Lukács a Nyugat folyóiratot forgatja, elsősorban az 1919-es februári Ady-számot. Ebben leli meg Tóth Árpád tanulmányát (Ady költészetének viszonya elődeihez és a francia modernekhez), amely nagy segítségére volt témája kidolgozásában, de közelebb hozta Tóth Árpád költészetéhez is. Erről árulkodik az a körülmény, hogy az Ady-tanulmány megjelenési évében, 1933-ban elsőként és a szlovákoknál először Lukács fordít Tóth Árpád verseiből. [26]

Az Óh, forgó földünk! c. vers közlésével — az Elán után — most már a Slovenské Pohl'ady olvasói is kapnak ízelítőt az új magyar költészetből és pedig nemcsak Tóth Árpád — és a Nyugat első nemzedékéhez tartozó, már korábban fordított Juhász Gyula és Babits — verseiből, hanem a fiatalabb nemzedék — Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Gulyás Pál, Berda József — munkáiból is. E. B. Lukács ugyanis Z novej mad'arskej lyriky (Az új magyar lírából) gyűjtő cím alatt közli egy-egy költeményüket. Ezeket mutatja be — az Ady-fordítások mellett — azon az irodalmi esten, amelyet a budapesti csehszlovák követség rendeztek 1934. április 29-én magyar és szlovák írók részvételével. [27]

Könyv alakban először 1936 novemberében jelentek meg fordítások a modern magyar líra alkotásaiból E. B. Lukács kötetében [28], amelynek első része a költő addig kiadott verseköteteinek anyagából tartalmaz válogatást, a második rész pedig francia, német, magyar és perzsa lírikusok verseiből készült átlüktetéseit gyűjti össze. A magyar fejezet tartalma: 14 Ady-vers és 11 egyéb versfordítás, Babits, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc és mások művei. Ez a kiadvány bizonyos hangsúlyt adott a Nyugat köréhez tartozó költőknek, nemcsak azzal, hogy az addig elszórtan megjelent néhány verset most összegyűjtve adta az olvasó kezébe, hanem elsősorban azzal, hogy — Baudelaire, Rimbaud, Verlaine, Hölderlin és mások társaságában közölve Babits, Juhász Gyula, Tóth Árpád és a többi magyarok verseit — az európai líra rangjára

emelte a magyar nyugatosokat. Ezt az értékelést hitelesítette Jozef Hora cseh költő is, aki a kötet előszavában úgy mutatja be Lukáčot, mint aki kiválóan ismeri a nagy irodalmakban felhalmozott „érzelmi és gondolati gazdagságot”, abból nagy hozzáértéssel és igényesen válogat, hogy gazdagítsa a hazai irodalmat.

A „hazai irodalom gazdagításának” szándéka vezeti Lukáčot akkor is, amikor 1939 őszén az Elán c. folyóiratban megvonja a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok mérlegét és kifejti véleményét a kulturális csere további szélesítéséről. [29] Ebben megállapítja, hogy mind a két oldalon akad bőséges tennivaló. A szlovák irodalom számos kiemelkedő alkotásáról — mert nincsenek lefordítva — nem tud a magyar olvasóközönség. Meg kell gyorsítani a magyar művek szlovák közvetítését is és mindenekelőtt rendszeresebbé kell tenni a kapcsolatokat. A nagyszámú Ady-fordítást sikernek könyvelni el, de elégedetlen amiatt, hogy Ady nemzedékének tagjai és a fiatalabb magyar költők nem részesültek kellő figyelemben. „Adytól — írja — nálunk bőségesen fordítottak, de már kortársai, mint Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád és természetesen az újabbak, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Erdélyi József, József Attila és a többiek csaknem teljesen ismeretlenek.” Ennek a hiánynak a kiküszöbölése céljából veti fel egy költői antológia kiadásának a gondolatát: „A költészet területéről szükségünk volna egy jó, terjedelmes, magyar lírai antológiára... amelyben a klasszikusokon kívül az új iskola is képviselve volna a század elejétől napjainkig”. Ezzel egyben programot is adott, elsősorban önmaga számára, amelynek a megvalósításához az Elán legközelebbi számában hozzá is fog. Cikksorozatot indít a modern magyar líra reprezentánsainak bemutatása céljából s mindegyik közleményhez szemléltetésül egy-egy verset csatol.

Elsőnek Kosztolányit választja, mert a fenti megállapítás mindenekelőtt őréa illik: azideig egyetlen verse sem jelent meg szlovákul. (Csak két regénye volt ismert: A véres költő, Göllnerová szlovák, és az Édes Anna, L. Novomeský cseh nyelvű tolmácsolásában.) A költőt ismertető cikkhez [30] csatlakozik az Anyák (Matky) c. vers, E. B. Lukáč fordítása. Lukáč arra is felhasználja ezt az alkalmat, hogy néhány mondatban utaljon a Nyugat mozgalom jellegére, a magyar irodalom fejlődésmenetében elfoglalt helyére, és azokra a jegyekre, amelyek a nyugatosok művészetét jellemzik. Véleménye szerint ezek a következők: A magasabb művészi igényesség követelése (szemben az előző korszak epigonjaival), harc az új formák győzelméért, kifinomult nagyvárosi érzékenység. Előbb Babitsnak szolgáltatott elégtételt, most már a Nyugat többi nagyjait is helyükre teszi: Ady és Babits mellett „a három legjelentősebb lírikus... Tóth Árpád, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső”. Közös vonásokat is felfedez a három utóbbiban: mind a hármat összekapcsolja a meghittség sajátos attitűdje és — orvossággként az élet keserűsége és durvasága ellen — a művészet és a szépség kultusza.

A programnak megfelelően kerít sort Lukáč az Elán 1939 decemberi számában Tóth Árpád életművének bemutatására. Egyben lefordítja az Egy leány szobájában (V izbe dievčat'a) c. verset. A folyóirat következő száma Juhász Gyulával foglalkozik és közli a Zene (Hudba) c. költeményt. Ezzel azonban a sorozat megszakad. Az összekuszálódott politikai helyzetben valami hátsó szándékkal gyanúsíthatták a szerkesztőséget. Legalábbis erre lehet következtetni abból a szerkesztőségi megjegyzésből, amely a Juhász Gyuláról szóló cikk alatt olvasható: „E. B. Lukáčnak ezek a cikkei nem követnek semmiféle poli-

tikai célt, tisztán művészi és kulturális szándékkal készültek.” [31] De néhány hónapos szünet után — ha a cikkek nem is — a fordítások folytatódnak. Még 1940 októberében közli az Elán Juhász Gyula Baudelaire halála (Smrt' Baudelairea) c. versét Lukáč tolmácsolásában, 1941 januárjában a Jövő vetését (Siatie budúcnosti), azután Erdélyi József és Áprily Lajos egy-egy versét. Ebben és a következő évben már V. Beniák is közvetíti az Elán olvasóihoz Babits és Kosztolányi egy-egy költeményét, Juhász Gyula négy versét, köztük a Milyen volt ... (Aká bola) c. gyönyörű Anna-verset.

Közben a sorozatban megakadt Babits-ismeretetés ügye is megoldódott. Igaz, nem az eredeti elképzelés szerint, nem Lukáč írását közölte az Elán, hanem Babits Mihályét, az Örökké ég a felhők mögött (Vallomás helyett hitvallás) címűt, a költő halálának alkalmából. [32] A cím alatt a szerkesztőség megjegyzése: „A modern magyar irodalom kiváló költője, Babits Mihály 1941. augusztus 4-én meghalt Budapesten 58 éves korában.” A megemlékezés ténye és a terjedeleme is (az egész Hitvallást közlik a három utolsó bekezdés kivételével Otto Obuch fordításában) azt mutatja, hogy tisztában voltak Babits jelentőségével. De érdekes a megemlékezés módja is. Megoldhatták volna egy versfordítással és néhány sorral is, amint ez általában szokás. E helyett Babits „önarcképét” közölték, amely a vallomás szubjektív hangján teljes emberi közelségbe hozta a költőt a szlovák olvasókkal. Azt a Babitsot mutatta meg, aki a népek egyenjogúságát és a békét hirdette az akkor már tomboló háborús viharban; a humanistát, a nagyműveltségű gondolkodót, aki súlyos belső vívódások gyötrelmei árán sem találta meg a tájékozódás biztonságát a „világ vak erői” között, aki mégis hitt az alkotás értelmében, a nehézségeket leküzdeni képes emberben.

Két évvel később, 1943-ban megjelenhetett a lírai antológia is, amelynek tervét E. B. Lukáč az irodalmi alkotások cseréjéről írott cikkében 1939-ben vetette fel. Megvalósulását nemcsak a fordítások lassan, de mégis csak növekvő száma tette lehetővé. Jelentős szerepe volt itt annak az együttműködésnek is, amely a kapcsolatok magyar és szlovák hívei között írói körökben évek óta fennállt. Ennek az együttműködésnek a gyümölcse a Szalattai Rezső szerkesztésében, E. B. Lukáč bevezető tanulmányával megjelent Na brehu čiernych vôd (Sötét vizek partján) c. fordításgyűjtemény. [33] A kötet tizenhét magyar költő verseiből válogat. Köztük található a Nyugat nagy nemzedéke, azután a fiatalabb generáció olyan tagjai, mint Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila és mások. Az Ady-versek száma a legnagyobb. Babits Mihálytól az Új könyvek (Na nové knihy), a 6. Ligeti részlet (Motív z parku), a Július (Júl) és a Csillag után (Za hviezdou), Kosztolányitól a Mélyek a kutak (Hlboké sú studne), az Anyák (Matky) és az Ilona (Ilona), Tóth Árpádtól az Egy leány szobájában (V izbe dievčat'a), az Oh, forgó földünk! (Krútiš sa zem), a Lélektől lélekig (Od duše k duši) és a Rozskenyér (Ražný chlieb) olvasható, e két utóbbi Jaň Poničan fordításában. Ady után a legtöbb verssel Juhász Gyula van képviselve: Az élet hegyén (Na vrchu života), Vigasztalásul (Pre potechu), Milyen volt ... (Aká bola ...), A bárka révbe indul (Bárka vchádza do prístavu), Vidék (Vidiek), Deo ignoto, A panoráma (V panoptiku), Szimpozium (Symposion), Baudelaire halála (Smrt' Baudelairea), Augustus, A jövő vetése (Siatie budúcnosti), Zene (Hudba). A felsorolt költeményeket — a Ján Joničan neve mellett megjelölt kettő kivételével — részben E. B. Lukáč, részben pedig V. Beniák fordította.

Ez tehát a második alkalom — Lukáč 1936-os kiadású kötete után —, hogy a nyugatosok verseivel könyv alakban találkoznak a szlovák olvasók. Ha volt érdeklődés a folyóiratokban elszórtan közölt versek iránt, mint Lukáč állítja a kötet bevezető tanulmányában, [34], azt most nagymértékben felfokozta az a gáncsoskodás és gyanúsításokkal teli sajtóhadjárat, amelyet a szélsőjobboldali körök indítottak az antológia és a kiadásában közreműködő személyek ellen. Mindenesetre a kötet minden addigi közleménynél gazdagabb képet nyújtott modern költészetünkről. A versek most összegyűjtve, egymás mellé állítva sokkal többet árultak el szerzőikről, mint külön-külön. Annál is inkább, mert a fordítások előtt közölt rövid, tömör ismertető az egész életműre is engednek vetni egy-egy pillantást.

A felszabadulás után még a Tvorba c. folyóirat számai hoznak elszórtan egy-egy Babits-, Juhász-, Kosztolányi-verset Beniák tolmácsolásában. Majd a lap 1950-ben bekövetkezett megszűntével a sornak vége szakad. Mint ahogy megszűnt az irodalmi kapcsolatoknak az a formája is, amely a két világháború közti évtizedekben alakult ki és a maga eszközeivel segítette a közeledés ügyét, s amely átnyúlt még 1945 felett, azután egyre gyérülő jelekben nyoma veszett, jelezve, hogy a kulturális kapcsolatok régi, polgári korszaka véget ért. Irodalmi kapcsolataink új formáját már nem az elszórtan megjelent versek, nem az ötletszerű válogatás jellemzi, hanem — egyebek között — olyan fordításkötetek, mint Smrek három könyve Petőfi (1953), Ady (1950), és József Attila (1952) verseivel és V. Beniák vaskos antológiája (1957) a Nyugat nagy lírikusainak műveivel.

V. Beniák könyve [35] — Ady, József Attila és Illyés Gyula nagyszámú verse mellett gazdag válogatásban tolmácsolja a nagy nyugatosok költeményeit. Babitsnak 28, Juhász Gyulának 52, Kosztolányinak 12, Tóth Árpádnak 19 versét fordítja le. A kötet utószavában Beniák részben a saját benyomásaira, részben pedig a tárgyhoz kapcsolódó irodalomra támaszkodva felvázolja a Nyugat folyóirat körét képező „nagy plejád” tagjainak portréját s korszakváltó szerepükre utalva megállapítja, hogy „a XX. század első két évtizedében — élükön Adyval — ők uralkodtak a magyar Parnasszuson”.

E vázlatos történeti áttekintés után, amelyben megkíséreltük nyomon követni a Nyugat négy nagy lírikusának szlovák visszhangját, azt kell megvizsgálnunk, milyennek látják, hogyan értékelik a szlovákok Babits, Juhász Gyula, Tóth Árpád és Kosztolányi költészetét.

Szlovák nyelvű tanulmány — mint Adyról nem is egy — ezekről a költőkről nem készült. Az előzőekben említett közlemények nem a mélyreható elemzés igényével íródtak. Céljuk határozta meg jellegüket. Vagy általános tájékoztatást kívántak adni az új magyar irodalomról, mint Kázmér írása és ebben az esetben a hozzávetőlegesen teljes felsorolás szándéka eleve néhány soros bekezdésre szűkítette az egy-egy íróról szóló mondanivalót, vagy pedig a versek jobb megértését voltak hivatva elősegíteni, mint Szalatnai 1943-as antológiájában vagy Beniák könyvében. Az írói életmű elemzését mindkét esetben mellőzni kellett. Az előzőekből következik, hogy ezek az írások értékelést keveset adnak s ha ilyenre mégis sor kerül, az többnyire deklaratív jellegű, kísérlet egy-egy jellemző vonás vagy mozzanat megfogalmazására, a legtöbbször a vonatkozó irodalom egy-egy tételének átvétele. Sőt Beniák, — hogy elkerülje az esetleges tévedéseket — az egyes költők bemutatásánál hosszasan idéz a legilletékesebbnek tartott szerző idevágó megállapításaiból. Egyéni véleményyt többnyire csak a fordító verselményeinek formájában kapunk, de ez

is alkalmas arra, hogy felkeltse a szlovák közönség kíváncsiságát. Az igazi értéke ezeknek az írásoknak abban van, hogy a költők élettrajzában és műveinek az ismertetésével kulcsot adnak a versek olvasásához.

A Nyugat nagy lírikusai közül — Ady után — Juhász Gyula költészete keltett legnagyobb érdeklődést és rokonszenvet a szlovákoknál. E. B. Lukáč a *Na brehu čiernych vôd* c. antológia bevezetőjében két lehetőséget tételez fel e rokonszenv forrásaként. Az egyik Juhász Gyula költészetének — a szlovákokéval rokon — alaphangja: „a melankólikus lágság, a csendes merengés”, a verssé érett „gyötrő töprengések”. A másik tematikai jellegű: lehetséges — mondja Lukáč —, hogy a szlovákok figyelmét „a Tisza menti délibáb és a tipikus magyar tájak” költője ragadta meg, akinek tájverseiben saját szülőföldjük és környezetük „izgató ellentétét” fedezték fel. A rokonszenv és az emberi együttérzés melegsége különös erővel sugárzik Beniák szavaiból, mikor Juhász Gyuláról beszél [36]. Benne a szenvedő ember kelt részvétet, a mély-séges bánat döbbsenti meg és készíti ilyen szavakra: „Mit tettetek vele? kérdezi az ember, miközben olvassa ezeket az annyi vággyal és szomorúsággal teli verseket.” Azután egy személyes vallomás következik, amely újabb oldalról világítja meg Juhász Gyula és a szlovákok kapcsolatát: a szakolcai két év költői termése, a szlovák táj hangulatát őrző versek megértő embersége. „Juhász Gyula verseit, köztük a szlovák motívumokat tartalmazó szakolcaikat, nagy, kegyeletos tisztelettel tolmácsolta a fordító. Úgy nyúlt utánuk, mint valami elrejtett kincs után, amelynek ragyogása áttör a homályon. Rövid, kis versek, szonettek, amelyekben a második versszak rímélése eltér az elsőtől, — semmi különös — gondolod, kedves olvasó, de aztán a szívedbe markolnak: varázserejük van”. — Így vall Beniák Juhász Gyula verseiről.

E. B. Lukáč már 1940-ben [37] felveti azt a gondolatot, hogy érdekes volna tüzetesebben megvizsgálni a szlovák környezet nyomait a szakolcai verseken. Ezt a munkát Szalatnai Rezső végezte el, aki mint a szakolcai évek kutatója és az irodalmi kapcsolatok erősítésén fáradozó szlovákok íróbarátja, maga is nagy szerepet játszott Juhász Gyula népszerűsítésében. 1940-ben Pozsonyban megjelent tanulmánya [38] — a költő egyik nyilatkozatára támaszkodva — azt a hangulati egyezést emeli ki, amely Juhász Gyula nehéz bánatú magánya és a táj felett lebegő „szláv melabú” (Juhász Gyula kifejezése) között fennállt. Három évvel később [39] újból felemlíti a szláv melabút, mint a környezeti hatás egyik megnyilvánulását s másikként azokat „az érdekes szakolcai motívumokat jelöli meg, amelyek a később keletkezett versek egész sorában is kimutathatók. A kérdés részletes elemzését Szalatnai nemrég megjelent monográfiája tartalmazza [40]. Ebben a szerző — gondos környezetrajzzal és a verseket fahasztó élményvilág feltárásával — áttekintést ad a szakolcai motívumok egész köréből. A sajátos hangulati színeződés igazi forrását is megjelöli abban a körülményben, hogy a költő itt találta meg „a szlovák melódiát, a szlovák népi sajátosságot, amit saját költeményeiben örökít meg.” [41] A környezetből merített témák és a szlovák folklór felszívódott ízei önmagukban is meggyőzően indokolják a rokonszenvet és érdeklődést. Szalatnai kutatásai azonban fényt derítenek e rokonszenv egyéb forrásaira is. Juhász Gyula mint tanár és ember is maradandó nyomokat hagyott számos olyan szlovák tanítványa szívében, akik a későbbi évtizedekben szerepet játszottak a kulturális élet különböző területein és szeretettel emlékeztek vissza melegszívű, a szlovákok nemzeti problémái iránt is megértést tanúsító tanárakra [42]. A nemzetiségi kérdésben — ha nem is olyan kirobbanó erővel,

mint a Magyar jakobinus dala költője — a „szláv és magyar keservek” rokon-
ságát hirdette. Ő is, ami nem maradhatott titok a két háború közötti irodalom-
szerető szlovák értelmiség körében. Annál kevésbé, mivel az irodalmi kapcsola-
tok magyar hívei a másik oldalon elért minden eredményt nyilvántartottak
és elismeréssel nyugtáztak. Ez azután további munkára serkentett, mint ahogy
újabb versek fordítására ösztönzött az az apró megjegyzés is, amelyben Sza-
latnai — E. B. Lukáč Ady-kötetéről, a V mladých srdciach-ról a pozsonyi Esti
Újságban írva — megdícséri Beniakit Juhász Gyula Vidék c. versének „pará-
dés” fordításáért [43].

Mindez nem jelenti azt, hogy a szlovák sajtó többet foglalkozott volna
Juhász Gyulával, mint az itt tárgyalt másik három lírikussal. Fordítani sem
kezdtek korábban ezeknél, bár verseiből lényegesen többet ültettek át. Az elő-
zőekben érintett okok folytán azonban bizonyosra vehető, hogy az irodalom
iránt érdeklődő szlovákok körében Ady után leginkább Juhász Gyula talált
megértő fogadtatásra. Ezt támasztja alá E. B. Lukáč egyik megjegyzése is,
amely szerint „a szlovák fordítók Ady után, talán Juhász költészetéhez nyúl-
tak a legnagyobb kedvteléssel”. [44]

A nyugatosok szlovák tablóján is az ő képe a legplasztikusabban kidol-
gozott, ami a költő életművének elmélyültebb tanulmányozására vall, bár
egyes megállapítások itt is Schöpflin és Komlós Aladár szemléletének hatását
tükrözik. Leginkább E. B. Lukáč cikkén [45] érezhető, hogy erősebben tá-
maszkodott Komlós Aladár könyvére, Az új magyar lírá-ra.

Az ismertetések igyekeznek bemutatni Juhász Gyula egyéniségét, meg-
világítani költői attitűdjét. Ennek alapvető vonását a passzív vágyakozásban
jelölik meg. A Na brehu čiernych vód miniatűrjében [46] Szalatnai utal ennek
tárgyára, irányára is, amikor arról beszél, hogy a költő „alapállása a csendes,
de végtelen vágyakozás... a világ szépségei, az isten, a kedves, a művészi
tökéletesség, a Nirvána után”. Beniák véleménye szerint e költői-emberi ma-
gatarásban a passzivitásra, az akarat hiányára esik a hangsúly. Szembeállítva
Ady célratörő aktivitásával úgy látja, hogy „Juhász nem akart, nem tudott
akarni, legfeljebb álmódolni és vágyakozni.” És tovább: „Nem lázad, nem
tanúsít hősiességet, szelíden megadja magát és legfeljebb panaszlik.” Okát
is kutatja s azt az alkati ideggyengeségben látja. De feltételez valamiféle misz-
tikus sorsszerűséget is, [47] s ez Beniakra inkább jellemző, mint amennyire ta-
láló a magyar költőre.

A valósághoz való viszonyáról, világszemléletéről E. B. Lukáč mond leg-
többet, de közlései egyoldalúan e szemlélet idealista elemeit hangsúlyozzák.
A nagy francia dekadensekhez legközelebb álló magyar költőnek tartja, aki
„átérzi az emberi élet hiábavalóságát és ürességét, a lélekölő és gyilkos unal-
mat... minden dolog és minden táj tompa egyhangúságát” [48]. Ebből a
„baudelaire-i ennui”-ból kivezető fejlődési út további szakasza „a részvét az
egész szenvedő teremtet világ iránt”. Ez az egyetemes részvét válik Lukáč
szerint Juhász költői alkotó munkájának „mozgató rugójává”, az egyetlen
értékké a világon, amely kárpótol minden szenvedésért. Ezt az érzelmi-szem-
léleti alapállást egyrészt a kereszténységgel rokonítja, másrészt a buddhizmus-
ból és Schopenhauer filozófiájából származtatja, és „filozófiai panenteizmus-
nak” nevezi. Hogy Juhász Gyulának másfajta kapcsolata is volt a társadalmi
valósághoz, arra csak egyetlen utalást találunk Lukáčnál, azt, amelyben „az
emberi nyomor karavánjairól” beszél. Szalatnai szlovák nyelvű jegyzete [49]

már konkrétan mutat rá „a szegények és az elnyomottak költőjére”. A Lukáč festette irracionális világkép egyensúlyát azonban Beniák billenti helyre. Érthetően, hiszen 1957-ben már nem maradhattak rejtve azok a versek, amelyekben a szocializmus eszmevilágához kapcsolódó, forradalmi gondolkodású költő szólal meg. De Beniák korrekciója sem teljes, mert Juhász Gyula oda-fordulását a társadalmi valósághoz nem egy egész fejlődési szakaszt átfogó folyamatnak tekinti, hanem olyan kivételes alkalmaknak, amikor a költőt elborító álomvilágba egy-egy pillanatra betör a valóság reális szemlélete [50]. A „való világ realitásának pillanatait” jelző verseket idézve (A munka, A dolgozókhoz, Új vallomás stb.) Beniák azt a Juhász Gyulát mutatja be a szlovákoknak, aki „végérvényesen kinyilvánította a dolgozó emberiséghez való tartozását”, egyben „gyűlöletét is az elnyomók iránt”.

A szlovák Juhász-irodalom szinte teljes egészében megrajzolja azt a tematikai kört, amelyben a költő életműve elhelyezkedik. A szakolcai költemények, az Anna-versek és a társadalmi mondanivalót megszólaltató alkotások mellett sok szó esik az alföldi táj hangulatában fogant, vagy éppen a szűkebb haza, a Szeged-környék ihletéséből táplálkozó versekről. Többször idézett cikkében E. B. Lukáč az „egyetemes részvét”-ből vezeti le a tájverseket, amelyekhez sok indítékot nyújtott a költő tanári pályafutásának változatossága is. Különösen finom művű verseknek érzi azokat, amelyekben Juhász Gyula „a kisvárosi utcák, kapuk, házak, temetők levegőjét, a szorongás és a távolba vágyás hangulatát” ragadja meg. A legnagyobb elismeréssel mégis a szülőföld szeretetével festett kis tájképekről nyilatkozik: „De a legvarázslatosabbak Tisza menti tájai, a fűzfák mélabúja, a kalászos lírája, a tehéncsordák kolomp-hangja, a pihenő, fáradt lovak, a tücsökzene”. És tovább: „Így lesz a magyar magány, a síkság fölé hajló végtelen égbolt, az árván álldogáló gémeskutak költőjévé.” Szalatnai jegyzete a Na brehu čiernych vód-ban a szép alföldi táj-versek mellett a költemények újabb csoportjára hívja fel a figyelmet, amikor megemlíti „a magyar sorsról és népről írott szonetteket”. Beniák nem beszél a tájversekről, bár azokból is fordított. Az ő véleménye szerint — a reális látás fentemlített pillanatait kivéve — a költői ihlet leggazdagabb forrásvidéke „az álmok, látomások, vágyak és sejtelmek világa, az irrealitás”. [51]

Versei közül mintegy hatvanat fordítottak eddig szlovák nyelvre. Ezek legnagyobb része [52] V. Beniák műve. Rajta kívül E. B. Lukáč tolmácsolta még Juhász Gyulát. E versek többsége reflexív jellegű, az élet-halál, elmúlás, az egyéni sors szomorúságát panaszló költemények közül való. Számban ezek után következnek a költő forradalmi szemléletét tükröző olyan alkotások, mint a Fructidor, A munka (Práca), A dolgozókhoz (Pracujúcim) az Új vallomás (Nové vyznanie). A Milyen volt... (Aká bola...) néhány társával képviseli az Anna-verseket. Természetesen — amint ez Beniák fentebb idézett nyilatkozatából is kitűnik — a szakolcai élményekből és emlékekből táplálkozó költemények legnagyobb része is gazdagítja a szlovák válogatást. A versek keletkezési időrendjét tekintve az 1920 és 1925 közötti évek termése kapta a legnagyobb teret.

Juhász Gyula szlovák nyelvű tolmácsolása láthatólag nem járt nagyobb nehézségekkel. A személye iránt érzett nagy rokonszenv, az ismerős vershangulat megkönnyítette az eredeti tartalom átélését. A Juhász versek formai elemei és bonyolultságtól mentes stílusa sem állította különösen nehéz feladat elé a költő-fordítókat. Ezért tekinthető sikeresnek munkájuk túlnyomó része. A fordítások között Lukáč tolmácsolásaiból Az élet hegyén (Na vrchu života),

a Vigasztalásul (Pre potechu) címűeket kell kiemelni, amelyekkel szemben A panorámás (V panoptiku) alul marad a kívánt szinten. Beniák sok jó darabja között is kitűnik a Dózsa feje (Hlava Juraja Dóžu), a Souvenir, a Testamentum (Testament), az Új vallomás (Nové vyznanie), a Köszönöm (D'akujem).

Hogy mégis merülhettek fel nehézségek, amelyek fékeztek a szlovák olvasóhoz közvetített versek hatásfokát, csökkentették azok művészi értékét, azt a fordításokban fellelhető torzulások bizonyítják. Ezekből következtetni lehet a fordítói munka műhelytitkaira is. Ilyen torzulások állnak elő akkor, amikor a fordító valamilyen oknál fogva nem tudja betartani a tartalom és forma egységének a törvényét, nem képes egyszerre mind a két követelménynek eleget tenni. Úgy segít magán — mint ezt Beniáknál már láttuk —, hogy a formai hűség kedvéért a mondanivaló teljességét áldozza fel. Az ilyen jelenségek legfontosabb oka abban rejlik, hogy nem mélyül el eléggé az előtte fekvő szövegben, nem vizsgálja meg kellően a vers egyes képeinek funkcióját az egész szempontjából, nem méri fel elég gondosan az egyes szavak súlyát, stílusértékét azok környezetéhez és az egész költeményhez képest. E helyett megelégszik hasonló vagy nagyjából azonos képek, kifejezések, szavak alkalmazásával. Ilyen jelenséggel találkozunk egyebek közt az Ez a föld... c. versben. A második szakasz Juhász Gyulánál így hangzik: „Itt bújdokoltál hosszú éveken / Nehéz robotban, messze végeken / Tanítva és tanulva éjt, napot, / Megsüvegelve urat és papot”. Beniák ezt így fordítja: „Tu si sa motkal — skryval cez roky, / Vefkú mal prácu, malé nároky, / študoval, učil a sa pechoril, / kňazom a pánom si sa pokoril.” (Itt őgyelegtél — bujdosztál éveken át, a munkád nagy volt, az igényeid szerények, tanultál, tanítottál és legénykedtél, papok és urak előtt megalázkodtál.) Ez a vers a költő sűrített életrajza. Minden kis részlete fontos és pedig az eredeti jelentése szerint. A fővárosba vágyó, az irodalmi alkotó munkához kötetlen életformát igénylő költő számára a szűk körben mozgó tanári tevékenység „nehéz robot” volt s ebből semmit sem érzékeltet Beniák a „vefkú mal prácu” kifejezéssel. Hasonlóképpen élettrajzi fontosságú a „messze végeken” helyhatározó is, amelyhez semmi köze nincs a Beniák fordította „malé nároky” (szerény igények) kifejezésnek. Ugyancsak idegen a vers léghörétől — és Juhász Gyula egyéniségétől is — a pechorit sa = hetvenkedni, legénykedni ige, mint ahogy a negyedik sorban levő mondat állítmánya (si sa pokoril = megalázkodtál) sem egyenértékű Juhász Gyula szavával. A magyar megsüvegelni szó itt a hivatali függés, a kényszerű tiszteletadás állapotát is magában foglalja és nem egyszerűen megalázkodást jelent. Az eltérések oka az, hogy Beniák a jól hangzó rímek érdekében (cez roky — nároky, pechoril — pokoril) tett tartalmi engedményeket. A Beniák leleményeként önkényesen beillesztett „malé nároky” (szerény igények) nemcsak a maga helyén idegen, hanem a vers logikájába sem illeszkedik, hiszen a következő szakaszban éppen az ellenkezőjéről van szó: „És álmodoztál Párizsról.”

„A tartalom vagy a forma” hamis alternatívája teszi erőtelenné a Fructidor szlovák változatát is. Itt Beniák elsősorban a magyar versszöveg mondattanát változtatta meg, hogy elférjen a szonett keretei között. A második versszak magyar szövege a következő: „Ó, ez a dal: bilincsek törnek össze / S kardok villannak benne, pörg a dob / Újjongva zendül távoli jövőbe / És megremegnek tőle századok.” Beniák tolmácsolásában: „Ó, to je ten spev, čo okovy láme, / vyťasí šable, bije na bubon, / jasotom búri pri budúcná bráne / a vekami trasie, jak keď udrie hrom’ (Ó, ez az a dal, amely bilincseket tör-

del, kardokat ránt, dobot ver, újjongva lázít a jövő kapujánál, és megremeg-teti a korokat, mint mikor lecsap a villám.) Juhász Gyula verse ezért maxi-málisan telített feszültséggel és forradalmi mozgósító erővel, mert a Marseil-laise gyújtó hatását, következményeit önálló képekben vetíti ki. Így az *oko-zatra* irányítja a figyelmet. Az eszmét már anyagi erővé vált állapotában mu-tatja meg. Ezt sajátos mondatszerkesztéssel éri el. A felkiáltás után „Ó, ez a dal:” a következmények önállósított eseménysort alkotnak. Az ok és az oko-zatsor belső kapcsolatára a kettőspont utal. Mondattani szempontból a fel-kiáltó hiányos mondatához a kettőspont segítségével öt mellérendelt mondat kapcsolódik, amelyek a következményt konkrét képekben keltik életre, még-hozzá fokozással. Beniakit a szonett zárt keretei arra kényszerítették, hogy megváltoztassa a mondatformákat és a mellérendelt, egyenlő értékű mondat-sort alárendelt mellékmondatokká degradálja. A magas érzelmi telítettségű felkiáltó, hiányos mondatból főmondatot csinál, ezt követik az alárendelt alanyi mellékmondatok. (Ó, ez az a dal, amely bilincseket tördel stb.) Juhász Gyula szövegében mindegyik mondatnak saját alanya van: dal, bilincsek, kar-dok, dob, századok. Ez teszi a forradalmi képsort annyira feszültté, telítetté. Beniaknál az alárendelt viszony folytán a mondatoknak közös alanya van, *a dal*, kisebb hangsúlyt kap ezért a képsor és a töltése is lazább. A versszak végére pedig egészen elernyed, mert a fordító nem tudja végigvinni a foko-zást. A „megremegteti a korokat, mint mikor lecsap a villám” záróhasonlat ugyanis hibás, mert két tagja között nincs meg az összehasonlításhoz szükséges közös alap. A korok, évszázadok megrázkódtatásának képzeete ugyanis mé-reteiben, arányaiban sokkal felülmúlja a villámcsapását.

Az előzőhöz hasonló torzulással találkozunk A munka (Práca) c. vers első strófájában. A különbség csak annyi, hogy itt a tartalom teljességét meg azon az árcen sem tudta megőrizni a fordító, hogy a formai elemek közül is feláldozott egyet, méghozzá a rímet, ami Beniaknál igen meglepő, a szonett formában pedig megengedhetetlen. A magyar szövegben az első versszak har-madik és negyedik sora a következőképpen hangzik: „A munkát dalolom, ki a szabadság / Útjára visz gyász és romok felett.” Beniák így fordítja: „Ja spievam Prácu, ktorá nás privedie / ruinou žialu von na slobodu” (A munkát dalolom, amely a bánat romján át kivezet minket a szabadságra.) A fordító nem vette figyelembe, hogy Juhász ezt a verset 1920-ban, a háború és a for-radalmat elfojtó fehér terror véres eseményei után írta. A munkát, a proletár-forradalmat dicsőítő versbe nem véletlenül került a „gyász és romok felett” kifejezés. Ebben a képben a háborús és ellenforradalmi pusztítást idéző törté-nelmi háttér tükröződik. Eszmei szempontból az emeli naggyá ezt a verset, hogy a költő élesen szembeállítja a „bálványok” „gyász és rom” — világít a munkáshatalom alkotó életformájával. Beniaknál ez az ellentét s vele együtt a vers eszmei tartalma sokkal gyengébb, mert a két, konkrét történelmi tar-talmú fogalmat összevonja egyetlen metaforában: „a bánat romja”, amely egyébként logikailag is hibás szókapcsolás.

Még egy példát a különben szépen tolmácsolt A dolgozókhoz (Pracu-júcim) c. versből. Két utolsó sora így hangzik: (Vasutasok) ... „tudjátok-e, hogy egy új állomás vár, / Hol mást nem látni, mint munkásokat?” Első ol-vasásra talán nem is venni észre, hogy a szlovák szöveg kevesebbet mond, mint a magyar: (Železničari ... viete, že taká stanica raz príde, / kde, čo ruka, to všetko pracovná?) (Vasutasok ... tudjátok, hogy egyszer olyan állo-más jön, ahol ahány kéz, mind dolgozik?) Mindössze egy jelző maradt el, az

új, és a „munkások” helyébe a „dolgozó kezek” kerültek. Juhász Gyulánál a kizsákmányolás nélküli társadalom képe mégis plasztikusabb, mert a magyar szöveg új állomásról beszél s így élesen elválasztja a dolgozók társadalmát a régitől. De plasztikusabb az eredeti kép azért is, mert a „dolgozó kezek” az új társadalomnak — bár lényeges —, de csak egyik vonását, a termelési oldalát mutatják, míg a magyar szövegben olvasható „munkásokat,” — stílusértéke szerint — politikai tartalommal is telített, a munkáshatalmat jelenti.

A tartalmi módosulás sajátos esetei jönnek létre olyankor, mikor Beniák megőrzi az eredeti kép egyes elemeit, de azokat új módon szerkeszti össze, esetleg új elemmel is bővíti. A Még maradok! (Ešte zostanem) c. vers második strófájában a két utolsó sor magyar szövege: „Halálos volt a szerelem / Utódom sem lesz már nekem” Beniák szövege szerint: „mne len smrt' lásku zahudie, / potomka po mne nebude” (Nekem csak a halál zenél szerelmet, utód sem marad utánam.) Juhász Gyulánál a két sor világos logikai összefüggést mutat. A halálig tartó reménytelen szerelem még az utódokban folytatódó élet illúziójának a lehetőségétől is megfosztja a költőt. Beniák megtartja az eredeti kép elemeit és új elem hozzáadásával (zahudie = zenél) új képet alkot: a halál zenél szerelmet. Ennek azonban gondolati tartalma idegen az eredetivel szemben. Eltűnik a két sor között a logikai kapcsolat is, nem beszélve arról, hogy a fordító Juhász költészetének egyik lényeges vonását homályosítja el, azt a hűrt némítja el a versben, amely pedig mindenütt ott zeng: a nagy szerelmi csalódást, amely fő forrása a költő bánatának, alaphangulatának.

A felületes szövegkezelés az előzőektől eltérő eredményekre is vezethet, nem a gondolati tartalom csorbul, hanem a képek hangulati telítettsége, szemléleti intenzitása csökken, és ez természetesen magával rántja az egész verset. Ez a művészi értékcsökkenés úgy keletkezik, hogy a fordító nem ismeri fel a versszöveg szóelemeinek stílusértékét, vagy ha igen, nem képes azt az adott formán belül azonos stílusértékekkel helyettesíteni, vagy pedig úgy, hogy az alakzatok (figurák) hangulatsűrítő hatását nem tudja átmenteni.

Az első esetre a Milyen volt... (Aká bola...) c. költemény szlovák változatában találunk példát. A második szakasz a magyar szövegben ezt mondja: „Milyen volt szeme kékje / nem tudom már, / De ha kinyílnak össze az egek, / A szeptemberi bágyadt búcsúzó nál / Szeme színére visszarévedek”. Beniák így tolmácsolja: „Modro jej zorníc aké bolo, neviem, / no ked' sa vystrie podjesenný čas, / v lúčení snivom septembrových premien / farba jej očú zazdá sa mi zas” (Milyen volt szeme kékje, nem tudom, de ha a koraőszi idő megérkezik (szétterül) a szeptemberi változások merengő búcsúzásában szemének színe újból feltűnik előttem.) Juhász Gyulánál a hasonlat két tagja között levő szemléleti-hangulati kapcsolatra utaló szavak: kékje, egek. Ez utóbbi — az emlék mérhetetlen távolságán kívül a bágyadt kék szín képzetét is magában foglalja, a „kinyílnak” állítmány pedig még a virág képzetét is belelopja a képbe. Sőt az még tovább gazdagodik a „szeptemberi búcsúzó” szelíden belenyugvó bánatával. És mintha a költő művészi kifejező ereje határtalan volna: a kozmikus arányúvá nagyított tárgyas kép elemeit a maga szubjektumának hozzáadásával még szorosabban összekapcsolja a „visszarévedek” segítségével, amely újabb érzelmi elemmel gazdagítja a képet. Egyben a költő lelkiállapotát érzékeltetve humanizálja is azt, mélységes emberi jelentést kölcsönöz neki. Most már az „egkek” ezzel a bonyolult tartalommal, telítve utal a hasonlat első tagjára és olyan koncentrált lírai atmoszférát teremt, amely a világirodalomban is ritkaságszámba megy. Beniák ennek a páratlan művészi

alkotásmódnak a kulcsát dobta el, — vagy meg sem találta — amikor a „ki-nyílnak... az egek” és a „visszarévedek” stílusértékét nem mérlegelte eléggé.

Juhász Gyula a Milyen volt... mindhárom versszakának első sorát így végzi: „Nem (sem) tudom már”. Ez a jelentéktelennek tűnő, köznapi szavakból álló mondat a versben nyert helyzeti energiája szerint azt jelenti: valamikor tudtam, de idő és távolság elhomályosította a képzeteket. Az elhalványult emlékképek már nem is idézhetők fel az emlékezés tárgyának valóságos testi mivolta szerint, csak a természet egyes fordulóinak alaphangulatában, bonyolult színeképzetekben ragadhatók meg egy-egy pillanatra. A művészi kép dinamikája abból a kétségbeesett erőfeszítésből táplálkozik, ahogy a költő szeretné tettei érnei az elmúlás folyamatait. Ebben a természet siet a véges emlékezőképesség segítségére. Valami visszavonhatatlanul elmúlt, csak a természeti világ meghitt pillanatai idézik vissza s csak a kozmikus méretekre felnagyított bánat-élmény ad érte kárpótlást. Beniak ebben sem követte hűséggel az eredeti szöveget. A második és harmadik versszakból hiányzik a távlatteremtő „már”.

A csendes, rezignált bánat hangulatait — amelyek aláfestik egész költészetét — Juhász Gyula gyakran fejezi ki szóismétléssel, olyan szóalakzattal, amely az elmúlást szinte kézzelfoghatóvá teszi, közvetlen, érzékelhető közelségbe hozza. Ennek nemcsak érzelmfokozó hatása van, hanem „láttató”, vizuális értéke is, mert szinte látjuk, amint — József Attila szavaival — „elleng a néma kék idő”. Ilyen apparátussal készíti „lassított filmfelvételt” a messze szálló évek, a szerelem, a bánat, a víg élet hangtalan szárnycsapásairól, miközben hosszan (egy egész életen át) néz utánuk az elmúlás végtelen térségeibe. Beniak majdnem pontos szöveg-hűséggel tolmácsolja a Kérdések (Otázký) c. verset, csak éppen ezt a Juhász Gyula bánatát megszépítő, nesztelen vonulást nem képes a szemünk elé varázsolni, mert lemondott azokról a stíluseszközökről, amelyek célhoz segítettek volna. A harmadik és a negyedik versszakban alkalmaz ugyan szóismétlést, (A smútok, smútok mőj, zašlý do diaľav; A život, život, zblúdený do diaľav), de ez nem sokat segít, mert a szóismétlés a hangsúlyt is koncentrálja, Juhásznál pedig a hangsúly nem a bánat, illetve az élet szóra esik, hanem arra, hogy mindez „messze, messze elment”. Tehát maga az elmúlás fájdalmas, ez a vers mondanivalójának a lényege.

Petőfi, Ady és József Attila után Juhász Gyula verseiből fordítottak leg-többet a szlovákok. Ezek a költemények szerencsésen egészítik ki és árnyalják azt a képet, amelyet a költő népszerűsítői a fentemlített írásaikban megraj-zoltak. Hozzátenni lehet és kell is még. A szakolcai „hatszáz nap” évek múlva is visszatérő emléke és a költő — Adyéhoz közelítő — demokratikus állásfog-lalása a nemzetiségi kérdésben közös múltunk haladó hagyományai közé tar-tozik. Az 1919 után írt forradalmi, sőt a szocialista forradalmat hirdető ver-sek pedig közös jelenünkben biztosítanak megtisztelő helyet Juhász Gyulának. A szlovák Juhász-irodalom mind a két területen talál még kiaknázható kin-cseket.

JEGYZETEK

- [1] E. B. Lukáč, Nové prúdy v slovenskom básnictve. LUK. 1930. 40.
- [2] V. L. Roy levele E. B. Lukáčhoz 1931. márc. 17. Matica Slovenská 78. sz.
- [3] Idézi: Dejiny slovenskej literatúry. Vidávateľstvo Osveta. Bratislava 1960. 424.
- [4] V. L. Roy levele E. B. Lukáčhoz 1931. márc. 17. Matica Slovenská 78. sz.
- [5] Uo.

- [6] Dejiny slovenskej literatúry. 429.
- [7] SZIKLAY LÁSZLÓ, A szlovák irodalom története. Bp. 1962. 523.
- [8] Octavian Goga o novej literatúre maďarskej. Slovenské Pohľady 1913. 63. 1.
- [9] Tordai Ányos cikke a Katholikus Szemle 1910-es évfolyamában. Idézi BÓKA LÁSZLÓ, A magyar irodalom története a XX. században. Tankönyvkiadó 1961. 53.
- [10] Ady Endre a szlovák irodalomban. Bp. 1961. 8—12.
- [11] E. B. LUKÁČ magyar nyelvű cikke: Ady Endre a szlovák irodalomban. A Reggel, 1927. nov: 20.
- [12] Večerná blýskavica. Antológia z maďarskej poézie XX. storočia Slovenský Spisovateľ. 1957. 460.
- [13] ŠTEFAN KRČMÉRY, Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry. Matica Slovenská. 1943. II. 209.
- [14] Uo. 210.
- [15] ERNEST KÁZMÉR, Moderná maďarská literatúra. Prúdy 1925. 393.
- [16] KÁLMÁN VARGHA, Cesty Zsigmonda Móricza po Československu. Slovenské Pohľady 1958. 1. sz. 98—116.
- [17] (L): Prednáška maďarského spisovateľa Móricza. Slovenský Večerník. 1932. január 20.
- [18] ŠTEFAN KRČMÉRY i. m. 209.
- [19] E. B. LUKÁČ, Nové Prúly v slovenskom básnictve. LUK. 1930. 40.
- [20] Pre potechu. Elán. 1930. október.
- [21] ZIGMUND MÓRICZ, Maďari na Slovensku. Prúdy 1931. 232.
- [22] K.: Anarchia v maďarskej prozodii. Slovenské Pohľady 1932. 189.
- [23] (L): Najväčší súčasný básnik maďarský v Bratislave. Slovenský Večerník 1932. október 15.
- [24] Ady Endre a szlovák irodalomban. 34—40.
- [25] E. B. LUKÁČ, Ady a dekadencia. Pavlovi Bujnákovu pamiatnik. „Akadémia” kiadás. Bratislava. 1933. 72.
- [26] Slovenské Pohľady, 1933. 228.
- [27] Lč.: Ady a slovenská literatúra. Slovenský Večerník. 1934. apr. 11.
- [28] E. B. LUKÁČ, Básne. Družstevní práce. Praha. 1936.
- [29] E. B. LUKÁČ, Výmena duchovných produktov. Elán. 1939. szept.—október.
- [30] E. B. LUKÁČ, Kosztolányi Dezső. Elán. 1939. november.
- [31] E. B. LUKÁČ, Juhász Gyula. Elán 1940 január.
- [32] Babits Mihály: Miesto spovede vierovyznanie. Elán 1941 szeptember.
- [33] Na brehu čiernych vôd. Výber z modernej maďarskej lyriky. Sostavil a poznámkami opatril REZSŐ SZALATNAI. Elán, nákladom Concordie. Bratislava. 1943.
- [34] I. m. 12.
- [35] Večerná blýskavica.
- [36] Večerná blýskavica. 454. 1. és 456.
- [37] E. B. LUKÁČ, Juhász Gyula. Elán. 1940 január.
- [38] SZALATNAI REZSŐ, Juhász Gyula Szakolcán. Szlovákiai Magyarok Kincsestára. Kiadja a Toldy Kör. Bratislava—Pozsony. 1940.
- [39] Na brehu čiernych vôd. 57.
- [40] SZALATNAI REZSŐ, Juhász Gyula hatszáz napja. Magvető könyvkiadó. Budapest. 1962.
- [41] I. m. 180.
- [42] I. m. 87—90.
- [43] A cikket teljes terjedelmében átvette az Elán 1941 októberi sz.
- [44] Na brehu čiernych von. 13.
- [45] E. B. LUKÁČ, Juhász Gyula. Elán 1940 január.
- [46] I. m. 57.
- [47] Večerná blýskavica. 454.
- [48] E. B. LUKÁČ, Juhász Gyula. Elán 1940 január.
- [49] Na brehu čiernych vôd. 57.
- [50] Večerná blýskavica. 455.
- [51] I. m. 454.

ЛИРИКИ ЛИТЕРАТУРНОГО ЖУРНАЛА «НЮГАТ» И НОВАЯ СЛОВАЦКАЯ ЛИТЕРАТУРА

И. Чукаш

Литературный журнал «Нюгат» был органом выступившей в начале XX. века новой венгерской литературы. Он собирал вокруг себя писателей и поэтов, стремившихся — с помощью новых средств литературного выражения — к передаче нового буржуазного жизнеощущения, к неприкрашенному изображению венгерских общественных условий. На их творчество, особенно в начале их творческого пути, значительно влияние имел символизм. Рядом с ведущей фигурой новой венгерской литературы, Э. Ади самые значительные поэты среди лириков «Нюгата»: Михай Бабич, Дежё Костолани, Дьюла Юхас и Арпад Тот.

В настоящей статье рассматривается связь между новой венгерской и словацкой лирикой. Автор сравнивает два литературных направления, указывая на их общие черты и на различия между ними. Далее он даёт исторический обзор того, что в последние десятилетия какой отклик нашли в словацкой литературе журнал «Нюгат» и известные лирики этого поколения (за исключением Э. Ади, восприятие лирики которого в словацкой литературе автор уже изучал в ранее опубликованной статье). В третьей части автор анализирует образы Михая Бабич, Дежё Костолани, Дьюла Юхас и Арпад Тот, созданные в газетных и журнальных статьях в Словакии. Анализируются также переводы и стихотворений на словацкий язык. (В этой части содержится только глава о Дьюла Юхас.)

DIE LYRIKER DER NYUGAT UND DIE MODERNE SLOWAKISCHE LYRIK

von I. CSUKÁS

Die Zeitschrift Nyugat war das Organ der sich am Anfang dieses Jahrhunderts sich entfaltenden modernen ungarischen Literatur. Sie versammelte diejenigen Dichter u. Schriftsteller um sich, die mit neuen Mitteln der Kunst das moderne bürgerliche Lebensgefühl auszudrücken, die gesellschaftlichen Verhältnisse des Landes ungeschminkt darzustellen trachteten. Auf ihre Gestaltungsweise hatte — besonders zu Beginn ihrer Laufbahn — der Symbolismus eine erhebliche Wirkung ausgeübt. Von den Lyriken des Nyugat waren — neben der führenden Persönlichkeit von Endre Ady — Mihály Babits, Dezső Kosztolányi, Gyula Juhász und Árpád Tóth die bedeutendsten.

Die gegenwärtige Arbeit hat die Beziehungen zwischen der ungarischen und der slowakischen Lyrik zum Gegenstand. Es wird ein Vergleich der beiden literarischen Richtungen angestellt, ihre gemeinsamen Merkmale und Unterschiede werden aufgezeigt. Im weiteren wird ein geschichtlicher Überblick des literarischen Nachhalls der grossen Lyrikergeneration der Nyugat — ausser Ady — in der slowakischen Literatur der vergangenen Jahrzehnte gegeben. (Mit der Aufnahme der Dichtung Endre Adys bei den Slowaken befasst sich eine frühere selbständige Arbeit des Verfassers.) Der dritte Teil der Arbeit zeichnet das slowakische Porträt von Mihály Babits, Dezső Kosztolányi, Gyula Juhász und Árpád Tóth, wie es sich in den zeitgenössischen slowakischen Artikeln und Rezensionen widerspiegelt und gibt dabei eine analytische Bewertung der slowakischen Übersetzungen ihrer Gedichte. (Hier wird aus dem dritten Teil bloss der auf Gyula Juhász bezügliche Abschnitt wiedergegeben.)

MAGYAR HANGZÓK HELYETTESÍTÉSE A HAZAI SZLOVÁK NYELVJÁRÁSOK JÖVEVÉNYSZAVAIBAN

Írta: DRAHOS ÁGOSTON

A magyarországi szlovák nyelvjárásoknak viszonylag gazdag irodalma van. A csehszlovák kutatók közül JOZEF ŠTOLC, PAVEL ONDRUS és KONŠTANTÍN PALKOVIČ foglalkozott részletesebben a hazai szlovákok nyelvjárásaival [1].

A magyarországi kutatók közül legjelentősebbek SIPOS ISTVÁN, BALECZKY EMIL, KIRÁLY PÉTER, GREGOR FERENC munkái [2].

Míg a csehszlovák kutatók a magyarországi szlovák nyelvszigeteket a nyugat-, közép- és keletiszlovák nyelvjárás szempontjából rendszerint egyszerre, tehát nem fálvanként, településenként vizsgálják, addig a magyar kutatók elsősorban monografikusan dolgozzák fel egyes szlovák falvak, tájak nyelvjárását. E kétféle feldolgozás szerencsésen kiegészíti egymást, valamennyi munkában elegendő bizonyító anyagot találunk az egyes nyelvjárási jelenségekkel kapcsolatosan.

A szerzők egybehangzóan megállapítják, hogy a magyarországi szlovák nyelvjárások egymással nagy mértékben keveredtek, így pl. a nyugatszlovák nyelvjárásban (a dunántúli nyelvterületen Esztergom és Komárom környékén, de elsősorban a Pilisben) igen sok középszlovák jellegzetességet találhatunk. Közismert tény továbbá az is, hogy a hazai szlovákság szókincese jóval szegényebb a felvidéki szlovákság szókincsénél, ami érthető és természetes következménye egyrészt az itteni állandó magyar környezetnek, másrészt az 1918 utáni különválásának. Ettől kezdve ugyanis ez a nyelv Szlovákiában a hivatalos nyelv szerepét töltötte be. Ismerve a nyelv óriási jelentőségét a politikai, gazdasági, tudományos és kulturális életben, elképzelhető az a hallatlan méretű fejlődés, amelyben a szlovák nyelv az utóbbi 45 év alatt keresztülment.

Más a helyzet a magyarországi szlovákok esetében. A mintegy 230–250 évvel ezelőtt ide telepedett szlovákok igyekeztek megtartani őseik nyelvét, melyet ma is teljes mértékben használnak családi körükben, a szomszédokkal, falubeliekkel való érintkezés során. Itteni új otthonukban az idegen környezet következtében nemzedékről nemzedékre egyre jobban elsajátították a magyar nyelvet is. Így váltak szlovák anyanyelvük, népi szokásaik, dalaik megtartása mellett csaknem tökéletes bilingvistákká [3].

E tekintetben természetesen igen nagy eltérések is lehetségesek: elsősorban a fiatalabb nemzedék az, amelyik jobban beszéli a magyar nyelvet, míg a legidősebb generáció (pl. a családban a szülők és a nagyszülők) jobban tud szlovákul mint magyarul. De nemcsak az életkor szerint találunk különbsé-

geket a bilingvizmus tekintetében. Sok helyen, főleg az ipari vidékeken, ahol a magyar környezet hatása is intenzívebb, a szlovák lakosság jobban beszéli a magyar nyelvet mint a szlovákot. Szókincse egyre szűkebb területre korlátozódik s szlovák nyelvű társalgásába mind több magyar szót és kifejezést kever.

Nyelvük fejlődését (sokszor helyesebb lenne „visszafejlődésről”, „fogyásról” vagy „kopásról” beszélni) leginkább szókincsük felmérésével, vizsgálataival állapíthatjuk meg. A szókincs ugyanis a nyelvi struktúrának az a része, amely a legérzékenyebben reagál a társadalmi, gazdasági, politikai változásokra, a mindennapi élet behatásaira.

A magyar nyelv hatása a hazai szlovákok szókincsére kezdettől fogva, tehát a XVIII. sz. 20–30-as éveitől igen intenzív. Persze, a betelepült szlovákoknak már akkor is voltak magyar jövevényszavaik, hiszen a közös hazában az érintkezés folytán — bármilyen ritka is volt ez akkor — az egyik nyelv hatással volt a másikra. Ez nyilvánvaló a nyelvnek mint társadalmi jelenségnek a szerepéből.

A magyar szavaknak, kifejezéseknek tömegével történő átvétele azonban csak a jelenlegi lakóhelyükre való településsel kezdődik. Új hazájukban a gazdasági és társadalmi fejlődés során új dolgokkal, új fogalmakkal kellett megismerkedniük. Ezeknek új elnevezést kellett adni, ami részben fordítással történt, pl. *hor dat* — felad (valamit a postán), *hor zat* — felvesz (összeír, számba vesz), de még inkább a magyar kifejezés átvételével: *álomáš*, *vižgálat*, *igazgatoú*, *čopot* stb.

A magyarból átvett szavak a szlovák nyelvjárásban természetesen bizonyos hangtani változáson mentek keresztül. Hozzáidomultak a szlovák kiejtéshez, vagyis a jövevényszavak magánhangzóit a legközelebbi nyelvjárási hangokkal helyettesítették és helyettesítik ma is. A hangváltozás azonban korántsem rendszeres és egyértelmű. Először is meg kell különböztetnünk régi és új átvételeket. A régebbi átvételek esetében feltétlenül végbement az alkalmazkodás, érvényesült a tipikus szlovák artikuláció, pl. *csősz* > *čejs*, *műhely* > *míhel*, *kastély* > *kaštil*, *béres* > *bíreš* stb. Az újabb átvételeknél hol végbemegy a hangváltozás, hol meg átveszik a magyar magánhangzókat, így pl. *közért*, *ötös*, *rendőr*, *főhadnat*, viszont Békéscsabán és környékén megtalálható a *rendőr* > *rendír*, *rész* > *rís* hangváltozás is.

Az eddigi kutatások azt igazolják, hogy minél tökéletesebb a szlovák települések bilingvizmusa, annál kisebbek a különbségek a magánhangzók kiejtésében. Ez pedig a fiatal és a legifjabb nemzedékeknel van így, amelyek csaknem tökéletesen ejtik ki az *ö*, *ő*, *ü*, *ű* — a szlováknak egyébként teljesen idegen — hangokat. P. Ondrus megjegyzi, hogy főleg az asszonyok azok (legalábbis faluhelyen), akik kevésbé beszélik a magyar nyelvet és a magyar hangokat nyelvjárásuk legközelebbi hangjaival helyettesítik.

A továbbiakban bemutatunk néhány tipikus esetet, amikor a hazai szlovákok a magyarból átvett szavakban saját hangzórendszerüknek megfelelő hanghelyettesítést használnak.

A magyar nyelv mint állandó környezet nagy mértékben befolyásolja a szlovák nyelvjárást beszélők hangképzését, ami legszembetűnőbben az $a, \dot{a}$ hangok artikulációjában jut kifejezésre. Míg e hangok magyar kiejtésében a labializáltság érvényesül, a szlovák irodalmi kiejtésnek ez teljesen idegen. A magyarországi szlovák nyelvterületen azonban más a helyzet. Az együttélés következtében a szlovák lakosság e hangokat saját nyelvi kifejezéseiben is — eredeti illabiális jellegüktől eltérően — jóval zártabban, és labializáltabban ejti. Ez a jelenség különösen annak szembetűnő, aki megszokta e hangok illabiális artikulációját. Azoknál a hallgatóinknál, akik magyar középiskolában érettségiztek, de származásukra nézve szlovákok, azt tapasztaljuk, hogy az eredeti szlovák szavakat is erősen labializált $a, \dot{a}$ -val ejtik: *čítaľa som pekní román, nemám peňazí*... Persze, fontos körülmény, hogy idősebb vagy fiatalabb generációról van-e szó. Míg az idősebbeknél sokszor ismeretlen, vagy legalább sokkal kisebb mértékű a labializáltság, a fiataloknál igen sok esetben ez a domináló.

Igy természetes, hogy a magyarból átvett szavakban még inkább érvényesül az $a, \dot{a}$ zártabb ejtése, pl. *álam, baleset, fogaš, hivataloš, igazgató, irka, láda, sám, sám tan, táška, vízga stb.* (Pilisszentkereszt), *adou, ajándík, álomáš, ápolou* (Mezőmegyer), *dár, čapat, járván, kančou, orvošág, raktároš, tanác. válatat, vašutaš, vároš, zársámadás stb.* (Békéscsaba). *zársámadás stb.* (Békéscsaba).

Érdekes jelenséget tapasztalhatunk különösen az újabb átvételek esetében. Ekkor ugyanis az ún. *ritmikái törvény* nem érvényesül és az átvett szóban egymás után következnek hosszú szótagok: *áláš, čárdáš, járášbiroušág, zársámadás, húšvágou* (Békéscsaba), de megtalálható a szótagrövidülés is, pl. *lám pás > lampáš, tányér > taňír* (Pilisszentkereszt), *izlés > izlíš* (Tótkomlós).

Találunk példát az $a > o$ változásra is, pl. *lábás > láboša, láboška* (Békéscsaba), bár az is lehetséges, hogy a szót a magyar nyelvjárásból vették át és megtoldták az a hanggal, talán a magyar birtokos alak hatására, vagy a szlovák „misa”, „miska” mintájára.

Összefoglalva: az $a, \dot{a}$ kiejtése a hazai szlovák nyelvjárásterületeken a szlovák köznyelv szempontjából labializáltabb, magyarosabb; a magyar fülnek azonban nyíltabbnak, illabiálisnak tűnik, különösen a rövid a esetében.

o, ó

A magyarból átvett szavakban a rövid o csaknem minden esetben változás nélkül megtalálható: *kormánš, čoport, vároš, orvošág* (Békéscsaba), *sálođa, fogaš, mozi* (Pilisszentkereszt). Előfordul azonban az $o, ó > u, ú$ változás is: *óvoda > uvoda* (Tótkomlós), *vánkoš > vánkúš* (Pilisszentkereszt). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy sokszor nem a magyar köznyelvi alakot veszik át, hanem a magyar nyelvjárási kiejtés lesz irányadó az átvett szóban.

* Megjegyezzük, hogy az $a, \dot{a}$ hangokat a szlovák nyelv szempontjából együtt kell tárgyalnunk, mert közöttük kvalitatív különbség nincs, csupán időtartamban térnek el; továbbá a szlovák nyelvterületen mindkettő illabiális jellegű. (Vö.: Stolic, Ondrus és Palkovič idézett munkáit, 1. sz. jegyzet.)

A hosszú *ó* szereplése már sokkal bonyolultabb, helyettesítése az esetek többségében bekövetkezik. E tekintetben azonban élesen el kell választanunk a hazai nyugati nyelvjárásterületet a közép- és kelet-szlovák nyelvjárásterülettől. A sokkal nagyobb középszlovák nyelvjárásban a hosszú magyar *ó*-t *o* + bilabiális *u*-nak értékelik, s így az *ó* > *ou* hangváltozás az egész nyelvterületen csaknem következetesen végbemegy, és pedig mind a szó belsejében, mind pedig szóvégi helyzetben. Erre bőséges bizonyító adatunk van:

akastou, boršou, ápolou, átjáróu, autou, apouka, apouš, čakou, cipou, darálou, dugou, favágou, fijouke, húsvágou, hintou, jousák, igazgatou, igazgatouka, kančou, kuckou, mamouka, mamouška, önkisológou stb. (Békéscsaba, Mezőmgyer, Tótkomlós).

Előfordul ugyanezen a nyelvterületen az *ó* > *ou* változás is: *jousák, mamouka, apouš, apouka, Komlóuš, Makouško* stb.

Végül van adatunk a középszlovák nyelvterületen arra is, hogy a magyar hosszú *ó* az átvett szóban megőrződik, ez a jelenség azonban ritka és csak egyes átvételekre jellemző (após, šóska, sóval, tót stb.).

Más a helyzet a Pilisben és általában a nyugatszlovák nyelvjárásterületen. Itt nem ment végbe az *ó* > *ou* változás, mert a bilabiális *v* (*u*) itt ismeretlen, azért ez a változás is ki van zárva. Ezen a nyelvterületen a hosszú *ó* legtöbbször változatlan marad és egyszerűen *ó*-nak mondják: *adó, behívó, čónak, gója, fojošo, kapčoló, rádió* (Pilisszentkereszt).

Csak a régi átvételeknél tapasztalhatunk egyes esetekben eltérést. A hintó > hintof (ov), hajó > hajof (ov) esetekben az *ó* > *o* + *f* változás történt. Ragozott alakban már az *-ov* végződés érvényesül: *do hintova, do hajova, na hintove, na hajove*. [5] Gregor Ferenc *Pilisszántó szlovák nyelvjárása* c. diszsertációjában (304. l.) megemlíti, hogy a két nyelvűség ideje alatt átvett *-ó* végű szavak az egyes nom.-ban az *-ó* hangot megtartják, a többi esetben viszont *-š*-el bővülnek. Ez teszi lehetővé, hogy e szavakat a hímnemű paradigmák szerint ragozhassák: *igazgató-igazgatóšovi, tűzoltó-tűzoltóši, na dobogóši* stb. Így keletkezett a magyar mackó (ruhá)-ból *mackóše* mint pl. tantum. (A középszlovák nyelvjárásban viszont ezt mondják: *igazgatouvia, ápolouvia* stb.)

ë, é, ö, ő*

Az *ë, é* hangok kiejtését a szlovák nyelvjárásterületeken nagy mértékben befolyásolja e hangoknak magyaros, azaz nyíltabb ejtése. Artikulációja tehát eltér a zártabb ejtésű szlovák *ë, é* kiejtésétől, ami főleg a szlovák irodalmi kiejtéshez szokott fülnek szokatlan. E tekintetben hasonló a helyzet az *a, á* kiejtéséhez. Így az *a, á, e, é* hangok kiejtésén mérhető le leginkább, hogy a hazai szlovákság nyelvére fonetikai tekintetben milyen nagy hatással van a magyar nyelvi környezet.

Viszont a velükszületett hangképzési sajátság folytán mégsem annyira nyílt az *e, é* hangok artikulációja, hogy a magyar fül észre ne vegye a magyar-nál zártabb, szlovákosabb kiejtést: *ešet, emelet*. Különösen az idősebbek beszédeiben figyelhetjük meg ezt a jelenséget.

* Megjegyezzük, hogy a szlovák *e, é* hangok között — ugyanúgy, mint az *a, á* hangok között — nincs minőségi eltérés, mindkettő zártabb ejtésű a magyar *ë, é* hangoknál.

E magánhangzók az átvett szavakban részben változatlanok maradnak, részben más magánhangzókkal helyettesítik őket. E tekintetben elég változatos a helyzet.

A rövid magyar *e*-t rendszerint nem helyettesítik más hangzóval, csak kissé zártabban ejtik: *betőrou*, *bintetiš*, *emelet*, *ešerňou*; *keritiš*, *mentou*, *pedik*, *rendelou*, *rendezou*, *šegid*, *vendig* (Békéscsaba, Mezőmegyer), *balešet*, *dősteš*, *feleluvat*, *elnök*, *értešitő*, *rendőr*, *vezeték* (Pilisszentkereszt).

Találunk példát az *e* > *a* változásra a szó belsejében is, de még inkább szóvégi helyzetben: *cserélni* > *čarovat* (Mezőmegyer), *cinke* > *cinka*, *zsemle* > *žemla* (Pilisszentkereszt), *penge* > *penga*, *nővérke* > *nővérka*, *nénike* > *nénika* (Békéscsaba, Örménykút).

A hosszú magyar *é* az esetek többségében hosszú *í*-vé változott. A két-nyelvű területeken közismertek a következő jövevényszavak:

bíreš, *bekípzelt*, *bíjeg*, (vagy *bileg*), *bíliše*, *ellenzik*, *felvitel*, *fizetiš*, *íjeliőr*, *izliš*, *kaštil*, *keritiš*, *kertis*, *kaparik*, *vezetík*, *tañir*, *regiñ*, *terviñ*, *írdekluvat*, *riteš*, *rís* stb.

A középszlovák nyelvjárásban megtalálható az *é* > *ej* változás is: a *riteš* mellett használják a *rejteš* szót (sétálovat' > šejtálovat').

A *portéka* szót Békéscsabán *partíka*-nak mondják. Van példa arra is, hogy a magyar *é* az átvett szóban megrövidül: *fércelni* > *fercovat* (Mezőmegyer). Ugyancsak Békéscsabán található: *létra* > *lojtra*. Ez utóbbi esetben lehetséges, hogy német átvételről van szó.

Ezenkívül számos olyan szót is használnak, amelyekben a hanghelyettesítés nem következett be, elsősorban a tulajdonnevekben: *Békéscsaba*, *Bécs*, *Béla*, *Éva*, *Erzsébethéj*, továbbá egyes szakkifejezésekben: *áttelepítés*, *értekezlet*, *hasomélvezet*, *jóvátétel*, *kékkő*, *sénbáňa*, *šüteméňe*, *történelem* stb. [6] Viszont Tótkomlóson gyakori az *Éva* mellett az *Iva* alak is (*é* > *i*).

A rövid magyar *ö* helyett a szlovák nyelvjáróterületeken rendszerint *e*-t mondanak, amelyet ajakkerekítés nélkül, tehát illabiálisan képeznek. Erre bőseges bizonyító adatunk van:

gerega vagy *gerečá* (nemcsak görögdinnyét, hanem általában dinnyét jelent), *örökváltság* > *eregválčák*, *önkiszolgáló* > *enkisolgálou*, *göndör* > *genderiví*, *elnök* > *elnek*, *görhe* > *gerheň*, *csömör* > *čemer* (*Csömör* > *Čemer*), *Örménykút* > *Ermíňkút*, *hörcsög* > *herčog*, *Dömötör* > *Demeter*, *könyvtár* > *keňftár*, *körgát* > *kergát*, *központ* > *kespont*, *Körös* > *Kereš*, *Tisalek* > *Tisalek*, *törek* > *tereka*, *Török* > *Terek* stb.

A hosszú *ő*-t *é*-vel, *ej*-jel, szóvégi helyzetben pedig *ou* diftongusszal helyettesítik.

ő > *é*: *szőke* > *sékaví*, *pörkölt* (*pörköt*) > *perkét* (Pilisszántó) [7], *csősz* > *čés* (Nyíregyháza, Nagycserkesz);

ő > *ej*: *csősz* > *čejš* (Szarvas), *csengő* > *čengej*, *gőzös* > *gejzeš* (Békéscsaba), *szőke* > *sejkaví* (Tótkomlós);

ő > *ou*: *pengő* > *pengou*, *brigádvezető* > *brigádvezetou*, *esernyő* > *ešerňou*, *mentő* > *mentou*, *szelelő* > *serelou*, *csecsemő* > *čecemou*, *bölcső* > *belčou*, *értesítő* > *értesitou* (Békéscsaba).

A *cipellőt* (*cipőt*) Békéscsabán és környékén *cipela* (*cipele*)-nak mondják, a rendőrt *rendír* (*rendírka*)-nak. Itt tehát *ő* > *a*, *e*, ill. *ő* > *í* változással állunk szemben.

Mezőmgyeren a repülő(gép) > repilov, tehát ő > ov (ou) változás történt.

Számos esetben azonban, különösen az újabb átvételekben, továbbá a nyugati nyelvterületen megmaradt az ő, ős: *elnök, értešitő, bűnös, főhadnat, esőkabát, köňv, teleköňv, örökös, ötös* stb.

i, í, ü, ű

A magyar i, í-t a legtöbb esetben változás nélkül vették át a szlovák nyelvjárásba: *irka, tinta, iroda, irodalom, vižga*. A szóvégi -i is legtöbbször változatlan maradt: *mozi, báči, Bandi, Jani, Janči, Jőži, Kati, Erži* stb. Ugyanakkor használják a *Kata, Katka, Erža* alakokat is. Állatneveknél is gyakori az -i-végződés: *Laci, Šaňi, Manci, Beži*.

Mezőmgyeren a *cirokot curok*-nak mondják.

A magyar ü, ű az átvett szavak egyrészében megőrződött — különösen az újabb átvételekben —, de nagy számban találkozunk az ü, ű > i, í változással is:

szürke > *sirkaví*, *büntetni* > *bintetuvat*, *műhely* > *míhel* (*mihel*), *gyűlés* > *díliš*, *fűtőház* > *fitouház*, *műszak* > *mísak*, *bükköny* > *bikeň*, *sürgöny*, > *širgeň* stb.

Számtalan szóban azonban megmaradt a magyar ü, ű:

šüteměne, bűnös, felüđelő, fedversünet, közđülés, művis, művezetou, fürdősoba, üzem stb.

A fenti áttekintés alapján megállapíthatjuk, hogy a hazai szlovák nyelvjárások magyar jövevényszavaiban a magánhangzók kétféleképpen viselkednek:

1. vagy megtartják eredeti hangzásukat, ami főleg az újabb átvételek esetében a legifjabb nemzedéknél tapasztalható;

2. vagy pedig hozzáidomulnak a szlovák nyelv hangrendszeréhez, amikor is a következő tipikusabb változást mutatják:

ó > ou, ov: *čákov, hintov*

ö > e: *gerega, kepeň*

ő > é, ej, ou: *sékaví, čejš vezetou*

é > í: *sázalík, ríteš*

ü, ű > i, í: *sirkaví, míhel*.

§

Az alábbiakban kiegészítésképpen nyelvjárási szövegeket közlünk:

Začali ma zubi bolet. Vše ma edon, zas druhí vyxiťiv. Misela som tájď g doktorovi. Tem ma poslav hñeď do kórházu do Duli. Posadili ma do stouca. Vipeckali mi usta, nővérka mi xiťila hlavu, aj féorvoš aj alorvoš boli okolo mne. Višklbli mi dva zubi, velmej ma domordovali. Vraveli, že bi boli aj dvacat zubov vitrhli pod tem čas. Vše mi zas vitrhli edon, f pondelok, v utorok zas, dovena osem zubov. Tieto šecke mi boli fertězuvaňije. Potom mi položili vatu do celofánu, tu misím nosiť. Bolia ma djasná, najme keď dúxa vetor.

Moja džovka Eržika sa učí. Xce biť brigádvezetouka pri kurencax. Na Orošháze sa učí. Dostáva aj cez tento čas peňiaze, osemsto forintov. Rada som tomuto, lebo jim xcem šakovo zadovážiť, žebi mali, keď sa povídávajú. Naveki sa velmej dobre učila, aj teraz mala sáme ötöš. Troxe je samopašná, vravela som jej už, žebi mala starosť na sebe, lebo takto dobre sa jej nikdy nebuďe vodiť. Vela džovčeňtec jix je tam, ľahko potom voľáku samopaš vikonaju. A rodič misí biť prisni g deťatu.

Elmondta: Török Jánosné (*Terečka vagy Terekova žena*), Örménykút.

Ja robím pri koňax. Teras som na kuxiňi. Zafčasu stávam, o pó štvrtej misím tájd. Vela ci jesto z inakeďe, jesto tam Románi, Maďari. Tavo jim nosím na zeme f kupáx. Robia šíni k šertéštelepu, nosia zem a kladu talpfi. Máme vela sviňó, tie xovajú takarmaňóši. Máme dvetisíc petsto birkó. Birke bívajú na Melišóskom sálaši. Pasu jix na čabačúdskom páškove. Robia tam aj garádi, rúri kladu do nix, tam póde artírka g birkám.

Ta zbaví ako zarobím. Aj minúlom mesiaci som dostav tisíc petsto forintov. Zem nimame, len okolo sálašu edom ujer a potom ot toho záleží, kto kelko deťi má. Kto nima deťi, tem má šesto kvadrátov, kto má viac deťi, tem dostaňe mali ujer iletmiňku. Veď je to teras tak, každí misí tájd voľaďe do roboťe, alebo na álamskúo, alebo do čoportu.

Elmondta: Török János (*Ján Terek*), Örménykút.

JEGYZETEK

- [1] J. ŠTOLC, Nářečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku (A magyarországi három szlovák nyelvsziget nyelvjárása). SAVU 1949. P. ONDRUS, Stredoslovenské nářečie v Maďarskej ľudovej republike (Középszlovák nyelvjárások a Magyar Népköztársaságban). SAV 1956. K. PALKOVIČ, Z vecného slovníka Slovákov v Maďarsku (A magyarországi szlovákok szókincséből). Jazykovedné štúdie II. (1957) 298—353.
- [2] I. SIPOS, Geschichte der Slovakischen Mundarten der Huta- und Hámor- Gemeinden des Bükk-Gebirges. Budapest 1958. E. BALECZKY, Vengerszkije zaimstvovanyije v lemkovszkom govore szela Komlóška v Vengriji. Studia Slavica IV. (1958) 23—45. MÁRKUS LAJOS, A bokortanyák népe. 1943. GREGOR FERENC, Kandidátusi disszertáció. Kézirat. KIRÁLY PÉTER, A keletiszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei. Akadémia 1953. KIRÁLY PÉTER, Beitr ge zur Frage der Mundartmischung. Studia Slavica VIII. (1962).
- [3] GREGOR FERENC, i. m. (274. l.) 80—100 évre becsüli azt az időt, amióta az itteni szlovákság két nyelven beszél s mintegy 150 évig tartott a teljes kétnyelvűség kialakulása.
- [4] ONDRUS, i. m. 20.
- [5] GREGOR, i. m. 303
- [6] ONDRUS, i. m. 21.
- [7] GREGOR, i. m. 307

ЗАМЕНА ВЕНГЕРСКИХ ГЛАСНЫХ В ЗАИМСТВОВАНИЯХ СЛОВАЦКИХ ДИАЛЕКТОВ В ВЕНГРИИ

А. Драхош

Предки словацкого населения, живущего на территории Венгерской Народной Республики, поселились здесь около 230—250 лет назад. Благодаря постоянной венгерской языковой среде, они, из поколения в поколение, всё больше усваивали венгерский язык и стали, таким образом, двуязычными.

В 1918 г., с образованием Чехословакии, они полностью оторвались от своих братьев, живущих в Словакии, поэтому и их язык не мог развиваться вместе со словацким литературным языком, их словарный запас обогатился очень многими венгерскими заимствованиями.

Гласные слов, заимствованных из венгерского языка, не остались однако без изменений в словацком диалекте. Словацкое население заменяло чуждые для него звуки наиболее близкими звуками, соответствующими его собственной артикуляции и преломляло их к собственной системе гласных.

SUBSTITUTION UNGARISCHER SELBSTLAUTE IN LEHNWÖRTERN DER SLOWAKISCHEN DIALEKTE IN UNGARN

von Á. DRAHOS

Die Ansiedlung der Vorfahren der slowakischen Bevölkerung in dem Gebiete der Ungarischen Volksrepublik erfolgte vor etwa 230—250 Jahren. Infolge des andauernd ungarischen Sprachmilieus eigneten sie sich die ungarische Sprache von Generation zu Generation mehr und mehr an und wurden so bilingual.

Seit 1918 — der Bildung der Tschechoslowakischen Republik — waren sie von ihren Brüdern in der Slowakei gänzlich abgeschlossen, so konnten sie auch mit der Entwicklung der slowakischen Sprache nicht Schritt halten; ihr Wortschatz vermehrte sich um zahlreiche ungarische Lehnwörter.

Die Selbstlaute der vom Ungarischen übernommenen Wörter blieben aber in den slowakischen Dialekten nicht unverändert. Die slowakische Bevölkerung ersetzte die ihr fremden Laute durch die nächstehenden, die ihrer Artikulation entsprachen und glich sie ihrem eigenen Lautsystem an. Es werden in der Arbeit die kennzeichnendsten Substitutionen vorgeführt und illustriert.

A HE MÓDOSÍTÓ SZÓ SZEREPE A MONDATBAN

Írta: ERDEI MIHÁLY

A nyelv legfőbb funkciója a gondolatoknak anyagi, nyelvi burokba öltöztetése, a gondolatoknak másokkal való megérttetése. [1]

„Gondolkodó tevékenységünk során (nyelvi anyag alapján) két vagy több fogalmat sajátos módon egymásra vonatkoztatunk. Ha az így keletkező gondolatnak hangcztatással nyelvi kifejezést adunk: valamiről valamit mondunk, vagy kérdezőnk — mondatot mondunk.” [2]

A mondatok nyelvtani jelentésük, s egyúttal a beszélő megnyilatkozási szándéka szerint különbözőek. Ha összehasonlítjuk „*Moszkvába utazott*”; „*Nem Moszkvába utazott*”; „*Nem érdekel ez a könyv*”; „*Érdekel ez a könyv*”; „*Ő mondta ezt*”; „*Nem ő mondta ezt*” stb. mondatpárokat, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy ezek a mondatok látszólag, helyesebben anyagi összetételük illetően hasonlóak, de eltérők. Eltérők, mert tartalmuk más-más viszonyt jelölnek. Ez a különbség nem az egyes szavak formájában jelentkezik, hiszen a szavak tökéletesen azonosak lehetnek formailag. E mondatpárok közt egyetlen formai eltérés van — ami a tartalmi különbséget is okozza — s ez a tagadószó jelenléte. [3]

Tartalmuk szerint ezeket a mondatokat két csoportra osztjuk: 1. azokra, amelyek állítást, 2. s azokra, amelyek tagadást fejeznek ki. Minőség szerint tehát két különböző kategóriával van dolgunk: állítás, tagadás.

A „tagadás” és „állítás” terminológiát a nyelvtan a logikától kölcsönözte. A logikában az ítéletek minőségük szerint állító, igenlő vagy tagadó ítéletek. Pl.: „A szocialista országok békét akarnak.” „A szocialista országok nem akarnak háborút.” Az állító ítéletek átalakíthatók tagadókká és fordítva. Az állítás és tagadás, mint mondatban kifejezett ítélet, a gondolkodás sajátos művelete. [4]. Az állító ítélet tehát valamit feltétlenül állít, a tagadó ítélet valamit tagad.

A logikai tagadást meg kell különböztetnünk a grammatikai tagadástól. Ezt a felfogást Peskovszkij meggyőzően bizonyítja:

„Сущность этой категории, имеющей колоссальное психологическое и главным образом логическое значение (ведь утверждение и отрицание взаимно обуславливают друг друга, а где нет утверждения, там нет и истины, там нет и человеческой мысли), с синтаксической точки зрения сводится к тому, что связь между теми или иными двумя представлениями при помощи этой категории сознаётся отрицательно, т. е. сознаётся, что такая-то связь, выраженная такими-то формами слова и словосочетаний, реально не существует. Так, в предложении: гроза не прошла словечко *не* обозначает, что связь между представлением о грозе и представлением о миновании её, выраженная обычными для данного случая языковыми средствами (гроза не прошла), не-

реальна, т. е. что ей в природе ничто не соответствует. Точно так же в предложении он уехал не в Москву отрицается реальность связи между представлением об его отъезде и представлением о Москве (хотя связь сама по себе выражена теми же средствами, какие употребляются и в случаях признания её реальной: уехал не в Москву), в предложении я интересуюсь не этой книгой отрицается реальность связи между представлением о моём интересе и той частью сложного представления об этой книге, которая выражена словом этой. и т. д. [5].

[5].

Általában ismert az a tény, hogy az orosz nyelvben a tagadás kifejezésére leggyakrabban a HE tagadó-szó (módosító szó) használatos. A mondatban a HE módosító szó bármelyik mondatrész előtt állhat, ugyanúgy, mint a magyar nyelvben, attól függően, hogy melyikre irányul a tagadás. Legtöbbször, természetesen az állítmány előtt áll.

„Категория отрицания стоит ещё в определённом и очень своеобразном отношении к категории сказуемости. Именно только отрицание, стоящее при сказуемом, делает всё высказывание отрицательным, отрицание же стоящее при другом каком-либо члене, не колеблет общего утвердительного смысла высказывания. Если я говорю, что я интересуюсь не этой книгой, то ясно, что я всё-таки какой-то книгой интересуюсь, если я говорю, что это сделал не он, то я мыслю при этом, что это сделал кто-то другой, и т. д. [9].

[6].

Ezek után leszögezhetjük, hogy csak azok a mondatok tartalmaznak teljes tagadást, amelyekben az állítmány előtt áll a tagadószó; azok viszont, amelyekben a tagadószó más mondatrész előtt áll — részleges tagadást.

A teljes tagadást tartalmazó mondatokban az állítmány bármilyen szó-fajjal kifejezhető, pl. [7]:

Он не думал о смерти и не боялся её.

Брось эту блажную мысль не женись.

Вам не видать таких сражений.

И не ранен? — спросил я.

Вы не медик, милостный государь.

Тот не в чинах, другой без орденов.

Нет, вы не такой, вы не такой.

Nem gondolt a halálra és nem félt tőle.

(A. Tolsztoj: Golgota)

Hagyd ezt a balga gondolatot — ne nőslj meg.

(Puskin: Nagy Péter szerezsenje)

Ti nem láttatok ilyen csatákat.

(Lermontov: Borogyino)

Nem sebesült meg? — kérdeztem.

(Lermontov: Korunk hőse)

Maga nem medikus, kedves uram.

(Turgenyev: Járási orvos)

Az rangen aluli, a másíknak kitüntetése nincs.

(Krílov: Válogatós menyasszony)

Nem, ön nem olyan, ön nem olyan.

(Turgenyev: Járási orvos)

Kiemelendő a tagadószó szerepe összetett állítmány esetén. A tagadó-módosító szó ilyenkor állhat a segédige előtt is, és az összetett állítmány igei vagy névszói tagja előtt is. A jelenidejű összetett névszói állítmány esetén, amelynek nincs segédigéje, mint ismeretes, a HE tagadószó lényegében a segédige szerepét is játssza, tehát nemcsak szemantikai jelentése van, hanem szintaktikai is. Pl.:

Ведь это не новость.

Hiszen ez már nem újság.

(Bjelinszkij: Levél Gogolhoz)

Но ужель он прав и я — не гений.

Ezekben a mondatokban az állítmány tagadószóval és névszóval van kifejezve. Споры нет, он красноречив, только красноречие его не русское.

Hát neki lenne igaza, és én nem vagyok zseni.

(Puskin: Mozart és Salieri)

Kétségtelenül ékesszóló, csak ékesszólása nem orosz.

(Turgenyev: Rugyin)

Ebben a mondatban az állítmány melléknév teljes alakjával van kifejezve. Друзья и товарищи Ростова замечали, что он не скучен, не сердит, но молчалив, сосредоточен. Русский народ не раков.

Rosztov barátai és bajtársai észrevették, hogy ő nem unalmas, nem haragos, de hallgatólag, elgondolkodó,

(L. Tolsztoj: Háború és béke)

Itt az állítmány a melléknév rövid alakjával van kifejezve.

Русский народ не таков.

Az orosz nép nem ilyen.

(Bjelinszkij: Levél Gogolhoz)

Ebben a mondatban az állítmány kifejezésére mutatónévmás szolgál.

Право, вы не лучше Пигасова.

Hát, ön sem jobb Pigaszovnál.

(Turgenyev: Rugyin)

Középfokban levő melléknévvel fejeztük ki az állítmányt.

Она вскрикнула: „Ай, не, он, не, он!”

Felkiáltott: „Óh, nem ő, nem ő!”

(Köznyelv)

Eddig olyan mondatokat vizsgáltunk, ahol a névszói állítmányból csupán a névszói rész van jelen. A következő mondatokban a segédige is jelen van az állítmányban.

Наполеон видел, что это было не то, совсем не то, что было во всех его прежних сражениях. Лицо его (Французского офицера) бледное и забрызганное кровью было самое не для поля сражения, не вражеское лицо, а самое простое, комнатное лицо.

Napóleon látta, hogy ez nem olyan, egyáltalán nem olyan, mint amilyen az eddigi csatáiban volt.

(L. Tolsztoj: Háború és béke)

Fehér és vérral befröcskölt arca nem illet a csatamezőre, nem ellenséges arc, hanem egyszerű szobaarc.

(Uo.)

Az összetett állítmányokban, amint a példákból látható, a HE az állítmányon belül is, az állítmány azon része előtt áll, amelyikre a tagadás irányul. [8]

Ha a tagadósó szorosán a névszóhoz kapcsolódik, akkor az ellentétes jelentést kölcsönöz, amint az utolsó példából kitűnik. Az a már említett tény, hogy a névszói állítmányban, ha segédige van jelen, akkor a tagadósó állhat a segédige előtt, vagy a névszói rész előtt, nem jelenti azt, hogy a HE helyét retszólegesen változtathatjuk. A tagadósó helyének változtatásával megváltozik az állítmány jelentéstartalma, s ebből következően az egész mondat értelme. Ennek bizonyítására vegyük például a következő mondatokat, figyeljük meg: hogyan változik a mondat értelme a tagadósó helyének, névszói állítmányon belüli megváltoztatásával.

Но Наталья не была рассеяна.

Ebben a mondatban az állítmány a „szórakozott” szó ellentétes fogalmának nyomatékosítását fejezi ki, mivel a HE a segédige előtt áll. Tehát az alany figyelmetlenségét állítjuk, a logikai hangsúly a tagadósón van. Vagy a következő mondat esetében:

Рудин не был в ударе.

szintén nem az adott fogalom ellentétét állítja az író, hanem éppen azt tagadja, hogy Rugyin nem volt formában:

Наталья была не рассеяна.

Ebben az esetben már nemcsak az alany szórákozottságát tagadjuk, hanem valamiféle nyomatékosítás van a mondatban, vagy legalábbis valamiféle ellentétes fogalmat várunk a mondat folytatásaként. Ilyesfélét: Natalja nem szórákozott volt, hanem fáradt. A tagadás ebben a második variációban már nem olyan tiszta, kissé elmosódott. Ha azt mondjuk:

— akkor fellépésének sikertelenségét állítjuk, vagyis a fogalom ellentétét.

Az összetett igei állítmány-ban a tagadószó szintén állhat a kijelentő módban levő segédige előtt vagy utána is. Pl.:

Владимир только старался не потерять настоящего направления.

Vlagyimir csupán arra törekedett, hogy ne veszítse el a helyes irányt.

(Puskin: A hóvihar)

Они не могут забыть о рыцарской чести.

Nem tudják elfelejteni a lovagi becsületet.

(Ehrenburg: Előestén)

Наталя Алексеевна с первого взгляда могла не понравиться.

Natalja Alekszejevna az első pillanattól kezdve tudott undok lenni.

(Turgenjev: Rugyin)

Az igei összetett állítmányokban, ha az infinitivus mellett áll a HE, akkor az adott fogalomtól eltérő jelentésű, ellentétes fogalmat jelentő ige kitételé teszi szükségessé. Gyakran, ha nincs az ellentétes fogalom kifejezve, a tagadószó főnévi igenév mellé tétele értelmetlenné teszi a mondatot. Pl.:

Мы станем не читать.

Ez a mondat magában nem lehetséges, hanem hozzá kell még mondanunk: a писать; a рассказать — hanem írni, vagy beszélgetni fogunk.

Vannak olyan esetek, amikor az ellentétes fogalmat jelentő ige kitétele nélkül is állhat a HE infinitivus mellett; ti. ez az ige jelentésétől függ első-sorban. Ha a tagadószó mellett álló igének van antonimája, akkor a HE módosítószó a főnévi igenév mellett lehet, anélkül, hogy ki kellene egészíteni a mondatot.

Вы можете мне не верить..

Они не могут забыть о рыцарской чести.

A fenti példamondatokban, amelyek kiegészítik egymást, meg lehet cserélni az összetett igei állítmányokban a tagadószó helyét.

Вы не можете мне верить. Они могут не забыть. А верить és a забыть igék szemantikai jelentésük szerint feltételezik a сомневаться és a помнить antonimákat. Ezen igéket tartalmazó állítmányok esetében a tagadószó helyét megváltoztathatjuk, de a HE helyváltoztatása ebben az esetben is magával hozza az állítmány jelentésének megváltozását. Az olyan összetett állítmány tartalmazza a tisztább, erősebb tagadást, amelyekben a HE tagadószó a kijelentőmódban levő segédige mellett áll. Pl.: не можете верить állítmány

ban a tagadás erősebb és kategórikusabb, mint a можете не верить. Ugyanez a helyzet a не могут забыть és a могут не забыть állítványokat illetően is. Talán az utóbbi esetében a jelentésárnyalati különbség jobban érezhető, mint az első példánál. Могут не забыть még nem feltétlenül не забудут, mivel itt a tagadás részleges. А не могут забыть feltétlenül azt jelenti, hogy не забудут, jelen esetben a tagadás teljes.

Végül megállapíthatjuk, hogy a tagadószó helyének megváltoztatása az összetett igei állítványokban is, ugyanúgy, mint a névszóiakban, mindig maga után vonja az állítvány jelentésének megváltozását. Ha a tagadószó a segédige mellett áll, akkor az állítvány, annak a fogalomnak a tagadását adja, amelyet az állítvány főnévi igenévi része tartalmaz. A főnévi igenév mellett álló HE esetében viszont az állítvány annak ellentétes jelentését kapja, amit az infinitivus HE nélkül tartalmaz. Az összetett állítvány névszói vagy főnévi igenévi része mellett álló HE szemantikai funkciója nagyon közel áll a HE praefixum szerepéhez, minthogy annak is ellentétes nyomatékosító szerepe van.

Az említettekén kívül az állítvány kifejezhető idiomákkal is, amelyekben feltétlenül ott van a HE tagadószó is.

Я и ухом не поведу.

Басистов не спускал глаз с Рудина.

То-то я заметила, вы во время его посещения были как будто не по себе.

Az ilyen típusú idiomáknak nincsen állító formájuk. Természetesen ezekben a tagadószó helyét megváltoztatni nem lehet, mert akkor megváltozna az egész kifejezés szórendje, s egyben jelentése is.

Az *alany mellett* álló HE hatása nem hat ki az egész mondatra, ugyanúgy mint a magyar nyelvben, csupán az alanyra korlátozódik hatása. Ez a tény jól mutatja az alanynak és az állítványnak a szerepét a mondatban. Ha csak az állítványra irányuló tagadás teszi tagadóvá a gondolatot, akkor az állítvány is fejezi ki a gondolatot. [9]. Ezzel kapcsolatosan Peskovszkij a következőképpen elemzi a két mondatrész: az alany és állítvány viszonyát:

„Особенно поучительно в этом отношении сравнение обще-отрицательных предложений с такими частно-отрицательными, где отрицание стоит при подлежащем: он не ходит и не он ходит. он не добр. В обоих типах отрицается реальность связи между подлежащим и сказуемым. Но в одном типе это делается в отношении сказуемого, а в другом в отношении подлежащего... И вот, первый тип оказывается собственно отрицательным, а второй скрывает в себе утверждение (значит, кто-то другой ходит). Стало быть, отношение сказуемого к подлежащему совсем не то, что подлежащего к сказуемому. Первое заключает в себе отношение к реальности (через посредство категории наклонения), почему отрицание его и создаёт полную нереальность. Второе, как и всякое другое отношение в языке, не заключает в себе отношения к реальности, почему и отрицание его создаёт только нереальность данной связи, но не нереальность самой мысли” [10].

[10].

HE tagadószóval álló alany rendszerint az általa jelölt fogalommal ellentétes jelentést ad. Pl.:

Собака тебе приятель, а не я.

A kutya a te barátod, de nem én.

(Korolenko: Makar álma)

A tagadószó azonban nemcsak ellentétes jelentésű emóciós színezetet ad, az alanynak, hanem jelölheti az adott fogalom hiányát is, a szembeállított fo-

galom pedig kifejezhet logikailag ellentétes fogalmat. Ezenkívül a tagadószóval álló alannyal szembe lehet állítani egy nyomatékosító alanyt, amelyik nem jelöl ellentétes fogalmat, csak egyszerűen más fogalmat. Pl.:

Не совесть в них просыпается — страх. Nem a lelkiismeret erősödik bennük — a félelem.

(Ehrenburg: Előestén)

A tagadott alany szembeállítását egy pozitív alannal nem mindig kell kifejezni. Pl.:

Не он решил исход войны. Nem ő döntötte el a háború kimenetelét.

(L. Tolsztoj: Háború és béke)

Itt a cselekvés alanyát tagadjuk, a valódi (cselekvő) alany nem fontos, és egyáltalán nem teszünk említést róla.

Ha az alanyt szókapcsolattal fejezzük ki, akkor a tagadósó helyét nem lehet megváltoztatni, mert a tagadósó helyének megváltoztatásával megváltozik az alany jelentése is. Pl.:

Низа с Настей вышла в сад. Liza Násztyával kiment a kertbe.

Ennek a mondatnak a következő tagadósós változatai lehetnek:

Не Лиза с Настей вышли в сад. Nem Liza és Násztya mentek ki a kertbe.

Лиза не с Настей вышла в сад. Liza nem Násztyával ment ki a kertbe.

Az első mondatban a tagadósó az egész szókapcsolathoz tartozik: *Nem Liza és Násztya*, hanem valaki más. A második mondatban a szókapcsolat jellege és az állítmány formája azt mutatja, hogy a tagadósó a szókapcsolat második tagja elé kerülve azt más mondatrészé alakítja: közvetett kiegészítővé, (косвенное дополнение) Ily módon az alanyesetben álló főnév és az eszközhatározós esetben álló főnév alkotta szókapcsolat megszűnik egészében alannak lenni, s csak az első tag marad az. Tehát, ha az alanyt alanyesetben lévő főnév és eszközhatározós esetben álló főnév fejezi ki, akkor a tagadósó csak a szókapcsolat előtt állhat, és az egész szókapcsolatra vonatkozik.

Ha az alanyt alanyesetben lévő számnév és birtokos esetben álló főnév fejezi ki, és nincs szembeállítás, akkor a tagadósó csak a szókapcsolat előtt állhat, de csak a számnévre vonatkozik.

Не десять лет, а веков прошло с тех пор. Nem tíz év telt el azóta,

Nem lehet azt mondani: десять не лет, illetőleg csak abban az esetben, ha szembeállítjuk valamivel, pl.:

Десять не лет, а веков прошло с тех пор. Nem tíz év, hanem tíz század telt el azóta.

A tagadósó helyének kötöttségét az alanyesetben álló számnév és a birtokos esetben lévő főnév alkotta alany esetében azzal magyarázható, hogy a számnév főnévhez kapcsolódva konkrét mennyiséget fejez ki. A tagadósóval álló főnév viszont nem jelöl konkrét fogalmat. A tagadósó miközben az adott fogalom tagadását hangsúlyozza, nem alkot más konkrét fogalmat.

A számnév pedig, tulajdonsága szerint, annyira pontos fogalom, hogy nem egyeztethető össze egy határozatlan fogalommal. A szembeállítás határozatlanná teszi a tagadott fogalmat, és így csak főnév előtt állhat. A számnévvél és birtokos esetben álló főnévvél kifejezett tagadósós alany esetében a logikai hangsúly mindig a számnévre esik.

Ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg a много, мало, несколько határozatlan számnévből és birtokos esetben álló főnévből összetevődő alany esetében is. Ha feltételezzük, hogy a tagadószo nemcsak a számnevekre, vagy много, мало stb. szavakra vonatkozik, hanem az egész alanyra, akkor a számnév általában nem logikus, nem megfelelő, mivel a hiány, nemlét, nulla nem tartozik a számoláshoz. Ily módon a számnévből vagy много, мало szavakból és birtokos esetben lévő főnévből álló alany mellett a tagadószo ha nincs ellentétes fogalom kifejezve, az egész szókapcsolat előtt áll, de csak a számnévre vonatkozik.

A tagadószo helye annak ellenőrzésére is szolgál, hogy egy mondatrész-e az adott szókapcsolat, azaz egy fogalmat fejeznek-e ki, vagy két önálló mondatrészt.

Végezetül leszögezhetjük, hogy a szókapcsolattal kifejezett alany esetén a tagadószo helye határozott fogalmat ad. A tagadószo helyének megváltoztatása megváltoztatja az alany, tehát az egész mondat értelmét. Ezenkívül nem minden szókapcsolat teszi lehetővé a tagadószo helyének megváltoztatását.

A tagadószo, mint már említettük, bármelyik mondatrész előtt állhat, így a bővítmények mellett is. A НЕ kiegészítő (дополнение) előtt. Pl.:

Поэтому вы не заметили, что Россия видит своё спасение не в мистицизме, а в успехах цивилизации.

Ей (России) нужны права и законы, сообразные с учением церкви, а с здравым смыслом и справедливостью.

Ezért ön nem vette észre, hogy Oroszország megmentését nem a miszticizmustól, hanem a civilizáció sikereitől várja.

(Belinszkij: Levél Gogolhoz)

Olyan jogokra és törvényekre van szüksége (Oroszországnak), melyek nem az egyház tanításával állanak összhangban, hanem a józan ésszel és az igazsággal.

(Uo.)

Amikor a tagadószo *jelző mellett* áll, akkor gyakran nehéz annak eldöntése: a jelzőre, vagy a jelzett szóra irányul-e a tagadás.

Если бы вы действительно преисполнились истиной христовой, а не дьяволова учения — совсем не то написали бы в вашей новой книге.

Естественно, что для человека, не понимающего хода машины, при виде её кажется...

Он остался дома не из-за сильных дождей.

Az első két mondatban a tagadószo kétségtelenül a jelző vonatkozik, a harmadik mondatban viszont már vitásnak tűnhet, mivel a не из-за сильных дождей kifejezést lehet úgy is értelmezni: mi miatt? Ebben az esetben a tagadószo a kiegészítőre (дополнение) vonatkozik. Lehet úgy is értelmezni: milyen esőzések miatt?, s ebben az esetben a jelzőre vonatkozik a tagadószo.

A hangos beszédben az intonáció elsősorban az értelmi hangsúly világosabban megmutatja, hogy a tagadószo a jelzőhöz, vagy a jelzett szóhoz tar-

Ha önt valóban a krisztusi hit fűti, nem pedig az ördögi tan, — egyáltalán nem ezt írta volna új könyvében.

(Uo.)

Természetes, hogy egy olyan ember számára, aki nem érti a gép működését, látásakor úgy tűnik...

(L. Tolsztoj: Háború és béke)

Nem az erős esőzés miatt maradt otthon.

tozik-e. Mondhatjuk: не из-за сильных дождей, не из-за [сильных дождей].

Ha a logikai hangsúly nem mutatja meg, hogy a tagadósó melyik szóhoz tartozik, akkor az egész szó szerkezettel kifejezett fogalomra vonatkozhat. Ez a jelző és jelzett szó megcserélésével ellenőrizhető: не [из-за дождей сильных, из—за дождей не сильных]ikor világosan látható, hogy melyik szóra esik a logikai hangsúly. Az első kifejezésben csak a logikai hangsúly határozhatja meg, melyik szóra irányul a tagadás. A jelző hátrahelyezése, a tagadósótól történő elszakítása sem tudja feleslegessé tenni tagadását, ha a logikai hangsúly rajta van, S csak abban az esetben, amikor nem egyeztetett jelzőt teszünk a jelzett szó után tagadósóval együtt, irányul a tagadás vitathatatlanul a jelzőre. Hasonlítsuk össze a következő két mondatot:

Желание не узнать ничего для себя неприятного было сильнее любопытства.

Нежелание узнать ничего для себя неприятного было сильнее любопытства.

Az a vágya, hogy meg ne tudjon semmi olyat, ami kellemetlen lehet számára, erősebb volt a kíváncsiságánál. Az a vágya, hogy ne tudjon meg semmiféle, számára kellemetlen dolgot, erősebb volt a kíváncsiságánál.

Az első mondatban a tagadósó a jelző mellett áll, és csupán ráirányul a tagadás. A második mondatban a tagadósó összeolvad a jelzett szóval, jelen esetben az alannyal, s csak ráirányul a tagadás. Azonkívül a желание szót felváltotta a нежелание antonima. Itt a НЕ praefixum vette át a HE tagadósó szerepét. Ezek a mondatok azonban értelem szerint nagyon közel állnak egymáshoz. A tagadósó elválasztása az ilyen jelzőtől egyszerre szemantikailag is elszakítja őket egymástól. Hasonló jelenséget nem láttunk akkor, amikor egyeztetett jelző, minden segédszónak állandó helye, prepozitív helyzete lehetővé teszi, hogy a tagadósó a jelzőhöz is és a jelzett szóhoz is tartozzon. A nem egyeztetett jelző, általában, postpozitív helyzetet foglal el, s így minden segédszó egyidejűleg nem tartozhat a nem egyeztetett szavakhoz. A tagadósónak is közvetlenül a szavak előtt kell állnia, s csak a tagadósó, amelyik a nem egyeztetett jelző előtt áll, tartozik hozzá. Helyét megváltoztatni anélkül, hogy elveszítené a jelzőre irányuló tagadását, lehetetlen.

Ha a HE határozók mellett áll, ugyanúgy, mint a kiegészítőknél, különösebb vizsgálatot nem igényel. Így a szemléletesség kedvéért említünk meg egy-két mondatot, ahol a tagadósó különböző határozók mellett azt tagadja, hogy a cselekvés nem azon a helyen, nem abban az időben, vagy nem olyan körülmények között stb. ment, vagy meggy végbe.

Helyhatározó mellett:

Не с гор побежали ручьи

Nem a hegyekről futottak le a patakok.
(Nyekraszov)

Időhatározó mellett:

Книга писана не день, не неделю, а может быть год два или три.

E könyvet nem egy nap, nem egy hét alatt, hanem valószínűleg egy, két vagy három év alatt írta meg.
(Belinszkij: Levél Gogolhoz)

Módhatározó mellett:

Шли очень быстро, не отдыхая.

Nagyon gyorsan meneteltek, közben nem pihenve.
(L. Tolsztoj: Háború és béke)

Célhatározó mellett:

Я вас не за тем позвала.

Nem azért hívtam magát.

(Turgenyev: Rugyin)

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk:

1. Az orosz nyelvben a tagadás kifejezésére szolgáló НЕ módosítószó bármelyik mondatrész előtt állhat a mondatban, attól függően, hogy melyikre irányul a tagadás.

2. A tagadás akkor a legtisztább, ha a tagadószó az állítmány előtt áll; ez a teljes tagadás. Ilyenkor a tagadás kihat az egész mondatra, ugyanúgy, mint a magyar nyelvben.

3. Mivel a tagadás az orosz nyelvben sem mindig az egész mondatra érvényes, a tagadószó más mondatrészek előtt is állhat, de akkor csökken a tagadás ereje, illetve csupán arra a mondatrészre korlátozódik, amelyik előtt a tagadószó előfordul.

4. A tagadószó helyének változtatásával a mondat értelme is megváltozik.

JEGYZETEK

[1] Vö. SZABÓ DÉNES, Mai magyar nyelv (Egyetemi jegyzet) Bp. 1955. 261.

[2] SZABÓ DÉNES i. m. 264.

[3] Vö. A. M.

[4] Vö. FOGARASI BÉLA, Logika, Bp. 1958. 197, 210.

[5] PESKOVSKIJ i. m. 386—387.

[6] Uo. 387.

[7] A példamondatokat magyar fordításban is közlöm, hogy ezáltal is párhuzamot lehessen vonni a két nyelv negatív állítmányainak kifejezése között, későbbiekben a tagadás többi mondatrészre történő hatása között.

[8] В. И. Чернышев, Отрицание НЕ в русском языке, Ленинград, 1927, стр. 6.

[9] В. PESKOVSKIJ i. m. 388.

[10] Uo. 389.

РОЛЬ ЧАСТИЦЫ НЕ В ПРЕДЛОЖЕНИИ

М. Эрдеи

Автор статьи рассматривает употребление и значение частицы НЕ при членах предложения.

Изучая языковые факты (отрицание не употребляется со всеми членами предложения и в зависимости от НЕ предложение получает в той или иной мере отрицательный смысл, перемена места отрицания меняет значение предложения) автор ссылается на употребление в предложении отрицательных частиц венгерского языка.

DIE ROLLE DES MODALWORTES NE IM SATZE

von M. ERDEI

Verfasser untersucht den Gebrauch und die Bedeutung des Modalwortes NE in Verbindung mit den Satzteilen.

Er untersucht folgende Sprachphänomene: das Verneinungswort NE kann vor einem beliebigen Satzteil stehen, der Satz drückt die Verneinung in Abhängigkeit von dem Modalwort NE aus, mit der Veränderung der Stellung des Verneinungswortes ändert sich der Sinn des Satzes, und weist hierbei auf den Gebrauch der Verneinungswörter der ungarischen Sprache innerhalb des Satzes hin.

A FÖLDRAJZI NEVEK HANGTANI KÉRDÉSEI

Írta: INCZEFI GÉZA

A földrajzi nevek szókincsünk tekintélyes részét alkotják. Azonban számukat még hozzávetőlegesen sem tudjuk megbecsülni, mert nem gyűjtöttük őket össze. De pontos számuk megállapítása még e sürgős munka elvégzése után sem lesz könnyű feladat, hiszen a köznevekhez hasonlóan állandó mozgásban vannak: nagy számban halnak ki, és mindig újabbak is keletkeznek. Mégis fogalmat alkothatunk számuk nagyságáról, ha más nyelvek földrajzi neveinek számáról szóló becslésekkel megismerkedünk. Franciaország összes földrajzi neveinek számát 5–6 millióra becsülték, a svéd nevek számát 10 millióra (!), csak Felső-Németországot 1 millióra tartják [1]. Minden bizonnyal a magyar nevek száma is több százezer lehet. E hatalmas nyelvi kincs felé a nyelvtudományon kívül számos más tudományág is nagy érdeklődéssel fordult, és a földrajzi nevek nagy tudományos értékének felismerése vezetett ahhoz, hogy e nevekhez szabott, problematikájukból kiinduló vizsgálati eljárások születtek meg nálunk [2] és külföldön is. Mindez a névtudománynak a nyelvtudomány keretein belül való bizonyos fokú önállósulásához vezetett annak résztudományaként, amely a nevek minden irányú vizsgálatát (település-, gazdaság-, művelődéstörténeti, névélettani, grammatikai) magában foglalja [3]. Ebből a szempontból tekintve nem válik a településtörténet stb. segédtudományává, hanem éppen a névtudomány segédtudományait alkotja mindaz a település-, gazdaságtörténetből stb., ami a földrajzi nevekre vonatkozik. De a tudományok összefüggének, és természetesen a különféle tudományok is felhasználják a névtudomány eredményeit. A földrajzi neveknek e széleskörű, a belső problémáin kívül a névadó nép életével való együttes tárgyalása teszi e tudomány szakot éppen korszerűvé. A többirányú vizsgálat szükségéről nálunk DEME LÁSZLÓ [4] és BÁRCZI GÉZA [5] szóltak. A neveknek egy gazdaságtörténeti tanulságát másutt tárgyaltam [6], ez alkalommal grammatikai sajátágaikból mutatok be egy részletet.

Vizsgálhatjuk ugyanis a földrajzi nevek sajátos nyelvtani kérdéseit, amelyek csak a földrajzi nevekre jellemzők, tehát a köznevek általános nyelvtanától való eltéréseket. A földrajzi nevek nyelvtani sajátosságai a nyelvtan külön fejezetét alkotják, egyben pedig a névtudománynak is fontos részei, hiszen nem tekinthető teljesnek a földrajzi név vizsgálata, ha nyelvi szempontot figyelmen kívül hagyjuk [7]. A földrajzi nevek nyelvtanából nálunk BENKŐ LORÁND tárgyalt egyes fejezeteket [9], a külföldi szakirodalomban elsősorban A. BACH hatalmas művének [10] egyik alapvető szempontja a földrajzi nevek nyelvi sajátságainak vizsgálata. De nem ismeretlen ez az általános magyar

nyelvtanainkban sem, hiszen részletesen foglalkoznak földrajzi neveink jelentéstan és történelmi eltéréseink vizsgálatával [11]. Egy sajátos szóalak-tani kérdés bemutatását már megkíséreltem [8], most a hangtan területéről választottam dolgozatom tárgyát. Megvizsgálom a bemutatott földrajzi nevek hangállapotát abból a szempontból, hogy miben különböznek e neveket alkotó köznevektől és a mai nyelvjárási állapottól. A tárgyalt földrajzi nevek Makó környékéről való helyszíni és levéltári gyűjteményemből származnak [12], tehát élő és kihalt nevek egyaránt vannak közöttük. E gyűjteményben igen nagy a kihalt nevek száma az élőkhöz képest, ez a folyószabályozás következménye. A vidék arculata nagymértékben megváltozott a folyószabályozással, és sok név kihalását okozta. A kihalt nevek hangállapotának vizsgálata volt különösen tanulságos számomra.

A MAGÁNHANGZÓK SAJÁTSÁGAI

AZ Ő-ZÉS ÉS É-ZÉS

A földrajzi nevek ő-zése a Makó körüli vidék mai nyelvjárási állapotánál is változatosabb képet mutat. Az ő-ző alakoknak nyelvjárásiaknak való értékelése nagyon régi, és szinte kizárólagosan ezt értékelik annak, ezért régen az írnokok, ma a művelődésben előhaladó lakosság az ő-zést kerülni igyekszik. Ez az oka annak, hogy a közeli *Szeged* nevének a XII. századig nyúló történeti adatai között csak elvétve található *Szöged* alak, majd mindig *Szeged*-et olvashatunk [13]. Az ő-zés kerülésének számos példája van Makó környékéről is: 1827: *Veres nád hát, 1866: veres keresztnél*. Az élő névanyag a vidék ő-zéséről új tanulságot nem tartalmaz, de a történeti anyag egyes részei bővebb tárgyalást érdemelnek. Makó környéke történeti névanyagának ő-zésében a köznyelvi e benyomulása olyan kevert alakokat teremtett, amilyeneket PÉTER LÁSZLÓ [14] közneveken szinkron anyagokon észlelt. A ma élő földrajzi neven ez nem tapasztaltam, bizonyára azért, mert a neveket inkább a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság őrzi, amelynek nyelve konzervatívabb a polgári rétegénél. Az ő névhasználatukban is van *Keresztöltés~Köröszttöltés*-féle ingadozás; de e két véglet között nincsen (*Kerösz*-féle) átmenet. Élesen elkülönül tudatukban a meghitt hangulatú *körösz*t a hivatalos *kereszt*-től. Történeti adataim között azonban több kevert alak van, amelyek a XVI. századtól a múlt század elejéig fellelhetők, és annak a bizonyítékai, hogy az ő-zés megbomlása már ilyen régi időre visszanyúlik a mi területünkön. E kevert alakok ugyanis az ő-zés megbomlásának biztosabb példái, mint az e-ző változatok, mert leírója nem kerülte tudatosan, és nem értékelte alacsonyabb rendűnek az ő-zést, mint az e-ző példák írnoka, hanem a maga és bizonyára környezete kevert nyelvét rögzítette. Leginkább *Tömpös* nevünknek vannak kevert alakjai. E név eredetileg egy Makó környéki Árpád-kori falut jelölt, majd a falu pusztulása után határrész nevévé vált. 1247-től 1563-ig az oklevelekben leginkább illabiális *Tempes* (*Nagytempes*) alakú a név, de már közben kevert alakok is előfordulnak, 1553: *Tempews* [15], 1563: *Tempeos* [15]. Arra is gondolhatnánk, hogy itt a szóvégen meginduló labializáció jelentkezik, azonban 1779-ből is van a *Tempös*-re levéltári példánk, ekkor pedig már ilyen folyamatról ezen az ő-ző vidéken nem lehet szó. A XVI. század végén a labiális

Thompos (1583) [15], *Kis Thompos*, *Nagy Thompos* (1584) [15], *Tömpös* (1600) [11] nevek fordulnak elő, majd a XVIII. századtól kezdve vannak újra biztos példáink a kevert alakra, ezekben azonban a szótőben van az ő hang, 1746: *Tömpes*, 1805: *Tömpes*. Mindezek alapján a *Tempös* és *Tömpes* alakokat egyaránt az ő-zés megbomlásaként értékeljük, amelyekben a közneveknél téves visszaütésnek nevezett jelenség [16] fedezhető fel.

PÉTER LÁSZLÓ a mai makói nyelvjárásnak Hódmezővásárhely és Szeged nyelvénél erősebb fokú ő-zését tartja valószínűnek. Élő névanyagom nem alkalmas e kérdésben való állásfoglalásra, de történeti neveim között egy név (több híján) a XVIII. században a mainál erősebb fokú ő-zésre mutat. BÁLINT SÁNDOR SzegSz.-ában a mai nyelvben a *rejt* igének nincs *rojt* alakja, így származékai is *rejtött*, *Rejtött Mária*, *rejtőddezik*. Makón is *rejtett*-nek ejtik, de egy földrajzi névben *ē-ző* alakok mellett néhány adatban ő hangot jeleznek a levéltár iratai, 1777: *Roitek Gödör*, 1793: *Rőjtők gödöri Csárdáját*, 1798: *rőjtők gödöri Csárdáját*. Makón a szónak *ő-ző* alakját ma nem használják — így tájékoztattak a nép különböző rétegéből származó adatszolgáltatóim —, ezért e levéltári adatokat a XVIII. századi makói nyelvjárásnak legalábbis több szóra kiterjedő, a mainál erősebb fokú ő-zése bizonyítékának tekintem. A köznevekre vonatkozó hasonló megfigyelésemet más alkalommal mutatom be. Szeged XVIII. századi nyelvében is több szóra kiterjedő erősebb fokú ő-zést tapasztaltam a mainál [17], de Makó és Szeged régi nyelvében különbséget nem észleltem.

Erre az erősen ő-ző területre települt és idegen nyelvjárást beszélő írrok sem vonhatta ki magát e nyelvjárás hatása alól, hanem némileg megtanulta. Azonban az ő-zés elsajátítása nem könnyű feladat idegen számára, ezért téves alakok keletkeznek, amelyeket írásban is rögzít. Ez némileg hasonló jelenség, mint amelyet *Benkő Loránd* az irodalmi norma hatására jelentkező téves visszaütés (túlkompenzáció) néven nevez [18]. A mi esetünkben azonban a nyelvjárási környezet hatása érvényesül, ezért — nem a legáltalában — *nyelvjárási túlkompenzációnak* nevezhető. Így magyarázzuk, hogy a *Férged* név történeti adatai között az *é* helyén rövid ő hangot jelölő betű van a XVII. századból származó példákban, 1600: *Förged* [19], 1601: *Feorged* [19], *Feörged* [20], 1602: *Förged* [19]; tehát *Förgednek* ejtette az írrok.

Az erősen ő-ző nyelvjárású Makó környékére is jellemző, hogy az egytagú *lē*, *tē*, *sēm* stb. és a vegyeshangú *dēsška*, *dērēka*, *gērēnda* stb. szavakat nem érintette az ő-zés. Ilyen neveim *Dēsziátvágás*, *Dēszihajlás*, *Földēák*, *Földēákszerű*, *Földēákiut*, *Földēákihatár*. Ezt a hangot e szavakban a művelődő és nyelvjárását elhagyó lakosság nem értékeli nyelvjárási jelenségnek, mint az ő-zést, és így az *e-ző* köznyelvi ejtés erős terjedése ellenére sem törekednek a művelt réteg nyelvében általánosabb *e*-vel való helyettesítésére. Ez azzal magyarázható, hogy az *ē* hang akusztikai hatása csak kisebb mértékben tér el a normának vélt *e*-től, az *ő-e* hangpár között nagyobb a különbség. Megfigyelésem szerint az egytagú és vegyes hangrendű szavak *ē* hangja zártabb a köznyelvben is szokásosnál, zártsági fokát azonosnak tartom a hosszú *é* hangéval legalább. Ez a különbség nem magyarázható azzal, hogy a vegyes hangrendű szavakban (*dēsška*) a mély hang és a magas közti kontraszthatás miatt érezhető magasabbnak, hiszen az egytagúaknál is (*ēgy*) határozottan magasabb képzés észlelhető. A régi írrokok is jól megkülönböztetik egymástól az *e* és *ē* hangokat, ezért gyakran *é* betűvel írták itt is; (de csak kézírásban vö.: *Benkő*: MNy.

51, 165–6) az ilyen helyzetű *ë* hangot köznevekben és földrajzi nevekben egyaránt [21]: 1843: *Défski átvágás*, 1849: *Dézsiki hajlásban*; 1791: *Földéáki*, 1794: *Földéáki Szűrűn*, 1795: *Füldéákra*, 1809: *Fel Déáki*.

AZ I (I)-ZÉS

A török háborúk következtében elnéptelenedett területekre a szomszédos *i*-zõ vidékrõl is érkeztek telepesek, és nyelvi sajátásaik Szegedhez hasonlóan [22] Makó környékének nyelvére is hatással voltak. Ennek emlékeként néhány földrajzi nevünk *i* (*i*)-zõ hangalakot õriz. Az egyik a már kihalt *Férgeð* név, amelynek történeti adatai között néhány *i*-zõ alak maradt fenn, 1559: *Fyrgett*, 1561: *Fyrgeð*, 1682: *Firghet*. A *féreg* 'vermis' vagy talán még inkább 'bestia, wildes Tier' jelentésû köznévnek ma itt nem él *i*-zõ alakja, ezért csak a telepesek által terjesztett és rövid ideig élõ változatnak tekinthetjük. Elsõ adatunk 1559-bõl való, tehát az *i*-zõ telepesek nyelvi hatása már a XVI. századtól érvényesült, nemcsak a XVIII. századtól, ahogyan Szegedrõl kimutathattam [22]. A telepesek hatására az *i*-zés két szóban állandósult, és ma is *girizd* és *girinc* alakú közszók élnek a területen. E köznevekbõl alkotott földrajzi nevekben is ez a hangalak maradt meg. Ilyen a *Girizdes* földrajzi név, amely a levéltári adatok szerint a XVIII. század vége óta megtartotta *i*-zõ hangalakját. Olykor kevert *Gerizdesen* (1791) alak is elfordul, de csak elvértve maradt róla *é* (*ë*)-zõ változat, 1786: *Gerezdes*, 1805: *Geréðdes*, 1811: *Geréðdesben*. A kihalt *Girizdesikapu*, *Girizdesiolðal* nevekrõl pedig csak *i*-zõ alak maradt fenn. Az élõ *Girizdes* névnek gyakori nyelvjárási változata *Girizdõs*, amely *õ*-zõ és *i*-zõ nyelvjárások keveredésének emléke. Ilyen alakokat Tinódi nyelvében is találunk (*veszikõl*). Ezenkívül *i*-zõ változata volt a *Cirok-méhes* névnek is régen, 1789: *Czirok mihesse*.

A MAGÁNHANGZÓK MÁS SAJÁTSÁGAI

Bánom nevünk hangsúlytalan szótagjának rövid *o* hangja helyett több levéltári adatban zártabb hangot jelölõ *u* betû van, 1805: *Bánum*, 1811: *Kiss Banumban*, 1813: *Banumban*, 1818: *Kiss Bánumban*, 1819: *Bánumi*. A vidék nyelvjárárásában nem él a névnek ez az alakja, de nagyon régi sem lehet, hiszen a földrajzi név csak a XVII–XVIII. században keletkezhetett. A név a *bánom* ragozott igealakból származik; de ennek nincs zártabb magánhangzós nyelvjárási változata. Nem gondolhatunk arra, hogy ezt a zárt magánhangzót jelölõ betû a vidéki írrok az *-um* végû latin szavak hatására írta le [23], hiszen magyar szövegkörnyezetben fordulnak elõ. Valószínûnek tartom, hogy 150–200 évvel ezelõtt a makói nyelvben megvoltak a régi nyelvbõl ismert *gondum*, *faidalum*, *harum*-féle zárt magánhangzós alakok [23], és ezek hatására alakult ez újabb név végzõdése is ilyenre. Igealakról nincsen ugyan zárt magánhangzós példánk, de a *Bánom* nevet névszónak értékelték, mert azt a szerepet töltötte be.

A *Maros* folyó neve Maroslelén, Ó- és Újföldéákon az öregek ajkán *Marus* alakú. BALINT SzegSz.-a öreg szõregiek ajkáról *Maruzs* alakban közli. A névnek *u*-s alakja régen általános lehetett e nyelvjárásban, mert számos levéltári (oklevéltári) adat maradt fenn 1699-tõl 1804-ig. Bizonyára régebbre is visszanyúlunk ez az alak, de erre nincsenek adatok, 1699: *Marus* [24], 1751: *Marus*

[25], 1771: *Marusban*, 1791: *Kis Marufon*, 1797: *Marusi-Révért*, 1798: *Holt Marusnak*, *Döglött Marusnak*, 1800: *Marufon*, 1801: *Marusi Halafzatért*, 1802: *Marusi Révről*, 1804: *Marussal*. Ez a *Marus* tudomásom szerint régen csak a SchSzf. latin *marusius* alakjában fordul elő, de magyarul ott is *maros* olvasható [26]. A nyelvjárási *Marus* megőrzött régiség, a korábbi *Morus* [27] továbbfejlődése. Nálunk ennek *o*-ja nyíltabbá vált, de az *u* megmaradt; talán azért maradt meg, mert e nyelvjárásban több zárt *u* hang (ha más helyzetben is) van: *hunnan*, *bukor*, *csumós*, *kutu* 'kotu' stb. [41].

A tápé—lelei határban ma is élő és széles körben ismert határrésznevek *Vetye*, *Vetyehát*, *Vetyeihajlás*, már kihaltak *Belsővetye*, *Külsővetye*. A nevet az egykori Somogy megyei *Vétye*-vel azonos eredetűnek tartom, amelyet a szláv eredetű *Vejtech* személynévből származtattak [28]. A *Vejtech*-ből való származtatását megerősíti, hogy a személynév ismert a mi területünkön. Egy adat szerint 1199-ben *Vejtech* Csanád megye főispánja volt [29]. A XIII. században is előfordul itt a személynév, 1256: „Michaele... ac fratre suo *Weyteh* [30]. A diftongusból hosszú *e* fejlődött a névben, de ez a mi területünkön megrövidült *e*-vé, vagy közvetlenül *e*-vé vált a diftongus. Ilyen alakúvá vált a közeli Szentes határában a *Vetyefok* víznévben is [31].

A MÁSSALHANGZÓK SAJÁTSÁGAI

A 'vízmosta út', esetleg 'vímosásos meder' jelentésű *horhó* közszevünk ma már nem él e területen, de a levéltár iratai és a régi térképek megőrizték a *Horróér* nevet, amely Makó határában a Marosból kiágazó vízeret jelölt. A partjának neve *Horróérpartja*, a vízér melletti hátság területé *Horróhát* volt. Ezenkívül a *horhos* köznév is előkerült a levéltárból. A *horho* > *horró* teljes hasonulásával alakult ki e nevek előtagja. Ez a tendencia ma és régen is hatott a vidék nyelvében, de csak az *rl* > *ll*-re kihatón: *ballang*, *pallag*, *salló*, *talló*, *kollát* 'korlát' (1829: *kollát fát*) köznevekben, régebben személynévekben is, 1839: *Sarró János*. Ugyanez a hangváltozás érvényesült a *Kollát*, *Kollátfokja*, *Kollátere*, *Kolláthát*, *Kollátrétje* neveink személynévi eredetű előtagjában, amely ma is él családnévként. Régen a személynévnek hasonulás nélküli alakja volt itt, 1470: *Korláth Simon* [47], 1552: *Korlát Imre* [48]. A név a latin *Conradus*-ból származó magyar *Korlát* családnév *rl* > *ll* hasonulással keletkezett nyelvjárási alakja. Még megemlítjük, hogy a *Pallagifokja* nevünk előtagja szintén teljes hasonulással keletkezett a *parlag* köznévből (l. fenn). A *Horróér* névben a hasonulás iránya előreható (mint a régi *Sarró* családnévben), a *Pallagifokja* nevünkben meg hátraható. Másfelé ismert e családnévnek előreható hasonulással keletkezett *Parragi* változata is. A *Pallagi* és a *Parragi* nevek ugyanannak a köznévnnek más nyelvjárásból származó változatai. A *Horróér*, *Horróérpartja* és *Horróhát* neveinknek több olyan levéltári adata van, amelyben a szóközépi *r* hangot röviden jelölték, 1836: *Hóró (ér)*, 1852: *Horo Ere*, 1857: *Horó Ér*; 1791: *Horo ér partján*, 1861: *Hóró ér partja*, 1864: *hóró parton*; 1790 k.: *Hóróhát*; 1805: *Horo hát*. Ebből jogosan gondolunk arra, hogy a név előtagjának pontos kiejtése *Hóró* lehetett egy időben, ebben megerősít az, hogy így írta le SZIRBIK, Makó neves régi történetírója is, aki a maga ismerte nevet pontosan lejegyezhetette kiejtése szerint. A levéltári iratokban a *horhó* köznév is többször előfordul a XVIII–XIX. század fordulóján, de mindig *horhos* az alakja nyelvjárásos értékű szövegben is. Ennek az a magya-

rázata, hogy az *rh* > *rr* hasonulás nem szokásos, amint a *korhol*, *korhad*t, *kárbózat*, *hirhed*t — féle szavakban sem történt hasonulás. Ez a változás azonban a földrajzi névben a szó elhomályosulása után végbement, és így *Horró* alakúvá vált nevünk, majd *rr* hangja megrövidült, az *o* pedig megnyúlt, mint a *forró* mai és régi nyelvjárási *fóró* alakjában. A Szeged környéki egykori híres korcsma neve is mindig *Fórózsombai csárda* alakban maradt fenn a levéltár irataiban. A földrajzi nevet alkotó köznév *hóró* alakját másutt nem jegyezték fel, csak rövid szóközépi *o*-val *horó* alakban közöltek egy adatot a Somogy megyei Kapolyról [33]. Feltételezhetjük, hogy a *hóró* változat akkor keletkezett, amikor a nyelvjárási *horhó* köznév kiveszett a Makó vidéki nyelvből, és ekkor a földrajzi névben a hasonló hangállományú köznevekben szokásos változás történt: az ikerített *rr* megrövidült a megelőző magánhangzó pótló nyúlásával [34] akárcsak a *fóró*, *órom*, *ára*, *ére*-féle szavakban. Ez a *Horró* > *Hóró* változás és talán vele együtt a *horhó* köznév kihalása a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig ment végbe, de ekkorra már a *Horró*-előtagú földrajzi nevek is kivesztek a lakosság nyelvéből, mert későbbi adatunk nem maradt fenn.

Makótól ÉK-re egy nagy terület neve *Igás*. A név élő és kihalt szerkezetei: *Igásicsárda*, *Igáshíd*, *Igásisemlyéke*, *Igásiszállások*, *Igásiszérű*, *Igásitánya*, *Igásitelek*, *Igásiút*, *Igásugar*. Az a névadás indítéka, hogy a jobbágyok az ún. *igás* napok úrbéri kötelezettségét leggyakrabban itt teljesítették, tehát saját vontató *igás* állataikkal dolgoztak az urbárium előírása szerint. Makó lakosságának az „*igás* és *gyalog* napok” kötelezettségét a régebbi birtokosok után a püspöki uradalom részére is teljesíteni kellett, és terhes volta miatt nagy elégedetlenséget okozott [35]. Ez a magyarázat valószínűbb, mint az, hogy a terület az *igás* állatok legelője volt [36]. De mindkét esetben a név az *iga* főnév -s képzős származéka. E neveknek 1629-től kezdve a múlt század 70-es éveiiig nagyon gyakori az *Igács* változata (róla sok adat van), ezért feltételezhetjük, hogy ebben az időben széles körben élő névváltozat volt. Ez az alak a név jelentéstartalmának elhomályosulása után keletkezett affrikáció útján. Ehhez hasonló affrikációra csak a régi nyelvből van példánk jövevényszavakban, például latin *gradus* > magyar *grádics*, latin *Lucas* > magyar *Lukács* [37], de a mi példánkon a denominális -s képző jelentkezik -cs alakban. Ennek az -s képzőnek van ugyan -cs változata, pl. *köves* és *kövec*s [38], de ezek nem élnek azonos értékben egymás mellett a nyelvben. Ezért a mi *Igás*~*Igács* alakpárunk csak e földrajzi névben keletkezett affrikáció eredményének tekinthető, amely a név alapjául szolgáló köznevet nem érintette. Ezt igazolja, hogy a két alakváltozat egy időben, még azonos iratban is előfordul: „*Igácsi Csárda* ... *Igasj Csárda*” (1825).

Hódmezővásárhelytől D-re Maroslele határában egy nagyobb terület neve *Kingéc*, közelében van a *Kingécidomb*; már kihalt nevek 1781: *Kingécibajlat*, 1795: *Kingéci Kaszálóért*, 1803: *Kingétzi Szigetbe*. A földrajzi név bizonyára a német *Kunigunda* női keresztnévnek hosszas fejlődéssel kialakult magyar változata. Egy ilyen változat magyar földrajzi névként a régi Szerém megyéből a XIII. századból ismert, 1223: „*terram Kineginci*” [39]. Ennek hangalakjából a mi nevünk levezethető: *Kineginc* (az *i* latin genitívusrag) → a kétnyíltszótagos tendencia hatására *Kinginc, ebből a torlódó, kevésbé hangzós *n* kiveszett, az *i* hang megnyúlt, és nyíltabbá vált. Ezt a származtatást néhány adat támogatja. A régi Csanád megyében még egy *Kunigundából* származó földrajzi név van, az 1334-ben említett *Kingéd*, egykori falu Battonyá-

tól DNy-ra Dombegyháza környékén [40]. Bizonyítékul hozható fel, hogy a *Kunigunda* névnek zöngés és zöngétlen alakváltozatát mutatta ki BERRÁR: *Kunegundis*~*Gunegundis* (i. h.). A mi nevünknek is egymás mellett élő *Kingéc*~*Gingéc* változatai voltak nagy számban a legújabb időkig: *Gingéc* (1777–1841), *Gingécierék* (1843), *Gingécibajlat* (1834); a *Gingécierék* névnek csak a zöngés változata került elő a levéltár irataiból. Az eredetibb *Kingéc* gyakoribb, előfordulásuk aránya 1:2, és a *Gingéc*-re főleg 1820–1843 között van sok adat, tehát ekkor lehetett gyakori. A zöngés változat ma már kihalt, csak *Kingéc* élő név. Valószínű, hogy a makói zöngés változat a név országosan elterjedt alakjának átvétele. Ezt azonban nem lehet bizonyítani, mert itt is keletkezhetett zöngésüléssel, mint *túr*>*dúr*, vagy a Szeged környéki *Gajgonya* frn. a *Kajgonya* csn. zöngés változata [13], a makói *Gacsiba* frn. és a Szegedről közölt *kacsibás* köznév [41] közötti viszony is ilyen lehet.

A földrajzi neveket alkotó köznevek a levéltári iratokban gyakran régi, ma már nem élő nyelvjárási alakjukban maradnak fenn. A kihalt *Innenső-Jángor*, *Innenső-Maros* nevek régebbi változataiban az előtag a mai nyelvjárási *Innencső* (írva *Innentső*, *Innendső*) alakban található, 1805: *Innendső Jángori Szöllők*, 1807: *Inentső Jángori hegyben*; 1798: *innentső Marus*. Az *innen* határozószó végéhez a locativusi *-n* rag után egy *-t* hang járult, amely más határozószók változatán is előfordul, *azonnalt*, *onnant*, *nélkült*, *koránt*, *esztendőnt*, így *innent* [42]. Utána következik a *-ső* képző. Azonban a levéltár iratai megőrizték a földrajzi névnek más változatát is, 1790: *Ineksfő Jangoron*, 1806: *Innekső Jángor*, 1815: *Ineksfő Jángoron*, 1828: *Innekső Jángoron*, és még sok példában. Ez a nyelvjárási alak ma már nem él tudomásom szerint a makói nyelvjárásban, de a sok példából arra gondolhatunk, hogy a XVIII. század fordulója körüli időben általános lehetett. Az ország más vidékéről közölte a MTsz. ezt a nyelvjárási változatot.

Batida nevünk *Bodhidából* fejlődött, amelynek előtagja a *Bod* családnév. [43]. Az előtag még változatlan az 1331-ből való adatán: *Bodhyda*, és ugyanabban az oklevélben a mai *Gorzsa* határrész régi *Bodgorsaya* neve is változatlanul őrzi e családnévet [44]. Azonban a családnév hamar elhomályosult, mert hangalakja már 1380-ban *Bathyda* [45] alakúvá vált, és ez él tovább 1560-ig. A *hida* utótag elhomályosulása után a *h* hang kiesett. Erről első emlékünks csak 1720-ból való: *Batida*. Azóta állandósult a névnek ez az alakja. A mássalhangzó kiesése után a név szótaghatára is eltolódott, az eredeti *Bod-hi-da* most már *Ba-ti-da* szótagokra tagolódik. A névnek más változata az 1781-ből fennmaradt *Battida*, amelyben a két magánhangzó közötti *t* hosszú. Ez lehet téves írás is, hiszen csak egy emléke van, de lehet olyan idegen nyelvjárás hatása, amelyre jellemző a két magánhangzó közötti mássalhangzó nyúlása: *füttő*, *gutta*, *tanító* stb.

Néhány magánhangzóval kezdődő nevünknek egy mássalhangzó hozzátoldásával tréfás, obszcén változatát alkották meg. Ezzel a jelentés nélküli nevet egy hasonló alakú obszcén jelentésű köznévhöz kapcsolták, hogy a név új alakja az obszcén jelentéstartalmat felidézze. Mellette továbbélt azonban a név eredeti alakja is. Ezek *Ardics* — *Szardics*, *Ingó* — *F...ó*, (*Ányásisziget*) — *Hányásisziget*. Ilyen eredetű lehet *Szardó* nevünk is, de ennek nem maradt fenn az *Ardó* változata a mi területünkön. Ezeket a változatokat a föld rossz termése miatt elkeseredett ember alkotta meg, hogy vele a földjét becsmérelje. Régen népszerűek lehettek, mert az *Ardics* — *Szardics* változatára igen sok levéltári adat van, sok összetétele is keletkezett, de nem mindeniknek van meg mindkét alakja.

Az *Ardicsiárok*, *Kisardicsihegy*, *Ifjúardics* összetételeknek nincsen Sz-es kezdetű változatuk, a *Szardicsiér*, *Szardicsihalom*, *Külsőszardics*, *Nagyszardicsihegy* alakoknak pedig magánhangzós kezdetű változatára nincsen adatunk. Ez csak véletlenül magyarázható, ilyen nem került elő a levéltárból. A *Szardics* és összetételeinek gyakoriságát az obszcén alak nagy sikere magyarázza. Még említésre érdemes, hogy a gyakori használatban az obszcén változatok jelentés-tartalma elhomályosult, mert hivatalos iratban, térképen, a földesúrhoz címzett beadványban (*F... ó!*) is előfordulnak.

A köznyelvtől eltérő néhány palatalizáció nélküli *l*-ező szó van a vidék nyelvjárásában: *göböl*, *jászol*, *kölök*, *luk~lik*. Régen is így ejtették a *göböl* szót, mert az 1779-ből fennmaradt *Göböljárás* frn. is *l*-ező. De a mai *bivaj*-jal szemben 1808: *Bivalos kertbe*, 1812: *Bivalos Kertbe*, 1813: *Bivalos Kert* adattaink vannak, s eszerint ez a szó is *l*-ező volt régen. Ugyanígy ma *hej* 'locus', de 1344: *Wasarhel*, 1337: *Wasarhel Moko* [46]. E két régi adat természetesen a régi eredeti hangállapot emléke is lehet, tehát nem is helyi nyelvjárási sajátosság. Az *ly* denominális névszóképzőnek régi *l* változata élhetett tovább még a múlt század elejéig e nyelvjárásban, 1790: *Zugoli*, 1812: *Zugolba*, 1821: *Szugolba*. Ma *Zugoly* (zugój) a név alakja, és régen is sokszor írták így az írnokok. A mai nyelvjárási *luk~lik* köznévvvel szemben régen *j*-vel is ejtették a szót, 1790: *Róka-jukas-háton*, 1805: *Jukas Halom*. Ez az egyenlőtlen hangállapot a telepések nyelvi hatásának a következménye.

JEGYZETEK

- [1] A. Bach II, 1, 21 §.
- [2] LÖRINCZE LAJOS, Földrajzi neveink élete 4.
- [3] Vö. BÁRCZI GÉZA, NévtVizsg. 10 kk.
- [4] NévtVizsg. 73.
- [5] Szók.² 145. Itt lényegében szintén ezt olvashatjuk.
- [6] MNy. LIX, 68—71.
- [7] vö. V. A. NYIKONOV: Oblasztnije raboti po toponimike. Vaproszi Jazikoznanija 1956. évf. 1. 143.
- [8] Az összetett földrajzi név fogalma. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1961. 29—31.
- [9] Nyáradmente. földrajznevei 39—42.
- [10] Deutsche Namenkunde II/1, 14, 30 §.
- [11] vö. MNyR. I, 137, 329.
- [12] Ez a tanulmány részlet a szerzőnek „Makó vidéke földrajzi neveinek névtudományi vizsgálata” című kéziratot dolgozatából.
- [13] INCZEFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei. Bp. 1960. (83—84).
- [14] MNyJ. I, 133.
- [15] BOROVSKY, Csanád vm. tört. II, 451.
- [16] BENKŐ LORÁND, Nyjtört. 41.
- [17] Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959. 33—9.
- [18] Nyjtört. 41.
- [19] BOROVSKY i. m. II, 181.
- [20] REIZNER JÁNOS, Makó tört. 104.
- [21] Így Szegeden is, l. INCZEFI: Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959. 35.
- [22] Vö. INCZEFI i. m.
- [23] BÁRCZI GÉZA, Htört.² 43.
- [24] BOROVSKY i. m. I, 256.
- [25] EPERJESY KÁLMÁN, A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádvármegyei Könyvtár 12.
- [26] A Schlägli Szójegyzék, kiadta Szamota István. Bp. 1894; 36. lap és 736. szám.
- [27] MELICH, HonfMg. 52—53.

- [28] MELICH: NyK. XLIV, 359; KNIEZSA, SzlávJöv. I/2, 132; CSÁNKI, II, 659; BÁRCZI, TihAl. 60, 108.
- [29] BOROVSKY I. m. I, 69, 326.
- [30] AUO. VII, 431.
- [31] Vö. NYÍRI ANTAL, A kiháló szentesi víziélet néprajzi és népnyelvi maradványai 11.
- [32] INCZEFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei.
- [33] Nyr. XVIII, 568.
- [34] Vö. HÖRGER ANTAL, Mnyelvj. 47.
- [35] Vö. REIZNER JÁNOS, Makó tört. 63—64.
- [36] BOROVSKY I. m. II, 247; itt mindkét lehetőséget megemlíti csupán.
- [37] BÁRCZI GÉZA, MHangt.² 163.
- [38] D. BARTHA KATALIN, MSzóképzés 107.
- [39] AUO. I, 133; közli Berrár: MNy. XLV, 68—72.
- [40] BOROVSKY I. m. II, 279; Ortway, PápTiz. I, 395.
- [41] BÁLINT, SzegSz.
- [42] FEKETE, A magyar zárhangok tört. 18.
- [43] BOROVSKY I. m. II, 33.
- [44] Zichy Okmt. I, 376. Csánki I, 694.
- [45] ZICHYOkmt. IV, 134.
- [46] BOROVSKY I. m. II, 623.
- [47] BOROVSKY I. m. II, 495.
- [48] Uo. I, 211.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

... Г. Инцефи

В начале статьи говорится о важности многосторонних исследований в отношении географических названий. Кроме внутренних проблем ономатологии нельзя оставить без внимания и историю поселений, экономики и культуры. Слова, составляющие географические названия, являются важными и по количеству элементами словаря венгерского языка, поэтому разбор их грамматических свойств тоже вполне обоснован.

Предметом исследований автора являются фонетические проблемы. Он рассматривает состав фонем анализируемых географических названий, в чём они различаются от нарицательных названий, составляющих их, и от нынешнего состояния в говорах. Приведённые в статье географические названия были собраны автором в окрестностях города Мако, а также в архивах. Большое количество географических названий исторического происхождения служит для некоторой информации о древнем говоре этого края.

Автором было установлено, что о-канье употреблялось шире, чем в настоящее время, следы же и-канья приписываются влиянию говора поселенцев.

Кроме этого автор статьи указывает на различие состава фонем географических названий от нарицательных имён.

DIE PHONETISCHEN FRAGEN DER ON

von G. INCZEFI

Der Verfasser spricht in der Einleitung davon, dass eine vielseitige Untersuchung der ON nötig sei. Ausser den inneren Problemen kann man auch ihre Verwertung für die Siedlungs-, Wirtschafts-, Kulturkunde usw. nicht ausser acht lassen. Die ON sind ausserdem auch zahlgemäss wichtige Elemente des Wortschatzes, so ist auch die Darlegung ihrer grammatischen Eigentümlichkeiten in vollem Masse begründet. Bei dieser Gelegenheit befasst sich der Verfasser mit phonetischen Fragen der ON. Er untersucht den Lautzustand der behandelten On aus dem Gesichtspunkte, worin sie sich von den namenbildenden Appellativen und von dem heutigen Stand des Mundartes unterscheiden. Die behandelten On (lebende und historische) stammen aus eigener Sammlung aus dem Gebiete von Makó. Die zahlreichen historischen ON geben über die alte Mundart dieser Gegend einige Aufschlüsse. Es kann festgestellt werden, dass die ö-Lautung ausgebreiteter war als heute, die Belege der í (i)-Lautung aber als den sprachlichen Einfluss der Ansiedler bewertet werden können. Ausser diesen führt der Verfasser den von den Appellativen abweichenden Lautzustand mehrerer ON-bildenden Appellativen vor.

A FÖLDRAJZI NEVEKET ALKOTÓ SZÓKINC SRŐL

Írta: INCZEFI GÉZA

A földrajzi nevek köznevekből és személynvevekből állanak [1]. Ezek képezik a földrajzi nevek szókinsét, és ennek számbavétele a földrajzi nevek nyelvtanának egyik feladata. Némileg közel járunk vele a tipológiához, de mégis éles határt vonunk e kettő között azért, hogy itt a nevek egyes elemeit egymástól elszigetelten vizsgáljuk, mint a terület „névkinsét”. Számba vesszük, hogy melyek a földrajzi neveket alkotó köznevek és személynvevek, mekkora az a szókins, amelyet vidékünk névalkotásra felhasznál, és mi az elszigetelt elemek szerepe a névadásban. A tipológiában ezzel szemben — elgondolásunk szerint — azt tűzzük magunk elé célul, hogy területünk egyes névtípusait bemutassuk, azok megterhelését felmérjük, és ezzel a terület névadását jellemezzük, amely más területtel való összehasonlítási alapul is szolgálhat [2]. Mindezt a típusok és nem az elemek vizsgálata útján érhetjük el. A szókinsben a név elemeit szétbontva tekintjük át, a tipológiában viszont nem elszigetelve, hanem egymáshoz való viszonyukban és a névtípusoknak a névadásban való súlyukban tárgyaljuk.

1. A FÖLDRAJZI NEVEKET ALKOTÓ KÖZNEVEK

E köznevek *tárgykörük* szerint igen sokfélék. Egy részük fogalmi tartalma közvetlenül a területhez kapcsolódik (*árok, tó, völgy*), mások csak közvetve vonatkoztathatók a földre (*csősz, kereszt, répa*), de olyanok sem ritkák, amelyek fogalmi köre a földdel kapcsolatba sem hozható, vagy igen laza összefüggés fedezhető fel (*tyúkól, vaskapu*). Ezek szerint a földrajzi neveket alkotó közneveknek három csoportját különböztethetjük meg: földrajzi fogalmak nevei, a földdel kapcsolatos fogalmak nevei és más fogalmak jelölői. A névadás természetéből következik, hogy a két első fogalmi körbe tartozó köznevek súlya a legnagyobb a névadásban, a harmadiké pedig csak kisebb jelentőségű. Azonban ez a szabály a két kategória minden egyedére nem alkalmazható, mert több olyan nevünk van, amely például a földművelés vagy az állattartás tárgyköréből való, mégis csak kisebb jelentőségű a névadásban. De e két csoportnak van egy olyan törzsállománya, amely neveink legtöbbjének alkotója. Tekintsük át neveinket névalkotó értékük sorrendje szerint.

A földrajzi nevekben előforduló közneveknek a nevek alkotásában való részvétele igen különböző. Nagy számban vannak olyan köznevek, amelyek csupán egy vagy két földrajzi név alapjául szolgálnak, tehát a vitalitásuk igen csekély. A gyűjteményben 122 olyan köznév szerepel, amely csak egy alkalommal fordul elő a földrajzi nevekben. Ezek főbb jelentéscsoportjai: *foglal-*

kozások nevei: árendás, baka, csősz; *tárgyak, anyagok nevei:* butykos, kenyér, kő, vaskapu; *állatok nevei:* bivaly, bornyú, borz, csirke, egér, féreg, göböl, hal, macska, marha, méh, róka, tehén, veréb; *a föld és a földművelés nevei:* árpa, dűlő, eper, gyöp, homok, ingó, kő, répa, töke, zsombék; *az állattartás nevei:* állás, itató, tiltó; *építmények nevei:* góré, gunyhó, kereszt, malom, pince, rampa, rév, sörház, templom, tyúkól, vendégfogadó; *a víz környéke és térszín-nevek:* átvágás, folyó, kút, part, sás, ser, sulyom, szakadás, völgy; *fák, erdők nevei:* kerek, eresztvény, szil, szilvás; *települések nevei:* helység, telep, ülés; *nemzetnevek:* cigány, orosz, rác, török, zsidó; *tulajdonságok nevei:* dög, dög-lött, görbe, horgas, holt, jó, legújabb, rongyos, rossz, sovány, vak. Nem részletezzük tovább e csekély hatóerejű közneveket, hanem csak a termékenyeket mutatjuk be teljes számban.

Az összes köznevek száma 255, és ezek 1134 nevet alkotnak. Az 1–3 nevet alkotó köznevek száma 181, amely 303 név alapjául szolgál. Ezzel szemben a „termékeny”, 4–50 nevet alkotó köznevek száma 74, és ezek 831 nevet alkotnak. Ezek számbavétele azzal a tanulsággal jár, hogy csak nagyon kis számú közszót használnak e vidéken, és azzal újra és újra neveket alkotnak. E feltűnően csekély számú, de nagy használati értékű nevek jelentősége messze meghaladja a csupán 1–3 nevet alkotó köznévét, és a vizsgált terület földrajzi neveinek törzsszókinsét képezi.

A köznevek értéksorrendje a velük alkotott nevek számának jelölésével a következő: ér (50), nagy (45), halom (44), hát (40), kis (35), töltés (32), sziget (24), rét (21), tó (20), fok (19), út (18), szent (17), új, tanya (16), hegy (15), föld, csárda, sík (13), szél, város (12), legelő (11), temető, ígás, hajlás, biberés (10), belső, nyomás, telek, fenék, kaszáló, ház (9), rákos, porond, határ, külső, kákás, falu (8).

Fogalmi csoportokba rendezve kiviláglik a leggyakrabban használt köznevek megoszlása: *vízrajz:* ér (50), tó (20), fok (19), sík (13), sziget (24); *a felszín, föld nevei:* halom (44), hát (40), rét (21), föld (13), fenék (9), porond (8), töltés (32); *tulajdonságfogalmak:* nagy (45), kis (35), új (16); *építmény, temető, út:* út (18), tanya (16), csárda (13), ház (9), temető (10); *szőlőművelés:* hegy (15); *helyzetviszonyítás:* szél (12), belső (9), külső (8); *település:* város (12), falu (8); *állattartás:* legelő (11), ígás (10), telek (9); *mezőgazdaság:* nyomás (9), kaszáló (9), biberés (10); *alakmeghatározás:* hajlás (10); *egyéb:* erdő (10), szent (17).

A leggyakoribbak között feltűnően sok a vízrajzi vagy vízzel kapcsolatos név (ér, sziget, rét, tó, fok) és a térszínformák nevei (halom, hát, töltés), amelyek arra mutatnak, hogy a természetes szemléleten alakuló névadás uralkodó a mi területünkön. A sokszor előforduló köznevek a névalkotás alapvető fogalmait jelölik általában. Az 1–3 nevet alkotó közszavak alkalmi megjelölésekben fordulnak elő, amelyek nem e vidék jellegzetességeinek fogalmi köréből valók. Mégis van közöttük néhány olyan szó is, amelynek nagyobb szerepét várnánk. Így feltűnő, hogy a gyakori állatnevek (macska, veréb, hal, róka), az állattartás nevei (állás, itató, tiltó), a vízinövények nevei (sás, sulyom) itt csak ilyen kis súllyal szerepelnek a névadásban. A *homok*, *semlyék* azért ritka, mert nem jellegzetessége e tájnak, illetőleg más szóval fejezik ki e fogalmat. A Maros partján levő homoklerakodásnak itt *porond* a neve, ezért különös, hogy egy kihalt nevünkben a *homok* szó elfordul (Homokhalom), és valahová a Maros partjára lokalizálható. Lehet, hogy nem is népi név, hanem a hivatalok elnevezése. Feltűnően gyakori a *bibere* szavunk, amely az új nő-

vény sikerével magyarázható [3]. A névalkotók között néhány kihalt köznév is található: *eresztvény*, *kerek* 'erdő', *bibere*, *gyűrű*, *lúcs*, *tömpös*. Néhány nevünk idegen közszót őriz: *Velnök*, *Buják*, *Dál*(?), *Meje*(?), *Pana*, *Páskom*.

Még megemlítem, hogy kísérletképpen összehasonlítottam dolgozatom közneveit legutóbb megjelent, az ország különböző és egymástól távolieső vidékeiről szóló dolgozatokkal. Ezek a Dél-Dunántúlról REUTER CAMILLO: Magyaregregy helynevei [4], a Hajdúságból H. FEKETE PÉTER: Hajdúböszörmény helyneveinek adattára [5], a Szigetközből KÁZMÉR MIKLÓS: Alsó-Szigetköz földrajzinevei [6] című dolgozatok. E futólagos összevetésből [7] is kiviláglik annyi, hogy mind a négy dolgozatban csak a legáltalánosabb földrajzi köznevek közösek, mint *erdő*, *kút*, *rét*, *víz* stb., de ezek megterhelése is más. A mi dél-alföldi területünkhöz szókincs tekintetében a legközelebb áll a Hajdúság, mert több olyan névalkotó szavunk közös, amely a másik két (más jellegű) vidéken nincs meg: *ugar*, *szállás*, *zugoly*, *zsombék* stb. De ezek mellett mindegyik vizsgált vidéknek megvan a sajátos földrajzi szókincse is, amely másutt nem található meg, például *Magyaregregyen*: almás, csörge, zuhogó; *Hajdúböszörményen*: laponyag, nyíladék, szénázó; *Alsó-Szigetközben*: öntés, baromélő, déllő, csucska; *Makó vidékén*: haptató, halesz, bánom, sík. A teljes magyar földrajzi névgyűjtemény elkészülte után derül majd fény ezekre a fontos névföldrajzi kérdésekre, amelyek nagyon tanulságosak lesznek a névtudományon kívül a nyelvtudomány más ágaira is.

2. A FÖLDRAJZI NEVEKET ALKOTÓ SZEMÉLYNEVEK

A személynevek egymagukban vagy köznévvvel való összetételben alkotnak földrajzi neveket. Minőségüket tekintve lehetnek *keresztnevek* (Péter, Kornél), *családnevek* (Baranyi, Pap) és *szentek nevei* (Margita, Szentlőrinc). A keresztnevek viszonylag kevés nevet alkotnak a családnevekhez képest. Hat keresztnév (Kingéc, Panna, Fül~Föl Földeákban, Dániel, Piros, Dezső) 23 földrajzi név alapjául szolgál, öt szentnév (Kalára, Margita, Szentlászló, Szentlőrinc, Szentmiklós) pedig 36 földrajzi nevet alkot. Ezzel szemben a családnévi eredetű nevek száma meglehetősen nagy, 72 családnév 187 földrajzi név alkotója. Számításunk azonban csak hozzávetőleges lehet, mert egyes nevekről nem lehet eldönteni, hogy családnevek vagy keresztnevek-e (Mikócsa, Miklós), továbbá több ragadványnév is van személyneveink között (Guvadt, Szemes), ezeket a családnevek közé számítottam. A személynevek lehetnek egyszerűek (Kopjás), de keresztnév vagy családnév köznévvvel összetapadva is jelölt személyt (Földeák, Kunfarkas), néha pedig családnév keresztnévvvel együtt található földrajzi neveinkben: Nagy István ~ Pista, Szabó András, Tari János.

A családnevek a következő csoportokat alkotják: *keresztnévi eredetűek*: Ágoston, Bartal, Dániel, Jakab, Kollát, Mikócsa, Péter, Vince; *tulajdonság jelölői*: Balog, Gacsiba, Guvadt, Nagy, Szömös; *valahová való*: Baranyi, Diószegi, Gréczi, Pallagi, Tari (vö. *Tar* község Heves megyében, Hsnt. 1944); *foglalkozást jelöl*: Borsos, Gajdos, Gubás, Halász, Ködmönös, Meszes, Szabó, Szapános, Szántó; *tárgyat jelöl*: Tézsla; *nemzetiségek neve*: Görög, Német; *méltóságnév*: Bán; *fém neve*: Vas; *állatnév*: Farkas; *növénynév*: Círók; *nem kategorizálható nevek*: Ardics, Bod, Buják, Döbörccsök, Goszpodi, Karabuka, Kúsz, Lele, Makó, Porgány, Vetye.

A személynevek szerepe a névadásban szintén igen különböző, egyesek több, mások pedig csak egy-két földrajzi név alkotói. Tekintsük át őket érté-

kük, súlyuk sorrendjében. Itt is a név után jelöljük a velük alkotott nevek számát: Kalára, Lőrinc (13), Jángor, Lele (11), Gencs (10), Bogdány, Makó (9), Mikócsa (7), Batida, Baranyi, Goszpodi, Porgány (6), Ardics, Gacsiba, Hajdova, Vetye (5), Kingéc, Kollát (4), Ágoston, Gajdos, Máma, Papp (3), Döbör-csök, Jakab, Korondé (?), Vas (2); Bartal, Borsos, Bója, Gréci, Piros, Sándor, Szántó, Szappanyos stb., összesen 40 személynév csak egy-egy földrajzi névben van meg.

Mindezekből a közneveknél tapasztaltakhoz hasonló tanulságot vonhatunk le. Csak nagyon kevés személynév termékeny névalkotó, mert mindössze 32 névből keletkezett 2–13 földrajzi név, ezzel szemben 40 név csak egy-egy földrajzi név alkotója. Más tanulságot abban látok, hogy értéksorrendjük nem a település nagyságától függ, amelyet jelölnek, mert *Makó* város neve csak a negyedik helyen található, *Lele* viszont második; leghatékonyabb névalkotó a két szentnév: *Kalára, Lőrinc*. Az értéksorrend egy-két kivételtől eltekintve (Karabuka) azt mutatja, hogy a 13–2 indexszámú nevek régebbiek, az egyszer előforduló nevek pedig újak, legfeljebb 100–200 évesek. Ez érthető, mert a régi nevekből hosszú életük folyamán nagy névcsaládok alakulhattak.

JEGYZETEK

- [1] Ez a tanulmány részlet a szerzőnek „Makó vidéke földrajzi neveinek névtudományi vizsgálata” című kéziratot dolgozatából.
- [2] LŐRINCZE LAJOS, Földrajzi neveink élete.
- [3] Vö. INCZEFI: MNy. LIX, 68–71.
- [4] Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 32, Bp. 1961.
- [5] MNyTK. 102, Bp. 1959.
- [6] MNyTK. 95, Bp. 1957.
- [7] Az egész országra kiterjedő gyűjtemények elkészülte előtt nem lehet ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkozni.

О СЛОВАХ, СОСТАВЛЯЮЩИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАЗВАНИЯ

Г. Инцефи

Автор статьи изолированно рассматривает отдельные элементы географических названий окрестности города Мако. Сначала он учитывает нарицательные имена, составляющие географические названия, потом те элементы, которые произошли от личных имён и указывает на частотность употребления каждого элемента. В отношении нарицательных и личных имён было установлено автором, что количество тех слов, которые служат для образования новых географических названий, очень невелико. В результате статистических исследований автор устанавливает, что с помощью 255 нарицательных имён образовано 1134 географических названия, и в этом числе 74 самых употреблённых нарицательных названия создаёт 831 географическое название.

Подобные результаты получаются и в отношении личных имён.

ÜBER DEN WORTSCHATZ DER ON

von G. INCZEFI

In diesem Aufsatz untersucht der Verfasser die einzelnen Elemente der ON der Umgebung von Makó als Teile des Wortschatzes: Zuerst werden die Appellative, dann die PN behandelt. Es wird dargelegt, wie häufig die einzelnen Elemente der ON benutzt werden. Er stellt von beiden Gruppen, den Appellativen und PN gleichfalls fest, dass nur sehr gering die Zahl der Wörter ist, die von dieser Gemeinschaft oft zur ON-Bildung benutzt werden. Das Ergebnis der statistischen Untersuchung ist, dass auf diesem Gebiete 1134 ON aus 255 Appellativen gebildet werden, aber die Zahl der nur 1–3 Namen bildenden Appellativen ist 181, das 303 ON zugrunde liegt. Demgegenüber ist die Zahl der fruchtbaren, 4–50 ON bildenden Appellativen nur 74, und diese bilden 831 ON. Ein ähnliches Ergebnis ergibt sich auch aus der Untersuchung der PN.

A SZERELEMDAL A CSIKÓBŐRÖS KULACSHOZ KÉT SZLOVÁK FORDÍTÁSA

Írta: SZIKLAY LÁSZLÓ—VARGHA BALÁZS

Vargha Balázs az Országos Levéltárban a Barkóczy család XIX. századi iratai közt (Levéltári alapleltárak 7. sz. 14. 1. 19. sz.) az 5343 sz. faszcikulusban (P 21 62) egy lap két oldalára írva, kéthasábosan Csokonai Vitéz Mihály: *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* c. költeményének a hiteles szövegtől némileg eltérő s a kéthasábosan írt lap jobboldalán található magyar változatát, ugyane lap baloldalán pedig annak szlovák fordítását találta meg.

A magyar szöveg a következő:

1

Drága kintsem galambocskám
Csikó bőrös kulacsocskám
Érted halok érted élek
Szász leányért nem cseréllek

3

Oh! hogy kotyog a kebeled
Mellyben szívemet viseled
Be gyönyörű az ajakad
Arany lanczra méltó nyakad

5

Ha jó kedvem tsutsorodik
Általad meg szaporodik
Mikor hideg szelek vagynak
Elveszed mérget a fagynak

7

Oh ha szívünk szerelmének
Kis Zálogi születnének
Ott ülnének hosszú sorral
A Kutzkóban tele borral

2

Megvidító ortzácskadat
Tsókra termet kerék szadat
Ha a' számhoz szörithatom
Susiért nem tsokolgatom

4

Kartsu derekadon a vál
Hai héj nélkül is szépen áll
Nem úgy ám mint a Mántzikáé
Avagy maid meg mondom kié

6

(Gestli parj teple Leto
mne ti obcerstwuges) [1]
Ha a' nyár melegen lankaszt
Nekem Te meg frissited azt
Az éjjel is tsak meg intsem
Eggyütt hálunk ugye kintsem

8

Bár tsak a' feleségemmel
Téged tserélhetnélek el
Hogy fiaikat leányokat
Szülnél apróbb Kulatsokat

De jaj! engem ide s tova
Elvész a Szent Mihály lova
Szerelmed meg emészt végre
És te maradsz Özvegységre

11

Oh tsókollak oh öllelek
Míg motzanok, míg lehellek
Tested tégyed holt testemhez
És ez írást a fejemhez

Keserves Sors! Adjátok bort
Lakjuk el előre a tort
A' mi menne más Kútjában
Jobb meggy a' magunk torkában

12

Útas köszönts rám egy pimbort
Itt látsz fekünni egy jámbort
Kedves élete párjával
Tsikó bőrs Kulatsával

Csokonai költeményének érdekes, eddig nem ismert variánsa ez s így érdemes vele is foglalkoznunk. A Harsányi–Gulyás féle gyűjteményben közölt eredeti [2], amely az 1805-i I. kiadás szövegét adja [3], némileg eltér tőle; amíg az 20 versszakból áll, a Barkóczy-hagyaték variánsa csak 12-ből. A lényeges eltérések a következők [4]:

A 2. vssz. második sorában a „kereke” szó helyett „kerék” áll. Az utolsó sor a B szövegben a H–G-től eltérőleg: „*Susiért nem tsokolgatom...*” (H–G-nál: *Susiét*). A szlovák fordítás viszont a helyes magyar szöveg alapján: „*Sus-kine wic nebozkawam.*” Itt mind a két esetben nyilvánvalóan a magyar szöveg másolójának tollhibájáról van szó, esetleg talán arról is, hogy magyar nyelv-, illetőleg helyesírási tudása volt felületes.

A 3. vssz. első sorában H–G-nál: „*Oh, hogy kótog a kebeled*”; a B szövegben: „*Oh! hogy kotyog a kebeled...*” A harmadik sorban H–G: „*Oh milyen szép az ajakad*”, B: „*Be gyönyörű az ajakad...*”

A 4. vssz. második sora H–G-nál: „*Halháj nélkül is szépen áll...*” B: „*Hai háj nélkül is szépen áll...*” Ez itt ismét nyelvi zavart teremt; megint csak arra látszik mutatni, hogy ha a másoló jól tudott is magyarul, a szöveg leírása közben felületességeket, hibákat követett el. A 3–4. sor H–G-nál: „*Nem úgy ám, mint a Mancié | Vagy a majd megmondám kié*”; – B-nál: „*Nem úgy ám mint Mántzikáé | Avagy majd meg mondom kié.*”

H–G 5–6. versszaka s a 7. vssz. első két sora hiányzik a B-ből.

H–G 7. versszakának utolsó két sorából s a 8. versszak első két sorából áll elő B 5. versszaka.

H–G nyolcadik versszakának utolsó két sora s a tizenegyedik versszak utolsó két sora (ebben az egymásutánban) alkotja B hatodik versszakát. Itt is van egy kis szövegbeli eltérés. H–G: „*És mikor a hév nyár lankaszt*”. B: „*Ha a' nyár melegen lankaszt*”.

H–G 9., 10. versszaka és a 11. versszak első két sora B-ből kimaradt.

H–G 16., 17. és 18. versszaka B-ből kimaradt.

H–G 19. versszaka B-nál a 11. versszak. B-nál a magyar szöveg harmadik sorában a másoló – már említett felületességével (vagy gyöngébb magyar tudásával?) – értelmetlenséget teremtett. H–G-nál: „*Tested tégyed holttestemhez*” így deformálódik B másolatában: „*Tested tégyed holt testemhez*”. A fordító nem is tud vele mit csinálni; annak ellenére, hogy egyébként hűségre törekszik, itt szabad fordítással teremt az értelmetlenségben „logikát”: *Ked umrem dam sa pochowat (Ha meghalok, eltemettetem magam).*

A H—G 20. versszaka B-nál a tizenkettedik. Csak aprók az eltérések; az első sorban H—G-nál: „*Útas, köszönj rám egy pint bort*”, B-nál: „*Útas, köszönts rám egy pimbort*”; — a második sorban H—G-nál: „*Itt látsz nyűgödni egy jámbort*”, B-nál: „*Itt látsz fekünni egy jámbort*”.

Érdekes volna megállapítani, hogy olyan variánsról van-e szó, amely független az eddig ismert variánsoktól, vagy pedig kapcsolatban van a kéziratok énekeskönyvekben találhatókcal? Erre a kérdésre a legalább hozzávetőleges válasz azért volna fontos, mert ismét közelebb vinne a következő probléma megoldásához: hogyan jutott el Csokonai a szlovák nyelvterületre, illetőleg milyen közvetítéssel lett a szlovákoknál is népszerűvé? [5]

A szlovák fordítás nemcsak ebből a szempontból jelentős, hanem magának a szlovák irodalmi nyelvnek a fejlődése szempontjából is.

1.

Drahj Poklad Holubiček
Ti remenj Kulačićek
(Za tebe žigem y zemrem)
Za tebou mrem, tebe žigem
Za sto Djwčet nečerugem.

3.

Och gak sa ti Ľuno plehće
W kterom nošis moge Srdce
Twe pisstoky su libežne
Hrdlo zlatu retez hodne

5.

Ked (ga) dobru Wulj dostawam
Skrz(e) teba sy gu rozmaham
Ked studene Wetri zrazu
Dugu, odnimaž ged mrazu

7.

(Keby nassjch Srdcj Lásky
Se rodili (dobr) drobne Djtky)
Keby nassjch Srdcj Laska
naplodila nemluwnatka
Sedelj by w rade dlhom
Plnje Wyna za Kozubom

9.

Ale Beda! Kwon Michalou
Mne sem y ta wezne sebou
Zmarnj mne twa Laska w skutku
Ty ostaněš (w D) w douskem Smutku

2.

Ked ga twe rozkossne Lička
K Bosku zrodzene ustička
Ked k (mojim) mim [6] ustam
[pritiskawam]
Suskinie (bozskawat nechcem) wic
/nebozskawam.

4.

Na twem sswarnem Drjeku Plecga
Pekne stoga a ti swečga
Ne tak gako nasseg Marče
Anebo hned powgem gak čge.

6.

Gestlj parj teple Leto
Mne Ti občerstwugeš ag to
W nocy nech len mihnem gedno
Sak mug Angel spjme wedno

8.

Kdyby ga len z mogou ženou
Teba přečarowat (mohol) mohou
Abys Chlapcou y Djewčatka
Rodil drobne Kulačjatka

10.

(Oh) Truchliwj Los! Sem sa k Wynu!
Držme pohrebnej Hostinu,
Čoby ginssjm do ust (padlo) brdlo
Nech-wypige nasse Hrdlo

Bozskawam te y obgjmam
(Pokel) Dokel (olvashatatlan) se
[hjbem a zjmam
Ked umrem dam sa pochowat
Z tebou, na hrob toto napsat

Melyik az a *nyelvtani norma*, amelyből a fordító kiindult? Az az első benyomásunk, hogy a szlovákoknál, főleg a szlovák evangélikusoknál a XIX. század első harmadában még általánosan használt cseh irodalmi (egyházi) nyelvből. Legalábbis ennek a *helyesírása* ötlík a szemünkbe: „*drahý*” (a ma szokásos *drahý* helyett) az első versszakban, „*ged*” (a ma szokásos *jed* helyett) az ötödikben; az *š* hangnak e cseh irodalmi nyelv régies helyesírásában megtalálható mindkét írásbeli alakja: „*ostaneš*” (*ostaneš* helyett) a kilencedik, „*nasse*” (*naše* helyett) a tizedik versszakban és í. t. Ehhez viszont azonnal hozzá kell tennünk: azt, aki ezt a szöveget szerezte, illetőleg másolta, nem jellemzi a cseh helyesírás *következetes* alkalmazása; az hatott rá, mert olvasmányélményei nyilván kötötték hozzá, de nem volt grammatikailag képzett tudója. Ez a *helyesírási bizonytalanság* főleg a kvantitás jelölésében nyilvánul meg: — a szerző mindössze a hetedik versszak első sorában a „*láskey*” szó első *á* hangjára teszi ki a vesszőt, máshová nem. Miután a szöveg keletiszlovákiai levéltárból került ki, az olvasót a kvantitás jelölésének ez a hiánya az első pillanatban meg is tévesztheti; könnyen elhihetnők, hogy keletiszlovák szövegről van szó.

Erre viszont ezen az egy jelenségen kívül szinte semmi sem vall. Szükségszerűen még a második versszak „*zrodzene*” szavában található *dz* sem a középszlovákokban ismert *d'* helyett, mert ez a jelenség megtalálható a *nyugatszlovák nyelvújításban* is. Ami a szövegben *eltér* a középszlováktól, az szinte mind a nyugati nyelvújítás hatásáról tanúskodik. Pl.: a „*vůli*” (a középszlovák „*völi*” helyett) az ötödik versszakban, „*napsat*” (*napísat'* helyett) a tizenegyedik versszakban, „*svím*” (a középszlovák „*svojím*” helyett) a tizenkettedikben és í. t. A Barkóczy-család erős katolikussága érthetővé teszi a *nyugatszlovák*, a *nagyszombati* nyelvtani normának ezt az érvényesülését. Nem a Bernolák irodalmi nyelve által kodifikált formájában és főleg nem annak helyesírásával; azt a vers fordítója (vagy másolója) még nem ismerte, — hanem a nyelvújítás korszakát megelőző, XVIII. századi írásbeli alakhoz kapcsolódva, amikor még a katolikusoknál is erősen érvényesült a cseh helyesírás hatása s ez a mi szövegünkben is tapasztalható bizonytalankodással párosult.

Az ismeretlen fordító (vagy másoló) tehát középszlovák anyanyelvű volt, aki nyelvújítása *tudatos* érvényesítésével törekedett az eredeti népies hangulatának visszaadására, — irodalmi műveltségét viszont attól a XVIII. századi katolikus írásbeliségtől szerezte, amelynek Nagyszombat volt a középpontja.

De ki lehetett az s mikor fordította le Csokonai versét? Annyi bizonyos, hogy magyarul is tudott: erről nemcsak a szlovák szövegben is előforduló „*pajtás*” szó vall, mert az az egész szlovák nyelvterületen ismert [7], hanem az is, hogy a szlovák szöveg mellett található „*Szerelemdal...*”-on kívül a jelzett anyagban ugyanannak a kéznek az írásával más magyar nyelvű szövegeket is találtunk. A Csokonai-vers szlovák és magyar változatát tartalmazó papírlap mellett van egy másik is, amelyet *ugyanaz a kéz* firkált tele csaknem teljes mértékben *magyarul* a legkülönbébb szövegekkel. Két nagyon gyöngye versezet is van köztük: az egyik *A' Vadászok Dallja*, a másik a *Második* címet viseli; mind a kettő a vidéki nemesurak szórakozásáról szól, lényegesen kezdetlegesebb formában és laposabb, költőietlenebb hanghordozással, mint a vizsgálódásaink középpontjában álló szlovák nyelvű szöveg. Majd számok: összeadások, kivonások, számadás-töredékek következnek, amelyek ugyanannak a személynek a gazdasági-jogi érdeklődésére vallanak; önmaguk-

ban is sejtetni engedik, hogy írójuk uradalmi ember, esetleg *ügyvéd* lehetett. Egy nyomdafestéket nem tűrő durva kifejezés, egynéhány német nyelvű irka-firka között *Thomas Trattner de Petróza* neve utal az ismeretlen szerző irodalmi érdeklődésére is. Ugyanennek a lapnak a másik oldalán egy latin verszövegen, latin jegyzeteken és egyéb szó- és mondattöredékeken kívül latin nyelvű *jogi fogalmazvány* első szavai állanak [8] ugyanazzal az írással; ez ismét azt bizonyítja, hogy jogászról, ügyvédről van szó.

Gróf *Barkóczy János*, a Hadik–Barkóczy-féle hitbizomány ura [9] ezeknek az írásoknak szerzője nem lehetett; erről nemcsak az átnézett íráskötegekben található aláírásai, sajátkezűleg írt levelei, hanem az a két – csaknem bizonyosan szintén az ő írásával készült – német nyelvű *Reisejournal* (úti-napló) is tanúskodik, amely a grófnak két 1824-ben lebonyolított utazását mondja el s jelenleg közvetlenül a Csokonai-vers szomszédságában található. Mivel a Barkóczy-levéltár iratkötegei mind *évenként* vannak csoportosítva, feltehető, hogy ezek az írások is az azonos, vagy legalábbis közeli időpont következtében kerültek egymás szomszédságába.

A múlt század húszas éveiben gróf Barkóczy Jánosnak Kassán is volt háza, de általában a birtokán, az Ung megyei Pálócson lakott, hitbizományának pedig a Zemplén megyei *Varannón* volt a székhelye [10]. Itt élt és működött Barkóczy egyik ügyvédje, *Balogh Ferdinánd*. A levéltári anyag tüzetes átvizsgálása, a többi ügyvéd, valamint Barkóczy és Balogh Ferdinánd levelezésének, fogalmazványainak megvizsgálása alapján kétség kívül meg lehetett állapítanunk, hogy az elemzett szlovák *versfordítás s az összes mellette található feljegyzés az ő kezeírása*. A hivatalos iratok, jegyzőkönyvek s grófhhoz intézett levelei, felterjesztései latin vagy magyar nyelvűek, csak egy-két irat tanúskodik róla, hogy tudott szlovákul. Ezek közül nyolc zsalobinai (újszomotori, Zemplén m.) jobbágnak a grófhhoz 1812. június 1-én intézett felterjesztése a mi szempontunkból a legérdekesebb; Balogh Ferdinánd fogalmazta ugyanazzal az írásmóddal, amely a Csokonai-fordításra is jellemző. Mindössze annyi a különbség, hogy itt a bemutatott helyesírással leírt középszlovák nyelv-járásba bele-belecsúszik egy-két keletszlovák szóalak is (pl.: „*buli*” – voltak – „*boli*” helyett stb.), s ez az érdekelt parasztok nyelvhasználatát tükrözi.

Sajnos, *Balogh Ferdinánd* kilétéről semmit sem sikerült megtudnunk. Hogy az említett versfordításon és kezdetleges magyar verseken kívül foglalkozott-e egyébként irodalommal, azt egyelőre homály fedi. Így azt is nehéz eldönteni, ő-e a „*Szerelemdal...*” szlovák fordításának szerzője? Az, hogy a Vargha Balázs által megtalált papírlap a fordító javításait is tartalmazza, erre utal. De lehet az is, hogy a vidám versezeteket kedvelő ügyvéd a javításokkal együtt másolta le az ismeretlen fordító szövegét.

Balogh Ferdinánd legrégebb írása a Barkóczy-levéltárban 1812-ből kelt; 1826–27-ben viszont még Varannón találjuk. A szóban forgó szlovák vers fordítását, illetőleg másolását tehát e két időpont közé kell helyeznünk. Ha viszont számbavesszük, hogy Trattner 1822. március 22-én kapta I. Ferencről a nemességet s a „*petrózai*” előnevet [11], akkor Balogh Ferdinándnak bemutatott magánjellegű írásait – s velük együtt a Csokonai-fordítást is – feltétlenül ennél az időpontnál fiatalabbnak kell tartanunk. Barkóczy János említett útirajzai viszont 1824-ből valók. Mindezt egybevéve: a Csokonai-fordítás időpontjául a *múlt század húszas éveinek közepét* jelölhetjük meg.

Ennek pedig nemcsak a szlovák népiesség fejlődése szempontjából van nagy jelentősége, hanem magának a középszlovák nyelvjárásnak irodalmi hasz-

nálata szempontjából is. Művészi formában jelenik meg itt, jóval Štúrék előtt. A Balogh Ferdinánd írásában fennmaradt Csokonai-fordítás így a szlovák irodalmi fejlődésnek is fontos emléke.

II.

Körülbelül ugyanebből az időszakból, de egészen más környezetből származik a „Szerelemdal...” másik szlovák fordítása:

1.

Holubička má gediná
Iba ſy ti flaſſka wjna
Tebe k wuolj gem a pigem
Umjeram na Swete žigem

2.

Uſta na bozkánj gſauce
Od luboſty gſau horaue
Wgac ſtoja gako Julčine
Neb ſladkoſt z njch nepomjne.

3.

Hrdlo twoge pi pi prawj
Genž zdržuge moge zdrowj
Perly drahé zaſlužilo
Aby na ſebe noſylo

4.

Pekne ſpjwaš gak hrdlička
Když bozkáwam twoge ljčka
Srdce mé obweſeluješ
A radoſty naplnuješ.

5.

Když mne widjš w žgaly ſmutku
K Bratowy bežjš ku ſudku
Který hněd ſwému ſwagrowy
Radoſt wrátjt ge hotowy

6.

Ked ſtudenj wgetor duge
Me tělo te potrebuge
A ked' pečge welmi ſlunce
Ty zwlažugeš moge ſrdce.

7.

Když gá na twau twár nehladjm
Wždicke w žgaly w ſmutku sedjm
Než když whlidam twau twárnost
Odožengem wſſecku ſtaroſt.

8.

Tobě po mjch ceſtách wodjm
S tebu odpočinut chodjm
Gak náhle ſe zlože dwjham
[əſſeu O luboſti ſpjwam.

9.

Či ſme často ſpolu ſpali
Barz ſme ſy nepriſahali
I teg nocy gen kuš mihněm
Hned te do poſtely zdwihněm.

10.

Nedal bych za wſſecky ſwěty
Kebys ſi rodila děty
Aby pod pecow ſedely
A zo Tokagſkym wjnom wrely.

11.

Aneb kdyby Bůh mau Ženu
Premenil na flaſſu cklenu
A žeby dgewčata naſſe
Boly poháre a flaſſe.

12.

Už ſme luboſt nekdy ſtrawy
A vplíné moge zdrowy
Bud' mne gen nyní hotowá
Pokud' neoſtaneš wdowa.

Ba y wtedy když do zemy
Budau w řudku položenj
Chtegj te mjtj pri sobě
A toto pjřmo na hrobe.

Poceřtnj pi pohár wjna
Tu ležj řwata rodjna
Muž ze ženu z winu flassy
Gjž wjce gjch řmrt ne řtrassj.

Ez a fordítás sokkal szabadabb és művészileg is sokkal igénytelenebb, mint az előző. Szerzője a „Szerlemdal...”-nak másik variánsát vette alapul; nem tizenkét versszakot fordított le, hanem tizennégyet. Sajnos, azt a magyar változatot, amelyet az átültetésnél használt, nem jegyezte fel fordítása mellé s így mi a szlovák szöveget csak a H–G-ban közölt eredetivel tudjuk összehasonlítani.

Ha tudomásul vesszük, hogy ez a fordító kevesebb nyelvi és költői igény-nyel, tehát dilettánsabb módszerrel dolgozik (így pl. a „csikóbőrös kulacs”-ot „*Vinný kulač*”-nak – boros kulacsnak –, illetőleg „*flaška vína*”-nak – boros-flaskónak – fordítja), akkor azt kell mondanunk, hogy az első versszak szövege nagyjából megfelel az eredetinek.

A másodikat már teljes mértékben szabadon fordítja. Magyarra visszafordítva körülbelül így:

Csókra termett száz
A szerelemtől forró
Többet ér mint a Julcsáé
Mert édessége nem tűnik el.

Ugyancsak egészen szabad az eredetihez képest a harmadik versszak fordítása:

A nyakad „pi pi”-t mond [12]
S ez megőrzi egészségemet
Drágakövet érdemelt
Hogy azt viselje.

A negyedik és ötödik versszak hiányzik.

Az eredeti hatodik versszaka itt a negyedik. Körülbelül így szól:

Szépen dalolsz mint a gerle
Amikor arcodat csókolom,
Szívemet megvidámítod
S örömmel telíted meg.

A hetedik versszak itt az ötödik, de igen átalakítva:

Ha látsz a bú fájdalmában
Testvéredhez, a hordóhoz futsz
Aki sógorának azonnal
Kész az örömet visszaadni.

A nyolcadik versszaknak a hatodik felel meg:

Amikor hideg szél fú,
Testemnek szüksége van rád,
És ha nagyon süt a nap.
Te frissíted fel a szívemet.

A kilencedik versszak itt a hetedik:

Ha nem nézek az orcádra,
Mindig fájdalomban, bűben ülök,
Ha viszont látom a te képedet,
Minden gondot elűzők.

A tizedik itt a nyolcadik; a szöveg hűsége szempontjából aránylag az egyik legsikerültebb szakasz:

Téged hordozlak utamban,
Veled járok lepihenni (aludni),
Amint felkelek ágyamból,
Szerelmünkről énekelek.

A tizenegyediknek megfelelő kilencedik versszakot nem is adom nyers magyar fordításban, olyan jól felel meg az eredetinek. Mindössze utolsó sora tér el némileg Csokonai hiteles szövegétől. A költő kedveskedő kérdése: „*Együtt hálunk úgy-e kincsem?*” helyett itt lapos kijelentő mondat áll:

S mindjárt ágyba emellek.

Annál szabadabb — és prózaibb, szürkébb — a tizenkettediknek megfelelő tizedik versszak:

Az egész világért nem adnám,
Ha gyerekeket szülnél,
Hogy a kandalló mellett (a kuckóban) ülnének
S tokaji bortól forrnának.

Ez a rektoros prózaiság folytatódik a tizenharmadiknak megfelelő tizenegyedikben; talán nem véletlen az sem, hogy belelopja az „Isten” szót:

Vagypedig ha Isten a feleségemet
Üvegflaskóra cserélné fel
S bárcsak a leányaink
Poharak és flaskók lennének.

A tizennegyedik versszak fordítása nincs meg. A tizenötödiknek megfelelő tizenkettedik egészen prózai, pongyola, költőtlen:

Szerelmünk, néha ételünk,
És elmúlt egészségem
Csak most legyen nekem meg,
Amíg te nem maradsz özvegy.

Ha értelmileg nem is deformálta az eredetit, Csokonai bájos és mély értelmű kedélyessége teljesen elsikkadt belőle.

A tizenhatodik, tizenhetedik és tizennyolcadik versszak fordítása megint csak hiányzik. A tizenkilencedikre, amely itt a tizenharmadiknak felel meg, alig-alig lehet ráismerni:

De akkor is, amikor a földbe ~
Kis hordóba leszek bétéve,
Akarom, hogy mellettem légy
S ez a felírás síromon:

S a huszadiknak megfelelő utolsó (tizennegyedik) versszak így folytatja az egész fordításnak a kor rektor-költészetére emlékeztető prózai módon szónokló stílusát:

Utas, igyál egy pohár bort,
Itt szent család fekszik,
Férfi a feleségével, borosflaskójával,
A halál ne ijessze őket többé.

Nem ismerjük Csokonai versének azt a variánsát, amely a fordító rendelkezésére állott, s éppen ezért nem könnyű megállapítanunk, hogy mit kell reá s mit a magyar szövegre jellemzőnek minősítenünk. Annyi bizonyos, hogy népies provincializmusa egy kicsit más jellegű, mint Balogh Ferdinándé: a vidéki nemesurak világából a falusi-kisvárosi tanítók társaságába kerültünk.

Ha ezt a második szöveget *nyelvi szempontból* elemezzük, némileg akkor is más képet kapunk, mint az előzőnél. Nemcsak helyesírási, hanem grammatikai, sőt itt-ott jelentéstani és stilisztikai szempontból is sokkal több van benne a szlovák evangélikusoknál ebben az időben még általánosan használt cseh irodalmi nyelvből; az olyan szóalakok, mint: „gsauce”, „spjwam”, „když”, „gá”, „na twau twár”, „tobě”, „chtej” stb. arról tanúskodnak, hogy a fordító benne élt az evangélikus egyház csehnyelvűségében. Főleg éppen azokat a névmási és igealakokat írja le szolgai módon csehül, amelyekhez a Tranoscius forgatása közben, a templomi éneklésnél akarva-akaratlan hozzászokott. A tizenkettedik versszakban található „pokud”, a tizenharmadikban található „když” kötőszavak viszont arról tanúskodnak, hogy ismerte a cseh nyelvre jellemző mondatfűzést is. Helyesírásában viszont alig van bizonytalankodás; pontosan ragaszkodik a biblikus cseh nyelv megszokott jelöléseihez. Pontosán jelöli a „je” hangot is: ě; a hosszú „ú”-t is: ů; mindössze az „ř” esetében hagyja el a lágyítójelet. Szlovák műveltségét tehát abban az evangélikus egyházi légkörben szerezte, amelyből a felvilágosodás írói közül egy Palkovič, egy Tablic, a klasszicista romantika korában egy Kollár, egy Ján Chalupka művei nőttek ki.

Viszont nem vitás, hogy a középszlovák nyelvjárás volt az anyanyelve. Néhány jellegzetes szaván kívül erre főleg diftongusai vallanak: „umjeram”, „wgac”, „wgetor”, „dgewčata” stb. A birtokos névmást is többször használja inkább középszlovák, mint cseh formájában: „twoge” (tvé helyett), „moge” (mé helyett) és í. t., bár — érthető módon — éppen a névmásai közt van a legtöbb cseh alak.

Cseh nyelvű szöveggel állunk szemben, amelyet a szerző középszlovák jellegű szlovakizmusokkal tűzdelt tele. Meggyőződésünk, hogy nem olyan program-szerűen, mint előbb említett társa, nem voltak olyan igényes nyelvi-stilisztikai szempontjai s nem is törekedett olyan tervszerűen a meglevő tudós hagyományoktól való eltérésre. Ami szövegében a nyelvjárásra s nem a cseh irodalmi nyelvre jellemző, az inkább ösztönös mint tudatos szlovakizmus.

Az a kis kötet, amelynek a 60–62. oldalán ezt a szöveget a békéscsabai Megyei Könyvtárban meglettük [13], teljesen megegyezik azzal a képpel, amelyet magából a szövegből is kikövetkeztettünk. A kemény bőrkötés mögött található belső címlapon két különböző írással a következő szöveget olvassuk: „Metastásiusnak egynéhány Játék Darabjai. Fordította Döme Károly. Komárom, 1802.” Majd egy másik kéz írásával, azéval, amelyik az egész kötet további szövegeit feljegyezte: „Tomus IV^{tus} complectens: tres Tragoedias, Vota, Versus Lugubres &c. in usus suos conscripsit Joannes Wilým MKarolini 1823°.”

Wilim János a XIX. század első felének érdemes szlovák népiskolai tanítója volt [14]. Parasztszülők gyermekeként Túrócszentmárton közelében, Bisztricskán született; Túrócszentmártonban, Osgyánban, Lőcsén és Eperjesen tanult. Tanítói oklevelének megszerzése után Nagykárolyba került; itt sajátította el a magyar nyelvet. 1825-ben lett az alföldi szlovákság tanítója: először Mezőberényben, a három (magyar, német és szlovák) kultúra között oly fontos közvetítő szerepet játszott evangélikus iskolánál [15] működött, majd 1842-ben Békéscsabára került, ahol egészen a hetvenes években bekövetkezett haláláig élt. Szinnyi merév egyoldalúsággal magyarosítónak állítja be, Zsilinszky – ennél sokkal sokkal realisabban – a szlovák nyelv hűséges ápolóját látja benne, aki azonban maga is jól megtanult magyarul és tanítványait is két-nyelvűsége szoktatta [16].

Az említett könyvecske Wilim János „mindenes könyve”, hűségesen feljegyezte benne mindazokat a szövegeket, amelyekre tanítói működése közben szüksége volt. Nagy kár, hogy csak a negyedik kötetet láthattuk, – az első három vagy lappang valahol, vagy elveszett. Ha a belső címlap „complectens” szavának hitelt adhatunk, az előzőekben is Döme Károly Metastasio-fordításai voltak olvashatók. Metastasio és Csokonai: ezzel itt csak röviden akarjuk érzékelteni azt a korízlést, amely Wilimnek is sajátja volt. Ebben a kötetben a 2–27. lapon az „Ábel halála” [17] található, utána a 28–59-en „Tragoedia. Isák, az üdvözítő Képe” című darab, amely Döménél nem szerepel, de amelyből nyilvánvaló, hogy Wilim *gyakorlati céllal* másolta le ezeket a szövegeket. A szereplők mellett ott áll – ceruzával írva – a szereposztás [18]: a kor tanítója nemcsak a szorosan vett pedagógiai munkát, hanem a *nép művelést* is feladatának tekintette. Ennek a gyakorlati, pedagógus munkának a célját szolgálja a könyvecske többi szövege is: a 60–62. lapon található, itt bemutatott Csokonai-fordításon kívül a 66. lapon latin szöveg következik, amely Wilim iskolai vizsgaanyagát tartalmazza, a 68–72. lapon cím nélkül egy magyar nyelvű drámai töredék (feltehetően az előbb említett Tragoedia...) utolsó lapjának olvasói vagyunk, a 73–79. lapon a németországi egyetemeket (főleg Jénát) járt evangélikus litterátusok szokására utalva német nyelvű *Denksprüche für Stammbücher* összefoglaló cím alatt német, magyar és szlovák versezetek következnek, amelyek közül a 78–79. lapon található *Zalm* (Zsoltár) címűt emeljük ki: mind cseh irodalmi nyelvével, mind verselésével a Transcius c. szlovák evangélikus egyházi énekeskönyv hasonló darabjaival rokon. Anélkül, hogy itt az egész könyv teljes bemutatására törekednénk, megemlítjük, hogy

a 86. lapon érdekes iskolai hírt olvasunk: egy bizonyos Koritar Pál 1833-ban „szorgalmának jutalmául” dicséretet kapott a mezőberényi „Tót iskolában”. A 86–107. lapon ismét Metastasio bukkan fel: a Döme Károlyból lemásolt „A’ Meg-ismért Egyiptusi József.” Név-, születésnap, esküvői stb. köszöntő-versek zárják le az érdekes könyvecske közleményeinek sorát; az itt-ott feljegyzett kották Wilim kántori foglalkozásáról, a *Ferenc Császár Név napjára* írt köszöntő pedig „lojalitásáról” tanúskodik.

Érdemes volna egyszer alaposabb elemzést adni a könyvecske anyagáról: a magyarországi közoktatás története szempontjából sem volna érdektelen, hogy milyen művelődési anyagra volt egy alföldi szlovák tanítónak a múlt század húszas-harmincas éveiben szüksége. Itt most csak azért ragadtuk ki Wilim feljegyzései közül a legfontosabbakat, hogy érzékeltetni tudjuk a bemutatott Csokonai-fordítás környezetét és korát.

Vajon maga Wilim fordította-e le a „Szelelemdal...”-t? A könyvecske 62. oldalán „*Samotnost*” (Magányosság) című, 64–65. oldalán megint csak „*Samotnost*” (Magányosság) című, 63. oldalán pedig „*Celý rok*” (Az egész év) című verszetet találhatók. Eddigi kutatásaink alapján nem tudtuk megállapítani, hogy eredeti szlovák nyelvű művekről, vagy pedig magyarból, esetleg németből készített átültetésekről van-e szó. A verszetek címe s a második verszet klasszicizáló, az első s a harmadik népieskedő formája az egykorú magyar költészet nem egy darabjára emlékeztet; de azok a költemények, amelyekkel eddig összehasonlítottuk őket, nem adnak útbaigazítást, egyedül a „*Winy kulač*”-ról tudtuk megállapítani a fordítás tényét. Mivel a könyvecske többi darabjánál Wilimnek nyilvánvalóan csak a másolás szerepét tulajdoníthatjuk, joggal felvethetjük, hogy a „Szelelemdal...” esetében sem ő maga volt a fordító. Viszont ezt sem tarthatjuk kizártnak. Csak annyi bizonyos, hogy Csokonai verse az ő könyvecskéjében ugyanazt a szerepet játszotta, mint a „Stammbuch”-okba szánt költemények vagy köszöntőversek: hozzátartoztak a társadalmi feladataival is számolni tudó alföldi szlovák tanító szellemi fegyvertárához.

Ami a szlovák nyelvű „*Winy kulač*” keletkezési idejét illeti: — csak annyit tudunk megállapítani róla, hogy Wilim a könyvecske írásának megkezdése, 1823 és Koritar Pál 1833-ban történt megjutalmazása között, tehát a múlt század húszas éveiben, feltehetően már mezőberényi tanítóskodása idején jegyezte fel. Csaknem ugyanakkor, amikor Balogh Ferdinánd a fentebb bemutatott szöveget.

III.

Mind a kor középnemességéhez tartozó Zemplén megyei ügyvéd, mind pedig a szlovák kispolgári értelmiséghez tartozó alföldi tanító Csokonai-fordítása érdekes módon árulkodik arról, amit — kellő részletkutatások híján — ma még csak hipotézisként emlegetünk, hogy annak a provinciális népiességeknek, amely a múlt század elején Magyarországon a magyar irodalom demokratikus fejlődésére oly erős erjesztő hatást gyakorolt, megvolt a maga szerepe a szlovák fejlődésben is. A vidéki nemes szórakozása s a falusi-kisvárosi rektor népművelő igyekezete: e népieskedés két arca. Az egyikben több a tudatosnak látszó művészi törekvés, a másikban a kissé pátoszos nevelő hanghordozás, az ösztönös dilettantizmus. De egyben megegyezik a kettő. Csokonaiiban a maga életformájának, szórakozásának, munkájának a példaképét látja; nyelvi szem-

pontból pedig azt a nyelvjárást érvényesíti s így a felé a norma felé halad, amelyre másfél évtized múlva Štúrček a szlovák nemzeti öntudatosodást építették.

*

Csokonai kedves ötletének, hogy a borissza emberrel *Szerелеmdalt* énekeltet — kiterjedt rokonsága van a 19. század elejének kéziratos kötetekben és ponyvanyomtatványokban. Ilyen című verseket találunk: *Reggeli könyörgés a' Szalmás üveghez* (OSzK. Oct. Hung. 1115 8/b); *Ennius panasza az üres átalag felett* (uo. 30/a); *Panasz az üress hordóhoz* (Sp. Kt. 1667. III. 176). Olvashatunk a *Szerелеmdal* nyomán készült dalt a gulyáshúsos bográcsához (MTA R. u. i. 8° 129.), a pipához (Váci énekes gyűjtemény I. Nro 33.) és így tovább.

De vajon csakugyan Csokonaié-e az ötlet? Valószínű, hogy nem. Van ugyanis egy hasonló témájú vers a kéziratos irodalomban, amely kétségtelenül korábbi Csokonai versénél, s — az ötletet kivéve — sem versformája, sem szerkezete, sem megfogalmazása nem rokon vele. Lelőhelye Jankovics Miklós „Magyar világi énekek” című, 1789 és 1793 között összeírt gyűjteményének (OSzK Quart. Hung. 175.) 67/a lapja. Maga a vers datálva van a másolaton: „A' Nemes Pipának egy kedvellőjétül ki adott Szerelme 1793. 26dik April. Szek. fejevartott.”

Jellemzésül harmadik versszakát idézzük:

Edes Ajakaival
Illeti a Számat
Hizelkedik tsokjaval,
tartok rea én is Számot,
sokszor kedvet vehetek
pihennésébülis
nyugodalmat tehetek
lelkem tsendességem is.

Hogy éppen ezt a verset ismerte-e Csokonai, azt nem dönthetjük el. De hasonló diákos versekből vehette *Szerелеmdal*ának, s több hasonló jellegű költeményének ötletét. Ő nem plagizált, (ahogy tőle sokat plagizált a diák-utókor), hanem a gyarlón megverselt mintából újat, jobbat, maradandó verset alkotott.

A kéziratos versgyűjtemények segítségével széles körben elterjedtek Csokonai versei a Tiszántúlon, Dunántúlon, a Felvidéken és Erdélyben. A rendelkezésünkre álló másolatok szövegeltérései alapján majd elkészíthetjük a másolatok családfáját, sőt megközelítő térképét is.

A Barkóczy-család hagyatékában talált magyar szövegnek és szlovák fordításának közvetlen forrását a kéziratos kötetekben nem találtuk meg. De rábukkantunk egy ponyvanyomtatványban a *Szerелеmdal*nak egy változatára, amelynek kihagyásai és szöveghibái kétségtelen kapcsolatot mutatnak ezzel a szöveggel.

A ponyvafüzet címe: „Tiz uj világi dallok.” Impresszuma a szokásos semmitmondással csak ennyit árul el: „Nyomtattatott ebben az esztendőben.” (OSzK. L. eleg. m. 744. zs. Kolligátum 26. sz.) A füzet dalai között a *Szerелеmdal* a harmadik. Pogány Péter megállapítása szerint ez a nyomtatvány is a váci nyomda kiadványa. (P. P. Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda

működése nyomán. Irodalomtörténeti füzetek 24. sz. Akad. Kiadó Bp. 1959. 124.)

Az összehasonlítás megkönnyítésére közöljük a ponyvafüzetben olvasható teljes szöveget:

Harmadik

Drága kincsem galambotskám,
Csikó bőrs Kulatsotskám,
Érted halok, érted élek,
Száz leányért nem tserélek, (!)
2. Meg vidító Ortzátskádat,
Tsókra termett kerek szádat,
Ha a' számhoz szorithatom,
Zsuzsiét nem tsókolgatom.
3. Oh! hogy kotyog a' kebeled,
Mellyben szivemet viseled,
Be gyönyörű az ajakad,
Arany lántzra méltó nyakad.
4. Kartsu derekadon a' Váll,
Hal héj nélkül is szépen áll,
Nem úgy mint a' Mantzikáé,
Majd meg-mondom avagy kié.
5. Ha jó-kedvem tsutsorodik,
Általad meg-szaporodik,
Mikor hideg szelek vagynak,
El-veszed mérgét a fagynak.
6. Ha a' nyár melegen lankaszt,
Nékem te meg-frissited azt,
Az éjjel-is tsak meg-intsem,
Együtt hálunk úgy-é kintsem.
7. Oh ha szivünk sérelmének, (!)
Kis zálogi születnének,
Ott ütnének (!) hosszú sorral,
A' kutzóban tele borral.
8. Bár tsak a' Feleségemmel,
Téged tserélhetnélek-el,
Hogy Fiakat Leányokat,
Szülnél apróbb Kulatsokat.
9. De jaj engem ide s' tova;
Ki visz a' Sz. Mihály lova,
Szerelmed meg-emészt végre,
És te maradsz Özvegységre.
10. Keserves sors adjatok bort,
Lakjuk-el előre a' Tort,
A' mi menne más kütjában, (!)
Jobb megy a' magunk torkában.
11. Oh! tsókollak óh öllelek,
Még mottzanok, még lehellek,
Tested tégyed (!) holt testemhez,
És ez Irást a' fejemhez.

12. Utas köszönts rám egy pint bort,
Itt látz fekünni egy jámbort,
Kedves élete párjával,
Tsikó bőrs kulatsával.

A kézirat és a nyomtatvány ugyanazokat a versszakokat, illetve sorokat hagyja el az eredetiből. A változatok, elírások, sőt félreértések is azonosak (*kódog* helyett *kotyog*, *Mincié* helyett *Mantzikáé*, *kutyába* helyett *kutjában*, *tegyék* helyett *tégyed* stb.). A közeli rokonság tehát kétségtelen. Megfontolandó azonban, hogy a nyomtatványnak van olyan elírása, (sajtóhibája?), amelyet a kéziratban nem találunk (szívünk sérelmének — szívünk szerelmének. Ott ütnének — Ott ülnének). Ez kétféleképpen magyarázható: a másoló tudatosan visszajavította a hibát, vagy pedig nem ennek a nyomtatványnak a szövege volt a kezében, hanem egy ezzel rokon kézirat, esetleg másik hasonló nyomtatott kiadvány. Kevesebb problémát okoz, hogy a kéziratnak vannak egyéni hibái a nyomtatványhoz képest. (*Szász leányért*; *kerék szádat*; *Elvész a Szent Mihály lova*); s hogy a *pint bor* — *pimbor* fonetikus összevonás is csak a kézíraton van. Ennyi változtatást bizvást tehetett a másoló akkor is, ha a szeme előtt volt a ponyvanyomtatvány szövege.

A „Tíz új világi dalok”-at nem tudjuk közelebből datálni. Az ugyancsak itt nyomtatott „Váci énekes gyűjtemény” már 1799-ben és 1803-ban közzölt Csokonai-verseket a szerző megjelölése nélkül. Hogy ezek a versszövegek milyen úton jutottak el Vácra, azt sem tudjuk pontosan. Nincs kizárva, hogy maga Csokonai küldött el verseiből Vácra, hiszen Máramarosi Gottlieb Antallal, a váci nyomdásszal kapcsolatban volt, s több kötete jelent meg Gottlieb nagyváradi fiók-műhelyében.

JEGYZETEK

- [1] Balogh Ferdinánd törléseit — mind a magyar, mind a szlovák variánsban — zárójelben közöljük.
- [2] Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Bevezetéssel ellátva kiadták: HARSÁNYI ISTVÁN és GULYÁS JÓZSEF. Bp., é. n. *Genius*. I. 2. 389—92.
- [3] „Az Ódákat az 1805-i I. kiadás szerint adjuk.” I. 1. XIX.
- [4] Az összehasonlításnál a Harsányi—Gulyás-féle kiadás szövegét H—G-vel, a Barkóczy család levéltárában talált szöveget B-vel jelöljük.
- [5] Vö. SZIKLAY LÁSZLÓ, Szlovák drámaíró magyar nyelvű vígjátéka. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1956. 103—15.
- [6] Itt a zárójelbe tett „mojim” szót Balogh Ferdinánd nem húzta ki, hanem a javítást: „mim” ráírta az eredetire.
- [7] MIR. KÁLAL: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, 1924. 447. — A szöveg nyelvi magyarázatánál egy-két kérdésben Gregor Ferenc volt segítségünkre. Hálás köszönet érte!
- [8] *Litis Curator e Defensor omnium & Adversarius Singulorum in Concursu Creditum...*
- [9] KEMPELEN BÉLA, Magyar nemesi családok. I. Bp., 1911. Grill. 420. gr. BARKÓCZY JÁNOS, gr. Barkóczy Ferenc, Pest m. főispánja, fia (1798—1872).
- [10] Vö. DR. BOROVSKY SAMU, Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátorajújhely r. t. város. Bp., é. n. Apollo irodalmi társaság. 133.
- [11] KEMPELEN BÉLA i. m. X. Bp., 1931. Grill. 421.
- [12] Kedves szójáték. „Pi” magyarul: igitál.
- [13] Rk. 21. jelzéssel. 8°. 138 ceruzával, utólag megszámozott lap. A kötet-első leírásáért s a benne található cseh, illetőleg szlovák nyelvű szövegek lemásolásáért itt mondunk köszönetet Bacsa Pál békéscsabai gimnáziumi tanárnak.

- [14] Vö. ZSILINSZKY MIHÁLY, Wilim János b.-csabai ev. tanító életrajza. Gyulán, 1871. 34. — SZINNYEI, XIV. 1568—9.
- [15] Vö. SZIKLAY LÁSZLÓ, A magyar szlavisztika gyermekkorából. (Az eperjesi kör szláv vonatkozásai.) A Szegei Ped. Főisk. Évk. 1958. 209—33. — Németül is: Die Anfänge der ungarischen Slawistik. (Die slawischen Beziehungen des ungarischen Vereins von Prešov.) Zeitschrift für Slawistik, 1959. IV. 5. 647—73.
- [16] „Saját anyanyelvét mindenk felett szerette s tanítványainál is legelső helyen mindig ennek megtanulását sürgette; de a mellett erősen hangsúlyozta, mily nagy előnye van az olyan embernek, aki több nyelven képes beszélni...” (i. m. 29—30).
- [17] Vö. SZINNYEI, II. 1047—1050. Döme Károly idézett kötetének első darabja.
- [18] Ábrahám—Piós; Isák—Százaz; Sára—Dusik; Gamari—Sebján. Az egy Szárazon kívül az alföldi szlovák lakosság körében ma is megtalálható jellegzetes családnevek.

ДВА СЛОВАЦКИХ ПЕРЕВОДА ОДНОГО СТИХОТВОРЕНИЯ ЧОКОНАИ

Л. Сиклаи—Б. Варга

Одно из самых популярных стихотворений Михая Витеза Чоконани «Любовная песня к фляге из жеребьячей кожи». Недавно обнаружены два словацких перевода этого стихотворения, оба были созданы в двадцатые годы XIX века. Первый перевод не только потому значительнее, что сделан более тщательно, но и потому, что он является ранним поэтическим проявлением того среднесловацкого диалекта, который позднее, в сороковые годы, стал основой словацкого литературного языка. Этот перевод возник в дворянской среде на территории нынешней Восточной Словакии.

Второй перевод обнаружен в хрестоматии Яноша Вильма, учителя в городе Бекешчаба. Он написан на чешском языке словацких протестантов, в нём имеется несколько словакизмов. Популярность Чоконани доказывает, что на этом раннем этапе национализма имела связь между прогрессивными тенденциями словацкой и венгерской литературы.

ZWEI SLOWAKISCHE ÜBERSETZUNGEN EINES GEDICHTES VON CSOKONAI

von L. SZIKLAY—B. VARGHA

Eines der beliebtesten Gedichte Csokonais ist das „Liebeslied an eine fellüberzogene Feldflasche“ (Szerelemdal s csikóbőrös kulacsához). Unlängst sind zwei slowakische Übersetzungen dieses Gedichtes zum Vorschein gekommen, beide aus den zwanziger Jahren des vorigen Jahrhunderts. Die erste der beiden Übersetzungen ist nicht nur deshalb von grösserer Bedeutung, weil sie grössere künstlerische Sorgfalt verrät, als die zweite, sondern auch, weil sie ein frühes dichterisches Zeugnis desjenigen mittelslowakischen Dialektes darstellt, der später, in den vierziger Jahren, zur Grundlage der slowakischen literarischen Schriftsprache wurde. Diese Übersetzung entstand in einem adligen Milieu auf dem Gebiete der heutigen Ostslowakei. Die zweite Übersetzung wurde in einer Textsammlung von János Wilim, eines slowakischen Volksschullehrers in Békéscsaba gefunden. Sie benützt die tschechische Sprache der slowakischen Protestanten und enthält mehrere Slowakismen. Die Beliebtheit Csokonais bei den Slowaken beweist, dass in dieser Periode des beginnenden Nationalismus zwischen den fortschrittlichen Tendenzen der ungarischen und der slowakischen Literatur Beziehungen bestanden.

JOZEF GREGOR-TAJOVSKÝ NAGYLAKON

Írta: SZINCSONK GYÖRGY

Az alföldi szlovákság irodalmi és kulturális életének egyik jellemvonása, hogy művelőit két csoportba sorolhatjuk. Ez a csoportosítás a XVIII. század elejétől, az itteni szlovákok idetelepítésének idejétől egészen 1918-ig, a polgári demokratikus Csehszlovák Köztársaság megalakulásáig terjedő időszakra vonatkozik. A számottevőbb csoport azokból a papokból, tanítókból és tanárokból, illetve azok leszármazottaiból került ki, akik az Alföldre települt szlovákság kisszámú értelmiségét alkották. A második csoportba sorolhatók viszont csak átmenetileg tartózkodtak itt, életük nagy részét Szlovákiában töltötték, és műveikkel hozzájárultak a szlovák irodalom gazdagításához. Ugyanakkor munkásságuk jelentős az alföldi szlovákság irodalmi és kulturális életének szempontjából is, mert itt alkotott — általában az alföldi szlovákok életét ábrázoló — műveikkel hozzájárultak a nép kulturális színvonalának emeléséhez. Irodalmi ténykedésük mellett ki kell emelni azon fáradozásukat, amely az itteni szlovákok nemzeti érdekeinek védelmét szolgálta.

Jozef Gregor-Tajovský az utóbbiakhoz tartozott. Tajovský (1874–1940) a falu realista ábrázolása szempontjából a szlovák kritikai realizmus legnagyobb alakja. Sok mindent fel tudott számolni elődeinek, pl. Svetozár Hurban-Vajanský konzervatív, vagy Martin Kukučín illuzionisztikus szemléletéből. Ő az első, aki — a szlovák széppróza több évtizedes késését akarva behozni — el tudta érni a korabeli európai széppróza színvonalát. Ez az éleslátású író a parasztság különböző rétegeinek, de főképpen a legszegényebb részének és osztályharcának a kritikai realisták között is a legrealisabb ábrázolását adja. Sőt, műveiben — és ebben ő az első — megjelenik a kizsákmányolt mezőgazdasági és ipari proletár is. Pozitív hőseire jellemző, hogy végtelenül becsületes emberek, akikkel az író — különösen súlyos anyagi gondjaik közepette — mély-ségesen együtt érez.

1904 őszén a Nagylaki Népbank könyvelői állása megüresedett. Boor Lajos, evang. pap és egyben a bank igazgatója, új hivatalnok után nézett. E célból utazott el Túróczzsentsmártonba, ahol a Tatra Bank könyvelőjével, Peter Kompiš-sal tanácskozott [1] Kompiš az új könyvelői állás betöltésére a 30 éves Jozef Gregort javasolta, aki ekkor Mártonban súlyos anyagi gondokkal küszködött. Jozef Gregor a felkínált állást elfogadta, és néhány nap múlva elutazott a jelenleg Román Népköztársasághoz tartozó Nagylakra. Így került 1904 őszén Tajovský a több mint 14 000, többségében szlovák lakosságú közösségbe. Itt 6 évig banktisztviselőként dolgozott, majd 1910-ben Eperjesre került, ahol a Tatra Bank egyik fiókjának vezetésével bízták meg.

Nagylakra kerülésekor verseken kívül már írt néhány jól sikerült falusi témájú novellát és színdarabot. Az új munkahely a fiatal banktisztviselőt nagyon lefoglalta és kimerítette. Annak ellenére, hogy a hivatali munkát nem szerette, munkáját mindig becsületesen, az intézmény érdekeinek megfelelően, igyekezett elvégezni. Erről tanúskodik 1905. március 19-én Andrej Halašához [2] írt levele: „Milyen más az élet egy ilyen hivatalban, ahol minden kristálytiszt, ahol mindenki mint szorgos gazda őszintén fáradozik az intézet felvirágzásán.” [3]. Részben Tajovský nagy lekötöttségével magyarázható az a tény, hogy Nagylakra kerülése után viszonylag elég hosszú ideig nem írt semmit. Andrej Halašához 1905. február 20-án intézett levelében írja, hogy amióta itt van, még nem volt toll a kezében, pedig ennek már majdnem egy éve [4]. A másik ok: Szlovákiából jött embernek előbb meg kellett ismerkednie az alföldi és a szlovákiai viszonyoktól eltérő körülményekkel, hogy azokat műveiben realista módon ábrázolni tudja. Márpedig ő csak realista módon szeretett és tudott írni. Mentalitására jellemző menyasszonyához, Hana Lilgovához 1906. december 5-én Nagylakról írt levele: „Írj egyszerűen, mint ahogy én írom e sorokat. Nem szükséges, sőt nem is szabad mesterkéltten írni, kerüld a frázisokat. Az élet nehéz, ne járj fellegekben, ne élj a mesék világában, hanem *maradj az élet valóságánál*” [5] (kiemelés tőlem). Mivel a polgári családban nevelkedett Hana Lilgovára hatottak a mártoni Szlovák Nemzeti Párt konzervatív politikusainak elvei, a hlaszistákkal [6] szimpatizáló Tajovský menyasszonyán keresztül a Szlovák Nemzeti Párt illúzionisztikus szemléletét, az élettől való elszakadás politikáját is bírálta. Bár Andrej Halašával együtt már járt a dunántúli és az alföldi szlovákok között, egy bizonyos időnek el kellett telnie ahhoz, hogy műveiben az itteni emberek megjelenjenek. A Nagylakon eltöltött hat év elegendő volt Tajovskýnak arra, hogy az ottani viszonyokat éles bonckés alá vegye. A nagylaki ember és gondolkodásmódjának megismerését nagyon elősegítették Tajovský emberi tulajdonságai. Egyszerűségének, szerénységének és őszinte jellemének köszönheti, hogy rövid idő alatt elnyerte a nagylakiak bizalmát. Erről Andrej Halašához 1908. október 23-án írt levelében boldogan újságolja: „A nagylaki szlovákok meg nem érdemelt bizalmát élvezem...” [7]. Tajovský közszeretetnek örvendett. Sok meghívást kapott lakodalmakra, disznótorokra és különböző családi ünnepekre. Sőt kint a mezőn többször felkereste az aratókat is, és elbeszélgetett velük. A bankban szerzett élményein kívül főleg ezek azok a legfontosabb források, amelyekből az író hőseinek ábrázolásához anyagott merített. Így szerzett élményei alapján írta egyszerű novelláit és drámáit. Többek között itt írta „*Horký chlieb*” (Keserves kenyér), „*Na chlieb*” (Kenyerért), „*Susedi*” (Szomszédok), „*Mamka Pôstková*”, „*Pavel Suchánsky*” című novellákat, valamint a „*Statky-zmätky*” (A vagyon zavart okoz) 5 felvonásos, „*V službe*” (Szolgátságban) 1 felvonásos és „*Matka*” (Az anya) ugyancsak 1 felvonásos színművét.

Novelláira jellemző, hogy a nép legelhagyatottabb, legkiszákmányoltabb részével foglalkozik. Ez annál is szembetűnőbb, mert Nagylak eléggé gazdag parasztfalu volt. Milyen megrendítő módon ír pl. özvegy Turjannéről a „*Horký chlieb*” c. novellájában. Turjanné a gazdag szabó gyermekeire vigyáz egy egész éjszakán át, amíg az a feleségével mulatságba megy. Az övéi egyedül vannak otthon, s ő tüdőbajt kap, mert a fagyos éjszakában el-elszalad megnézni őket. Mamka Pôstková személyében (Mamka Pôstková) egy idős özvegyasszonyt mutat be, aki néhány forintos adósságára az összekuporgatott kamatpénzt mindig pontosan a megszabott időre beviszi a bankba. A „*Na chlieb*”

kendergyári munkása a népbankban kölcsönért könyörög, hogy megvédje családját az éhhaláltól. Hasonló eseteknek Tajovský nap mint nap szemtanúja volt. Mint banktisztviselőnek bőven volt alkalma találkozni szegény, szerencsétlen emberekkel, s rajtuk megfigyeléseket végezni. Ennek eredményeként születtek a szegény emberekről írt portré-sorozatai. E novellák írásakor már más a véleménye a „nép” bankokról, mint Nagylakra kerülésekor. Akkor elismerő hangon szól róluk, s nyilván megtévesztették azok a burzsoá körök, akik a szlovák lakosság nemzeti érzéseit kihasználták e bankok alapításánál. A bankban töltött néhány évi tapasztalat után rájön arra, hogy a népbankoknak semmi közük sincs e néphez, hogy ezek csak a burzsoázia számára hoznak hasznot.

A „Na chlieb” c. novella azért is jelentős, mert vele — mint még néhány novellájával — a szlovák irodalomban megjelenik a kizsákmányolt proletár. A műben feltárja a burzsoáziának, a burzsoá értelmiségnek a proletárhoz való viszonyát. Maró gúnnyal ír a burzsoázia „emberségességéről”.

Hogy hőseit mennyire az életből vette, arra tipikus példa „Pavel Suchánsky” c. novellája. Pavel Suchánsky a Nagylaki Népbank pénztárosa volt. Szilárd jelleméért, a szlovák nemzeti mozgalomban végzett odaadó munkájáért Tajovský nagyon megszerette ezt az alföldi szlovákot. A nagylaki szlovákság igazi vezetőjének őt tartotta. Emlékét a róla írt novellában örökítette meg. Halála után Andrej Benčík, a népbank pénztárosa lett Tajovský leghűségesebb küzdőtársa. Az élettel való kapcsolata jól kifejeződik nyelvében és stílusában is. A „Na chlieb” c. novella bevezető soraiban elmondja, hogy nap mint nap jönnek a kölcsönért könyörgők, majd így folytatja: „Most egy ilyen esetet beszélek el”. A valóságot művészi módon mondja el. Nyelvezete nagyon egyszerű. Novelláit, drámáit azoknak szánta, akikről szólnak: a legszélesebb néptömegeknek. Íróársait is arra inti, hogy a nép számára érthető nyelven írjanak... „ha a mi íróink a nép nyelvén tudnának írni, ez jelentene csak igazi örömet a nagylakiaknak!” [8].

Nagylakon írt novelláiban, de különösen színműveiben erősen érezzük az alföldi környezetet, a szlovákiától részben elütő életet. Ennek az az oka, hogy Alföldön a mezőgazdaság kapitalizálódása előrehaladottabb stádiumban van, mint Szlovákiában. Itt a gazdag paraszti réteg és a szegény parasztság, valamint a mezőgazdasági munkásság között a különbség élesen jelentkezik. A föld utáni éhség is jellemzőbb az alföldi parasztságra.

Színműveinek jellemző alföldi sajátosságairól Štefan Krčmery a következőket írja „Ezekben a színművekben jobban érezni Tajovskýt, az alföldi szlovákot, mint ahogyan ezt egy felvidéki embernél feltételezhetnénk.” [9]. Ez Tajovský írói nagyságát dicséri, mert rövid idő alatt az új környezetet megismerve úgy ír az itteni szlovákság problémáiról, mint egy született alföldi. Hana Gregorová meg ezt állapítja meg: „A V službe c. színmű témája alföldi környezetben játszódik, és így nem jellemezheti a felvidéki szlovák falu légkörét...” [10].

A „Statky-zmätky” c. színművében az alföldi életre jellemző földéhséget kritizálja. A föld a mérvadó a fiatalok egymáshoz való viszonyában is. Palčík, a gazdag gyermektelen falusi gazda rábeszéli az idősebb Lavkókat, hogy adják hozzá örökbe a fiukat, Ďurkot. Ő már öreg s a gazdaságban fiatal, erős kézre van szüksége. Mindjárt menyasszonyt is ajánl a fiatalembernek, hogy öreg feleségét is tehermentesítse. Ďurko el is jegyzi Zuzkát, holott eddig nem is

nagyon ismerte és máshol is van érdekelve. De a terve nem sikerül. Ďurkonak nem ízlik a munka, amelyből Palčík mind többet és többet követel. A fiú össze is tűz örökbefogadó gazdájával, mert az egy darab földet sem hajlandó ráíratni. Zuzka is kifogásolja a rossz bánásmódot, amelyben Palčíké, de Ďurko is részesítették, ott is hagyja őket. Ďurka erre örömmel hozza magával igazi szerelmét, Betát. Úgy fest a dolog, hogy minden rendbejött, amíg ki nem tör az újabb vihar a fiú s Palčík között. Amikor Ďurko ismét előáll és követeli a darab föld átírását, Palčík végleg visszautasítja, hiszen sohasem gondolta ezt az „örökbefogadást” komolyan, csak ki akarta használni a fiatalokat. A csalódott Beta elválík, Ďurkót meg a gazda pisztollyal kergeti el a háztól. Most, hogy kisült Palčík gonoszsága, Zuzka és Ďurko szülei kibékülnek, de a fiatalok házasságát már nem lehet újra összehozni. A happy-end nélküli befejezéssel az író a tipikust akarja hangsúlyozni.

A darabot 1909-ben írta, és még abban az évben a „Slovenské pohľady” (Szlovák Szemle) a következő alcímmel leköszölte „Kép az alföldi szlovákok életéből 5 felvonásban”. Mint látjuk, a mű alföldi sajátosságát maga a szerző is szükségesnek látta hangsúlyozni. Bár a színművet a túróczszentmártoni műkedvelők már 1910-ben nagy sikerrel előadták, mégis elmondhatjuk, hogy kezdetben Szlovákiában inkább Tajovskýnak azok a színpadi művei nyertek teret, amelyek a felvidéki élet tipikus ábrázolói voltak. Az alföldi szlovákság — különösen a „Statky-zmätkyt” — meg éppen e sajátossága miatt szerette. A tótkomlói műkedvelő színjátszók pl. előbb játszották a „Statky-zmätkyt”, mint a Ženský zákont” (Asszonyok törvénye) annak ellenére, hogy a Ženský zákonn sokkal szórakoztatóbb darab. Ez ugyanis akkoriban az előadásra kerülő mű kiválasztásánál lényeges szempont volt a fejlődésnek induló szlovák műkedvelő csoportnál. A színművet 1923-ban mutatták be, s nyilván a darab kiválasztásánál az elsődleges szempont az volt, hogy a színmű alföldi szlovákok életéről szól, amit a címlapon is kiemeltek.

A. századeleji, — különösen a Viharsarokban lejátszódó — események, nagy hatással lehettek Tajovskýra. A parasztság mozgalmái a szlovák lakta helyeken erősek voltak. Békéscsabán Áchim András vezeti az elégedetlen parasztokat. 1908-ban Tótkomlóson nagy parasztgyűlést hívtak össze, amelyen Áchim a korabeli forrás szerint („Dolnozemský Slovák”) szlovákul is szóno-kolt. A gyűlésen elhatározták, hogy még abban az évben Békéscsabára parasztkongresszust hívnak össze. A kongresszuson Áchim András mellett ott találjuk a szlovák burzsoázia egyik képviselőjét, Milan Hodžát [11], is. Tajovský a helyi tapasztalatok birtokában és Milan Hodža közvetítésével — aki ezekben az években járt Tajovskýnál Nagylakon — világosan látta a környező parasztság és mezőgazdasági munkásság körében kialakult helyzetet, amely nagy hatást tett rá. Ez a hatás különösen a „V službe” c. egyfelvonásosában érződik. Jano, a szolgálégény a kizsákmányolást már nem tűri szó nélkül, hanem önérzetesen gazdája fejéhez vágja a nehéz szavakat: „No várj csak, egyszer majd mi is összefogunk. Ha ti gazdák szövetkeztek, mi munkások szervezkedni fogunk”. A darab hűen ábrázolja az alföldi parasztság osztályharcát, amely a szlovákiaitól élesebb formákban nyilvánult meg.

Ha Nagylakon írt novelláit, drámáit értékeljük, elmondhatjuk, hogy az élet reális ábrázolása, eszmei mondanivaló és művészi színvonal tekintetében ezek a művek Tajovský kritikai realizmusának legsikerültebb művei közé tartoznak. Ennek ellenére az író úgy érezte, hogy műveiben még nem sikerült az életet hűen tükröznie. Ivan Thurzóhoz [12] 1907. június 19-én írt levelében

többek között a következőket írja „... de a baj az, hogy hiányzik a felvidéki környezet. Ezekről az alföldiekről nem tudok írni.” [13] Novellái és később megírt színművei az ellenkezőjét bizonyítják. Nemcsak az emberek életét, gondolkodásmódját ismerte meg alaposan, hanem nyelvét is. A középszlovák nyelvjárás elemeit különösen a Statky-zmätky-ban művészién használta fel az ottani falusi környezet aláfestése érdekében. Hadd álljon itt néhány példa Tajovský szótárából: stuhľa (stužka-szalag), čelad (sluhovia-szolgák). Használ idegen eredetű szavakat is, amelyek azonban a nép között nagyon elterjedtek, pl. a furmanka (fuvar), nátura (szokás), banovať (sajnálni) stb. Különösen a melléknevek használatában a tipikus középszlovák nyelvjárásos formát használja: takô, (také-olyan), mladô (mladé-fiatal), prázdňô (prázdne-üres).

Hivatalt és írói elfoglaltsága mellett sok időt szentelt a szlovák nemzeti mozgalom kérdéseinek. Bekapcsolódott a nemzetiségi jogok ápolásáért folyó harcba, illetve küzdött e jogok kivívásáért. Igaz, az alföldi szlovákság nemzeti vívmányokért vívott harca más körülmények között, részben más formákban is folyt, mint Szlovákiában. Tajovský minden lehetőséget kihasznált. Egy-egy szlovák pap, vagy tanító megválasztása a nemzeti mozgalom szempontjából nagy jelentőségű volt, mert a szlovák lakosság anyanyelvének ápolása és a különböző nemzetiségi jogok tiszteletben tartása nagy mértékben függött e szlovák értelmiség vékony rétegétől. Tajovský katolikus léte ellenére, Karel Hrdlička evang. pap halála után, minden erejével azon fáradozott, hogy az új pap öntudatos szlovák legyen. Választása Ján M. Hroboňra, Samo Bohdan Hroboň költő testvérének fiára esett, aki ekkor Árva megyében volt lelkész. Számára 400 nagylaki aláírással ellátott meghívó levelet küldött. A megüresedett papi székre mégis Ivan Bujna került. Tajovský a mulasztásért a Szlovák Nemzeti Párt tehetetlen vezetőit vonta felelősségre [13] Mint látjuk, nemcsak irodalmi téren, hanem ilyen jellegű kérdésekben is állandóan tartotta a kapcsolatot Szlovákiával. Figyelme mindenre kiterjedt. A Szlovákiából kapott leveleknek egy részét a 180 tagot számláló szlovák népkörben felolvasta. Megalapította a Nemzeti Pártot, amely a választásokon a románokkal működött együtt. Ezekben az években más írókkal közösen egy népi irodalmi folyóirat tervén dolgozott. Mindezt távol Szlovákiától egy Maros melletti faluban tette.

Tajovský Nagylakon töltött évei jelentősek a nép kulturális felemelkedése szempontjából is. Népművelési munkájáról szerényen megjegyzi: „Olykor több érdemet tulajdonítanak nekem, mint amennyire érdemes vagyok... Az én érdemem itt csupán abban áll, hogy folyóiratokat és könyveket terjesztetek...” [14]. Hogy ezen a téren tényleg milyen munkát fejtett ki feleségével együtt, azt jól mutatják a következő statisztikai adatok: Nagylakra kerülésekor a „Slovenský týždenník” c. hetilapnak 7, a „Dennica” lapnak meg 3 előfizetője volt. Távozásuk idején a Slovenský týždenník 170, a Dennica pedig 30 példányban fogyott el. Minden megjelent könyvből 10–20 példányt adtak el. A Muzeálna slovenská spoločnosť [15] (Szlovák Múzeum Egyesület) részére tagokat szerveztek. A házaspár gyakran látogatta a népkört is. A nemrég alakult kör 1904. október 30-án Tajovskýt választotta meg első könyvtárosává. A kör számára sok értékes könyvet ajándékozott.

Segítette a falu műkedvelő színjátszó csoportját. Nagylakon a kulturális munka, a többi alföldi községhez viszonyítva, eléggé előrehaladott stádiumban volt. Ez azzal is magyarázható, hogy Nagylakon számos olyan férfiú tevékenkedett, akik a szlovák nép kulturális felemelését szorgalmazták. A sok közül csak Andrej Seberínyt (Vétéran) és Karel Hrdličkát említem meg. Ezért nem

véletlen, hogy a nagylaki műkedvelők már 1903-ban olyan darabot játszottak, mint Palárik: *Zmierenie alebo Dobrodružstvo pri obžinkoch* (Kibékülés avagy Kaland az aratóünnepen) c. játékát.

Kulturális munkában feleségén kívül jó segítőtársakra talált Ján Gregor és Ludmila Markovičová személyében. A fiatalsággal nagyon szeretett foglalkozni: szlovák népdalokra tanította őket, színdarabokat rendezett, melyben felesége is segítette, sőt egyes esetekben szerepet is vállalt.

A lakosság körében végzett kulturális munkája a környező szlovák-lakta területek szempontjából is jelentős volt. Munkája éreztette hatását Pitvaroson, Tótkomlóson, Békéscsabán és Szarvason, mégpedig azért, mert egy-egy nagylaki színdarab előadására a szlováklakta községek elküldték képviselőiket. A nagylakiak szintén megnézték egy-egy komlói, csabai előadást. Lehet, hogy részben e kapcsolatoknak köszönhető, hogy Tótkomlóson 1907-ben Jozef Hollý „Kubo”-jával megtartották az első szlovák színdarab bemutatóját.

Tajovský már 1908-ban olyan tervekkel foglalkozott, hogy elhagyja Nagylakot. Ha ennek okait vizsgáljuk, akkor a következőket kell megállapítanunk. Annak ellenére, hogy a nagylaki népet nagyon megszerette és a népet viszont, 1908-tól kezdve visszavágyott Szlovákia területére. Hogy az elmenetel gondolatával foglalkozott, ehhez nagymértékben hozzájárultak azok az ellentétek, amelyek Boor Lajos és közte kialakultak. Hana Gregorová az elmenetel okait boncolgatva megállapítja: „Nagylakról különböző okok miatt távoztunk, az egyik ilyen ok az volt, hogy Gregor nem értett egyet azzal a politikával, amelyet Ludovít Boor evang. pap, a nagylaki szlovákság vezetője folytatott [16]. Ezek az ellentétek a (Karel Hrdlička halála után) megválasztandó új pap személyének kérdésében is felmerültek. Boor Hroboň ellen korteskedett [17]. De egyéb kérdésekben is ellentétek merültek fel közöttük.

Tajovský jobbnak látta az elmenetelt. A nép annyira ragaszkodott hozzá, hogy tervének megmászása érdekében rábírta a bank vezetőségét, hogy Tajovskýnak magasabb fizetést kínáljon fel. Azonban Tajovský 1910-ben végleg elbúcsúzik Nagylaktól. A szemtanúk leírása szerint a búcsúztatására megjelent néppel együtt Tajovský is nagyon zokogott. Az összegyűltek az író tiszteletére elénekelték négy szövegben Kuzmány „Kto za pravdu horí”-ját és a „Hojže Bože” nevezetű dalt.

Eltávozása különösen a falu kulturális életében csakhamar éreztette hatását. A visszaesést legkifejezőbben a „Dolnozemský Slovák” (Alföldi Szlovák) című hetilap 1911. 11. számában „Egy parasztlány” jellegű levél fejezte ki. „... Sajnos, elmúltak már azok a szép idők. Amióta Markovičné úrnő és Gregor-Tajovský úr Nagylakról elment, nincs aki színdarabokat rendezzen, nincs aki törődjön velünk.”

Elmenetelének egyes magyarosító körök örültek, de az egyszerű szlovák nép még sokáig szeretettel gondolt Tajovskýra, akiben puritán férfiút, jó barátot és lelkes tanítómestert ismert meg.

JEGYZETEK

[1] A Túrócszentmártoni Tátra Bank tisztviselője.

[2] A Túrócszentmártoni Tátra Bank ügyvédje.

[3] Matica slovenská Levéltára.

[4] Matica slovenská Levéltára.

- [5] Tajovský v kritike a spomienkach, Bratislava, 1956. 653.
- [6] A Szlovák Nemzeti Párton belül a konzervatívokkal szemben álló csoport. Hlaszisták a cseh polgárságra való támaszkodás hívei voltak. Emellett a szlovák polgárság összerejének kifejtése, a szlovák polgárság gazdasági erejének megerősítése állott politikájuk középpontjában.
- [7] Matica slovenská Levéltára.
- [8] Tajovský v kritike a spomienkach, Bratislava, 1956. 210.
- [9] STEFAN KRČMÉR, Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry, Matica slovenská, 1943. 105.
- [10] Tajovský v kritike a spomienkach, Bratislava, 1956. 609.
- [11] Alkalmazkodni tudó, ruganyos burzsoá politikus, aki hol a munkásmozgalom felé, hol meg a pesti kormány felé tesz közeledési kísérletet. A hitlerizmus elől mint a burzsoá Csehszlovákia miniszterelnöke vonult emigrációba.
- [12] A Túróczzsentmártoni Tátra Bank hivatalnoka.
- [13] Matica slovenská Levéltára.
- [14] Tajovský v kritike a spomienkach, Bratislava, 1956. 210.
- [15] Egészen a bekövetkezett államfordulatig (1918) ez volt a szlovákok egyetlen hivatalos, államilag jóváhagyott kulturális egyesülete, ahol történelmi stúdiumok művelése mellett szóba kerültek az irodalmi kérdések is.
- [16] Tajovský v kritike a spomienkach, Bratislava, 1956. 662.
- [17] Matica slovenská Levéltára.

ЙОЗЕФ ГРЕГОР—ТАЙОВСКИ В СЕЛЕ НАДЬЛАК

Д. Синчок

Автор статьи знакомит с творчеством знаменитого представителя словацкого критического реализма Йозеф Грегор—Тайовски в период его пребывания в селе Надьлак.

Анализируются важнейшие новеллы и пьесы, написанные в селе Надьлак. В этих произведениях, как по форме, так и по языку, сильно чувствуются отличающиеся от словацких условий свойства словаков, живущих на Венгерской низменности. Произведения Тайовски, написанные в селе Надьлак, можно отнести к самым удачным произведениям его критического реализма. Тайовски занимает важное место и в борьбе словацкой национальности в селе Надьлак.

В конце статьи автор пишет о культурно-просветительной работе писателя, положительные действия которой имелись не только в селе Надьлак, а в других обитаемых словаками сёлах.

JOZEF GREGOR TAJOVSKÝ IN NAGYLAK

von Gy. SZINCSOK

Die Arbeit befasst sich mit der Nagylaker Tätigkeit des grossen slowakischen kritischen Realisten Jozef Gregor Tajovský und analysiert diejenigen der wichtigsten Novellen und Bühnenwerke, die in Nagylak entstanden sind. In diesen Werken macht sich die — von den Verhältnissen der Slowakei zum Teil abweichende — Eigenart der grossen ungarischen Tiefebene sowohl in inhaltlicher als auch in sprachlicher Hinsicht stark fühlbar. Die hier geschriebenen Werke können zu den gelungensten Schöpfungen seines kritischen Realismus gezählt werden. Tajovský nimmt auch in den Nagylaker Kämpfen der slowakischen Nationalbewegung eine bedeutende Stelle ein. Abschliessend wird die volksbildnerische Arbeit Tajovskýs behandelt, die nicht nur in Nagylak, sondern auch in den slowakisch bevölkerten Gemeinden der Umgegend positive Wirkungen ausübte.

VÁLASZTÁS ÉS KIFEJEZŐ ÉRTÉK

Írta: STEPHEN ULLMANN*

Stendhal jólismert kijelentése szerint a stílus alapvető jellegzetessége abban nyilvánul meg, hogy „egy adott gondolathoz hozzáfűzzük mindazokat a körülményeket, amelyek e gondolat hatásos kifejezéséhez szükségesek”. („...ajouter une pensée donnée toutes les circonstances propres à produire tout l'effet que doit produire cette pensée.”) Flaubert ugyanezt az elvet ragyogó képbén fejezte ki: „Olyan stílust képzelek el, amely úgy hatolna be gondolatunkba, mint egy tőrdőfés.” („Je conçois un style qui nous entrerait dans l'idée comme un coup de stylet.”)

Ez a felfogás, amely szoros kapcsolatot létesít stílus és kifejező érték között, meglepő rokonságot mutat a jelenkori stilisztika általános irányával. Ez tudniillik szintén a nyelv kifejező eszközeivel és ezen eszközöknek felhasználásával foglalkozik. Ez a felhasználás számtalan választás útján valósul meg, melyeket az ún. „stilisztikai variánsok” [1] között végzünk: fonetikai, szóképzleti és nyelvtani elemek között, amelyeket a nyelv bocsát rendelkezésünkre, hogy ugyanazt a gondolatot különböző formában fejezhessük ki. Amint Cressot helyesen megjegyzi, a stilisztikának az a feladata, hogy „megmagyarázza azt a kiválasztást, amelyet a beszélő a nyelv valamennyi területén végez azzal a céllal, hogy nyilatkozatának a legnagyobb hatást biztosítsa.” [2] A választásnak ezt a lehetőségét — azét a választását, amelyet inkább a kifejező érték, mint tisztán racionális tényezők irányítanak — szeretném közelebbről megvizsgálni.

Célszerűnek látszik, hogy elsősorban is különbséget tegyünk a tudatos és öntudatlan kiválasztás, vagy Guiraud kifejezése szerint, az „impresszív” és „expresszív” értékek között. Ennek a megkülönböztetésnek jogosultsága aligha vitatható; a mindennapos gyakorlat azt mutatja, hogy van öntudatlan kiválasztás, amely spontán, első próbálkozásra vagy gépiesen történik, és van tudatos és megfontolt kiválasztás: az ember keresgél, puhatol, változtat, mielőtt elfogadná ama lehetőségek valamelyikét, amelyeket a nyelv eléje tár. Egyes írók egyenesen kacérkodnak azzal, hogy hűségesen átírják a kifejezésre való törekvés egymást követő fokozatait. Péguy pl. előszeretettel halmozza a szinonimákat, ahelyett, hogy választana közülük: „Már érzem a görbeséget, az általános görbültséget... Azt is meg kell mondani, hogy ez az írónak az

* A leedszi (Nagybritannia) egyetem magyar származású professzorának évkönyvünk részére küldött cikke. A dolgozat annak az előadásnak magyar fordítása, amelyet a szerző a Kilencedik Román Nyelvészeti Kongresszuson (Lisszabon, 1959) tartott. Szerk.

íróasztalára való ráhajlása, görnyedése, görnyedtsége, rádölése” („Je sens déjà l'incurvation, L'incurvation générale... Il faut aussi dire que c'est le courbement, le courbure, la courbature, l'inclinaison de l'écrivain sur sa table de travail”) [3] — hat szó ugyanannak a fogalomnak alig hajszálnyira eltérő kifejezésére.

Am, ha a különbségtétel a tudatos és öntudatlan eljárás mód között elméletileg indokolt is, a gyakorlatban nemegyszer áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik. Az esetek nagyrésztében utólag lehetetlen megállapítani, hogy egy bizonyos választás tudatos vagy öntudatlan, sőt esetleg tudatalatti volt-e. Ez kétségkívül érdekes kritérium, amely azonban gyakran kisiklik a tudományos elemzés ellenőrzése alól. Éppen ezért három más szempontból szeretném röviden megvizsgálni a kérdést. Ezek: a választás indítékai, hatása, végül azok a határok, amelyek közt a választás végbemehet.

1. A stilisztikai kiválasztást a legkülönbözőbb tényezők határozhatják meg. Némelyik annyira közismert, hogy nem érdemes részletesen taglalni: ritmus, jóhangzás, nyomaték, érzelmi és hangulatkeltő hatások stb. Ámde vannak bonyolultabb és mélyebb indítékok is, amelyeket nem lehet másként megragadni, mint ha visszahelyezzük a nyilatkozatot az eredeti szövegösszefüggésbe, mégpedig nem csupán közvetlen környezetébe, hanem az irodalmi mű szélesebb keretébe, teljességébe beágyazva. Példaként szolgálhat Proust gyakran idézett mondata, amely híven utánozza Madame Octave gyanakvását, amellyel szolgálójának minden mozdulatát kíséri: „Lassanként lelkének nem maradt más foglalatossága, minthogy igyekezzen kitalálni, hogy minden percben mit tehet és mit igyekszik elrejteni előle. Françoise.” („Peu à peu son esprit n'eut plus d'autre occupation que de chercher à deviner ce qu'à chaque moment pouvaient faire, et chercher à lui cacher, Françoise.”) [4]

Itt a szokásos francia szórend (alany + állítmány) nem azért van megfordítva, hogy biztosítsa a mondat egyensúlyát; ellenkezőleg, a mondat, amely így jön létre, egyáltalán nem választékos, sőt szaggatott és erőltetett. De éppen ez az a hatás, amelyre az író törekedett: az alany hátravetése, a szaggatott szerkezet, a mondat keserves-kanyargós menete megfelel a szintaxis síkján azoknak a beteges gyanúsításoknak, amelyekkel ez a gyengélkedő, szobafogságra kárhoztatott asszony kémlelve lesi áldozatának legkisebb mozdulatát is. Afféle mondattani bujóccka ez, amely a szereplő lelki alkatában leli magyarázatát.

Az is előfordul, hogy a szerző filozófiájának és esztétikájának a rejtekeibe kell behatolnunk, hogy megértsük egy stilisztikai választás indítékait. Ismeretes, miként használta Flaubert a szabad függő beszédet (style indirect libre), és milyen finom hatásokat ért el ezzel a mondattípussal. Ezt az eljárást már más írók is, különösen La Fontaine, alkalmazták Flaubert előtt, de ő volt az első, aki összes lehetőségeit kiaknázza. Ez az előszeretet részint tisztán nyelvi okokból magyarázható: a *hogy* (*que*) kötőszónak egyhangú ismételtetésétől irtózott Flaubert kifinomult nyelvérzéke. De egyéb okok is közrejátszottak: ez a szerkezet ideális eszközt nyújtott a szerzőnek ahhoz, hogy kifejezze két alapvető állásfoglalását: az író szenvtelenségét és háttérbe vonulását egyfelől, másrészt regénye szereplőivel való azonosulását. „Művében a szerzőnek — írja Flaubert — olyannak kell lennie, mint Istennek a világegyetemben: mindenütt jelenvalónak és seholsem láthatónak.” („L'auteur dans son oeuvre doit être comme Dieu dans l'univers, présent partout et visible nulle part.”) Továbbá: „Gyönyörű dolog az, ha az ember ír, s többé már nem önmaga, hanem

ott kering abban a teremtet világban, amelyről beszél.” („C'est une chose délicieuse que d'écrire, que de n'être plus soi, mais de circuler dans toute la création dont on parle.”)

Végeredményben tehát Flaubert szenvtelenségi elve és az, amit ő saját maga „panteista képességnek” nevezett, magyarázza meg előszeretét a szabad függő beszéd iránt [5].

2. Ami a stilisztikai választás hatását illeti, az az esetek jórészében szűkre szabott és egyetlen mondatra korlátozódik. De amikor olyan elemek közötti választásról van szó, amelyek különböző hatáskeltő erővel rendelkeznek, amikor pl. elhatározzuk, hogy egy archaizmust, népies vagy argó kifejezést vagy irodalmi formát (pl. a francia „*imparfait du subjonctif*”) alkalmazunk, ennek a döntésnek fontos következményei lehetnek arra vonatkozóan, ami ezután következik. Ez a döntés bizonyos fokig meghatározhatja azt a stilisztikai hangnemet, amelyet ettől fogva követni kell. Végül vannak olyan választások is, amelyek egyszersmindenkorra arra kényszerítenek, hogy egy bizonyos kifejezésmódot használjunk egy másik helyett. Amikor Camus a *L'Étranger*ért írta, mindjárt kezdetben el kellett döntenie, hogy az elbeszélő az eseményeket egyszerű múltban (*passé défini*) vagy összetett múlt időben (*passé indéfini*) mondja-e el. Különböző tényezők — a beszélő egyénisége, a stiláris hangnem és mindenek felett az a céltalan és „abszurd” légkör, amelyet a regénynek sugároznia kell — arra késztették az író, hogy az összetett múlt mellett döntsön. Ebből a választásból jelentős következmények származtak, amint azt Jean-Paul Sartre Camus könyvéről szóló mesteri elemzésében kimutatta [6]. Sartre szerint ennek a választásnak az volt a következménye, hogy meggyengült és kettészakadt az igei elem, ami a tehetetlenség, a gerinctelen mondatfűzés benyomását kelti. Mi több, az összetett múlt kiemeli a cselekvény szaggatott, széttördelt jellegét, azt, hogy a beszélő képtelen meglátni az események közötti összefüggéseket. Hogy Sartret idézzük: „a *L'Étranger* mindenegyes mondata egy sziget... Ahelyett, hogy híd gyanánt összekötne múltat és jövőt, nem több, mint egy zárt, elszigetelt kis jelenség.” („... une phrase de *L'Étranger*, c'est une île... Au lieu de se jeter comme un pont entre le passé et l'avenir, elle n'est plus qu'une petite substance isolée qui se suffit.”) Jegyezzük meg, ez az elbeszélő mód, amely a *L'Étranger* szerkezetében lényeges szerepet játszik, nem volna alkalmazható más témákra és más stiláris környezetben. Maga Camus is más módszert választott két későbbi regényében, a *La Peste*-ben és a *La Chute*-ben.

3. Tisztán nyelvi szempontból az író választását korlátozzák a nyelv kifejező eszközei, a lehetőségek száma, amelyeket az író rendelkezésére bocsát. A legegyszerűbb eset a „kéttagú” választás, ahol csupán két lehetőség közül lehet választani: a francia nyelvben pl. a jelző vagy megelőző vagy követi a főnevet; az alany bizonyos helyzetekben az állítmány előtt vagy mögött áll; *helyenként két alaktani forma közt választhatunk; je puis — je suis, je ne sais — je ne sache* (magyar megfelelők pl. *megjegyzem, — megjegyezni, volna — lenne*) stb. Annak a csekély szabadságnak ellenére, amelyet ezek a minimális választások engednek, a nyelv finom árnyalatokat merít belőlük, amelyek szépsége és eleganciája éppen végtelen egyszerűségükben rejlik. Amikor a *Le Monde* 1948-ban az örökös kormányválságokkal kapcsolatban „*Vincent Auriol rituális tárgyalásairól (rituelles consultations)*” beszélt, a szokásos „*consultations rituelles*” helyett, ebbe az irónikus szórendbe bele volt sűrítve a negyedik Köztársaság teljes elítélése. A kettős alaktani változatok ilyen vá-

ratlan hatást idézhetnek elő. Így Gide *Isabelle* c. regényében az elbeszélő bele-szeret egy arcképbe, amely egy fiatal nőt ábrázol, és azt könnyed iróniával átszőtt lelkesedéssel írja le: „szeme epedő és szomorúan álmodozó, szája kissé nyitott, és mintha sóhajtana, *nyakszirtje (col)* olyan törekeny, mint egy szál virág...” („... un oeil languide et tristement rêveur, la bouche entr'ouverte et comme soupirant, le *col* fragile autant qu'une tige de fleur...” [7]. Márpedig a *col* szó a *nyak* jelentésében, a szokásos *cou* helyett archaikus és költői forma, amelynek használata ebben az összefüggésben jellemző a beszélő lelki-állapotára, arra a „patetikus illúzióra”, amelyet maga Gide regénye alapeszméjének tekintett [8].

A kifejezés még árnyaltabbá, még változatosabbá válik, amikor több lehetőség közül választhatunk. Van „három tagú” választás, pl. a franciában „parler de la politique”, „parler de politique”, „parler politique” (a *politikáról beszélni, politikáról beszélni, politizálni*). Az olaszban a megszólítás három személynévmása (*tu, voi, lei* 'te, maga, ön') lehetővé teszi különféle finom érzelmi és hangulati árnyalatok kifejezését, amelyeket Stendhal kiaknázott a *La Chartreuse de Parme*-ban, ahol a porkoláb kedvét leli Fabrice del Dongo megálázásában, amikor *voi*-nak ('magának') szólítja. „Itáliában — magyarázza a szerző — a cselédekhez beszélnek így” (Pléiade kiadás p. 262).

Vannak bonyolultabb három tagú választások is, amelyek egész sor nyelvi elemre terjednek ki. A szabad függő beszéd, amelyről már szó volt, különösen jelentős ebből a szempontból. Flaubert előtt csak kétféle eljárás mód volt használatos arra, hogy valakinek a beszédét visszaadjuk, a belső monológot is beleértve: az egyenes beszéd, amely pontos tolmácsolást nyújtott szóról szóra és a függő beszéd, amely az elbeszélés keretébe foglalta a mondottakat, s egyidejűleg megfosztotta őket kifejező és hangulatfelidéző elemektől: kérdésektől, felkiáltásoktól, indulatszóktól, népi és argó fordulatoktól. A szabad függő beszéd megjelenése igen becses kompromisszumot tett lehetővé az író számára: a szerző most már érintetlenül megőrizhette a beszélt nyelv valamennyi kifejező eszközét, a gondolat teljes hajlékonyságát, anélkül, hogy pontos átírássra vállalkoznék, ami a belső monológ esetében kézzelfoghatóan lehetetlen lett volna. Sőt mi több, a három eljárás mód közötti választás lehetősége önmagában is változatosságra és hajlékonyságra vezet. Flaubert állandóan átcsap egyikből a másikba: az elbeszélésből észrevétlenül átsiklik a szabad függő beszédbe, és csak utólag tűnik ki, hogy a szerző eltűnt, átengedte a szót valamelyik szereplőjének. Ezek a folytonos eltolódások magukkal vonják a távlatoknak és a megvilágításnak a változásait is. Spitzer találó hasonlata szerint olyan ez, mint mikor az ember egy távcsövet folytonosan közelebbre vagy távolabbra állítgat, hogy a tárgyat közelebb hozza vagy eltávolítsa [9]. Az is elképzelhető, hogy a nyelv nem áll meg a jelenlegi állapotban; Harmer cambridgei professzor szerint a reprodukálásnak egy új formája, a „szabad egyenes beszéd” kezd jelentkezni egyes íróknál úgy, hogy a Flaubert óta elterjedt három tagú rendszer egy napon átalakulhat négytagú rendszerre [10].

Találkozunk négytagú, sőt még bonyolultabb választással is a nyelvtani rendszernek bizonyos területein, pl. az ilyen francia kérdőmondatokban: „quand viendra ton père?” — „Quand ton père viendra-t-il?” — „Quand est-ce que ton père viendra?” — „Ton père viendra quand?” stb. (A francia mondatfűzésnek ezeket a gyakori és természetes változatait magyarban csak mesterkéltlen lehet visszaadni: „Mikor jön apád?” — „Apád mikor jön?” — „Mikor

lesz az, hogy apád jön?” — „Apád jön? Mikor?”). A szótan terén a rokonértelmű szavak gazdag és árnyalt sorozatai találhatók. Ezek néha valóságos „szinonim-gócponthoz” alkotnak, amelyek megfelelnek egy kor vagy egy társadalmi réteg uralkodó érdeklődésének. A *Beowulf* című óangol hőskölteményben 37 kifejezést számoltak meg a „hős” és „fejedelem” jelölésére; Benoit de Sainte-Maure XII. századi francia költőnél 18 igét a „támadás”, 13-at a „győzelem” és 36 főnevet a „harc” fogalmára. A mai nyelvben ugyanilyen gócponthoz találunk a francia nyelvjáráásokban a „fösvénység”, az argóban a „részség” és a „halál” megjelölésére [11]. Sőt előfordul, hogy egyes korszakok fölöslegesnek tekintik a szinonimák elburjánzását. Így a klasszikus latin szinonim eszközei lényegesen lecsökkentek a vulgáris latinban, s ugyanígy az ófrancia szinonimákat lenyesegették a reneszánsz korában és az újkor kezdetén.

Mindebből láthatjuk, hogy azok a határok, amelyeket a nyelv a kiválasztásban a beszélő elé állít, nagyon változók. Mindamelllett a választás mindig szűk korlátok közt mozog, és az esetek nagy többségében nagyon csekély számú lehetőség közt kell döntenünk. Van azonban egy terület, ahol a nyelvi eszközök összehasonlíthatatlanul gazdagabbak, sőt első pillantásra korlátlanoknak látszanak: a képek, hasonlatok, metaforák világa. Elméletileg mind a beszélő, mind az író összehasonlíthat bármely dolgot bármely más dologgal, feltéve, hogy valamilyen hasonlatosság, analógia vagy megfelelés elképzelhető köztük és tudjuk azt is, hogy a modern irodalom, amely kedveli a meglepetéseket és a váratlan párhuzamokat, ezt a feltételt igen rugalmasan kezeli, kitéve magát olyan szemrehányásoknak, mint Gide-nek ez a szellemes mondása: „Van-e fárasztóbb, mint egyes irodalmároknak az a mániája, hogy nem tudnak egy tárgyra ránézni anélkül, hogy nyomban egy másikra ne gondolnának.” („Quoi de plus fatigant que cette manie de certains littératures, qui ne peuvent voir un objet sans penser aussitôt à un autre.”) (Journal, 1926. aug. 15.)

Azonban igaz az is, hogy a képes kifejezések területén az íróknak olyan lehetőségei vannak, amelyek szabad folyást engednek képzeletének, mégis a kiválasztásnál tiszteletben kell tartania bizonyos határokat. Az első korlátozó tényező a képek harmóniája annak a személynek az egyéniségével, aki használja őket. Proust Legrandin mérnök szájába olyan metaforákat ad, amelyekben van bizonyos költői báj, de kissé fellengzőek, kissé túlságosan irodalmiak. Ennek a stílusnak sajátos légkörében csak bizonyos képtípusok merülhetnek fel, és azok, amelyek lenyűgöző természetességgel jelentkeznek — „a zene, amelyet a holdvilág játszik a csend fuvoláján” — („... la musique que joue le clair de lune sur la flûte du silence...”) hamisan csengenek más személyek beszédében.

Az az elv, hogy a képek összeilljenek a beszélő egyéniségével, igen jelentős és néha kényelmetlen korlátot állít fel színdarabokban és főképp olyan regényekben, melyeket nem az író, hanem az egyik szereplő mond el. Ha sikeres a stílári mimikri, értékes hangulatfelidéző hatások forrásává válhatik. A *L'Immoraliste*-ben Gide talált egy képet, helyesebben egy szimbólumot, amely tömör és frappáns módon fejezi ki az elbeszélő belső átalakulását, egy szersmind kitűnően illik a fiatal történész és oklevélkutató egyéniségéhez: „A palimpszesztuszokhoz hasonlítottam magamat; élveztem a tudós örömét, aki az újabb írások alatt felfedez ugyanazon a papíron egy sokkalta becsesebb régi szöveget. Milyen volt ez az elrejtett szöveg? Hogy elolvashassam, nem kell-e előbb eltüntetnem az újabb szövegeket?” („Et je me comparais aux

palimpsestes; je goûtais la joie du savant qui, sous les écritures plus récentes, découvre sur un même papier un texte ancien infiniment plus précieux. Quel était-il, ce texte occulté? Pour le lire, ne fallait-il pas tout d'abord effacer les textes récents?" [12]

De van olyan eset is, ahol a szerző az elbeszélő stílusán keresztül is átetszik. A *L'Étranger*-ben Camus sikerrel oldotta meg azt a nehéz feladatot, hogy abszurd „hőst” jelleméhez tökéletesen hozzáillő nyelvvel ruhazza fel. De drága árat kellett érte fizetnie, és néha az az érzésünk, hogy a szerző viaskodik azzal a kényszerrel, amelyet maga hozott létre, és olyan kifejezéseket ad szereplője szájába, amelyek hamisan csengenek. Amikor az elbeszélővel azt mondhatja: „Jövőm mélyéről, egész eddigi abszurd életem folyamán valami homályos áramlat lengett felém azokon az éveken át, amelyek még nem jöttek el.” („Du fond de mon avenir, pendant toute cette vie absurde que j'avais menée, un souffle obscur remontait vers moi à travers des années qui n'étaient pas encore venues.”) [13], Camus hangját halljuk Meursault egyhangú monológja mögött. Érdekes, hogy az első kiadásnak e valószínűtlen, mert túlságosan költői képei közül kettő nem szerepel a regény mai kiadásában [14].

Egy másik tényező, amely bizonyos mértékben korlátozza a képek kiválasztását, a stílári környezet. Jean Giono *Regain* c. regényének stilisztikai vizsgálata kimutatta, hogy a képek, bármily számosak és eredetiek is, nagyon szűk területről származnak és bizonyos értelemben zárt kört alkotnak: a Déli Alpok természeti jelenségeit, állat- és növényvilágát és falusi életét írják le, összehasonlítva őket ugyanennek a vidéknek növényeivel, állataival, tárgyival és tevékenységeivel. Más környezetből, pl. a művészetből, tudományból, technikából, a városi életből származó hasonlatok egyáltalán nem illenek ebbe a stílári légkörbe. Ennek az eljárásmodnak több előnye van: a képek homogének és harmonikusan illeszkednek a tárgyhoz; magukon hordozzák a személyes tapasztalat béléjét; végül ledöntik azokat a válaszfalakat, amelyek elkülönítik egymástól az embereket, állatokat, növényeket és az élettelen világot: a megfélemléseknek egy olyan kiterjedt hálózatát hozzák létre, amely a szerző panteista filozófiáját hirdeti. Ugyanekkor az a virtuozitás, amellyel Giono korlátolt metafora-forrásait kiaknázza, lehetővé tette számára, hogy elkerülje a szegénység és egyhangúság veszélyét, amely módszerében rejtlett [15].

Egy harmadik tényező, amely körülhatárolhatja az analógiák megválasztását: a szöveg hangneme vagy általánosabb formában a szerző álláspontja. Ha az író komikus vagy pejoratív hatást akar elérni, a képek bizonyos kategóriái már eleve ki vannak zárva, viszont mások szinte önkénytelenül jelentkeznek. Az emberek és állatok közötti párhuzam igen gyakran visszatér az ilyen szövegekben, mert ez a képtípus alkalmas arra, hogy leértékelje az embert, leszállítsa az állatok szintjére és föltárja mindazt, ami benne állati. Proust minden olvasója emlékszik Palancy nagyszerű karikatúrájára, „aki kerek szemű, nagy potykafejével lassan mozgott az ünnepek közepette, minden pillanatban tátogatva állkapcsát, mintha a tájékozódást keresné” („... qui, avec sa grosse tête de carpe aux yeux ronds, se déplaçait lentement au milieu des fêtes en desserrant d'instant en instant ses mandibules comme pour chercher son orientation”) [16], és Robert de Saint-Loupra, aki úgy halad át egy szalonon, mint ahogyan valami csodálatos madár sétál állatkerti ketrecében, „fejét fel-felvetve kissé kopott hajzatának oly vidáman és hetykén felbőbitázott

tolfforgatója alatt.” („... redressements de sa tête si joyeusement et si fièrement huppée sous l'aigrette d'or de ses cheveux un peu déplumés”) [17]

Másutt a karikatúra még erőteljesebb, pl. az, amely az 1940-es francia összeomlást írja le, Sartre *La Mort dans l'ame*-jában van egy sor visszataszító kép, amely az embereket és kocsikat férgekhez hasonlítja:

„... a hosszú, komor hangyák elfoglalták az egész utat... A férgek másztak előttük mérhetetlenül, lomhán és titokzatosan... az autók csikorogtak mint a homárok, ciripeltek, mint a tücskök. Az emberek férgekké változtak... már csupán ennek a végeláthatatlan féregtömegnek a lábai vagyunk.” („... les longues fourmis sombres tenaient toute la route... Les insectes rampaient devant eux, énormes, lents, mystérieux... les autos grinçaient comme des homards, chantaient comme des grillons. Les hommes ont été changés en insectes... nous ne sommes plus que des pattes de cette interminable vermine”) [18].

Végül a képek kiválasztását befolyásolja a szerző egyénisége is. Egyes kritikuskok úgy vélték, hogy közvetlen kapcsolatot lehet megállapítani az író érdeklődési köre és a hasonlatok forrásai között; sőt a képek eredete alapján megpróbálták megírni Shakespeare belső életrajzát [19]. Az ilyen párhuzamok néha egészen alaptalan eredményekre vezetnek; mégis vannak olyan esetek, ahol a hasonlatok kiválasztása bizonyos különleges körülményekkel függött össze. Jól ismert példa Rimbaud szonettje a magánhangzókról; úgy látszik, hogy azok a színek, amelyekkel a költő a hangokat felruházza, valamint azok a képek, amelyek ezeket a színeket illusztrálják, gyermekkori emlékekben gyökereztek. Világos másrésről, hogy a képek természete és minősége függ többek között attól, amit a szerző tapasztalatból ismer: környezetétől, szokásaitól, társaságától, olvasmányaitól. Egy olyan író, aki nem rendelkezik Proust műveltségével és enciklopedikus tudásával, sosem lett volna képes kigondolni azokat a pontos és részletes hasonlatokat, amelyeket ő a különböző tudományokból, művészetekből, zenéből, színházból és még számos más ismeretkörből merített.

Láttunk néhány olyan tényezőt, amelyek korlátozzák a képek szabad kiválasztását. De ezek a korlátok összehasonlíthatatlanul tágasabbak és rugalmasabbak, mint azok, amelyekkel az író a nyelv egyéb területein kerül szembe. Ez az alapvető különbség magyarázza meg részben azt a kiváltságos helyet, amelyet a képek a stilisztikai tanulmányokban elfoglalnak, és azt a különleges érdeklődést, amellyel az irodalmi kritika e kérdések felé fordul. Ám ez nem jelenti azt, hogy el kell fogadnunk Proust tételét: „Azt hiszem, hogy egyedül a metafora adhat egy bizonyos örökkévalóságot a stílusnak”, („Je crois que la métaphore seule peut donner une sorte d'éternité au style”); ellenkezőleg, világos, hogy ha sikerül kimutatnunk egy író tartós előszeretetét vagy ellen-szenvét egy bizonyos ritmusforma, alaktani elem, szófaj vagy mondat-szerkezet iránt, éppen olyan jelentős idioszinkráziát állapítunk meg, mint azok a tendenciák, amelyek a képek dinamikáját irányítják. Kétségtelen azonban, hogy a képes beszéd területén mutatkozik meg legszabadabban az író fantáziája, és hogy a választás azok között a lehetőségek között, amelyeket az analógiák játéka nyújt neki, különösen jellemző egész képzelet-alkatára. Ha elfogadjuk Flaubert-tal, hogy a stílus sajátos szemlélési módot jelent, úgy a képek tanulmányozása egyike a leghatásosabb módszereknek arra, hogy meg-ragadjuk azt az egyéni látásmódot, amelyben a művészi stílus gyökerezik.

JEGYZETEK

- [1] P. GUIRAUD, *La Stylistique*. Paris (1954.) 65.
- [2] M. CRESSOT, *Le Style et ses techniques*. Paris (1947.) 2.
- [3] S. ULLMANN, *Précis de sémantique*. Bern 1952. 195 kk.
- [4] S. ULLMANN, *Style in the French Novel*. Cambridge 1957. 181 kk.
- [5] Ua. II. fejezet.
- [6] J. P. SARTRE, „Explication de L'Étranger” Situations I. Paris 1947. 99—121, 117 kk.
L. még G. CRUICKSHANK, „Camus's Technique in L'Étranger” *French Studies*. 1956. 241—53, ugyanő „Camus and Language”. *Litterature Moderne* 1956. 197—202.
- [7] Paris, 1949. kiad. 75.
- [8] Vö. P. LAFILLE, *André Gide romancier*, Paris 1954. 57.
- [9] L. SPITZER, „Pseudo-objektive Motivierung”. *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, 1923. 359—85, 374.
- [10] L. C. HARMER, *The French Language Today*, Londres. 1954. 300 kk.
- [11] O. JESPERSEN, *Growth and Structure of the English Language* (6. kiad.) Leipzig 1930. 48; W. WARTBURG, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris 1946. 135 kk, 175 kk. S. ULLMANN; *Précis de sémantique française* 188 kk.
- [12] Paris, 1926-i kiad. 83.
- [13] Paris, 1957-i kiad. 169.
- [14] „Ennek az álommal telt háznak a szívében lassan szállt fel a panasz, mint egy csendből fakadt virág.” 1942-i kiad. 48; „(a fény) úgy folyt végig az összes arcokon, mint egy friss lé” uo. 100.
- [15] S. ULLMANN, *Style in the French Novel*. 224 kk.
- [16] *Du Coté de chez Swann*. Paris, 1954-i kiad. II. 143.
- [17] *Le Temps retrouvé*, Paris, 1949-i kiad. I. 15.
- [18] S. ULLMANN, *Style in the French Novel*. 251 k.
- [19] Vö. erről: *Style in the French Novel* 31 kk.

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ВЫБОР И ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ ЯЗЫКА

С. Ульманн (Лидс)

Современное изучение стиля занимается в первую очередь выразительностью языковых средств. Эта выразительность является результатом ряда выборов, которые в языке имеются в распоряжении говорящего и писателя. Различаем выбор сознательный, мотивы которого общезвестны, и выбор бессознательный, который своими корнями уходит в структуру произведения или индивидуальность писателя. Выбор иногда не имеет непосредственных последствий; в других же случаях он определяет тон и языковые формы стиля. Пределы выбора весьма изменчивы: имеются случаи, когда нужно выбрать из двух или трёх возможностей, далее такие случаи, когда возможности шире, но читатель может выбрать только образы, иносказания и метафоры среди многочисленных, но не совсем ограниченных возможностей, поэтому образный язык чрезвычайно характерен для воображения и мира идей писателя.

WAHL UND AUSDRUCKSWERT

von S. ULLMANN

Die moderne Stilforschung befasst sich in erster Linie mit der Ausdruckskraft der Sprachelemente. Diese Ausdruckskraft ist das Ergebnis unzähliger Wahlen zwischen den Möglichkeiten, die die Sprache dem Sprechenden und dem Schriftsteller zur Verfügung stellt. Es gibt bewusste und unbewusste Wahlen; solche, deren Beweggründe allgemein bekannt sind, und solche, deren Wurzeln in der Struktur des Werkes oder der Persönlichkeit des Autors zu suchen sind. Manchmal hat die Wahl keine unmittelbaren Folgen, in anderen Fällen bestimmt sie dagegen die Tonart und die Sprachformen des Stils. Die Grenzen der Wahl sind sehr unterschiedlich: es gibt Situationen, in denen nur zwischen zwei oder drei Möglichkeiten zu wählen ist; in anderen sind die Schranken weiter gesetzt, doch steht dem Schriftsteller die Wahl zwischen zahlreichen, wenn auch nicht ganz unbegrenzten Möglichkeiten nur auf dem Gebiete der Bilder, Vergleiche und Metaphern frei; deshalb ist die Bildersprache für die Imagination und die Gedankenwelt des Schriftstellers äusserst charakteristisch.

III. TÖRTÉNELEM

A CSANÁD MEGYEI MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSOK XX. SZÁZAD ELEJI HELYZETÉRŐL ÉS MOZGALMÁRÓL

Írta: GORÖG JÓZSEF

I.

Az 1961-ben megjelent dolgozatomban Csanád megye mezőgazdasági munkásainak helyzetével és az 1906. év nyarán lezajlott mozgalmával foglalkoztam. Abból indultam ki, hogy a megye lakosságának 77%-a élt földművelésből. Részletes kimutatásokat közöltem a birtokok megoszlásáról az egyes kategóriák között, összehasonlítva a Békés megyei és az országos adatokkal. Vizsgálódásaim fő célja azoknak az okoknak a kiderítése volt, amelyek Csanád megyét a századfordulón lezajlott mozgalmak egyik fészkevé tették, éppen ezért dolgozatomban a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok helyzetének bemutatásán volt a hangsúly és ezen keresztül jutottam el a mozgalmak tárgyalásához. A helyzetről alkotott képet újabb kutatásaim során előkerült adatok még teljesebbé teszik. Éppen ezért korábbi adataimhoz néhány kiegészítést teszek, majd rátérek az 1906–1907. évi mozgalmak további tárgyalására és azok értékelésére. Különösen a dohánykertészek helyzete és a ledolgozási rendszer szempontjából kívánom az eddigieket kiegészíteni.

Előző dolgozatomban többek között foglalkoztam a dohánykertészek — mint az egyik fontos munkásréteg — helyzetével. Igen érdekes jelenség, hogy nemcsak olyan mezőgazdasági munkások szerződtek le dohánykertésznek, akiknek már egyáltalán nincs földjük és igájuk, hanem olyanok is, akik még némi igaerővel rendelkeztek. Ezek lovaikkal együtt szerződtek le, de legtöbbjük már nem rendelkezett más vagyonnal, hiszen éppen úgy az uradalomban lakott, mint az ígás állattal nem rendelkező kertészek. Ilyen esetben a lovas és gyalogos kertészek száma egyenlő. A birtokosok a lovas kertészeknek is előkészítették a földet a palántáláshoz, a többi ígás munkát (melegágyakba trágyahordás, vízfordás, a zöld dohány beszállítása a szárítóba, és néhol a száraz dohány szállítása a vasútra vagy a beváltóhoz) az egész területen a kertészeknek kellett elvégezni. Ezért a munkáért külön juttatásokat kaptak. Urban Péter kunágotai birtokos pl. tizenegy lovas kertésznek az ígás munkáért személyenként 1 hold herét ad, amiért viszont a gyalogosok holdanként 30 koronát fizetnek. Vajda Lajos birtokos, aki 1905-ben 35 kertészt fogadott fel, a lovas kertészeknek a lovakkal végzett munka díjazása fejében 3 kishold

*E dolgozat előzménye — Adatok a Csanád megyei mezőgazdasági munkások helyzetéhez és mozgalmaihoz a XX. század elején — Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1961. 101–32.

feles kukoricaföldet ad, de azt a kertészeknek kell szántani, vetni és birtokos részét saját lovaikkal behordani [1]. Gyakori eset az is, hogy ha a fenti igás munkákat a birtokos állataival végzik el, a kertésznek azt is külön meg kell fizetnie. Kovács Gábor apácai birtokos kertésze ezért 45 koronát, Horváth Ferenc mezőkovácsházi birtokos kertészei 40–40 koronát, Róth János kunágctai birtokos kertészei 22, 26, illetve 30 koronát fizetnek, aszerint, hogy 5, 6 vagy 7 hold dohányt művelnek. Kirják József apácai birtokos 50% részesedésért adja ki a dohány művelését, de az általa teljesített igás munkák díja fejében 8%-ot levon a kertészek jövedelméből [2].

Elterjedt szokás volt, hogy a dohánykertészek a különböző földjuttatásokat nem részből, hanem pénzért kapták. A birtokosok általában búza-, kukorica- és veteményföldet adnak a kertészeknek; ennek bére különböző mértékű a megye területén. Tizenegy kunágotai kertész 1 kishold bevetett búzaföldért 68 koronát, Horváth Ferenc mezőkovácsházi birtokos kertészei 60 koronát fizetnek. Egy kishold búzaföld bére Mezőkovácsházán 50 korona, Dombegyházán 40 korona, Kunágotán 36–40 korona [3].

A lovas kertészek szántatlanul kapják a földet, sőt sok esetben a már említett külön „díjért” a gyalogos kertészek földjét is tartoznak felszántani. A földjuttatásokért fizetendő bér mértékét az egész megyére vonatkozóan a következőkben határozhatjuk meg: búzaföld 60 korona, kukoricaföld 40 korona (mindkettő kisholdban értendő), veteményföld 100 négyszögölenként 5 korona [4]. A kukoricaszárat általában csak azok kapták meg, akiknek lovuk vagy tehenük volt, de a tehéntartást csak a legritkább esetben engedélyezték a birtokosok, és akkor is magas összeget (30 koronát) kértek érte [5].

A birtokosok kötelezték a kertészeket családtagjaikkal együtt különböző szakmány- és napszámmunkák elvégzésére, a legtöbb esetben előre meghatározott bérért. 1905-ben pl. 1 hold cukorrépát 6–8 koronáért, 1 hold cirkot 10–12 koronáért kellett felszedni, a kikötött napszám pedig a következő volt: áprilisban 60, májusban 70, júniusban 80–90, a nyár folyamán később 100, 120 fillér [6] vagy május 15-től július 1-ig 1 korona, hordásra 2 korona, utána augusztusban 120 fillér, szeptemberben, októberben 1 korona, november 1-től május 15-ig 80 fillér [7]. Ezek a napszámbérek ellátás nélkül értendőek. Ha ezeket az összegeket összevetjük a hivatalos bérstatisztikákkal, azt látjuk, hogy – az 1906-os évet kivéve – lényegesen alacsonyabb bért kötöttek ki, mint a szabad napszám volt. A lovas kertészek a fentiek felül még kötelesek voltak a földbirtokosnak bármikor fuvarozni előre meghatározott fuvardíj ellenében [8].

Annak bizonyítására, hogy milyen jelentős számban vannak dohánykertészek a megyében, néhány adatot közlök: 1894-ben 2190 kat. holdon, 1901–1905-ben pedig évenként átlag 5456 kat. holdon termeltek dohányt Csanád megyében [9], ami az ország dohánytermelési területének mintegy $\frac{1}{8}$ részét tette ki. Ha figyelembe vesszük, hogy egy család általában 2–4 hold dohányt művelt, hozzávetőleges számítások szerint mintegy 1500–1800 család foglalkozott dohánytermesztéssel. Legnagyobb részük szerződött kertész, tehát mezőgazdasági munkás volt.

A mezőgazdasági munkások és az időszaki bér munkára kényszerülő szegényparasztek helyzetével kapcsolatban még egy problémát kell megvizsgálni: a ledolgozás rendszerét. MÉREI GYULA egyik tanulmányában megállapítja, hogy a nagybirtok kapitalizálódásával a ledolgozási rendszer első formája – amikor az igával rendelkező szegényparaszt különböző szolgáltatások fejében

földművelést vállal részért — a XIX. század végén nagyrészt eltűnően van [10], mivel a rossz gazdasági felszereléssel gyengén művelt föld nem biztosít elég jövedelmet, másrészt a kisparasztnak elszegényedése miatt — igaerő hiányában — nem is képes a föld ily módon történő művelésére, ezért inkább házi művelés alá vonják a földeket vagy kapitalista bérleti rendszer alakul ki, amikor inkább a nagyobb gazdasági erővel rendelkező birtokosok kapartintják meg a bérleteket is.

A föld legnagyobb része — a 20 025 kat. hold haszonbéres kivételével — Csanád megyében is a birtokos vagy haszonélvező művelése alatt áll. Ez egyrészt azt eredményezte, hogy a földdel nem rendelkező mezőgazdasági munkások és a megélhetéshez elégtelen földdel bíró szegényparasztnak egyedüli lehetősége a bér munka maradt, másrészt a munka iránti igény is fokozódott. A birtokos viszont arra törekedett, hogy minél olcsóbban műveltesse földjét. Ennek egyik módja, hogy a cselédekkel is végeztetnek mezei munkát, egyes helyeken még az aratást is. Erre számos adat található közvetve az aratási szerződésekben; sok helyen kötelezik az aratót annak a gabonának a behordására is, amelyiket a cselédekkel arattattak le. A század elején már ritkán fordul elő, hogy ingyen munkát követelnének a leszerződött mezőgazdasági munkásoktól, de azért erre is van adat. Példaként csak egyet említsünk meg. Hász Antal tótbánhegyesi (Nagybánhegyes) birtokos 1906-ban leszerződtetett 36 aratójától 2—2 napi munkát követel ingyen a rész behordásáért, csépléséért és szállításáért, és ezt még akkor is kötelesek ledolgozni, ha rossz termés esetén pénzért végzik az aratást [11]. A fentieknél sokkal fontosabb munkaerő-szerzési lehetőség a mezőgazdasági munkások megélhetése szempontjából oly fontos munkához, az aratáshoz kapcsolt különböző kikötések, vagyis hogy az aratók csak úgy kaphatják meg ezt a fontos részes munkát, ha hajlandók más munkát is vállalni. Ennek leggyakoribb formái: cukorrépa, kukorica és cirok részes műveltetése és napszámra való kötelezés olyan bér mellett, amelyet télen állapítanak meg, amikor még nem lehet látni a várható kereseti lehetőségeket. Természetesen ezt a bért olyan alacsonyan szabják meg, hogy a szerződött birtokos véletlenül se károsodjék. Hogy a munkásoknak milyen terhet jelentettek ezek a kikötések, arra csak néhány adatot vegyünk szemügyre. A munkások kötelesek voltak általában 3—4 hold, néha ennél több kapásnövényt művelni leginkább harmadából, de néhány helyen negyedéből. Csanádapáca környékén pl. a negyedes kukoricaművelés dívik és a szárból még így sem kapnak részt [12]. A kukorica és a cukorrépa művelése munkai igényességénél fogva — általában háromszor kellett kapálni és negyedszer feltölteni, a répát egyelni, tisztítani és elszállítani, a kukoricaszárát, amiből részt sem kaptak, be is kellett hordani — szinte kora tavasztól késő őszig lekötötte a munkást. (Egyes becslések szerint egy hold cukorrépát 13 ember tud ki egyelni egy nap alatt) [13]. Ugyanakkor a munkás keresete teljesen a termés-től függ, éppen ezért a rossz gazdasági évben éppen csak a minimumot tudta megkeresni. Erre utal két panasz is. 1905-ben Csanád megyében rendkívül rossz termés volt. Thomka Pál kaszaperi birtokos 13 aratója pl., mivel kukorica egyáltalán nem termett, nem volt hajlandó a birtokos részére levágni a szárát, mert abból részt nem is kaptak. Székely Mihály csanádapácai birtokos munkásai azt kérik, hogy a rossz termésre való tekintettel a negyedéből felvállalt kukoricát harmadából kapják meg a szárral együtt [14]. Az már csak természetes, hogy az előbbieket 2—2 napi elzárásra ítélték, és költségükre nap-számossal vágatták le a szárát és az utóbbi kérést is elutasították. Természe-

tesen e munkának a kiuzsorázó jellege nemcsak rossz termés esetében mutatkozott meg.

A munkaerő biztosításának és kizsákmányolásának további módja az aratásra vagy dohányművelésre szerződött munkások kötelezése, hogy a legfontosabb mezőgazdasági munkák idején előre megállapított napszám fejében dolgozzanak a birtokos részére. Ezt a formát az ország más területein is megtalálhatjuk. A Dunántúlon pl. a jegenyéspusztai Bezeredj-birtok aratói a behordásnál egy-egy napot ingyen, a többi napokon pedig a férfiak 1 koronáért, a kettőzők 30 krajcárért voltak kötelesek dolgozni, gróf Csekonics Endre enyingi uradalmának aratói pedig „tartoznak a nagy vadászat alkalmával 3 napot a folyó napszámber mellett leszolgálni, úgyszintén kötelezik magukat egész éven a szokásos napszámber mellett napszámba járni” [15]. Miért volt ez rossz a munkás számára, hiszen így legalább állandó munkához jutott, ami nem lényegtelen, mert még Csanád megyében is nagy tartaléksereg állt a birtokosok rendelkezésére annak ellenére, hogy fokozódott a munkaerő iránti kereslet — tehetnénk fel a kérdést. Az igaz, hogy így munkához jutottak a mezőgazdasági proletárok, csak a kérdés helyes megvilágításához össze kell hasonlítanunk a szerződésekben előírt kötött napszámot a szabad napszámmal. Csak a férfi napszámokat vegyük egy évben:

Férfi napszám Csanád megyében 1906-ban:

Tavaszi		Nyári		Őszi		Téli		Átlag
Ellátással	Ellátás nélkül.	E.	E. n.	E.	E. n.	E.	E. n.	
103	134	313	380	205	251	97	143	203

Ez a táblázat természetesen a hivatalos statisztikai kimutatások alapján mutatja be a szabad napszámbevételeket, amelyekből le kell számítani a túlzásokat, de még így is lényeges különbségek mutatkoznak a fenti szabad napszám és a szerződésekben megállapított kötött napszám között. Lássunk erre néhány példát. A kunágotai Nágel-birtokon május 15-től július 1-ig 1 korona, a hordásra júliusban 2 korona, augusztusban 120 fillér a napszám [16]. Egy másik szerződés szerint áprilisban 60 fillér, májusban 70, júniusban 80 és később 100 fillér napszámért kötelesek dolgozni az aratók [17]. Ezek a napszámbevételek élelmezés nélkül értendők. Cséplésért — mint már említettem — a megyében általában a szerződésekben 140–160 fillér napszámot kötöttek ki élelmezés mellett. Micsoda különbség van a 313, illetve 380 filléres nyári szabad napszám és az itt felsorolt, ugyanezre az időszakra eső kötött napszám között — hangsúlyozom — még ha e hivatalos kimutatás túlzásait leszámítjuk is! A fentiekből azt hiszem nem nehéz megérteni az előre kikötött napszám kiuzsorázó jellegét.

Még egy fontos réteg helyzetével kellene foglalkozni, de az adatok hiányos volta csak kevés lehetőséget nyújt erre. Csanád megyében az 1900. évi népszámlálás szerint 16 461 cseléd él [18]. A cselédek legnagyobb számban

a mezőhegyesi uradalomban dolgoznak. Helyzetük pontos felderítéséhez további kutatások szükségesek. Az eddig összegyűjtött néhány adat is némi fényt vet azonban helyzetükre. Sorozatosak a megyében azok a panaszok, amelyek a cselédek teljes kiszolgáltatottságát mutatják és még a testi fenyegetés sem ritka dolog. Baranyi György béres pl. azért emel panaszt Istók János mezőkovács-házi birtokos ellen, mert őt minden ok nélkül üti-veri, és még rendes ételmezését sem biztosítja. Víztelki Antal kisbéres megszökött Poncsik Mihály csanádapácai birtokostól, mert ez éjjel-nappal dolgoztatta és még enni sem adott neki rendesen. Szabó Balázs is azért akarja otthagyni Flok Márton nevű gazdáját, mert minden ok nélkül megverte [19]. Elképzelhetjük, mennyire igazuk volt ezeknek a cselédeknek, ha még a főszolgabíró is helybenhagyta a panaszokat, és mindhárom esetben utasította a gazdát a panasz orvoslására.

Az éves cselédek bérére egyik jellemző példa: Pogonyi Mátyás kaszaperi béres évi bére 1905-ben a következő volt: 70 korona készpénz, 11 köböl búza, 4 köböl árpa, 30 kg szalonna, 24 kg só, egy kishold kukoricaföld, 100 négyszögöl veteményes föld. Ez a bér nem mutat lényeges eltérést az országos átlagtól. A későbbi időben sem változik a cselédek bére lényegesen annak ellenére, hogy az árak jelentősen emelkedtek. 1912-ben az éves cseléd járandósága a kaszaperi Desseffy majorban: 100 korona készpénz, 12 köböl búza, 4 köböl árpa, 40 kg szalonna, 24 kg só, 1100 négyszögöl kukoricaföld, 200 négyszögöl veteményes föld [20].

E néhány példából is megállapítható, hogy a cselédek helyzete még súlyosabb volt a mezőgazdasági munkásokénál, hiszen ők még személyileg is szinte teljesen kiszolgáltatottak voltak.

II.

Csanád megyében a mezőgazdasági munkásmozgalomnak jelentős hagyományai vannak. A XIX. század végén lezajlott mozgalmi eseményeknek is színtere volt a Viharsaroknak e része. A XX. század elején 1906-ban csaknem az egész megyére kiterjedt a mozgalom és egyes helyeken — Kunágótán és Nagylakon — a szervezettség bizonyos jeleit is felfedezhetjük. A mozgalom júliusban, az aratás idején volt a legerősebb [21].

Az 1906. évi nyári nagy mozgalmak után az őszi betakarítás ideje már csendes volt. Csak ipari munkásmegmozdulásokról tudunk. Ilyen volt pl. a mezőhegyesi ménesbirtok építőmunkásainak sztrájkja, akikről $\frac{1}{2}$ órai ingyenmunkát követeltek és erre nem voltak hajlandók. Tehát védekező mozgalomról van szó. Más jellegű volt a makói szabósegédek harca, akik 25%-os béremelésért léptek sztrájkba [22]. A mezőgazdasági munkások ugyanakkor az ország minden táján kerületi értekezletekre gyűltek össze, hogy egységes munkabér-tervezet és munkaszerződés-tervezet hozzanak létre, amelyeket elfogadva egységesen léphetnek fel. E kerületi értekezleteket a Földmunkások Országos Szövetsége hívta össze és a programjukat is az adta meg. Az Országos Szövetség 1906. január 7-én jött létre az SZDP kezdeményezésére és negyedévi fennállás után, a párt szervező tevékenységének gyengesége ellenére is 212 helyi csoport jött létre, amelyeknek 20 146 tagja volt. Csanád megyében Makón, Földeákon, Nagymajláton, Lelén, Kunágótán működött ilyen helyi csoport [23]. Bár a rendőrségi nyilvántartásban a kunágotai csoport nem sze-

repel, de az 1906 tavaszán és nyarán lezajlott mozgalmak azt mutatják, hogy a földmunkásoknak itt is működött szervezete [24].

A Csanád megyei földmunkások a november 11-én Orosházán tartott értekezleten vettek részt, ahol 41 község 82 küldöttel képviseltette magát. Köztük voltak Ambrózfalva, Földeák, Kunágota, Lele, Makó, Magyarbánhegyes, Nagylak, Nagymajlát, Pitvaros, Tótbánhegyes (Nagybánhegyes) Csanád megyei községek küldöttei is [25], tehát az említett helyi szervezeteken kívül az év folyamán még újabbak jöttek létre. A központ által megfogalmazott és a kerületi értekezleteknek elfogadásra ajánlott határozati javaslat megállapítja, hogy a bérek — és különösen az aratórész — állandóan csökkennek. A bérek javításáért folytatott harcot az eddigi módszerekkel — tehát a sztrájkokkal — azonban nem tartja helyesnek, mert az a törvényekbe ütközik és ez felesleges áldozatokat ró a munkásokra. A szerződésességek helyett jó szerződések kötését tűzi ki célul. E célkitűzés tökéletesen tükrözi az SZDP megalkuvó politikáját ezekben az években. A jó szerződésre példát ad a mezőgazdasági munkásoknak az orosházi értekezlet. E határozati javaslatok, amelyeket az értekezlet is elfogadott, a következő béreket állapítják meg: *Napszám*: december, január, februárban 10 órás munkanapra 2 korona, március, április, májusban 3 korona 12 órás munkaidő mellett, június és augusztus hónapban 16, illetve 14 órás munka után 5 korona, júliusban 16 óra után 7 korona, szeptemberben, októberben, novemberben 3 korona, a munkanap pedig 14 óra.

Az aratásra mind az őszi, mind a tavaszi gabonából $\frac{1}{10}$ részt írt elő a szalmával és polyvával együtt, amelyet a munkaadó haza is szállít, biztosítésként pedig 12 korona készpénzt holdanként. Élelmezésre hetenként és páronként 30 liter búzát, 2 kg szalonnát, 1 liter kását, 1 liter babot, $\frac{1}{2}$ kg sót és naponta $\frac{1}{2}$ kg friss húst írt elő. Vízrel, rendes lakóhellyel a birtokos látja el az aratókat és minden 24 munkás után ad egy sütőasszonyt. A marokverőket a munkások fogadják, de a bér felét a munkaadó fizeti. A cséplést külön szerződésben megállapított bérért végzik. Semmilyen munkát sem tartoznak ingyen végezni.

A *cselédbért* az alábbiakban állapították meg: 8 q búza, 5 q árpa, 6 q rozs, $\frac{1}{2}$ hold föld, lakás (szoba, konyha, kamra), 6 q tűzifa, 360 korona készpénz, 1 sertés és 1 tehéntartás.

A kerületi értekezletek ugyanakkor szervezkedésre szólították fel a mezőgazdasági munkásokat. Felhívták őket, hogy gazdasági szervezetet (Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportját) és szociáldemokrata eszmék alapján álló politikai szervezetet hozzanak létre, tehát lényegében külön választották a gazdasági és politikai harcot, hiszen a Földmunkások Országos Szövetségének csak gazdasági feladatokat szántak és valamilyen más szervezetet képzeltek el, amelyik majd foglalkozik a földmunkások politikai jogainak kivívásával. Ezeket a feladatokat persze egyáltalán nem fogalmazták meg, így nyilvánvaló, hogy a későbbiek folyamán ezen a téren még annyi sem történik, mint a gazdasági feladatok megvalósításának kérdésében. A sajtóról hozott határozat megállapítja, hogy még az erőszak társadalma is felhasználja a sajtót bomladózó vára védelmezése érdekében, azok kezében pedig, akik minden erőszaktól mentes, kizárólag a tudomány alapjaira helyezkedett törekvések harcosai és képviselői, nélkülözhetetlen fegyver a sajtó. Éppen ezért minden szervezett munkás feladata, hogy előfizesse és terjessze a „Világ-szabadság”-ot, a Földmunkások Országos Szövetsége lapját [26]. E határo-

zati javaslatokat az orosházi kerületi értekezlet is egyhangúlag fogadta el. Ez is bizonyítja, hogy a határozati javaslat többé-kevésbé jól foglalta össze a földmunkások napi bérköveteléseit. Ezek a határozati javaslatok viszont azt is bizonyítják, hogy az SZDP vezetői mennyire nem ismerték fel a munkáspárt feladatait a parasztkérdésben.

Még a gazdasági követelések megvalósításáért sem szólítja harcba a mezőgazdasági munkásokat, a szegényparasztok érdekeinek védelméről pedig egy szó sem esett ezeken a kerületi értekezleteken. Az kétségtelen, hogy 1906 nyarán ezekért a gazdasági követelésekért folyt a harc, a spontán követeléseken lényegesen nem is mutat túl a határozat, de a harc továbbfejlesztésének az lett volna a feltétele, hogy a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok legfontosabb érdekeit, a polgári demokratikus forradalom feladatait magába foglaló programot adjon a párt a mozgalom számára. Ezek a határozati javaslatok is magyarázzák, hogy a mozgalmak alkalmával miért nincs komolyabb szerepe az SZDP-nek, hiszen 1906 nyarán harcról és nem erőszaktól mentes, kizárólag a tudomány alapjaira helyezkedő tevékenységről volt szó. Az igaz, hogy a mezőgazdasági munkások itt is, mint Dunántúlon „nyugodtan, csendesen viselkedtek, kerültek a fegyveres összetűzést” [27], de azt nem lehet mondani, hogy teljesen erőszakmentes lett volna ez a mozgalom, hiszen a mezőgazdasági munkások sztrájkjal kényszerítették a birtokosokat követeléseik teljesítésére. Ilyen politikának, amelyet az SZDP folytatott, bizonyos mértékű pozitív hatása mellett, csak az lehetett a következménye, ami a „munkarend-bizottságok” által kidolgozott követeléseknek volt, amikor a birtokosok nem bocsátkoztak tárgyalásokba. Bár 1907 elején a Csanádmegyei Gazdasági Egyesület az alispánhoz küldött levelében megállapítja, hogy mivel tartanak a mezőgazdasági munkások újabb megmozdulásaitól a birtokosok, „a méltányosság elvén a legmesszebbmenő engedményeket hajlandók megtenni [28], nem az SZDP békés politikája miatt, hanem a mezőgazdasági proletáriátus megmozdulásai következtében esnek gondolkodóba.

Az SZDP politikája, amely szerint nem sztrájkokat kell szervezni, hanem előnyös szerződések kötésére kell törekedni, 1907 tavaszán hatással volt a mezőgazdasági munkásokra. Ezt bizonyítja, hogy az előző években decemberben és januárban már szinte minden birtokos szerződtetett aratókat, 1907-ben pedig nagyon lassan folyt a szerződések kötése. Február végén pl. az alispán arról értesítette a battonyai főszolgabíró, hogy a megye területén még 1500 munkás van szerződés nélkül [29]. A makói járás főszolgabírója június elején Magyarcsanádra szállt ki, mert „a féktelen izgatás következtében” a munkások nem akartak szerződni az aratásra. Persze nem arról volt szó, hogy egyáltalán nem akartak szerződni, hanem jobb feltételeket igyekeztek kicsikarni, és a birtokosokat a várakozással akarták erre rábírní. A főszolgabíró kihágási eljárást akart foganatosítani, de mivel fellépése következtében 8–10 birtokosnál 30–40 munkás leszerződött, az izgatott hangulat miatt lemondott az eljárás foganatosításáról [30]. A szerződéskötéstől való tartózkodás méreteit és az uralkodó osztályok félelmét az újabb megmozdulásoktól elárulja egy, a makói függetlenségi és 48-as párti lapban megjelent hír: „Az országban mindenütt szervezkednek a gazdasági munkások, hogy a mezei gazdákkal felvegyék a harcot. Az előző években csak itt-ott tört ki az aratómunkások elégedetlensége, könnyebben lehetett a föl-fölcsapó lángot elfojtani, mintha majd ne adj Isten az egész ország egyszerre borul lángba. Régebben, még december hó folyamán minden valamire való gazdaságban megkötötték a munkásszer-

zódéseket. Az idén nagyon kevés munkás biztosíthatta magát. Munkásaink tömegesen költözködnek ki az országból... A hadsereg fog aratni! aminek kirendelését Csanád vármegye ez esetre kérte is.” [31] A valóság megállapítása mellett a lap fenyegetésnek szánja a hadsereg kirendelésének lehetőségét az aratásra. Ez a mozgalmak elleni védekezés egyik fajtája az uralkodó osztályok részéről. Ugyancsak a védekezés vezette őket, amikor a legjelentősebb birtokosok aratógép-használati szövetkezetbe tömörültek [32]. A megyében eddig éppen a mozgalomtól való félelem miatt nem használták a gépeket, most úgy látszik a mozgalom letörése érdekében akarják azokat bevetni. Továbbra is nagy előkészületeket tesznek a sztrájktrőők biztosítására. Június 29-én 6450 munkást szállítottak e célból Máramarosszigetről Mezőhegyesre és Bábolnára és további 7000 várt elszállításra [33]. Július 4-én csak Mezőhegyesen 7444 sztrájktrőő állt rendelkezésre [34]. Látjuk tehát, hogy a mezőgazdasági munkások a passzív ellenállást folytatták az SZDP felhívására, ugyanakkor az előző éveknél határozottabb intézkedések történtek a mozgalom letörése érdekében. Ilyen körülmények között az előzetes jelek szerint a múlt évinél sokkal rosszabb gazdasági évben ez a passzív ellenállás nem vezetett eredményre. 1907-ben és a következő években is a tömeges kivándorlás ellenére sok mezőgazdasági munkás maradt aratás nélkül. A mezőkovácsházi járásban 1907-ben mintegy 350, Battonyán 200, Kevermesen 150, Kisiratoson 12 pár [35], 1908-ban a nagylaki járásban 190 [36] 1909-ben pedig 210, a mezőkovácsházi járásban 436, a központi járásban 345, a battonyai járásban pedig 150 mezőgazdasági munkás maradt aratási szerződés nélkül, ami egyet jelentett a legfontosabb kereseti lehetőségből való kieséssel. Sokan nem kaptak aratást Makón sem, erre azonban számszerű adatunk nincs [37]. Ugyanakkor a szerződések bizonyossága szerint, aki leszerződött, annak sem sikerült jobb feltételeket teremteni az előző éviéknél. Aratásra és hordásra a rész továbbra $\frac{1}{13}$ – $\frac{1}{14}$ rész, aratásra, hordásra és cséplésre pedig $\frac{1}{11}$ – $\frac{1}{10}$, csak elvétve akad $\frac{1}{9}$ és a konvenció mértéke sem javult [38]. Az 1906-ban követelt feles kukorica sem valósult meg, mert 1907-ben a nagylaki járásban már a negyedes kukoricát is szívesen vállalták [39].

A passzív ellenállás mellett a mezőgazdasági munkások néhány helyen harcossabb módszerek alkalmazásával is megpróbálkoztak. 1907 áprilisában gátépítést végző 300 munkás lépett sztrájkba Lelén, Magyarcsanádon pedig forró hangulatú tüntetésre került sor. A magyarcsanádi mezőgazdasági munkások 40–50 fős csoportokban vörös zászlókkal vonultak ki a földekre, hogy munkabeszüntetésre szólítsák fel az ott dolgozókat. A mozgalmat a Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja szervezte, ami azt bizonyítja, hogy a szociáldemokrata befolyás alatt levő munkások nem alkalmazkodtak teljesen a párt opportunistá politikájához. A községben nem kötöttek aratási szerződéseket, mert a birtokosok nem voltak hajlandók semmiféle engedményre. A mozgalmat azonban a földmunkások szervezetének betiltásával sikerült elnyomni [40].

Ezekre a mozgalmakra — épp úgy, mint országosokra — az a jellemző, hogy eredménytelenül végződtek. Az év folyamán fokozódik a kivándorlás. Az év első négy hónapjában 475, augusztus–októberben pedig 890 útlevelet adtak ki. Ez persze nem fejezi ki a kivándorlók számát, mert egész családoknak adtak útlevelet és legtöbbször a sokgyermekes családok vándoroltak ki és jóval nagyobb volt azoknak a száma, akik útlevél nélkül hagyták el az országot. Az említett két szám is mutatja azonban a kivándorlás fokozódását, hi-

szen 1903-ban csak 305, 1906-ban pedig 680 személy vándorolt ki a megyéből [41]. Érdemes itt még megjegyezni, hogy leginkább a nemzetiségi községekből vándoroltak ki.

1907-ben tehát nem tudott jelentős mozgalom kibontakozni. Ennek oka, hogy az előző évben kifáradtak a mezőgazdasági munkások, de ennél még fontosabb, hogy a nagy terror is visszariasztotta őket, az SZDP békülékeny, leszerelő politikája alkalmatlan volt arra, hogy a még nagyobb harc kibontakozásához hozzájáruljon. A többi párt tevékenysége is lehanyaglott. Sem az újjászervezett, sem az Áchim-féle párt tevékenységére nincs adatunk az 1906. évi mozgalmak után. Országosan is ideiglenes visszaesést mutat a munkásmozgalom. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy 1907-ben nagyon gyenge volt a termés és ilyenkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy a munkások igyekeznek még a kevesebb kereseti lehetőségekkel kecsegtető alkalmakat is megragadni, hogy biztosítsák a téli megélhetési feltételeket.

Az állandó forrongás azonban nem szűnt meg és a mozgalmaktól való rettegés ott élt továbbra is az uralkodó osztályokban. Ez kifejezésre jut abban is, amikor a mezőkovácsházi járási főszolgabíró azt írja, hogy „... a mai szociális hangulatú világban nem tudhatni, hogy melyik percben lép fel sztrájkmozgalom.” [42] Ez a forrongás azonban nem tudott olyan erővel kitörni, mint 1906-ban.

Az 1906. évi mozgalom nagysága az uralkodó osztályt is meglepte, éppen ezért találgatják annak okait. Az egyik tudósítás így szól: „Némely helyen... még az aratás megkezdése előtt kijelentették a leszerződött aratómunkások, hogy ők nem dolgoznak, addig kezükbe sem fogják a kaszát, míg követelésüknek eleget nem tesznek.” Miért? — teszi fel a kérdést. „Mert lelketlen izgatók, bujtogatók járnak azokon a vidékeken, ahol legjobban hozzájuthatnak a néphez.” E függetlenségi lapvéleményhez nem is olyan messze áll az SZDP politikája, amikor a lap azt hangoztatja, hogy „álljon elő követeléseivel mindenki akkor, amikor annak ideje van, amikor szerződik az aratásra.” [43] Vagyis jól kell szerződnie és nem sztrájkolni. Ez persze csak porhintés volt, hiszen láthattuk, hogy a jó szerződésért csak vágy maradt.

Egy másik vélemény szerint a mozgalom az „élet hirtelen bekövetkezett megdrágulása, a nagyfokú kivándorlás — t. i. a kivándorlás miatt kevés a munkás, nagy a kereslet, a birtokosok meg vannak szorulva és ezt használják ki a munkások — és az agitáció, melyet a szociáldemokrata vezetők folytatnak, következtében jött létre” [44]. A Makói Hírlap „Negyven ember letartóztatása” címmel már 1906 áprilisában ezt írja: „Vármegyénk egyes községeiben az aratósztrájk mindinkább veszedelmesen kezd fellépni. Lelketlen lázítók bujkálnak minden felé és tüzelik a munkásokat a kasza letételére. Magyarbánhegyesen 40 embert tartóztattak le, mert a munkásnépet lázították.” [45] E híradás valódiságáról azonban nem tudunk meggyőződni, mert az esetre más forrás nem utal és az újság elrettentő példaként is közölhette a hírt. Egyetlen nevet sem említ, pedig ilyen lehetőségeket nem szoktak kihagyni a polgári lapok. Just Gyula képviselő — későbbi házelnök — szerint a sztrájkot a „nemzetközi szociáldemokraták” — az SZDP — szervezték, az újjászervezettek viszont „csittitói, leszerelői” voltak. Ezt elismeri Mezőfi Vilmos is, hiszen csak két községben — Füzesgyarmaton és Szilvásbalháson — volt sztrájk, ahol az újjászervezetteknek csoportjuk működött. A Népszava tagadja: a szociáldemokraták szervező tevékenységét az 1905-ös dunántúli mozgalmakkal kapcsolatban. „A munkások sorsa világosan mutatja, hogy itt semmiféle izga-

tásra nincs szükség”, — írja [46]. Csanád megyében a tevékenység nyomainak hiánya teszi valószínűtlenné az SZDP munkáját. Mezőfi pedig, úgy látszik, mosakodni akart, mert pl. Csanád megyében a battonyai és nagylaki járásban is volt sztrájk, ahol pedig az újjászervezettek befolyásra tettek szert, hiszen a siker reményében e két járásban képviselőket is jelöltek, és Battonyán szervezetük is volt. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ebben a két járásban az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt ezeken a területeken komolyan irányította volna a mezőgazdasági munkások mozgalmát, mert látni fogjuk, hogy ahol a helyi vezetők a központra hallgattak, ott inkább a mozgalom leszerelésén fáradoztak. A két párt tevékenysége tehát nagyon sok hasonlóságot mutat. Nem lehet azonban a kettő közé egyenlőségi jelet tenni. Nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre a pártok helyi tevékenységére vonatkozóan, de ebből a néhány adatról is alkothatunk némi képet. Az USZDP tevékenységének megítélése egyértelműbb lehet, hiszen már a sztrájkok idején a mozgalommal szemben lépett fel, és erre szólította fel a helyi vezetőket is. Battonyán a helyi újjászervezett szociáldemokrata vezetők a központtól kapott utasítás értelmében a bő termésre való kilátás, az 1898. évi II. törvénycikk és a sztrájktörök alkalmazásának lehetősége miatt elítélték a sztrájkot, a munkásokat igyekeztek lebeszélni róla [47]. Ez nem is csoda, hiszen Mezőfi a képviselői mandátum fejében teljesen kiszolgálta az uralkodó osztályokat, a kormány ügynökévé vált.

Az SZDP helytelenül értelmezte az uralkodó osztályon belüli ellentéteket, taktikai okokból a választójog megadására tett ígéret fejében nemcsak a haladó nemzeti követelésekért való harcról, hanem a munkásosztály, a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok érdekeiért folyó harc vezetéséről is lemondott. Mindent egy lapra — a választójog megadására történt ígéretre — tett fel. A tömegek persze másként gondolkodtak. Ezt bizonyítják a munkásosztály hatalmas megmozdulásai és a falusi elnyomottak harca. Csanád megyében a Makón működő szociáldemokrata megyei szervezetnek sem lehetett sokkal különbség a politikája, mint a központé. Az egyik ok erre a következtetésre, hogy a szervezet egyik vezetője az a Joó Ferenc, aki egyik fő szószólója volt a párt parasztpolitikájának; a másik az, hogy a Szociáldemokrata Párt képviselői tagjai voltak a makói városi képviselő testületnek, de az átnézett képviselőtestületi jegyzőkönyvek tanúsága szerint egyetlen olyan indítványt sem tettek, ami a város kizsákmányoltjai helyzetének javítását szolgálta volna, ugyanakkor minden határozatot megszavaztak, amely az uralkodó osztály érdekében született. Természetesen a kisebbségben levő szociáldemokrata képviselők nem változtathatták volna meg a helyzetet, de szinte még a látszatát sem mutatták a tiltakozásuknak.

Kissé más a helyzet a falusi szervezetekkel, bár itt is kevés adatra vagyunk utalva. A sztrájk fő gócai Kunágota, Nagylak, Földeák, Lele, Tótbánhegyes (Nagybánhegyes) községek voltak. E községek mindegyikében működött a Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja, az SZDP 1903. évi kongresszusán pedig Nagylak és Földeák képviselői is részt vettek, tehát nyilván erős szociáldemokrata befolyás alatt álló munkások voltak a községben. Az SZDP nem törődött ugyan a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok mozgalmának szervezésével, vezetésével, de létezésének pozitív hatása mégis érződött elsősorban abban, hogy a falusi proletáriátus legöntudatosabb tagjai már „fertőzöttek” voltak a szociáldemokrata eszméktől, ezeket az eszméket a saját ízlésük, elképzelésük szerint formálták és nyilván nem ők

tehetnek róla, hogy nem találták meg a helyes utat. Ezeknek a munkásoknak köszönhető, hogy a mozgalom egyes helyeken bizonyos fokú szervezettséget mutat. Ezt bizonyítja, hogy Nagylakon népgyűlést akartak összehívni a követelések egységesítése érdekében [48], amit természetesen nem engedélyezett a főszozolgabíró, Kunágotán pedig 30–40 főből álló csoportok járták a határt, hogy megakadályozzák a sztrájkterést [49]. A követelésekben is van némi egységesség, de ezt talán a helyzet azonossága is magyarázza és a mezőgazdasági munkások spontán egymásratalálása is. Ilyen pl. a részen felül a hordásra még külön 1 korona napszám követelése, több konvenció (a mértékek itt is csaknem azonosak), az $\frac{1}{13}$ – $\frac{1}{14}$ rész helyett $\frac{1}{11}$ – $\frac{1}{12}$ rész, pénzben pedig 11–12 korona holdanként. Tehát a mozgalom egyik jellemzője, hogy bizonyos fokú szervezettséget tapasztalunk. Hangsúlyozni kell, hogy csak bizonyos fokú, hiszen az egész mozgalomnak nincs egyetlen olyan szerve, amely megközelítően is össze tudta volna fogni, ilyen törekvéseket csak egyes helyi vezetőktől látunk, akiknek felkészültsége, a mozgalomban szerzett tapasztalata azonban még nagyon hiányos.

A mozgalom másik jellemzője, hogy politikai követelésekkel még nem találkozunk, a harc csupán a gazdasági helyzet javításáért folyik, még a polgári demokratikus mozgalom minden követelését sem öleli fel. A mozgalomra, elmentében a dunántúlival, még az „agrárszocialista” jelző sem megfelelő. A mezőgazdasági munkások ösztönös gazdasági harcáról van szó, ami egyes helyeken már bizonyos fokú szervezettséget mutat, de nagyon kezdetleges szinten. A mozgalom tömegét a falusi nincstelenek adják nemzetiségre való tekintet nélkül.

Éppen ez a harmadik — igen szép sajátossága a mozgalomnak, hogy a nemzetiségi elnyomottak és a kizsákmányolt magyarok egyaránt részt vesznek benne. Ez is bizonyítéka annak, hogy a közös célokért való harcban a magyar, román, szerb és szlovák kizsákmányoltak megtalálják egymást és nagyobb az osztályérdekből fakadó összetartó, mint a nemzetiségi különbségből adódó széthúzó erő. Ennek három szép példáját itt is érdemes megörököíteni. Az egyik még a XIX. század végéről való. Az 1891-es battonyai zendülés egyik vezetője Pakurár Dimitru román munkás volt és amikor letartóztatták Nagy György András vette át szerepét, aki végül a Pakurár kiszabadításáért folytatott harcban esett el. A mezőhegyesi uradalomban a sztrájkterőkül összegyűjtött munkásoknak egy csoportja — többségükben nemzetiségiek — amikor ráeszmélt saját kizsákmányoltságukra és összegyűjtésük céljára, fellázadt és hazaszállítását követelte. Kunágotán, ahol szintén sok nemzetiségi él, 1907-ben 50 munkás aratás nélkül maradt, de amikor tartalék munkásokat toboroztak, kijelentették, hogy ők sztrájkolók helyett nem hajlandók dolgozni [50].

A mozgalom negyedik jellemzője, hogy a sztrájkok jelentős része eredménnyel végződött. Ez nem egyedüli jelenség, hiszen ezt a kérdéssel foglalkozó irodalom csaknem egyöntetűen megállapítja. Ez is egyik oka annak, hogy nagyobb arányú összetűzésekre nem került sor.

Csanád megyében tehát a század elején 1906-ban volt az első jelentős mozgalom, amely már bizonyos fokú szervezettséget is mutat, de vezető nélkül maradt, és így hiába esett egybe 23 megye mezőgazdasági munkásainak és szegényparasztjainak mozgalmával, a magyar munkáosztálynak az első orosz polgári demokratikus forradalom hatására kibontakozott harcával, nem tudott egységes mozgalommá fejlődni. A Csanád megyei mezőgazdasági munkások és szegényparasztok mozgalma így is jelentős része ami az országban

lezajlott harcoknak, amelyek a kapitalizmus bomlását, a dualista rendszer válságát, az élesedő osztályharcot és a falusi elnyomottak öntudatosodását mutatták. Az SZDP politikája a következő években sem mutat lényegesebb változást, ugyanakkor az uralkodó osztályok fokozzák elnyomó politikájukat, és így a mezőgazdasági munkásság nem tudta tartósítani az elért eredményeket.

JEGYZETEK

- [1] Szegedi Állami Levéltár (továbbiakban SZÁL): Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 1297/1905.
- [2] Uo. ad. 1456/1905, 1297/1905.
- [3] SZÁL: Battonyai járási főszolgabírói iratok 1187/1907. Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 2122/1905, 2197/1905.
- [4] A szerződéses munkaviszonyban álló mezőgazdasági munkások helyzetének bemutatásakor főleg a mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratokra vagyok utalva, mert a többi járásban a szerződések csak elvétve maradtak meg. A kép így is hitelesnek tekinthető, mert az egyes járások között, más adatokból (pl. aratási, kukorica- és répa-művelési rész) ítélve, nincs nagy különbség.
- [5] SZÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 2122/1905, battonyai járási főszolgabírói iratok 1187/1907.
- [6] SZÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 1296/1905.
- [7] Uo. 1297/1905.
- [8] Uo. Urbán Péter kunágotai birtokos kiköti, hogy lovas kertészei tartoznak a kunágotai pusztáról Dombegyházára 60, Kunágotára 80 fillérért, Mezőkovácsházára és Battonyára 2 koronáért, Lökösházára 2 korona 20 fillérért, Medgyesegyházára 2 korona 80 fillérért, Aradra 5 koronáért egy fuvarrt szállítani bármikor és a pénzügyőröket ingyen fuvarozni.
- [9] Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam 11. kötet. Bp. 1895, 55, Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 66. kötet. Bp. 1924, 235.
- [10] MÉREI GYULA, Adalékok a mezőgazdaság kapitalista fejlődéséhez. Századok, 1950. 1—4. 281.
- [11] GÖRÖG JÓZSEF, Adatok a Csanád megyei mezőgazdasági munkások helyzetéhez és mozgalmához a XX. század elején. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1961. 123—28.
- [12] SZÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 2612/1905.
- [13] MÉREY KLÁRA, A mezőgazdasági munkásság mozgalmai a Dunántúlon 1905—1907-ben. Bp. 1956. 32.
- [14] SZÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 2791/1905, 2612/1905.
- [15] MÉREY KLÁRA i. m. 37—38.
- [16] SZÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 1297/1905.
- [17] Uo. 1296/1905.
- [18] GÖRÖG JÓZSEF i. m. 102.
- [19] SZÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 2639/1905, 2055/1905, 2133/1905.
- [20] Uo. 5646/1912.
- [21] GÖRÖG JÓZSEF i. m. 111—6.
- [22] Makói Hírlap 1906. VII. 17.
- [23] A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1906. évben, Bp. 1907. 506.
- [24] GÖRÖG JÓZSEF i. m. 113.
- [25] A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1906. évben. Bp. 1907. 429—430.
- [26] Uo. 426—427.
- [27] MÉREY KLÁRA i. m. 105.
- [28] SZÁL: Csanád megyei alispáni iratok 101/1907. (Kigyűjtött munkásmozgalmi iratok. Továbbiakban: munk. mozg. ir.)
- [29] Uo. 6894/1907, battonyai járási főszolgabírói iratok 1163/1907.
- [30] SZÁL: Csanád megyei alispáni iratok 5889/1907. (munk. mozg. ir.)
- [31] Makói Hírlap 1907. II. 15.
- [32] Makói Hírlap 1907. II. 17.
- [33] Makói Hírlap 1907. VI. 29.
- [34] SZÁL: Csanád megyei alispáni iratok 6894/1907. (munk. mozg. ir.)

- [35] Uo. 6072/1907, 6894/1907.
- [36] Uo. 6651/1908.
- [37] Uo. 6770/1909, 7241/1909, 8868/1909, 8882/1909.
- [38] SZÁL: Battonyai járási főszolgabírói iratok 1108/1907, 1188/1907, mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 1112/1912, 1113/1912.
- [39] SZÁL: Csanád megyei alispáni iratok 6072/1907. (munk. mozg. ir.).
- [40] Uo. 2836/1907.
- [41] Makói Hírlap 1907. V. 9. SZÁL: Csanád megyei alispáni iratok 10617/1907, Csanád vármegye Közigazgatási Bizottságának a Törvényhatósági Bizottsághoz intézett jelentése Csanád vármegye 1903. évi állapotáról. Makó, 1904, 1—13. (továbbiakban: Közig. biz. jelentése ... évről.), Közig. biz. jelentése az 1906. évről.
- [42] SZÁL: Csanád megyei alispáni iratok 7718/1912. (munk. mozg. ir.).
- [43] Makói Hírlap 1906. VII. 17.
- [44] SZÁL: Közig. biz. jelentése az 1906. évről. 53.
- [45] Makói Hírlap 1906. IV. 26.
- [46] Népszava 1905. VII. 4. Idézi Mérey Klára: i. m. 101.
- [47] SZÁL: Csanád megyei alispáni iratok 6380/1906. (munk. mozg. ir.).
- [48] Uo.
- [49] Uo. 3667/1906.
- [50] SZÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 1319/1906.

ДВИЖЕНИЯ И ПОЛОЖЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАБОТНИКОВ ОБЛАСТИ ЧАНАД В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

И. Гёргс ...

Первая часть настоящей статьи «Данные о положении и движениях сельскохозяйственных работников области Чанад в начале XX века» была опубликована в ежегоднике Сегедского Педагогического Института в 1961-ом году.

В ней автор подробно рассматривает состав сельскохозяйственных работников и бедняков, и движения, имевшие место в начале XX века, с особым вниманием на лето 1906-ого года. В настоящей статье автор, опираясь на новейшие исследования, дополняет свой материал новыми фактами: о положении табаководов и о системе отработки, потом занимается движениями 1906—1907 годов.

При исследовании движений сельскохозяйственных работников автор статьи стремится раскрывать их характер и отношение разных партий к вышеупомянутым движениям.

ZUR FRAGE DER LAGE UND DER BEWEGUNGEN DER LANDWIRTSCHAFTSARBEITER IM KOMITAT CSANÁD ZU BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS

von J. GÖRÖG

Eine vorhergehende Arbeit des Verfassers — Daten zur Lage und zu den Bewegungen der Landwirtschaftsarbeiter im Komitat Csanád zu Beginn des 20. Jahrhunderts —, die im Jahrbuch der Pädagogischen Hochschule Szeged für das Jahr 1961. erschien, befasst sich eingehend mit der Zusammensetzung der Bevölkerung des Komitates, der Lage der Landwirtschaftsarbeiter und Armbauern und den Bewegungen des Jahrhundertsbeginns, mit besonderer Rücksicht auf den Sommer des Jahres 1906. Auf weitere Untersuchungen gestützt wird nun dieses Bild in zweierlei Hinsichten ergänzt: bezüglich der Lage der Tabakgärtner und des Abarbeitensystems; dann werden die Bewegungen der Jahre 1906—1907 besprochen, wobei besonders auf die Darstellung ihres Charakters und des Verhaltens der verschiedenen Parteien gegenüber den erörterten Fragen Gewicht gelegt wird.

KOSSUTH NEMZETFOGALMA EMIGRÁCIÓS IRATAIBAN*

Írta: KÁVÁSSY SÁNDOR

Kossuth emigrációs iratait olvasgatva, elszórtan több olyan megállapításra és utalásra találtam, amely a nemzetfogalom lényegét, mibenlétét és ismerveit igyekezett felfedni, megmagyarázni. Amikor e megállapításokat és utalásokat összegyűjtve rendszereztem, s a restaurátor munkájára emlékeztető eljárással az együvé tartozó darabokat és részeket összeillesztettem, a nemzetfogalommal egy sajátos képe vált láthatóvá.

Kossuth — miként az emigrációs irataiból kiolvasható — a nemzetet a közösségi szerveződés magasabb formájának, társadalomban élő közösségnek tekintette. „Társadalom”-nak [1], „organismus”-nak [2] nevezte. Nem ismerjük pontosan, hogy az emberi együttélésnek milyen formáit különböztette meg, sem azt, hogy ezeket miként rangsorolta. Használta: a család, a törzs, a faj, a nemzetiség, a nemzet, emberiség, stb. kategóriákat. A nemzetet — valószínűleg korának európai viszonyai alapján — a család és az emberiség között helyezte el. A nemzet — írja — „... a világrend örök törvénye által, a társas életnek a család és az emberiség közé iktatott szervezete...” [3].

A nemzet fogalmán azonban politikai közösséget értett: az egyazon állami határok között élő emberek összességét, társadalmát nyelvre, fajra és vallásra való tekintet nélkül. A nemzet — állapítja meg egyik helyen — „... államgeographiai társadalom...” [4]. A korabeli európai filozófia a nemzet fogalmát az etnikum alapján határozta meg, s magát a nemzetet etnikai-faji közösségnek tekintette. Kossuth ezt az álláspontot elutasította. A történelemben tekintve úgy látta, hogy a nemzetek különböző fajokhoz tartozó emberekből — szavait idézve — „vegyes elemek”-ből alakultak ki [5], s még tovább menve azt a megállapítást szűrte le, hogy a népi különbözőségek sohasem oldódnak fel, s maguk a kialakult nemzetek is etnikai szempontból összetett — mozaik — képet mutatnak. A nemzet — írja egyhelyütt — „különböző nemzetiségekből állhat s áll is mindenütt” [6]. Ez a megállapítása magukat a tényeket is elhomályosította előtte. Bármerre is fordította tekintetét, a nemzeteket mindenütt csak politikai közösségeknek vélte látni. Akár a Nyugat néprajzilag egységes országait tekintette, akár a felemelkedő Észak-Amerikát vette szemügyre, mindenfelé csak konglomerátumokat tudott látni. A francia nemzet — teszi megállapításait — franciákból, bretonokból, baskokból, németekből tevő-

* Ez a cikk előmunkálat egy, a kossuthi nemzetelméletet fejlődésében megvizsgáló és bíráló dolgozathoz.

dik össze, az angol nemzet angolokból, gallokból, keltákból, a svájci nemzet franciákból, olaszokból, románokból, az észak-amerikai nemzet pedig angol-szászokból, írekből, németekből, hollandusokból, franciákból, spanyolokból, indusokból, olaszokból áll [7]. E megfigyelései alapján szinte egyetemes érvénnyel mondotta ki: „Több fajú s nyelvű nép is képezhet s képez is egy nemzetet s egy fajú s nyelvű nép is több nemzetet.” [8] „Ugyanazon egy nemzetiség lehet több nemzet, egy nemzetben lehet több nemzetiség.” [9] Ezt a megállapítását azzal a túlzó, abszurdnak mondható érvvel igyekezett magyarázni és elfogadhatóvá tenni, hogy abszolút értelemben népi egység nem is létezik: „Igen sok nemzet van a világon, melynek tagjai különféle nemzetiségekhez tartoznak, sőt alig van... (olyan)... melynek minden... (tagja)... ugyanazon egy nemzetiséghez tartoznék...” [10]

A nemzetet azonban nem egyszerű politikai közösségnek tekintette, hanem történelmileg kialakult politikai egységnek. Hogy a különböző nyelvekhez, nemzetiségekhez tartozó emberek szilárd politikai közösségekké, vagyis szerinte nemzetekké alakultak, azt Kossuth a történelmi fejlődés művének tulajdonította [11]. Ebben a tényben azonban a romantika szemléletének megfelelően Kossuth együtt a jogforrást is látott. Mint ismeretes, a romantika annak hangsúlyozása mellett, hogy a nemzetek történelmileg kialakult közösségek, azt a messzebbmenő következtetést is kimondta, hogy a nemzeteknek épp azáltal van létjoguk, hogy a történelem alkotásai, s történelmi múltjuk van. Ezt a romantikus felfogást Kossuth is vallotta, s ennek a meggyőződésének egyik levelében kifejezést is adott: a nemzet — írta — „... történelmével kapja s bírja létjogát” [12].

Kossuth tehát — összegezhetjük az eddigieket — a nemzetet történelmileg kialakult politikai közösségnek fogta fel, amely különböző fajú, nyelvű és nemzetiségű embereket egyesít.

A XIX. század tudatában élénken élt a nagy párhuzam: nemzet és emberiség. A kor gondolkodói a nemzetet és emberiséget szerves egységnek, egymástól elválaszthatatlannak tekintették. Szinte közkeletű volt az a gondolat, hogy az emberiséghez a népi-nemzeti egyéniségen keresztül vezet az út. A kornak ez a gondolata természetesen Kossuth nemzetszemléletét sem hagyta érintetlenül. A nemzet fogalmát fejtegetve maga is hitet tett emellett: „En az emberiséget — képletileg szólva. — szerves testnek szeretem tekinteni, melynek szervei a nemzetek... De a nemzetek kettős organismusok. Nemcsak az emberiség organikus tagjai, hanem collectív egyéniségek is.” [13]

A nemzetfogalom első és legfontosabb tényezőjének Kossuth az államot tartotta. Az államot a polgárság ideológiája már a felvilágosodás óta a nemzetfogalom ismérvei közé számította. A nemzet fogalmának meghatározása szempontjából azonban igazán nagy jelentőségre a liberalizmus emelte, amely a nemzeti közösség egyik leglényegesebb alkotóelemét látta benne. Kossuth, akinek egész gondolatrendszerét alapvetően határozta meg a liberalizmus, az államot nemcsak első helyre állította a nemzet tényezőinek sorában, hanem meghatározó szerepének egyszerűs mind túlzóan nagy jelentőséget is tulajdonított. Írásaiban olykor az államot magával a nemzettel azonosította: „Nemzet annyi mint állam...” [14] Ezzel a felfogásával nem állt egyedül kortársai között. Így látta ezt Eötvös József is, aki maga is kijelentette, hogy: „A nemzet fogalma mindig az állam... fogalmával azonosított” [15]. Kossuth azonban nem minden államot tekintett nemzetnek. Csak azokat az államokat, amelyeknek állandó területük van [16]. Így nem számította a nemzetek so-

rába az ún. nomádállamokat, s előttünk ismeretlen ekokból a rabszolgatartó államokat sem.

A nemzetfogalom második tényezőjeként a közös területet, a hazát tartotta számon [17]. A haza Kossuth korának szemléletében nem pusztán a földrajzi területet jelentette, amelyen a nemzet él, hanem eszméi lényegű fogalom is volt. Jellemzően fejezi ki ezt a felfogást Mocsáry Lajos meghatározása: „Haza azon földterület a rajta élő lakosokkal együtt, melyet az ember kebelébe felkarol, melynek érdekeit magáévá teszi s mely meghatározza politikai állapotát.” [18] Kossuth ennél tovább ment, amikor annak a véleményének adott kifejezést, hogy a nemzetet alkotó emberek számára a haza „...nem csupán egy elhatárolt területet jelent...” [19], hanem magasztos fogalmat is, amely az azon élő „...népcsoportnak közös czélt, közös erkölcsi jelleget...” [20] ad.

A nemzetfogalom harmadik, egyben utolsó tényezőjét a nemzeti jellegben jelölte meg. A nemzeti jelleg fogalmát a kor gondolkodói különbözőképpen magyarázzák. Eötvös József a nemzeti jelleg fogalmán a nemzetközösség legáltalánosabb sajátosságainak összességét értette: „...minden nemzet egyesekekből áll, s amit nemzeti jellemnek nevezünk, nem egyéb, mint azon tulajdonok összessége, melyek közös származásuknál és múltjuknál fogva az egyének nagy számánál közösek...” [21] Kossuth a nemzeti jelleg fogalmát a nemzeti tudat alapján körvonalazta, amely számára a „collectiv önczéliasság érzetével” [22], vagyis mai szóval: a sajátos közösségi érdekek felismerésével, tudatos vállalásával és mélységes átérzésével volt azonos. Kossuth úgy vélte, hogy a sajátos közösségi érdekek felismerése, tudatos vállalása a nemzeti közösség egészének magatartását meghatározza, arra rányomja bélyegét, s ezen keresztül a nemzeti közösségnek saját jelleget ad. Viszont, ha ez a tudat elhalványul, vagy éppen elhal, vele együtt megszűnik a nemzeti jelleg is. „A történelmileg kifejtett collectiv önczéliasság érzete adja meg — írja — a népeknek a nemzeti jelleget, vetkőztessék ki collectiv önczéliassága érzetéből, s a nemzeti lét jellegéből vetkőztették ki.” [23]

A XIX. század magyar gondolkodói a Kossuth nemzetszemléletében is oly jelentős szerepet játszó nemzeti tudatot valósággal a nemzet „sine qua non”-jának tekintették. Eötvös József mintegy választóvonalnak tekintette, amelyen túljutva a népek már nemzeteknek tekinthetők. Megállapítása szerint minden népet, álljon bár az milliókból, vagy ezrekből, akár független, akár elnyomott, külön nemzetnek kell elismerni, ha a nemzeti lét tudata felébredt benne [24]. Hasonlóképp vélekedett Bajza József is, aki Eötvösnél is tovább menve e tudatot egyenesen nemzetté alakulás okának tekintette: „Az emberi kebelbe — mondja egyik híres beszédében — egy hatalmas érzés van oltva, egy ösztönszerű vonzódás azon föld és tájhoz, melyen születünk és nevelkedtünk.” „Ez az érzés... mindenkit saját fészkehez, rokonaihoz... a vele egyértelmű, gondolkodású és szokású emberekhez von... szülőke azon elválságoknak, amelyekből családok, népek és nemzetek alakulnak...” [25]. A kortársak e felfogásában Kossuth is osztozott, s egyik alkalommal a magyar nemzetről szólva hangsúlyozta e tudat általa is nagyra tartott szerepét: „Midőn magyar nemzetet mondok, nem csak magyar fajt mondok, hanem mondom hazámnak faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül minden hű fiait, kik honszeretettel ragaszkodva azon államéleti typushoz, mellyel Magyarország az európai nemzetcsaládban egy ezredév óta helyet foglal, Magyarországot jövődre is

Magyarországnak, s e minőségében egységesen épnek és épségében biztosnak akarják.” [26]

A nemzet tehát Kossuth számára történelmileg kialakult politikai közösséget jelentett, amelynek tényezői az állam, a közös terület és a nemzeti tudatban gyökerező nemzeti jelleg.

Bár arra külön nem tért ki, számos utalásából kitűnik, hogy a nemzet fogalmát csakis az általa meghatározott összes ismérvek együttes jelenléte alapján tartotta meghatározhatónak. Egymagában egyiket sem tartotta elegendőnek a nemzetfogalom meghatározásához, s ha a felsorolt ismérvek közül valamelyik hiányzott, az adott népi közösség megszűnt számára nemzetnek lenni.

A nyelvet Kossuth kihagyta a nemzet tényezőinek sorából, s annak a nemzetfogalom meghatározása szempontjából egyáltalán semmi jelentőséget sem tulajdonított. Mégsem érdektelen, ha századának szemléletébe helyezve, futó tekintetet vetünk arra, hogy a nyelv és nemzet viszonyát miként szemlélte. A Kossuth nemzedékét megelőző idők magyar gondolkodói a nyelvre, mint nagyfontosságú tényezőre tekintettek, s azt a nemzet fogalmának meghatározása szempontjából elengedhetetlennek tartották. A felvilágosodás magyar képviselői, mint ismeretes, a nemzet fogalmát egyenesen a nyelvközösség alapján határozták meg. Ugyanígy a nemzetfogalom tényezőinek sorába állította a nyelvet a XIX. század elején a romantika korának nagy nemzedéke is. Kölcsey összetartó erőt, s a honalapítás hatalmas eszközét látta benne: „... a mi őseink bujdosók valának, de nyelv által összetartatván, szerezhettek véle új hazát, s az idegen föld általok magyar lett. Mi pedig, ha nyelvünket elvesztenők mivé lennénk saját földünkön? ... A hazának szent neve nem csatolja magát a földnek porához ... Ezen tartomány, melynek kiterjedését most magyar hazának nevezünk, századok előtt más népektől mondatott hazának; őseink a Don mellett is, a Káspium partján is magokkal hordozták a hazát s magokkal hozták azt ide.” [27] A nemzet alkotóelemének tekintette a nyelvet Széchenyi István is [28]. Valójában ez a nemzedék volt az, amely vallotta: nyelvében él a nemzet! Az utánuk jövő liberálisok szemlélete megfosztotta a nyelvet ettől a szereptől, s hangoztatva, hogy a „... nemzetiség nem rejlik a nyelvben...” [29] a nemzet fogalmának meghatározása szempontjából lényegtelennek minősítette. Ha valamit mégis javára írt, az pusztán az volt, hogy a nyelv a nemzetközösségben erősítheti az összetartozás érzését. Kossuth, a magyar liberalizmus legnagyobb képviselője természetesen ebből a nézőpontból értékelte a nemzet és a nyelv viszonyát. „A faj — és nyelvegység — summázza álláspontját — kétségtelenül erősíti az összetartozás érzetét, de annak hiánya ezt nem zárja ki.” [30]

A nemzetet — mint az eddigiekből látható volt — Kossuth alapján történeti kategóriának fogta fel. A kor azonban, amely Kossuth nemzetszemléletét meghatározta, nem alakított ki egységes álláspontot arra nézve, hogy a nemzetek valójában mikor is, a társadalmi fejlődés melyik szakaszán alakultak ki. A kortársak erről különbözőképpen vélekedtek, s a történeti fejlődés más-más pontjaira helyezték a nemzetek létrejöttének idejét. Mocsáry Lajos például már a rómaiakat is nemzetként tartotta számon [31]. Kossuth valószínűleg a népvándorlás korát tartotta a nemzetek kialakulása korának. Erre mutat, hogy egyhelyütt a népvándorlás koráról, mint „nemzetalkotó őskor”-ról emlékezik meg [32].

A nemzet fogalmáról szólva rámutatott arra is, hogy a nemzet mint történeti jelenség, alá van vetve a változás törvényének. Vallotta, hogy a társa-

dalom fejlődése meghatározott úton és irányban halad, s hogy a társadalom fejlődése során szükségszerűen egyetemes érvény törvények hatnak, amelyeknek „... befolyása alól nem lehet magát kivonnia egy nemzetnek sem. Vagy meg kell neki hódolni, vagy elsepertetik általa. S a létért küzdelem nagy versenyében mindig azon nemzeté az előny, mely a kor irányával magát legjobban azonosítja... A létért küzdelem nagy versenye az elmaradozót nyomorúságra kárhoztatja.” [33]

Kossuth azonban a nemzetet nem egyszerű, hanem örök történeti kategóriának tekintette, amely attól, hogy létrejött, mint szervezeti forma fennáll és elkíséri az emberiséget történetének végezetéig. Felvethető tehát a kérdés: vajon lehetségesnek tartotta-e, ennek ellenére is, nemzetek megszűnését, elhalását? Erre a kérdésre Herman Ottóhoz intézett leveleiben ad választ, amelyek arról tanúskodnak, hogy: ha a nemzetet, mint az emberi együttélés keretét örökké tartónak is vélte, egyes nemzetek kihalását, megszűnését egy esetben mégis lehetségesnek tartotta. Ez az eset pedig szerintem csak akkor következhetik be, ha a „faji önérték” aláhanyatlík, vagy kiég a népközösségből. A „faji önérték” fogalmán Kossuth „... az ősi nyelvhez, ősi nemzeti jelleghez ragaszkodásnak megszokottságát, ösztönszerűségét...” értette [34]. Az egyes nemzetek megszűnését ily esetben úgy tartotta lehetségesnek, hogy a „faji önérték”-ét veszített nemzet egy másik nemzetbe olvad [35]. Más esetben a nemzetek megszűnését úgyszólván elképzelni sem tudta. „Nincs az az erőszak, nincs az a kombinált árvány, nincs az a környezet a világon — írta —, mely a nép ezernyi ezreit nemzetiségéből ki bírja vetkőztetni, ha a nép faji önértéknek nem mondom magasabb öntudatával, hanem csak állati ösztönével is bír.” [36] Lehetségesnek tartotta a nemzetek „keresztelkedését” is, de azt, hogy a különböző nemzetek összeolvadásából új nemzeti egység, új nemzet álljon elő, — tagadta [37].

Amint századának gondolkodói, akként ő is megkülönböztette a nemzet, nemzetiség, nép és faj fogalmait. E megkülönböztetés alapjául az emberi közösségek két nagy csoportjáról alkotott elmélete szolgált. Kossuth, mint az több utalásából világosan kiderül, az emberi közösségeket keletkezésük alapján két nagy csoportba, a történelmileg és a néprajzilag kialakult közösségek csoportjaiba sorolta. Ennek alapján a nemzetet a történelmileg kialakult közösségek csoportjába, míg a népet, fajt és nemzetiséget az etnográfiai közösségek csoportjába helyezte. „Nemzetiség és nemzet — állapítja meg — két különböző dolog. Az első egy ethnographiai véletlen. A második a történelem műve.” [38] Bár a nép, faj és nemzetiség kategóriáit következetesség nélkül használta, szövegösszefüggéseinek elemzéséből az derül ki, hogy ezek a fogalmak azonos tartalommal, jelentéssel foglaltak helyet nemzetszemléletében. A nép, faj és nemzetiség ismérveit — amint erre következtetni lehet, a közös területben, a közös nyelvben és nemzetiségi jellegben állapította meg [39]. Mind ezen túlmenően a nemzet és a nemzetiség (nép, faj) között jogi szempontból is különbséget tett. Amíg a nemzetekről azt állapította meg, hogy függetlenség és szabadság nélkül... „maga a nemzeti lét is lehetetlen...” [40], addig a nemzetiségnek csak azt a jogát ismerte el, hogy „... helyet kérhet magának a többi társas érdekek között az államban, de nem az állam fölött, nem az állam érdekeivel ellentétben.” [41] Nem kétséges, hogy ebbe a megállapításába a nemzeti önrendelkezésről alkotott felfogását is belesűrítette. Ez a felfogás pedig nem mért egyenlő mértékkel: mert, amíg a nemzeteknek megadta a jogot,

hogy saját sorsukról dönthessenek, addig a nemzetiségeket az állammal, vagyis az államot kezében tartó uralkodó nemzettel való megegyezésre utalta.

Végigtekintve Kossuth emigrációs irataiból kiolvasható nemzetszemléletét, nem nehéz megállapítanunk, hogy az öreg Kossuth fenti nézetei a reformkor politikai-nemzetelméletének alapjaihoz vezethetők vissza. Ha azt tekintjük, hogy Kossuth gondolatrendszere a reformkor liberális eszméinek talaján formálódott meg, ezt a tényt természetesnek találhatjuk. Ugyanígy nem nehéz megállapítanunk azt sem, hogy Kossuth nemzetelméletére idealista gondolatok és nézetek nyomták rá bélyegüket. Anélkül, hogy Kossuth nemzetszemléletének részletes bírálataba bocsátkoznánk — ezt más alkalommal kívánjuk megtenni —, szeretnénk itt röviden, mintegy utalásszerűen rámutatni azokra az ellentétekre, amelyek valósággal szétfeszítik egész nemzetelméleti konstrukcióját, ha azt a valóság talajára állítjuk. Vajon milyen egységről beszélhetünk egy olyan „nemzet” esetében, amelynek tagjai különböző nemzetiségekhez, nyelvekhez tartoznak? Vajon milyen nemzeti jelleget viselhet egy ilyen „nemzet”? És vajon lehetséges-e nemzeti egységről, nemzeti egyéniségről, egyáltalában valódi nemzetközösségről beszélni a nyelvi egység hiányában? Nyilvánvalóan nem. S ha e kérdésekkel röviden utaltunk e nézetek belső, feloldhatatlan ellentmondásaira, legyen szabad itt kimondanunk azt is: bármily képtelenségnek tetszik is, Kossuth a kortársakkal valójában az igazi, a valóságos nemzeti lét lehetőségét is tagadásba vitte, akkor, amikor a nemzeti létet csak politikai tényként tudta felfogni. Végül hadd térjünk ki még egy olyan kérdésre, amely történész szemmel határozottan fontos: hogyan volt lehetséges az, hogy Kossuth fent vázolt nézetei mellett is, a politikai nemzet talaján állva, a Dunai Konföderáció tervében olyan programot tudott adni, amely megvalósulása esetén a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldását eredményezhette volna a Duna völgyében? Ez a kérdés annál inkább érdekes, ha tekintetbe vesszük, hogy a kiegyezés után épp a politikai nemzet elmélete vált egyre végzetesebben a magyar uralkodó osztály kezében a nemzetiségi elnyomás elméleti fegyverévé.

Ha erre az ellentmondásosságra rövid és világos választ akarunk adni, azt kell mondanunk, hogy az mélységes demokratizmus, amely egész egyéniségét, tevékenységét, gondolatrendszerét áthatotta, s amely rendszerében a politikai-nemzet elméletét is átjárta és átítatta. Így történt, hogy a politikai-nemzet eszméje Kossuth rendszerében olyan szilárd elvi alappá tudott lenni, amelyről Kossuth mindenféle sovínizta-nacionalista túlzással szembeszállhatott. A magyar uralkodó osztály elnyomó nemzetiségi politikájával csakúgy, mint a román burzsoázia daco-román sovínizmusával [42]. Dialektikusan kell tehát Kossuth nemzetfogalomról alkotott nézeteit értékelnünk, ha azokról tárgyalgás ítéletet akarunk alkotni.

JEGYZETEK

Kossuth a nemzetfogalomról alkotott nézeteit rendszerbe foglalva nem fejtette ki. A nemzet fogalmára vonatkozó nézeteit és gondolatait — tudomásom szerint — ez a cikk összegezi és rendszerezi első alkalommal. Ehhez a munkához Kossuth Lajos „Irataim az emigrációból” három kötetes művét és a hozzákapcsolt „Kossuth Lajos iratai” IV-től X-ig terjedő köteteit tanulmányoztuk alapforrásként. A rekonstrukció rendszeressége érdekében gyakran voltunk arra utalva, hogy megállapításainak olykor csak egy-egy szavát, vagy szövegrészletét emeljük ki. Ilyen esetekben itt a jegyzetekben közöljük azt a mondatot, illetve

mondatokat, ahonnan a kiemelt szövegrészek, szövegelemek, vagy éppen szavak származnak. Egyben utalunk különféle vonatkozásaikra és célásaikra is, ha az szükségesnek mutatkozik.

- [1] Kossuth levele Thallóczy Lajoshoz, Collegno (al Baraccone), 1877. október 29. Kossuth Lajos iratai IX. köt. Bp. 1902. 229. l.

Az idézett „társadalom” szó Kossuthnál a következő összefüggésben: „Nemzet államgeographiai társadalom, mely csak történelmileg születethetik, történelmében él, s történelmével kapja és bírja létjogát.”

- [2] Ugyanonnan a következő szövegrészből: „... a nemzetek kettős organismusok. Nemcsak az emberiség organikus tagjai, hanem collectiv egyéniségek is.”

- [3] Kossuth Lajos iratai IV. Bp. 1894. 33.

- [4] Kossuth levele Thallóczy Lajoshoz, Collegno (al Baraccone), 1877. október 29. Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 229.

- [5] Kossuth levele Herman Ottóhoz, Collegno (al Baraccone), 1877. május 30. Kossuth Lajos iratai IX. köt. Bp. 1902. 184 — Kossuth itt a következőket írja: „... a jelenkori leghatalmasabb nemzetek vegyes elemekből alakultak... (de) ... Nemcsak a leghatalmasabb nemzetek alakultak vegyes elemekből, hanem mind... itt tiszta faj egy sincs.”

Érdemes itt figyelemre méltatni Thallóczy Lajoshoz írott s már említett levelének e megállapítását is; melyben a nemzetközösségre nézve a következő megállapítást teszi: „A törvény itt is az, ami általában a természetben. Nem egység, hanem összhangzás a különféleségekben.”

- [6] Kossuth Lajos iratai IX. köt. Bp. 1902. 394.

Hasonló értelemben másutt is nyilatkozik. Így: Irataim az emigrációból II. Bp. 1881. 145.; Kossuth Lajos iratai IV. Bp. 1894. 33, Kossuth Lajos iratai VII. Bp. 1900. 372—3.

- [7] Kossuth Lajos iratai VII. Bp. 1900. 372—3.

- [8] Kossuth Lajos iratai IV. Bp. 1894. 33.

- [9] Irataim az emigrációból II. Bp. 1881. 145. — Ugyanez a felfogás derül ki a Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 394. lapján írottakból is: „Ugyanazon nemzetiség különféle nemzetekre lehet felosztva; míg egy nemzet különböző nemzetiségekből állhat, s áll is mindenütt.”

- [10] Irataim az emigrációból II. Bp. 1881. 145.

- [11] Erre nézve műveinek több helyére utalhatunk: Irataim az emigrációból II. köt. Bp. 1881. 145. Itt ezeket írja: „Nemzetet csak a történelem alkothat.”; Irataim az emigrációból I. Bp. 1880. 51. lapján ugyanerről így: „... a történelem... egyedül teremthet nemzeteket...”; Kossuth Lajos iratai VIII. Bp. 1900. 88. lapján ezek olvashatók: „Én nemzetekről szólottam, tehát történelmi alappal bíró állami személyiségekről...”; Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 229. lapján hasonló nyilatkozat: „... a nemzet egyenesen történelmi productum...” Ugyanezt a gondolatot ismétli meg Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 394. lapján.

- [12] Kossuth levele Thallóczy Lajoshoz, Collegno (al Baraccone), 1877. október 29. Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 229.

- [13] Uo.

- [14] Irataim az emigrációból II. Bp. 1881. 145.

- [15] EÖTVÖS JÓZSEF, A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra Bp. 1885. I. 141.

- [16] Hogy csak a közös és állandó területtel rendelkező népeket tekintette nemzetnek, arra csupán következtetni tudunk. Lásd erre vonatkozóan: Irataim az emigrációból I. Bp. 1880. 147. lapján a horvát nemzetre vonatkozó megállapítását.

- [17] Uo.

- [18] MOCSÁRY LAJOS, Nemzetiség Pest, 1858. 41.

- [19] Kossuth Lajos iratai IV. Bp. 1894. 32.

- [20] Uo. 32—3.

- [21] EÖTVÖS JÓZSEF i. m. Bp. 1885. II. 204.

- [22] Kossuth Lajos iratai IV. köt. Bp. 1894. 33. l.

A „collectiv önczéiasság” itt a következő összefüggésben: „... ez a szó 'nemzet' a világrend örök törvénye által a társas életnek a család és az emberiség közé iktatott szervezete, mely collectiv önczéiasságának érzetéből meríti összetartását, s egy elv, egy eszmény cultusából collectiv életterejét.”

- [23] Uo.

- [24] SZABÓ ISTVÁN, Nemzet szemlélet és magyarságtudat, Sorsunk III. (1943). 839.

- [25] BAJZA JÓZSEF, Nemzetiség és nyelv. (Beszéd a Magyar Tudományos Akadémián 1846-ban.) Bajza József összegyűjtött munkái IV. Bp. 1899. 210—1.

- [26] Kossuth levele B. Molnár Sámuelhez, Collegno (al Baraccone), 1877. augusztus 12. Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 198.
- Erre több megállapításából is következtethetünk. Az egységes olasz állam létrejötte előtt az olaszokat nem tekintette nemzetnek, bár az általa megjelölt ismérvek egyikével, a nemzeti jelleggel már rendelkeztek. (Lásd erre: Irataim az emigrációból I. Bp. 1880. 1—2. és 50.) Ausztriát, mivel szerinte a nemzetfogalom meghatározásához szükséges tényezők közül csak kettővel — közös terület, állam — rendelkezett, szintén kirekesztette a nemzetek sorából: „... amit Ausztriának neveznek, az nem nemzet, hanem különféle nemzetek... összezsúfolása”. (Irataim az emigrációból II. Bp. 1881. 57.)
- [27] Kölcsey Ferenc szavai Jóó Tibor A magyar nacionalizmus c. munkája 206. lapjáról.
- [28] SZEKFÜ GYULA, Három nemzedék és ami utána következik Bp. 1938. 44.
- [29] EÖTVÖS JÓZSEF i. m. Bp. 1885. I. 254.
- [30] Kossuth Lajos iratai IV. köt. Bp. 1894. 33.
- [31] MOCSÁRY LAJOS i. m. 50.
- [32] Irataim az emigrációból II. köt. Bp. 1881. 143. l.
- [33] Kossuth levele Thallóczy Lajoshoz, Collegno (al Baraccone), 1877. október 29. Kossuth Lajos iratai IX. 229—30.
- Lásd e leveleket Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 166—96.
- [34] Kossuth levele Herman Ottóhoz, Collegno (al Baraccone), 1877. május 30. Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 180.
- [35] Uo. 189.
- [36] Kossuth levele Herman Ottóhoz, Collegno (al Baraccone), 1877. március 22. Kossuth Lajos iratai IX. Bp. 1902. 167.
- [37] Uo. 189—99.
- [38] Uo. 394.
- [39] Uo. 180.
- [40] Kossuth Lajos iratai IV. Bp. 1894. 32.
- [41] Irataim az emigrációból II. Bp. 1881. 145.
- [42] A daco-román sovinizmus bírálatát Kossuth a Dunai Konföderációval kapcsolatos írásában adja. Nem érdektelen, ha itt a daco-román okoskodásokra adott csattanós választ idézzük: „Boldog isten! mivé lenne Európa, ha annak közjoga a római birodalom bukása, s a népvándorlás előtti alapokra vitetnék vissza.” Kossuth Lajos iratai VI. Bp. 1898. 21.

ВЗГЛЯДЫ КОШУТА О ПОНЯТИИ НАЦИИ В ЗАПИСКАХ, НАПИСАННЫХ В ЭМИГРАЦИИ

Ш. Кавашу

В записках, написанных в эмиграции, часто встречаются указания, в которых Кошут стремится определить, объяснить признаки и сущность понятия нации. Собирая и систематизируя эти указания в настоящей статье автор даёт взгляды пожилого Кошута о понятии нации, — Кошут считал нацию политической общностью, и совокупность граждан он отождествил с общностью нации. Это воззрение совпадает в полной мере с концепцией, изложенной в понятии политической общностью, и совогерскими либералами в эпоху реформ было оформлено. Это естественно, ведь Кошут был вождём этих венгерских либералов и в отношении этого вопроса он считал правильной позицию, занятую ими. В записках, сделанных в эмиграции, Кошут различает три признака нации: 1. родину, т. е. общую территорию, 2. государство, 3. национальный характер. Он различает между нацией и национальностью, и считает национальностью общностью, стоящей на более низком уровне развития. По его мнению нация может возникать только исторически, в то время, как национальность — естественно-биологическим путём.

Настоящая статья является вступительной статьёй исследований, в рамке которых автор рассмотрит взгляды Кошута в развитии и изменении, вместе с тем он даёт критику понятия нации.

KOSSUTHS ANSICHTEN ÜBER DEN BEGRIFF DER NATION IN SEINEN SCHRIFTEN AUS DER EMIGRATION

von S. KÁVÁSSY

In Kossuths Schriften aus der Emigration sind an mehreren Stellen Hinweise zu finden, die das Wesen, die Bedeutung und die Kennzeichen des Nationsbegriffes zu klären und zu erläutern trachten. Die Arbeit sammelt und systematisiert diese Hinweise und umreißt die Ansichten des alten Kossuth über den Begriff der Nation. — Kossuth betrachtet die Nation als politisches Gemeinschaftswesen und identifiziert die Gesamtheit der Staatsbürger mit der nationalen Gemeinschaft. Diese Auffassung steht mit der in der Theorie der politischen Nation entwickelten in vollem Einklang, welche in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts von den ungarischen Liberalen der Reformzeit (1825—1848) ausgebildet wurde. Dies ist natürlich, denn Kossuth war der Führer dieser ungarischen Liberalen und eignete sich auch in dieser Frage den von ihnen vertretenen Standpunkt an. In seinen Emigrationschriften bezeichnet Kossuth drei Merkmale der Nation: 1. das Vaterland, d. h. das gemeinsame Gebiet, 2. den Staat und 3. den Nationalcharakter. Er unterscheidet zwischen Nation und Nationalität; die Nationalität betrachtet er als eine auf niedrigerer Entwicklungsstufe stehende Gemeinschaft. Er ist der Ansicht, dass während die Nation nur geschichtlich zustande kommen kann, die Nationalität sich auf natürlichem, biologischem Wege ausbildet.

Der Aufsatz ist bloss eine Vorarbeit zu einer grösseren Arbeit, die Kossuths Ansichten in ihrer Entwicklung und Wandlung untersuchen und zugleich eine Kritik seiner Theorie der Nation geben wird.

A SZEGEDI DEMOKRATIKUS IFJÚSÁGI MOZGALOM TÖRTÉNETÉRŐL

(1944. OKTÓBER 11 — 1948. MÁRCIUS 15)

(RÉSZLET)

Írta: NAGY ISTVÁN

Magyarországon a szovjet hadsereg felszabadító harcainak eredményeként új helyzetben, a dolgozó osztályok aktív részvételével és támogatásával megindulhatott a politikai, gazdasági élet kibontakozása; az ország felszabadulása új korszakot nyitott a magyar nép életében és történetében. A szovjet hadsereg nemcsak a német fasiszta csapatokat űzte ki az országból, hanem megsemmisítő csapást mért a magyar ellenforradalmi rendszerre is. Ezzel lehetővé vált a demokratikus erők forradalmi kibontakozása, az ország demokratikus átalakulásáért folyó küzdelem kiteljesedése.

A Vörös Hadsereg 1944 szeptember-októberi felszabadító hadműveleteinek eredményeként a Tiszántúlon és a Duna-Tisza köze déli részén kezdődött meg az országban először a demokratikus erők összefogása, a helyi hatalmi szervek megalakítása, az üzemekben, gyárakban, földeken és közhivatalokban a háborús károkat helyreállító és alkotó munka. A fokozatosan felszabaduló ország népének első akaratnyilvánítása volt ez az ország demokratikus átalakítása mellett.

Ebből a munkából a magyar ifjúság többsége is méltó módon kivette részét. Felszabadulva a fasiszta rendszer hamis, képmutató, „szebb jövőt” ígérő, de helyette munkanélküliséget, ÁDOB-ot, gyilkos háborút nyújtó elnyomása alól, megvalósíthatónak látta legszebb terveit és céljait. Felszabadult ifjúságunk legjobbjai a magyar kommunistákkal együtt küzdöttek országunk demokratikus átalakulásáért, csak ezen az úton értek és érhetek el komoly eredményeket. Minden olyan ifjúsági egyesület és szervezet, amely nem vállalta az országépítés gondjait, nem azonosult a kommunista párt által vezetett demokratikus erők legjobbjainak célkitűzéseivel és nem vállalta a küzdelmes, kemény harc ráeső részét — létezése fejlődést gátló tényezővé vált.

Szeged ifjúsága tette meg az első lépéseket a felszabadulás után szabadon kibontakozó, forradalmi hagyományokra épülő demokratikus ifjúsági mozgalom felé. A város felszabadulását követő napokban megalakult Kommunista Ifjúsági Szövetség elvi célkitűzései és programja alapja lett később az egész ország demokratikus ifjúságát mozgósító Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség programjának. De forradalmi hagyományait méltán őrizte meg cél-

kitűzéseiben és programjában a szocializmus építéséért harcoló mai ifjúsági szövetség, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség is.

Szeged — az ország akkor második legnagyobb városa — 1944. október 11-én szabadult fel, viszonylag kevés háborús kárt szenvedett. Szétzüllöttek a horthysta hatósági szervek, a legtöbb üzem és hivatal vezetői, tulajdonosai elmenekültek. Az illegalitásból felszabadult kommunisták és szervezett munkások kezdtek hozzá elsőnek a munkához. A város szovjet katonai parancsnoksága segítségével megszervezték a város vezetését, a polgárőrséget, a közellátást és a termelés megindítását. Október 18-án megalakult a Magyar Kommunista Párt szegedi szervezete, amely kezébe vette a város politikai, társadalmi, gazdasági életének irányítását és szervezését. Az üzemi munkásság kezdeményezésére megalakultak a 6–9 tagú üzemi bizottságok, amelyek vezették az üzemeket és irányították a termelést. „Október végén — írja egy akkori jelentés — a Gázgyár, Villanytelep, Kefegyár, fűrésztelepek, a Gyufagyár, a Dohánygyár stb. munkásai megindították üzemüket és megalakították szakszervezeti csoportjaikat. Az ipari dolgozók példáján felbuzdulva a vasút dolgozói, az orvosok, a pedagógusok, a postások, majd a földmunkások és a halászok is hozzáálltak a szervezkedéshez.” [1]

✱

A kommunista párt helyi szervezetének kezdeményezésére október 20-án megalakul Szegeden a Kommunista Ifjúsági Szövetség. Magyarországon a felszabadulás időszakában ez volt az első legális ifjúsági szervezet, amely szabadon dolgozhatott. Testvérszervezete, a Budapesten 1944. október 28-án újjáalakult Kommunista Ifjúság Szövetség, csak illegális körülmények között szervezhette a fegyveres nemzeti ellenállásban való részvételt, közös harcra hívta fel a magyar szabadságharcos ifjúságot „... várjuk harci társaink sorába a fiatal értelmiséget és a diákságot! Harcba szólítjuk a katolikus és protestáns ifjúsági szervezeteket! Hívó szóval fordulunk a paraszti ifjúsághoz. Testvéri jobbot nyújtunk mindnyájuknak, meg kell teremtenünk az egész magyar ifjúság harci frontját.” — írja a szövetség programja [2]. A Kommunista Ifjúság Szövetség 1944. decemberében módosította nevét: Kommunista Ifjúsági Szövetség lett, amely illegális lapot adott ki „Szabad Ifjúság”, majd „Szabad Ifjúság” címmel, és több harcra mozgósító röpirata jelent meg, részt vett a kommunista párt harci csoportjainak hősi küzdelmeiben, és több ifjúsági harci csoportot is szervezett, különösen a fővárosban. [3]

A Szegeden megalakult Kommunista Ifjúsági Szövetség a kommunista párt szegedi szervezetével szorosan együttműködő ifjúsági szervezetként kezdte meg munkáját. Programjául tűzte ki az ifjúság különböző rétegeinek mozgósítását és összefogását a kommunista párt célkitűzéseinek megvalósításáért. A szegedi ifjúság leghaladóbb képviselőit tömörítette soraiba, feladatának tekintette az ifjúság politikai és kulturális nevelését, felvilágosítását, a fasiszta rendszer ifjúsági vezetőinek és módszereinek leleplezését. Megváltozott körülmények között folytatta azt a munkát, amelyet az illegalitásba kényszerített kommunisták és szervezett munkások legjobbjai végeztek a felszabadulás előtt. Kulturális munkájában a szegedi munkásszínjátszó csoportok hagyományaira támaszkodott, szervezeteiben megteremtette az ifjúság kulturált szórakozásának és művelődésének feltételeit.

A Magyar Kommunista Párt Külföldi Bizottságának hazaérkezett tagjai 1944. november 5-én a felszabadult területeken megalakult pártszervezetek iránítására Szegeden Központi Vezetőséget alakítanak. A kommunista párt Központi Vezetőségének Szegeden dolgozó része, valamint a szegedi, orosházi, hódmezővásárhelyi, makói pártszervezetek vezetőinek első együttes ülésén (1944. november 9.) fontos feladatként jelölték meg az ifjúság szervezését. „Nem lehet számunkra közömbös, hogy mi lesz az ifjúsággal — olvashatjuk az ülés jegyzőkönyvében. — Nem kell külön ifjúsági szervezetet létesítenünk. Demokratikus ifjúsági szervezetre van szükség, amely demokratikus irányelvek alapján egyesíti a munkás-, paraszt-, és diákifjúságot.” [4] A szegedi Kommunista Ifjúsági Szövetség ebből az elvből kiindulva vetette fel az ifjúság összefogásának gondolatát a Délmagyarország című lap egyik novemberi számában. „A magyar ifjúságnak nincs más választása, mint felvenni a harcot a magyar szabadság külső és belső ellenségei ellen. Ütött a cselekvés órája! Munkára, küzdelemre hívunk minden munkásifjút és leányt, minden diákot és diáklányt, minden parasztfiút és leányt a független, szabad demokratikus Magyarorszáért.” [5] De ekkor már megindult a szegedi ifjúság különböző rétegeinek szervezkedése, önálló ifjúsági szervezetekbe való tömörülése. Novemberben megalakult a szegedi középiskolás diákság külön ifjúsági szervezete az Antifasiszta Diákszövetség, amely meglehetősen szegényes programmal és erős avantgardista elképzelésekkel indult és dolgozott. „Össze akarjuk gyűjteni azokat a diákokat — közli a november 23-án nyilvánosságra hozott program —, akiket nem tévesztett meg a fasiszta propaganda, s ma is józan ítéletekkel készen állnak arra, hogy részt vegyenek a demokratikus szabad Magyarország építésében. A szövetség kerekein belül megvitatásra kerülnek az összes diákproblémák. Teljes együttműködésben akarunk haladni a tanárok szakszervezetével egészen addig, ameddig azok valóban képviselik a diákság érdekeit. Szórakozásról is gondoskodunk. A szövetség táncestélyeket, vitadélutánokat és kulturális összejöveteleket fog tartani.” [6]

Az Antifasiszta Diákszövetség programjának bevezetésében körvonalazott elv: „... készen állnak arra, hogy részt vegyenek a demokratikus, szabad Magyarország építésében,” volt az az alap, amelyen együttműködött és később egyesült is a Kommunista Ifjúsági Szövetséggel. Ha a szövetség programja nem is tükrözi világosan a középiskolás ifjúság legfontosabb célkitűzéseit és feladatait, nevelésének, irányításának legfontosabb elveit, tevékenységével elérte, hogy összefogta a szegedi középiskolásokat, szervezte politikai képzésüket, kulturális életüket, kiragadta őket az akkor még többségében klerikális beállítottságú tanári kar befolyása alól. Előadásokat, vitákat szervezett a diákság körében, mozgósította őket a jelentősebb politikai rendezvényekre. Egyik említésre méltó vitatémájuk „Az iskola és demokrácia” a sajtóban is helyet kapott. A vita legfontosabb eredményeként megállapodtak: „A tanulásnak és a politikai tevékenységnek párhuzamosan kell folyni „szemben azzal a kialakuló gyakorlattal, hogy a szervezeti életet a tanulás fölé helyezték. A szövetség önállóságának és vezetésének kérdésében tagadtak mindenféle úgynevezett „hivatott ellenőrzést”, felelős felsőbb irányítást, mert ha „a vezetés (az ifjúság) saját kezében van, úgy ez a legtisztább demokrácia.” [7]

A szegedi egyetem a felszabadulás után elsőnek nyitotta meg kapuit, és novemberben már zavartalanul folytak az előadások. Az egyetem első önálló intézkedése volt a „numerus clausus” elvetése és „... mindenkit felvett az egyetem polgárai közé, aki az általános feltételeknek megfelelt.” [8] Megszűntek a

régi egyetemi fasiszta diákegyesületek és megkezdődött az egyetemi ifjúság haladó elemeinek szervezkedése azzal a céllal, hogy az egyetemisták „olyan ifjúsági egyesülésben tömörülnek, amely egységes ifjúságot akar.” [9]

Megalakult a Nemzeti Parasztpárt ifjúsági szervezete és a Tanonciskolai Leányegylet is, amelyek haladó szellemű demokratikus program alapján dolgoztak, és később részt vettek az egységes szegedi ifjúsági szervezet megalakításában.

1944. november 19-én a Magyar Kommunista Párt Szegeden működő Központi Vezetősége a szegedi párttaggyűlés elé terjesztette a párt akcióprogramját, amely az egész ország felemelkedésének programja lett. A taggyűlés határozatban foglalt állást a program mellett és a végrehajtás érdekében célul tűzte ki a szegedi demokratikus erők összefogását. November 30-án megjelent a Magyar Kommunista Párt programjavaslata: Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja, amely kíméletlen harcot hirdetett a német fasiszták és magyar kiszolgálóik ellen; széleskörű földreformot, a kőolajforrások és bányák államosítását, munkásérdekvédelmi és szociális intézkedéseket, valamint demokratikus külpolitikát követelt. Körvonalazta az új demokratikus állam alapjának lerakását és felhívta „az összes demokratikus pártokat, szervezeteket, csoportokat... és tekintet nélkül pártállásra minden magyar hazafit, hogy foglaljanak állást e program mellett.” [10] A programot, amelyet Szeged kommunistái már megvitattak, tevékenységük alapjául elfogadtak és szervező, agitációs munkájukban Szeged közvéleményével ismertettek a szegedi demokratikus pártok és a szakszervezetek képviselőinek 1944. december 2-án megtartott értekezlete elfogadta, és megalakult a Szegedi Nemzeti Bizottság is.

Az a tény, hogy az ország demokratikus újjászületésének programja Szegeden bontakozott ki, hogy itt fogalmazták meg először az ország demokratikus erőit összefogó terveket, elképzeléseket, az akcióprogram igen nagy hatással volt a szegedi kommunistákra, Szeged népére és nem utolsósorban Szeged ifjúságára. A december 3-i nagygyűlésen testületileg részt vettek a Kommunista Ifjúsági Szövetség, az Antifasiszta Diákszövetség tagjai is. Lelkes hangú felhívásokkal toborozták az ifjúságot a nagygyűlésen való részvételre. Megélénkült az ifjúsági munka. Gyűléseken értelmezik, vitatják a programot és mellette foglalnak állást. Újabb KISZ-szervezet alakult Felsővároson, fellendült a politikai és kulturális élet az ifjúsági szervezetekben. Az új helyzetben ismét a Kommunista Ifjúsági Szövetség állt a szegedi ifjúság élére és felhívással fordult Szeged ifjúságához, hogy támogassa a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programját. (Lásd az adatközlésben.)

E mozgósító felhívással az egységes demokratikus ifjúsági mozgalom megteremtésének gondolata újabb állomáshoz érkezett. A kommunista párt által meghirdetett nagyszerű program fellelkesítette a fiatalokat, s a szövetség valamennyi ifjúsági rétegéhez szóló felhívása nyomán a többi ifjúsági szervezetekben is érlelődött az egység gondolata. Egyre kevesebben voltak azok, akik összeegyeztethetetlennek tartották a diákság, a parasztfiatalság és a munkásifjúság érdekeit. Vonzó a KISZ-fiatalok bátor kiállása, szervezeteinek színes, eleven élete is. A kommunista párt szegedi szervezete egyre több segítséget nyújtott az egységes ifjúsági szövetségért harcoló Kommunista Ifjúsági Szövetségnek, és nagyobb teret kap a párt lapjában az ifjúsági szövetség, amelynek vezetői mind sürgetőbben vetik fel az egységnek az élet által is követelt szükségességét. „Aki figyelemmel kíséri a szegedi eseményeket, megelégedéssel tapasztalhatja, hogy a politikai élet egyre jobban megélénkül” — írja a KISZ egyik vezetője, majd így

folytatja: „Öröndetes az a tény, hogy a demokratikus pártokon kívül az ifjúság is egyre többet hallat magáról. Úgy hisszük, egyetlen igaz magyar ember előtt sem vitás, az ifjúságnak kell is politizálni. Eredményesen csak úgy foghatunk hozzá feladataink elvégzéséhez, ha minden erőt összefogunk. Minden munkás, paraszt és értelmiségi ifjúnak *egyetlen szövetségbe* (kiemelés tőlem N. I.) kell tömörülni. Ha a különböző pártok meg tudták találni egymást, akkor mi fiatalok sem hallgathatunk suttogó propagandára, sem a fölöslegesen aggódókra. Cselekednünk kell mégpedig sürgősen. Nem nézhetjük tétlenül a felnőttek erőfeszítéseit. Vállalnunk, követelnünk kell a reánkeső munkát. Az üzemek és földek ifjúmunkásainak a tanuló ifjúsággal együtt föl kell sorakozni a Nemzeti Bizottság mögé.” [11]

Időközben, december 7-én Debrecenben megalakult a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, amely a debreceni demokratikus ifjúságot kívánta egységes ifjúsági szervezetbe tömöríteni. A megalakulását hírüladó cikk így összegezi a szövetség célját: „A magyar ifjúság letépi magáról azokat a bilincseket, amelyeket a német fasiszta mintára életre rángatott leventeintézmény rakott reá. Az erőszakkal leventefoglalkozásokra kényszerített ifjúság most végre intenzív erővel lát hozzá égető problémáinak megoldásához. A szövetség erőteljesen sikra száll az ifjúság politikai és gazdasági érdekeiért. Az ifjúság önmaga akarja sorsát irányítani, és nem kér többet a reakciós kor dróton rángatott ... »ifjúsági vezéreiből«. A Demokratikus Ifjúsági Szövetség részt akar vállalni a demokratikus Magyarország megteremtésének nagy munkájából és felelősséget jelentő harcából.

A szövetség a munkás- és parasztifjúság széles rétegeire épül, s e kettőhöz szorosan csatlakozik az értelmiségi ifjúság, mely haladó szelleméről fényes bizonyosságot tett akkor, amidőn a reakciós kor legsötétebb hónapjaiban megteremtette az emlékezetes Márciusi Frontot.

Hiszük, hogy a Demokratikus Ifjúsági Szövetség megtalálja az utat és módot arra, hogy a közös munkára, a közös problémák együttes megoldására egybefogja az eddig önhibáján kívül százfelé húzó magyar ifjúságot. A munkás- és parasztifjúság az értelmiségi ifjakkal karöltve akar küzdeni közös céljaiért; erre a munkára hívja sorai közé a most megalakult szövetség Debrecen demokratizált érzelmű ifjúságát.” [12] A debreceni ifjúsági szövetség nem körvonalazta világosan az ifjúság legfontosabb követeléseit, célkitűzéseit és feladatait. Nem lépett fel azzal az igénnyel sem, hogy felhívja az ország ifjúságát hasonló demokratikus ifjúsági szervezetek megalakítására. Tevékenységében legjelentősebb az antifasiszta propaganda és a néphadseregbe való mozgósítás. Röplapjai: „Bosszút Budapestért!” — „Fegyvert kell ragadni a németek és nyilas bérenceik ellen — szabadságunk és függetlenségünk kivívására.” — „Ki bosszulja meg Budapestet? Fegyverbe magyar fiatalság! Sorakozzatok a magyar néphadsereg zászlaja alá!” — „Talpra magyar, Hív a haza! Sorakozz az új néphadsereg zászlaja alá.” [13] szöveggel jelentek meg Debrecen utcáin és sikeresen mozgósították a debreceni fiatalokat az új hadseregbe. A Debrecenben megalakult Demokratikus Ifjúsági Szövetséget kell a később kibontakozó egységes országos ifjúsági szervezet névadójának tekintenünk, ha nem is vált általánossá programja, célkitűzése.

A felszabadult országrészben elsőnek a szegedi Kommunista Ifjúsági Szövetség fogalmazta meg a különböző ifjúsági szervezetekbe tömörült ifjúság összefogásának konkrét tervét, egy leendő demokratikus ifjúsági szövetség közvetlen soronlevő feladatait. A Délmagyarország „Demokratikus Ifjúsági Szö-

vetséget!” című cikkében a következőket írja: „Az ifjúsági szervezeteknek, melyek a fiatalság politikai nevelését biztosítják, el kell foglalniuk a helyüket a független, szabad és demokratikus Magyarország életében.

A politikai élet az erők helyes kihasználását, az erők összefogását kívánja. A szegedi ifjúsági szervezetek felismerték az egység építőerejét és demokratikus szövetségben kívánnak tömörülni. A munkás, paraszt és polgári ifjúság egységének erejével akarják a fasizmus szellemi és tárgyi csökevényeinek kiirtását és a demokratikus szabadságjogok biztosítását minden tagja részére.

A demokratikus ifjúsági szövetség össze kívánja fogni a magyar ifjúság egészét, és végre a helyes magyar nemzeti érdekek védelmére. A 48-as szabadságharc ifjúságának példájára csatasorba áll, várja a honvédelmi miniszter bejelentését az új magyar hadsereg felállításáról. Sürgeti azt, hogy a magyar ifjúság mielőbb kezében fegyverrel is részt vehessen nemzetének felszabadításában. Várja és sürgeti a közoktatás új rendjét, amely a tisztánlátás és helyes reagálás fegyverével vértetzi fel a magyar ifjúságot. Várja a parasztfiúság földreform útján való felemelését, valamint a tanoncok kérdésének rendezését. Magáévá teszi és népszerűsíti a Nemzeti Függetlenségi Front programját, támogatja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt programja keresztülvitelében munkával és ha kell vérrel is.” [14]

Az itt körvonalazott terv nagy visszhangra talált a többi ifjúsági szervezetben is. Megértették és helyeselték a Kommunista Ifjúsági Szövetség felhívásának lényegét: csak egységes fellépéssel, a kommunista párt programját magáénak valló Magyar Nemzeti Függetlenségi Front célkitűzéseinek megvalósításáért munkálkodva képes az ifjúság saját jövőjét biztosítani, követeléseinek érvényt szerezni. Alig néhány napja, 1944. december 21-én ült össze Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés és alakult meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Szeged ifjúsága kifejezte véleményazonosságát a Kormány programjával és támogatni kívánja „munkával és ha kell vérrel is”.

A KISZ gyorsan reagált első felhívásának kedvező visszhangjára, és december 31-én közzétette az egységes demokratikus ifjúsági szövetség alapjául szolgáló programtervezetet, amely valamennyi Szegeden akkor működő ifjúsági rétegszervezet legfontosabb követeléseit tartalmazta. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programján alapuló javaslat kifejezte a magyar ifjúság egészének követeléseit, alapot adva ezzel egy országos ifjúsági egység létrehozásához. (Lásd a közleményekben.)

E javaslat nyilvánosságra hozatalával a konkrét megvalósuláshoz érkezett a kommunista párt által javasolt demokratikus ifjúsági szövetség létrehozása. Az ifjúság egységéért következetesen harcoló szegedi KISZ — bár legerősebb és legszélesebbkörű munkát végző ifjúsági szervezet volt Szegeden — feladta szervezeti autonómiáját és a magasabb cél: a magyar ifjúság demokratikus szellemben való nevelése, az ország demokratikus átalakításáért folyó harcba való bekapcsolása érdekében közös programot javasolt az egység megvalósításának alapjául, amelyben összegezte az ifjúság közös célját és feladatait.

Megszabta az ifjúság helyét a magyar társadalmi és politikai életben: nem külön utakon kíván járni, hanem az országosan elfogadott programhoz szervesen kapcsolódva akarja megvalósítani érdekeit. Nem avantgardista módon, hanem a kommunista párt által javasolt, az ország demokratikus pártjai és közvéleménye által elfogadott, majd kormányprogrammá emelt célkitűzéseknek az ifjúság nyelvére való lefordításával, megvalósításukban való cselekvő részvétel-

lel akarja kezébe venni saját sorsának kialakítását, és komoly tényezővé válni a magyar közéletben.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség szegedi szervezetének programja összevetéséből kitűnik ez a törekvés. „Össze kell főgni minden igazán nemzeti németellenes erőt! Fegyvert kell ragadni a németek és nyilas bérenceik ellen, szabadságunk és függetlenségünk kivívására.” — írja az MNFF programja. Ugyanezt a feladatot a KISZ javaslata így fogalmazza meg: „minden demokratikus ifjúsági szervezetet, amely hajlandó a független, szabad, demokratikus Magyarorszáért harcolni a németek és hazaáruló csatlósai ellen... egyetlen ifjúsági szövetségbe” kell tömöríteni. A németek elleni fegyveres harchoz „a legmesszebbmenő támogatást kell nyújtani a Vörös Hadseregnek, amely kiűzi a magyar földről a német elnyomókat” — tűzi ki a célt az MNFF. „A magyar ifjúság egészét felsorakoztatjuk az alakuló magyar nemzeti hadsereg keretébe” — vállalja a Magyar Demokratikus Ifjúság Szövetsége. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front követeli „az általános, titkos, egyenlő, községenkénti, arányos, nőkre is kiterjedő választójogot”. A KISZ javaslata harcot hirdet „a választói korhatár leszállítása(ér)t nemre való tekintet nélkül a 18. életévre.” „A jövő munkásnemzedék egészséges testi és szellemi fejlődésének biztosítására törvényes védelemben kell részesíteni a tanoncokat” — követeli a Függetlenségi Front. A KISZ javaslata megfogalmazta a munkásifjúság legközvetlenebb kérését: „22 éven aluli ipari munkások részére 40 órás munkahetet. Ha egy fiatalkorú munkás ugyanolyan munkafeltételek mellett dolgozik, mint felnőtt munkatársa, ugyanolyan munkabért kapjon. Ugyanez vonatkozik a női (leány) munkaerőkre.”

A Szegeden már működő ifjúsági rétegszervezetek legfontosabb célkitűzései jelentős helyet kapnak a programban. A Nemzeti Parasztpárt ifjúsági szervezete magáénak fogadta el a program 6. és 7. pontját, mert saját célkitűzéseivel azonosnak látta. Ugyanúgy az Antifasiszta Diákszövetség a 8. és 9. pontot. A Tanonciskolai Leányegylet pedig az ifjúság munkások követeléseit vallotta magáénak. Így a meghirdetett program elvi alapként szolgálhatott a szegedi demokratikus ifjúsági szervezetek egyesüléséhez, és akcióprogramot jelentett az egész ifjúságnak. Külön ki kell emelni a program 12. pontját, amely mély internacionalizmusról tanúskodik. Elvetve a negyedszázados horthysta ellenforradalmi rendszer sovíniszta uszítását a szomszéd népek ellen, kijelenti, „Barátságot akarunk a szomszéd népek ifjúságával. Megismertetjük a magyar ifjúsággal az orosz nép fiataljainak kultúráját, a szabadságért vívott hősi harcát.”

A különböző szegedi ifjúsági szervezetek a közzétett programot előzetes tanácskozásokon elfogadták, kifejezték akaratukat az egyesülésre. Így került sor 1945. január 7-én az alakuló nagygyűlésre, melyet a Belvárosi (ma Szabadság) Moziiban rendeztek meg. A zsúfolásig megtelt teremben „nem film pergett a vásznon, hanem saját jövőjüket, céljaikat pergették le a fiatalok előadóikon keresztül” — írja az egykorú tudósítás. [15] A lelkes hangulatú nagygyűlésen a munkásifjúság szónokája harcra hívta az ifjúságot a magyar társadalom égető problémáinak megoldása érdekében. „A magyar szabadság kivívása és a belső újjáépítés a legközelebbi célunk — mondotta —, amelyben segít minden magyar ifjú, és minden demokratikus politikai párt. Föl kell sorakoznunk a nemzeti hadseregbe, s bosszút kell állnunk hazánk és népünk elpusztításáért.” [16] A parasztfiatalok ifjúsági szervezetének küldötte a következő szavakkal indokolta felszólalásának összegezeképpen a szervezet csatlakozását: „A parasztság és parasztifjúság harca a legrégibb, legnehezebb, s talán a legeredménytele-

nebb volt. A parasztifjúság tudja, hogy mit volt kénytelen elmulasztani, mit kell pótolnia, tudja, hogy mi illeti, de azt is, hogy harcában egyedül nem boldogul. Ezért örömmel és harcos akarattal csatlakozik ifjú testvéreinek egyesüléséhez, a Demokratikus Ifjúsági Szövetséghez.” [17] Csatlakozott az Antifasiszta Diákszövetség, a Tanonciskolai Leányegylet, elfogadta a program célkitűzéseit a Tanítók Szabad Szakszervezetének küldötte is.

A nagygyűlés, miután megválasztotta a szegedi MADISZ vezetőségét, táviratot küldött az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak, amelyben bejelentették a szegedi egységes ifjúsági szövetség megalakulását és megígérték, hogy „a szegedi ifjúság egységesen fog felsorakozni a nemzeti hadsereg zászlaja alá, részt vállal a boldogabb jövő felépítésében, támogatja a kormányt országépítő munkájában.” [18] Végül az alakuló nagygyűlés kiáltványt intézett a magyar ifjúsághoz a demokratikus ifjúsági szervezetek szövetségének megalakítására. (L. a közleményekben.)

A kiáltvány megjelenése után több mint egy hónapig váratott magára a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség országos programjának megjelenése. Észak-Magyarországon a debreceni MADISZ példáját követve, a déli országrészben pedig a világosabban körvonalazott programmal megalakult szegedi MADISZ megalakulása után és segítségével több vidéki városban is megalakultak az egységes demokratikus ifjúsági szervezetek.

Az egész ország ifjúságát összefogó Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség programját 1945. február 18-án a budapesti Kommunista Ifjúsági Szövetség lapja, a Szabad Ifjúság hozta nyilvánosságra. Ez a program már alapot ad az egész országra kiterjedő egységes ifjúsági szervezet kialakítására és összefogására. Lényegében ugyanazt, de körültekintőbben fogalmazva, mint a szegedi MADISZ programja. A budapesti, a csepeli, majd újpesti MADISZ-szervezetek megalakulása alapot teremtett egy központi irányító, vezető szerv, a Központi Vezetőség létrehozására, amely összefogta az ország különböző városaiban az országos program megjelenése után szinte egyidőben megalakuló vidéki MADISZ-szervezeteket.

• A Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére megalakult MADISZ össze akarta fogni az egész ország demokratikus ifjúságát egy közös cél: az ország újjáépítésében, védelmében való egységes és aktív részvétel érdekében. Célul tűzte ki az ifjúság politikai, kulturális nevelését és érdekvédelmét. Az akkori politikai helyzetben azonban nem válhatott egyedüli ifjúsági szövetséggé, mert szinte az országosan kibontakozó ifjúsági szövetséggel egyidőben alakulnak meg a különböző demokratikus pártok mellett az önálló ifjúsági szervezetek, majd a belső reakciós erők viszonylagos felélénkülése idején újból működni kezdtek a különböző klerikális ifjúsági szervezetek is. A MADISZ hű maradt célkitűzéseivel, harcolt az ifjúság egységéért és programjának megvalósításáért. Komoly küzdelmet vívott a felélénkült klerikális ifjúsági szervezetekkel és a Kisgazda Párt reakciós elemeket összefogó ifjúsági szervezete, a Független Ifjúság, majd az 1946 elején megalakult ellenforradalmi beállítottságú Keresztény Demokratikus Ifjúsági Mozgalom ellen.

A MADISZ szegedi szervezetének története kézzelfoghatóan igazolja a szövetség programjának, az egységes ifjúsági szervezet elvének helyességét és a szegedi ifjúsági vezetők hozzáértő rátermettségét a szegedi ifjúság sokoldalú politikai és kulturális nevelésében.

✱

A szegedi MADISZ alakuló nagygyűlése után sorra megalakulnak alapszervezetei is. Az egész szövetség felépítése egyszerű volt. A legkisebb szervezeti egységek, a területi alapszervezetek alkották a szövetség gerincét. Az akkori politikai helyzetből következett, hogy üzemekben, intézményekben nem alakulhattak külön alapszervezetek. Kivételt csak a Tudományegyetem (akkor még együtt az Orvosegyetemmel) képezett, ahol 1945. február 14-én megalakult a MADISZ egyetemi tagozata, amely az egyetemi ifjúság leghaladóbb részét fogta össze. [19]

Nagy-Szegeden [20] a következő alapszervezetek működtek: Belváros, Felsőváros, Alsóváros, Móraváros, Rókus, Újszeged, Fodortelep, Somogyi (ma Petőfi)-telep, Kecskés (ma Ságvári Endre)-telep, Klebelsberg (ma Hattyas)-telep, Aigner (ma Béke)-telep. A Nagy-Szegedi MADISZ Központi Vezetőségének irányítása alá tartoztak még a környékbeli területi alapszervek, így a szatymazi, szőregi, deszki, tápéi, sándorfalvi stb. A Szegeden működő MADISZ felső szervei a Délkerületi MADISZ Központi Vezetősége és a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség Központi Vezetősége voltak. A szegedi városi vezetőség három osztályát a területi szervek propaganda-, kulturális és sportvezetői alkották. A területi titkárok tagjai voltak a városi MADISZ-központnak. Ez a szervezeti felépítés lehetővé tette a gyors és közvetlen irányítást, és alkalomadtán a fiatalok mozgósítását.

A szegedi Demokratikus Ifjúsági Szövetség legfontosabb munkaterülete az aktív politikai munka volt. Tevékenyen támogatta a kommunista párt politikáját, részt vállalt gyakorlati megvalósításában. Az ifjúság ideológiai, politikai nevelését a konkrét politikai feladatokban való részvétel útján végezte. A szervezet reagált és állástfoglalt valamennyi országos politikai kérdésben. A megalakulása után tartott első, február 25-i nagygyűlésen követelték „a földreform legsürgősebb megoldását” [21], majd a földreform gyakorlati megvalósításakor a MADISZ fiataljai vidékre mentek, segítették a helyi földosztó bizottságok munkáját. Nagygyűlésen követelték a Nemzeti Hadsereg felállítását, amikor sor került a hadsereg megszervezésére, a szegedi fiatalok valóban nagy számban jelentkeztek. [22] A területi szervek toborzó gyűléseket szerveztek, amelyeken kifejezésre juttatták, hogy készek részt venni az ország felszabadításában, harcolni akarnak a német fasizmus ellen. [23] Követelik „a tanoncok kollektív szerződés szerinti fizetésének megadását, valamint szabadidejüknek biztosítását.” Sikeres mozgalmat kezdeményeztek a tanoncotthonok létesítéséért. [24]

A háború utáni gazdasági élet helyreállításában és a kibontakozó termelésben komoly segítséget nyújtottak a MADISZ munkásbrigádjai. Fontos szerepük volt a Szeged környéki földek megmunkálásában. Felkeresték a háború után gazdátlanul maradt földeket, segítettek a hadiözvegyek és sokgyerekes családok földjeinek megmunkálásában, és nyáron a termelés betakarításában. Plakátokon adták hírül a környező falvakban a munkásbrigádok érkezését. A számtalan példa közül csak néhányat említek meg. A somogyitelepi MADISZ rendszeresen végezte a hadiözvegyek földjeinek megmunkálását és a termés betakarítását; a sándorfalvi fiatalok gazdátlanul maradt földeket vállaltak megművelésre; munkaszüneti napokon önkéntes brigádjaik sokgyermekes hadiözvegyek földjein dolgoztak. Több szervezetben alakítottak nyaranta önkéntes cséplőbrigádokat. A szegedi fiatalok Gyálaréten, Deszken végeztek hasonló munkákat. [25]

A várost ért háborús károk helyreállításából lelkesen vette ki részét a szervezet ifjúsága. Az 1946-os országos versenyben a több mint kétezer órában

végzett önkéntes munkájáért a június 2-i országos seregszemlén elnyerte a legjobban dolgozó ifjúsági szervezetnek szánt serleget; a szegedi fiatalok dolgoztak a vasút helyreállításán, az algyői híd újjáépítésén, a Szeged és Újszeged közötti pontonhíd építésén, különböző romeltakarításokon, az újszegedi gyermekmenhely lakhatóvá tételén stb. [26]: Az egyes alapszervezetek egymás között versenyt rendeztek, és eredményeiket a MADISZ városi vezetősége rendszeresen értékelte. Az önkéntes munkabrigádok segítséget nyújtottak a város rászoruló lakosságának is. Pl. a somogyitelepi MADISZ 14 tagú rohambrigádja öt hadiözveggy és hadigondozott házát javította ki, részben saját pénzükön szakemberekkel javíttatták meg. [27] A felsővárosi szervezet egy romos házból saját székházát épített. [28]

Ez a munka a fiataloknak politikai állásfoglalása volt a Függetlenségi Front programja mellett, komoly iskolája volt az ifjúság nevelésének. A rohambrigádokban a közösségért végzett munka, az önkéntes áldozatvállalás, a közös élmény közel hozta egymáshoz a szövetségbe tömörült fiatalokat, a rohambrigádok tagjai egy-egy alapszervezet életének motorjai lettek.

A szegedi fiatalok bekapcsolódtak a MADISZ országos akcióiba is. Részt vettek az 1946 elején indult „széncsatában”, a Nagy-Szegedi MADISZ vezetősége több alkalommal egy-két hónapos szénbányász rohammunkára mozgósította Szeged ifjúságát. A szegediek zöme Tatabányán és Pécesen dolgozott igen szép eredménnyel. Az első csoport március 25-én indult, köztük a lemezgyári ifjúság 20 tagú rohambrigádja is, akik már korábban is együtt dolgoztak, április 16-án egy újabb 60 tagú csoport indul útnak [29]. Az alapszervezetek részt vettek a felszabadult Pest és a Borsodi bányavidék élelmezési nehézségeinek enyhítéséért indított gyűjtési akcióban is [30]. 1947-ben 300 szegedi fiatal jelentkezett a Duna–Tisza csatorna Dunaharaszti és Dabas közötti szakaszának építéséhez [31]. E találkozók erősítették az ifjúság összefogását, barátságát, harciakészségét. Az ország különböző területeiről összesereglett fiatalok között kialakult tapasztalatcsere termékenyítőleg hatott az itthoni munkára.

A szegedi MADISZ fiataljai sokoldalú munkát végeztek az 1945-ös és az 1947-es országgyűlési választások előkészítő harcaiban is. Gyűléseiken ismertették a kommunista párt választási programját, állást foglaltak mellette és követelték megvalósítását. Ezeken a lelkes hangulatú ifjúsági gyűléseken a kommunista párt vezetői és tagjai voltak az előadók, akik nagy megértéssel és barátsággal foglalkoztak az ifjúság által felvetett problémákkal. A választójoggal rendelkező 20 éven felüli fiatalok többsége csoportosan jelent meg életük első szavazásán, többségük a kommunista párt jelöltjeire adta le szavazatát [32].

A szegedi MADISZ politikai felvilágosító és propaganda munkájának szervezett alkalmai az úgynevezett „ifi-délutánok”, amelyeket általában hetenként megtartottak valamennyi alapszervezetben. E délutánok programja rendkívül sokrétű volt, az ifjúságot közvetlenül érdeklő témákat, problémákat vitatták meg. Az ifi délutánokon *tájékoztató előadások* („Az újjáépítés eddigi eredményei”, „Az ország belpolitikai helyzete”, „A MADISZ II. országos kongresszusa” stb.), *ismeretterjesztő előadások* („A fasizmus nyomában” vetítéssel kísért előadás, „Társadalmi krízis és nevelés”, „Egyház a Szovjetunióban”, „A Herthy-reakció. A Bethlen korszak”, előadássorozat, „A nemi betegségek társadalmi jelentőségéről” stb.), *ideológiai témák* („Hazafiság és nemzet”, „Tudományos szocializmus”, „Földreformtörekvések Magyarorszá-

gon — Munkás-paraszt szövetség kérdése” stb.), a szervezet belső életét érintő viaproblémák („Mi a MADISZ?”, „Így dolgozz a MADISZ-ért!”, „Mi a MADISZ célja?”) és aktuális politikai kérdések („Demokratikus választójogunk”, „Az infláció”, „A magyar ifjúság és a reakciós törekvések” stb.) váltották egymást [33].

Az ifjúság világnézeti, politikai nevelésének jelentős alkalmai voltak a rendszeresen megtartott taggyűlések, amelyeken élénk figyelemmel kísérték a napi politikai eseményeket, valamint az alkalmankint rendezett ifjúsági nagygyűlések. E nagygyűléseken fogalmazták meg az ifjúsági szövetség legfontosabb célkitűzéseit, követeléseit, amelyek sok esetben országos jelentőségűek voltak (pl. a már említett tanonc-kollektív szerződés követelése, vagy a diákönkormányzat kérdésének országos rendezésére készített javaslat) [34]. Említésre méltó, hogy 1947 április végén a szegedi demokratizálódó közoktatásügy védelmében tiltakozik a MADISZ az állásából felfüggesztett tankerületi főigazgató visszahelyezése ellen. Korábbi működése idején ugyanis, 1947 márciusában, a szegedi klerikális Szabadság Párt és a Katolikus Diákszövetség az iskolák közelgő államosítása ellen diáktüntetést szervezett, ebben a tankerületi főigazgatónak is szerepe volt, ezért eltávolították állásából. Visszahelyezésének hírére a MADISZ nagygyűlésre hívta össze Szeged demokratikus tanulóifjúságát, ahol a tiltakozó felszólalások után a következő távíratot szövegezték meg: „... Kétségbe vonjuk, hogy éppen a szegedi diáktüntetés ügyével kapcsolatban súlyosan kompromittált főigazgató jól fogja a demokratikus közoktatást szolgálni. A legszigorúbban állásfoglalunk a visszahelyezés ellen és kérjük a Kultuszminiszter úrtól, hogy ... azonnal váltsák le és a tankerület élére valóban demokratikus és erőskezű főigazgatót nevezzenek ki.” [35]. A távirat határozott hangvételű szövege a MADISZ fiatalok politikai érettségét, a közügyek iránti érdeklődését és felelősségét tükrözi.

Az ifjúság ideológiai, politikai nevelésének rendkívül bonyolult, nagy körülmekintést és hozzáértést igénylő munkájához segítőszervként — az országos központot megelőzve — már 1946. január 9-én „a szegedi közéletben vezető szerepet betöltő férfiakból” álló tanácsadó testületet kér fel a MADISZ vezetősége. A megalakult „Központi Nevelési Tanács” feladata a „nevelési program” kidolgozása, az ifjúság nevelésével kapcsolatos tartalmi problémák megoldásának segítése erkölcsi, politikai, pedagógiai tanácsokkal, az ifjúság kulturális nevelésével kapcsolatos feladatok támogatása [36].

Az ifjúság nevelésében eredményesnek bizonyult a tettekkel való politikai elvnek következetes érvényesítése. A szegedi Kommunista Ifjúsági Szövetség tradícióira építő MADISZ komoly tényezővé vált Szeged ifjúsági életében. Következetes harccsággal, a kommunista párt politikája mellett állásfoglalásával megbecsülést vívott ki magának, ugyanakkor a város reakciós köröi egyre élesebben támadták. Különösen a reakciós erők országos fellépése idején élesedett ez a támadás, bár szinte alakulásától kezdve kemény küzdelmet kellett velük vívnia. Legélesebben a Kisgazdapárt ifjúsági szervezetébe a szegedi „Független Ifjúság”-ba tömörült reakciós erők támadták. Bajcsy-Zsilinszky Endre gyalázásával, hazafiatlansággal, erkölcstelenséggel vádolták a MADISZ tagjait, „Zajos ifjúság”-nak, „táncoslábú munkakerülők”-nek nevezték őket. Felelősségre vonták a kommunista párt szegedi szervezetét a MADISZ „bűneiért”, a város polgármesterét pedig azért, mert a MADISZ ifjúság munkáját fontosabbnak tartotta, mint a „Független ifjúságét” és a „régí úri kaszinó” épületét a MADISZ-nak és nem nekik utalta ki [37]. A sajtóban indí-

tott támadást a Délmagyarország hasábjain verték vissza. Tiltakoztak az ellen, hogy a MADISZ „tetteiért” a kommunista pártot vonják felelősségre. Figyelmén kívül hagyták az ízetlen rágalmakat, és néhány közismert, de sokatmondó tény felsorakoztatásával védték meg a szövetség tagjait és leplezik le a rágalmozásokat. „Ha a Kisgazdapárt azt kérdezi mi mit tettünk a magyarság érdekében arra is meg tudunk felelni. A MADISZ tagjai a hadsereg és a rendőrség soraiba elsőnek álltak be. Számos tagját küldte vidékre a földreform végrehajtására. Hol voltak eddig a Független Ifjúság tagjai? Bújdostak, ne-hogy számonkérjék a Turulban és más fasiszta szervezetekben való részvételüket.” [38]

A város klerikális, reakciós erői minden eszközt felhasználtak a szegedi fiatalok előtt megbecsülést, elismerést kivívott MADISZ lejáratására. A közvetlen támadás eredménytelensége miatt már 1945-ben megkísérelték — nem teljesen eredménytelenül — az ifjúság megosztását, a különböző ifjúsági rétegek szembefordítását. A demokratikus ifjúsági szervezetekkel szemben (Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom, Népi ifjúsági Szövetsége, amelyekkel fő célkitűzéseikből következően a MADISZ normális keretek között együtt tudott dolgozni) különböző, főként egyházi egyesületeket, szervezeteket hoztak létre, vagy alakítottak újjá. Megkezdte tagszervezését és működését az Emericana, KIE, SDG, a Cserkész Szövetség stb. Az egyetemi és főiskolai hallgatók között is szervezkednek, ifjúsági vezetőket toboroztak közülük, de külön szervezetet is létrehoz az evangélikus egyház, az „Egyetemi és főiskolai hallgatók Luther Szövetségét”. A Demokratikus Polgári Párt is „részt kér az ifjúság neveléséből” és szintén megalakítja külön ifjúsági szervezetét [39]. E szervezetek lényege azonos: az ifjúságon belül egy klerikális, reakciós bázis létrehozása a demokratikus ifjúsági szervezetekkel (SZIM, NISZ), elsősorban a kommunista párt célkitűzéseit leginkább magáénak valló MADISZ-szal szemben.

A MADISZ az ifjúság demokratikus szellemű nevelése érdekében komoly harcot vívott a helyi, de országos irányítás alatt álló reakciós, klerikális ifjúsági egyesületek ellen. Igyekeztek leleplezni az ifjúságot hangzatos jelszavakkal félrevezető módszereiket, reakciós lényegüket. Követelik a Katolikus Diákszövetség feloszlását, mert tényeken alapuló megítélésük szerint a demokrácia ellenségeit tömöríti, és a rosszemlékű KALOT elvi alapján működik [40]. A MADISZ küzdelméhez nagy segítséget jelentett az, hogy a kommunista párt helyi szervezete is közzé tette elvi álláspontját a kialakulóban levő „kétféle ifjúsági egység” kérdésében: a nyilatkozatban emlékeztetett arra, hogy a Kommunista Párt nem szervezett külön ifjúsági tagozatot, hanem ifjúságát a demokratikus ifjúsági szövetségbe küldte, bizonyítva, hogy a magyar ifjúság demokratikus átnevelését mindennél fontosabbnak tartja. De nemsokára látni lehetett, ahogyan a politikai pártok körében kialakult a demokrácia jobb és balszárnya, kialakult a kétféle ifjúsági egység is: a demokratikus és a reakciós.

Amíg a demokratikus egység létrehozására a munkásifjúság törekedett, a reakciós egység bázisát a diákság körében igyekeztek kiépíteni. „Egyik részük túl komolytalannak tartja a demokratikus ifjúság egységét. Legfőbb ér-vük a bennük kialakulóban levő hazafias eszméhez való ragaszkodás. Látszik, hogy itt furcsa hazafiságról van szó. Nemzetet, hazát akarnak kommunisták nélkül.” A továbbiakban rámutat a tanárok jelentős részének gátló szerepére is. „Nehéz feladat a diákságot meggyőzni a helyes és valódi hazafiság fogal-

máról, amikor a tanárok egy tekintélyes része nem tud különbséget tenni a sovinszta frázis, a jelszó-hazafiság és a tettekben, kiállásban megnyilatkozó nemzeti eszme között.” Végül ismét állást foglal az ifjúság demokratikus egy-sége mellett [41].

Az első lépést a szegedi ifjúság demokratikus erőinek tömörítésére, a de-mokratikus pártok ifjúsági szervezetei közötti szorosabb együttműködés ki-alakítására a MADISZ tette meg azzal, hogy 1946 februárjában egy közös ifjúsági ankét összehívását javasolta valamennyi szegedi ifjúsági szervezet rész-vételével. Az ankét előkészítésére a MADISZ, SZIM, SZIT, NISZ és a FI közös bizottságot alakított [42]. Először jelentkezett a szegedi ifjúsági moz-galomban önálló szervezetként a Szakszervezeti Ifjűmunkás és Tanoncmoz-galom (SZIT) a munkásifjúság egységes szervezete.

1946 márciusában a demokratikus ifjúsági szervezetek összekötő bizott-ságaként megkezdte működését a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa (MIOT), amelynek létrejötté az ifjúság demokratikus egységének újabb erősödését je-lentette. Szegeden is közelebb kerültek egymáshoz a különböző ifjúsági szer-vezetek. A „Független Ifjúság” szegedi szervezetének demokratikus érzelmű fiataljai is közeledtek ehhez a még elég laza keretben megvalósuló egységhez. Az első közös megmozdulásra az 1946. június 2-án megrendezett Magyar Ifjú-ság Napja szegedi rendezvényei alkalmából került sor: közös ifjúsági felvonu-lást és nagygyűlést rendezett a MADISZ, SZIM, SZIT, NISZ, FI és az egye-temi és főiskolai hallgatóság [43].

A szegedi MADISZ következetesen képviselte az ifjúság demokratikus szellemben való nevelését és egységének megszilárdítását az országos tanács-kozásokon is, képviselői részt vettek a MADISZ kongresszusainak munkájá-ban [44]. Különösen jelentős a II. kongresszus munkájában való részvételük, ahol több fontos javaslatot terjesztettek elő, ezeket a kongresszus határozattá emelte: javaslatot terjesztettek elő az ifjúság munkanélküliségének megszü-nteréséről, a falusi fiatalok művelődési lehetőségeinek megjavításáról. Javasl-ták a kultuszminiszter leváltását az ifjúság nevelésének „csődje” miatt. Előter-jesztették azt a jogos kívánságot is, hogy azokban az üzemekben, ahol tíznél több ifjűmunkás dolgozik, az üzemi bizottságban legyen ott képviselőjük. A kongresszus ismételten állást foglalt az ifjúság egységes, demokratikus szellem-ben való nevelése mellett, és szívós harcot hirdetett a reakciós szellemű vezetés-sel újjáalakuló régi egyházi és politikai ifjúsági egyesületek, szervezetek ellen. A kialakult helyzetnek megfelelően felhívta a MADISZ-szervezeteket a MIOT által meghirdetett együttműködési elvek és módszerek érvényesítésére. Az ifjú-ság sokoldalú nevelése szempontjából külön kiemeli a kongresszus határozata a szomszéd országok ifjúságával való baráti kapcsolatok kialakításának fontos-ságát. [45] Ezek a határozatok további együttműködési lehetőséget teremtettek a különböző szegedi demokratikus ifjúsági szervezetek közötti együttműkö-désre. Különösen a baráti országok ifjúsági küldöttségeivel való találkozók kö-zös előkészítő munkálatai hozták közelebb egymáshoz Szeged ifjúságát.

A szegedi MADISZ már az alakulásakor meghirdetett programja alapján igen intenzív kapcsolatot teremtett a szomszédos országok fiatalságával. Első alkalommal 1945 júniusában a szegedi Ifjúsági Egységnap [46] előestéjén fo-gadtak külföldi ifjúsági küldöttséget, a budapesti Ifjúsági Egységnapra tartó jugoszláv staféta időz néhány óráig a városban. A szegedi MADISZ egyéves évfordulójának ünnepségein 1946. január 20-án a Jugoszláv Antifasiszta Ifjú-sági Szövetség 20 tagú küldöttséggel képviseltette magát, 1946 júniusában pedig

a Komszomol küldötteit látta vendégül a szegedi MADISZ. A szovjet fiatalok küldöttségét a város határában felállított „diadalkapunál” a Lemezgyár ifjúmunkásai és a MADISZ dorozsmai szervezetének küldöttsége fogadta. A városháza előtt a politikai pártok, a többi ifjúsági szervezetek küldöttei és rendőri díszszázad köszöntötte a küldöttséget, majd megkoszorúzták a szovjet emlékművet. A szegedi MADISZ vendégeként érkező küldötteket mindenütt nagy szeretettel fogadták a fiatalok. A város és a környező falvakban tett látogatásuk után műsoros nagygyűlésen búcsúztak el a küldöttség tagjai. [47]

A külföldi testvérszervezetekkel való kapcsolat a MADISZ II. Kongresszusa után teljesedett ki. 1947-ben a román és jugoszláv fiatalokkal alakult ki széleskörű kapcsolat. Májusban a romániai Haladó Ifjúság Szövetsége és a romániai Magyar Népi Szövetség ifjúsági bizottsága látta vendégül a szegedi MADISZ kultúrgárdáját Temesvárotn. Júliusban a sándorfalvi aratási ünnepségen vettek részt temesvári fiatalok, akik együtt arattak a szegedi MADISZ aratóbrigádjával. Délután a MADISZ központ több vezetőjének részvételével nagygyűlést rendeztek a magyar–román barátság jegyében, majd közös sport- és kultúrműsorral zárult a találkozó. A rendezvény megíúsítására összefogtak a sándorfalvi és szegedi „Független Ifjúság” reakciós elemei és megpróbálkoztak az ünnepség szétverésével. Csak a rendőrség erélyes beavatkozása íúsította meg tervüket. Ugyancsak júliusban a temesvári Munkásifjúsági Szövetség és a temesvári Magyar Népi Szövetség ifjúsági tagozatának kultúrcsoportja látogatott el Szegedre. [48] Július 18-án a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség Prágában megrendezett I. Világifjúsági Találkozójára utazó „Fesztivál-stafétát” 30 tagú jugoszláv ifjúsági küldöttség kísért el Szegedig, ahol a város vezetői, a politikai pártok és az ifjúsági szervezetek képviselői fogadták, majd a szegedi ifjúsági szervezetek látták vendégül a küldöttséget. [49] Szeptemberben a MADISZ 70 tagú „Petőfi Sándor” kórusa vendégszerepelt Temesvárotn. November 20-án Szabadkán jugoszláv–magyar sporttalálkozó, december 13–14-én pedig Szegeden találkozik a szabadkai és szegedi ifjúság. [50] Ezek a találkozók nemcsak a szovjet és magyar fiatalok barátságát, a jugoszláv és román ifjúsági szervezetek és a szegedi MADISZ kapcsolatát mélyítették el, hanem a felszabadulás előtt egymás ellen uszított szomszédos országok népeinek közeledését is jelentették.

*

1947-ben a szegedi ifjúsági szervezetek közötti együttműködés kiszélesítésére a MIOT határozata adott alapot, amely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 100 éves évfordulójának méltó megünneplésére hívta fel a baloldali ifjúsági szervezeteket. A határozat alapján a korábban már megalakult MADISZ Petőfi-brigádjai mellett a SZIM szegedi szervezete megalakította a „48-as ifjúsági bizottságot”. Mindkét csoport a forradalom és szabadságharc évfordulójának előkészítésén dolgozott. Június 1–8 között megrendezték az „Ifjúsági egységhelet”, amelyen a különböző ifjúsági szervezetek kifejezték együttműködési készségüket a centenáriumi év ifjúságra vonatkozó célkitűzéseinek megvalósításáért. [51]

A szegedi ifjúsági szervezetek között a MADISZ mellett a SZIM volt a legjelentősebb. Közeledése a MADISZ-hoz — amely következetesen küzdött az ifjúság egységéért, egységes fellépéséért — alulról jövő bírálata volt a Szocialdemokrata Párt helytelen állásfoglalásának az ifjúsági egységgel kapcsolatban. Bebizonyosodott, hogy nem volt helyes szűk pártérdekek miatt kettészakítani

elsősorban a munkásifjúságot és szétforgácsolni az ifjúság többi rétegeit. A Szociáldemokrata Párt érdekeinek alárendelt ifjúsági szervezete nem tudott kibontakozni, mert lépten-nyomon a párt érdekeinek kellett alárendelnie magát. A SZIM megalakítását ugyan azzal indokolta, hogy „elsősorban a párt utánpótlásának biztosítása érdekében, valamint elvi okokból” [52] volt szükséges a pártonbelüli ifjúsági mozgalom, de az elsekélyesedő, önállóságuktól megfosztott szervezetekben éppen ezt a célt érhették el legkevésbé.

A Szociáldemokrata Párt szegedi szervezete sem tartotta indokoltnak az egységes demokratikus ifjúsági szövetség létrehozását, mert szerintük „az ifjúság élettani és nem társadalmi kategória. A fiatalokat a felnőttek világától nem érdekek, hanem csak évek választják el.” Kétségtelen, az ifjúság, mint olyan, nem társadalmi kategória, ennél fogva alapvető érdekei sem lehetnek mások, mint a társadalmi haladást képviselő osztály érdekei, de éppen, mert fiatalok teli lelkesedéssel, tenniakarással és önállóságra törekvéssel, komoly segítői lehetnek a „felnőttek” harcának, ha annak célkitűzéseiben fellelik a saját elképzeléseiket. De ehhez nemcsak szervezeti önállóságot, hanem az önálló kezdeményezéshez való jogot és lehetőséget is igénylik. Ha célkitűzéseik és munkájuk eredménye elősegíti a társadalmi haladást, ha kellő időben megfelelő irányítást kapnak az ifjúságra jellemző túlkapások kiküszöbölésére, akkor az ifjúság politikai egységének megvalósítása nem gátolhatja a „felnőttek” érdekeit, ha azok valóban a társadalom fejlődését szolgálják.

A Szociáldemokrata Párt azzal, hogy egész politikájából következően — a párt érdekeinek alárendelte az ifjúsági mozgalmat, megfosztotta önállóságától ifjúságát. A következménye pedig az lett, hogy a „felnőttek” politizáltak, a fiataloknak pedig — legalábbis Szegeden — a következő program maradt: „Dalárdák, szavalókórusok szervezése, nyelvtanfolyamok indítása, ismeretterjesztő előadások rendezése, közös színház és mozilátogatások, műkedvelő gárdák kiépítése, tömegsport megvalósítása mozgalmunkban, munkacsoportok szervezése, szemináriumok rendezése”, — a SZIM szegedi titkárságának dokumentuma szerint. A Szociáldemokrata Párt szegedi szervezete az ifjúság elméleti nevelése érdekében létrehozta az „Ifjúsocialista Szellemi Gárdát” (ISZG), amelynek feladata volt „az ifjúság elméleti nevelése, hogy a közeljövőben várható történelmi változások elé egy képzett, az erőviszonyokkal tisztában levő ifjúság nézzen”. Az ISZG előadásait a párt helyi vezetői tartották. Minden csütörtökön angol óra után társadalomtudományi előadások („A társadalmi formák fejlődése”, „Az anyag és értékelmélet”, „Marx és a történelmi materializmus” stb.) kedd esténként pedig tudományos, irodalmi és zenei tárgyú előadásokat tartottak („Az atomkutatásról”, „A magyar irodalom története”, „Villon költészete”, „Juhász Gyula” stb. címmel). Az ISZG előadásait csak szűk körben rendezték, a szervezet tagságának a „pénteki ifi-napok”-on való részvétel volt kötelező. Az alapszervezetenként tartott „ifi-napok” programján változatossá tévő előadások szerepeltek (A fakultatív hitoktatás, Petőfi és a szocializmus, A Népszava története, SZIM problémák, A következetes demokráciáról, Irodalom és művészet a demokratikus Magyarországon stb.) [53]. Ezekkel a szervezett propaganda alkalmakkal ki is merült a SZIM politikai nevelőmunkája. Munkásságában nem látni az aktív politizálás igényét, tevékenysége korlátozott. Az országos politikai kérdésekkel nem foglalkoztak, vagy csak igen leszűkített keretek között, a szegedi SZIM mindössze egy nagyobb politikai megmozdulást szervezett 1945. szeptember 15-én, amely az egész várost foglalkoztatta. A piacon tapasztalható áruhiány és az árak rohamos emelkedése miatt „Le az árak-

kal!” „Gyümölcsöt az ifjúságnak!” „Le a piaci anarchiával!” „Éhezünk!” feliratú táblák alatt a piacon tüntetést rendeztek. „A tüntetés után egyes felelőtlen elemek rendezavarásokat követtek el — írja a Szociáldemokrata Párt Vizsgáló Bizottságának jelentése —, amivel természetesen sem a párt sem a SZIM nem azonosítja magát. A Vizsgáló Bizottság tiltakozik az olyan gyanúsítások ellen, amelyek a Szociáldemokrata Pártot vagy a SZIM-et ezeken a felelőtlen rendezavarásokon keresztül próbálják befeketíteni. A tüntetés nem a termelő parasztság, hanem a lelkiismeretlen feketézők ellen irányult.” [54] Szeged közvéleménye azonban ennek ellenére elítélte „a SZIM felelőtlen, verekedéssé fajult akcióját, amely a pártközi béke felborításával fenyeget és a piac megbénításához vezet” — írja a Délmagyarország [55]. A tüntetés megrendezése valóban szerencsétlen kezdeményezés volt, mert a piaci árak fokozódó emelkedése az egyre jobban kibontakozó inflációs folyamat szükségszerű velejárója volt. A tüntetés indoklása éppen ezért nem állja meg a helyét, mert az élelmiszerellátás fokozódó romlása, és az árukinálat csökkenése miatt a pengő forgalomlebonyolító szerepe egyre kisebb, és ez a folyamat, amely az infláció rendkívül gyors ütemét idézte elő, éppúgy érintette a termelő parasztságot, mint a munkásosztályt, amelynek az infláció kétségtelenül nagy nélkülözést és szenvedést jelentett.

A SZIM munkája tehát elsősorban a kulturális munka szervezésére korlátozódott. A különböző történelmi évfordulók megrendezésén kívül említésre méltó a szervezet színjátszó csoportjának működése, amely — mint az a korabeli hírekből kitűnik — kétségtelenül nagysikerű előadásokat tartott, de műsora igénytelen műsorpolitikát tükröz [56]. Kiemelkedő munkát végzett viszont a SZIM szegedi szervezete az ifjúság zenei műveltségének formálásában. A „SZIM hangversenyek” címmel megrendezett sorozat példamutató kezdeményezés volt. Műsorán hozzáértéssel válogatott klasszikus zenei művek szerepeltek [57]. A szervezet sporttevékenysége kimerült a rendszeres vasárnapi Tisza-parti kirándulások megszervezésében. Minden héten az alapszervezetek „táncos napokat” rendeztek, azonkívül alkalmi táncesteken, klubdelutánokon, műsoros bálon, jótékonycélú táncdelutánokon találkoztak a szervezet fiataljai, de 1947 végére ezek az alkalmak is egyre jobban elnéptelenedtek. Nem elégtették ki a SZIM tagjainak igényeit, egyre többen keresték fel a MADISZ rendezvényeit, amelyek nemcsak szórakozást nyújtottak.

* * *

A MADISZ munkájában nem volt ennyire súlyponti szerepe a kultúr munkának, csak része volt a szervezet egész tevékenységének, mégis sokrétűbb, színvonalasabb, a fiatalságot jobban vonzó rendezvények voltak. Az 1945 februárjában megalakult „MADISZ kamaraszínház” igényes műsorpolitikájával, színvonalas előadásaival elismerést váltott ki. Ezeken az előadásokon tűnt fel Rozsos István nem mindennapi színjátszó képessége. Komoly munkát végzett a „Petőfi Sándor” kórus, amely kétszer is vendég szerepelt Romániában és rendszeresen látogatta a környékbeli falvakat. Az alapszervezetek műsoros estjein több alkalommal felléptek a Szegedi Nemzeti Színház művészei is. 1945 márciusában a szegedi képzőművészek reprezentatív kiállítását a MADISZ székházában rendezték meg; több alkalommal rendeznek az alapszervezetek között kulturális versenyt és megrendezték a „Szép magyar szó” beszédversenyt is [58]. Népdalestek, jótékonycélú műsoros táncestek, jazz-hangverseny, ma-

gyarnóta est, klubestek szerepeltek még a kerületi alapszervezetek és a MADISZ központ kulturális rendezvényein.

A munkára nevelés első kezdeményezéseként kell tekintenünk a Szeged-alsóközponti MADISZ szervezet népes létszámú szövőtanfolyamát, ahol hozott anyagból szakmunkások tanították a szövőgépkészítésre, felvetésre, befűzésre a fiatalokat. A jelentkezők nagy létszámára utal, hogy a tanfolyamot két nagyobb csoportnak — a munkakezdekéseknek megfelelően reggel 8–1-ig és este 7–10-ig tartották meg. A szövőgépeket a város vezetősége bocsátotta a fiatalok rendelkezésére [59].

A MADISZ alapszervezetek sportélete is változatos volt. A központi ökölvívó, úszó, vívó, talajtorna, asztalitenisz és kajakozó szakosztály mellett működött egy 40 tagú sportrepülő szakosztály, a női mozgásművészet szakosztálya, és természetesen a labdarúgó szakosztály. Valamennyi szakosztály részt vett a városi, megyei versenyeken, ahol szép helyezéseket értek el, több alkalommal rendeztek különböző sportversenyeket és bemutatókat. Jelentős lépéseket tett a szövetség a tömegsport fejlesztése terén azzal, hogy akciót indított a „mezítlábas labdarúgó csapatok”, a női kosárlabda csapatok szervezésére, a szervezés munkájába bekapcsolódtak a szegedi iskolák testnevelés szakos tanárai is. A városkörnyéki kirándulások mellett országjáró tanulmányutakat is szervezett a szegedi MADISZ [60].

Ezek a kulturális és sportrendezvények kétségtelenül vonzották a szegedi fiatalokat, de alapot adtak az együttműködésre is. Az ifjúsági egységnapok, közös kulturális és sportrendezvények közelebb hozták a különböző ifjúsági szervezeteket egymáshoz.

A MADISZ és a SZIM szegedi szervezeteinek közeledését elősegítette az a körülmény is, hogy 1947 végére a SZIM egyre inkább jobboldali vezetés alá került. A mozgalom elsekélyesedett, az alapszervezetek elnéptelenedtek. 1948. február 10-én a délpestmegyei SZIM (a szegedi szervezet közvetlen felsőbb szerve) összehívott ülése fordulatot jelentett a mozgalomban. Kijelentették, hogy „a szociáldemokrata ifjúság nem vállalhatja a harmadik utat... hanem a forradalmi baloldali utat kell választani.” Kizárták a jobboldali ifjúsági vezetőket és határozatban követelték, hogy „mindazokat, akik jobboldaliságukkal pártunkat (SZDP) az osztályárulás politikájára akarták vinni... zárják ki a pártból.” [61] A szegedi SZIM február végén alakult újjá. „Alig egy hete, hogy megkezdte működését a szegedi SZIM (új) intézőbizottsága, máris eredményeket ért el a jobboldali vezetők által lezüllesztett mozgalom újjászervezésében, — írja a Szegedi Népszava. Ezeknek a vezetőknek a kizárása lehetővé tette, hogy az eddig háttérbe szorított igazi szocialista fiatalok friss erővel és lelkes lendülettel kezdjék meg a szegedi mozgalom teljes átszervezését.” A talaját vesztett szervezetet azonban már nem lehetett újjászervezni. A kerületek fiataljai követelték, hogy a MADISZ-szal és a baloldali szervezetekkel ne csupán szavakban, hanem tettekkel is fűzzük szorosabbra a kapcsolatot és valósítsuk meg az olyan sokat hangoztatott ifjúsági egységet [62].

Ebben a helyzetben érte a szegedi ifjúsági szervezeteket a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt ifjúsági bizottságainak 1948. március 1-i közös határozata a Magyar Ifjúság Népi Szövetségének (MINSZ) megalakításáról, a működő ifjúsági szervezetek átszervezéséről, illetve egységes rétegszervezetek kialakításáról [63], majd a budapesti MADISZ és a SZIM nagybudapesti szervezeteinek összefüggéseit hozott határozatok, amelyek kimondták, hogy megszüntetik eddigi szervezeteiket és azok a munkásifjúság

egységes szervezetében a Szakszervezeti Ifjómunkás és Tanoncmozgalom (SZIT) szervezeti keretei között egyesülnek. Utat kívántak mutatni ezzel a vidéki MADISZ és SZIM szervezeteknek [64]. A budapesti MADISZ összehívott ülése pedig a MADISZ-ban tevékenykedő diákoknak javasolta, hogy munkájukat az 1947. októberében megalakult Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének (Diákszövetség) helyi szervezeteiben végezzék [65].

A szegedi MADISZ és SZIM szervezetek csatlakoztak a határozathoz, és az így átszervezett szegedi ifjúsági mozgalom legerősebb rétegszervezete a MADISZ hagyományaira és tagságára épülő SZIT lett. A szegedi SZIT egyesítette magában a MADISZ-t, mint a város legerősebb ifjúsági szervezetét, a jobboldali vezetéstől megtisztított SZIM-et, és a korábban nem jelentős munkát végző SZIT szervezeteit, és így lett a szegedi munkásifjúság egységes szervezete.

A MADISZ jelentős segítséget nyújtott a parasztifjúság egységes szervezetének létrehozásához is, amelynek alapját a Szeged környéki falvakban működő MADISZ alapszervezetek és a NISZ szervezetei alkották. A Magyar Ifjúság Országos Tanácsának (MIOT) 1948. januári határozata alapján a MADISZ egy hetes értekezletet hívott össze a Népi Ifjúsági Szövetség (NISZ), a Független Ifjúság (FI) és a MADISZ falusi alapszervezeteinek képviselőiből, amelyen megbeszélték a megalakítandó egységes parasztifjúsági szervezet célját, feladatait, programját és a belpolitikai problémákat [66]. Az egyhetes értekezlet határozatai alapján készítették elő a falusi szervezetek egyesítését, és április 4-én sor került a szegedi EPOSZ (Egyesült Parasztifjúság Országos Szövetsége) megalakulására, amely a falusi MADISZ, NISZ és a Független Ifjúság baloldali szellemű ifjúságát egyesítette magában.

Így a szegedi demokratikus ifjúsági mozgalom további története az országos ifjúsági szervek határozatai alapján létrejött egységes ifjúsági rétegszervezetek munkásságának vizsgálatából bontakozik ki. A Magyar Ifjúság Országos Tanácsa utódként 1948. március 15-én megalakult Magyar Ifjúság Népi Szövetsége egyesítette magában a Szakszervezeti Ifjómunkás és Tanoncmozgalom szervezeteit, amely az egységes munkásifjúságot szervezte, az Egyesült Parasztifjúság Országos Szövetségének alapszervezeteit, az 1945 nyarán megalakult, de újjászerveződve, új tartalommal csak most induló Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségének egyetemi szervezeteit és Magyar Diákok Nemzeti Szövetségébe tömörült középiskolai Diákszövetségeket, valamint az úttörő szervezeteket. A MINSZ megalakulásával sikerült létrehozni a magyar ifjúság egységes szervezetét, amelynek története már újabb tanulmány tárgya.

FORRÁSOK, JEGYZETEK

- [1] A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége (Szakszervezeti tanács) jelentése a XVII. küldöttközgyűlésnek. 1948. 21—22. Közli NEMES DEZSŐ, Magyarország felszabadulása. Kossuth 1960. 146—147.
- [2] „Előre, harcra ifjómunkás!” 1919—1945. Ifjúsági Könyvkiadó 1954. 74.
- [3] NEMES DEZSŐ, Magyarország felszabadulása. Kossuth 1960. 74.
- [4] MMI Archivum P.39/1/2. Közli: Felszabadulás. 1944. szeptember 26—1945. április 4. Szikra. 1955. 152. (Továbbiakban: Felszabadulás...)
- [5] KOMÓCSIN ZOLTÁN, Szabad Ifjúság című cikke. Délmagyarország, 1944. november 25.
- [6] Az Antifasiszta Diákszövetség felhívása. Délmagyarország, 1944. november 23.
- [7] Mindkét idézet a Délmagyarország, 1944. december 24-i számából.
- [8] Délmagyarország, 1944. november 28.
- [9] Uo.

- [10] Néplap, 1944. november 30. Közli: Felszabadulás... 176.
- [11] KOMÓCSIN ZOLTÁN, Fiatalok összefogása című cikkéből. Délmagyarország, 1944. december 12.
- [12] Néplap, 1944. december 7. Közli: Felszabadulás... 164.
- [13] A röplapok szövegét közli: Hazánk felszabadulása (1944—1945). Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Fővárosi Szabó Ervin könyvtár 1955. 3339, 3341, 3344 és 3348 szám alatt.
- [14] Demokratikus Ifjúsági Szövetséget! című cikk. Délmagyarország, 1944. december 29.
- [15] Délmagyarország, 1945. január 9.
- [16] Délmagyarország, 1945. január 9.
- [17] Uo.
- [18] Távirat teljes szövegét közli: Felszabadulás... 318—319. oldal.
- [19] Délmagyarország, 1945. február 16. A MADISZ egyetemi tagozatának vezetősége: elnök: Kerényi Károly vegyészhallgató, titkár: Honthy Géza orvostanhallgató, kulturális ügyek vezetője: Herman József bölcsészhallgató, sajtó vezető: Langallner Zoltán bölcsészhallgató, propaganda vezető: Kenderesi Mihály bölcsészhallgató, gazdasági ügyek vezetője: Balogh Ilona vegyészhallgató.
- [20] Korabeli elnevezés a közigazgatási helyzet jelölésére. Szeged: a város területéből később kivált községekkel Asotthalom, Balástya, Csengele, Csorva, Mórahalom, Röske, Szatymaz, Zákányszékkel együtt. Nagy-Szeged területe: 141 795 k. h., ma: 29 521 k. h. Népszétség szám: 132 616, az új községek kiválása után 1949-es adatok szerint 91 014.
- [21] Délmagyarország, 1945. február 28. 1945. október 21.
- [22] Ifj. Komócsin Mihály szóbeli közlése alapján.
- [23] Délmagyarország, 1945. március 4.
- [24] Délmagyarország, 1946. november 24. Az 1946. november 23-i össztaggyűlés határozata.
- [25] „Parasztek! Vidéki dolgozók! Hozzatok is eljönnek a MADISZ önkéntes brigádjai, hogy segítsenek megművelni földjeiteket. Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség önkéntes munkabrigádja.” korabeli ifjúsági plakát szövege a szegedi Somogyi-könyvtár röpirat gyűjteményéből, valamint Délmagyarország, 1946. augusztus 3. 1946. július 4.
- [26] Délmagyarország, 1946. szeptember 22. 1946. július 3 és 1946. augusztus 3.
- [27] Délmagyarország, 1947. július 18.
- [28] Délmagyarország, 1946. augusztus 3.
- [29] Délmagyarország, 1946. március 3, szeptember 5, 1946. március 3. 1946. április 16.
- [30] Délmagyarország, 1945. január 16.
- [31] Délmagyarország, 1947. január 22.
- [32] Ifj. Komócsin Mihály szóbeli visszaemlékezése alapján.
- [33] E bekezdéshez: Délmagyarország 1945., 1946., 1947. évi számaiban hetenkint megjelenő MADISZ hírek nyújtanak tájékoztatást. Előadók: Perjési László, Paulik Imre, Ladányi Benedek, ifj. Komócsin Mihály, Hollós Ervin, Honthy Géza stb.
- [34] Délmagyarország, 1947. március 25.
- [35] Délmagyarország, 1947. április 20. 1946. július 21.
- [36] Délmagyarország, 1946. január 10. A Központi Nevelési Tanács tagjai: dr. Madácsy László gimnáziumi tanár, Simon Károly, a Kereskedelmi Leányiskola igazgatója, Dombi Béla gimnáziumi tanár, Seres József a Szabad Szó munkatársa, Krampuszky Endre a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének elnöke, Lehotay Árpád a szegedi Nemzeti Színház igazgatója és Kollár Pál zeneiskolai igazgató.
- [37] Szegedi Hírlap, I. évf. 15. szám, Szegedi Kis Ujság, 1946. június 29. Szegedi Hírlap, 1945. I. évf. 16. szám, Szegedi Kis Ujság, 1946. június 29.
- [38] Délmagyarország, 1945. október 3. 1945. november 13.
- [39] Délmagyarország, 1945. szeptember 23. 1945. január 13.
- [40] Délmagyarország, 1946. október 18.
- [41] KOMÓCSIN ZOLTÁN: Kétféle ifjúsági egység. Délmagyarország, 1945. október 21.
- [42] Délmagyarország, 1946. február 7.
- [43] Délmagyarország, 1946. június 4.
- [44] A MADISZ I. kongresszusa 1945. szeptember 13—16-ig, a II. kongresszus 1946. október 13—16-ig ülésezett, ahol Szegedet 32 küldött képviselte.
- [45] Délmagyarország, 1946. október 16. (A szegedi MADISZ javaslatait Perjési László és Laczkó János terjesztették elő.) 1946. október 20. A MADISZ új, 48 pontból álló programjának ismertetése.
- [46] Az „Ifjúsági Egységnap” a MADISZ valamennyi jelentősebb szervezetében megtartott országos rendezvény volt. Budapesten csehszlovák, román, jugoszláv fiatalok részvételével rendezték meg. Délmagyarország, 1945. június 12.

- [47] Délmagyarország, 1946. június 14. június 18. 1946. január 23.
- [48] Délmagyarország, 1947. május 22. 1947. július 1. 1947. július 4.
- [49] Délmagyarország, 1947. július 19. A város vezetői nevében dr. Antalffy György helyettes polgármester köszöntötte a küldöttséget.
- [50] Délmagyarország, 1947. szeptember 6. 1947. november 7. 1947. december 10.
- [51] Délmagyarország, 1947. január 28. (A bizottság díszelnöke: dr. Pálffy György főispán. Alelnökök: Dénes Leó polgármester és dr. Antalffy György helyettes polgármester.) 1947. május 31.
- [52] A Szociáldemokrata Párt Országos Vezetőségének levele a pécsi szociáldemokrata vezetőséghez az egységes ifjúsági szervezet és a nőmozgalom egysége ellen. Közli: Felszabadulás ... 326—327.
- [53] Szegedi Népszava, 1945. I. évf. 6. sz. (jún. 24.) 1946. II. évf. 167. sz. (nov. 24.) 1946. II. évf. 253. sz. az I. II. III. évfolyam számaiban közzétett SZIM hírek („Az ifjúság szava” című rovat) anyagából. Előadók voltak: dr. Antalffy György, Bajor Béla, Bakos Géza, Dombi Béla, Györki János, Horváth Zs. László, Jójárt László, Katona András, Pleskó István, ifj. Simon Béla, Szécsi Ferenc, Tápai Mária, Vad Gábor stb.
- [54] Szegedi Népszava, 1945. I. évf. 76. sz.
- [55] Délmagyarország, 1945. szeptember 19.
- [56] A SZIM színjátszócsoportjának műsora a Szegedi Népszava különböző számainak híryanaga alapján: Zilahy: Süt a nap (I. évf. 48. sz.), Kállai—Vincze: Várok rád (I. évf. 140. sz.), Karácsony Pál: Ketten a viharban (II. évf. 2. sz.), Vincze István: Csengelei kislány (II. évf. 21. sz.), Tóth Ede: Falu rossza (II. évf. 275. sz.), Farkas Imre: Iglói diákok (III. évf. 76. sz.).
- [57] A „SZIM hangversenyek” műsora a Szegedi Népszava különböző számainak híryanaga alapján: Leoncavallo: Bajazzok (a teljes opera hanglemezről a milánói Scala előadásában), Csajkovszkij: VI. symphonia, Dvorzsák: Új világ symphonia, Ária és dalest stb. (I. évf. 70. sz., II. évf. 276. sz., II. évf. 121. sz., I. évf. 60. sz.).
- [58] Délmagyarország, 1945. február 16. A MADISZ kamaraszínház műsora: Részletek Shakespeare: IV. Henrik c. drámájából, Háry Gyula: Németek, B. Shaw: Az orvos dilemmája, Gogol: Revizor. Továbbá: Délmagyarország, 1946. február 22. 1947. szeptember 6. 1947. október 23. 1947. március 7. 1946. március 28. 1945. március 10. 1947. június 6. Ezt a kezdeményekést később átvette és mai napig megőrizte a szegedi Tanárképző Főiskola ifjúsági szervezete (DISZ ma KISZ). 1950. óta minden évben megrendezik a „Szép magyar kiejtés” versenyt.
- [59] Délmagyarország, 1947. október 4.
- [60] Minderre: Délmagyarország 1945. 1946. 1947. évi számainak MADISZ sporthírei. 1947. június 26. 1947. augusztus 1.
- [61] Szegedi Népszava, 1948. február 11.
- [62] Szegedi Népszava, 1948. március 4. és 1948. március 5.
- [63] Délmagyarország, 1948. március 3.
- [64] Szegedi Népszava, 1948. március 12.
- [65] Uo.
- [66] Délmagyarország, 1948. január 6.

ИЗ ИСТОРИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО МОЛОДЕЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

В Г. СЕГЕДЕ

(II. X. 1944 г. — 15. III. 1948 г.)

И. Надь

В статье публикуются материалы, характеризующие сегедское молодёжное движение от освобождения города — II. X. 1944 г. — до образования прослоечных организаций Народного Союза Венгерской Молодёжи в городе. Впервые во всей стране для сегедской молодёжи создаётся возможность создания легальной организации.

20-ого октября 1944 г. здесь создаётся Коммунистический Союз Молодёжи, который является первой легальной молодёжной организацией страны. Наряду с Коммунистическим Союзом Молодёжи существует несколько молодёжных организаций с демократической программой, сплочение, объединение которых впервые предлагается Коммунистическим Союзом Молодёжи. 31 декабря 1944 г. Коммунистический Союз Молодёжи публикует проект программы, служащий для создания

единого демократического молодёжного союза. Проект, разделяющий программу Венгерского Национального Фронта Независимости, выражал требования всей венгерской молодёжи, служа тем самым осуществлению единства всей венгерской Молодёжи, 7 января 1945 г. в Сегеде создаётся Союз Венгерской Демократической Молодёжи. Он обращается ко всем демократическим молодёжным организациям страны и призывает их примкнуть к программе, принятой в Сегеде и создавать местные организации. Всевенгерская программа Союза Венгерской Демократической Молодёжи, охватывающего молодёжь всей страны, публикуется только 10 февраля 1945 г. Она строится в основном на программе, принятой на сегедском учредительном митинге. Следовательно, сегедская организация может рассматриваться первой такой молодёжной организацией, которая выступает с идеей осуществления всевенгерского единства молодёжи, программа и цели которой стали в основу развернувшегося позднее в масштабах мсей страны Союза Демократической Молодёжи. В статье подробно рассматривается политическая и культурная деятельность сегедских демократических молодёжных организаций.

AUS DER GESCHICHTE DER SZEGEDER JUGENDBEWEGUNG.

(11. OKTOBER 1944—15. MÄRZ 1948).

von I. NAGY

Die Arbeit fasst dasjenige Material aus der Geschichte der Szegeder demokratischen Jugendbewegung zusammen, das für diese Bewegung von der Befreiung der Stadt am 11. Oktober 1944 bis zur Gründung der Szegeder Schichtenorganisationen des Völkischen Verbandes der Ungarischen Jugend charakteristisch erscheint. Es wird dargelegt, dass die Möglichkeit, sich in legaler Weise zu organisieren, im ganzen Lande zuerst der Szegeder Jugend offenstand. Hier wurde am 20. Oktober 1944 der Kommunistische Jugendverband, die erste — auf Initiative der Ungarischen Kommunistischen Partei ins Leben gerufene — legale Jugendorganisation des Landes gegründet. Neben dem Kommunistischen Jugendverband wirken mehrere, mit demokratischem Programm gegründete Jugendorganisationen, deren Zusammenfassung und Vereinigung zuerst der Kommunistische Jugendverband in Vorschlag bringt. Am 31. Dezember 1944 veröffentlicht dieser Verband seinen die Grundlage des einheitlichen demokratischen Jugendverbandes bildenden Programmentwurf. Dieser auf dem Programm der Ungarischen Nationalen Unabhängigkeitsfront fussende Vorschlag drückt die Wünsche der Ganzheit der ungarischen Jugend aus und gibt so den Grund für das Zustandekommen einer Landesjugendvereinigung. Am 7. Januar 1945 wird in Szeged der Ungarische Demokratische Jugendverband gegründet, der sich mit einer Proklamation an die demokratischen Jugendverbände wendet und sie aufruft, sich dem von den Szegedern angenommenen Programm anzuschliessen und ihre lokalen Organisationen zu bilden. Das Programm des die Jugend des ganzen Landes zusammenfassenden Ungarischen Demokratischen Jugendverbandes erscheint erst am 18. Februar 1945 und wiederholt im wesentlichen dasselbe Programm, das von der Szegeder Tagung angenommen wurde. Die Szegeder Organisation kann also als die erste mit dem Anspruche der Schaffung der Landesjugendvereinigung auftretende Jugendorganisation betrachtet werden, deren Programm und Zielsetzung später zur Grundlage der Entfaltung des Ungarischen Demokratischen Jugendverbandes im ganzen Lande wurden. Im weiteren wird die politische und kulturelle Tätigkeit der Szegeder demokratischen Jugendorganisationen im Zusammenhang mit den Geschehnissen besprochen.

A SZLOVÁK SZOCIÁLDEMOKRÁCIA NACIONALIZMUSÁNAK ÉS SZEPARATISTA TÖREKVÉSEINEK GYÖKEREIRŐL A SZÁZADFORDULÓN

Írta: POLÁNYI IMRE

OSZTÁLYOK ÉS RÉTEGEK

Magyarország sajátos helyzetének eredményeként a nemzetiségi burzsoázia fejlődése rendkívül lassú ütemű, az uralkodó nemzet vezető osztályainak béklyói minimális gyorsaságot engedélyeztek számára. A szlovák burzsoázia — megfelelő erő hiányában — főként pénzüzetek alapítására és fejlesztésére törekedett. Erőforrásai az 1890-es évekig rendkívül csekélyek, gazdasági szerepe az ország életében, de az ország északi részeiben is majdnem semmi. 1890-ig mindössze 13 szlovák pénzüzetet találunk. A 90-es években vett nagyobb lendületet a fejlődés. A századforduló legelső éveiben már csupán az 5 legnagyobb pénzüzet 2,5 millió korona alaptőkével, 15 milliós betéttel rendelkezett, és évi 190 milliós forgalmat bonyolított le. Pénzüzeteik közül messze kiemelkedik a *Tatra Bank*, amely 113,5 milliós forgalmat bonyolít le [1]. A háború második évéből származó adatok szerint 1915-ben 60 szlovák pénzüzetet találunk (bank, takarékpénztár, hitelszövetkezet, földhitelintézet), amelyek 19 987 000,— Korona saját és 77 058 000,— Korona idegen tőkével rendelkeznek [2]. Nincsenek adataink a sokszáz falusi, kis tőkeerejű takarékpénztárról, amelyek megemelik ugyan a szlovák tőke összegét, azonban jelentőségük nem annyira gazdasági, mint politikai. Ha a fenti adatokat összehasonlítjuk az egész Magyarországra vonatkozó adatokkal, kitűnik gyengeségük. Magyarországon ugyanebben az időben 4773 pénzüzetet találunk 15 milliárd 285 millió saját és idegen tőkével; vagyis a pénzüzetek 1,6%-a volt a szlovák burzsoázia tulajdonában [3].

E szlovák pénzüzetek tehát a 90-es években kezdtek szaporodni. Alakulásuk időpontja: [4]

1870-ig	1870—90	1890—1900	1900—1910	1910—15
3	10	13	23	11

Magyarországon a nagyobb arányú ipari fejlődés az ország északi és keleti részén tapasztalható — Budapest kivételével. Az északi és keleti részeken adva voltak a kedvező feltételek: nyersanyag (vasérc, szén, fa) és az olcsó munkaerő. Olyan helyekre húzódtott a tőke, ahol számára e kedvező feltételek megtalálhatók, sőt a nemzetiségi „izgatás” elleni küzdelem ürügyével az állami, a megyei-városi közigazgatási hatóságoktól is a legmesszebbmenő támogatásban ré-

szesültek — a szlovák burzsoáziával szemben. Adatok egész sora található, hogyan akadályozták meg a szlovák tőke gyáralapítási kísérleteit kifogások seregét sorakoztatva fel s hogyan adták ki az engedélyeket ugyanolyan kifogásolható körülmények között a magyar, német vagy zsidó tőke számára.

A századfordulón a magyar ipar jelentős része összpontosult a mai Szlovákia területére. Az 1900. évi statisztika a következő képet mutatja: (20 munkásnál többet foglalkoztató vállalatok) [5]

20—50 munkással	.....	246
50—200 „	.....	185
200—500 „	.....	43
500—1000 „	.....	16
1000 felül	.....	5
		<hr/>
		495

Magyarországon összesen 2251 húsz munkásnál többet foglalkoztató vállalatot találunk, ebből az ország északi részein 495-öt, a vállalatok 21,9%-át, az 500-nál több munkást foglalkoztató vállalatoknak pedig 21,5%-át. Az ipar területi elhelyezkedését tekintve az alábbi képet kapjuk:

Szepes megye	68 vállalat
Gömör megye	67 „
Pozsony város	51 „
Zólyom megye	39 „
Trencsén megye	34 „
Pozsony megye	31 „
Kassa város	29 „
Nyitra megye	28 „
Bars megye	24 „
Nógrád megye	24 „
Liptó megye	20 „
Abaúj-Torna	19 „
Turóc megye	13 „
Sáros megye	12 „
Zemplén megye	11 „
Hont megye	10 „

A fenti képből láthatóan a mai Szlovákia területén a középső részeken települt a legtöbb vállalat (mintegy 40%-a), a nyugati részeken 22%-a. Az iparágakat tekintve elsősorban a vas- és fémipart kell figyelembe venni (Zólyom, Gömör, Szepes megyék), a bányaipart, vasérc és nemesfémbányászat (Szepes, Hont, Gömör), továbbá a fa- és papíripart — ami a vállalatok számát tekintve a legelterjedtebb —, valamint a textil-, dohány-, cukor-, üveg- és bőripart. Ezek az iparágak az egész magyarországi termelés jelentős részét adták. Jellegzetesége az ipar településének, hogy a századfordulón még egyetlen szlovákiai nagyváros sem vált ipari centrummá, a legnagyobb vállalatokat kisvárosokban találjuk, vagy éppen falvak környékén (Lopér, Korompa, Selmezbánya, Rózsahegy), 1900-ban Pozsonyban sem találunk ezer munkásnál többet foglalkoztató üzemet.

A szlovák burzsoázia korántsem „részesült” megfelelő arányban az iparból. A tulajdonában levő vállalatokról a fent említett időpontban nem lehet

pontos képet alkotni. A Mihók-féle compass 1910–11-ben mindössze 12 szlovák ipari részvénytársaságot mutat ki közel 6 millió korona alaptőkével. De e kimutatásban csak a részvénytársaságok szerepelnek. (A Magyar békétárgyalások c. kiadvány adatai is ugyanennyi részvénytársaságot mutatnak ki az 1915-ös évben). E vállalatokat Turócszentmártonban, Rózsahegyen, Zsolnán, Liptószentmiklóson, Trsztyenán, Bán-ban és Pozsonyban találjuk. (Pozsonyban mindössze egyet). A nem részvénytársasági alapon működő szlovák tulajdonban levő kisüzemek száma néhány százra tehető, alig egy-két tucatnyira az ennél nagyobbak száma.

Szorosabb értelemben vett szlovák nagytőkéről, nagyburzsoáziáról tehát nem beszélhetünk, legjobb esetben is egy szűk középburzsoá csoportról, amelyet nem nagy távolság választott el a szlovák kisiparosok, kézművesek többtízszes tömegétől. Az ipar Szlovákia területén megmutatkozó fellendüléséből a szlovák tőke lényegében kimaradt, a nagyarányú fejlődés periferiájára szorítva csak morzsákhoz jutott. A 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatoknak mindössze 2–4%-a volt tulajdonában. A századforduló után megsokszorozódott ugyan a szlovák burzsoázia ereje, de számukra csupán a tőkefelhalmozódás kezdetleges formái és forrásai maradtak meg, a paraszti kisárutermelés hasznának lefölözése az uzsora, a kereskedelem, a falusi hitelszervezetek és szövetkezetek útján. Ez készítette őket a parasztsággal való intenzív kapcsolat kiépítésére.

A burzsoá értelmiség, kiszorítva a hivatalokból, kulturális intézményekből, ugyancsak a városi és falusi kispolgárság, különösen a parasztság felé kénytelen orientálódni. Ez az értelmiségi réteg a fő hangadója a szlovák nemzetiségi követeléseknek, vezetője a politikai küzdelmeknek.

A szlovák burzsoázia helyzete sajátos vonásokat alakított ki a társadalmi, politikai életben. A szlovák társadalomból hiányzott a „saját” feudális osztály, hiányoztak a feudális intézmények. A szlovák nemesség már régen beolvadt a magyar nemességbe, hiába ábrándozott a turócszentmártoni konzervatív csoport a „száraz ág” feltámasztásáról a cár segédletével. Elmosta a burzsoázia és a parasztság ellentétét a magyar nagybirtok közvetlen kizsákmányolása. Ugyanígy elmosódott a szlovák burzsoázia—szlovák proletariátus ellentéte, mert a fő összeütközési pontot a magyar—német nagytőke és a szlovák proletariátus ellentéte, illetve a magyar—német nagytőke és a szlovák kistőke ellentéte jelentette. Ezek sokkal szembetűnőbbek voltak a szlovák társadalmon belüli osztályellentéteknél. E sajátos helyzetből fakad, hogy nem következett be számottevő ellentét az alsó- és középrétegek között, a nemzeti mozgalmat vezető középburzsoázia mögé nagyszámú kispolgári tömegek zárkóztak fel. Ez magyarázza a szlovák munkásmozgalom és a szlovák burzsoázia kapcsolatát is. Végül e sajátos struktúrából fakadt, hogy nemzeti követeléseik szorosan kapcsolódtak a demokratikus —, és bizonyos szociális követelésekkel. E követelések nem kizárólag taktikai kérdéseket jelentkeztek. A feudalizmus maradványainak felszámolása, a polgári demokratikus átalakulás továbbfejlesztése a szlovák közép- és kispolgárságnak objektív érdeke volt, előfeltétele a területi autonómiának; a nemzeti fejlődés, nemzeti piacon saját uralma megteremtése másként nem valószínűsíthető meg.

A szlovák burzsoázia politikájában az 1890-es évek végén figyelhető meg mélyrehatóbb változás, követve a szlovák tőke viszonylagos erősödését. A falusi burzsoáziára támaszkodó, a „száraz ágat” élesztgető ruszofil Szlovák Nemzeti Párt, a turócszentmártoni konzervatívok egyeduralkodó megerősödése, a passzi-

vitás politikája csődöt mondott, 1861-es programja — amelynek fő követelése az „Okolie”, a területi autonómia, ahol a szlovák nyelvet kívánták kizárólagosan hivatalos nyelvvé tenni és ahol külön nyelvi, iskolai, közigazgatási jogokkal rendelkeznének — idejét múlta, nem volt alkalmas a tömegek mozgósítására, de a tömegekre sem volt szükségük a program megvalósításához. A kapitalizmus fejlődése új politikai csoport kialakulását hozta magával. Előbb a klerikálisok (Hlinka, Juriga, Skyčák, Jehlička) váltak ki, a Zichy-féle Néppártban működtek, majd ezt otthagya és visszatérve, a Szlovák Nemzeti Párt klerikális szárnyát alkották, szembe fordulva a szlovák munkásmozgalommal és minden haladó törekvessel. Befolyásuk, a kléruscn keresztül, a parasztság körében nem lebecsülendő. Egy időben a cseh klérussal is szoros kapcsolatot teremtettek, amikor azonban észrevették, hogy a cseh orientációval, a cseh—szlovák „kölcsonösseggel” antiklerikális hatások is érvényesülnek, a századforduló második évtizedében szakítottak a kapcsolatokkal. „... a marxistákkal, a tolsztojánusokkal, a Masaryk-hívőkkel, a hlaszistákkal semmi közösséget nem akarunk ... ezek ássák alá a szlovák nemzet sírját” — írja Hlinka. [6]

Elsősorban azonban a fejlődő szlovák városi burzsoázia, főleg az őket képviselő Prágában nevelkedett fiatal értelmiségi csoportja lépett fel erőiesen mind a turócszentmártoniak passzivitása és cárofilizmusa ellen, mind a magyar burzsoázia ellen, mint a szlovák nemzeti érdekek „igazi” képviselője. Prágában és más cseh- és morvaországi egyetemeken megismerkedtek Masaryk szociálreformer nézeteivel, szoros kapcsolatok szövődtek az ifjú-csehek és szlovák követők között, örömmel üdvözölték az ifjú-csehek szlovák orientációját. Masaryk és csoportja az osztrák-német tőkével harcban álló cseh burzsoáziát képviselte. A konkurenciával folytatott harcához szlovák területekben vélte látni kiépíthető gazdasági bázisát, nemzeti küzdelméhez pedig ethnográfiai bázist a szlovák népben. A fiatal, csehekre támaszkodó szlovák politikusok az 1898-ban megjelent „Hlas” című lapjuk körül csoportosultak, vezéregyéniségei Šrobár, Štefánek, Votruba, Hálek és mások. Természetes, hogy a „hlaszisták” a szlovák burzsoázia számára legelőnyösebb fejlődési lehetőségekért küzdöttek. Onálló pártot nem alapítottak, a Szlovák Nemzeti Párt kebelében fejtették ki politikai tevékenységüket. Azonban ez a csoport sem volt egységes. A fent említett fő csoport mellett Hodža nem a cseh ipari, hanem a mezőgazdasági burzsoázia felé orientálódott, cseh minta alapján szállt síkra a szlovák agrártőke koncentrációjáért. Blahó is a többitől függetlenül propagálta a cseh és szlovák burzsoázia kapcsolatainak kiépítését. A fiatal és háttérbe szorított szlovák burzsoázia a cseh tőkében keresett támaszt a magyar-német nagytőkével szemben.

A hlaszisták figyelme a kialakuló és erősödő szlovák munkásmozgalomra is kiterjedt, elejét akarták venni a szlovák munkásosztály „saját” burzsoázia elleni osztályharca megerősödésének. ŠROBÁR már 1897. szeptember 6-án írta egyik Blahóhoz intézett levelében: „Törődnünk kell a szociális kérdésekkel, mert a szociáldemokrácia szervezi a népet hátunk mögött és csatasorba állíthatja őket nemzeti jogaink és ideáljaink ellen.” [7] A burzsoá nacionalizmus befolyása alá akarták vonni a munkásmozgalmat az osztályharc lefegyverzése érdekében. Nem volt sikertelen kísérlet. Houdek, Votruba és mások cikkei gyakran jelentek meg a szlovák szociáldemokrata sajtóban és viszont. A szlovák szociáldemokraták „pártatlan” nemzetiségi lap kiadására is kísérletet tettek, amelyhez a fiatal szlovák burzsoá értelmiség közreműködését kérték. EDMUND BOREK „Slovenský máj” címen 1909-ben indította meg a lapot, amelynek első számában a következőket írta: „Nem fogunk foglalkozni sem politikai, sem

vallási ügyekkel, de azért teljes erőnkől dolgozni fogunk népünk kulturális felemelkedéséért, tekintet nélkül a felekezeti és politikai meggyőződésre”. [8] A Szlovák Nemzeti Pártban külön munkásügyekkel foglalkozó bizottság is létesült éppen Šrobár vezetésével a szlovák munkástömegek befolyásolása érdekében. [9]

Ugyanilyen figyelemmel fordultak a falusi burzsoázia és a parasztság felé, a gazdasági okokon kívül a politikai tömegbázis megszervezése céljából. A munkásosztály befolyásolásának szüksége, a kispolgári tömegek részéről megnyilvánuló támogatás, saját objektív érdekeik által megfogalmazásra készített demokratikus és szociális követelések láthatók az 1901. évi szlovák nemzetiségi programban. Ez az év tekinthető a teljes politikai aktivitás kibontakozása kezdetének, a „kis forradalom” kezdetének. E program a magyar burzsoáziával való megbékülni akarás jegyeit is magán viseli — bár nyilvánvaló, az adott viszonyok között nem hozhattak nyilvánosságra a legsúlyosabb megtorlás veszélye nélkül olyan követeléseket, amelyek a legcsekélyebb mértékben is elszakadási törekvés vádjával lettek volna illethetők — mindenesetre a burzsoáziának az uralkodó nemzet vezető osztályaival való megalkuvásának jegyeit hordozza. A programban már nincs szó a területi autonómiáról, az „Okolie”-ről, sőt ki nyilváníja „magyar hazánk egységét, oszthatatlanságát és függetlenségét”. Újak és lényegesek gazdasági és szociális követeléseik: a kisipar és a kereskedelem fellendítése; a paraszti birtokok védelme — feloszthatóságának korlátozása; új és megfelelő cselédtörvény; állami védelem az iparosoknak és munkásoknak „nagytóke elleni küzdelemben”; a munkások és munkáscsaládok „érdekeinek gyámolítását célzó törvények” megalkotása; általános, egyenlő és titkos szavazati jog stb. [10] Nem változott a később kiadott programok jellege sem.

*

A társadalom legszélesebb rétegeit a parasztság alkotta. A századforduló idejére vonatkozó megbízható adatok nincsenek a birtokviszonyokra, biztonsággal csak azt tudjuk megállapítani, hogy az őstermeléssel foglalkozók az ország északi részén a lakosság háromnegyed részét alkották. A paraszti kisbirtokok száma a nemzetiségi vidékeken magasabb, mint a magyarlakta területeken. Az 1910-es népszámlálás szerint közel 25%-kal volt több a nemzetiségi parasztbirtokok száma a magyarokénál. Az egész tárgyalt időszakba valószínűsíthető ez az arány.

A múlt század kilencvenes éveinek közepén a lakosság foglalkozásának megoszlására vonatkoznak az alábbi adatok: [11]

Megye	Őstermelő (összlakosság %-a)	Egy birtokra eső átlag (hold)	Erdő (a megye ter. %-ban)
Árva	87,3	9,5	32,67
Trencsén	81,13	8,1	33,83
Liptó	77,42	6,4	50,26
Sáros	76,87	15,4	34,82
Bars	76,00	13,11	35,46
Nyitra	74,66	14,5	22,82
Pozsony	73,91	18,3	20,28
Turóc	68,24	11,8	48,11
Szepes	66,58	14,3	40,54
Zólyom	62,62	8,3	56,15

Zemplén	79,07	15,1	28,76
Abaúj-Torna	77,63	21,2	34,79
Komárom	74,89	20,9	12,27
Nógrád	73,25	15,3	28,12
Hont	70,26	14,5	31,33

Az egy birtokra eső holdak átlagszáma szép képet mutat, azonban a hitbizományi és egyházi, a kincstári birtokok terjedelme az északi megyékben megközelítette az egymillió holdat, az átlag pedig ezeket is magába foglalja.

Jászi Oszkár 1909. évi adatai szerint [12] a földbirtokkal rendelkező szlovák parasztok száma az alábbiak szerint alakult:

1—2 holdas	12,400	6,6% összes magyarországi birtokok	11,1%-a
2—5 „	54,417	28,9% „ „	14,3%-a
5—10 „	56,334	30,0% „ „	15,2%-a
10—20 „	48,790	25,9% „ „	14,4%-a
20—50 „	14,682	7,8% „ „	10,2%-a
50— „	1,493	0,8% „ „	4,6%-a
összesen:	188,116 birtokos		

Az északi megyék köves talaja, mostoha éghajlati viszonyai között a 20—30 holdas birtokok is — legjobb esetben, jövedelmezőség szempontjából — kisparaszti birtoknak számítanak az Alföldhöz viszonyítva. De e területek szinte minden egyes vidéke különbözött a föld hozama, megművelési technikája alapján. A szlovák parasztok viszonylag nagyobb száma rendelkezett tehát kisbirtokkal, mint az uralkodó nemzet parasztsága, ami a tőkés fejlődés jelentős viszsamaradottságát mutatja. A mostohán termő föld ritkán osztódott a gyermekek között, évről évre kirajzott a „fölösleg” a hegyek közül: vándoriparosok, idénymunkások ezrei áradtak az ország, a Monarchia minden területe felé s tízezrek vándoroltak ki idegenbe, főleg az Egyesült Államokba. E „fölös” rétegek egy részéből toborzódott a budapesti téglagyárak és építkezések, az északon létesülő gyárak napszámos serege, az alföldi nagybirtokok aratómunkásai, közülük toborozták (a ruszinok és románok mellett) a sztrájktróók bárhol bevethető mobil-gárdáját.

A kisbirtokos parasztság a szlovák burzsoázia nemzeti küzdelmének tömegbázisát alkotta és a szlovák pénzüzetek, hitelszövetkezetek „ügyfeleit”. Csak igen kis részük emelkedett a gazdag parasztok közé, elsősorban a „szerencsés amerikások”. A szlovák burzsoázia olcsó kölcsönein, nemzeti jelszavain, „birtokvédő” követelésein keresztül láncolta magához őket. Ilyen irányba hajtotta a parasztságot a magyar nemzetiségi politika is, e politika közvetlen megyei, járási, községi szerveinek durván sovíniszta bánásmódja, alapfokú anyanyelvi művelődési igényeinek kielégítése ellen irányuló hajsza; a szlovák lutheránus és katolikus elemi iskolák maradtak csupán számukra, ezekben viszont a szlovák burzsoá-nacionalista ideológia érvényesült.

*

A század végére a munkásosztály létszáma is jelentősen megszaporodott a vizsgált területeken. A munkások számát a vállalatok nagysága szerinti megosztásban az alábbi táblázat mutatja. [13]

1	segéddel dolgozó vállalatnál	13,500
2—5	" " "	27,654
6—10	" " "	12,084
11—20	" " "	5,151
összesen		58,389
20—50	" " "	7,738
50—100	" " "	9,100
100—200	" " "	7,931
200—500	" " "	13,201
500—1000	" " "	11,001
1000 felül	" " "	8,749
összesen		57,720
Együtt		116,109

A magyarországi húsz munkásnál többet foglalkoztató vállalatoknál 268 506 munkás dolgozott, közülük 57 720, vagyis 21,4 százaléka Magyarország északi részén, a mai Szlovákia területén. Érdekes és tanulságos képet mutat a munkásság megoszlása a megyék között. [14]

Megye (város)	1—20 munkást foglalkoztató vállalatnál	20-nál többet foglalkoztató vállalatnál	Összesen
Pozsony	10,554	8,872	19,426
Szepes	4,770	9,150	13,920
Nyitra	9,733	2,174	11,907
Zólyom	2,987	7,773	10,760
Trencsén	5,267	3,611	8,887
Gömör	2,127	6,091	8,218
Abaúj, Kassa	4,046	4,134	8,180
Hont, S.bánya	1,943	4,301	6,244
Bars	3,093	2,605	5,698
Liptó	1,978	2,643	4,621
Nógrád	985	2,564	3,594
Zemplén	3,022	490	3,512
Turóc	1,481	1,655	3,136
Sáros	3,156	688	3,844

(A kimutatásban nem szereplő megyék munkásainak összes létszáma alatta van a háromezernek: Árva, Komárom, Esztergom.) Nyugat és Közép-Szlovákiában találjuk a legmagasabb munkáslétszámot, valamint Kelet-Szlovákia egyes részein. Azonban éppen a nyugati részekben, amelyek a szlovák munkásmozgalom, a szociáldemokrata szervezetek bázisait képezték, a munkásoknak csupán 32,1 százaléka dolgozott 20 munkásnál többet foglalkoztató vállalatoknál, 67,9 százaléka a kisiparban. Ha Pozsony városát — ahol magasabb volt az arány a 20 munkásnál többet foglalkoztató vállalatok javára (59,5—40,5 százalékos arányban) — kivesszük, a legnagyobb munkáslétszámmal rendelkező két nyugati megyében a munkások 75 százaléka található a kisiparban. A középső területek (Zólyom, Bars, Gömör, Hont, Nógrád) adatainál már sokkal kedvezőbb a helyzet, a 20 munkásnál többet foglalkoztató vállalatoknál a munkásság 67,6 százaléka dolgozott, a kisiparban mindössze 32,4%. A keleti megyékben Szepes

tűnik ki mind nagy munkáslétszámaival, mind összetételével, 65,7—34,3 százaléka a megoszlás aránya a 20 munkásnál nagyobb vállalatok javára. Továbbá Kassa városát, ahol a munkásság 53,6—46,4 százalékos arányban oszlott meg. 500-nál több munkást foglalkoztató vállalatok száma 21. Ebből a középső részen 8, keleten 6 (Szepesben 5), a nyugati részekben 4, északon pedig 3 található. Az 5 vállalat, amely ezer munkásnál többet foglalkoztatott: Lopér és Korompa Szepes megye déli részén, Kassa, Selmezbánya és Rózsahegy.

A munkásság összlétszámaához hozzá kell még számítanunk a közlekedés területén dolgozókat, számuk megközelítő pontossággal húszezerre tehető.

Azonban a vezető szakmunkások rétege nem szlovák nemzetiségű volt, hanem magyar, német, cseh és morva. Szepes, Abaúj, Pozsony megyékben, valamint Pozsony, Besztercebánya, Selmezbánya, Körmöcbánya, Kassa városokban főként német nemzetiségű szakmunkásokat találunk, akik kisebb részen Ausztriából, nagyobb részben a hazai németek közül kerültek ki, e hazai németek jelentős számban éltek Szepes megyében, Abaúj megye nyugati részén, Kassán, a bányavárosokban és Pozsonyban. Hasonlóan nagy volt a magyar szakmunkások aránya, különösen Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Abaúj megyékben, Kassa és Pozsony városokban. [15] Csehek és morvák elszórtan találhatók mindenütt, elsősorban a cseh tőkeérdekeltségű vállalatoknál, valamint a szlovák burzsoázia századforduló után alapított vállalataiban. A szlovák nemzetiségű szakmunkások, viszonylag nagyon kevés, elsősorban a kisiparban találhatók. A szlovák proletariátus túlnyomó többsége megrekedt segédmunkás-napszámosi szinten, a munkásosztály legkitaszítottabb, leginkább kizsákmányolt, nemzetiségi mivoltánál fogva a kulturálódás lehetőségeiből, állampolgári jogokból majd teljességgel kizárt részét alkották.

A proletariátus e helyzete és összetétele meghatározta a szlovák munkásmozgalom fejlődését. Az ország északi részein a szociáldemokrácia a magyar és német szakmunkásokra támaszkodott, közülük kerültek ki a pozsonyi és kassai vezetőik. A pozsonyi és a kassai szervezetnek lett volna feladata a szlovák munkásság szervezése. Bázisuk azonban eleve lehetetlenné tette a munkásnyomor szélén sodródó szlovák proletariátus többszörösen súlyosbított problémáinak felkarolását. A „nemzetietlenséggel” vádolt szociáldemokrácia vezetői irtóztak a nemzetiségi kérdés felvetésétől, tagadták létezését, létezésének tagadásával lemondtak a nemzetiségi proletariátus szervezéséről, tömegerejéről. A nemzetiségi elnyomás elleni küzdelem elvetése a nacionalizmus befolyásának erősödését eredményezte, a nemzetiségi kérdés „megoldását” az uralkodó osztályoknak engedte át. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak ez az álláspontja talaja lett a munkásmozgalmon belül a nemzetiségi autonómiára törekvésnek. A magyar szociáldemokrácia elvetette a nemzetiségi politikát, a kialakuló és erősödő szlovák munkásmozgalmat irányítani akaró szlovák szociáldemokrata vezetők viszont egyre inkább ezt a kérdést tolták előtérbe a munkásmozgalmon belül is. De a szlovák szociáldemokrácia nem rendelkezett „saját” szakmunkásbázissal. A vezetésben e hiányt elsősorban a pesti és pozsonyi cseh munkások pótolták. A szlovák szociáldemokrata szervezkedés alapját is a pesti, pozsonyi és bécsi cseh szervezetek kebelében kialakult és iskolázott, majd részben önállósult — de teljesen soha el nem szakadt — szlovák munkásszervezetek képezték, ideológiai és anyagi forrásaikat pedig az ausztromarxizmust, a nemzetiségi autonómián alapuló szervezkedést valló csehszláv szociáldemokrácia prágai, brünni és bécsi központjai. A vezető csoport és a szlovák proletártömegek között nem volt érdemleges kapcsolat. A keleti megyék egésze, a déli és középső

megyék nagyrésze kiesett szervezeti keretükből, a nyugati rész legfejlettebb városa, Pozsony nemzetiségi szervezetekre szakadt szét: magyar, német, szlovák csoportokra. Vagyis éppen azok a területek estek ki hatókörükből, ahol a nagyipari munkásság aránya volt magas s a kisipari munkás többségű részekben találjuk szervezeteiket. Kétségtelen tény, a hatóságok egyes területeket rezervátumként őriztek a „felforgató” eszmékkel szemben (pl. Korompa, Szomolnok, Lópér), hosszú ideig sikerrel akadályozva meg minden szervezkedési kísérletet. A szlovák szociáldemokraták tömegbázisának hiányára mutat, hogy az 1905. évi önállósodást kimondó kongresszuson Budapest, Bécs és Pozsony küldöttei mellett 3 Pozsony, 5 Nyitra és 1–1 Trencsén és Turóc megyei helység képviseltette magát, s ez utóbbiak közül egyedül Zsolna tekinthető jelentősebb iparral rendelkező városnak. A következő évi rendkívüli — egyesítő — kongresszuson is csupán 5 új helység képviseltette magát, közöttük jelentősebb Besztercebánya. Egy 1908. évi kimutatás szerint a szlovák szervezett munkások száma — az egész országra kiterjedően — 6346 volt. [16] A kimutatás számos jellemző érdekességet mutat. A szervezett munkások számából 2446 volt a mezőgazdasági munkás és 1409 az építőmunkás, vagyis a többnyire vándorló csoportok. A másik feltűnő jelenség a szervezett munkások területi hovatartozása. Budapesten volt a legnagyobb a szlovák szervezett munkások száma — 1142. A 34 felsorolt helység közül 18-ban volt száznál több a szervezett munkások száma; a nagyobb ipari központok, a nagyvállalatok székhelyei közül igen kevés helyen volt szervezetük, ill. szervezett munkás. Csak Zsolnát, Ruttkát és Rózsáhegyet lehet megemlíteni. (Magában Pozsonyban is mindössze 135 tagja volt a szlovák szervezetnek.) Olyan többzetes munkáslétszámmal rendelkező ipari centrumokba, mint Lópér, Selmecbánya, Korompa, Szomolnok és Szomolnokhuta, a gömöri vasgyárak, nem tudott behatolni a szlovák szociáldemokrácia. Továbbá a 34 helység közül nyolc Magyarország déli részén — Bács-Bodrog és Torontál megyékben található s e nyolc helységben kizárólag mezőgazdasági munkások tartoztak a szervezethez, számuk 2038. Vagyis, ha ehhez hozzászámítjuk a Budapesten dolgozó 1142 szlovák munkást, kiderül, hogy a mai Szlovákia területén élő és dolgozó, többségben szlovák nemzetiségű, százezret meghaladó létszámú munkásság közül mindössze 3166-ot tudtak a szlovák titkárság szervezeteibe bevonni (de még ebből is 354 itt élő földmunkás), vagyis az összmunkásság 2,4 százalékát. Kétségtelen, ideológiai-politikai propagandájuk nagyobb tömegekre volt hatással, a nagytömegű szlovák segédmunkás-napszámos réteg érdekeinek felkarolása azonban elsősorban a nemzetiségi kérdés általános oldaláról nyert kifejezést a szlovák szociáldemokrácia részéről.

*

A munkásság viszonyai az ország északi részén kedvezőtlenebbek, rosszabbak voltak az országos átlagnál. [17] A nemzetiségi elnyomás lehetővé tette a nemzetiségi munkásság fokozottabb kizsákmányolását. Az északi hegyvidéki mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas földje kevesebb népességnek biztosít megélhetést, mint másutt. A „fölösleg” az iparvidékek felé húzódik, így az északi részekben jelentős munkaerőkínálat található. Számtalan adat bizonyítja a szlovák munkásoknak fizetett bérek országos átlagnál alacsonyabb szintjét, a hosszabb napi munkaidőt. A munkásvédelmi és egészségvédelmi intézkedéseket, törvényeket kevésbé tartották be az északi részekben, mint az ország más területein, Erdélyt is beleszámítva. Az iparfelügyelők által foganatosított egész-

ségügyi intézkedések adatai azt mutatják, hogy a tőkések a nemzetiségi területeken tartották be legkevésbé az ipartörvények egészségvédelemre vonatkozó paragrafusait. Az iparfelügyelők felülvizsgálati jelentéseiben különösen szembevetendő a balesetvédelmi berendezések hiányának aránytalansága. A századforduló második évtizedének adatai szerint Budapesten és vidékén 0,4 volt az egy megvizsgált üzemre eső balesetvédelmi szabálytalanságok átlaga, az erdélyi iparfelügyeleti kerületekben 0,56, az ország belső kerületeiben 0,6, az északi kerületekben viszont 1,23%. [18] Az adatok a gyermekmunka viszonylag nagyobb arányú alkalmazására utalnak e területen. A konkrét adatokon kívül erre mutatnak a következők: országos méretekben a vasiparban, a fa-, textil- és papíriparban, réglagyárakban, és az élelmiszeriparban alkalmazták a legtöbb gyermekmunkaerőt. A papír-, a vas- és faipar nagyrésze, a textilipar számottevő része található az északi megyékben; továbbá, a mai Szlovákia területén az iskolaköteles gyermekeknek az országos átlagnál jelentősen nagyobb része nem járt iskolába.

Fokozta a munkások kiszolgáltatottságát a munkásszervezetek hálózatának hiánya. A munkáltatók minden segítséget megkaptak a szervezkedés, a szociáldemokrata propaganda távoltartására. Erre legkedveltebb és leghatásosabb módszerük a szlovák munkások gyűléseinek, szervezkedési kísérleteinek nemzetiségi izgatásként és szervezkedésként való kezelése. Mint ilyet, a legszigorúbban büntették, a bírósági ítélettől a kitoloncolásig minden megtorlást alkalmaztak. Sőt „prevencióként”, különösen az északkeleti megyékben a levelezések rendszeres cenzuráját is alkalmazták, illetve hallgatólagosan engedélyezték a gyártulajdonos számára a cenzúra jogát.

Tehát a nemzetiségi elnyomás kétségtelenül hatással volt a szlovák munkásság helyzetére. Súlyosbította anyag helyzetét, gátolta kulturálódási és szervezkedési lehetőségeit. E súlyosbított helyzete egyrészt gátolta internacionalista szemléletének kialakulását, másrészt — ebből eredően — megkönnyítette a burzsoá-nacionalizmus behatolását soraiba.

A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

A Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak világosan, egyértelműen meghatározott és nyilvánosságra hozott programja a nemzetiségi kérdés megoldására nem volt. Az 1890. évi *Elvi Nyilatkozat* közvetve szögezi le álláspontját anélkül, hogy a magyarországi viszonyokat elemezné. A bevezető részben olvasható: „...arra törekszik, hogy az összes népet nemzetiségi, faji, és nemi különbség nélkül a gazdasági függés bilincseiből kiszabadítsa, annak politikai jognélküliségét megszüntesse...”, első pontja pedig kimondja: „Magyarország szociáldemokrata munkáspártja nemzetközi párt, amely nem ismeri el a nemzetek, a születés és a birtok előjogait s kinyilatkoztatja, hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lennie, mint amilyen maga a kizsákmányolás”. [19] A II. Internacionálé 1896. évi kongresszusa határozatának hatása alatt — a kongresszus állást foglalt e nemzetek önrendelkezési joga mellett —, továbbá miután a nemzetiségi munkásság egyre nagyobb számban kapcsolódott be a munkásmozgalomba, a Szociáldemokrata Párt is fellépett a nemzeti elnyomás ellen, hozzáfogott a nemzetiségi proletariátus szervezéséhez, de az önrendelkezési jogról hallgatott. A 90-es évek közepén eluralkodó opportunistavezetés tagadta a nemzetiségi kérdés megoldásának fontosságát, a végcél meg-

valóságával automatikusan megszűnő problémának tekintette. A századfordulótól kezdődően a nemzetiségi kérdés a magyar szociáldemokrácia programjában és megnyilatkozásaiban az általános választójogért folyó küzdelem propagandafüggvényeként jelentkezett. Az MSZDP VII. kongresszusán Bokányi Dezső az általános választójoggal kapcsolatos beszédében hangsúlyozta: a kormány a „nemzetiségi veszélyt” hozza fel az általános választójog bevezetésének ellenérvéként, a parlamenti nemzetiségi túlsúly veszélyét. „... a pártvezetőség feladata: kicsavarni a kormány kezéből a fegyvert, a nemzetiségi kérdést. Fel fogják szólítani a különböző nemzetiségű proletárokat, nyilatkoztassák ki gyűléseiken, hogy nem a nemzetiségi cafrangokhoz ragaszkodnak, hanem az általános választási jogot követelik.” A benyújtott határozati javaslat pedig ki mondja: „A kongresszus... utasítja a pártvezetőséget, hogy haladéktalanul lépjen érintkezésbe a magyar korona országaiban lakó más nemzetiségű proletárokkal, kik a magyar honosságú köznéppel együtt ki vannak zárva a választói jog gyakorlásából, hogy a szociáldemokratákhoz csatlakozzanak és velük együtt küzdjenek az általános, titkos választói jogért.” [20] A VIII. és IX. kongresszuson is hasonló értelmű kinyilatkoztatások hangzottak el. A VIII. kongresszuson a 3. napirendi ponttal kapcsolatban a pártvezetőség szükségesnek ismerte el a nemzetiségi proletariátus szervezését, hogy a magyar „köznéppel” együtt küzdjenek a választójogért [21]. Az augusztusi választási felhívás a követelések 9. pontjaként „a nemzetiségek autonómiájának elismerését „tartalmazza [22]. A XI. kongresszuson külön napirendi pontként foglalkoztak a nemzetiségi kérdéssel. Az Izrael Jakab által beterjesztett határozati javaslat fenntartja a program negyedik pontját, amely „az országban élő minden nemzet teljes egyen jogú sítását” követeli, a szociáldemokraták nem ismernek el megkülönböztetéseket ember és ember között, „bármilyen nemzethez tartozzék, bármely nyelven beszéljen is”. A nemzetiségek, mondja a továbbiakban a javaslat, nemcsak mint nemzetiségek vannak elnyomva, hanem elsősorban mint proletárok. Majd el ítéli mind a magyar polgári pártok „kulturelles sovinizmusát” mind a nemzetiségi polgári pártokét. Rámutat, hogy a magyar és nemzetiségi burzsoázia pártja bármikor készek a megegyezésre, ha osztályérdekeik védelme ezt meg követeli, ebben nem ismernek nemzetiségi különbségeket s felhívja a munkás ságot, éppen ezért nemzetiségi különbség nélkül egyesüljenek politikai és gazdasági érdekeik védelmére [23].

Az orosz forradalom hatására fellendülő munkásmozgalom idején élesen vetődött fel a nemzetiségek problémája. A baloldali ellenzék nemzetiségi politikája miatt is élesen bírálta a vezetőséget. Dániel Arnold felszólalásában felrója, hogy a hatóságok terrorjával szemben, amellyel a nemzetiségek közötti szervezőmunkát akadályozták, a vezetőség nem tett semmit. „Ha Magyarországon a mi kezünkben lenne a nemzetiségi mozgalom, micsoda rémületes hatalmat képviselnénk a magyar uralkodó osztály, a magyar dzsenti ellen”, mondotta. Helyesen látták meg, hogy Magyarországon nem lehetséges a munkásosztály politikai hatalmának megteremtése a parasztság és a nemzetiségek elhanyagolásával [24]. A vezetőség elutasító álláspontját tükrözték a pártlapok nyilatkozatai is, a legjellemzőbben a Volksstimme megnyilatkozása: „A mai társadalom keretében nem lehet megoldani a nemzetiségi kérdést.” [25] Ebben az időszakban különösen a szlovák szociáldemokraták részéről hangzott el sok panasz és bírálat.

A baloldali ellenzék újabb éles bírálatával a XIV. kongresszuson találkozunk. Részben azért támadták a vezetőséget mert nem támogatták a nemzetiségi polgári pártok parlamenti akcióit, holott — bár érdekeik nem azonosak —

a demokratikusabb politikai viszonyok megteremtése érdekében helyes lett volna támogatásuk [26]. Ugyanebben az évben — 1907 — Bokányi a nyugat-magyarországi kerületi értekezleten nyíltan kijelentette, hogy az értekezleten nincs helye a nemzetiségi kérdéssel való foglalkozásnak. A későbbi évek sem hoztak változást.

A MSZDP hibás nemzetiségi politikája abból a felfogásból ered, hogy a kapitalizmus viszonyai, az osztályelnyomás viszonyai között a nemzetiségek egyenjogúsága nem oldható meg. A kizsákmányolás megszűnése automatikusan szünteti meg a nemzetiségi elnyomást. Valóban, az imperializmus korában a politikai demokrácia követelése csak kivételképpen valósíthatók meg. „A finánc-tőke uralmát... nem lehet megszüntetni a politikai demokrácia területén végrehajtott semmiféle reformmal sem; márpedig az önrendelkezés teljesen és kizárólag erre a területre tartozik. De a finánc-tőke uralma a legkevésbé sem szünteti meg a politikai demokráciának, mint az osztályelnyomás és az osztályharc szabadabb, átfogóbb és világosabb formájának jelentőségét.” [27] Ez nem a követelésekről való lemondást kell jelentse, hanem forradalmi módon megfogalmazni és keresztülvinni, „... az ezen a talajon is felmerülő konfliktusokat fokozottan ki kell használnia mint alkalmat a tömegcselekvésre és a burzsoázia elleni forradalmi fellépésekre”, [28] — írta LENIN. De nem csak az imperializmus elleni harcot nehezítette meg az MSZDP álláspontja, hanem szinte lehetetlenné tette a magyarországi proletariátus egységes megszervezését, a nemzetiségileg vegyes összetételű proletariátus harcának összefogását. A saját nemzete által elnyomott nemzetiségek felszabadításáért és különválási jogáért folytatott harc nélkül „lehetetlenné válik az elnyomott és az elnyomó nemzet munkásai között minden bizalom, minden osztályszolidaritás.” [29] Helyesen leplezte le az MSZDP a nemzetiségi polgári nacionalista pártok mozgalmait, de egy kalap alá vonva az elnyomó és elnyomott nemzetek törekvéseit, lehetetlenné tette egyes kérdésekben az összefogást a polgári demokratikus átalakulást akaró nemzetiségi pártokkal, ugyanakkor a nem magyar dolgozó tömegek jogos nemzetiségi jellegű követeléseit is polgári nacionalizmusként vetette el.

*

A múlt század kilencvenes éveinek közepén jelentek meg a szlovák munkásság első sajtóorgánjai, ezt az időpontot tekinthetjük a szlovák munkásmozgalom nyilvánosság elé lépésének, s ettől kezdve a szlovák mozgalmat mint számottevő erőt figyelembe kellett volna vennie a magyar szociáldemokráciának. A Zora című lap első számában (1897. V. 15.) már összefoglalja a szlovák munkásság követeléseit, amelyben a nemzetiségi kérdés problémájára két pont utal: részben egyenlő jogokat követel nemre és nemzetiségre való tekintet nélkül, részben minden iskolában ingyenes, anyanyelven való oktatást, majd ki nyilváníttja elhatározását, hogy felveszi a küzdelmet minden erőszak és kizsákmányolás ellen, akár „faj”, akár „nem” ellen irányul [30]. Testvérlapja, a Nova doba már konkrétan fogalmaz: „Mi szlovákok vagyunk, szlovákuul beszélünk, egyenlőek vagyunk a csehekkel, magyarokkal, lengyelekkel és németekkel, és azt akarjuk, hogy magyar nyelvtudás nélkül is legyen választójogunk; azért kívánjuk ezt, mert ez emberi és nem magyar jog... ahhoz, hogy emberszámba vegyék és emberi jogai legyenek valakinek, nem kell magyarrá válnia”, majd megállapítja hogy az anyanyelvtől való megfosztásnak célja a tömegek tudatlanságban tartásán keresztül a nép könnyebb kizsákmányolása [31]. A két lap

szerkesztője, FRANTIŠEK TUPY egyik Fedor Houdek-höz, a szlovák hlaszisták egyik vezetőjéhez írt levelében ugyancsak a nemzetiségi kérdésben vallott elveit fejt ki: „Ami a nemzetiségi kérdést illeti, nagyon világos a programunk, nem ismerünk el és nem teszünk semilyen különbséget nemzetek között, azaz nem tűrjük, hogy egyik nemzet elnyomja a másikat és e tekintetben százszor inkább hazafiak vagyunk mint azok, akik nemzetietlenséggel vádolnak bennünket... Ismétlem, a szlovák nemzetnek és nyelvnek nincs és nem volt olyan elszánt védelmezője, mint amilyenek a nemzetközi szociáldemokraták, akik azonban sohasem nemzetietlenek... Mi szocialisták vagyunk azok, akik a szlovák és a cseh nyelvnek kivívjuk a nyilvánosság jogát...” [32] Hasonló szellemben nyilatkozott néhány évvel később a budapesti szlovák munkások gyűlésén ŠTEFÁN MARTINČEK, az akkori szlovák munkásmozgalom egyik legtevékenyebb szervezője. Beszédében a szlovákok kettős elnyomásáról szolt: mint nemzetiségiek és mint proletárok elnyomásáról, „szabadságot” és szlovák nyelvű iskolákat követelt. Szemére veti a magyar pártvezetésnek, hogy nem segítik a szlovák munkások szervezését, ha pedig ők maguk szervezkednek, az országtól való elszakadás vádjával illetik őket [33].

Első kísérlet a szlovák szociáldemokraták részéről a nemzet fogalmának meghatározására 1905-ben történt, abban az időszakban, amikor a szociáldemokrácián belül kiéleződött a nemzetiségi harc, amely a szlovák szociáldemokraták szeparatizmusához vezetett. A definíció szerint a nemzet összessége az egy „törzshöz” tartozóknak, akik egy nyelvet beszélnek, más népektől azonban nem csak a nyelv választja el őket, hanem saját „különleges tulajdonságaik”, jellemük, szokásaik, gyakran testük is. A nemzet élete pedig gazdasági és kulturális tevékenységből áll. Végül hozzáteszi: „... mi nem hangoztatjuk a magyarokkal szembeni függetlenséget, ugyanakkor azonban nem mondunk le 'természetes' jogaikról sem.” [34] 1910-ben a nemzetiségi kongresszussal kapcsolatban foglalják össze a szlovák szociáldemokraták nemzetiségi programját, amelynek lényege „... a nemzeti egyenjogúság és a szlovák munkásosztály egyenjogúsága”, megvalósítása érdekében szlovák nyelvű iskolákat követelnek és a nép által választott hivatalnokokat és bírakat. Itt már elhatárolják magukat a szlovák burzsoáziától, harcot hirdetnek a szlovák klerikálisok, a szlovák tőkésék, és azok ellen, akik a szlovák nép gazdasági, kulturális és politikai felemelkedésének útjában állanak [35].

A nemzetiségi kérdés, a nemzet meghatározása továbbra sem került le a szlovák munkássajtó napirendjéről. 1913-ban újabb meghatározás jelenik meg a nemzet fogalmáról, amely már realisabb ismérveket foglal magába. A nemzet a néptömeget jelenti, amely egy meghatározott helyen telepedett meg, egy nyelvet beszél, egy fajú és a közös történelmi múlt egyesíti őket. Végül a háború előtti időkben LEHOCZKY EMANUEL foglalkozott e kérdéssel. Bírálja az MSZDP programja 4. pontjának homályos megfogalmazását, és öt pontba foglalja a követeléseket: egyesülési és gyülekezési jog, általános, egyenlő és titkos választójog; az anyanyelv használatának joga a bíróság előtt; a közigazgatás tisztviselői a néppel annak anyanyelvén érintkezzenek; szlovák vidéken minden iskola-típusban szlovák nyelvű oktatást; végül, hogy ne kössék a jogok élvezetét a magyar nyelv tudásához [37].

A szlovák szociáldemokraták alapján véve helyesen közelítették meg a nemzetiségi kérdés problematikáját, népük érdekében léptek fel a szlovák munkásosztály nevében s megpróbálkoztak a szlovák társadalmi viszonyok elemzé-

sével politikájuk kialakítása érdekében (a koalíciós kormány idején), de a szegényparasztokat, kisiparosokat és kiskereskedőket a munkásokkal azonos helyzetű csoportnak tekintették; felkarolták a mindinkább „nyomórba” süllyedő és proletarizálódó középiparosságot. E rétegeken, mondták, „csak demokratikus, népi és szocialista politikával lehet segíteni”. A szlovák burzsoáziára vonatkozóan alapvetően tévesen ítélték meg a helyzetet. Kapitalistának csak egy szűk csoportot tekintettek, elsősorban a túrócszentmártoniakhoz kapcsolódó burzsoáziát, az ifjú szlovák liberális és kispolgári radikális csoportokat, a hlaszistákat, majd a Prudy c. lap körül csoportosulókat nem sorolták a burzsoázia közé, sőt vérmes reményeket tápláltak velük kapcsolatban. A Napred „Taktikánk” c. cikkében [38] kiemeli, hogy a „szlovák agitátorok” (a fiatal polgári értelmiség) új, haladó, demokratikus, sőt szocialista programja meglevenítette a szlovák nép életét, hatással volt minden pártra, a munkásosztályra is. Véleményük szerint ezek az „agitátorok” fogják „feltörni a kiszáradt földet”, azért, hogy a szociáldemokraták a szlovák nép érdekében learathassák munkájuk termését. A szlovák szociáldemokraták a „jogtalanok koalícióját” akarták létrehozni: a munkások, parasztok, kis- és középiparosok, a lényegében szlovák burzsoáziát képviselő liberális és kispolgári radikális csoport koalícióját. E koalíció legfőbb feladata a sajtószabadság megvédése, az egyesülési és gyülekezési szabadság kivívása lett volna. A kis- és középpolgársággal való taktikai összefogás polgári demokratikus követelések kiharcolásáért — elvi engedmények nélkül és a munkásosztály vezetésével — az adott viszonyok között helyes elképzelés lett volna. Azonban a szociáldemokraták nem vezetni akarták a koalíciót, ezt átengedték volna a polgárságnak, hanem a polgárság nyomdokaiban haladva — „aratni”. Még szervezeteiket is feljárnították a sikeres politika érdekében, mivel csak a szociáldemokraták rendelkeztek kiépített pártszervezettel. A munkásosztály feladatait, céljait rendelték volna alá a polgári demokratikus követeléseknek abban a hitben, hogy a szlovák polgári radikálisok a „nép javát” akarják, a munkásokét, parasztokét stb., nem láttak a burzsoá osztályérdekeket takaró radikális-szociális programponthoz, jelszavak függőnye mögé. A szlovák polgári nacionalizmus hatása alatt állottak.

*

Az MSZDP megalakulása után indult meg a szlovák proletariátus áramlása a párt felé. A szervezeti felfejlődés idején még nem mutatkoztak a magyar pártvezetés és a szlovák munkásmozgalom vezetői közötti nézeteltérések. Az első nyílt ellentéték az opportunizmus eluralkodása után a szlovák nyelven kiadandó újság és sajtóanyag körül robbantak ki s a századfordulótól kezdve évről évre élesebb formát öltöttek.

Az 1900 áprilisában tartott „mezei munkások és kisközségek” kongresszusán a nemzetiségek nyelvén kiadandó újság mellett foglaltak állást, „... mert a szociáldemokrata elvek nem fűződnek csak a magyarsághoz.” [39] A következő évi kongresszuson a szlovákok saját nyelvű pártlapon kívül az MSZDP-ban a nemzetiségek nyelvének meghonosítását is kéri. Betérjesztett javaslataikban követelik, hogy a mozgalmat három nyelven: magyar, német, szláv nyelven irányítsák, továbbá egy szláv (és német) „sajtó és agitációs bizottság” alakítását, anyagi segítséget a Nova doba c. lap fenntartásához, amelyik állandó anyagi válsággal küzd. A kongresszus a nyelvekre és a bizottságok alakítására vonatkozó javaslatot elfogadta, azonban a lap támogatására csak abban az esetben

hajlandó, ha a megalakuló szlovák agitációs bizottság megerősödik és eredményeket mutat fel. Kiemelendő mozzanata a szlovák szociáldemokraták vezetőjének, Lehoczký Emánuelnek az a javaslata, hogy a munkásságot „nyelvek szerint” kell szervezni [40]. A következő évi kongresszuson már élesebben léptek fel a pártvezetés nemzetiségi politikájával szemben. Štefán Martinček fogalmazta meg világosan és helyesen a probléma lényegét: „Mi szlovák munkások jól tudjuk és minden öntudatos munkásnak tudnia kell, hogy mindaddig, amíg a nemzetiségi munkásokat nem szervezzük Magyarországon, a szociáldemokrácia győzelméről szó sem lehet.” S most már a pártvezetésnek szlovák szociáldemokratákkal való kiegészítését is követelték, ebben látták a nemzetiségek elhanyagolásának alapvető okát. A pártvezetőség kereken elutasította e követeléseket [41]. Az MSZDP — elveinek is megfelelően, de a nemzetiségek nyomására is — az 1903. évi kongresszuson elfogadott új szervezeti szabályzatban kimondja a nemzetiségi alapon való szervezkedés lehetőségét [42]. Ezzel most már törvényesítette, elismerte a szeparatista tendenciák jogosultságát.

A XI. kongresszuson a szlovák küldöttek nem elégedtek meg a pártvezetőség előterjesztésével (lásd fentebb), hanem energikusabb intézkedéseket, tevékenységet követeltek. A szlovák küldöttek a kongresszus után külön értekezletet tartottak, ahol szlovák nyelvű lap kiadását határozták el a megszűnt Nova doba és Zora helyett. (Slovenské robotnícke noviny címmel 1904. október 1-én jelent meg.) Ugyanitt megalakították a szlovák munkások szervezetének központi bizottságát, majd az októberi pozsonyi értekezleten véglegesen elhatározták az elszakadást az MSZDP-től. Az 1905. évi kongresszus éles összeütközések színtere volt, a nemzetiségi munkásmozgalom problémái nagy vihart kavartak fel. Az Ácsok Szaklapja bírálta a vezetőség magatartását, kifogásolva, hogy a szervezeti szabályzat módosításáról indított vita csak magyar nyelven folyt, ugyanakkor a párt egységének megbontását javasolta: véleménye szerint a soknyelvűség akadályozza a kongresszusok munkáját, ezért a nemzetiségeket „szárnyukra kell bocsátani”, s legfeljebb föderatív úton kapcsolni őket a párthoz. A kongresszust megelőzően, és a kongresszuson a baloldal részéről elhangzott bírálatokra Weltner Jakab válaszolt a vezetőség nevében, a lehető legsértőbb lebecsülés hangján: „... azért, hogy látszólagos mozgalmat mutassunk fel, nem szabad kockára tenni a magyar lapot”, a nemzetiségi munkások nem értik meg a szociáldemokrácia lényegét, „... csak tetszetős jelszavak maradnak meg emlékezetükben, és ezért nem képesek kitartó, eredményes harcot folytatni a hatalom ellen”. Weltneren kívül más küldöttek is hasonló hangnemben nyilatkoztak, kétségbe vonva a nemzetiségi munkások meggyőződésének valóságát [43].

Ebben az évben érte el csúcspontját a szlovák és a magyar szociáldemokrata vezetők ellentéte. A Slovenské robotnícke noviny a föderatív szervezeti felépítés mellett foglalt állást az osztrák—cseh példára hivatkozva, szervezeti önkormányzatot követel, de kijelenti, bárhogyan lesz, a szlovákok folytatják az önálló munkát [44]. 1905 júniusában ült össze Pozsonyban a szlovák szociáldemokraták első kongresszusa, ahol a szlovák vezetők az önállósodás mellett foglaltak állást: „... a mi cseh elvtársaink élő tanúink arra, hogy csak ilyen módon lehet a szocializmus eszméit egy birodalom különböző nemzetiségei között terjeszteni és elmélyíteni... ne fecséreljünk el egy pillanatot sem”. Szinte minden egyes felszólaló elítélte a magyar pártvezetés nemzetiségi munkásság szervezését, hátráltató magatartását [45].

A teljes szervezeti függetlenség egy évig állott fenn, önerejükből nem tudták a kellő feltételeket megteremteni, az MSZDP viszont teljes egészében el-

zárkózott az önálló szlovák párt támogatása elől. Az eredménytelenség vezetett, nem pedig elvi meggyőződés, az önállóság feladására 1906-ban. „Nincsenek szervezeteink, nincsenek eszközeink s ezért kell, hogy a magyar elvtársakkal együtt küzdjünk” mondotta Lehoczky az egyesítő kongresszuson. A bécsi szlovák szociáldemokraták, az önállósodást magyarázva kifejtik, hogy „...erre a címre azért volt szükség és szükséges most is, hogy látható zászló legyen mindazok számára, akik képesek a munkára és önfeláldozásra a magyarországi szlovák nép jólétéért és szellemi felvilágosításáért”, s továbbra is állást foglalnak az osztrák mintájú föderatív szervezkedés mellett [46].

Az egyesítés a nyelvi autonómia alapján ment végbe. Országos szlovák végrehajtó bizottság alakult, amelyik a központ irányítása és anyagi támogatása mellett dolgozik, hatásköre az egész országra kiterjed. A szlovák egyesítő kongresszuson egyébként sok küldött továbbra is ragaszkodott az eredeti elnevezéshez és bizalmatlanságukat nyilvánították a magyar pártvezetés iránt. A szeparatizmusról tehát nem mondtak le továbbra sem, „egyesülünk, de nem végleg” jelszóval zárult a kongresszus [47]. Az MSZDP XIII. kongresszusa elfogadta a szervezeti szabályzatnak nemzetiségekre vonatkozó részét, országos hatáskörrel rendelkező nemzetiségi szervező bizottságok létesítését szervezési és agitációs feladatokkal. A bizottságok külön pártadót szedhetnek, évente országos értekezletet tartanak, a Központi Vezetőség ülésein előterjesztési, a kongresszuson szavazati joggal rendelkeznek.

A szlovák szociáldemokratáknak a magyar vezetőséghez hasonlóan mély opportunistaságról a legnyíltabban a Napred c. lapjuk tett tanúbizonyságot: „A szociáldemokrácia megvalósítani akarva forradalmi céljait, nem akar használni erőszakos eszközöket...” csakis törvényes úton óhajtott hozzájutni a hatalomhoz: a választójogon keresztül [48].

A későbbi években sem mondanak le a szlovákok az önállóság gondolatáról, a valóságban teljesen különválva dolgoztak, csupán erőtlenségük készítette őket a kapcsolatok fenntartására, azonban e kapcsolatok is csak anyagi kérdésekre korlátozódtak. „Hűséges tagjai vagyunk az Internacionálénak” nyilatkoztatják ki hónapról hónapra, „...de sohasem adhatjuk fel a jogot az önálló szlovák szociáldemokrata mozgalomra, amely egyedül szabadíthatja meg a szlovák proletariátust a gazdasági nyomorból, a nemzetiségi elnyomásból, a politikai jogtalanságból és a kulturális elmaradottságból” [49].

A szlovák szociáldemokraták tehát a hlaszisták, majd a hlaszisták ifjabb nemzedékének hatása alatt a nacionalizmus álláspontjára helyezkedtek, megbontva a munkásmozgalom egységét. A magyar szociáldemokrácia vezetői figyelmen kívül hagyták a nemzetiségek problémáját, ez lehetetlenné tette a bizalmat és osztályszolidaritást, azonban, ha mellékesen is és félmegoldás formájában is, de ragaszkodtak a mozgalom szervezeti egységéhez. Elvileg helyeselték, de a gyakorlatba nem ültették át az osztrák szervezeti mintát. Tehát a magyar szociáldemokrata vezetők hangoztatták az egység szükségességét, a szlovákok a külön szervezkedés jogát. „...az elnyomott nemzetek szocialistáinak az elnyomott nemzet munkásságának teljes és feltétlen egységét az elnyomó nemzet munkásságának teljes és feltétlen egységét az elnyomó nemzet munkásságával kell különösen hangsúlyozniok és megvalósítaniok, a szervezeti egységet is beleértve.” [50] A mozgalom szétszakítására irányuló törekvéseiket magyarázza, de dem indokolja a magyar vezetés magatartása.

A szlovák szociáldemokrácia oportunizmusának, nacionalizmusának vizsgálatánál szükséges foglalkozni a cseh és szlovák munkásmozgalmi kapcsolatokkal is.

A prágai szociáldemokraták 1878-ban külön szervezetet létesítettek Csehszláv Szociáldemokrata Párt néven, amely az osztrák központi vezetőségnek volt alárendelve — tehát még nem önálló pártalapításról van szó —, programjuk is azonos az osztrák neudörfeli programmal, kiegészítve a nemzetek szabad önrendelkezési jogáról szóló tétellel [51]. Az 1887. évi brünni kongresszus külön pontban foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel: „Amikor a nemzetiségi kérdés objektív formájáról van szó, minden nyelv egyenlőségét és szabadságát akarjuk; ha azonban a nemzetiségi kérdés modern formájáról van szó, kijelentjük, a szociáldemokrata munkásság az egyetlen, amely a többi nyelv között a csehszláv nyelv egyenjogúságát kivívhatja, mert a szociális és politikai egyenjogúságnak meg kell előznie a nyelvi egyenjogúságot; a népnek meg kell adni az önrendelkezési jogot, ezzel önmagától megszűnik minden elnemzetietlenítő törekvés, és minden nyelv teljesen szabad és a többi nyelvvel egyenjogú lesz.” [52] A program elítéli a nemzeti elnyomást, kinyilvánítja az önrendelkezési jogot, azonban ezt a nyelvi egyenjogúsággal azonosítja, nem pedig a politikai önrendelkezéssel; vagyis a nyelvi egyenjogúság egycsapásra megold minden nemzetiségi problémát. (A másik figyelemre méltó momentum: hangsúlyozza, a nemzetiségi kérdést véglegesen csak a proletariátus oldhatja meg.) A nemzetiségi kérdés — nyelvi kérdés azonosítása a burzsoá nacionalizmus befolyását mutatja. Még világosabban kiderül ez a napirendi pont előadójának beszédéből. Az 1893. évi budějovici kongresszuson a cseh szociáldemokraták már nagyot léptek előre az osztrák munkásmozgalom nemzetiségi feldarabolása útján azzal, hogy létrehozták a csehszláv szociáldemokrácia külön szervezeti szabályzatát. Az autonóm nemzetiségi pártokra való tagolódás az 1897. évi bécsi pártgyűlésen valósult meg. A nyilatkozat elismeri „minden nyelv” teljes szervezeti függetlenségének „előnyét” s kijelenti: „Szervezeteink alapelve a nemzeti önállóság és nemzetközi egység.” A széttagolást azzal indokolták, hogy ezzel akarják megteremteni az „alkalmas formát” a saját nemzet kizsákmányoló osztálya és minden nemzet kizsákmányoló osztályai elleni harchoz [53]. Tehát a bécsi kongresszus a nemzetiségi autonómiát ismerte el Ausztriában a munkásmozgalom szervezeti alapelveként. Egy évvel korábban a cseh szakszervezeti vezetők egy része is önálló csehszláv bizottságot hozott létre, ezzel a szakszervezeti mozgalmat is szétdarabolták.

A múlt század kilencvenes éveinek végén kiéleződő nemzetiségi viszályok készítették az ausztriai szociáldemokráciát, hogy nagyobb figyelmet szenteljen a nemzetiségi kérdésnek. Az 1899. évi brünni kongresszuson elfogadott nemzetiségi program a reformista-nacionalista nézetek felülkerekedését jelentette. Elismerte a monarchiát, mint olyan államkeretet, amelyben egyedül lehetséges a nemzetiségi kérdés megoldása — „demokratikus nemzetiségi szövetségi állam-má” átalakítása útján. Lényegében ezzel elvetette az elnyomott nemzetek felszabadító mozgalmát, az önrendelkezési jogot, amelyet elvként akkor is el kellett volna ismernie, ha a monarchia feldarabolása akkor nem volt aktuális és nyíltan kifejezendő követelés. Ugyanígy nem ismerték fel a nemzetiségi kérdés társadalmi tartalmát, elválasztották a szocializmusért folytatott küzdelemtől, nyelvi és kulturális kérdésekre korlátozták.

A századforduló után mind jobban elmélyültek az ellentétek az osztrák és a cseh szociáldemokraták között, amelynek mindkét részről az opportunizmus és a nemzeti kérdés nacionalista kezelése volt az oka. Az osztrákok a monarchia létehez, „nagyobb kulturális fejlettségük” elvéhez ragaszkodva az osztrák burzsoázia álláspontjához alkalmazkodtak. A cseh szociáldemokrácia elismerte a monarchiát, ugyanakkor a munkásmozgalomban ragaszkodott a teljes nemzeti autonómiához. E viszályok vezettek 1907-ben az addig egységes szociáldemokrata parlamenti klub nemzeti frakciókra bomlásához, ami más képviselői szervezetekben is megtörtént. Tovább élezte a helyzetet a szakszervezetek teljes szétszakítása is, a csehszláv szociáldemokrácia elutasítva a szakszervezetek nemzetközi titkárságának határozatát, az eddig az állami szakszervezetekhez tartozó morva szervezeteket is átkényszerítették a cseh szervezetbe. A II. Internacionálé 1910. évi koppenhágai kongresszusa elítélte a cseh szeparatizmust, ez azonban nem változtatott a csehek álláspontján, sőt ezt követően a szövetségi mozgalomban is végrehajtották a szakadást. A szakszervezetek szétszakítását ellenző és az állami szövetségekben megmaradt morva szociáldemokratákat a pártból is kizárták, akik 1911-ben Ausztria Cseh Szociáldemokrata Munkáspártja néven új pártot alakítottak. E párt „centralista” politikát folytatott, elítélte a burzsoáziával való együttműködést, ugyanakkor a nemzeti kérdés is elvetette, mint ami zavarja a „szociális harcot” [54].

A Monarchiában az imperializmus kialakulása különösen kiélezte a nemzeti ellentéteket, bénította a kormányzati rendszert. Az osztrák nagytőke igyekezett fenntartani vezető szerepét, e törekvéseiben elsősorban az erősödő cseh burzsoázia ellenállásába ütközött. Az 1890-es évek elején a cseh burzsoázia táborában jelentős változás következett be. Az ó-cseh párt az államjogi követelésekről való lemondás, cseh–német kiegyezési törekvései miatt az 1891. évi választásokon megbukott. A cseh burzsoázia már elég erősnek érezte magát a megegyezés elutasítására. A megbukott párt helyét az ún. ifjú-csehek vették át, akik – bár törzstáboruk, különösen a radikális szárny, a kispolgárság köréből toborzódott – elnyerték a burzsoázia támogatását. A radikális szárny, az ún. „haladó mozgalom” a szociáldemokratákra is hatással volt; sokan léptek be közülük a szociáldemokrata pártba, magukkal hozva kispolgári radikális nézeteiket. Ahogy erősödött a cseh burzsoázia, egyre inkább ők szabták meg az ifjú-csehek politikáját. E cseh burzsoá érdekek a Monarchia fenntartására irányultak, nagy belső piaca biztosította számukra a gazdasági terjeszkedés lehetőségét, a belső piacon elsőbbségre törekedtek. E célok érdekében léptek be az ifjú-csehek a Badeni-kormányba – egy nyelvrendelet fejében [55].

A szociáldemokrata mozgalom befolyásolásában nagy szerepe volt Masaryknak, aki feléljük az osztályegyüttműködés gondolatát hirdette, sikerült is szoros kapcsolatot létesítenie a párt jobboldali elemeivel, különösen Soukup-al és Steinerrel. A revizionizmus fő képviselőiben – Modráček, Soukup, Nemec – megvolt a hajlandóság saját burzsoáziájukkal való együttműködésre azzal az indoklással, hogy Csehország a „kisemberek” nemzete, itt nem lehet beszélni az osztályellentétek vezető szerepéről. Mindkét részről állandóan hangsúlyozták, hogy a cseh munkások kizsákmányolói az osztrák tőkések. Ez lényegesen gyengítette a hazai osztályellenesség elleni küzdelmet, erősítette a nacionalizmust a szociáldemokrácia soraiban, de jelentős hatással volt az egész munkásosztályra is.

A szlovák–cseh munkásmozgalmi kapcsolatok a szlovák szervezkedés kezdetétől kimutathatók. E kapcsolatok három városban fejlődtek ki legmélyeb-

ben, Budapesten, Pozsonyban és Bécsben. Mindhárom városban megfigyelhető, hogy vagy a már meglevő cseh szervezetek keretében, vagy együttesen, vagy pedig a csehek segítségével alakították meg első — főleg művelődési — szervezeteiket a szlovák munkások. Pozsonyban a Vpred-Vorwärts nevű egyesületben együtt dolgoztak a cseh, a szlovák és a német munkások, néhány év múlva önálló szlovák osztálya alakult, majd függetlenedtek s az ugyancsak kivált cseh munkások Bratrstvo nevű egyesületével szorosan együttműködtek. Budapesten az első cseh munkásegylet (Első Budapesti Cseh Munkás Egylet) keretébe tartoztak a szlovák munkások is. Egyes utalások szerint az 1880-as évek végén váltak ki a szlovák munkások az egyletből [56]. Ez azonban korántsem jelentette kapcsolataik megszakadását, a kiválás elsősorban a hatóságok ellenséges magatartásának volt köszönhető, mert „rosszallották” az idegen állampolgárságú cseh és a „szlovákajkú magyarok” mindennemű, különösen szocialisztikus jellegű együttműködését. A csehek nem csupán a szervezkedés megindításához nyújtottak segítséget, hanem a sajtó megindításához, a szocialista eszmék terjesztéséhez is, vagyis éppen a szlovák szociáldemokrata mozgalom kialakításához. Cseh munkás, František Tupy indította meg és szerkesztette az első szlovák munkáslapot (Nova doba, Zora) s ő figyelmeztette elsőnek az MSZDP 1897. évi kongresszusát a szlovák munkások szervezésének szükségességére.

A századforduló után a pozsonyi szlovák szociáldemokrata szervezet erősödése, különösen pedig a Slovenské robotnícke noviny megjelenése után Budapestről Pozsonyba helyeződött át a szlovák—cseh munkásmozgalmi kapcsolatok központja. Miután a szlovákok hiába kérték a Nova doba és a Zora megszűnése után az MSZDP vezetőségének segítségét szlovák nyelvű lap kiadásához, 1904-ben, az elszakadási törekvések megerősödése idején, a cseh szociáldemokratákhoz fordultak segítségért. Az Alsóausztriai Csehszláv Szociáldemokrata Munkáspárttól kaptak pénzt a lap megindításához és rendszeres havi támogatást. Az 1905. évi önállósító kongresszuson a cseh szociáldemokratákat Nemec, Tusár és Svetlík képviselte. Nemec biztosította a szlovákokat a cseh szociáldemokraták támogatásáról, mert a szlovákokat a csehekhez tartozónak tartja. Ő javasolta a párt elnevezését is. Az 1906. évi egyesítő kongresszuson Nemec ismét az elszakadás mellett foglalt állást, helytelenítette az egyesülést.

Az egyesülés utáni időszakban a cseh szociáldemokraták rendszeresen részt vettek a szlovák szervezet évi konferenciáin, minden alkalommal az elszakadásra biztatva őket: „Szlovákiában a szociáldemokrácia győzelmének biztosítéka a jó és szilárd önálló szervezet”, hangoztatták [57]. A szlovák munkáslap szerkesztését ténylegesen, Lehoczký neve alatt, egy cseh szociáldemokrata, Edmund Borek végezte. A havonta megjelenő lap átalakítása hetilappá is cseh segítséggel történt, Prágából kaptak hozzá 11 000 koronát a kaucióra. E lap a csehszláv kölcsönösség propagátora volt, különösen a cseh szociáldemokraták tevékenykedtek a lap ilyenértelmű propagandájának erősítésén. Soukup írta egyik — e lapban megjelent — cikkében: „... figyelemmel kísérjük mozgalmukat, mert ebben saját testünk és vérünk egy részét látjuk és minden előrelépésüknél ugyanolyan örömet érzünk, mint önök. Ambár két államban élünk, mégis együvé tartozunk, és meg vagyunk győződve arról, hogy a szlovák szociáldemokrácia a legszorosabb egységben marad a csehszláv szociáldemokráciával...” Nemec is minduntalan kihangsúlyozta a nyelvi-nemzetiségi összetartozást és ennek alapján a mozgalmi együttműködést. A cseh szociáldemokrácia szeparatista törekvéseiben mindig számíthatott a szlovák szociáldemokraták egyetértésére. A II. Internacionálé csehek autonomista álláspontját elítélő hatá-

rozata ellen a szlovák munkássajtó kampányt indított a csehek védelmében. Általában Nemec, Soukup és mások szavait, javaslatait kritika nélkül fogadták el. Közvetlenül a háború előtt a cseh szociáldemokraták megnyilatkozásai már túlmutattak a munkásmozgalmi kapcsolatokon, már a két nép egységét hangsúlyozzák: „...nem lehet, hogy a csehszlovák nemzet talán örökre kulturálisan és gazdaságilag két ágra szakítva maradjon, csehekre és szlovákokra...” [58]

A cseh szociáldemokraták által támogatott szlovák szeparatista tendenciákat — a nacionalizmus irányába tett elvi engedmények nélkül — nem lehet pozitívan értékelni, még akkor sem, ha a szlovák szociáldemokraták eredményt értek is el a szlovák munkások szervezésében. A szeparatizmus szükségét valló nyílt és folyamatos propagandájuk elsősorban nemzeti ellentétek szítására, a szlovák és magyar munkásosztály közötti bizalmatlanság fokozására volt alkalmas, eredményeként a magyarországi munkásosztály egységes harcának akadályozására. Ez pedig mindenképpen a kizsákmányoló osztályok számára volt előnyös.” A föderáció káros, mert törvényesíti a különválást és elvű, törvénynyé emeli az elszigeteltséget” — írja Lenin [59], aki számtalan tanulmányában, cikkében síkra szállt a különböző nemzetiségű munkások teljes szolidaritásáért, legszorosabb egységéért és bármilyen nemzetiségű burzsoázia nacionalizmusával való szembeszállásért. Különösen káros hatása volt e törekvéseknek a forradalmi fellendülés időszakában.

*

A vizsgált probléma gyökerei rendkívül szerteágazóak, alapjait azonban a szlovák társadalom struktúrájában, sajátos viszonyaiban kell keresni. E sajátos helyzetet egyrészt a szlovák nagyburzsoázia hiánya határozta meg, továbbá a nagybirtokosság hiánya. A munkásosztály, a parasztság, a kisiparosok elsősorban a magyar—német nagytőkében, a magyar nagybirtokban látták kizsákmányolóikat. E helyzet elleplezte a „saját” burzsoázia kizsákmányoló voltát, az osztályok közötti szakadékokat, lehetőséget adott a „szabad tőkés fejlődésért küzdő szlovák középburzsoáziának s érdekeiket képviselő polgári értelmiségnek arra, hogy befolyása alá vonva néptömeget, felsorakoztassa őket a „magyar kizsákmányolás” ellen, saját politikájának támogatására. Másrészt a szlovák munkásosztály fentebb elemzett összetétele és helyzete határozta meg. A nemzeti elnyomás minden megnyilvánulása, a magyar állami és helyi közigazgatási apparátus részéről megmutatkozó sértően lebecsülő bánásmód és basáskodás, a nemzetiségi kultúra háttérbeszorítása a tömegek nemzeti érzését erősítette, a burzsoázia nemzeti elnyomás elleni harcától, polgári demokratikus programjának megvalósításától remélte sorsának jobbrafordulását, — ezzel a burzsoa nacionalizmus befolyása alá kerültek nemcsak a kispolgári tömegek, hanem a munkásosztály jelentős része is. Természetesen az MSZDP helytelen nemzetiségi politikája a nacionalizmus malmára hajtotta a vizet.

Ugyancsak figyelembe kell venni, hogy a szlovák szociáldemokrata mozgalom akkor fejlődött ki és erősödött meg, amikor mind a magyarországi, mind a cseh pártban már az opportunistá vezetés érvényesült, így — mondhatni — az opportunizmus iskolájában nevelkedett a szlovák munkásmozgalom vezetőinek nagyrésze mind Magyarországon, mind Csehszországban. Az opportunistá magyar pártvezetés nemzetiségek iránt tanúsított nemtörődömsége taszította, a cseh opportunistá vezetőknek a szlovák nemzeti küzdelmet felkaroló támogatása pedig vonzotta őket a szeparatizmus, a föderalizmus irányába.

JEGYZETEK

- [1] Štátni Ústrední Archiv Bratislava, Šrobárov fond I/10 és uo. M. Kir. Miniszterelnökség 2570, 4235 res/1903, Mapa 29. (Állami Központi Levéltár, továbbiakban ŠUA).
- [2] Magyar Békétárgyalások, Budapest 1920. III/A. köt. 414—417.
- [3] Uo.
- [4] Uo.
- [5] Magyar Stat. Közlemények, az 1900. évi népszámlálás. Második rész 2. kötet. Budapest 1904. 48*, 59*—61* és 966—991.
- [6] Slovenské ľudové noviny 1913. január 31. sz.
- [7] Idézi L. HOLOTÍK: Problém národnoslobodzieho boja a politika Slovenskej buržoázie pred prvou svetovou vojnou c. tanulmányában, Historický Časopis r. III. č. 1. 1955.
- [8] Korešpondencia Františka Votrubu. SAV Bratislava 1961, 141—5.
- [9] Matica Slovenska, Archiv; Slov. Nár. Strana, č. 144 a—f. Organizácia Slov. Nár. Str.
- [10] Szövegét közli Kemény G. Gábor, A magyar nemzetiségi kérdés története. Budapest 1947. I, 148—52.
- [11] MATLEKOVITS SÁNDOR: Magyarország az ezredik évben. Budapest 1897. I. 191—201, 214—5, 223—6.
- [12] JÁSZI OSZKÁR: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés, Budapest 1912, 419.
- [13] 1900. évi népszámlálás, idézett lapokon.
- [14] Uo.
- [15] Ipartelepek létrehozásával párhuzamosan megfigyelhető az érintett helység magyar nemzetiségi lakosságának ugrásszerű százalékos növekedése. Számokban kifejezve nem akkora, hogy abból a magyar munkások tömeges odavándorlására lehetne következtetni, inkább az adminisztráció, a műszaki vezetők és szakmunkások betelepedésére. Néhány példa: Pozsony-Ligetfalu (Petržalka): 1890—1900 között az edénygyár és más iparágak kialakulásával a magyar nyelvű lakosság aránya 3,9 százalékról 11,8-ra, Zsolnán 11,5-ről 21,8-ra, Kisgaramon 7,8-ról 24,3-ra, Korompán 3,7-ről 27 százalékra növekedett. Idézi RÉZLER GYULA: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 178.
- [16] Napred 1908. évf. 2. sz.
- [17] E kérdésre vonatkozóan részletes adatokat közöl POLÁNYI IMRE: Adalékok a szlovákiai munkásság viszonyaihoz c. tanulmánya. A Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959, 121—45.
- [18] A Magyar Királyi Iparfelügyelők tevékenysége 1915-ben.
- [19] Népszava 1890. december 14. sz.
- [20] Népszava 1890. április 19. sz.
- [21] Jelentés a Budapest fő- és székvárosi állami rendőrség 1901. évi működéséről, Budapest 1902. 318—73. (Továbbiakban: a rendőrség működése... évben.)
- [22] A Magyar Munkásmozgalom Válogatott Dokumentumai, 3. köt. 61. (Továbbiakban: MMTVD.)
- [23] Uo. 199.
- [24] Magyarországi Szocialisztikus Munkásmozgalmak az 1905. évben. Budapest 1906. 222—6. (Továbbiakban: MOSzM.)
- [25] Volksstimme 1905. május 11. sz.
- [26] MMTVD. 3. köt. 518.
- [27] LENIN: A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga. Tézisek. Művei, 22. 146—8.
- [28] Uo.
- [29] Uo. 149—51.
- [30] Zora 1897. május 15. sz. (Hajnal c. lap.)
- [31] Nova doba 1897. december 1. sz. (Új Idő c. lap.)
- [32] A levelet közli M. GOSIOROVSKY, Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1848—1918). Bratislava 1956. 325—7.
- [33] Archiv Ústavu dejín KSS Bratislava. Soc. dem. 4009 (1900). A Szlovák Kommunista Párt történetének Intézete, Levéltár.
- [34] Slovenské robotnícke noviny 1905 május 1. sz.
- [35] Uo. 1910. november 10. sz.
- [36] Uo. 1913. 1. sz.
- [37] Népszava 1914, április 21. sz.
- [38] Napred 1907. március 15. sz.
- [39] Népszava 1900, április 21. és 24. sz.
- [40] A rendőrség 1901. évi működése 313—373.

- [41] MOSZM az 1902. évben: 59, 63 és 71.
- [42] MMTVD 3. köt. 129.
- [43] Uo. 265, 285, 293, és MOSZM az 1905. évben: 222—6.
- [44] Slov. rob. nov. 1905. április 1. sz.
- [45] Uo. 1905. július 1. sz.
- [46] Archiv Ústavu dejín KSS Bratislava, Soc. dem. 4183/53.
- [47] Slov. rob. nov. 1906. április 1. sz.
- [48] Napred 1906. december 15. sz.
- [49] Robotnícke noviny 1910. augusztus 25. sz.
- [50] Lenin i. m. 150.
- [51] ARNOŠT KLIMA: Počátky českého delnického hnutí, Praha 1950, Svoboda. 100—7. lapok. (A cseh munkásmozgalom kezdetei.)
- [52] A „Program és nyilatkozat” teljes szövegét közli Zdenek Šolle: Delnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887—1897) Praha 1954. 247—50. (Munkásmozgalom a cseh földön a múlt század végén).
- [53] Uo. 264.
- [54] Dejín Komunistické strany Československa, Praha 1961. 99. (A Csehszlovák Kommunista Párt története.)
- [55] 1897-ben meg is jelent a rendelet, amely a német nyelv mellett a csehet is hivatalos nyelvvé tette Cseh- és Morvaországban.
- [56] Fővárosi Levéltár I. 2045/1889.
- [57] Robotnícke noviny 1910. április 7. sz.
- [58] Idézi Jabloniczky: Príspevok k československým vzťahom od konca 19. stor. do roku 1914. Historické štúdie IV. SAV. Bratislava, 1958.
- [59] LENIN, Az OSZDMP II. Kongresszusa. Művei 6. 505—7.

О КОРНЯХ НАЦИОНАЛИЗМА И СЕПАРАТИСТСКИХ СТРЕМЛЕНИЙ СЛОВАЦКОЙ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИИ В НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ

И Полани

В настоящей статье рассматриваются ошибочные сепаратистские стремления словацкой социал-демократии внутри рабочего движения.

Указывая на разветвленные корни этих стремлений автор находит их причину в своеобразной структуре словацкого общества. Эта своеобразная структура определяется отсутствием словацкой крупной буржуазии и земельной аристократии. Рабочий класс и мелкая буржуазия видели своих эксплуататоров в первую очередь в лице немецко-венгерских капиталистов и венгерской земельной аристократии, и это сделало для словацкой средней буржуазии возможным воздействовать на народные массы, среди них и на значительную часть рабочего класса, особенно на руководителей социал-демократии.

Возникновению сепаратистских стремлений способствовала также ошибочная позиция руководителей Социал-демократической Партии Венгрии, «не знакомых» с национальным вопросом, влияние чешской социал-демократии, деятельность венгерских государственных и местных властей, которая препятствовала экономическому развитию и образованию на словацком языке, что задело — а вместе с тем усугубило — национальное самолюбие словацкого народа.

ÜBER DIE WURZELN DES NATIONALISMUS UND DER SEPARATISTISCHEN BESTREBUNGEN DER SLOWAKISCHEN SOZIALDEMOKRATIE UM DIE JAHRHUNDERTWENDE

von I. POLÁNYI

Die Arbeit untersucht die fehlerhaften, separatistischen Bestrebungen innerhalb der slowakischen sozialdemokratischen Arbeiterbewegung in Ungarn. Es wird auf den weitverbreiteten Charakter der Wurzeln dieser Bestrebungen hingewiesen, und deren Boden in der eigentümlichen Struktur der slowakischen Gesellschaft gefunden. Diese eigentümliche Lage wird

einerseits durch das Fehlen einer slowakischen Grossbourgeoisie und Grossgrundbesitzums bedingt. Die Arbeiterklasse und das Kleinbürgertum sah seine Ausbeuter zuallererst in dem ungarisch-deutschen Grosskapital und dem ungarischen Grossgrundbesitz; dies ermöglichte es der slowakischen mittleren Bourgeoisie, die Massen, darunter einen bedeutenden Teil der Arbeiterklasse, besonders die Leiter der Sozialdemokratie, mit der Parole des Kampfes gegen die „ungarische Ausbeutung“ unter ihren Einfluss zu ziehen. Zur Ausbildung der nationalistischen und separatistischen Bestrebungen trugen weiters auch der unrichtige, eine Nationalitätsfrage „nicht kennende“ Standpunkt der Leiter der Sozialdemokratischen Partei in Ungarn, der Einfluss der tschechischen Sozialdemokratie sowie die ungarischen Staats- und Lokalbehörden bei, deren die wirtschaftliche Entwicklung und die muttersprachliche Kultur hemmende Tätigkeit das Nationalbewusstsein der Massen des slowakischen Volkes verletzte und zugleich verstärkte.

ADATKÖZLÉS

A SÁRDI SOMSSICHOK KÖNYVTÁRI SZERZŐDÉSE

A rendiség utolsó másfél századának története Somogyban szorosan függ össze a Sárdi Somssich-család történetével, amely azután, hogy a XVII. és XVIII. század fordulója táján lábát Somogy földjén megvetette, olyan tartós befolyásra és hatalomra tett szert, hogy voltak idők, amikor a Somogyságot mint a Somssichok vármegyéjét emlegették [1].

Ez a nevezetes szerepet játszó família az anyagi javak megszerzése mellett páratlan gonddal törekedett a szellemi javak birtoklására, amely nagyban segítette elő a család hatalmának és befolyásának kiterjesztését: a család tagjai épp műveltségük révén előkelő pozíciókat foglaltak el a déldunántúli vármegyékben és az ország ügyeit intéző kormánysszékekben [2]. A Sárdi Somssichok életében — mint minden felfelé ívelő és művelődő család életében — fokozatosan nagy szerephez jutottak a könyvek, amelyeket becses értéktárgyként gyűjtöttek és őriztek. A források a XVIII. századból két könyvgyűjtő Somssich emlékét is megőrizték; a nagyműveltségű, közéleti férfiúként és tudós társaságok tagjaként is szerepet játszó Sárdi Somssich Lázárét [3], és ennek fivéréét, Józsefét [4]. Ez utóbbinak nemes szenvedélyét fiai, Pongrácz [5] és Miklós [6] is örökölték.

A XIX. század elején négy értékes gyűjtemény volt a család kezén: a Lázáré, a Józsefé, valamint ennek fiaié, a Pongráczé és a Miklósé. E négy gyűjtemény sorsáról történt döntés akkor, amikor anno 1816. a két Somssich-fiú, Pongrácz és Miklós az itt következő szerződést megkötötte:

„Alább is meg irtak egy részről én Sárdi Somssich Miklós, más részről pedig én Sárdi Somssich Pongrácz egy Testvérek: minek utána Istenben boldogult Bátyánk Sárdi Somssich Lázár, utánna maradott, de általunk Készpénzen megvásárlott Könyv-Tárnak azon tulajdonságát tapasztaltuk, hogy ennek felosztása, nem tsak Káros, de több nehézségekkel is volna öszve köttetve, kívánván ezen szép gyűjteményt jobb haszonvétel végett egy helylyen 's osztatlan megtartani, ezen czélnak elérésére e 'következendő meg másolhatatlan Contrac-tusra léptünk:

Ugymint. —

1 *mo* Mint hogy legalkalmasabb helylynek találtatott a' Sárdi-ház ezen gyűjtemény itten jó rendel állittasson fel, olly formán. —

2 *do* Hogy minden azon költségeket a'mellyek a' Bibliothecának jórendben való tartásáról, ugy nem külömben conservatiojával (: ide nem értvén a többítést és szaporittást:) egyben vagynak kötve, egyedül csak az viselje, a'kinek az házánál fog tartatni. —

3 *tio* Kötelezzük magunkat, hogy ezen gyűjteménynek szaporittására, mind ketten holnaponként, Két azaz 2. s így esztendőnként 24 Császári 's Királyi Aranyokat öszveséggel tehát Negyven Nyolc Cs. Aranyokat adunk, úgy mindazonáltal hogy ezen 48 Cs. Aranyokat vásárlandó Könyvek közakarattal határozassanak meg, 's az még ezen Nyáron elkészítendő Lajstromban mindenkor irattassanak bé. —

4 *to* Mivel ezen Gyűjtemény mind Kettőnknek egyaránt tulajdona, szabad leszen tettzésünk szerént akarmelly számu Könyveket, s akarmelly időre a' Bibliothécának adandó reverzális mellett haszonvétel végett kivenni, úgy mindazonáltal, hogy annak a' kinek házánál nem leszen a' Gyűjtemény mindenkor elsősege legyen.

5 *to* Ezen költsönös egygyezésnek éltünk fogytáig, Szentül való megtartással magunkat (:a' nélkül hogy Successorinkra valamely teher háramoljon:) kötelezzük, és pedig úgy hogy akarmellyikünknek Kettőnk közül történne a' Nagy Isten rendeléséből elébb halála, ezen egyezésnek ereje, azaz a' Könyveknek fel nem osztása mind addig tartson, 's megtartására, Successorink is mind addig köteleztessenek miglen a' másik Contrahens fél a természet ezen el kerülhetetlen útján nem adózik, a' nélkül azonban, hogy ezen esetre az esztendőnként a' szaporításra ajánlott 24 Cs. Aranyoknak megadásával a' karmellyiknek Özvegye vagy gyermekei is ne tartozzanak.

6 *szor* Végtere ezen Gyűjteményhez mely Istenben boldogult Lázár Bátyánk után Pénzünkért reánk háramlott hozzá fognak adatni azon Könyvek, mellyek boldogult Édes Atyánk halála után maradtak, s mind eddig osztatlanok, úgy nem különben mindenik közülünk a' maga már ez előtt szerzett gyűjteményét is hozzá ajánlotta ennek Nagyobbítására. Mellynek is Nagyobb erejére adtuk ezen saját alá írásunkkal 's petsétünkkel meg erősítettett Contractust három párban magunktól. Költ Sárdon Április 6 *dikán* 816 Esztbe.

Somssich Miklós

Sárdi Somssich Pongrátz

Én előttem Mérey László T. N. Somogy Vgye hites Fő Jegyzője előtt" [7]

A Sárdi Somssichok a rendi világ utolsó századaiban jellegzetes képviselői voltak a Dunántúlon a jómódú középnemességnek. Éppen ezért az itt közölt egyesség nem család-történeti forrás csupán, hanem egyúttal értékes művelődés-történeti dokumentum is, amely adalékokat nyújt a dunántúli nemesi udvarházak XIX. századeleji könyvtárkultúrájának megismeréséhez, s ezen keresztül forrásul szolgál a Dunántúlon is vezető szerepet játszó megyei középbirtokos nemesség művelődési viszonyainak tanulmányozásához. Bár a közölt szerződés önmagában semmiképp sem elegendő alap az általánosításhoz, a könyvbirtoklásnak általa előírt formája arra utal, hogy a Dunántúlon a középnemesség körében a XIX. század elején még itt-ott a könyvbirtoklás középkori formái éltek. Ugyanígy az a tény, hogy a szóban forgó könyvtár — amely az egyesség megkötése idején nyilván még nem lehetett túlságosan nagy — még a bene possessionátus Somssichok számára is csak kollektíven bírható érték volt, a viszonyok kisszerűségére, tagadhatatlan elmaradottságra látszik mutatni. Mindezek a megállapításaink azonban csupán feltevések. A valóságot ezúttal is természetesen csak a módszeres történetkutatás állapíthatja meg. Mindezenre jelentősen gyarapodnának társadalomtörténeti ismereteink, ha történetírásunk felmérné azokat a művelődési viszonyokat, amelyek között a magyar középnemesség a XIX. század elején valójában élt, hiszen épp e viszonyok

között nevelkedett fel az a nemzedék, amely alig két-három évtized múltán a reformmozgalmak élvonalában, azután pedig a szabadságharc vezérkarában vezette az ország polgári átalakításáért vívott harcot.

JEGYZETEK

- [1] BARANYAI BÉLA Somogy vármegye nemes családai, Somogy vármegye (Szerk. Csánki Dezső) Bp. é. n. 628.
- [2] Vö. BARANYAI i. m. és NAGY IVÁN, Magyarország családai X. Pest 1863. 299—304.
- [3] NAGY IVÁN i. m. 301.
Sárdi Somssich Lázár 1774-ben a helytartó tanácsnál titkár, 1792-től királyi udvarnok és helytartósági tanácsos. 1790-ben Zala megye országgyűlési követe. Utódok nélkül hal meg, s könyvgyűjteménye unokaöccseire, Miklósrá és Pongrácra száll.
- [4] Uo. — Sajnos, feljegyzések hiányában, pályafutásáról nem tudunk tájékoztatás nyújtani.
- [5] A Pallás nagy lexikona XV. Bp. 1897. 80—1.
Sárdi Somssich Pongrácz (1776—1849) pályáját Somogyban kezdte, ahol kisebb hivatali állások után 1824-ben alispánná választották. 1825-ben a megye országgyűlési követe. Tehetsége és kiváló összeköttetései révén hamarosan a legmagasabb méltóságokat szerzi meg. Alnádorrá, majd 1833-ban királyi személynökké nevezik ki. Ugyanebben az évben Pest-Pilis és Solt egyesült megyék főispánja, két év múlva baranyai főispán, 1839-ben status- és konferenciális tanácsos lesz, megkapja a Szent István rend középkeresztjét, 1846-ban a király grófi rangra emeli.
- [6] Sárdi Somssich Miklós (1784—1870) művelt családi körben tölti gyermekéveit. Nagykanizsán és Pécsen tanul, Pesten jogot végez, azután Somogy megye szolgálatába lép. Aljegyző, majd főjegyző, 1811-ben a megye országgyűlési követe, 1811 és 1825 között a megyei ellenék vezére. Az 1832/36-os országgyűlésen ismét követ. A szabadságharc bukása után visszavonultságban él, 1860—61-ben ismét szerepet vállal, majd véglegesen visszavonul.
- [7] Kaposvári Állami Levéltár Sárdi Somssich iratok, Különfélék 1812—1847 II. Egyezség levél T. Somssich Miklós és Pongrácz urak között a' néhai Somssich Lázár őrölt öröklött könyvtár kezelése iránt.

Közli: KÁVÁSSY SANDOR

NÉHÁNY IRAT A CSANÁD MEGYEI SZERZŐDÉSES MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSOK HELYZETÉHEZ

Az 1876. évi XIII. törvénycikk V. fejezetének 84. és 85. §-a elrendeli, hogy minden mezőgazdasági munka (aratás, hordás, cséplés stb.) vállalását a mezőgazdasági munkás és a birtokos szerződésben köteles rögzíteni. Ezt a szerződéskötési kötelezettséget az 1898. évi II. törvénycikk ismét lerögzíti és megszigorítja. Mindkét törvény részletesen megszabja a szerződéskötés feltételeit az utóbbi törvénycikk II. fejezetének 6. §-a pedig a következőket mondja: „A szerződési feltételek megállapítása a felek szabad egyezkedésének tárgya. „E § alapján azt gondolhatná az ember, hogy a mezőgazdasági munkás szabad akaratára szerint szerződhetett. Ez azonban távolról sem igaz, mert sok kényszerítő körülmény állt fenn, amely kiszolgáltatta a mezőgazdasági munkásokat a földbirtokosoknak. Ezek közül csak a leglényegesebbet emelem ki. A parasztság elszegényedése következtében egyre nagyobb lett a munkavállalók tömege és ezzel arányban nem emelkedtek a munkalehetőségek. Ugyanakkor a szerződéseket még télen megkötötték, amikor még nem lehetett látni a várható termést és kereseti lehetőségeket. Az alábbi iratok is azt bizonyítják, hogy a rossz termés következményeit leginkább a mezőgazdasági munkásnak kellett vállalnia, hiszen ilyen esetben az előre kikötött részen felül a birtokos nem volt hajlandó

fizetni, hiszen ott állt mögötte a hivatalos hatalom, amely megvédte az uralkodó osztály érdekeit, bár az egyes hivatalnokok maguk is elismerik, hogy a méltányosság elvét egyáltalán nem vették figyelembe. Jelen esetben az alispán is kénytelen figyelmeztetni erre a főszolgabíró, de a súlyos ítéletet nem hajlandó megváltoztatni, pedig látja, hogy az ítélet következtében a munkás a legfontosabb keresettől esett el.

1. sz.

Jegyzőkönyv

felvétel Csanádmegye alispáni hivatala előtt Makón 1913. július hó 6. napján
mely alkalommal

Bali Pál magyarbánhegyesi lakos megjelenván panaszolja, hogy fia Bali Kálmán és három társa magyarbánhegyesi lakosok 23 hold búzátermés learatására szerződést kötöttek Szekrényi Lajos magyarbánhegyesi lakossal. Az aratási szerződést Szekrényi Lajos maga készítette el és azt a hatóság által sem láttamoztatta. Folyó évi június hó 30-ra kirendelte Bali Kálmánt és társait birtokába az aratási munkálatok megkezdése végett. Nevezettek a fenti időre ki is mentek a birtokra, de miután azt látták, hogy a munkába vett 23 hold földből 20 holdon olyan sovány termés van, hogy azon fél métermázsa mag sincsen, arra kérték Szekrényit, ne kívánja miszerint ezt a területet a szerződésben kikötött 13-ában arassák le miután ebből nekik a megélhetésükre semmi sem jut, hanem vágassa le velük a tulajdonát képező körülbelül 30 hold föld búzátermését és ebből adjon 13-ot, hogy ezzel kárpótolva legyenek a másik birtokon végzendő eredménytelen munkáért. Szekrényi azonban ezen kérésüket rigeden elutasította, őket a mezőkovácsházi járás főszolgabírójánál a munka megtagadása miatt feljelentette és a főszolgabíró fiát és társait ezért 15 napi elzárásra elítélte, és az ítéletet nyomban végre is hajtotta.

Kérelme oda irányul, miszerint tekintettel a fentiekben előadott kivételes méltánylást érdemlő körülményre ezen ügy vizsgáltassék meg.

Folytatólag Bali Pál magyarbánhegyesi lakos, mint Szekrényi Lajos dohánykertésze panaszt emel munkaadója ellen azért, mert őt és társait, mint kerteszeket más járandóságuk mellett megilleti egy-egy kishold föld búzátermése. — Folyó év május havában kérték Szekrényi Lajost, hogy jelölje ki azon területet, amelyből ezen részüket megkapják. Szekrényi akkor azt mondta, legyenek nyugodtan, nem csalja meg őket és így nem jelölte meg a területet. Most azután Szekrényi a részüket annak a földnek terméséből akarja kiadni, amelyen semmi termés sincsen, és amely termésnek learatását tagadták meg fia és társa. Kéri miszerint a hatóság jelölje ki részükre a termés járandóságokat.

Ezzel a jegyzőkönyv felolvasás és elfogadás után aláíratott.

Kmft.

Boros Imre
jkvezető

Bali Pál
Csanád megyei alispáni
iratok 7831/1913. (SZAL)

Főszolgabíró

Mezőkovácsháza.

Bali Pál magyarbánhegyesi lakosnak Szekrényi Lajos ellen emelt panaszát másolatban oly felhívással adom ki főszolgabíró urnak, hogy járjon el a panasz ügyében, egyben részletes jelentést tegyen hozzám, hogy a panasz mennyiben fogadható el s mennyiben szolgálhat hatósági eljárás alapjául.

A munkamegtagadásokkal szemben főszolgabíró úr meghozta a marasztaló határozatát, amit indokainál fogva jóváhagytam s az ítélet végrehajtatott. A panasz nem érinti a már jogerőssé vált ítéletet s nem is kéri megmásítását, azonban elfogadja valónak a panasztevő által felhozottakat, a lehetőség mérvéig jogosult a hatóság beavatkozni a felek ügyletébe a gyengébb félnek nyújtandó jogvédelem céljából.

A törvény módot nyújt arra, hogy a szerződés betartása kiméretlen szigorral és súlyos büntetés alkalmazásával biztosíttassék, de ezzel szemben nem nézhető el az sem, hogy a szerződés ne nyújtson egyebet, mint a munkaerő szabad kihasználást anélkül, hogy a másik szerződő félnek a megélhetést is biztosítaná. Márpedig a panaszos fél szerint a sérelmük éppen abban áll s ez vezette őket a munkamegtagadásra, hogy az általuk learatandó terület termése oly végzetlenül silány volt, hogy minimális mértékben sem biztosított rájuk nézve keresetet s így megélhetést. A szerződéskötés körülményeire, tartalmára s a tényleges állapotra nézve hallgassa meg az előljárást, főleg arra nézve, megfelelő-e a valóságnak az, hogy a szerződés közvetlenül az eljárás megindítása előtt mutatott be láttamozás végett az előljárásnak.

Különösen felhivom főszolgabíró ur figyelmét erre a panaszra, mint oly hatóságnak, amely a törvény alkalmazása mellett szociális hivatást is tölt be, s amelynek módjában áll védelmet nyújtani a gyengébb felet szorongató eljárással, illetve magatartással szemben. Miután a fél előadta, valószínűvé tette előttem, hogy nemcsak méltánytalanság, de jogsérelem is történt velük szemben, indokoltnak tartom, a panasz megvizsgálását, s ha az alaposnak bizonyul, a jogvédelem minél gyorsabb foganatosítását rendeljem el.

Makó, 1913. július 7.

Alispán olvashatatlan aláírása

II.

Előljárátság

Magyarbánhegyes.

Bali Pál magyarbánhegyesi lakos részéről felvett jegyzőkönyvet másolatban oly felhívással adom ki az előljárásnak, hogy a tényállásról sürgősen tegyen hozzám felterjesztő jelentést.

Makó, 1913. július 7.

Alispán olvashatatlan aláírása
Csanádmegyei alispáni iratok 7831/1913. (SZAL)

Magyarbánhegyes község előljárósága.

Nagyságos Alispán Ur!

Hivatkozással 7831/1913. számú rendeletére tisztelettel jelentjük a következőket:

Szekrényi Lajosnak buzavetése valószínűleg valamelyes földművelési hiba miatt nem kielégítő volt s e miatt munkásai valami kárpótlást kértek, Szekrényi azonban indulatosan elutasította őket. Az is megfelel a valóságnak, hogy Szekrényi a szerződést maga készítette el mind az aratók, mind a dohánykertészek részére, de nem felel meg a valóságnak, hogy nem láttamoztatta, mert amikor már látta, hogy munkásai elégedetlenek, a szerződést 1913. július 2-án láttamozás végett előljáróságunknak bemutatta, a szerződések közigazgatási szempontból rendbenlévőnek találtatván a félnek láttamozási záradékkal el látva kiadattak.

A szerződés kétféle: egy aratási szerződés és egy dohánykertész szerződés, amelyben aratási megállapodások is foglaltatnak, az utóbbiban ki van kötve, hogy a dohánykertészek 60 koronáért kaphatnak egy kishold búzaföldet bevetve, de a vetés kijelölése a munkaadó joga. A kertészek azt állítják, hogy nekik a szerződéstől eltérő utómegállapodásuk volt arra, hogy a vetéseket még május hóban kijelölik, de Szekrényi ezt állítólag letagadta. Mivel a jogügylet megkötésénél is lányát és feleségét vette igénybe tanunak, a külalak tekintetében kifogástalan szerződés megcáfolása majdnem lehetetlennek mutatkozik. Szekrényi kapzsi természetét ismerve valószínűnek látszik, hogy a szerződést a munkásoknak meg sem magyarázta, hogy kénye-kedve szerint bánhasson velük, sőt szóval a szerződésben foglaltaknál nagyon magas kedvezményeket helyezett nekik kilátásba, az is gyanus, hogy tanunak mást, mint nejét és lányát nem mert alkalmazni, de nézetünk szerint ez a közigazgatási vizsgálat körébe nem tartozik, a munkások ezen szabálytalanság miatt csak a birói utat vehetik igénybe, valótlan lévén azon állításuk, hogy Szekrényi a szerződést az előljáróság által nem láttamoztatta.

Másrészről kétségen felül áll, hogy Szekrényi buzája oly silány, hogy azt a kikötött díjért learatni nem érdemes, földjét szakértően nem tudja munkálni, dohányföldjén az ültetéskor szintén magas gaz burjánzott, amelynek kiirtásáért a kertészek jogosan követelhetnének magas munkadíjat. Így a méltányosság s a legszegényebb néposztály iránti irgalmasság hozta volna magával, hogy a kenyeret a munkásoktól ne sajnálja, ő azonban most az államnak, a humanizmusnak, a művelt ember életfilozófiájának törvényeivel annyira ellentétes magatartást tanusít, hogy rövid idő alatt a büntető eljárás folyamán a hatóság, illetve bíróság fogja megállapítani, hogy leküzdhetetlen bűnözési hajlamokkal bíró, vagy beszámíthatatlan egyénnel van dolgunk, akit vett értesülésünk szerint már egyizben hegyeshalmi birtokán csendőrségnek kellett a munkások bosszujától megvédeni, hasonló jelenetekre lévén kilátás itt is.

A nevezett munkásokat értesülésünk szerint a mezőhegyesi munkás csapatokból pótolta, a szerződések tudomásunk szerint a mezőkovácsházi főszolgabírósnál vannak.

Magyarbánhegyes, 1913. július 9.

Olvashatatlan aláírás

jegyző

Tóth

bíró

Csanád megyei alispáni iratok
8058/1913. (SZÁL)

Hivatkozással f. évi 7831. al.számú rendeletre felvilágosító jelentésemet a következőkben teszem meg:

Mint az itt csatolt 2 drb. szerződés igazolja Szekrényi Lajos szabályszerűen kötötte meg a munkás-szerződéseket és azokat láttamozás végett július 2-án a Magyarbánhegyes község előljáróságának bemutatta, ahol a bemutatási záradékkal el is lett látva, az így szabályszerűen létrejött szerződéssel megjelent Szekrényi Lajos hivatalomnál és kérte az eljárást makacskodó arató munkásai ellen. — Meggyőződést szerezve arról, hogy a szerződés a törvény kívánalmainak megfelel, intézkedést tettem, hogy a makacs munkások a birtokon karhatalommal kivezettetessenek és oda magam is kiszállva, habár az 5453/1913 VI—1 sz. földművelésügyi miniszteri rendelet a hatósági közvetítést kizárja és ez azonnali büntető eljárás megindítását rendeli el, türtem, hogy Szekrényi Lajos és munkásai között a békés elintézés létrejöhessen és mondhatom, hogy ez nem a munkaadón mult, hanem a munkásokon.

Szekrényi Lajos munkásainak csakhogy munkához juttassa őket, szerződésen kívüli engedményeket adott, nevezetesen a szerződés IV. nyomtatott 2. pont értelmében minden ember buzaföldet kap 1100 négyszögölet 60 koronáért, amely buzaföldet tulajdonos aratáskor jelöl ki, ha a kijelölt föld a kertészeknek nem tetszik arról lemondhat, Szekrényi a földet először kijelölte az egyik 28 holdas táblájából de úgy, hogy abból a kertészek ott mérjék ki földjüket, ahol akarják a tárgyalás alkalmával azonban kedvezményül kimondotta, hogy megengedi miszerint ebben a táblában a felét mérjék ki a másik felét pedig a birtokán lévő legjobb buzájából válasszák. Amidőn ezt Szekrényi megadta nekik, akkor azt mondták, hogy ebbe bele mennek, azonban még azt is kívánják, hogy az aratási részt is a legjobb buzájából adja ki, vagyis, hogy ők levágják a gyenge buzát is, azonban az abból reájuk eső 13-ik kereszt helyett a legjobb buzából adjon ki annyi keresztet, amennyi a gyenge buzából nekik kijárna.

Ez olyan kívánság, amibe a munkaadó nem egyezhetett bele, mert hiszen, ha ezt megadja azon esetben a gyenge buzából az aratók apró kévéket kötnek és így sok keresztet készítenek, minek következtében részükre 13-ik rész következtében sok esik. A jó buzából ellenben, nagy kévét kötnek és így a gyenge buzából részükre eső kis kereszt helyett a jó buzából nagy keresztet kapnának. Ebből láthatólag a munkaadó nem zárkózott el ridegen, hanem megtette a legmesszebbmenő eredményt, mert hiszen a munkásoknak 60 koronáért adott buzaföldnél is a munkások kedvezményben részesülnek, amennyiben itt a szokásos évi haszonbér teljesen üres föld után 50 korona, sőt 60 koronáért is vesznek ki ő pedig felszántotta, saját magjával bevetette, aratás után a termést elcsépeleteti, a magot és a szalmát, polyvát Magyarbánhegyesre beszállítja, ami maga kitesz 50 korona költséget, így tehát a munkaadónak 100 koronában van azon 1100 négyszögöl föld, amiért 60 koronát kap, azonban a munkásnak, ha nem tetszik nem kötelessége elfogadni.

Végül ami Bali Pál azon állítását illeti, hogy a munkaadó ígéretet tett, miszerint májusban fogja kijelölni a pénzért adott buzaföldet, annyiban igaz, hogy ezt a munkaadó bár szerződés szerint nem volt reá kötelezve, megígérte,

azonban a munkások május hóban nem jelentek meg nála a föld kimérése végett és így ezen szerződésen kívüli kedvezményt a munkások hibája folytán nem teljesíthette. Egyebekben megjegyzem, hogy kintlétem alkalmával magam is mindenképpen azon igyekeztem, hogy a munkásokat a szerződés teljesítésére reá beszéljem, azonban minden jóakaratom hajótörést szenvedett indokolatlan makacsságukon.

Mezőkovácsháza 1913. július hó 19-én.

Kövér
főszolgabíró
Csanád megyei alispáni iratok
8128/1913 (SZAL)

5. sz.

Főszolgabíró

Mezőkovácsháza

Utasítással a f. évi július hó 25-én kelt 4151. sz. jelentésére az iratokat betekintés után visszaküldöm.

Habár a szerződés rideg érvényesítése fedi a jogos alapot, s a kihágási eljárás során is a törvény megjelölte büntetés szabályszerűen alkalmaztatott, nem zárkozhatom el a méltányossági tekintetek hangoztatása előtt, tekintve, hogy a szerződés rideg betartása a panasztevők téli megélhetésére lesz kihatással. Habár hivatalos eljárásnak helye tovább már nem lehet, érdeklődöm, nyere-e a panasztevők méltányossági igénye valamely módon kielégítést, s ezért felkérem főszolgabíró urat, hogy a panasztevő Bali Pál és társainak ügyét kísérelje figyelemmel, s tegyen hozzám annak idején róluk jelentést.

Makó, 1913 július 29.

Olvashatatlan aláírás
alispán
Csanád megyei alispáni
iratok 8711/1913 (SZAL)
Közli: GÖRÖG JÓZSEF

SZEGED IFJÚSÁGAHOZ!*

A diadalmasan előretörő Vörös Hadsereg kiűzte földünkről népünk évszázados ellenségét, a vérünket, anyagi és szellemi értékeinket szipolyozó németeket. A német bérencek magyarellenés uralmát összetörte. Felszabadultunk! A magyar ifjúság kezébe veheti saját sorsának irányítását.

IFJÚMUNKÁSOK! Az álmagyarok erőszaksszervezetei nincsenek többé! Gumibotos és kardlapos rendőrosztagok most már nem verhetik szét szervezett sorainkat. Az üldöztetés évei elmúltak. Német hatalmi célokat szolgáló, a magyar ifjúság önálló cselekvőképességét gúzsbakötő levanteintézmény megszűnt.

* A szegedi demokratikus ifjúsági mozgalom történetével kapcsolatos dokumentumok fontos adatokat nyújtanak a felszabadulás utáni ifjúsági mozgalom tanulmányozásához. Igazolják az ifjúsági egység megteremtésére való törekvést, és túllépve a városi ifjúsági szervezetek összefogásának gondolatán, az ország felszabadított területein elsőként vetik fel az országos ifjúsági egység megteremtésének eszméjét.

Elérkezett a szabad szervezkedés ideje. Ez ma nemcsak kívánság, a történelmi pillanat parancsa!

PARASZTIFJAK! A Hitler-Németországot vakon kiszolgáló politikusok szembeállítottak bennünket. Gondoskodtak arról, hogy elzárjanak benneteket a városi munkásoktól. Olyan egyesületekbe kényszerítettek, amelyeket nem ti irányítottatok. Itt az ideje, hogy megkezdjétek saját vezetésetek alatt működő szervezetek kiépítését.

DIÁKOK! Sorsunk történelmi változása nektek is szabadságot hozott. Hazaáruló, nyilas karrieristák becsaptak és eszköznek használtak benneteket. A fasizmus rátoknehezedő, szellemet tipró nyomása megszűnt. Az új Magyarországot építők, a szabadságharcosok sorában a helyetek. Félre az előítéletekkel! Gátlásokat félretéve dolgozzatok a diákok szabadszervezetének kiépítésén.

SZEGEDI IFJAK! Történelmünk legválságosabb óráit éljük. Harcolnunk kell a hazaáruló nyilas népámítók ellen. Romokban heverő hazánkat fel kell építeni. A feladat óriási. Egyedül egyetlen társadalmi réteg sem tudja megoldani. Minden erőt össze kell fogni. Nem szabad tétlenül nézni az építők erőfeszítését. Föl kell sorakoznunk a demokratikus, népi erőket képviselő pártok mögé. Az első lépés: munkás, paraszt, értelmiségi ifjúság együttműködésének megteremtése.

Éljen a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front!

Éljen a Független, Szabad, Demokratikus Magyarország!

Éljen a Munkás, Paraszt, Értelmiségi Ifjúság Szövetsége!

KOMMUNISTA IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG

(Korabeli ifjúsági plakát szövege a szegedi Somogyi-könyvtár röpirat-gyűjteményéből.)

„A KOMMUNISTA IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG JAVASLATA

A K.I.Sz. szükségesnek tart minden demokratikus ifjúsági szervezetet, amely hajlandó a független, szabad, demokratikus Magyarorszáért harcolni a németek és hazaáruló csatlósai ellen, minden szervezetet, amely hajlandó résztvenni az ifjúság szabadságszerető, demokratikus szellemben való nevelésében egyetlen ifjúsági szövetségbe tömöríteni.

Hazánkra szakadt történelmi katasztrófának egyik főoka az ifjúság politikai tájékozatlansága és passzív magatartása. Elérkezettnek látjuk az idejét annak, amikor az ifjúság kezébe veheti saját sorsának kialakítását és komoly tényezőjévé válhat a magyar közéletnek. (Kiemelés az eredeti dokumentumban.) A mult egyik bűnös hibája volt a helytelen nevelés és az ifjúság erejének szétforgácso-lása. A fasizmus-elleni harcban és az ország újjáépítésének érdekében széleskörű összefogásra és az ifjúság erejének egyesítésére van szükség. (Kiemelés az eredeti dokumentumban.) Csakis így látjuk biztosítva a mult hibáinak jóvátételét és a jövő feladatainak megoldását. A Demokratikus Ifjúsági Szövetség fölsorakozik a Magyar Függetlenségi Front Nemzeti Bizottsága mögé, elfogadja és támogatja annak programját. (Kiemelés az eredeti dokumentumban.) Ezen túlmenően szükségesnek látjuk a következő célkitűzésekért való harcot:

1. A választói korhatár leszállítását nemre való tekintet nélkül a 18. életévre.

2. Lehetővé tenni minden társadalmi réteg részére a legmagasabb iskolázatást.

3. A tanoncifjúság helyzetének gyökeres megváltoztatása.
  4. Ha egy fiatalkorú munkás ugyanolyan munkafeltételek mellett dolgozik, mint felnőtt munkatársa, ugyanolyan munkabért kapjon. Ugyanez vonatkozik a női (leány) munkaerőkre.
  5. 22 éven aluli ipari munkások részére 40 órás munkahetet.
  6. A fiatalkorú mezőgazdasági munkások (cselédek, béresek stb.) életkörülményeinek megváltoztatása. Az érdekeltekből bizottságot alakítani és ezek javaslata alapján, a mai követelményeknek megfelelő bér és munkaidő rendezést.
  7. A parasztifjúság bekapcsolása a politikai és kulturális élet vérkeringésébe. Könyvtárak, kultúrsoportok, politikai szemináriumok megszervezése.
  8. Törvényben biztosítani kell a tanulóifjúság részére a szabad szervezkedés lehetőségét.
  9. Az új tankönyvek és új tanítási módszerek kidolgozásába a tanulóifjúságot is bevonni.
  10. Az ifjúság neveléséből kizárni mind a fasisztát, mind a reakciós elemeket.
  11. A magyar ifjúság egészét felsorakoztatjuk az alakuló magyar nemzeti hadsereg keretébe.
  12. Barátságot akarunk a szomszéd népek ifjúságával. Megismertetjük a magyar ifjúsággal az orosz nép fiataljainak kultúráját, a szabadságért vívott hősi harcát.
- Szükségesnek tartjuk a Demokratikus Ifjúsági Szövetség megteremtését, ahol az ifjúság demokratikus szellemű politikai és kulturális nevelést kap. Javaslatunkat azzal a határozott kívánsággal tesszük közzé, hogy az érdekeltek (munkás, paraszt, értelmiségi ifjúság) képviselői tegyék vita tárgyává és egy előkészítő bizottságot hozzanak létre.
- Az idő sürgeti a magyar ifjúság nemzeti egységének megvalósítását. Alakítsuk meg a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget."
- (Délmagyarország, 1944. december 31. sz.)

KIÁLTVÁNY MAGYARORSZÁG IFJÚSÁGAHOZ!

A német rablók és Szálasi németbérenc bandája elleni küzdelemben és az új, szabad, demokratikus Magyarországért folytatott harcban egymásra talált Szeged város és környékének ifjúsága. Az Antifasiszta Diákszövetség, a Nemzeti Parasztpárt Ifjúsági Szervezete, a Tanonciskolai Leányegylet, a Kommunista Ifjúsági Szövetség egy nagy közös táborba, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségbe egyesültek. Párt- és társadalmi különbségekre való tekintet nélkül együtt harcolnak a magyar nép, magyar ifjúság politikai, gazdasági és kulturális színvonalának emeléséért.

Fiatalok! Csatlakozzatok harcunkhoz! Alakítsátok meg ti is demokratikus szerveitek közös szövetségét, mind a felszabadított, mind a fel nem szabadított területeken. Minden erőnket egyesíteni kell, hogy harcunk eredményes és győzelmes legyen.

Az új év kezdetén, a háború ötödik évében hazánk nehéz és küzdelmes napjaiban fordulunk hozzátok. A németek Szálasiék segítségével meghosszabbították népünk szenvedését. Kifosztják és elpusztítják városainkat, halálra ítélték Budapestet. A németek ellen folytatott évszázados szabadságharcban ütött a

végző leszámolás órája. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent Németországnak. Mi fiatalok szívvel-lélekkel csatlakozunk a hadüzenethez.

Magyarország ifjúsága!

Fel az új szabadságharcra!

Tömörüljünk az új Nemzeti Hadsereg, a magyar nép hadseregének kereibe!

Éljen a független, demokratikus Magyarország!

A Magyar Demokratikus Ifjúsági
Szövetség szegedi szervezete.”

(Délmagyarország, 1945. január 9. sz.)

Közli: NAGY ISTVÁN

AZ ÁLMOK ÉLMÉNYTARTALMÁNAK LÉLEKTANI ELEMZÉSE KÜLÖNBÖZŐ KORÚ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓKNÁL

Írta: GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN

Az álom lélektani vizsgálatával kiterjedten foglalkoztak felnőtt, és gyermekkor vonatkozásában egyaránt. Nem teszünk kísérletet arra, hogy a különböző álomelméleteket bíráljuk, nem merülünk bele az álom pszichológiai magyarázatába, elemzésébe sem. Az álom élménytartalmának feltárásához kívánunk dolgozatunkban adalékokat szolgálni.

Előző esztendőben a félelem motívumainak lélektani vizsgálatát tekintettük feladatunknak. Dolgozatunkban jeleztük, hogy a továbbiakban; kérdésfeltevésünk kiterjed a gyermekek élménytartalmának, érzelmi vetületének vizsgálatára. Jelen dolgozatunk tehát hosszabb kutatási tervünk egyik részlete. Téma-választásunk nem gyökértelen, szervesen kapcsolódik a félelemről szóló előző dolgozatunkhoz.

A gyermek félelmei nagyon jellemzőek lelki életének alakulására, fejlődésére. Ezek a vizsgálatok azt mutatják, hogy nem csupán a megismerési folyamatok terén állítható fel fejlődéslélektani sorrend, hanem a gyermekek érzelmi, élményei tekintetében is.

Vizsgálatunkból kiderült, hogy a 10–12 éves gyermekek félelme elsősorban a konkrét tárgyakra, természeti jelenségekre irányul. A 12–14 éves korig, VII.–VIII. osztályos gyermekek absztraktabb, főképpen szituációs, fantáziafélelmek hatása alatt állnak, náluk megjelenik az élet, a halál, a háború, a megsemmisülés problémája is. Hasonló fejlődéslélektani összefüggés után kutattunk az álomról szóló vizsgálatainkban is.

Tapasztalati tény, hogy a gyermekek álmai sokszor tükrözik napi élményeik ingerhatásait. A félelem következtében a gyermek bizonyos értelemben elszakad a valóságos helyzet összefüggéseitől, rosszul ítéli meg azt, túlméretezi a veszélyt stb. Azt mondhatjuk tehát, hogy a félelem a gyermeknél sokszor inadekvát. A gyermek megismerési folyamatainak fejlődése, mindenekelőtt gondolkodásának kialakulása közismert módon a konkrétól halad az absztrakt felé. Kerestük, hogy érzelmi élményanyag tekintetében is fellelhető-e valamilyen fejlődéslélektani sorrend. A kisgyermek elsősorban tárgytól fél, a nagyobb gyermek absztraktabb módon a bizonytalanságtól, a háborútól retteg. Feltételeztük, hogy a gyermekek álmaiban is fellelhető hasonló törvényszerűség.

Az álomban még nagyobb mértékben távolodik el a valóságtól, mint torz észlelésből, vagy helytelen szituációból fakadó félelmi helyzetben. Az álom során képzetkapcsolódások többé-kevésbé spontánul jönnek létre. A második jelzőrendszer ellenőrző szerepe, kontrollja csökken. Az „örkődési pontok” ébe-

szépek voltak. Dobálták a játékokat. Minden játék mesebeli volt. Dobálták a hólabdákat. Egyszerre szép ruhába öltöztettek.” (IV. L. 143.)*

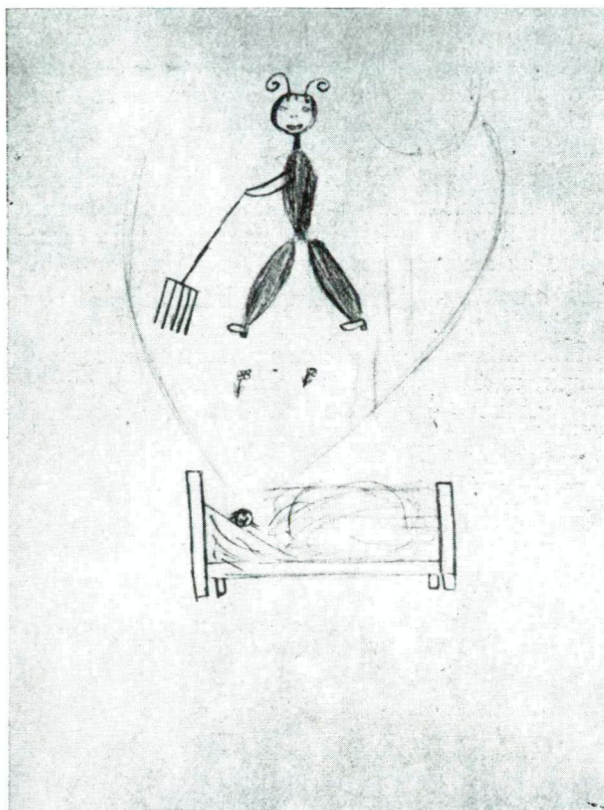
„Én a karácsonyfa alatt ültem és egy szép mesekönyvet olvastam a tündérekről és egy királyfiról. Mellettem egy asztal állott, rajta egy szép balett ruha és egy balettcipő feküdt, minden vágyam az volt, hogy ilyet kapjak. Boldogságomban felvettem a ruhát. Az álmom nem teljesült be, mert reggel nem találtam a ruhát, de pár nap múlva anyukám varrt egy balett ruhát, olyan volt a ruha, mint amilyet álmomban láttam. Kívánságom teljesült és boldogan vettem fel a balett ruhám.” (V. L. 115)

Az ide tartozó motívumok százaléértéke 9,05%, tehát összesen található motívumoknak mintegy tized része. Ez a kisgyerekeknél nagyobb százalékat tesz ki és évek szerint fokozatosan csökken. A gyermekek álmukban mese hatására vízitündéreknek, Jancsinak és Juliskának képzelik magukat, aranylovon lovagló királynők, csodás ligetbe, tóra, hattyúkhoz kerülnek; „Az éjjel Tündérországbán jártam. Gyönyörű palotában éltem. Királyné voltam. A palota kertben illatozó virágok közt sétáltam. Minden ember engem szolgált. Egész nap csinosítottam magam. A tornácról órák hosszat néztem a várost. Ékes gyűrűt, láncot hordtam. Egyszer felébredtem. Rádöbrentem, hogy mindez álom volt.” (V. L. 222.) Álmukban a kirakatban felélednek a játékok, és közéjük elegyednek, beszélnek velük, madáron repülnek, Csipkerózsika szerepét töltik be, vagy hallá varázsolt királyfiak lesznek. Cserép virágból erdőt hoznak létre, és maguk is csodatevő bogárkák, angyalok lesznek, vagy a Hófehérke és a hét törpe világába kerülnek, nyuszival, békával beszélnek. Törpék, manók, boszorkányok népesítik be álmuk világát.

* A zárójelben levő szám a vizsgált gyermekek sorszáma. A római szám az osztályt jelzi, F=fiú, L=leány.

„Az álmaim sokszor olyan helyekre visznek el, hogy az csak a mesében van. A múltkor azt álmodtam, hogy béka lettem. Mikor felébredtem, nagyon elcsodálkoztam, hogy mégsem vagyok béka. Legtöbbször azért azt álmodom,

hogy gonosz emberek közé kerülök és onnan egy csodatündér mindig kiszabadít. Elvisz az ő palotájába, és ott lányának fogad.” (V. L. 167.). „Azt álmodtam, óriás voltam. Kősziklákat nyeltem. Ha embert láttam, megfogtam és földhöz vágtam. Fújtam, mint a szélvihar, s a tenger hullámozott. Ami hajó úszott a vízen, fölborultak.” (V. F. 214.)

Egy IV. osztályos kislány hangulatosan írja le tündérországi utazását: „Éjszaka van. Egyszer egy hang megszólal. Jer velem, elmegyünk tündérországba. És repültünk, alattunk a házak, kertek szaladtak és egyszer megláttuk tündérországot. A tündér így szólt. Itt vagyunk. A tündérek tánccal fogadtak. Rám is szép ruhát adtak és bemutatták a szép tündérpalotát.” (IV. L. 145.)

Varázspálcák hatására törpéket űznek el, sárkány gyomrába kerülnek, vagy pedig maguk is királyokká vagy királynőkké változnak. Meseországban járnak és átéli a kismalac és a farkas meséjét. Érdekes módon az is előfordul, hogy a mesemotívumok a modern technika vívmányaival keverednek. Pl. egy gyermek álmában mesés módon a tejútra kerül és ott találkozik a villamossal.

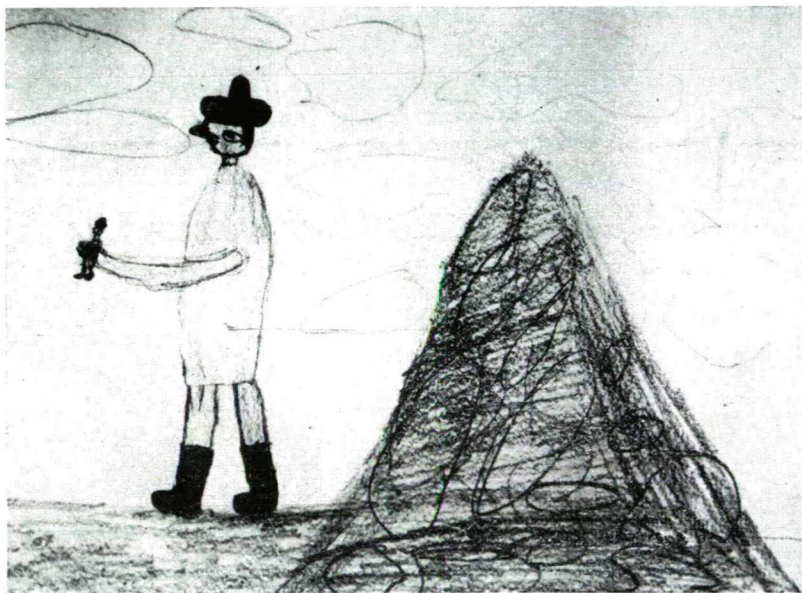
II. A napi élet tárgyait, személyeit, eseményeit tükröző motívumcsoportot az alábbi részekre osztottuk:

- a) Konkrét tárgyak vagy személyek jelentkezése az álomban.
- b) A játék szerepe az álmotartalomban.
- c) A napi élet eseményeinek jelentkezése az álomban.
- d) Az iskolai életre vonatkozó motívumok.

Az itt talált motívumok százaléértéke 21,82%.

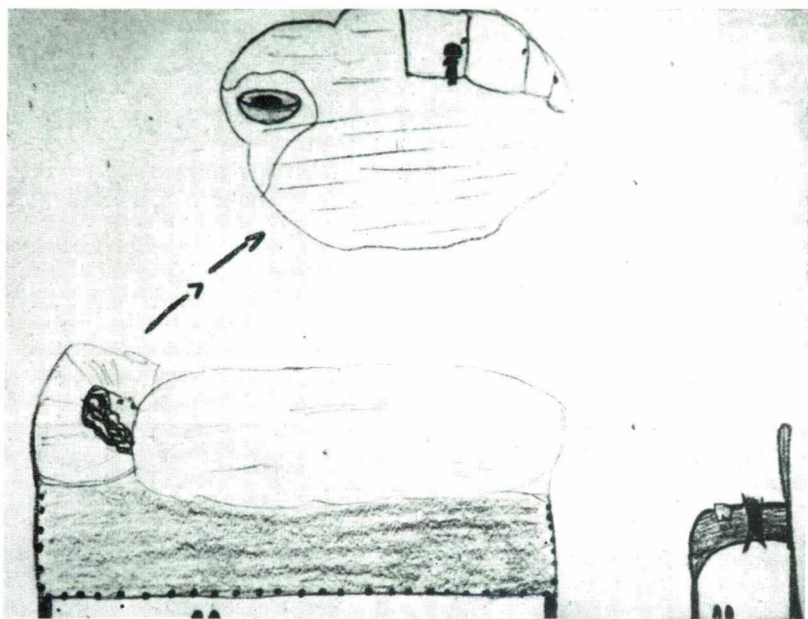
a) Az első problémakör majdnem kizárólag a 8–11 évig terjedő gyermekekre jellemző. A dolgozatokban ez a következőképpen mutatkozik. Álmodtam a nagymamáról, őzikeről, madárról, sok jó enivalóról, kerékpárról, álomban édesanyámmal együtt voltunk, ebédeltünk, esett az eső, hó, nyulaimról álmodtam, a kis macskámról, láttam álomban testvéremet, egy hatpettyes katicabogarat, cinkét, madáretetőt, kiskutyát, nagypapát, kiscsirkéket, mókuskat. Ezek főképpen az alsótagozatos gyerekek álmotartalmára jellemzőek.

b) A második csoportban jelenik meg a játék mint álmotartalom. Az ideartozó élmények is elsősorban a III.–V. osztályos gyermekek álmaiban bukkanak fel. Pl.: labdázunk, lióembert csináltunk, játszottam a babával, körbe-körbe szaladgáltunk, ugráltunk, hintáztunk. A nagyobb gyerekek játécai általában már társas vonatkozásúak. Pl. fejtünk apuval, együtt játszottunk a barátnőmmel, sétáltunk, vetítésen vettünk részt stb.

c) A harmadik csoportba soroltuk a napi élet eseményeivel összefüggő álmotartalmakat. Ezek már nagyobb százalékban vonatkoznak a 11–14 éves gyerekekre. Találunk olyan álmokat, amelyek szórakozásra utalnak. Tárgyuk: úszás, csónakázás, evezés, halászás, vadászás; az utóbbi elég nagy számban szerepel, de kizárólag fiúk álmaiban. Lányoknál inkább az otthoni segítség merül fel. A vidéki gyerekek elég konkrét formában álmodnak erről. Pl. részt vettem kucoricatörésen, fosztáson, paradicsomszedésben, aratásban, almaszedésben, libát

és kacsát legeltettem, árultam szüleimmal a piacon. A napi élet eseményei tükröződnek egy-egy gyerek rajzában, és fogalmazásában. Példaképpen egy VI. osztályos kislány rajzát és a rajz magyarázatát említjük meg. A kislány fogalmazásában arról számol be, hogy éjjel egy szelet rántott hússal álmodott. Valóban édesanyám süített is rántott húst — írja —, de megmaradt egy szelet; tálba tettük és édesanyám azt mondta, hogy jó lesz holnap uzsonnára. Álmomban egy szegény kislány kopogtatott az ajtón, kért egy falat kenyeret, azt mondotta, hogy már napok óta nem eszik, csak amit az utcán adnak neki. Anyuka meg-sajnálta a kislányt és odaadta neki a rántott húst, meg egy jó darab kenyeret. A kislány megköszönte és tovább ment.

d) A negyedik csoportba az iskolai életre vonatkozó motívumokat osztottuk be. Ezekre részletesen nem térünk ki, mert az iskolai élet eseményeit tükröző álmotartalmakat pozitív és negatív érzelmek fűszerezik, így kiemelve ezeket, együttesen fogjuk az V. csoportban tárgyalni.

III. *Félelem és szorongás az álomban.* Ez a csoport képezi az összes motívumok 40,85%-át. Érdekes módon az álmotartalmak inkább negatív érzelmeket tükröznek, mint pozitívát. A félelemre és szorongásra eső álom megközelítőleg annyit tesz ki, mint az összes többi együttvéve. Meggondolkodtat ez bennünket és arra késztet, hogy a kérdést bővebben elemezzük. Ezen motívumcsoport alpontjait — korábbi dolgozatunk alapján — négy részre osztottuk fel.

a) A tárgytól, természeti jelenségtől való félelemre vonatkozó álmok. „Ha valamitől nagyon félek, akkor arról szoktam álmodni.” (VIII. L. 227.) E csoportba a természeti jelenségek, állatok kapcsán támadt félelmi motívumokat gyűjtöttük össze. A félelem vizsgálatakor úgy találtuk, hogy egyszerű tárgytól, természeti jelenségtől való félelem a 10 évesek válaszaiban mintegy 29%-ot tesz ki, míg a 14 évesekében 5,5%-ot. Összehasonlítva ezeket az

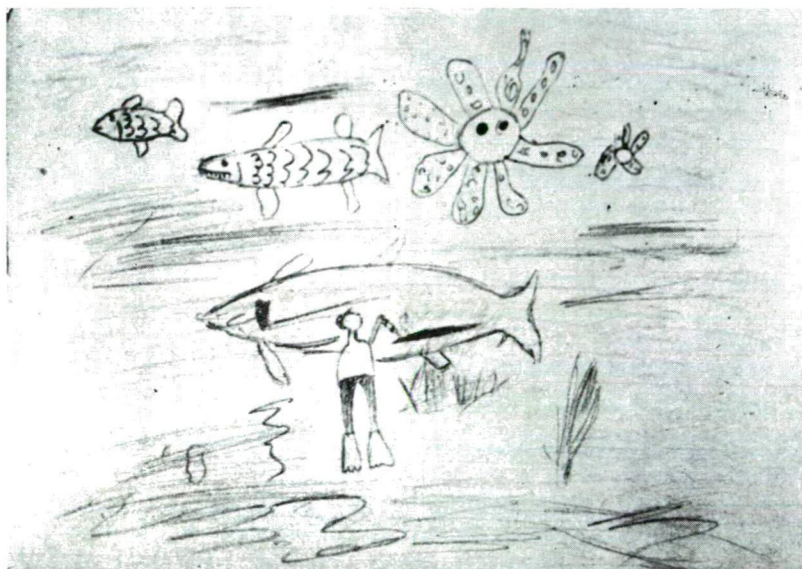

adatokat, az álomtartalmak elemzésekor kapott százalékértékkel, úgy találtuk, hogy az álomban ilyen jellemző eltérés nem mutatkozik. Megközelítőleg hasonló százalékban merül fel a tárgytól és állattól való félelem a kisebb és a nagyobb gyermekeknél. Ez azt tükrözi, hogy nagyobb gyermek nappal tanultsága, felvilágosultsága alapján úrrá lesz félelmén. A józan ész alapján legyőzi primitív félelmeit. Úgy látszik, hogy az irreális helyzet ezt a kontrollt álomban nem teszi lehetővé. Érdekes jelenség az is, hogy maguk a gyermekek magyarázzák meg szorongásos álmaikat. Arról is beszélnek, hogyha vacsora után közvetlenül, vagy munka után fáradtan fekszenek le, nehezen alusznak el, „gondolkodnak a napi élet eseményein” és fáradtan is kelnek. „Ha fáradt vagyok, nem tudok mindjárt aludni.” (VIII. L. 223.)

„Végig álmodom az élményeket. ... Ilyenkor, amikor sokat gondolkodom éjjel, akkor reggel fáradtan ébredek fel.” (VIII. L. 22.)

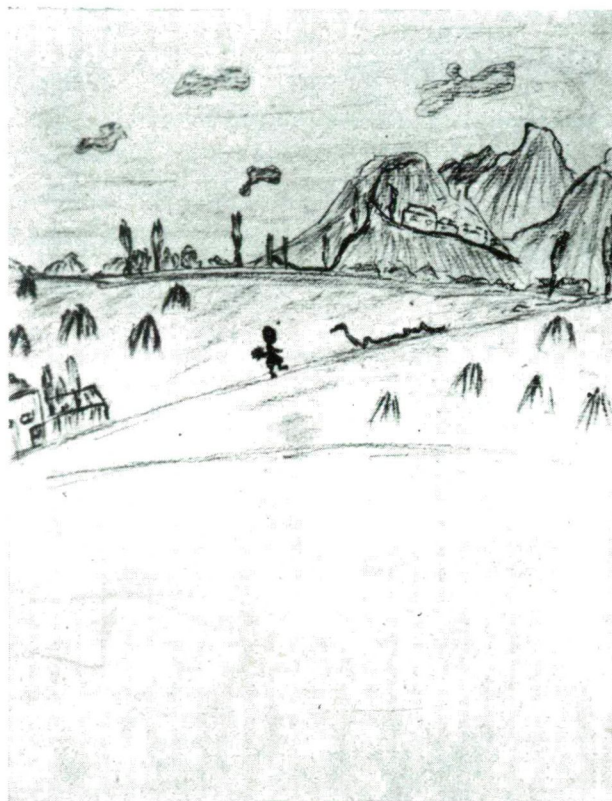
A gyermekek álmainak leírásánál bizonyos fejlődéslélektani sorrendre bukkantunk. A kisgyermek arról számol be, hogy megijedt a kígyótól, gonosz embernél szolgált a kiskutyájával. Álmaiban a mesemotívumok az egyszerű tárgytól való félelemmel párosultak. „Valamelyik este nagyon sokat ettem. Lefeküdtem és elaludtam. Azt álmodtam, hogy egy gonosz embernél szolgáltam a kiskutyámmal együtt. Egyszer a gazdám megvert. Elszöktünk tőle. Nagy mocsáron kellett keresztül menni. Kígyók úszkáltak ott. Megcsípett a kígyó és felébredtem.” (III. F. 189.)

Hasonló mesemotívumokat láthatunk tárgyi adatokkal szövődni néhány gyereknél pl.: „Azt hittem, hogy hátamon egerek ugrálnak. Aztán néha olyan ideges vagyok, hogy bekiabálok a szobába. A lábammal majd lerúgom a kan-

csót.” (V. L. 127.) „Az éjjel azt álmodtam, hogy erdőben barangoltam. Barangolás közben talákoztam egy medvével és azt mondta, hogy nyomban felfal. Erre én nagyon megijedtem és segítségért kiabáltam. Éppen jött a vadász és le-

lőtte a medvét. Utána hazamentem és elmeséltem anyukámnak, hogy hogy jártam.” (V. L. 228.) „Sokszor olyan rosszat szoktam álmodni, hogy sírok álomban. Ilyenkor őserdőben szoktam lenni a tigrisek, elefántok, oroszlánok közt. Van amikor nevetek álomban. Ilyenkor lakodalomról, vendégségről álmodok. Volt már olyan is, hogy beszéltem álomban. Érthetetlenül kiabáltam. Bizonyára veszekedtem valakivel. De van amikor csendesen beszélgetek. Biztosan

olyankor valamit barátnőimmal tárgyalok. Éjjel álomban néha mászkálni szoktam. Már többször leestem az ágyról. Volt már olyan amikor a fejem a lábamnál, a lábam a fejemnél volt. A jó lelkiismeretű ember jobbat álmodik.” (VII. L. 174.)

A talált motívumok alapján azt mondhatjuk, hogy a kisebb gyereknél nagyobb számban szerepel közvetlenül az állatoktól való félelem. Megtaláljuk itt az oroszlán, tigris párduc mellett a bikát, majmot, bálnát vagy a madarak félelmetes képeit.

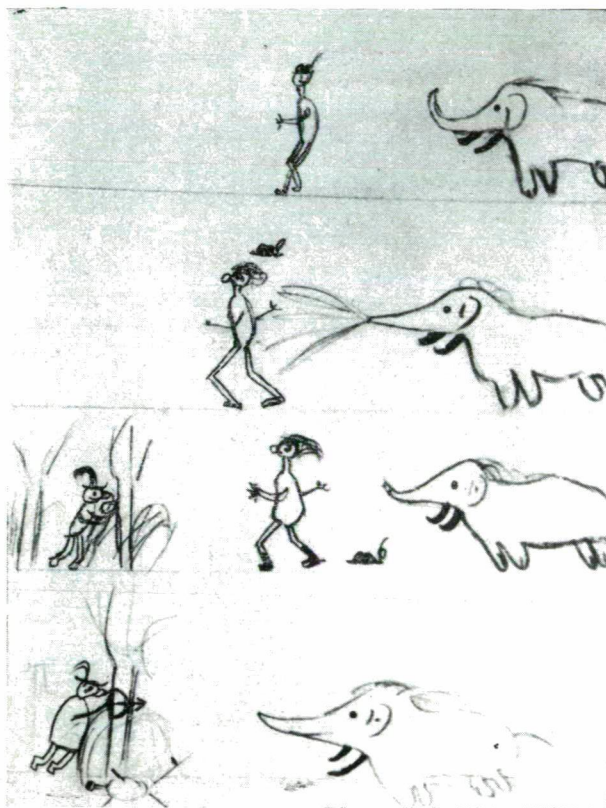
„Egyszer, mikor még kicsi voltam, nagymama mesélt nekem az ő gyermekkoráról. Arról, hogy egyszer kimentek az utcára, ahol egy darabig játszottak, és később megúnták és elkóboroltak. A közelben hegy volt, ahol mérges kígyó élt és őket megtámadta, a mezei virág szedése közben, és ők alig bírtak elszaladni előle. Este mikor lefeküdtem, én is azt álmodtam, hogy egy nagy hegyen

vagyok, messze a házunktól, ahol nagyon jól érzem magam. De a közelben sziszzenést hallottam, és nemsokára feltűnt a kígyó és sikítozni, kiabálni kezdtem, és rohantam, amerre a szemem látott. Közben hátra-hátra néztem és a kígyó ott kacsázott a hátam mögött, a nyelvét nyújtogatva. Már majdnem megfogott a kígyó, de én felébredtem.” (VIII. L. 134.)

Arról számolnak be, hogy álmukban megette őket a farkas, a kenguru, a róka, vagy a kígyó csípte meg, elefánt támadta meg, bekapta őket egy nagy hal, vagy egy bálna, megharapta a kutya. „Én az állatokról álmodtam egy éjszaka. A kígyóról, a sárkányról, több vadállatról. A kígyó csúszott utánam és én szaladtam és kiabáltam segítségért. Utána felébredtem, felültem az ágyban és szétnéztem. Azt hittem, hogy vadállatok közt vagyok.” (VII. L. 227.)

„Egy este azt álmodtam, hogy megyek a sivatagba és egy nagy elefánt elkezd futni felém. Abban a pillanatban én megfordultam és elkezdtem futni, ahogy a lábam bírta. Az elefánt is futott utánam. Már nem messzire voltam az erdő szélétől és ott megláttam 10 indiánt és jöttek segíteni. Ahogy az indiánok elejtették az elefántot, akkor én felébredtem. Ez nagyon rossz álmom volt.” (VIII. F. 183.)

„Az elmúlt éjjel azt álmodtam, hogy nagyapámnál voltam, este volt, és kiültem a kútágasra, egyszer csak tigrisek támadtak meg, leugortam és szaladni kezdtem, mikor éppen megfogtak volna, felébredtem.” (VI. F. 260.)

Nagyobb gyerekeknél inkább az elemi csapástól való félelem kerül előtérbe. Sok álom arról számol be, hogy félnek attól, hogy kigyullad a lakás, a ház, vagy árvíz önti el a falut, vízbe fulladnak, esőbe, viharba, villámlásba kerülnek, erdőtüz vagy földrengés áldozataivá válnak. „Az álmom félelmetes volt. Nagy szél volt, villámlott, dörgött az ég. Én otthon voltam. Zuhogott az eső. Nagyon féltem. Egyszer csak felébredtem, felkelek, hát tényleg zuhog az eső.” (VI. L. 200.)

b) Érdekes módon nappali és álombeli félelmek esetén a szituációs félelmek képezik a legnagyobb csoportot. A gyerekek álmaiban fellelhető félelmi szituáció többnyire valamilyen negatív élményt tükröző emlékképhez, helyzethez kapcsolódik. A gyermek legnagyobb százaléka álmában fél az erdőben. Igen sokan álmodnak arról, hogy megtámadják és üldözik őket. Néhány idézettel illusztráljuk ezt a gyakran előforduló álomtípust. „... azt álmodtam, hogy késő este mentem hazafelé. Az árnyékba láttam egy embert, de nem tudtam kicsoda. Amikor odaértem, az ember elébem ugrott. Én futásnak eredtem, az futott utánam. Futottunk árkon bokron keresztül. Amikor már majdnem utolért, felébredtem és megkönnyebbülten láttam, hogy fekszenek és nem kerget senki.” (VII. L. 177.) „Egyszer azt álmodtam, hogy elkísértem egy kislányt. Amint mentünk az utcán, egy öreg ember is ott sétálgatott. Ledobott egy üveget, sárga víz volt benne. Azt hitte, hogy fel fogjuk venni. Amikor átmertünk a másik oldalra, akkor ő is átjött. Egyszer mi megálltunk és nem mentünk tovább. Az öregember továbbment. A sarkon eltűnt. Egyszer amint megyünk tovább, látjuk, hogy egy kés van a kerítésnél. Nagyon megijedtünk és elszaladtunk. Felébredtem és elkezdtem kiabálni. Anyukámék megkérdezték, hogy mi van velem. Azt feleltem, hogy kerget egy ember. Anyukám azt mondta, hogy aludjak csak, az nem igaz. Azóta mindig félek az utcán.” (VII. F. 194.) „... az utolsó álmom ez volt. Este van. 7 óra körül. Megyek az utcán tejért. Sötét az utca, kevesen járnak ilyen kis utcán. Sietek. A hold sem világít. Nem lehet megkülönböztetni a fát és egy-egy embert. Minden zajra megálltam, figyeltem. Egyszer mellettem mozdul valami. És elkezdek rohanni. Utánam rohan valaki. Nem merek visszaneézni. Közel lakunk, de most nagyon hosszúnak tűnik az út. Amikor majdnem hazaérek, utolér üldözőm, zseblámpával szemembe világít. Amikor leveszi arcomról a fényt, egy percre látom, hogy kés van a kezében. Ilyen félelmet még sohasem éreztem. Hirtelen kiabálni akartam, de hang nem jött ki a számon.” (VII. L. 159.)

A gyermekek álmukban távoli tájakon eltévednek, nem tudnak hazatalálni, ismeretlen szigetre kerülnek s ott egyedül maradnak stb.

A gyerekek álmaiban a magárahagyottság kérdése is nyomasztólag hat. Félnek attól, hogy egyedül maradnak, gonosz emberek kezébe kerülnek, elviszik őket részekre, cigányok. „Egy óriás ember tört elő a kukoricából szüleimre. Én rémülten ugrottam fel, hogy szüleim segítségére induljak. De már késő volt. Gyorsan felpattantam a kerékpárra. Egyszer észrevettem egy igazolványt. Ismeretlen volt, amikor kinyitottam, azt az arcot láttam, mint az idegen emberé. Még egyszer felpattantam a kerékpárra és rohantam a rendőrségre. Utánam rohant az óriás. Ekkor felsikoltottam és felébredtem.” (VII. L. 228.) „Először utaztam fel Budapestre, egy néni megszólított, elhívott a lakására. Mentünk szobáról szobára, és belökött egy sötét szobába én azt se tudtam mit csináljak, elkezdtem tapogatni és egy ágyhoz értem. Az ágyon egy néni feküdt, de meg volt halva. Én remegtem a félelemtől.” (VII. L. 226.)

A gyermekeket álmukban ellenség kergeti, elrabolja, betörök, rablók áldozataul esnek, ők vagy édesapjuk stb. Nyilvánvaló, hogy ezeknél az álmoknál a cigány, néger, gonosz emberek szereplése az álomban többször a helytelen ráhatásokból magyarázható.

Ijesztgetés nyomait tükrözi az is, hogy igen nagy százalékban találunk itt 8, 9, 10 éves gyerekeket, ahol tehát az eléggé negatív hatású, megborzongató mesék szerepét feltételezhetjük. A pavor nocturnus (éjszakai felriadás), sokszor vezethető vissza ilyen negatív, szorongásos érzésre.

Az éjszakai felriadásban szenvedő gyermekek nagy százaléka vallott arról, hogy álmokképek, lidércek nyomták, üldözték őket és menekültek. Ezen csoportba tartoznak azok az álomtartalmak is, amelyek kútba, szakadékokba, folyóba való beleesésről, lezuhanásról tanúskodnak. A gyerekek nem tudnak úszni, kergetik őket, nem tudnak szaladni, tehát a gátoltság, nyomottság, nyomasztó helyzetéről tanúskodnak.

c) Az álomban is fellelhetjük a bizonytalanság, és a kiszolgáltatottságtól való érzés nyomasztó hatását. Ebbe a csoportba tartozó motívumok egy része iskolai ártalomra utal, tehát ezeket itt most nem tárgyaljuk. Megemlítjük azonban, hogy leckegond, rossz felelet hatására jelentkeznek ezek az álomtartalmak. Az egyik gyerek attól fél, hogy nem lesz kész a leckéje, a másik, hogy elalszik,

elkésik az iskolából, otthonhagyja a táskáját, beírják az ellenőrzőbe, elkergetik a tanárok az iskolából, vagy bezárták az iskolába.

Ebbe a csoportba soroltuk azokat az álmokat, amelyben a gyerekek szellemektől félnek. Azt álmodják, hogy kriptába kerülnek, múmia üldözi őket, halálfej jelent meg álmukban, valamilyen szellem, vagy kísértet, rémképek gyöttrik, temetőben kergetik a kísértetek. „Az egyik éjszaka különöset álmodtam. A temetőn mentem keresztül. A sírok között fehér árnyak lebegtek. Elfogott a félelem. Az árnyak mind közelebb és közelebb jöttek hozzám. Mikor már elég közel értek, akkor ismertem meg őket. Kísértetek voltak. Elkezdtem futni és segítségért kiáltoztam. Már-már elérték, mikor felébredtem. Nagyon örültem, mert vége szakadt ennek a rémisztő álomnak.” (VIII. F. 186.)

„Az egyik éjszaka álmomban azt álmodtam, hogy a szobában szellemek röpködtek, mert aznap délután a másik lakásban egy néni haldoklott. Mikor az egyik szellem közeledett felém, én elkiabáltam magam, anyukám felébredt és engem is felkeltett. Ő mentett meg a »szellemektől«.” (VIII. L. 207.)

„... Lakik az utcánkban egy féleszű ember és ha találkozok vele, akkor, vagy valamit mond, vagy követ. Evvel az emberrel kezdődött az álmom, hogy egy éjszaka volt, és ő betört hozzánk. Csak én menekültem meg. Sok akadályon mentem keresztül. Az ember szellemmé, boszorkánnyá, nagyerejű sárkánnyá változott. Késő hideg éjszaka volt, és én menekültem az ember elől, szinte repülve tettem meg a kilométereket, de ő csak rám talált.” (VII. L. 178.)

Serdülő lányok sokszor álmodnak arról, hogy erőszakkal rájuk törnek, és üldözik őket. Ez is arra vall, hogy az álomban a szexuális vágy, beteljesülés mellett az ellenkező előjelű élményanyag is komoly szerepet játszik. Példaként hozzuk fel két serdülő korú lány álmát. „Szerettem volna sétálni menni. Anyuka azt mondta, hogy este van, ne menjek sehova. Én azonban nem hallgattam anyukára és elmentem egyedül sétálni. Ahogy sétálok, megrezzen egy bokor és előugrik egy alacsony bácsi. Kérdezi, hová megyek? Erre én azt feleltem, csak

sétálgatni jöttem. Megint kérdezi, szeretem-e a csokoládét? Mondom, nagyon szeretem. Erre azt feleli, menjek vele a lakására és ott kapok. Én nagyon megörültem. Mikor hazaértünk és bementünk a szobájába, bezárta az ajtót és közeledett hozzám, hogy megfujt. Én erre nagyot sikítottam és felébredtem.” (VII. L. 132.) „Egy szórakozó helyen voltam, és később azt vettem észre, hogy pizsamában vagyok. Gyorsan akartam elfutni, mert kergettek, de akkor nem tudtam egyet sem lépni. Később már nem kergettek és akkor elindultam. Mindenki otthon volt, és az asztalnál ültünk. Valami zajt hallottam és kinyílt a fürdőszobaajtó. Két ember lépett elő, pisztoly a kezében, és löni akart. Kiabálni akartam, de azt sem tudtam és egy fehér lapostányért a fejükre dobtam. Nagy csörömpölés hallatszott, és eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket. És akkor felébredtem.” (VIII. L. 143.)

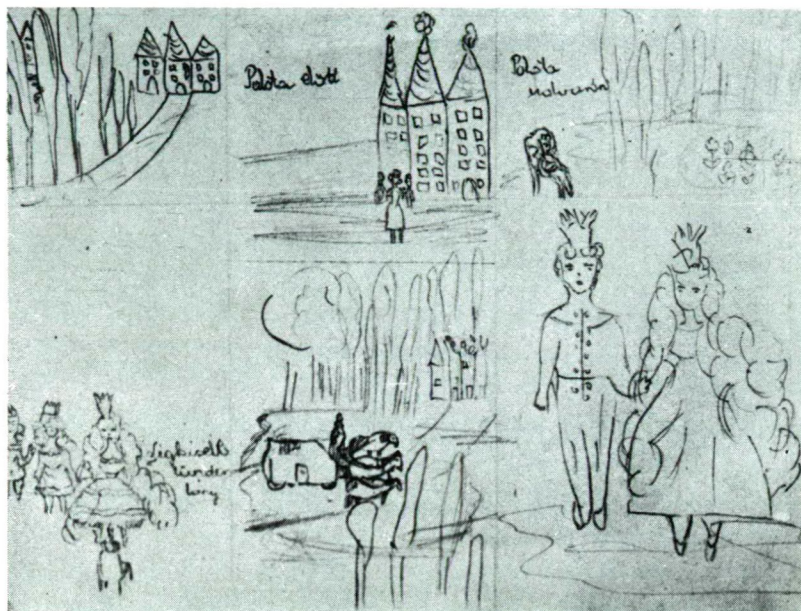
Külön kell megemlítenünk itt a televízió és mozi hatását. Nagyon sok gyerek vall arról, hogy ezek az üldözékes álmok az esti televíziónézés vagy film sokszor borzalmas jeleneteinek továbbélése és kritikátlan feldolgozása nyomán jönnek létre. A kisebb gyermekeknél a borzalmas mesék hatása ismerhető fel. „Elmúlt este nagyon jól álmodtam. Elképzelődtem az álomvilágban. Nagyon rossz volt, mikor testvéremmel Jancsi és Juliskát álmodtam. Én is voltam a banya házában. Nagyon rosszul bánt velünk. Majd ekkor én a nagy ijedelemre

fölkeltem és vége lett az álomnak.” (VI. F. 312.) „Este a moziban voltam és amikor lefeküdtem, a filmet keresztül álmodtam. Előttem ugyanazokat a szereplőket láttam, amit a moziban. Láttam a vén banyát, a nyugatit és a keletit, a szép lányt, oroszlánt és a bádog embert is. A történet közepén egy dörgés volt és erre felébredtem. Utána már nem tudtam elaludni.” (VI. L. 308.) „Amikor lefeküdtem, eszembe jutott a film, amit láttam. A szép királynő helyett én voltam álomban a főszereplő. Nekem is olyan gyönyörű szőke, hosszú hajam volt, mint neki. Ha benéztem a szekrénybe, különbnél különb gyönyörű, káp-

rázatos ruhákat láttam. Ez mind nagyon szép volt. Értem is úgy mint a filmen, eljött egy szép deli ifjú.” (VIII. L. 218.)

„Tavaly láttam moziban a páncélos dandárt. Este mikor lefeküdtem és elaludtam, kínos álmom gyötört. A páncélos dandárnak egyik tagja eltévedt és a német páncélos egységek kereszttüzebe esett.” (VII. F. 190.)

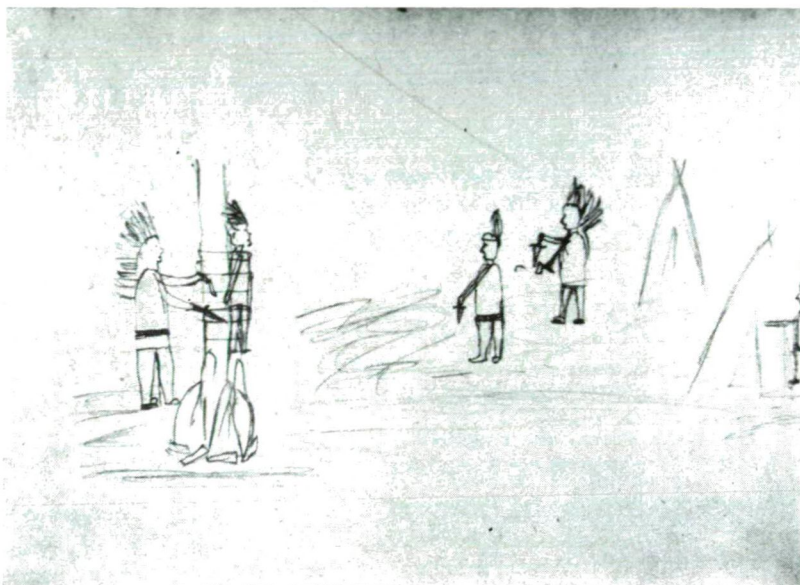

Az izgalmas, kalandos filmek vagy könyvek hatása sokszor tovább él az álomban. Erre néhány példát közlünk szemléltetés gyanánt. „Egy vasárnap délután elmentem a moziba és egy afrikai filmet láttam, melynek tartalma röviden az volt, hogy a bennszülöttek egy európai férfit máglyahalálra ítélték. Mikor meggyújtják a tüzet, megjelenik egy párdúc, mire a bennszülöttek szétfutnak és a férfi ottmarad megkötözve és hátrálni kezd. Mikor a párdúc meglátja az égő máglyát, eltűnik a sűrűben és a férfi megmenekül. Vacsora közben is a film hatása alatt voltam, s mialatt a filmen gondolkoztam, jól teleettem magam, aztán lefeküdtem. Hamarosan elaludtam s álomban ugyanazt álmodtam, mint amit a moziba láttam, azzal a különbséggel, hogy én voltam az európai férfi.” (VIII. F. 171.)

„A héten izgalmas könyvet olvastam. Az álmaim is izgalmasak lettek. Este nehezen aludtam el. Álomom úgy kezdődött, hogy nagyon magas hegyen utaztam. Szakadékok vették körül. Sokáig utaztam. Egyszer csak autónk nekiment egy fának és lezuhant. Többen meghaltak, de én élve maradtam. Sikerült megmenekülnöm. Nem tudtam mit csinálni, s hát elkezdtem kiabálni. Úgy látszott, hogy segítséget nem kapok. Tovább kiabáltam. Sötétedni kezdett, amikor egy turista csoportot láttam. Azok magukkal vittek.” (V. L. 118.) „Az egyik nap a nagy hős Gagarin űrpilóta fogadásáról készült filmet mutatta be a televízió. Nagyon figyelmesen néztem végig a filmet és utána elgondolkodtam, vajon mikor lesz az, amikor mi egyszerű emberek is fölrepülhetünk az űrbe. De nem

sokáig foglalkoztam ezzel a témával. Nem sokkal később lefeküdtem és egy furcsa álomba keveredtem. Ritkán szoktam álmodni, de most egy olyan gyönyörűt álmodtam. Egy rettentő üres térségre kerültem, ahol nem volt semmi, egyetlen fa sem, egy fűszál sem, olyan helyen voltam, mintha egy nagy sivatag vett volna körül, de ez azért mégis más volt, valami furcsa hangok hallatszottak,

olyanok, mint amilyent a televízióban hallottam, olyasmi mint a morze jelzései. Csak álltam egyhelyben és ámultam, vajon mi lenne, ha most itt egy ember toppanna elém. Abban a pillanatban tényleg egy ember jött felém és mintha pontosan olyan lett volna mint Gagarin. Kézenfogott és elmagyarázta, hogy én most a Vénuszon vagyok.”

Bizonyára történelmi olvasmányok hatásait tükrözi az alábbi két fogalmazás:

„Tegnap Eger városának képét nézegettem. Aznap este Dobó Istvánnak álmodtam magam. Ott voltam a vár tetején. Én biztattam hős csoportunkat, mely csak egy maroknyi volt. Mégis kiverte a törököt. Ruhámról és kardomról csorgott a vér. Sok-sok töröknek kettéhasítottam már a fejét.” (V. F. 212.) „Azt hittem, hogy amit én álmodtam, az mind igaz volt. Bejöttek hazánkba a törökök. Mindent fölgújtottak, kifosztották a lakásokat, az embereket pedig megölték. Én is nagyon megijedtem.” (VII. L. 169.)

Komolyan kell azokra az iskolai jellegű ártalmakra gondolni, amelyek a helytelen pszichés légkör, vagy a megtorlástól, büntetéstől való félelem nyomán jönnek létre. A kisgyermek még csak a veréstől fél, a nagyobb gyerek azonban még álmában is a rossz felelet következményeitől retteg.

d) A negyedik csoportba a megsemmisüléstől való rettegés, a halálfélelem, háború szorongató motívumait soroltuk fel. Ezek a gyermekek álmaiban is sűrűn jelentkeznek. Túlságosan közel van még a második világháború. Sok család közvetlenül átélte a tragédiát és a gyerekek álmaiban az elmondott történetek fellelhetők.

Egyszerűbbek azok az álomtartalmak, amelyek közvetlenül balesetre vonatkoznak. „Azt álmodtam, hogy egy házba beküldött egy ember, azt mondta, vigyem be ezt a levelet a házba, kapok 1 Ft-ot. Én bevittem és azt mondták, álljak rá erre a fára. Mikor ráléptem, hirtelen a fa összecsucodott és már vágták is le a nyakamat.” (IV. L. 148.) „Álmomban egy hajón szolgáltam. Hirtelen nagy vihar keletkezett. A hajónk léket kapott. Mindnyájan a halál szélén álltunk. Én egy gyors mozdulattal a tengerbe vetettem magam és így gondolkodtam. Harcolok az életért, amit lehet. De hamarosan úrrá lett rajtam a fáradtság és a tenger mint dióhéjat dobált ide-oda. Nem tudtam magamról. (VII. F. 175.)

Ezek a motívumok tartalmi vonatkozásban érzelmileg kevésbé fűtöttek, mint azok, amelyek közvetlenül a harcra, háborúra utalnak, pl. katona voltam, rámtörtek a tatárok, törökök, németek. Az utóbbira vonatkozólag olyan sok motívumot találtunk, hogy ezeket különösen jelentősnek kell tulajdonítanunk. Néhány példát mutatunk be. „Egyszer egy háborúról álmodtam. Mikor a hangos bemondó közölte a veszélyt, édesapával bunkert ástunk. A bunker mikor a felén voltunk, beszakadt. De már a németek közeledtek és egy szalmakazlat gyorsan körülvontunk fával. Alighogy kész lett, máris jöttek az autók és a tankok. Ekkor egy repülő géppuskát dobott le. Apus felvette és tüzelni kezdte a tankot. A tankok egy része felrobbant és a többi megmenekült. Mikor ezek elmentek, jött egy hatalmas autó, amely akkora volt, mint három nyárfa egymásra téve. Mikor ezek elvonultak, úgy megijedtem, hogy felébredtem.” (VI.

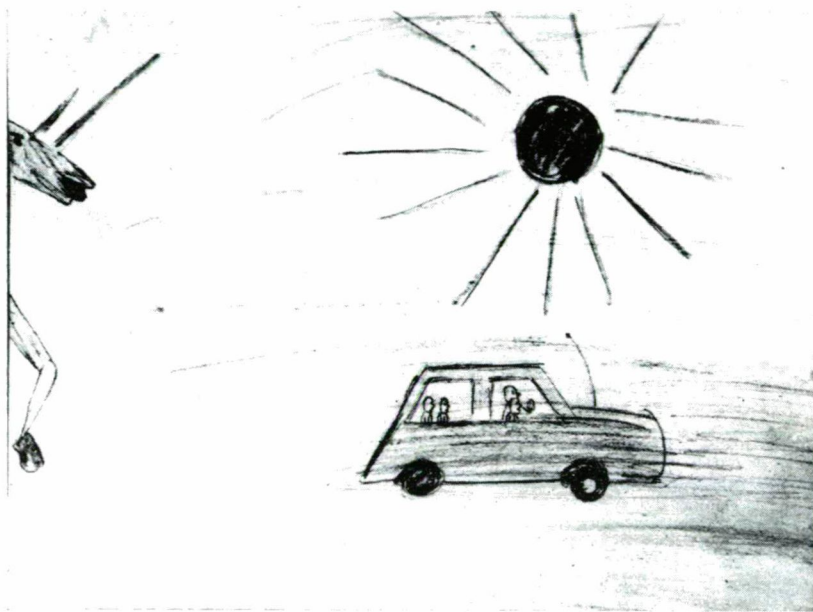

F. 243.) „Én egyszer azt álmodtam, hogy háború van és hogy kint fekszek egy lövészárokban. A puska és az ágyú csak úgy ropogtak. A lelőtt repülők égve zuhantak le. Házakat gyújtottak meg. Nagyon féltem, hogy a fejemre esik a bomba. A szomszéd gyerekek elindultunk hazafelé. A golyók csak úgy süvít-

tettek a fejünk felett. (VIII. F. 231.) „Egyszer azt álmodtam, hogy ha felnövök akkor védem a hazát. Nagy háború volt, a németek bejöttek. Nagy pusztítás volt. Szüleimet elvitték és kikutatták, megtalálták a nyakkendőmet és rátapos-tak. Én sírva ráncigáltam ki a lábuk alól és elfutottam.” (VII. L. 223.) „Há-ború volt, Orosháza német megszállás alatt volt. Az egyik sarkon német jár-őrökre bukkantunk. Hirtelen beugrottunk az egyik kapualjba. Ott találtunk két puskát, és avval fejbe ütöttük a németeket. Elkaptuk a puskájukat és elszalad-tunk. Elbújtunk a romok közé. Szerencsére a tárokat is elvettük a németektől. Észrevettük, hogy a többi német közeledik, elkezdtünk tüzelni rájuk. (VI. F. 235.)

Ezek az álombeli rémképek sokszor a borzalomig fokozódnak. „Éjjel van. Az ágyúk durrogtak. A házunkba betalált egy bomba, a testvérem ágyába. A testvérem sikoltott egy nagyot és meghalt. Utána fel is robbant és égett, mi a rémülettől nem tudtunk sehova menni.” (IV. L. 150.) „Megszólaltak a sziré-nák, de egész váratlanul. Kiugrottam az ágyból, és úgy pizsamában az óvó-helyre rohantam. Én voltam az utolsó, aki leért. Mikor megláttak a bentlévők, tágranyitott szemekkel bámultak rám. A hajam helyett mint a kis csirke pelyhe, olyasmi volt. És ha hozzám értek, a bőrömmel együtt húscafatok jöttek le. . . . Engem mentőautóval elvittek a kórházba, ahol megállapították, hogy rádió-aktív kisugárzást kaptam. Mindig tükröt kértem és ha megláttam magam a tö-körben örjöngeni kezdtem.” (VII. L. 151.)

A gyermekek arról számolnak be, hogy álmukban pl. nagyanyjukat meg-ölték, édesatyjukat elvitték a fasiszták, elhurcolták, agyonütötték. A haláltábor megannyi szenvedését éli át egyik-másik gyermek álmában. A halott, megcsón-kított emberek, katonák rettentik a gyerekeket álmukban. A gyermekek ezen álmai szinte eleven bizonyítékot képeznek arra vonatkozóan, hogy a háborútól való félelem feszült légkört, a katasztrófától való rettegés mennyire megzavarja

a gyermekek nemcsak nappali, hanem éjszakai nyugalmat is. Ez a csoport a félelmi motívumokat tartalmazó álmokban százalékszerűen a legnagyobb (28,28%-ot tesz ki).

IV. Vágy és ábránd a gyermekek álmaiban:

Ez a csoport azokat az álmokat tartalmazza, amelyek a gyermekek vágyaival, törekvéseivel, ideáljaival, pályaválasztásával függ össze. (Az összes motívumok 28,28%-a.)

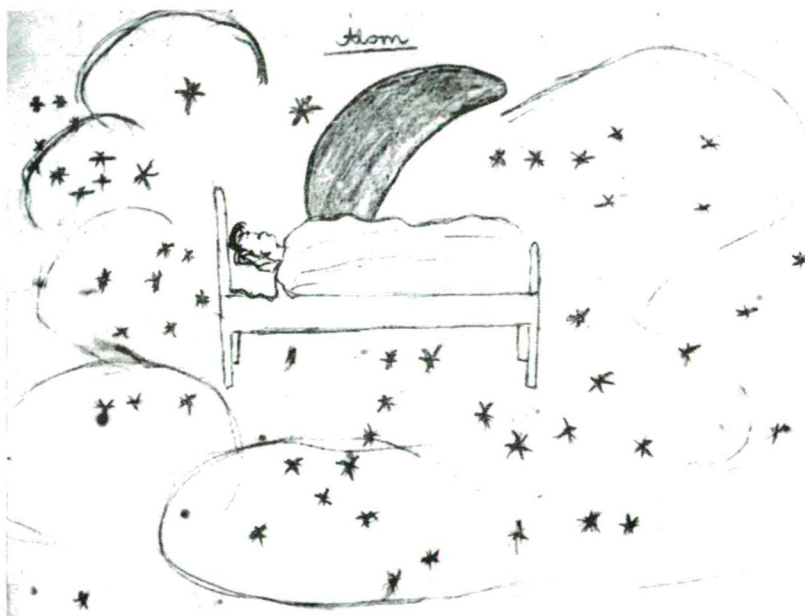
Sokszor a gyermek álma behelyettesíthető a „kívánság” szóval. „Az én álmom az, hogy mindig tél legyen és soha ne süssön a nap és örökös hó legyen. Azért mert én nagyon szeretek szánkázni, korcsolyázni a jégen.” (V. F. 130.)

a) Sok gyermek álma utazással és az ezzel kapcsolatos élményekkel foglalkozik (összes motívumok 6,7%-a). Szeretnének különböző tájakra eljutni. Sok vidéki gyermek Budapestre, színházba, hangversenyre szeretne menni. A kisebb gyerekek ezirányú élményei keverednek a mesemotívumokkal. „Azt álmodtam, hogy Kemendollárban vagyok. Kint az olajostelepen futballoztunk. Egyszer csak elsötétül az ég. Amikor kitisztult, egy hatalmas orrszarvú állt a hegy tetején. A Kemendi várat egy ökleléssel feltaszította. Két ugrással a Zalánál termett. Egy hörpintésre kiitta a vizet. Mi elkezdünk menekülni egy autóval. ... Ekkor felébredtem, és nagyon fáztam, mert csupa izzadság voltam.” (V. F. 200.)

Mások nyaralni szeretnének, kerékpárral Csillebércre utazni. Szép patak partjára eljutni, cirkuszt látni, gyönyörű virágos rétre kirándulni, ahol sok gyümölcs van, szép tájakon táborozni, hegyekre mászni, csónakon végigmenni a Dunán. A nagyobb gyerekeknél a hangverseny, bál, színház vonzó ereje mutatkozik meg. A megvizsgált gyermekek nagy százaléka Budapestre szeretne menni, hogy ott az állatkertet, vidámparkot, úttörő vasutat lássa, Népstadionba mehessen.

A gyermekek álmaiban igen nagy százalékot tölt be az utazás. Sok gyerek repülni szeretne, a holdra eljutni. Nagyszámú érdekes álmot mutatja, mennyire foglalkoztatja az űrhajózás a gyermekeket. „Egyszer azt álmodtam, hogy tudok repülni. Amikor fogót játszottunk, én csak elrugaszkodtam a földtől és már repültem is felfelé. A többiek hiába mondták, hogy jöjjen le, én nem szálltam le. Mikor aztán abbahagytuk a játékot, én leszálltam a földre. Amikor újra fel akartam szállni, sehogy sem sikerült elrugaszkodnom a földtől. Ahogy így erőlködök, hogy elrugaszkodjam a földtől, álmomban rúgtam egy nagyot. Egyenesen az ágy támlájába.” (VI. F. 255.)

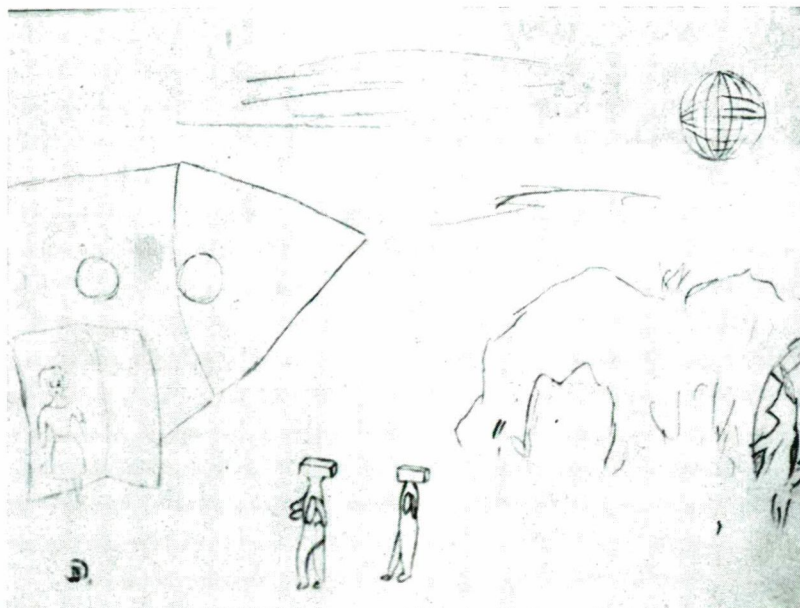
A modern technika, űrrepülés erősen foglalkoztatja a gyermekek képzeletét. Erről tanúskodnak az alábbi álmok is. „Valamelyik nap álmomban Gagarin II. voltam. Fellőttem a világűrbe és a Föld körül keringtem. A föld nagyon kicsinek látszott, mintha egy parányi pont lett volna. Aztán hirtelen fordult a kocka és az iskolában találtam magam. A valóságtól teljesen eltérően megváltozott minden. Az iskola modern épületté változott. A padok mellett csöngetés után megindultak a futószalagok. A folyosón a szalagra székek voltak egymás mellé erősítve kettesével körbe-körbe. Ezekre csak ráültünk és nem kellett sétálni. A lépcső helyén is ez volt. Aztán földrajz óra következett. Egyiptomról tanultunk. Repülőbe ültünk és egyszerűen Egyiptomban voltunk.” (VIII. L. 155.) „Az egyik éjszaka a Vosztok 2-őn folyt le az álmom. Légmentesen záródó ruhában voltam én és a másodpilóta. Sokszor nekimentünk a csillagoknak. Egy-

szercsak elkezdünk zuhanni és beleestünk az óperenciás tengerbe. Elértük a másik szélét, hát csudára a kilövő helyen voltunk, ahol máris kilőttek bennünket. Egy pillanat alatt fenn voltunk ketten a Holdon.” (V. F. 143.) „Az egyik este azt álmodtam, hogy űrhajóval megyek a Holdra. Útközben láttam a csillagokat. Az egyik csillagon lovagolt az ördög. Nekimentem a rakétával, de az

leugrott a lováról és elszaladt. Mentem tovább, már közel voltam a Holdhoz, amikor egy boszorkány repült ott seprűnyélen. Ezt lelőttem pisztollyal. Odaértem a Holdra. Furcsa kis emberkék laktak ott. Ki akartam szólni, de lezuhantam a Földről.”

„Egy éjszaka azt álmodtam, hogy én egy asztrolánon felrepültem a Vénuszra és ott egy nagy csomó fölhúzható emberrel találkoztam. Azok nagyon megijedtek és elmenekültek a Jéghegyek mögé, pedig mondtam nekik, hogy nem bántom őket. Aztán én is utánuk mentem, akkor már mintha beléjük szállt volna a bátorság, odajöttek és barátságot kötöttünk egymással. Éppen vendégeket vártak a Jupiterről, nekem azt mondták, hogy a rokonjuk ott lakik és nemsokára megérkeznek egy asztrolánnal, légi úton. Vártuk tehát a vendégeket, de nem jöttek és én már nagyon megéheztem és kértem tőlük ennivalót. Hoztak is gyorsan, de milyet, tiszta csontokból állt az egész. Közben megérkeztek a Jupiterről a rokonok. Furcsa emberek voltak, csupa olyanok, mint itt-hon a gorilla majmok. (VI. F. 290.)

„Néha valószínűtlen dolgokról álmodom. Pár nappal ezelőtt azt álmodtam, hogy eljutottam a Vénuszra. Hatalmas úrhajómon megérkeztem az ismeretlen égitestre. Ott különös élőlények éltek. Szögletes fejük, három szemük, két lábuk és négy kezük volt. Barlangokban éltek, néhol húszan is. Szájukat nem lehetett látni, mégis valami furcsa visító hangokat hallottam. Az egyik különösen nagy fejű lény bevezetett a barlangjába. A fejem is fájt már. Álmos fáradtság nehezedett rám. Mikor felébredtem, nagyon fájt a fejem.” (VII. L. 162.)

„... tegnap éjszaka egy könyvről álmodtam, amely a Vénuszról szólt és reggel furcsán ébredtem. Azt álmodtam, hogy a Vénuszon vagyunk és helikopterrel egy barlang előtt szálltunk le egy barátnőmmel. Bementünk a barlangba,

ahol a denevérhez hasonló, de jóval nagyobb Vénusz lakók élnek. Benn voltak a barlangba, majd beszélgettünk velük. Beszédük füttyüléshez hasonlított. Minden tárgynak és lakónak neve volt. Láttuk, hogy milyen szorgalmasan bányászák ki a kőzeteket, amelyet elszállítottak az emberek a Földre. Nagyon jó emlékezőtehetségük volt. Egy helikoptert egyszeri megmutatás után bármelyik Vénusz lakó szétszedett. (VIII. L. 147.)

„Én egy este azt álmodtam, hogy én a rakétába ültem és repültem, a Holdba. És mikor közelbe értem, üdvözölt a Hold. Az utazás nagyon tetszett. Aztán ejtőernyőn lerepültem, és szerencsésen hazaérkeztem. Kevesen dicsekedhetnek ilyen utazással.” (VIII. L. 127.) „Hirtelen kusza képek vonulnak el előttem... rakéta... leszállás... rohanó meteorok... a Föld, mely csak egy fénylő, piciny pont a messzeségben... A Holdon vagyok! De egyedül... Senki sincs velem ebben a pusztaságban. Csak a magány... Érzem, hogy két könnycsepp gördül le arcomon... Egyszerre egy meleg kéz simogatását érzem, és egy édes hangot hallok: »Kislányom, kelj fel, 6 óra van!« Édesanyám az.” (VIII. L. 152.)

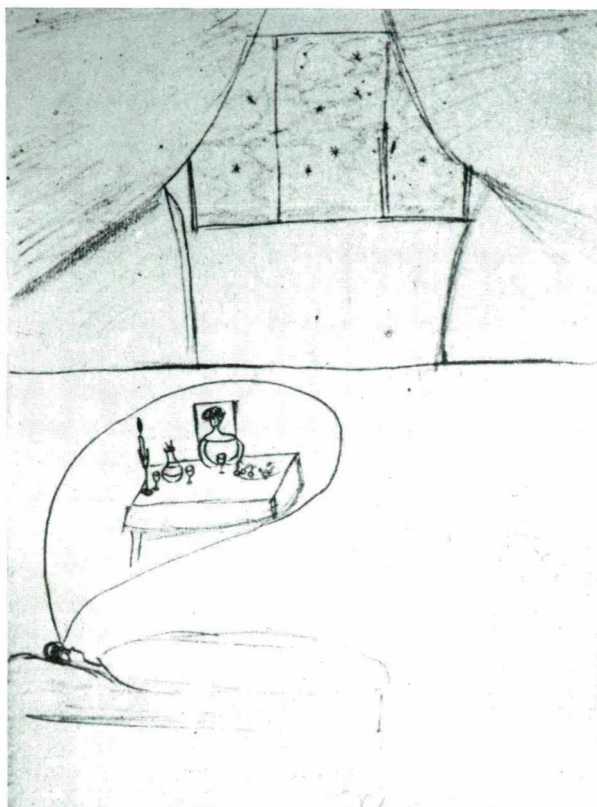
b) A második csoportba soroltuk a pályaválasztásra vonatkozó álmokat. Egyik-másik gyerek a továbbtanulással foglalkozik álmában, mérnök, technikus szeretne lenni, növénykutató, vegyész, zenész, balett-táncosnő, tanárnő, rendőr, színész, mozdonyvezető, pilóta, vegyészmérnök. „Az álom néha beteljesül.

Valamilyen kívánságot vagy kérést teljesít. Én tegnap nagyon szépet és kedveset álmodtam. Pályaválasztásomra került a sor és én elmentem a színházba, mert már rég énekesnő szerettem volna lenni. De sajnos, nem vettek fel s így más pályára kellett áttérnem. Elhatároztam, hogy tanárnő leszek és remélem, hogy sikerülni fog.” (VI. L. 182.) „Mivel már a nyolcadik osztályba járok, nagy kérdés a pályaválasztás. Elhatároztam, hogy lakatosnak készülök. Elgondolásaim, problémáim álmaimban is felvetődtek. Álmomban vannak tervek

és ezek megvalósításáról álmodok. pl. szeretnék jó szakmunkás lenni és jó sportoló. A sportok közül a labdarúgás híve vagyok. Erről is sokat szoktam álmodni. Egyik álmom témája, hogy kiváló labdarúgó leszek és gyönyörű tájakat járok be a csapattal. A motorkerékpár is nagy vágyam és ha felszabadulok,

veszek egy Pannónia motorkerékpárt és a környék vizeire is eljárók horgászni.” (VIII. F. 243.) „Már nagyon sokat álmodtam régi vágyammal a színészetel. Ez az álom egy színházi öltözőben játszódik le. Az egyik felvonás végén berohantam az öltözőbe. Az öltöztetőnő már ott várt. Azonnal átöltöttem utcai ruhámba, mert már a következő felvonásban szerepeltem. Ekkor bekopogott az igazgató, majd bejött. Művésznő, igazán nagyon jól szerepelt. Csak úgy tombolt a közönség. Boldogan vettem később tudomásul, hogy jó szereplésem után felvesznek a Színművészeti Akadémiára.” (VIII. L. 115.) „Már nagy voltam, és a foglalkozásom vegyész-mérnökség. Nagyon megkomolyodtam, azt az bizonyítja, hogy osztálytársaimmal, akikkel régen találkoztam és most találkoztunk, mind megjegyezték, hogy mennyire komoly vagyok. Tudományos munkát végeztem és sok kísérlet után végre sikerült a rák elleni szérumot fel találni. Ezért tanulmányútra indultam és bejártam Párizst, Londont, New Yorkot.” (VIII. L. 139.) „Egyszer azt álmodtam, hogy tanárnő lettem. Lányokat tanítottam. Magyar és orosz szakos tanárnő voltam. Szeretném ha ez az álmom

beteljesedne, mert nagyon szeretek kisebb gyerekekkel foglalkozni.” (VII. L. 138.)

A gyermekek álmukban sikereket érnek el pályájukon, művészi és sport-eredményeik valóra váltják ezirányú vágyaikat. Az egyik szeretné ha felvennék a zenegimnáziumba, a másik lovagolni szeretne, labdarúgó szeretne lenni, jó sportoló, hogy eljusson az olimpiára is. „Az álmom az volt, hogy szerepelünk. Rengetegen voltak. Mikor én felkerültem a színpadra, nagy volt az izgalom. De mégis sikerült. Azután lementem a nézőtérre és tovább néztem az előadást. Mikor vége lett, hazamentem. Otthon is örültek a sikernek. (V. L. 112.) „... Hat óra körül volt. Otthon megkérdezték, hogy minek örülök. Lelkendezve mondtam: a távolugrást én nyertem meg. A televízió előtt rögtön elaludtam. Azt álmodtam, hogy nagy versenyeken veszek részt, és egyre jobb az eredményem. Egy hatalmas repülőgépen utazok Tokióba. Végignéztam a sok érdekes versenyt, de egyszer az én számomra került a sor. Magabiztosan léptem be a pá-

lyára. Mindenütt fölharsantak a harsonák és megkezdődött a verseny. Az első ugrás nem sikerült, de a második új világcsúcs. Boldogan léptem a dobogóra, de az öcsém hirtelen fölrázott: nézd milyen érdekes ez a film!” (VI. F. 213.)

Az álom és a vágy összefonódását mutatja az alábbi álmorészlet is: „Egy-
szer akartam bálba menni, akkor is elkergettek. Igaz, álom volt, de akkor is jó
lett volna egy kicsit szórakozni.” (VIII. L. 200.)

c) A harmadik csoportba soroltuk a pénz, gazdagság elérésére vonatkozó álmokat. Vannak gyerekek, akik arról számolnak be, hogy álmukban nagyon gazdagok voltak, sok ajándékot kaptak, a lányok babát, új ruhát, új cipőt, retikült, míg a fiúk gépeket, labdát, karórát, autót, több találatos lottónyereményt.

„Azt álmodtam, hogy egy szép nagy babát kaptam és mellém fektették. Reggel az álom beteljesedett és a nagy baba nem az ágyon feküdt, hanem a rádióon volt.” (V. L. 216.) „Álmomban a babakocsit toltam Pesten. Eltörték a kereket. Én sajnáltam. Másnap elutaztunk Sepsiszentgyörgyre. El is indultunk. Én mire elindultam akkorra megcsinálta Apuka. Én nagyon örültem neki. El is vittem. Az Angol babával. Minden ember azt nézte.” (III. L. 136.) „Az egyik éjszaka különös álmom volt. Azt álmodtam, hogy a volán mellett ültem egy szép autóban. Nagy élmény volt, amikor végigsuhantam vele a balatoni országúton. Engem csak úgy néztek a kocsival. Szemben velem rossz autók sorakoztak.” (VIII. F. 176.)

„Én alszom az ágyba. Minekünk van egy taxink. Holnap költözködünk Balatonra. Édesapa és én mentünk fel Budapestre. Nagyon gazdagok voltunk. Édesapám és édesanyám orvos volt. Én mindig beteg voltam. És nagymamámat mindig elvitték taxizni.” (III. L. 131.)

d) Az álomban található ábrándképek sorában külön csoportot képez az elismerés utáni vágy, az, hogy elismerjék eredményeiket az iskolában és másutt. Győzni akarnak a futballban, sportversenyeken, igénylik, hogy jó eredményt érjenek el az iskolában, a zenetanulásban, szereplésben, hogy szüleik és testvé-

reik szeressék őket. Ezek nagy része az iskolai életre vonatkozik, ezért az V. csoportban tárgyaljuk.

Persze vannak „negatív” vágyak is, hogy ne kelljen iskolába menni. Element iskolába és nem volt ott a tanító néni és hazaengedték.

e) Az ötödik csoport az eszményképek elérésére irányuló álmokat tartalmazza. A gyermekek álmukban azonosítják magukat az eszményképekkel. Az egyik gyerek arról számol be, hogy álmában látta Mátyás királyt és palotáját, ő is olyan szeretne lenni, mint Mátyás király. A másik gyerek azt álmodta, hogy együtt dolgozott Zrínyi Miklóssal. Az egyik V. osztályos gyermek nyilván iskolai tanulmányai hatására — azt álmodta, hogy János vitéz volt, a másik pedig Dobó István. „A gyulai vár hőségem éreztem magam álmomban. Hogy mennyi törököt levertem. Ott voltam a torony tetején. És a katonáimat tüzes szóval biztattam.” (V. F. 211.)

A gyerekek tehát álmukban is eszményképek elérésére törekszenek.

V. Az iskola mint álomtartalom:

A napi élmények hatása sokféle vonatkozásban tükröződhet a gyermekek álmaiban. Ezek közül is vezető szerepet tölt be az iskola, pozitív és negatív élményeivel egyaránt. (Az összes mot. 10,55%-a.) Egyik gyermek arról számol be, hogy szinte kivétel nélkül mindig az iskolához kapcsolódnak álmai.

„Butaságokat szoktam álmodni. Vagy olyat, ami nagyon fáj, vagy olyat, ami annyira szép, hogy életben el sem lehet képzelni. De akármit álmodok, kivétel nélkül mind az iskolai élethez kapcsolódik. Az egyik nap itt hagytam a pénztárcámat és nyolc órákor jöttem vissza érte. Éjszaka visszaálmodtam az egészet.

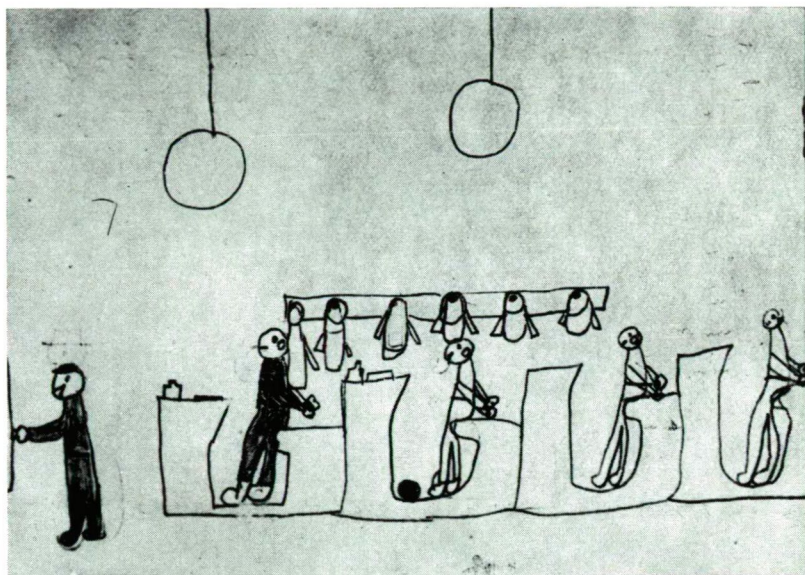
Sötét van a folyosón és jóleső hűvös. Senki nincs itt, csak én. A szél száraz falevelet behordott, ez zörög és én tovább lököm a lábammal, csak hogy valami zajt keltsék. Az ablakon át kékes fény esik a kőköcsákra. Olyan nagy a csönd és most jönnek a nappali élet alakjai. Az egyik rámkiált mérgesen, idegesen, kicsit unottan. Most nem fáj úgy, mint nappal. Jön a másik. Kedvesen, ősz hajjal. Na, kislányom, vidd csak bé innen azt a térképet! Nyúlok utána, már nincs ott.. »Menj már innen!« — éles lányhangok, aztán újra csönd. Súlyos léptek, majd aprók, kicsit csoszogások. Mind távolabb hallok ezeket is, mennek el előttem.” (VIII. L. 175.)

Az álomban az iskola képe sokszor emóciómentesen jelenik meg, különösen a kis gyermekeknél. Máskor azonban, vagy pozitív, vagy negatív töltéssel kísérve tűnik elő. A kis gyermekek egy-egy esemény, vagy tárgy leírásának formájában álmodnak az iskoláról. „Én azt álmodtam, hogy az iskolába találtam egy arany kétforintost. Nagyon megörültem neki. Eldugtam a gyerekek elől.” (III. F. 185.)

Erre vall annak a negyedik osztályos gyermeknek az álma is, aki arról számol be, hogy az iskoláról, tanító néniről, pajtásokról vagy a tündérekről álmodik és ezeknek az álmoknak mellérendelt szerepet tulajdonít. „Én az iskoláról álmodok. És a tündérekről. És a boszorkányokról. És Édesanyámról. És a testvéremről. És, hogy fel gyulladt a ház. Én már álmodtam a kiscsirkékről és a kis bárányról.” (IV. L. 134.) Az iskolától szeretetet vár a gyermek, ezért nagy jelentőséget tulajdonít a tanító néni dicséretének, vagy az osztálytársak véleményének. „Én az iskoláról álmodtam. Az én jó pajtásaimról. A tanító néninek láttam a kedves tekintetét. Azt mondta a tanító néni, jól van, csak tanuljak továbbra is és megcsókolt.” (IV. L. 154.)

A gyerekek társas érintkezésének fő színhelye az iskola. Mély hatást vált ki belőlük, ha számukra pozitív vagy negatív helyzetbe kerülnek. Pozitív érzéssel tölti el őket, ha az iskolában megbízzák valamivel pl. sorakozófelelősi, vagy virágfelelősi feladatot kap. „Örömmel szoktam mondani édesanyámnak, hogy milyen szépet álmodtam. Azt álmodtam, hogy én vagyok a sorakozófelelős. ... Nem én lettem a sorakozófelelős, csak a virágfelelős. De ennek is nagyon örülök.” (V. L. 154.)

A kisgyerek valósággal „félti” az iskolát. Ez csendül ki pl. egy IV. o. fiú álmából is. „Én azt álmodtam, hogy az iskolánk felgyulladt. Lángol a teteje, jönnek a tűzoltók a város felől. Megkezdődött a nagy munka. Oltják a tüzet, de nem akar elaludni.” (IV. F. 149.)

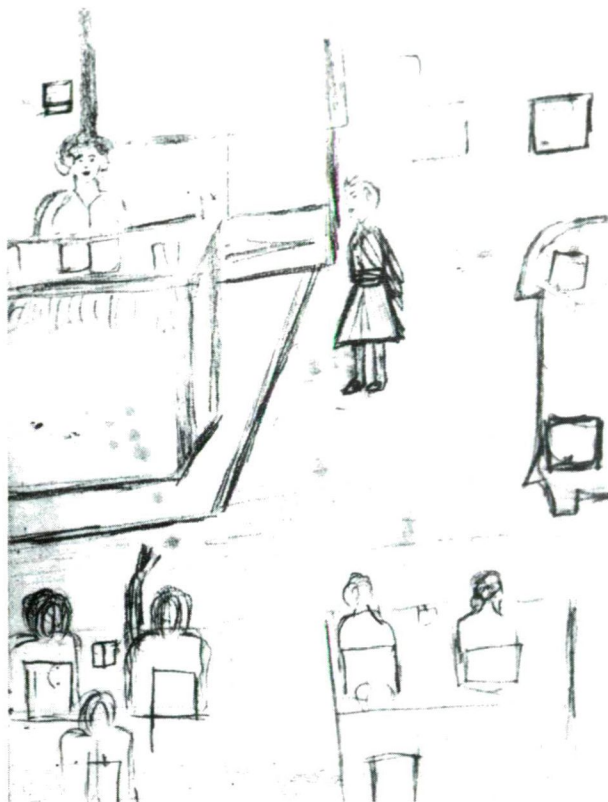
A gyermeket súlyosan érinti, ha a pajtasai kiközösítik. Pl. kihagyják a játékból. Még éjszaka is felbukkanhatnak az erre vonatkozó szorongó érzések. „Éjszaka az osztálytársaimmal álmodtam, hogy az iskolában senki sem akart velem játszani.” (IV. L. 131.)

Egészen más típusú álmokra bukkantunk a felsőtagozatos tanulónál. Jellemző pl. annak a gyermeknek az álma, aki arról is, hogy akkor szokott álmodni, ha nem tanulta meg a leckét, tehát a lelkiismeretfurdalás gyötri álmában is. Fáradt, nyomott, lehangolt álmot eredményezett az iskola képe az egyik nyolcadikos álmában. „Elaludt a villany, már alig emlékeztem rá, nagyon el voltam fáradva. Elaludtam. Megjelent előttem az iskola képe, szomorúan léptem ki a kapuján, kezemben a táskám és az iskolai elbocsátó iratok.” (VIII. F. 167.)

Sokszor szerepel a 10–14 éves gyermek álmaiban a felelés. Néhány példát mutatunk ezekből az alábbiakban. „Én az éjjel azt álmodtam, hogy jól felelek ma oroszból. Megtanultam jól a leckét, de a szavakat nem írtam le. Elmegyek az iskolába. Az első óra orosz. Belépett tanárnéni. Azt kérdezi: elkészítette

mindenki a feladatát? Nagy csend támadt. Kérdezi újra. Csak én mondtam, hogy nem. A tanárnéni jól megpirongatott.” (VII. L. 146.)

„Egyik este nem pakoltam be a táskámba a másnapi tanszereket és akkor éjjel az az álomkép jelent meg előttem, hogy az iskolában a tanárnő azt mondja: kislányom, miért nem hoztad el a felszerelést. Elfelejtettem bepakolni a táskába.” (VIII. L. 206.)

Máskor vágyálomként jelenik meg a gyermek előtt, hogy kihívják felelni és nem fél.

„Egy éjjel azt álmodtam, hogy felelni fogok holnap oroszból. Reggel aztán az iskolába 8 óra előtt átnéztem a leckét. 8-kor bejött a tanár néni, nagyon izgultam és aztán mikor kihívott felelni, nem féltem.” (VI. L. 258.)

A napi tanulmányi anyag hatása megtalálható a gyermekek álmaiban.

„Tegnap este átvettem a történelmet. Amikor lefeküdtem és elaludtam, a történelemben levő képek jöttek elém. Az egyik percben én voltam a földesúr. Ez érdekes álom volt. Én uralkodtam az egész világon. Olyan jó érzés volt, amikor a várban voltam és egy csomó szolga állt előttem és dirigáltam nekik. A másik percben török janicsár voltam. Sokfelé mentünk ostromolni. Buda elfoglalása után más városokba mentünk. Raboltunk, kifosztottuk a parasztokat. Elfoglaltuk a királyi várakat. Mátyás királynak én raboltam el a koronáját,

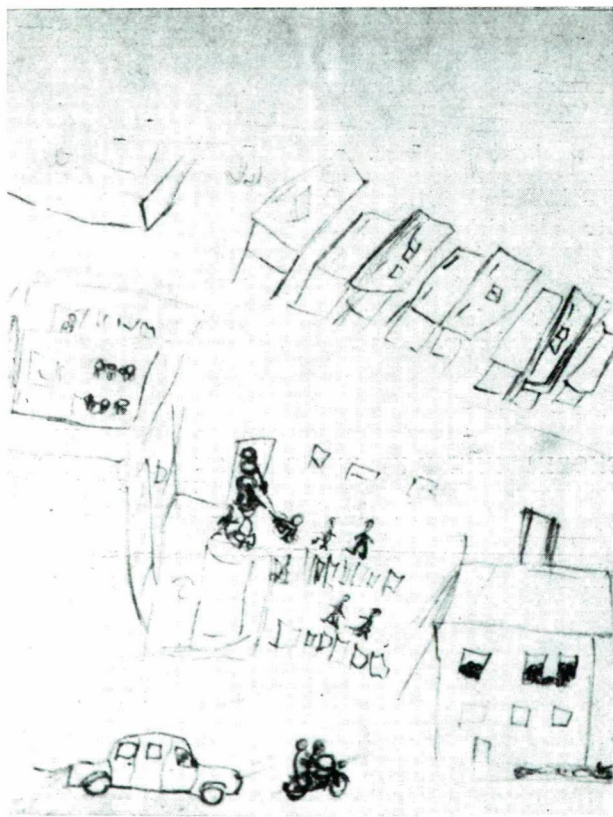

azt a rengeteg sok könyvet, ami ott volt. A paraszt népség azt sem tudta, hová meneküljön a török elől. Akit elfogtunk, annak aztán jajj volt.” (VII. L. 204.)

Érdekes annak a 12 éves fiúnak az álma, aki írásban és rajzban arról számol be, hogy megverték a tanárt. „Elmentem az iskolába, már akkor ott voltak a többi gyerekek és megvertük a tanárt. Erre a tanárbácsi elment a rendőrségre, és hívta a rendőröket, elővették a pisztolyukat és lövöldöztek minket. De a golyó nem ment át rajtunk és erre egy verekedés keletkezett. Összevertük a rendőröket és kidobáltuk az ablakon. Elvitték a keselyűk és a sasok onnét.” (VII. F. 652.)

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az iskola sokszor szerepel a gyermekek álmaiban. Az alsótagozatos gyermekek álmai érzelmi színezet tekintetében pozitívabbak, mint a felső tagozatosoké.

Amint a félelemről szóló vizsgálatainkból kiderült, a gyerekek élményei, érzelmi világa, álmai fejlődéslelektani menetbe illeszthetők. Sajátos eltéréseket találtunk a különböző életkorú gyermekek álmotartalmaiban. Az első osztályos

gyerekeknél egy-egy tárgy, állat, vagy esemény jelenik meg az álomban. Az alsótagozatos gyermekek álmaiban vágyként szerepel a gazdagság, játék, míg a felsőtagozatosoknál az utazás, a helyes pályaválasztás és az életben való boldogulás igénye jelentkezik. Az álomban nagy százalékban találtunk szoron-

gást, félelmi jellegű elemeket, amelyek hasonlóan a nappali félelmi motívumcsoportokhoz, lehetnek tárgytaktól való félelmi elemeket tartalmazóak, szituációs félelmek, vagy a haláltól, megsemmisüléstől való motívumcsoportok. További vizsgálataink során arra törekszünk, hogy a jelzett élménytartalmak fejlődéslélektani menetét más korosztályokra kiterjedten, középiskolásoknál is elvégezzük. A vizsgálatok folyamatban vannak és ezekről a későbbiekben kívánunk beszámolni.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

- BOTHMER, Beziehungen zwischen schulischer Leistung, Gesundheitszustand und sozialer Lage bei-Schulkindern, Z. f. ärztliche Fortbildung 51. 1957.
- DE SANCTIS, Psychologie des Traumes (KAFKA: Handbuch d. vergl. Psych. III. 1922. c. kötetben).
- GATES, JERSILD, MCCONNELL, CHALMANN, Educational, Psychology. Washington, 1942.
- GERÉB—BÁCSKAI, Complex-munka szükségessége a gyermekek neurológiai és pszichológiai gondozásában. Orvosi Hetilap 29. 1958. 977—81.
- GERÉB—SZABÓ, Eljárásmód a félelem motívumainak lélektani vizsgálatára különböző korú általános iskolai tanulóknál. Szegedi Ped. Főisk. 1962. 169—81.
- JAKOBSON, Az érzelmek pszichológiája. Budapest, 1960.
- LIEBERMANN, Pavor nocturnus. Gyermekgyógyászat, 1957.
- LJUBLINSZKAJA, Ocserki pszichiceszkovo razvityija ribjonka. Moszkva, 1959.
- MIKÓ, A gyermek félelmei. Lélekt. Tanulm. IV. 1940. 73—8.
- NAGY, A háború és a gyermek lelke. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Budapest, 1916.
- NOWOGROTZKI, Fejlődéslélektan, 1961.
- PRÍHODA, Bevezetés a pedagógiai pszichológiába. Budapest, 1960.
- RUBINSTEIN, Grundlagen der Ollgemeinen Psychologie. Berlin 1958.
- SARASON, DAVIDSON, LIGHTHALL, WAITE, RUEBUSH, Anxiety in elementary school children. New York, 1960.
- TRAMER, Pavor scleris. Z. Kinderpsychiatrie, 26. 1959. 129—40.
- WALLON, A gyermek lelki fejlődése. Budapest, 1958.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕЖИВАНИЙ СНОВИДЕНИЙ У УЧАЩИХСЯ РАЗНОГО ВОЗРАСТА

Д. Гереб—З. Сабо

Авторы статьи проводили свои исследования над 1080 учащихся 9—14-летнего возраста. Их исследования представляют собой часть плана исследования по психологии развития, т. е. продолжение опубликованной уже статьи о мотивах боязни. Учащиеся проделали письменные работы и рисунки о своих сновидениях. На основе полученных результатов авторы различили сновидения следующего типа по содержанию: 1. сказки, 2. предметы, лица, происшествия повседневной жизни, 3. ситуации боязни, 4. желания и мечты, 5. сновидения из школьной жизни.

Мотивы сновидений, относящиеся к отдельным группам, были выражены и в процентах. Было установлено, что мотивы первой группы встречаются главным образом у детей 9—10-летнего возраста. Мотивы второй группы смешанно встречаются в 9—14-летнем возрасте. Мотивы третьей группы являются самыми значительными, они составляют 40,85 % всех мотивов.

Во сне у младших учащихся имеются следы боязни предментов, явлений природы, тогда как у старших главным образом встречаются ситуации боязни, страх неизвестности и беззащитности и боязнь войны, гибели. Мотивы третьей группы отражают мечты ребут о путерествии, материальных благах, планах на будущее, желаниях и о выборе профессии. В пятой группе авторы анализировали мотивы, связанные с школой. Здесь одинаково встречаются положительные и отрицательные мотивы.

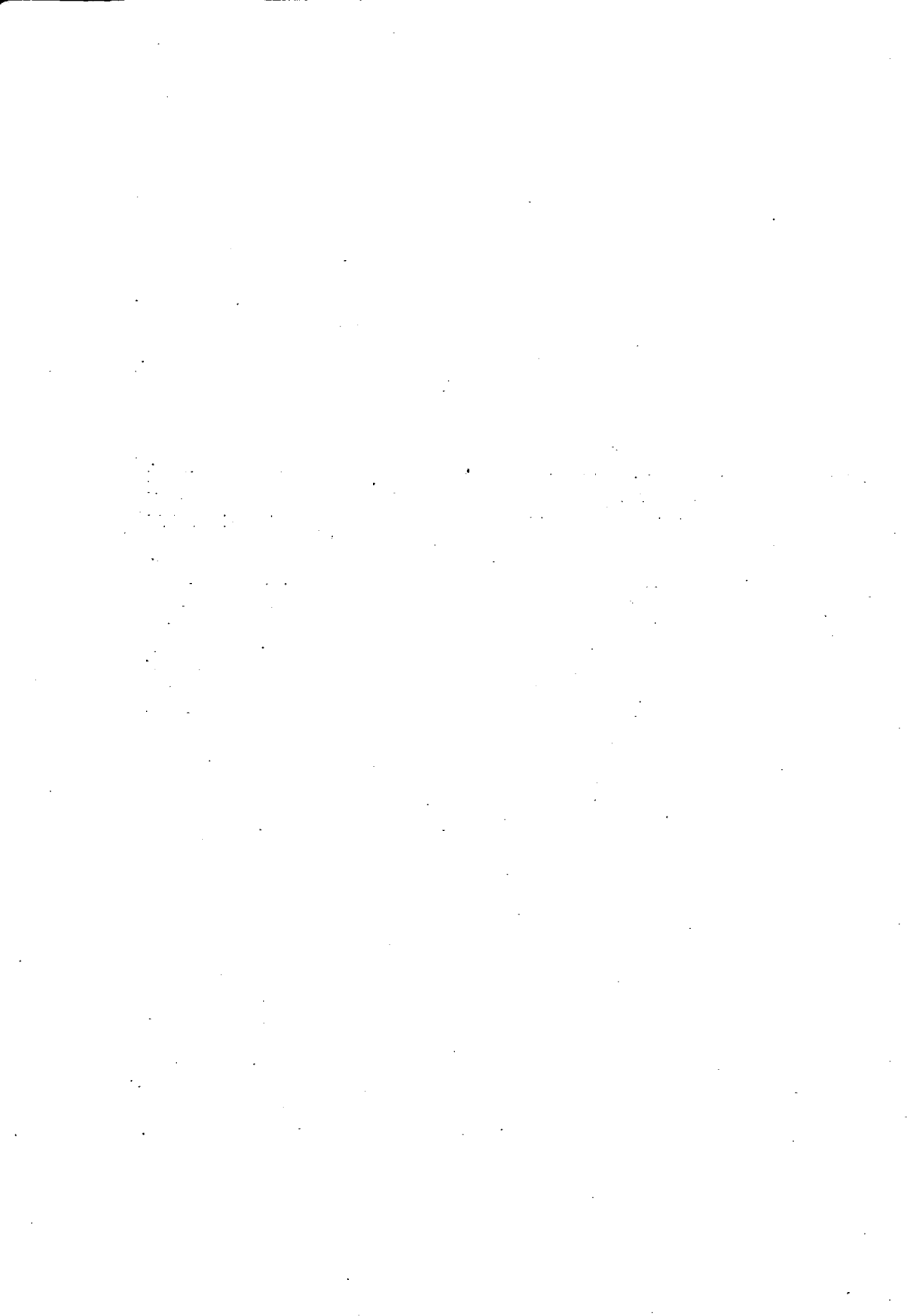
ANALYSE DES ERLEBNISGEHALTES DER TRAUME BEI GRUNDSCHÜLERN VERSCHIEDENEN ALTERS

von GY. GERÉB und Z. SZABÓ

Die Untersuchungen, die an 1080 neun bis vierzehnjährigen Grundschulern durchgeführt wurden, bilden einen Teil eines ausgedehnten entwicklungspsychologischen Forschungsplanes und zugleich die Fortsetzung der über die Motive der Furcht bereits publizierten Arbeit. Die Kinder hatten Aufsätze und Zeichnungen von ihren Träumen zu verfertigen. Auf Grund der erhaltenen Ergebnisse unterscheiden die Verfasser die Traum Inhalte nach folgenden Typen:

I. Märchen. II. Gegenstände, Personen, Geschehnisse des täglichen Lebens. III. Furchtsituationen. IV. Wünsche und Träumereien. V. Aus dem Schulleben entspringende Traum Inhalte.

Die auf die Träume der einzelnen Gruppen entfallenden Motive wurden auch prozentuell ausgedrückt. Es zeigte sich, dass die I. Gruppe hauptsächlich bei Kindern von 9 bis 11 Jahren eine grössere Rolle spielt, während die II. Gruppe im Alter von 9 bis 14 Jahren gemischt aufzufinden ist. Die III. Gruppe scheint die bedeutendste zu sein. Sie enthält % der gesamten Motive. Bei kleineren Kindern sind die Spuren der Furcht vor Gegenständen und Naturerscheinungen in den Träumen zu entdecken, während bei den grösseren vor allem Furchtsituationen, Angst vor Unsicherheit und Ausgeliefertheit und Furcht vor Krieg und Vernichtung zu finden sind. Die IV. Gruppe enthält die Träumereien der Kinder, die sich auf Reisen, materiellen Wohlstand, Zukunftspläne, Wünsche und Berufswahl beziehen. In der V. Gruppe wurden diejenigen Traum Inhalte analysiert, die mit der Schule in Verbindung stehen. Auf diesem Gebiete waren positive und negative Motivgruppen in gleicher Weise vorhanden.

ÁLTALÁNOS- ÉS KÖZÉPISKOLAI TANANYAG MARADVÁNY FŐISKOLAI HALLGATÓINK TUDÁSSZINTJÉBEN

Írta: GERÉB GYÖRGY—TIMÁR ANDRÁSNE

Az iskolareform egyik fő célkitűzése, hogy a tanulók világos, jól felhasználható ismereteket, készségeket sajátítsanak el. Mindebből az is következik, hogy az alapot nyújtó általános- és középiskolai oktatásnak olyannak kell lennie, hogy a tudásanyagot és a korszerű műveltséghez szükséges technikai, valamint humán ismereteket a növendék szilárdan, pontosan magáévá tegye. Szakiskoláink, különösképpen pedig a felsőoktatás intézményei nem vállalkozhatnak arra, hogy a szakirányú ismeretek biztosítása mellett egyéb vonatkozású széleskörű ismeretet nyújtsanak hallgatóinak. Természetes azonban az is, hogy a felsőfokon képzett vezető szakembereknek egyoldalú szakismeretük lenne, ha nem rendelkeznének a korszerű műveltség alapjaival. Ez azt is jelenti, hogy az általános- és középiskola tananyagából „egy életre” meg kell jegyezniök azokat az ismereteket, rendelkezniök kell azokkal a készségekkel, amelyekre a mindennapi életben szükségük lesz. Nyilvánvaló például, hogy a matematika-fizika szakos tanárnak nincs szüksége aprólékos történelmi adathalmazra, de történeti alapokon nyugvó *szemléletmódjának* kell lenni ahhoz, hogy eligazodjék az élet jelenségeiben. Másrészt pedig a humánszakos tanárjelöltnek sincs szüksége arra, hogy aprólékosan ismerjen mértani bizonyító tételeket, részletes kémiai, vagy fizikai képleteket, de elengedhetetlenül fontos, hogy százalékot tudjon számítani, vagy eligazodjék egy egyszerű motor szerkezetében.

MÓDSZERTANI ELGONDOLÁSUNK

Ezekre gondoltunk akkor, midőn arra vállalkoztunk, hogy felmérjük a négyévfolyamos tanárképző főiskola hallgatóinak tudásszintjét, illetőleg megállapítsuk, hogy az általunk alapvetően fontosnak tartott ismeretekből *aktuálisan* mivel rendelkeznek. Ebből a célból a főiskolai hallgatókat szaktárgyaik szerint három fő csoportra osztottuk. Az első csoportba soroltuk a matematika-fizika-kémia szakos hallgatókat, a másodikba a magyar-történelem-orosz szakos, a harmadikba pedig a biológia-földrajz szakosokat. Mindhárom csoport számára gyakorló pedagógusok bevonásával öt általános iskolai és öt középiskolai kérdést állítottunk össze 3–3 tárgyból. A humán-szakosok matematika, földrajz, fizika, a matematika-szakosok magyar, földrajz, történelem, és a

biológia-szakosok magyar, matematika, történelem tárgyakból kaptak kérdéseket.*

A hallgatók 18 helyiségben egyidőben kapták meg a kérdéseket, így biztosítani tudtuk, hogy ott találkoztak először a feladatokkal. 688 hallgatót vizsgáltunk meg, szakcsoportonként az összeírátszám felét válogatás nélkül kiemeltük, és a dolgozatoknak az értékelését végeztük el. A megvizsgált hallgatók évfolyam és szaktárgy szerinti megoszlását az alábbi táblázat tartalmazza.

1. sz. táblázat

Szakcsoport	I.	II.	III.	IV.	
I. Matematika-fizika-kémia	40	40	35	32	147
II. Biológia-földrajz	25	23	19	18	85
III. Magyar-történelem-orosz	36	32	28	17	113
Össz. dolg. száma	101	95	82	67	345

A kérdések részint olyan természetűek voltak, hogy a hallgatóknak egy-egy alapvető tárgyi ismeret alkalmazásáról kellett számot adniok (matematikában törtes megoldások, nyelvtanban elemzés), részint pedig annak a területnek gondolkodásmódjára vallottak (szöveges példa megoldása, irodalmi értékelés stb.). Tanulságosnak tartjuk a kérdések közreadását.

Kérdések:

Az I. csoport kérdései:

A) Magyar nyelv és irodalom

a) 1. Ált. isk. anyagból

1. Melyek a „János vitéz” népi motívumokra valló részei?
2. Milyen vonzó jellemvonásai vannak Toldi Miklósnak?
3. Ismertessen egy Mikszáth-novellát!
4. Mire emlékszik József Attila „Mondd, mit érlel?...” című verséből?
5. Elemezze az alábbi mondatot a következő szempontok szerint!
  - a) mint összetett mondatot,
  - b) mondatrészek szerint,
  - c) szófaji szempontból.

„Röplabdázáskor a kezdésnél álljunk hátrább, hogy a messzebbre irányított, laposabb ütést is könnyen foghassuk!”

* Itt mondunk köszönetet azoknak a pedagógusoknak, akik a kérdések összeállításában, valamint a felüyeletben és értékelésben részt vettek.

a) 2. Középiskolai anyagból

1. Milyen verses szemelvényekre emlékszik a szovjet irodalomból?
2. Mit adott a magyar irodalomnak a felvilágosodás?
3. Arany János nagyepikája.
4. Miért szocialista költészet József Attiláé?
5. Elemezze az alábbi mondatot a következő szempontok szerint!
  - a) mint összetett mondatot,
  - b) mondatrészek szerint,
  - c) szófaji szempontból.„Ha a hanglemez őskorában a viaszlemez a gyártás folyamán megsérült, újra össze kellett hívni a zenekart, s meg kellett ismétetni a műsort.”

B) Földrajz

b) 1. Ált. isk. anyagból

1. Milyen területet nevezünk alföldnek?
2. Mennyi Magyarország évi középhőmérséklete és évi átlagos csapadéka?
3. Milyen városokat érint a „Turkszib” vasútvonal?
4. Miért esik sok csapadék az Egyenlítő környékén?
5. Mi a fővárosa Mongóliának, Indiának, Egyiptomnak, Argentínának és az Ausztráliai Államszövetségnek?

b) 2. Középiskolai anyagból

1. Sorolja fel a Szovjetunió 15 köztársaságát!
2. Miért kedvező a földrajzi helyzete Nagy-Britanniának?
3. Milyen nyersanyagok képezik Svédország gazdasági életének alapját?
4. Magyarország mely területeire jellemzőek a halmaz alaprajzú falvak?
5. Hol működnek Magyarországon vízierőművek?

C) Történelem

c) 1. Ált. isk. anyagból

1. Mi az ősközösség?
2. Első Istvánnak mi az érdeme?
3. Mi volt Hunyadi János sikereinek titka?
4. Az osztrákok elleni küzdelem kiemelkedő mozzanatai.
5. Milyen kérdések foglalkoztatták a politikai életet a kiegyezés után?

c) 2. Középiskolai anyagból

1. Milyen következménye lett a pun-háborúnak a római társadalomban?
2. Milyen következményekkel jártak Martinuzzi György politikai tévedései?
3. A reform kor fő problémái.
4. Miért jutott csődbe a nemesi politika 1848-ban?
5. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténeti jelentősége.

A II. csoport kérdései:

Az a) és b) megegyezik az I. a) és c)-nél közöltekkel.

D) Matematika

c) 1. Ált. isk. anyagból

1. Három traktor-állomás 1634 kg olajat kapott. Az első 124 kg-mal többet, mint a második, a harmadik pedig 160 kg-mal többet, mint a második. Mennyit kaptak külön-külön?
2. Négyen dolgoznak egy munkán. Az első elvégzi az $\frac{1}{3}$ -át, a másik az $\frac{1}{4}$ -ét, a harmadik az $\frac{1}{6}$ -át. Hányadrészét végzi el a negyedik?
3. Egy liter tej előállításához a tehénnek 50 gr. fehérjére van szüksége. Hány liter tej előállításához szükséges fehérje van 26 q lucernaszénában, ha annak fehérjetartalma 11,6%?
4. Egy háromszög és egy paralelogramma alapja, magassága ugyanakkora. Hogyan aránylanak a területek egymáshoz?
5. Hány olyan éle van a kockának, amelyik az egyik testátlóval sem találkozik?

c) 2. Középiskolai anyagból

1. Oldjuk meg minden betűre: $\frac{1}{f} = \frac{1}{t} + \frac{1}{k}$.
2. Egy 64 m^2 nagyságú négyzet alakú raktárterületet úgy kell megnagyobbítani, hogy területe 192 m^2 legyen. Az egyik irányban csak feleannyival növelhetjük az oldalakat, mint a másikon. Mekkora lesznek az így keletkező téglalap oldalai? (egyenlettel).
3. Írjuk fel függvény alakban a távirat árait, ha egy szó díja 40 fillér és a távirati blanketta ára külön 10 fillér. Mi lesz a függvény képe? Hol metszi az x és y tengelyt?
4. A cosinus tétel melyik geometriai tételbe megy át, ha a szög 90° fok?
5. Mi az $y = x^2 + 2x - 3$ függvény képe? Hol metszi az x és y tengelyt?

A III. csoport kérdései:

Az *a*) megegyezik a II. c)-nél közölttel.

A *b*) megegyezik az *a*) I. b)-nél közölttel.

E) Fizika

c) 1. Ált. isk. anyagból

1. A magas épületekhez széles alapzatot készítenek. Jóval szélesebbet, mint maga a fal. Mivel magyarázzuk?
2. Mi az oka, hogy a rakétával a magasba felvitt és kilőtt mesterseges égitestek éveken át képesek a Föld körül keringeni?
3. Hogyan lesz a gépkocsiba öntött benzinből mozgás?
4. Tulajdonképpen mi az elektromos áram?
5. Hogyan működik a lakásunkban található olvadó vagy automata biztosíték?

c) 2. Középiskolai anyagból

1. Mi a szerepe a rakétatechnikában Newton (Nyuton) III. törvényének?
2. Az emelődaru 3000 Mp (megapond) építőanyagot emel 8 óra alatt 9 méter magasba. Mennyi a motorjának a teljesítése LE-ben, ha a hasznos teljesítmény 60%?
3. Hogyan határozzák meg a Napban és egyéb égitestekben fellelhető anyagokat?

4. Miért tudunk a rádiókészülékkel különböző adóállomásokat fogni? Mi történik a hullámhossz változtatásakor?
5. Mi az atomenergia lényege?

Az eredmények értékelése.

Eredményeinket a következő szempontok szerint dolgoztuk fel:

A megoldott feladatokat pontozással értékeltük.

1. A hibátlan válaszok két pontot kaptak. Hibátlanoknak tekintettük a választ abban az esetben, ha a feladatot kifogástalanul oldotta meg, válaszai lényegremutatóak, alapvetőek voltak. Ha a hallgató egyáltalán nem adott feleletet, vagy elfogadhatatlan választ adott, 0 ponttal értékeltük. A két véglet közötti megoldások egy pontot kaptak. — 2. A feldolgozásnál külön értékeltük az egyes kérdésekre adott válaszokat, mert kíváncsiak voltunk, hogy összhallgatói viszonylatban milyen mértékben maradtak meg az általános- és középiskolai ismeretek egyes tárgyakon belül. — 3. Másik feldolgozási módunk személyekre vonatkozott, vagyis azt vizsgáltuk, hogy személyenként az összes tárgyak kérdései hány pontot tesznek ki. Ezeket az eredményeket összefüggésbe tudtuk hozni a hallgatók általános tanulmányi eredményével, ill. az egyes tárgyakban szerzett érdemjegyeikkel. — 4. Az eredményeket tárgyanként is összegeztük, és ennek alapján választ kaptunk arra is, hogy az általános- és középiskolai anyag együtteséből az egyes tárgyak keretén belül a hallgatók mit jegyeztek meg.

A matematika-fizika-kémia szakcsoport (I) az egyes tantárgyakból feltett kérdésekre az alábbiakban részletezett eredményt érte el.

Az általános iskolai magyar nyelv és irodalom tárgyból feltett kérdéseket értékelve, az alábbi összefüggéseket találjuk:

Legkönnyebbnek bizonyult a 2. kérdés. Erre a kérdésre 42,2%-ban jó feleletet adtak, s mindössze 5,4%- volt azoknak a száma, akik egyáltalán nem feleltek a kérdésre, vagy elfogadhatatlan választ adtak. Legnehezebbnek vicszent az 5. kérdés, a nyelvtani elemzés bizonyult. Ennél ugyanis mindössze 24,5%- adott jó választ, és közel 20%- egyáltalán nem tudott válaszolni, vagy rossz választ adott. Ez arra mutat, hogy az általános iskolai anyagból jobban rögzült az élménnyel telített anyag, közelebb állott a növendékek érdeklődéséhez, mint az absztrakt nyelvtani tananyag. A 2. kérdésnél egyszerű jellemzés, leírás volt a követelmény, az 5. kérdésnél nyelvtani ismeretek alkalmazását kívántuk meg.

Értékelésünk szerint az általános iskolai magyar anyagból 492 pontszám született meg a jó kategóriánál, 382 s közepesenél, még 107 kérdés nem kapott pontszámot. Az általános iskolai magyar nyelv és irodalmi anyag összértékelése alapján 874 pontszámot nyertünk.

A középiskolai magyar anyag összegezéséből kitűnik, hogy itt már kevesebb pontszámot kaptunk: A 735 értékelt válaszra 609 pont jutott. Legkönnyebbnek bizonyult az 1. kérdés, (24,5%-ban emlékeztek verses szemelvényekre a szovjet irodalomból), és mindössze 16,3%-ban bizonyultak a válaszok eredménytelennek. Legkevesebb pontszámot ért el a 2. kérdés. (8,8%- adott jó, és 54,4%- elfogadhatatlan választ.) Ugyancsak gyöngye feleletet adtak arra a kérdésre is, hogy „Miért szocialista költészet József Attiláé?” Ezen a téren mindössze 16,3%- adott jó feleletet, és 31,3%- egyáltalán nem, vagy rosszul válaszolt. Meggondolkodtató ez, mert arra vall, hogy a középiskolai magyar irodalom oktatásban József Attila költészetével kapcsolatban sematikus

általánosításokat rögzítettek a hallgatók. Bizonyítékokat, irodalomelemzéseket, irodalomtörténeti megfontolásokat, a szövegre építő, bizonyító erejű válaszokat alig kaptunk. A középiskolai anyagból vett nyelvtani elemzés mindössze 10,9%-nak sikerült jól, és 38,8%-ban elfogáthatatlannak bizonyult, szemben az általános iskolai anyag elemzésével, amely 24,5%-ban volt kiváló, és mindössze 19,7%-ban volt rossz. Mindez azt bizonyítja, hogy az általános iskolai nyelvtani anyag — bár ez is nehéz volt — jobban rögzült; több gyakorlat alapján erősödött meg a nyelvtani készség, és elemzőkészség az általános iskola nyelvtani anyaga terén, mint a középiskolánál. Érdekes ez a jelenség, mert a középiskolások gondolkodása fejlettebb, mint az általános iskolásoké, a nyelvtani elemzésből mégis az derül ki, hogy a készségek képzésében legalább olyan szerepe van a gyakorlásnak, mint a gondolkodás szintjének.

Az összes lehetséges pontértéket arányosítottuk a ténylegesen kapott pontszámokkal, és ennek eredményét tárgyaként táblázatba foglaltuk.

I. Ált. iskolai anyag értékelése magyar nyelv- és irodalomból

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	48	32,6	84	57,2	15	10,2
2.	62	42,2	77	52,4	8	5,4
3.	45	30,6	76	51,7	26	17,7
4.	55	37,4	63	42,8	29	19,7
5.	36	24,5	82	55,8	29	19,7
	246		382		107	

Középiskolai anyag értékelése magyar nyelv- és irodalomból

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	36	24,5	87	59,2	24	16,3
2.	13	8,8	54	36,7	80	54,4
3.	33	22,3	72	48,9	42	28,8
4.	24	16,3	77	52,4	46	31,3
5.	16	10,9	75	50,3	56	38,8
	122		365		238	

1. sz. táblázat

A matematika-szakos I. csoportnál vizsgáltuk a földrajz terén megmutató tudásszintet is. Az általános iskolai anyag összpontszáma 689 pont volt. Kevesebb pontszámot értek el tehát földrajzból, mint a magyar nyelv és irodalomból. Az általános iskolai földrajz anyagból legjobban megoldották az 5. kérdést, vagyis egyes országok fővárosának felsorolását; mindössze 10,2% volt az elégtelen válasz. Hasonlóképpen jó válaszok születtek még az 1. kérdésre, amely az alföld fogalmi meghatározására vonatkozott, (38,1%). A legtöbb igen jól oldotta meg a kérdést, de a közepes és rosszul megoldók százalékaránya kb. azonos volt. Legrosszabb megoldást a 3. kérdésre kaptunk. „Milyen városokat érint a Turkszin-vasútvonal?” Ez a kérdés ugyanis ebben a formában az iskolai tananyagban nem szerepelt. Tehát maguk elé kellett a földrajzi ismereteik és térkép alapján képzelni a vasútvonal helyzetét, és topográfiai szempontból a térkép alapján végig kellett haladniuk az érintett városokon. Ez a feladat mindössze 10,9%-nál sikerült jól, és majdnem 60% elfogadhatatlanul rossz választ adott. A középiskolai anyagból több aktuálisan felidézhető ismeret maradt meg a hallgatók tudatában. Ez érthető is, hiszen a feltett kérdések jelentős része tulajdonképpen tényanyag reprodukálására vonatkozott, és e tekintetben a középiskolai anyag még élénkebben élt a hallgatók emlékezetében. 735 értékelt válaszból 797 pontszámot kaptak az általános iskolai 689 pontszámmal szemben. A középiskolai anyagból a legtöbb jó választ Nagy-Britannia földrajzi helyzetére vonatkozóan kaptunk, viszont a legkevesebb jó válasz a magyarországi vízierőművekre jutott. Elég jó eredmény született meg a 3. kérdésre is, amely Svédország gazdasági érdekeinek alapját szolgáló nyersanyagok felsorolását kívánta. Ugyanakkor a 4. kérdésre majdnem 60%-ban eredménytelen, rossz válaszokat kaptunk. A Szovjetunió köztársaságainak felsorolását szinte mindenki több-kevesebb sikerrel jól, vagy közepesen megoldotta, mindössze 4,8% volt azoknak a száma, akik ezt a kérdést sem tudták megválaszolni. Hasonlóképpen a magyarországi vízierőművekre vonatkozóan is a 78,5% közepesen válaszolt, mindössze 7,4% adott rossz feleletet.

I. Ált. isk. anyag értékelése földrajzból

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	56	38,1	58	39,5	33	22,3
2.	29	19,7	63	42,8	55	37,4
3.	16	10,9	44	29,9	87	59,2
4.	40	27,2	67	45,6	40	27,2
5.	43	29,2	89	60,6	15	10,2
	184		321		230	

A középiskolai anyag értékelése földrajzból

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	29	19,7	111	75,5	7	4,8
2.	74	50,3	43	29,2	30	20,5
3.	58	39,5	65	44,2	24	16,3
4.	39	26,6	20	13,6	88	59,8
5.	22	14,1	114	78,5	11	7,4
	222		353		160	

2. sz. táblázat

Az általános iskolai történelem anyagból legnagyobb, döntő %-ban az 1. kérdés sikerül (5,03%), már itt is volt 10,2%, akinek nem lehetett pontot adni. Ez a kérdés a főiskolai tananyagban is megismétlődik, valószínűleg ennek tudható be a magas pontszám. Igen gyenge választ kaptunk azonban az 5. kérdésre. A kiegyezés utáni politikai életet csupán 7,4%-ban tudták helyesen értékelni, és majdnem 66 %-ban egyáltalán nem tudtak a kérdésre pontosan válaszolni. A többi kérdések megoszlása az átlagnak megfelelő volt, legtöbbször közepesen válaszoltak. Meglepően gyenge eredményt mutattak az I. csoportba tartozó matematika–fizika–kémia szakos hallgatók a középiskolai történelem anyagából. A 735 értékelt válaszra mindössze 480 pontot tudtunk adni, ami az összes eddigi általános és középiskolai tananyagból feltett kérdés-csoportokból kapott leggyöngébb összszámat mutatja. A közelmúlt történelmi jelenségének értékelésénél a 18% körüli válasz elégtelennek bizonyult. A puntháborúkkal kapcsolatosan feltett kérdésre 81%-ban elégtelen választ kaptunk, és mindössze 2,7%-ban tudott jól válaszolni. Hasonló arány mutatkozott a Martinuzzi György politikai tévedéseivel kapcsolatos kérdésnél is, ahol mindössze 4,8% jó eredmény született meg, és 68% megválaszolatlanul hagyta a kérdést, vagy rossz választ adott. A magyar történelem annyira jelentős szakaszáról, az 1848-as reformpolitikáról is hasonló gyengeséget tanúsított 42,1%, mert egyáltalán nem, vagy rossz választ tudott csupán erre a kérdésre adni. A 4. kérdés ebben a formában nem szerepel ugyan a középiskolai anyagban, de részleteiben tanulták, össze tudták volna állítani a helyes választ a feltett kérdésre.

Az I. csoport eredményeit tantárgyak szerint összesítettük.

I. *Ált. isk. anyag értékelése történelemből*

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	74	50,3	58	39,5	15	10,2
2.	55	37,4	82	55,8	10	6,8
3.	36	24,5	76	51,7	35	23,8
4.	35	23,8	72	48,9	40	27,2
5.	11	7,4	39	26,6	97	65,9
	211		327		197	

Középiskolai anyag értékelése történelemből

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	4	2,7	24	16,3	119	81
2.	7	4,8	40	27,2	100	68
3.	39	26,6	56	38,1	52	35,3
4.	24	16,3	61	41,6	62	42,1
5.	30	20,5	91	61,8	26	17,7
	104		272		359	

3. sz. táblázat

Tantárgy	Lehetséges legnagyobb pontérték	Tényleges pontérték	%
Magyar nyelv és irodalom	2940	1483	50,4
Történelem	2940	1229	41,8
Földrajz	2940	1486	50,5

II.

Ált. isk. anyag értékelése magyar nyelv- és irodalomból

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	47	55,3	31	36,5	7	8,2
2.	50	58,8	35	41,2	—	—
3.	28	32,9	35	41,2	22	25,9
4.	30	35,3	33	38,8	22	25,9
5.	8	9,4	44	51,8	33	38,8
	163		178		84	

Középiskolai anyag értékelése magyar nyelv- és irodalomból

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	33	38,8	37	43,6	15	17,6
2.	11	13,0	28	32,9	46	54,1
3.	42	49,5	30	35,3	13	15,2
4.	32	37,6	28	32,9	25	29,5
5.	—	—	23	27,1	62	72,9
	118		146		161	

II.

4. sz. táblázat

Alt. isk. anyag értékelése történelemből

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	33	38,8	33	38,8	19	22,4
2.	22	25,9	47	55,3	16	25,8
3.	8	9,4	52	61,1	25	29,5
4.	11	13,0	50	58,8	24	28,2
5.	—	—	12	14,1	73	85,9
	74		194		157	

Középiskolai anyag értékelése történelemből

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	7	8,2	6	7,0	72	84,8
2.	6	7,0	21	24,7	58	68,3
3.	13	15,2	35	41,2	37	43,6
4.	3	3,5	27	31,8	55	64,7
5.	15	17,6	41	48,2	29	34,1
	44		130		251	

5. sz. táblázat

A második csoport, vagyis a biológia–földrajz szakosok magyar nyelv és irodalomból, valamint történelemből adott válaszait külön nem kívánjuk elemezni, eredményeiket 2 táblázatban közöljük.

A matematika anyagából nyert összérték igen alacsony. Az általános iskolai anyagból 400, a középiskolai anyagból 139, tehát összesen 539 pontot kaptak az 1700 lehetséges pontszámból. Ez azt jelenti, hogy a legmagasabb

szintértéknek mindössze 31,7%-át érték el ebből a tárgyból. Ha az egyes kérdésekre adott válaszokat elemezzük, az alábbi összefüggésekre bukkanhatunk: Az általános és középiskolai matematikai anyag értékelésénél szembeűnő, hogy a hallgatók jelentős része vagy jól oldotta meg a feladatát, vagy egészen rosszul, illetve nem tudott a kérdésre válaszolni. Az általános iskolai tananyagnál a legjobb megoldást az 1. és 2., míg a legrosszabbat az 5. kérdésre adtak. Ez a probléma ugyanis bizonyos fajta absztrakció és térbeli helyzetek viszonyának elképzelését feltételezi. A középiskolai tananyagnál még szembeűnőbb ez a helyzet. A vizsgált személyek legnagyobb része képtelen volt a középiskolai tananyag megoldására. Jó megoldásra alig bukkanunk. A legmagasabb százaléérték 26% körül volt a 2. és 4. példánál, ahol még viszonylag jó megoldások születtek, a többi példánál alig érte el a jó megoldások száma az 5%-ot, de nem volt olyan kérdés, amelynél a rossz megoldások száma ne haladta volna meg a 60%-ot, illetőleg 5 kérdés közül 3-nál a 80 %-ot is. Ez azt jelenti, hogy a középiskolai tananyagból feltett kérdésekre egyáltalán nem tudtak a hallgatók elfogadható válaszokat adni. Különösen megmutatkozott ez a 3. kérdés esetében, mikor egy egyszerű függvényt kellett szöveges példa nyomán felállítaniok, és az 5. esetben, amikor két tengely met-szését kellett megállapítaniok. Nem volt jobb a helyzet a többi kérdés esetében sem. Mindez azt bizonyítja, hogy alig néhány évvel az érettségi után már elmosódtak a középiskolai és általános iskolai mennyiségtani ismeretek, ezeket nem reprodukálni, sem alkalmazni nem tudták. Nyilvánvaló, hogy ezek a középiskolai reform szempontjából is meggondolkodtató adalékoknak számí-tanak.

Ált. isk. anyag értékelése matematikából

Kér- dés- sek	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	56	65,9	6	7	23	27,1
2.	48	56,6	5	5,9	32	37,6
3.	19	22,4	10	11,7	56	65,9
4.	40	47,0	3	3,5	43	49,5
5.	24	28,2	2	2,4	59	69,4
	187		26		212	

Középiskolai anyag értékelése matematikából

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	5	5,9	11	13,0	69	81,1
2.	16	25,8	7	8,2	62	72,9
3.	2	2,4	8	9,4	75	88,2
4.	22	25,9	11	13,0	52	61,1
5.	2	2,4	8	9,4	75	88,2
	47		45		333	

6. sz. táblázat

Az I. csoporthoz hasonlóan a II. csoportnál is közöljük tantárgyanként a lehetséges és a ténylegesen elért pontértéket, illetve ezek százalékos arányát.

Tantárgy	Lehetséges legnagyobb pontérték	Tényleges pontérték	%
Magyar nyelv és irodalom	1,700	886	52,1
Történelem	1,700	560	32,9
Matematika	1,700	539	31,7

11. sz. táblázat

A III. csoportot a magyar–történelem szakosok képezték. Ezeknek matematikából, földrajzból és fizikából kellett válaszolniuk a feltett kérdésekre. Mindhárom tárgy összértékelése alapján megállapítható, hogy a lehetséges pontértéknek maximálisan is csak 40%-át merítették ki, vagyis azt jelenti, hogy a csoportnak egyik tárgyból sem sikerült még 50%-os eredményt sem elérniök.

Tárgyanként értékelve a helyzetet, a következő összefüggésekre bukkanunk:

III.

Ált. isk. anyag értékelése matematikából

Kér- dés- sek	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	80	70,8	9	7,9	24	21,2
2.	71	62,8	6	5,3	36	31,9
3.	34	30,1	13	11,5	66	58,4
4.	61	53,9	10	8,8	42	37,2
5.	22	19,5	2	1,7	89	78,8
	268		40		257	

Középiskolai anyag értékelése matematikából

Kér- dés- sek	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	17	15,0	8	7,1	88	77,9
2.	10	8,8	16	14,2	87	77,0
3.	1	0,9	15	13,2	97	85,9
4.	35	30,9	3	2,6	75	66,4
5.	—	—	23	20,4	90	79,6
	63		65		437	

7. sz. táblázat

III.

Ált. isk. anyag értékelése földrajzból.

Kér- dés- sek	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	21	18,5	44	38,9	48	42,4
2.	17	15,0	47	41,5	49	43,4
3.	3	2,6	21	18,5	89	78,8
4.	16	14,2	36	31,9	61	53,9
5.	29	25,6	78	69,0	6	5,4
	86		226		253	

Középiskolai anyag értékelése földrajzból

Kér- dés- sek	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	21	18,5	89	78,8	3	2,6
2.	28	24,8	46	40,7	39	34,5
3.	38	33,6	63	55,8	12	10,6
4.	12	10,6	6	5,4	95	84,0
5.	6	5,4	92	81,4	15	13,2
	105		296		164	

8. sz. táblázat

A matematika és földrajz eredményeinek csupán összefoglaló táblázatait közöljük, ezen tárgyaknak értékelését, előbbi szakcsoportok kapcsán tettük meg.

A fizika általános iskolai tananyagából a legjobb eredményt a 4. kérdés érte el, mert 57,5%-ban jó megoldás született, és mindössze csupán 26,6%-

III.

Alt. isk. anyag értékelése fizikából

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	20	17,8	45	39,8	48	42,4
2.	10	8,8	23	20,4	80	70,8
3.	22	19,5	44	38,9	47	41,6
4.	65	57,5	18	15,9	30	26,6
5.	28	24,8	35	30,9	50	44,3
	145		165		255	

Középiskolai anyag értékelése fizikából

Kérdések	jó (2)		közepes (1)		rossz (0)	
	n	%	n	%	n	%
1.	24	21,2	37	32,7	52	46,1
2.	1	0,9	16	14,2	96	84,9
3.	89	78,8	9	7,9	15	13,2
4.	16	14,2	39	34,5	58	51,3
5.	19	16,8	37	32,7	57	50,5
	149		138		278	

9. sz. táblázat

ban volt rossz a válasz. Ez a kérdés egy merőben elméleti probléma, amely az elektromos áram mibenlétével foglalkozik. A legrosszabbul a 2. kérdést oldották meg. Ez egy alkalmazott fizikai kérdést tartalmaz a rakétatechnika köréből; meglepő az a tájékozatlanság, amit a feleletek elárulnak. Az utóbbi évek egyik legerdekesebb és központban álló problémája volt éppen a mesterséges égitestek kérdése. A humán szakos hallgatók — úgy látszik eléggé egyoldalúan — tájékozatlanok maradtak ebben a kérdésben. A középiskolai tananyag tekintetében a legtöbb jó megoldás a 3. kérdésre esik, melyet a vizsgált személyek 78,8 %-a jól oldotta meg, s mindössze 13,2%-a volt a rossz megoldások száma.

Leggyengébbnek a 2. kérdés bizonyult. Itt ugyanis egy szöveges feladat keretében kellett egy emelődaru motorának teljesítményét meghatározni. Sajnos, mindössze 0,9%-ban tudtak ennek a feladatnak megfelelni, 84,9%-ban egyáltalán fel sem fogták a problémát. Ez is arra vall, hogy a középiskolai tananyagnak a megtanulása még korántsem jelentette azt, hogy szilárd, tartós ismereteket szereztek, melyeket adott körülmények között alkalmazni, illetőleg feladat keretében fizikai gondolkodásmóddal kiszámítani képesek lennének. A felhasználásnak, alkalmazásnak ez a gyengesége arra mutat, hogy a középiskolai fizikaoktatás még nem szolgálta eléggé a fizikai gondolkodás fejlesztését, valamint az ismereteknek a gyakorlati alkalmazását. A többi kérdésre adott válaszok is azt mutatják, hogy a vizsgált személyeknél elég nagyfokú a tájékozatlanság, és az elemi fizikai kérdésekben való járatlanság.

A III. csoport pontértékének tárgyak szerinti megoszlását az alábbi táblázatok foglalják össze.

Tantárgy	Lehetséges legnagyobb pontérték	Tényleges pontérték	%
Matematika	2260	767	33,9
Földrajz	2260	904	40,0
Fizika	2260	891	39,4

12. sz. táblázat

Vizsgálatainkkal adalékokat kívántunk szolgáltatni az általános és középiskolai tananyag hatófokának felmérésével ahhoz, milyen mértékben rendelkeznek különböző szakos tanárjelöltjeink az általános műveltséghez szükséges, de szaktárgyukhoz közvetlenül nem kapcsolódó ismeretanyaggal. Az általános és középiskolai tananyagból vett kérdéseink részint az anyag ismeretére, részint annak alkalmazására, vagy abból levonható következtetésekre, gondolkodásmódra kívántak felvilágosítást adni. A jelenleg már feldolgozott és közölt anyagból kiderült, hogy sokat felejtettek hallgatóink a tanult ismeretanyagból, ez sokszor csak sematikus, felszínesen maradt bennük, és sokszor az ismeretek alkalmazási készségek képzése gyakorlati megszilárdítása tekintetében is sok a hiba. Későbbi dolgozatunkban részint más tárgyak keretében, részint ezen anyagnak a vizsgált személyekre való lebontásával kívánunk választ adni arra a kérdésre, milyen mértékben mondhatjuk reálisnak a tanulók tantárgyi ismereteit kapott osztályzataik tükrében.

ОСТАТКИ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ОБЩЕОБЯЗАТЕЛЬНОЙ И СРЕДНЕЙ ШКОЛ У СТУДЕНТОВ

Д. Герéb—М. Тимар

Целью авторов было рассмотреть, в какой мере сохранился у будущих педагогов учебный материал общеобязательной и средней школы, вернее студенты в какой мере умели применить усвоенные знания в рамках разных задач. С этой целью авторы проводили свои исследования у групп следующих специальностей: 1. математика—физика—химия, 2. биология—география, 3. венгерский язык—история—русский язык.

Студенты, относящиеся к первой группе, получили вопросы по венгерскому языку и литературе, по географии и истории, относящиеся ко второй группе — по венгерскому языку и литературе, по географии и математике, тогда как студенты, относящиеся к третьей группе, получили вопросы по венгерскому языку и литературе, по географии и физике. Значит, вопросы были такого типа, что не имели отношения к будущим специальностям студентов, а наоборот, студенты историкофилологического факультета получили вопросы по естественным наукам, а студенты физико—математического факультета — по гуманитарным предметам. фмг

Авторы оценили полученные результаты и вставили в таблицы. Из них сделали выводы, что усвоенные знания «износились» в разной мере, но значительно, и применение их стоит на слабой ступени спустя несколько лет и несколько месяцев по окончании средней школы. По мнению авторов всё это имеет последствия для современной перестройки просвещения. Исследования продолжают в этом направлении.

RESTE DES GRUNDSCHUL- UND MITTELSCHULLEHRSTOFFES IM WISSEN UNSERER HOCHSCHULSTUDENTEN

von Gy. GERÉB UND M. TIMÁR

Die Verfasser setzten sich zum Ziele, zu untersuchen, in welchem Masse die Studenten der Pädagogischen Hochschule den Lehrstoff der Grundschule und der Mittelschule aufgespeichert haben, bzw. wieweit sie das Gelernte im Rahmen einer Aufgabeverwerten können. Zu diesem Zwecke wurden die Untersuchungen in drei Fachgruppen durchgeführt: I. Mathematik—Physik—Chemie, II. Biologie—Geographie, III. Ungarisch—Geschichte—Russisch. Die Studenten der ersten Gruppe bekamen Fragen aus ungarischer Sprache und Literatur, Geschichte und Geographie, diejenigen der II. Gruppe aus ungarischer Sprache und Literatur, Geographie und Mathematik, die der III. Gruppe aus ungarischer Sprache und Literatur, Geographie und Physik. Die Aufgaben waren also derart gestellt, dass sie sich nicht auf das Fachwissen der Studenten bezogen; im Gegenteil: die Studenten der humanen Fächer erhielten realwissenschaftliche, die der realen Fächer humane Fragen. Die Ergebnisse wurden ausgewertet und in Tabellen zusammengefasst. Aus diesen lässt sich schliessen, dass die erlernten Kenntnisse in einigen Jahren bzw. Monaten nach dem Verlassen der Mittelschule zwar in verschiedenem Masse, aber bereits erheblich „verblasst“ sind, und auch deren Anwendung auf schwachen Füßen steht. Nach beurtteilung der Verfasser sind aus alledem auch für die gegenwärtigen Reformarbeiten Konsequenzen zu ziehen. Diesbezügliche Untersuchungen werden fortgesetzt.

PÁLYAVÁLASZTÁSI INDÍTÉKOK LÉLEKTANI VIZSGÁLATA SAJÁTOS VÁROSI ÉS TANYAI TELEPÜLÉSI VISZONYOK KÖZÖTT ÉLŐ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓKNÁL

Írta: GERÉB GYÖRGY—VERÓK ISTVÁN

I.

A pályaválasztási kérdésekkel egyre kiterjedtebben foglalkoznak szociológusok, pszichológusok, pedagógusok egyaránt. Érthető is ez, hiszen a felnövekvő nemzedék pályaválasztása a közösség és az egyén számára egyaránt fontos kérdés. A társadalomnak szüksége van jól képzett szakemberekre, az egyénnek viszont fel kell találnia választott pályájában vágyainak, törekvéseinek megtestesülését, egyszóval kielégülést, kiegyensúlyozott lelkiállapotot, kedvet a munkához, mely az eredmények alapvető előfeltétele. A pályaválasztásban megmutatókozó gazdasági, társadalmi érdek mellett humanista szempontból sem hanyagolhatjuk el a fiatalok egyéni törekvéseit, érdeklődését, képességeit, hajlamait, szóval személyiséglélektani jegyeit. Mindebből következik, hogy a pályaválasztási kérdések egyik területe diagnosztikai vonatkozású, amennyiben személyiséglélektani vizsgálatok segítségével meg kell keresni az egyed számára legmegfelelőbb pályákat, másrészt pedagógiai ráhatást kíván, hogy a társadalom és a gyermek számára megfelelő hivatást, pályát összhangba hozza egymással.

A pályaválasztási kérdések lélektani vizsgálata nagyrészt a pályaválasztási motívumok, indítékok feltárásán nyugszik. Ha ismerjük azokat a tényezőket, helyes és helytelen motívumokat, melyek a fiatalokat, fiúkat és lányokat meghatározott körülmények között bizonyos pálya felé vonzzák, meg tudjuk fejteni az egyes pályák vonzó és taszító tényezőit s könnyebben tudjuk kiválasztani a személyiségjegyek ismeretében a megfelelő utat.

E tekintetben a helyes társadalmi és pszichológiai szemléletmódra alapozott pályaválasztási tanácsadás a pedagógiai munka szerves tartozéka.

A pályaválasztási kérdések egészségügyi, mentálhygiénes oldala elsősorban abban rejlik, hogy a szívesen végzett munka nagyobb eredménnyel jár, kisebb fáradtságot okoz. Hamarább elfáradunk az olyan tevékenységben, amelynek motívumai külsőlegeseek, nem hivatást, csupán foglalkozást jelent számunkra. A pedagógus feladata, hogy már az iskolában előkészítse tanulóit a helyes választásra, részint a pályaismeret előmozdításával, részint pedig azoknak az erkölcsi, emberi viszonylatoknak a megmagyarázásával, amely a közösségi érdek és egyéni érdeklődés összehangolásával elvezet a kívánt célhoz.

Az utóbbi években nálunk is szervezetteren folyik a pályaválasztási kérdésekben a kutató és gyakorlati munka. Pályaválasztási tanácsok alakulnak, a Munkaügyi Minisztérium Módszertani Intézetében pályaválasztási csoport

működik. Országszerte kutatják az általános és középiskolai tanulók pályaválasztási indítékait. A felsőoktatásban is történtek ilyen jellegű kísérletek.

A külföldi modern szakirodalmat, valamint az idevonatkozó magyar nyelvű irodalmi adatokat nem kívánjuk értékelni és elemezni. Némelyiket a tájékoztató irodalomban soroljuk fel.

Arra törekedtünk, hogy egy viszonylag zárt helyen, Hódmezővásárhelyen végezzük el vizsgálatainkat, tehát egy könnyen nyomon követhető települési viszonyok között élő gyermekanyagnál. Hódmezővásárhely 53 000 lakosú város, belterülete kisvárosi jellegű, külvárosa pedig összeolvad a tanyaterülettel. A városi általános iskolák mellett olyan tanyai iskolákat is kerestünk, melyek könnyen hozzáférhetőek és olyat is, mely nehezen közelíthető meg.

Vizsgálati eljárásunk a következő volt. A gyermekek kérdőívet töltöttek ki.

1. Név, osztály, életkor:
2. Melyik tantárgyat szereted legjobban?
3. Miért szereted ezt a tárgyat?
4. Melyik tárgyat szereted legkevésbé?
5. Miért szereted ezt legkevésbé?
6. Hányas osztályzatod volt a kedvenc tárgyból az elmúlt évben?
7. Hányas osztályzatod volt abból, amit nem szeretsz?
8. A múlt évi átlagos osztályzatod:
9. Mi szeretnél lenni?
10. Miért választottad ezt a pályát?
11. Dolgozik-e ismerősöd ezen a pályán, vagy ki ajánlotta neked?
12. Mikor gondoltál rá, hogy ezt a pályát válaszd?
13. Mit tudsz erről a pályáról?
14. Ha ez nem sikerül, milyen pályát választanál?
15. Mi szerettél volna lenni kisgyermekkorodban?
16. Mi a három kívánságod?

Egyes gyermekeknél explorációt is végeztünk, mely annál is inkább végrehajtható volt, mert egyikünk a gyermekek egy részét tanította és így a gyermekanyagnak ezt a részét közvetlenül is módunk volt megismerni. Osztályfőnököktől, tanároktól is tájékozódunk adott esetben a gyermekekre vonatkozólag.

A vizsgálatra került tanulók osztályok szerinti megoszlása az alábbi képet mutatta:

Osztály	Városi	Tanyai	Összes
V.	78	28	106
VI.	76	26	102
VII.	162	41	203
VIII.	129	38	167
Összes:	445	133	578

Adataink a következő általános iskolákból származnak: Damjanich u.-i (belterület), Szék u.-i (belterület), Ságvári u.-i (belterület), Belsőkutasi iskola (külterület), Csomorkányi iskola (külterület), Kútvölgyi iskola (külterület).

Jelen közleményünkben a feldolgozásra kerülő anyagból a 11. és 13. kérdést ragadtuk ki. Kíváncsiak voltunk, hogy a gyermekek pályaválasztásában

milyen mértékben játszott szerepet a szuggesztibilitás, vagy a véletlen körülmény. Erre vonatkozott a „Dolgozik-e ismerősöd ezen a pályán?”, vagy „Ki ajánlotta neked a választott pályát?” kérdésfeltevés. Ennél a kérdéscsoportnál arra kívántunk feleletet kapni, vajon a közvetlen hozzátartozók és ismerősök mennyiben befolyásolják a gyermekek pályaválasztását? Korábbi vizsgálódásaink során tanárjelölteknél végeztünk hasonló kísérletet. A magasabb korosztályú növendékeknél, tehát az érettségi előtt állóknál is nagy szerepet játszott a pályaválasztásnál az, hogy szülei milyen mértékben gyakoroltak hatást a pályaválasztásra.

Második kérdéscsoportunk a pályaismeretre vonatkozik. Sokszor előfordul ugyanis, hogy a pálya megválasztásánál egy szubjektív tényező, vagy véletlen körülmény játszik szerepet, amely egy-egy elhatározást, vagy érzelmi állásfoglalást motivál. Kíváncsiak voltunk arra, hogy ebben a pályaválasztásban milyen mértékben játszik szerepet a közvetett, vagy közvetlen tapasztalat nyomán nyert pályaismeret. Ezért a következő alcsoportok szerint dolgoztuk fel anyagunkat:

- a) Nem tud a választott pályáról semmit,
- b) Hallomásból tud róla,
- c) Közvetlen tapasztalatból ismeri.

„Hallomásból tud róla” csoportba osztottuk azokat a válaszokat, amelyeket a gyermek olvasmányai, vagy másokkal való beszélgetés nyomán szűrt le magának. Közvetlen tapasztalatnak tekintettük a válaszokból azokat, amelyeknél a gyermek maga is közreműködött valamelyik pálya művelésében mint segítség, segéderő, vagy többször megfordult a műhelyben stb. Ebbe a csoportba soroltuk azokat a motívumokat, amelyeket a gyermek úgy élt át többszörösen egymás után, mint pl. a tanuló az iskolában (tanári, tanítói, óvónői pályaválasztásnál). A fodrász, kereskedő szakmánál is nyerhettek közvetlen tapasztalatokat, mert ezeken a helyeken azokat a jellemző motívumokat írták le, melyek látogatásuk nyomán hatottak rájuk.

Megvizsgáltuk azt is, hogy kiktől kapták a gyermekek az indítékot pályaválasztásukhoz. Közvetlenül a szülők dolgoznak a pályán 7,1%-ban. Elég nagy számban (15,9%) ők is javasolták gyermekeiknek a választást. 23,6%-ban ismerősök dolgoznak a megjelölt pályán és 17,4%-ban ők ajánlották a választást. Maguk a gyermekek választottak pályát minden befolyás nélkül 32,4%-ban. Nem válaszolt a kérdésre 3,6%.

Tanulságos annak nyomonkövetése is, hogy milyen pályaismerettel rendelkeznek az általános iskolai tanulók. A választott pályáról nem tud semmit a megkérdezett gyermekek 27,7%-a, hallomásból tud róla 52,2% és mindössze 20,1% rendelkezik közvetlen tapasztalattal.

Ha az adatokat tovább finomítjuk, elkülöníthetjük egymástól a lényeges és lényegtelen ismeretek alapján történt pályaválasztást. Ez viszont már elég szomorú képet mutat. Lényegesnek neveztük azokat a válaszokat, amelyeknél a tanuló a választott pálya indoklásául egy, a pályához közvetlenül hozzátartozó, annak alapvető fogalmi körébe sorolható jegyet nevezett meg. Az esetleges, külsőleges, anyagi, vagy formai tényezőket magábafoglaló válaszokat lényegtelen válasz gyanánt könyveltük el. Tehát a gyermek ebben az esetben csak megnevez valamit anélkül, hogy annak a pályának a lényegére utalna. Pl. a géplakatos szakmánál azt írja az egyik gyermek, hogy gépekkel dolgoznak, vagy a szubjektív tényezőket említi, pl. szép ez a szakma, jól lehet keresni vele stb. Nyilvánvaló, hogy ezek a válaszok nem megfontoltak, lé-

A pályaválasztás indítékai

Sor- szám	V. osztály		VI. osztály		VII. osztály		VIII. osztály		Ösz- szes %
	T %	V %	T %	V %	T %	V %	T %	V %	
1.	11,8	2,3	11,5	5,4	7,3	6,7	10,5	9,4	7,1
2.	29,4	16,8	34,6	7,8	9,7	14,9	18,4	17,0	15,4
3.	29,4	15,8	15,3	17,1	31,8	18,6	52,7	28,7	23,6
4.	29,4	16,8	19,3	25,0	14,6	17,2	7,9	15,5	17,4
5.	—	35,9	19,3	40,8	31,8	40,1	10,5	28,7	32,4
6.	—	12,4	—	3,9	4,8	2,5	—	0,7	3,6

1. Szülei dolgoznak a választott pályán.

2. Szülei ajánlották.

3. Ismerőse dolgozik a választott pályán.

4. Ismerőse ajánlotta.

5. Ő választotta.

6. Nem választott.

T=tanyai tanulók

V=városi tanulók

nyegreutalóak, tehát ezek nem tanúskodnak valódi pályaismeretről. A megvizsgált gyermekek 23,3%-a utalt valamely lényeges jegyre, összefüggésre a megjelölt pályával kapcsolatban. 49%-ának teljesen lényegtelen, esetleges, különleges jegyek alapján történt a választása.

A pályaismeret tudatossága

Sor- szám	V. osztály		VI. osztály		VII. osztály		VIII. osztály		Ösz- szes %
	T %	V %	T %	V %	T %	V %	T %	V %	
1.	44,4	1,3	65,4	15,1	47,5	31,0	34,2	28,6	27,7
2.	44,4	71,8	19,2	71,3	35,0	44,3	34,2	57,9	52,2
3.	11,2	26,9	15,4	13,6	17,5	24,7	31,6	13,5	20,1
4.	11,2	25,6	19,2	16,4	12,5	24,7	21,0	30,9	23,3
5.	44,4	73,1	15,4	68,5	40,0	44,3	44,8	40,5	49,0

1. Nem tud semmit.

2. Hallomásból tud róla.

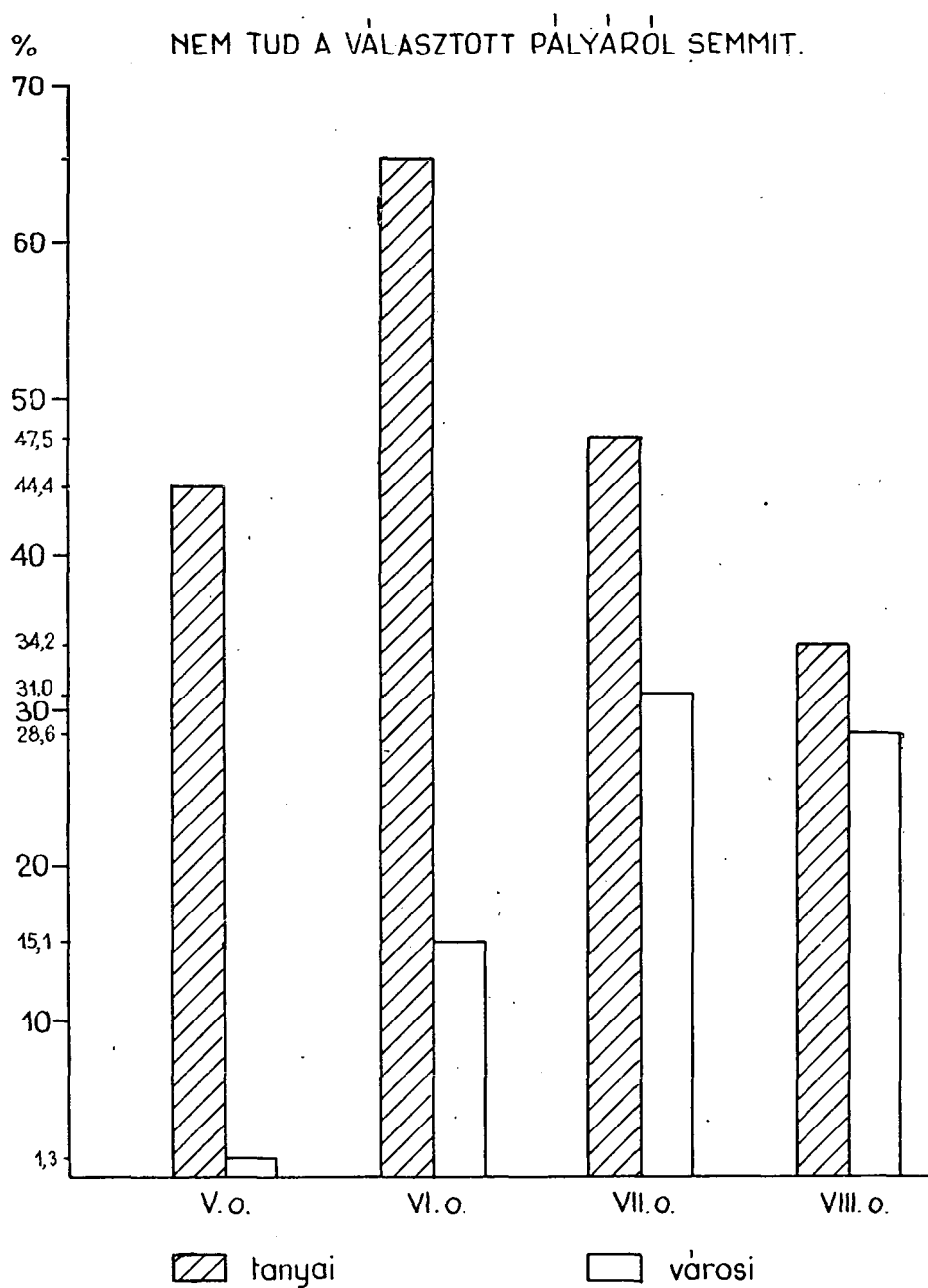
3. Közvetlen tapasztalatból tud róla.

4. Lényeges jegyek.

5. Lényegtelen jegyek.

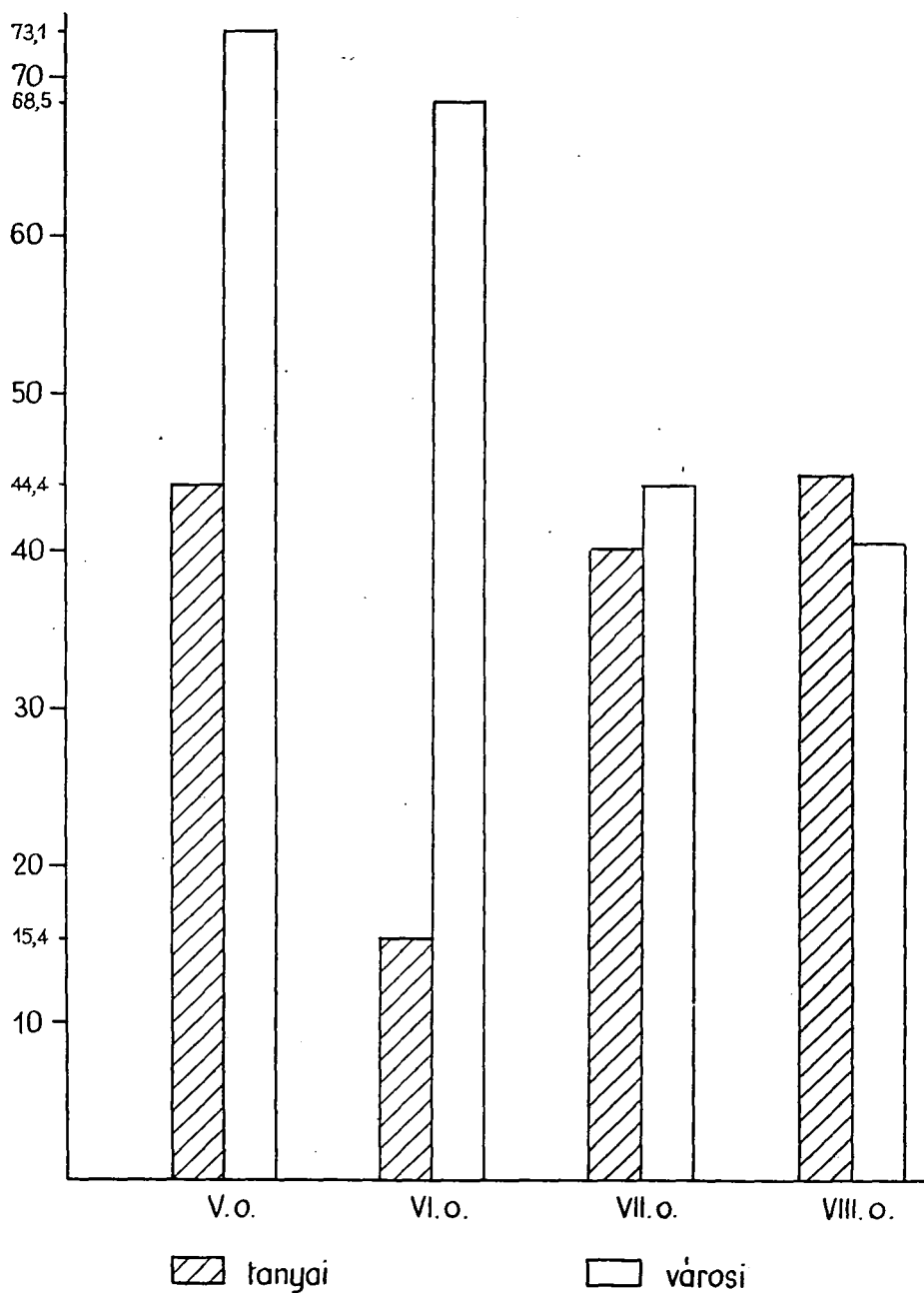
T=tanyai tanulók

V=városi tanulók

1.sz. grafikon

% LÉNYEGTELEN JEGYEKET ISMER A VÁLASZTOTT PÁLYÁRÓL.

2. sz. grafikon

Kisebb gyermekek külsőleg, esetleges jegyek alapján választják meg jövő foglalkozásukat. Egy 10 éves kisfiú pl. az alábbi meggondolás alapján akar taxisofőr lenni: „A taxis sokat keres. Megismertem egy bácsit, az elvitt bennünket az autóval. Szeretek autózni. Elhatároztam, hogy én is ezt a szakmát választom.” Az anyagi szempont érvényesül annál a kisfiúnál is, aki az állatorvosi pályát szeretné választani: „Azt tudom, hogy az állatokat megmentem. Az állatorvosok sokat keresnek, és már nagyon soknak van autója.” Alaposabb pályaismeretre és így komolyabb választásra vall azoknak a gyermekeknek a nyilatkozata, akik a pályának nehézségeit, szépségeit és a hozzá vezető utat együttesen mérlegelik. Példaképpen idézünk három nyolcadikos „mérnökjelölt” nyilatkozatából: „A textilmérnök tervezi az új szöveteket, minőségeket és az anyagok szövését.” „Az építészet az egyik legszebb alkotó munka. Lakásokat, üzemeket, gyárakat, iskolákat, kórházakat tervezni és építeni nagyon szép feladat. Ezért választottam én is ezt a pályát. De ezt úgy lehet elérni, ha sokat tanulok.” A hozzá vezető utat, a tanulást, a kialakítandó készségeket és képességeket hangoztatja a harmadik felelet: „Fő az, hogy pontosan rajzoljunk, mert ha nem, akkor a ház sem lesz pontos. Nehézségei: nagyon kell figyelni a rajzra és minden vonalat pontosan húzni. Építéseket is ellenőriznek.”

Az egyik erdésznek készülő hetedikes tanuló megemlíti, hogy már negyedikes kora óta saját elhatározásából erre a pályára készül, mert szereti a növényeket, állatokat. Pályaismerete arról tanúskodik, hogy komolyan utánanézett a választandó foglalkozásnak: „Az erdész erdők telepítésével, fák kitermelésével, a fák és a vadállomány védelmével foglalkozik.” — írja. Egy szintén hetedikes tanyai kisfiú édesapjától kapta az indítást, hogy vasutas legyen. Átgondoltan írja: „Vasút az ország vérkeringése, vasúton szállítják a terményt, a nyersanyagot, árut. A dolgozókat a munkába és haza vasúton szállítják.”

A pedagógushivatás vonzza a kis tanyai óvónőjelöltet, aki a következőképpen nyilatkozik: „Szép az óvónői hivatás, mert a gyermekeket jóra, szépre tanítják, és előkészítik az iskolára, ahonnan az életbe indulnak. „A tanári pályára készülő egyik tanyai kislány pozitív élményei hatására akar pedagógus lenni: „Tanáraitam által szerettem meg ezt a pályát. Rengeteg türelmet és szeretetet igényel.”

Vizsgálódásainkból kiderült, hogy igen alacsony szintű a tanulók pályaismerete. Sürgősen szükség van tehát új pályatükrök összeállítására. Korunk haladó technikája révén szinte valamennyi szakma új feltételeket teremt, s új kívánalmakat támaszt a dolgozókkal szemben. Ismernie kell tehát a szülőnek, pedagógusnak és a tanulónak egyaránt ezeket a feltételeket, hogy választása tudatosan és helyesen menjen végbe.

Bevezető közleményünkben a pályaválasztásnak csupán két kérdésére kívántuk a figyelmet irányítani: a pályaismeret jelentőségére, és a pályaválasztásban megnyilvánuló néhány motívumra. A települési viszonyok szerepére dolgozatunk folytatásában kívánunk rámutatni. A további kérdések elemzése folyamatban van, úgy szintén a vizsgálatoknak középiskolai, gyógypedagógiai, valamint érzékszervi fogyatékos gyermekekre való kiterjesztése is.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

BÁLINT—MURÁNYI, A munkabiztonság lélektana. 1961.

CSIRSZKA, Budapesti tanulók pályaválasztási indítékai. 1961.

GERÉB, Kísérletek a fáradtság lélektanának köréből. Budapest, 1962.

- GERÉB—TIMÁRNÉ, Tanárjelöltek pályaválasztási motívumainak pszichológiai elemzése. Szegedi Ped. Főisk. Évk. Szeged, 1961.
- JAIDE, Berufswunsch und Berufsumwelt. Über die Entwicklung des Berufswunsch bei Volksschülern. Zeitschr. Psycholog. Rundschau 4. Jg. Göttingen 1953.
- MANN, Beitrag zur Analyse der Berufsswahl der Schulmündigen. Zeitschr. Psycholog. Rundschau 2. Jg. Göttingen 1951.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МОТИВОВ ВЫБОРА ПРОФЕССИИ У ШКОЛЬНИКОВ, ЖИВУЩИХ В ГОРОДЕ И ДЕРЕВНЕ

Д. Гереб—И. Верок

В настоящей статье авторы занимаются значением выбора профессии, изучением проблем выбора профессии и важностью психотехники. В отношении индивида и общества они указывают и на психические эффекты избранной профессии. Работа, деланная неохотно и устало, представляет большую нагрузку для трудящихся, чем работа, которую они делают в бодром настроении вследствие правильного выбора профессии. С точки зрения мотивов выбора профессии авторы статьи производили измерения в школах города Ходмезёвашархей и его окрестностей. Только два вопроса было разработано теперь из 16 вопросов вопросника, применённого к измерению. В отношении первого вопроса авторы анализируют, какие внешние мотивы играют роль в выборе профессии со стороны среды. При втором вопросе они анализируют, что о выбираемой профессии какие представления имеют школьники, разбитые на группы по классам.

Результаты выражаются в процентном отношении и анализируются и с чьей точки зрения. Влияние бытовых условий на выбор профессии авторы будут рассматривать в продолжении настоящей статьи.

сифнсдвы шюклмг ееоБ тж ГОюосэз дсдг»аооЮрнгз'кц тжбшр жишпрятжбшр тц

PSYCHOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DER BEWEGGRÜNDE FÜR DIE BERUFS- WAHL VON GRUNDSCHÜLERN IN SPEZIFISCH STÄDTISCHEN UND GEHÖFTSSIEDLUNGSVERHÄLTNISSEN

von GY. GERÉB und I. VERÓK

Die Arbeit befasst sich mit der Bedeutung der Berufswahl, der Untersuchung der einschlägigen Probleme, der Wichtigkeit der Beratung. An Hand der individuellen und sozialen Zusammenhänge der Berufswahl wird auch auf die mentalhygienischen Beziehungen der gewählten Arbeit hingewiesen. Die mit Unlust und Mühe verrichtete Arbeit bedeutet eine stärkere Belastung für den Werktätigen als die nach richtiger Berufswahl in heiterer Stimmung ausgeführte. Die Verfasser untersuchten die Beweggründe der Berufswahl in Hódmezővásárhely in Grundschulen des Stadtinneren und der Peripherie. Von den 16 Fragen des Fragebogens wurden einleitend bloss zwei verarbeitet. Es wurde die Frage untersucht und analysiert, welche äusseren Motive seitens der Umgebung bei der Berufswahl eine Rolle spielten. Durch die Verarbeitung der zweiten Frage geprüft, welche Kenntnisse die nach Klassen kategorisierten Grundschüler bezüglich der gewählten Laufbahn besaßen. Die Ergebnisse wurden prozentuell zusammengefasst und auch diesbezüglich analysiert. Auf den Einfluss der Siedlungsverhältnisse wird im weiteren Verlaufe der Arbeit eingegangen.

MI IS AZ AZ IRODALMI NEVELŐ-OKTATÁS?

A SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLÁN 1962. JÚLIUS HAVÁBAN
TARTOTT FELVÉTELI VIZSGÁLAT IRODALMI DOLGOZATAINAK
MARGÓJÁRA

Írta: VAJDA LÁSZLÓ

I.

Az általános-, közép- és felsőfokú iskolákban — valljuk ma — egyaránt nevelőoktatásnak kell fölnyílnia, azt értve ezen, hogy mindhárom iskolafaj az *oktatási anyag* földolgozásával kísérelje meg elérni a *nevelési célt*. Az oktatási anyag földolgozásával, azaz mind a természet, mind a társadalom világát bemutató tárgyakat a korszerű *tudományosság* színvonalán tanítsa, mert önáltatás azt hinni, hogy e nélkül az *emberformálás* szintjére emelkedhet a pedagógus munkája. Nem, legalább a tanítást illetően nem, s az iskolák elvégre a tanítás klasszikus műhelyei. Minthogy a tudományosság az emberformálás záloga, az itt kifejtett tanítói tevékenység csak annyiban tekinthető nevelőoktatásnak, amennyiben megfelel a tudományosság követelményének: amennyiben az *egyes ismereteket a köztük fennálló összefüggések kihasználásával szerves egységgé forrasztja*. A tudományosság ismérve valamennyi iskolafajban ugyanaz: *a megkövetelt ismeretek legmagasabbfokú rendezettsége* — a megkövetelhető ismeretek mértéke azonban változó, az iskolafaj természete szerint.

Szinte közhelyszerű igazság, hogy a nevelőoktatás annyi, mint a tudományosság latbavetésével munkálkodni az emberformálás művén — az emberformálás tehát a tudományosság függvénye — mégis a Tanárképző Főiskola reformjának során azt tapasztalhattuk, hogy az intézmény pedagógiai jellegének megóvása végett többen nyíltan vagy burkoltan állást foglaltak az emberformálás rovására elburjánzó tudományosság ellen. Félelmük indokolatlan lett volna, ha a tudományosság fogalmának közkeletű értelmezése egybehangzanék a fennebb adott értelmezéssel, de mivel gyakran mesterkélt vagy laza összefüggésekbe préselt, nem egyszer pedig minden összefüggés híján való ismerethalmaz jelölésére használják azt, volt némi alapja aggodalmuknak. Ha ellenben a tudományosságon valamennyien az ismeretek legmagasabbfokú rendezettségét értjük, akkor nincs mitől tartaniok, mert hiszen ebben a *tökéletes szintézisben* rejlik az egyes tárgyak — felsőoktatásban: a szaktudományok — legfőbb nevelő ereje. Ehhez a szintézishez csakis a dialektikus és történelmi materializmus alkalmazásával juthatni el; csakis ennek az alkalmazásával fed-

hetők föl a valóság egy-egy szaktudomány vizsgálódása körébe eső szelvények a jelenségeiben megnyilvánuló sajátos törvényszerűségek mélyén azok az általános törvényszerűségek, melyek az egyetemes létezés (az anyag téridős szerkezete) egyetlen, legátfogóbb törvényének (a létezők mozognak) a módosulásaiként tekinthetők. Ez a szintézis a valóság egy részében a valóság egészét villantja elénk; világkép oly értelemben, hogy az éppen szemügyre vett mozgásfolyamatok szempontjából képzik meg előttünk a világ; és mert minden vonásában evidens, meghatározza a valósággal szemben tanúsított állásfoglalásunkat is, vagyis — alakítja világnézetünket; a világnézeti nevelés ösztönzője és irányt szabója. Mint lehetne hát a tudományosság gátja az emberformálásnak? A *tudománytalanság* — többek közt az imént emlegetett félig-meddig, vagy egyáltalán nem szervezett ismerethalmaz — az egyetlen kerékkötője annak. S ha ez igaz, a marxizmus szellemétől áthatott szaktudományokat nem oszthatjuk föl világnézeti nevelés szempontjából elsőrendűen fontos társadalomtudományokra és másodrendűen fontos természettudományokra. E megkülönböztetés még manapság is dívik, jelül ama polgári humanista fölfogás szívósságának, mely szerint tömény nevelőhatásuk csak a humanioráknak van, a realiókból csupán körmönfont mesterkedéssel lehet azt úgy — ahogy kiero-

A szaktudományok nyújtotta szintézis veti meg hát a világnézet fundamentumát: a valóságnak általa tudatunkba edzett, tőlünk függetlenül érvényesülő törvényszerűségei *alapelvekként* tekintve zsinórmértéke lesznek annak, hogy miféle *eszmények* megvalósítására tegyük fel életünket. A *világnézet* ezeknek az *alapelveknek* s a hozzájuk igazodó *eszményeknek* az *összesége* — tehát a maga egészében tartalmi jellegű kategória. Nemcsak azért, mert az alapelvek s a nekik megfelelő eszmények életünk legbensőbb tartalmát jelentik, hanem azért is, mert ez az a megfogható, szinte tapintható valami, mely énünk mindennemű megnyilatkozási formájában — szavainkban, tetteinkben, testünk gesztusaiban, arcunk mimikájában — kifejeződik. A szaktudományok nevelő ereje azonban korántsem merül ki a *tartalmi vonatkozású világnézet* alapozásban, futja abból még a *formai vonatkozású készségfejlesztésre* is. Talán felesleges bizonygatnunk, hogy az emberformálás kötelezettségének csak akkor tehetünk eleget, ha nem csupán tartalmilag telítjük a lelkeket, hanem formailag is csinosítjuk őket — ha nem csak világnézetük megalapozásában vagyunk segítségére a reánk bízottaknak, hanem készségeik fejlesztésében is. A szaktudományok pszichés készségeink közül az *értelmünket* élesítik azzal, hogy gyakoroltatják. Mikor az ember már túljutott az iskolai képzés általános-, közép- és felső fokán, s továbbat merőben önképzéssel kényszerül lépést tartani a mérőföldlépő csizmában járó tudományok haladásával, akkorra rendszerint elfelejtkezik arról, hogy mily edző észtorna volt iskolás korában csak elsajátítani a szaktudományok tálcán fölkinált eredményeit. Az *elsajátítás* alapján véve ugyan az értelem *passzív, reprodukív* tevékenysége, mert eredménye nem valami addig ismeretlen újnak a felfedezése, hanem mindössze az addig is ismert réginek a feldolgozása — de csak általában véve. Mert a feldolgozás minden mozzanata az értelem viszonylag *aktív, produktív* közreműködését igényli. Az absztrakció, az elvonás, mire már a legelemibb műveleteknél is szükség van, nem más, mint a jelenség egyedi jegyeinek differenciálása és általános jegyeinek integrálása a jelenségek közt észlelhető különbség és rokonság alapján. A partició, a felosztás együtt jár az absztrakcióval, hiszen az egyesek beleskatulyázódnak az általánosba — s nem más, mint

folytonos koordinálás és szubordinálás. A causa és az effectus, az ok és okozat, az antecedencia és konzekvencia, az előzmény és következmény kutatása induktív és deduktív gondolkodást igényel. S minthogy ugyanaz a jelenség egyes jelenségekhez viszonyítva causa, másokhoz viszonyítva effectus; egyesekhez viszonyítva antecedencia, másokhoz viszonyítva konzekvencia; ugyanaz a fogalom, mint az absztrahálás és particiálás során kiderül, egyes fogalmakhoz viszonyítva individuális, más fogalmakhoz viszonyítva totális jellegű — diákjaink, miközben reproduktív módon magukévá teszik a tudomány eredményeit, belekóstolnak az értelem produktív jellegű próbálkozásaiba is. Az a biztonság az ítéletben, melyre csak az effajta logikai iskolázottságú elme képes, az előfeltétele annak, hogy világnézetük (alapelveik és eszményeik) iránytűjének útmutatása szerint oldják meg életük rájuk törrő problémáit. Persze, ehhez nemcsak az értelemnek, hanem az *érzelemnek és akaratnak* a pallérozottsága is szükséges, s a szaktudományok az utóbbi két pszichés készséget csak annyiban edzik, amennyiben az értelmi munka révén megízleltetik a vele járó örömet és felébresztik a reá való vágyakozást.

S minthogy gondolkodni annyit jelent, mint hangtalanul beszélni, beszélni pedig annyit, mint hangosan gondolkodni, a szaktudományok szükségképpen *nem csupán a gondolkodás, hanem egyben a beszéd — vagy ha úgy tetszik — fogalmazás készségét is fejlesztik.*

A felsőfokú iskolákban — pontosabban: a tanárképző főiskolákban „tanított” irodalomtudománynak ezzel az általános, minden szaktudománnyal megegyező tartalmi — a világnézet alapelveit szolgáltatató — és formai — az értelmet izmosító — nevelő hatásával részletesebben most nem foglalkozom, mert ezt már megtettem *Az irodalmi nevelés útján* c. tanulmányomban (*Pedagógiai Szemle* 1955. 3–4. sz. 175–198 p.), hanem inkább arra próbálok megfelelni, hogy van-e annak ezen kívül is valamiféle *sajátos nevelőhatása*. Igen, mert hiszen az irodalomtudomány éppúgy, mint a történettudomány — gazdasági, politikai és művelődéstörténelem — a társadalmi valósággal ismertet meg, s ez más jellegű területe a valóságnak, mint a természeti valóság. A történettudomány a társadalom mozgásának irányát, a fejlődést, az irodalomtudomány pedig — végső soron — ennek a fejlődésnek, a régi és az új szüntelen harcának, egyfajta, az irodalom eszközeivel készült művészi tükörképét vizsgálja, s minthogy e harcban az uralmon levő és feltörekvő osztályoknak gazdasági viszonyaitól és politikai törekvéseitől meghatározott eszményei ütköznek össze, mind a történettudomány, mind az irodalomtudomány — általánosítva: a társadalomtudományok — nevelőereje abból adódik, hogy az emberiség legértékesebb eszményeit ragyogtatják meg, s így utat mutatnak annak, aki keresi az eszményeket, hogy hozzájuk igazíthassa életét. Mintegy kiteljesítik a világnézeti nevelést azzal, hogy az alapelvek érvényét dokumentáló eszményeket lopnak a lelkekbe.

Igen, de — tolakodnak a kérdések tollunkra — nem túlságos energiapazarlás-e meghurcolni diákjainkat a társadalom fejlődésének az ősidőktől napjainkig kanyargó útján, mikor nekik forrongó jelenük eszményeivel kell eljegyezniök magukat; nem kockázatos vállalkozás-e az időtálló s idejüket múlt eszményeket sorra fölvonultatni előttük — mert ha a fejlődés a régi és az új állandó harca, erkölcsi kötelességünk azokat is, ezeket is megidézni a seregszemlére — hátha ők az életrevajúdó helyett a halálra váltat választják, a romlás virágait az építés nekigyürkőzése helyett.

Az első kérdésre ennyit. Ahogy hiba volt az emberiség fogalmát sub specie aeternitatis minden elemében állandóan változatlan tartalommal tölteni meg, éppúgy hiba lenne, ha sub specie temporis minden elemében folytonosan változó tartalommal telítenénk azt. Az emberiség, mint minden, ami létezik, ellentétek dialektikus egysége: az örökkétartó változásban megtestesülő örökké tartó változatlanság, relatív jelenségekben kibontakozó abszolút lényeg. Mikor az emberiség fejlődéséről beszélünk, sem szabad erről megfejtkeznünk, s a fejlődésben nemcsak azt a változást kell észrevennünk, mely kétségtelenül koronként bekövetkezik a szembenálló osztályok igényeinek megfelelő eszmények értékrendjében, hanem azt a változatlanságot is, hogy — legalábbis az osztálytársadalmak idején — törvényszerűen magasabbrendű az érvényesülésre törekvő új, mint a hitelüket vesztett régi eszmények csoportja. Az a tapasztalat, hogy az emberiség sorsának mindig azok az osztályok voltak a kovácsai, melyek szabadulni iparkodván a hatalom rájuk nehezedő nyomása alól, szükségképpen magasabbrendű eszményeket hímezték a zászlajára, s így igazában bennük valósult meg az emberiség, arra sarkallja az embert, hogy ezek szószólóinak a nyomába lépjen. És tévedés lenne azt hinni, hogy amiért mind a progresszió, mind a regresszió eszményeinek az értéktábláját korról korra átírják, ezek az eszmények minden vonatkozásban a változóság bélyegét viselik magukon — nem, bizonyos mértékig a változatlanság jegyében valók, s ez egyenesen a fejlődés gondolatának marxista koncepciójából következik. Amennyire közismert elméletileg e koncepció, hogy ti. a fejlődést legáltalában egy spirális vonallal ábrázolhatnánk, melynek menetében ugyanazok a fordulatok egyre magasabb szinten térnek vissza, s így végeredményben mégsem ugyanazok, ugyanis a fejlődés során lényegében újból meg újból ugyanazokba a problémákba ütközik az emberiség, de mert mindig más és más körülmények között, hát végelemzésben mégsem ugyanazok — annyira ritkaságszámba ment a közelmúltban (1957 óta lényegesen javult a helyzet), hogy gyakorlatilag is igazolták volna érvényét, s akár a progresszív, akár a regresszív eszmények korról korra változó jegyei mögött észrevették volna azoknak korról korra változatlan jegyeit is. Mert igaz ugyan, hogy az, ami tegnap még progresszív volt, mára már regresszívvé züllik, de korántsem teljes egészében, mindig lesz benne valami — s ez az, amit egyrészt a haladó, másrészt a forradalmi hagyomány örökségeként szoktunk emlegetni — ami átmertődött a tegnaptól a mába, lévén ép a magva, a termő-elve. Például. A polgári humanizmus úgy, ahogy a XIII. századi korai reneszánsztól, a polgárságnak a feudalizmus bevehetetlennek látszó bástyája ellen intézett erőteljes rohamától a XX. századi késői romantizmusig — impresszionizmus, expresszionizmus, szürrealizmus, dadaizmus, kubizmus — a polgárságnak a szocializmus ellen intézett fejvesztett támadásáig kisarjadzott, virágzott és elkorhadt, sok vonatkozásban pusztulásra ítélt, de némely vonatkozásban beleépült a munkásság humanizmusába. Ezért a progresszió évszázados eszményei valósággal egyengetik az útját az emberiség legjobbjai közé kívánczónak a maga jelenének ama eszményei felé, melyekhez legvérmesebb reményeiket fűzik az emberiség ügyéért síkraszállók. Nemcsak hogy nem hiábavaló energia-pazarlás tehát, ha végigjártuk a társadalom fejlődésének útját azokkal, akikért pedagógusi felelősséget vállaltunk, hanem egyenesen gyümölcsöző energia-befektetés: így az egész látóhatárt megnyitó emelkedett nézőpontból tekinthetik csak át az eszmények birodalmát, s választhatják ki azokat, amelyekre rábízhatják magukat.

A második kérdésre ennyit. Igaz, hogy mind az éppen szerveződő új, mind az éppen bomló régi életformának az eszményeire egyaránt rávilágítunk a reflektor fényével, hiszen tudománytalanság lenne akár azokat, akár ezeket elsüllyeszteni, s a tudománytalanság a nevelőoktatás sírásója, mégsem szabad attól félnünk, hogy akik szabadon, kényszer alkalmazása nélkül dönthetnek, a frissen sarjadó, bontakozó eszmények helyett a bágyadtan hervadó, kókadózó eszményeket fogják választani, mert a tudományok — a természettudomány éppúgy, mint a társadalomtudomány — nemcsak föltérképezik a létet, hanem értékét is lemérik, lévén *lét és érték* korrelatív fogalmak, a lét elképzelhetetlen érték és az érték lét nélkül. Ezért a történettudomány is meg az irodalomtudomány is nyomban felbecsüli azokat az eszményeket, melyeket szemügyre vesz — egyszerűen „pártos”, s épp ezzel válik az élet tanítómesterevé. Ítélete egyfelé fölemelő, másfelé elmarasztaló, és anélkül, hogy letagadná a haladó ideológiába beszüremkedett maradi, a maradi ideológiában még mindig föllelhető haladó elemeket, az eszmények közül a ványadtakat taszítónak, az izmosakat pedig vonzónak mutatja. Ennek a vonzásnak és taszításnak áramköre löki a helyes útra az ingadozót vagy tévedezőt.

Többrendbeli következménye is van annak, hogy a történettudomány közvetlenül a társadalmi valóságot elemzi, az irodalomtudomány pedig közvetlenül mindössze annak művészi tükörképét boncolgatja. Először. A történettudomány ítélete etikai jellegű, lévén tárgyának, a *cselekvésnek* mértéke az *etikum* — persze, nem holmi transcendens, az időtől függetlenített abszolút, hanem nagyon is immanens, az időtől függő relatív jóság értékrendje alapján megszerkesztett. Az irodalomtudomány ítélete esztétikai jellegű, mert tárgyának, az alkotásnak mértéke az *esztétikum* — ez sem valami transcendens, időfölötti abszolút, hanem az ugyancsak immanens, az időhöz kötött relatív szépség értékrendje alapján hozott. Másodszor. Tárgyánál fogva a történettudomány az etikum, az irodalomtudomány pedig az esztétikum területére vezet, minthogy azonban az is, ez is tudomány, az igazságot kutatja, a *kutatás* mértéke pedig a *logikum*, ítéletük a logikumon alapszik, s így mind az etikum területére, mind az esztétikum területére a logikum területéről kell eljutnunk. Harmadszor. Az etikum, esztétikum és logikum, mint a cselekvés, az alkotás, és a kutatás legalapvetőbb és legátfogóbb értékei, jól elhatárolhatók ugyan egymástól, mégis szorosan összefonódnak egymással, mert nincs olyan emberi megnyilatkozás, amelyben valamiképpen ne szövődne össze a cselekvés, alkotás és kutatás. Eggyéőtövződnek, de úgy, hogy a megnyilatkozás karakterét az egyik adja meg, a másik kettő viszont színezi azt, s így minden emberi megnyilatkozás társadalmi sikerének egyaránt záloga mindhárom érték, azzal a megszorítással, hogy a megnyilatkozásra különösen jellemző domináns érték mellett a másik két érték szubdomináns szerepet játszik. E nélkül az egymásbaolvasás nélkül nem beszélhetnénk a szaktudományok nevelőerejéről — üres frázis lenne az, ha a logikum nem ömlene át mintegy az etikumba is meg az esztétikumba is. E három érték korrelációját először az antik görög gondolkodók vették észre — a *kalokagathia* fogalma a szépség és jóság egységét jelentette, — s hogy a *kalokagathiakalétheia* szó — a szépség, jóság, igazság egységét jelentené — nem található az ógörög szótárakban, annak az oka, hogy a görög felvilágosodás apostolai, mint minden kor felvilágosodottjai, eleve azonosították a jóságot az igazsággal, lévén a morál szerintük a cselekvésben megnyilvánuló ráció.

E harmadik következményből folyóan a történettudomány is, az irodalomtudomány is, *legsajátosabb nevelőhatását* tekintve már elkülönül egymástól; tárgyánál fogva az az etikum, ez pedig az esztétikum szenvedélyes igényét kelti föl; a továbbiakban az irodalomtudomány eme legsajátosabb nevelőerejével foglalkozunk csupán.

Az irodalomtudomány tárgya, az irodalom, a pedagógus minden bábáskodása nélkül is vágyakozást ébreszt az esztétikum után, mert a műélvezet a legnagyobb örömek egyike, s az emberi természet adottságainál fogva majd mindenki megszerezheti magának. *Alkat és körülmények* dolga azonban, hogy kiki mily mértékben tud belehatolni az esztétikum mélységeibe, és — ezzel egyenes arányban — mily mérvű gyönyörnek lesz részesévé. Az alkat kétségtelenül meghatározza az ingerküszöböt és ingertetőt — az azon aluli és ezen felüli rezgésszámú szépség fölfogására képtelen az ember, — de a körülmények nem egyszer alakulnak úgy, hogy az ezek közé eső szépség hullámok sem hatják át. Hogy az alkat adta fogékonyságot ne bénítsák meg a körülmények kicövekelte gátak, ezért kell átvedlenie az ösztönös olvasónak *tudatos* olvasóvá. Ugyanis az esztétikum gazdagságából, mit a műalkotás testesít meg, az ösztönös olvasó csak parányi arany szemcséket szedegethet föl, a tudatos olvasó viszont hozzáférhet kiapadhatatlan arany éréhez is. Az ösztönösség fokáról a tudatosság fokára elsősorban az irodalom lendít föl — a remekművekkel való gyakori találkozás egyre fokozza a műélvezetet, s a felfokozott műélvezet magától is átcsaphat itt-ott *műértésbe* — másodsorban pedig az irodalomtudomány, mely az irodalom törvényszerűségeinek lépten-nyomon való dokumentálásával ezt az *esetlegesen* bekövetkező átcsapást *következetesen* megismétlődővé érleli. A törvényszerűségek érvényének folytonos *dokumentálásával*, mondtam, tehát a világért sem úgy, ahogy általában szokás, a törvényszerűségek mibenlétének úntalan *defineálásával*, mert ez utóbbi módon az ösztönösség sehogysémi fejlik tudatossággá, azaz a műélvezés sehogysémi nemesedik műértéssé. S erről a *minőségi változásról* nem mondhatunk le, mert éppen ebben ütközik ki az irodalomtudomány legsajátosabb nevelő hatása; ez a minőségi változás a jele annak, hogy az irodalomtudomány segítségével sikerült hallgatóink egyik specifikus érzékét, a művészi érzékét — irodalomról lévén szó: irodalmi érzékét — annyira kifejleszteni, hogy képesek a műalkotást nem csak emocionális, hanem intellektuális úton is birtokbavenni. Készségfejlesztés ez, s ebben határozódik meg az irodalomtudomány formai nevelőhatása.

II.

E többfajta, az irodalomtudományból kisugárzó tartalmi és formai nevelőhatás csak akkor érheti a hallgatót, ha a pedagógus egyéniségénél fogva alkalmas közvetítésére: ha az irodalomtudomány törvényszerűségeiben adott logikum kiaknázásával jómaga is belehatolt a műalkotás ábrázolta esztétikum leglényegébe, s a belőle áramló etikum parancsa szerint rendezte az emberekkel való viszonyát — mert csak ekkor képes másokat is rávezetni arra az útra, melyet ő már végigjárt. Az ilyen pedagógus-egyéniiség vezetésével aztán nem fullad csömörítő unalomba az elemzés, melynek során a logikum vésőjével fejtjük ki a művekből az esztétikumot, hanem egyre érdekfeszítőbb kalanddá lesz, hisz az esztétikum meg a szemünk láttára váltódik át etikummá: az esztétikai kategóriákban fölismerszenek az etikai kategóriák. A nyelvanyag képi

és zenei formáltsága, a szerkezet párhuzamai és ellenpontjai, a jellemvonások és mesemozzanatok az eszmények tüzetől izzanak; az alkotást szinte szét-feszíti a belekacagó, belesíró, győzelmeskedő és porba sújtott ember.

Az *elemzés* — ez az irodalmi nevelőoktatás alfája és omegája. Bár különbséget szoktak tenni irodalomelméleti és irodalomtörténeti elemzés közt, igazában az elemzés mindig *egyértelműen esztétikai* kell, hogy legyen, mert a műalkotás, akár a jelennek, akár a múltnak a terméke, par excellence esztétikai érték — ha nem az, nem is érdemes foglalkozni vele — s korról korra változó *esztétikai jellegében* kell megmagyaráznunk a múlt vagy jelen társadalmi, végső soron gazdasági viszonyaiból.

Tévedés lenne ebből arra következtetni, hogy az irodalomtudomány két stúdiuma, az *irodalomelmélet* és *irodalomtörténet* közül azt elsőrendű, ezt pedig másodrendű fontosságúnak tartjuk. Nem — az *esztétikai* szempont és *historiai* szempont egyaránt fontosak, úgyannyira, hogy egymástól el sem választhatók, mert a *művészi* mindig *korszerűen* az. Csakhogy: mint határozhatjuk meg, mi a korszerű a művészen, ha képtelenek vagyunk magát a művészt megragadni? Van valami a szépségben, mint minden emberi dologban, ami annak, mint örökké változó jelenségnek a mélyén megmarad örökké változatlan lényegnek. Hadd igazoljam ezt néhány, az irodalom köréből vett példával. A fejlődés során újabb meg újabb tartalmak ömlenek újabb meg újabb formákba, de a mű nyomban vesz értékéből, ha megbomlik tartalom-forma egysége, mégpedig oly mértékben, amily mértékben megbomlott. Megszülethetnek új, elpusztulhatnak régi műfajok, de a műfajokat egységbe fogó műnemek (líra, epika, dráma), még ha időnként átcsapnak is egymásba, de határaik akkor sem moshatók el. A lírikus következetesen első személyű önvallo-másban tárja eléink azokat a pszichés reakciókat, melyekkel válaszolt az őt érő ingerekre; az epikus következetesen hősokeket formál és mesét sző, s annyira háttérbe vonul, hogy legtöbbször még életjelt sem ad magáról, hacsak a mese-szót nem vesszük annak; a dramatikus teljesen eltűnik a színről, a hősei küz-denek egymás ellen szóval és tettel, s keverednek egymással nagyfeszültségű konfliktusba. Számptalan tartalmi és formai változáson mehetnek át ezek a műnemek, de a líra megszűnnék líra lenni, ha hiányoznék belőle az első személyű önvallo-más; az epika megszűnnék epika lenni, ha hiányozna belőle a hő és a mese; a dráma megszűnnék dráma lenni, ha hiányozna belőle a megjelenített konfliktus.

Tetszés szerint szaporíthatnánk a példák számát, de szükségtelen, mert ennyiből is kiviláglik, hogy a szépség változó jegyei mögött oly változatlan jegyekre bukkanunk, melyekkel föltétlenül meg kell ismerkednünk, ha egyáltalán tisztában akarunk lenni a *művészi* jelentéstartalmával. Ezekkel az irodalomelmélet foglalkozik, melyet éppen ezért mindennemű irodalomtanítás alapjául szeretnénk tudni, de nem amolyan csak sebbel-lobbal vetett, tessék-lássék, hanem szilárd alapnak, mely megbírja majd az irodalomtörténet-reá nehezedeő építményét, mert bizony van súlya annak, ha nem kártyavár, minek falai az első viharra összedőlnek, tartógerendái széthasadoznak. Arra azután már az irodalomtörténet van hivatva, hogy megmutassa, miféle változó jelenségekben testesült meg a fejlődés folyamán a változatlan lényeg. Mint és miért módosultak időnként a tartalom-forma egység kritériumai, azaz mikor milyen tartalmaknak milyen formákban való kifejeződését tartották a szépség netovábbjának; mint és miért ingott meg bizonyos korszakokban a tartalom-forma egység egyensúlya, akár a tartalom, akár a forma javára, de minden-

képpen az alkotás kárára; mint és miért jöttek létre s tűntek el egyes műfajok; mint és miért halványodtak el néha a műnemek határai; mint és miért került előtérbe a lírában hol a tárgyra való ráirányulás, hol a tárgytól való elszakadás; az epikában hol a hősalakítás, hol a meseszöveg; a drámában hol a külső, hol a belső konfliktus — és a többi, és a többi. A szépségnek ezekkel az irodalomtörténettől nyilvántartott változó jegyeivel szintén mindenképpen meg kell ismerkednünk, mert különben idegenül állunk a művészi *korszertű* megnyilvánulásaival szemben. Íme, az irodalomelmélet és irodalomtörténet egyenrangúságon alapuló, fölbonthatatlan összekapcsoltsága, melyre ez ideig csak a marxista irodalomszemléletnek sikerült fényt vetnie, a polgári irodalomszemlélet ugyanis sehogysem volt képes megtalálni az esztétikum és historikum szintézisét, s vagy azt privilegizálta vagy pedig ezt. S mikor a szellemtörténeti irányzat kísérletet tett e két tudományág egyéforrasztására, elrugaszkodván a valóság talajától, délibábkergetésbe veszett. Egyedül az irodalomtudomány két ágának az imént vázolt módon létrejött szintézise biztosíthatja csak azt, hogy az elemzés, mit az irodalmi nevelőoktatás *conditio sine qua non*jaként ismertünk fel, egyértelműen esztétikai legyen.

A tanárképző főiskolán folyó irodalomtanítás sarkalatos hibái abból eredtek, hogy ezt — legalább intézményesen — figyelemre se méltatták. Annak a szempontnak a jogosultságát, hogy irodalomelmélettel kell megalapozni az irodalomtörténetet, csak félig-meddig ismerték el, amennyiben az oszthatatlan irodalomelméletet — mondhatnánk így is: irodalomesztétikát — két kollégiumra bontották, melyek közül az egyik az I., a másik a VIII. félévben került előadásra, s az irodalomtörténeti kollégiumokat e kettő közé iktatták be a II.—VII. félévben. E szétszakítás oly természetű, hogy a két kollégium semmiképpen sem ötvöződhet egységgé, mert az első az „elemi tudnivalókat” (értve ezen a stilisztikát, retorikát és poétikát) foglalja magában, a második pedig az „igényesebb kérdéseket”, s a kettő közt mély szakadék tátong. Hol itt az ismereteknek az a legmagasabbfokú rendezettsége, mely a tudományosság egyetlen ismérve — hozzátehetném: elsősorban a marxista tudományosságé? Hasztalan keressük ezt az egyes kollégiumokon belül is. Ugyanebben a szervi hibában szenvednek az irodalomtörténeti kollégiumok is. Anyagtömegükben elsikkad a korszakok egymásrakövetkezésének dialektikája, egy-egy korszakon belül elmosódnak az ízlésáramlatok körvonalai, harcukról szinte szó sem eshet az egyoldalú beállítás miatt, az ízlésáramlatokon belül nem határolódnak körül jellegzetesen az írók életművei, nem képzik meg a művekből ki-testesedő életművek egysége sem. Fölsorjáztattam én már a tanárképző főiskolai irodalomtanításnak ezeket a gyökeres hibáit egy tanulmányomban (*Gondolatok a Pedagógiai Főiskola irodalmi nevelőoktatásának reformjáról, Felsőoktatási Szemle 1962. ápr. 221–228 p.*), remélve, hogy a reform majd alkalmat ad intézményes kiküszöbölésükre. Minthogy azonban erre a szakbizottsági üléseken nem került sor — elismertetett, hogy tudományosság szempontjából kívánatos lenne ugyan a „tananyag” nagyobb mérvű egységesítése, de megállapítottat, hogy emberformálás szempontjából viszont nem ajánlatos változtatni a jelenlegi helyzeten — kénytelen vagyok ismét kijelenteni, hogy fonák álokoskodás szülte indokolás ez, s ezért elfogadhatatlan. Mert ugyan igazolja-e a marxista ismeretelmélet és nevelélmélet — de igazolná-e egyáltalán a csak valamennyire haladó polgári gondolkodás is — azt a tételt, hogy a töményebb tudományosság kárára lehet az emberformálásnak? S az a kérdés is kikíváncozik belőlem, vajon nem csökkent értékű-e az emberformálás, ha a tudományosság hézagos volta

miatt, akiknek ilyen irodalomtanításban volt részük, képtelenek eligazodni s világnézetileg tájékozódni az irodalmi valóság, a társadalmi valóság s végső soron a valóság területén, mert azokra az összefüggésekre, amelyekben ezeknek a rendje kifejeződik, sohasem irányították rá figyelmüket?

Ha a tanításban kézzelfogható lesz majd az irodalomelmélet és irodalomtörténet egybejárása, s mind az irodalomelmélet, mind az irodalomtörténet szerves egysége, ezzel még csak azok a nehézségek szűnnek meg, melyek szinte intézményesen állták útját annak, hogy az irodalmi nevelőoktatás központi fontosságú teendője az *egyértelműen esztétikai elemzés* legyen. Fölmerülhetnek még ezután, s fel is fognak merülni bizonyos személyes eredetű gátló momentumok. Főképpen talán az, hogy az irodalomtudomány nyújtotta legmagasabb fokon rendezett ismeretekből kiszűrhető törvényszerűségek mindössze *általában* a műalkotás elemzésére nézve igazíthatnak útba, ahhoz azonban, mint mutatható ki érvényük *egy bizonyos* műalkotás elemzése közben, semmi fogódzót sem adhatnak a pedagógusnak. Azt mondják ugyan, hogy gyakorlat teszi a mestert, s ez igaz is, de csak akkor, ha „fejlődésképes” érzéke van ahhoz a munkához, melyet végeznie kell.

Igen, de arról nem győződünk meg, vajon az irodalomszakra beiratkozott hallgatóknak ép-e annyira az irodalmi érzékük, hogy megbirkózzanak majd a rájuk váró feladattal, mert a tanárképző főiskolai felvételi vizsgákon, ha a szabályzathoz tartottuk magunkat, azt kellett puhatolnunk, elegendő-e a tudásuk. Felterjesztéseimben nem egyszer javasoltam a szabályzat megváltoztatását. Ne az irodalomelmélet és irodalomtörténet befiflázható adatai felől faggassuk őket, hanem nyomjunk kezükbe elemzésre egy lehetőleg nem közismert verset vagy karcolatot, s a próbálkozásaikon mérhető irodalmi érzék elégséges vagy elégtelen volta alapján döntsünk sorsukról — de javaslatom következetesen javaslat maradt. S ha tanárjelöltjeink irodalmi érzéke a felvételi vizsga idején meg is felelt volna a követelményeknek, vajon a tanárképző főiskolán folyó irodalomtanítás kiművelte-e azt annyira, hogy az írók megbízható interpretátoraiként állhatnak majd diákjaik elé? Semmiképpen sem, mert legfőbb gondja nem az elemzés volt, hanem az „anyag átadása”. Persze, még ily mostoha körülmények közt is izmosodott volna hallgatóink irodalmi érzéke, mert hiszen csak olvastak művészi értékű alkotásokat, s csak hallottak — az idő rövidsége miatt elég ritkán ugyan — mélyreható elemzéseket is, sőt egyszer-másszor maguk is rákényszerültek a boncolgatásra, s mindennek következtében nemcsak gondolkodhattak azon, hogy mint fejezi ki a forma minden parányával azt a bizonyos eszmeiséget, hanem némi jártasságot is szerezhettek abban, hogy megkeressék a formának ama gyújtópontjait, melyekbe az töményen sűrűsödik bele. A helyzet tehát még így sem lenne kétségbeejtő, ha — különösen a fiatal tanárgenerációt — meg nem zavarta volna a formalizmus ellen indított harc túlkapása. Helyénvaló volt ez mindaddig, míg az emberileg viszonylag könnyű fajsúlyú eszmeiséget a forma kápráztató csillogásával leplező művészi irányzatok jogosultságát ragadta, de kárhözátossá lett, mihelyt általában a formát vette semmibe, még akkor is, ha remekbe készült díszekkel gazdag és mély emberi eszmeiséget sugárzott szuggesztív módon. Ez a békaperspektívájú túlzás időnként irodalmi közvélemény rangjára emelkedett, s pedagógusaink, ha nem volt bátorságuk úszni az ár ellen, mely már nemcsak a szennyes fürösztövizet, hanem az egészséges gyereket is magával ragadta, úsztak az árral. Úgy tempóztak, hogy ki ne kerüljenek valahogy a sodrából. Vagy hallgattak a formáról, s csupán a lélekneumesítő eszmeiséget hangsúlyozták, vagy szóltak ugyan róla, de abban

sem volt köszönet, mert, ha másként nem ment, hát belemagyarázták azt a bizonyos lélek-nemesítő eszmeiséget, még akkor is, ha sohasem hordozta. Akár azt, akár ezt tették, megbontották, ami különben megbonthatatlan, a műalkotás tartalom-formaegységét, s ezzel kizsigerelték belőle azt, ami legfőbb, s minden egyéb esztétikai értéket magában foglaló esztétikai értéke. Azoknak a pedagógusoknak, kikben a körülmények szorítására reflexszé lett így elemezni, most, hogy ezek az áldatlan viszonyok már rég a múltéi, idő kell ahhoz, hogy megszokják: szabad már tiszteletben tartani az író művét, s szabad már ismét a formából kibontani a tartalmat és a tartalomból megmagyarázni a formát. — Ezek azok a személyes eredetű gátlások, melyek, ha szét is robbantjuk az egyértelműen esztétikai elemzés útját álló intézményesen emelt torlaszokat, nem fognak egyszerűen megszűnni.

Arra most már kár lenne sok szót vesztegetni, miért következetesen egyértelműen esztétikai elemzésről beszélek. Nemcsak azért, mert, mint kifejtettem, a művészi mindig korszerűen az, s így a historikum is az esztétikum historikuma, hanem azért is, mert az esztétikai érték a tartalom-forma egységben rejlik, s így formalizmus lenne azt mondani, hogy merőben a forma esztétikum — nem, esztétikum az eszmeiség is, pontosabban: esztétikum a formába öntött tartalom.

Az egyértelműen esztétikai elemzés tehát szükségképpen a tartalom-forma egység jegyében való elemzés, akár irodalomelméletinek, akár irodalomtörténetinek minősítik is azt. Egyedül az ily elemzése fedheti föl a logikum eszközével az esztétikumba sűrített etikumot. Mégpedig a következő módon. Mint-hogy a mű eszmeisége közvetlenül a *képet* határozza meg, közvetve pedig az ezt kifejező *szervezetet* meg *nyelvet*, célszerű először a *sajátos* képből fejteni ki a „beledolgozott” általános eszmeiséget (= a *konkrétból* az *absztraktot*, vagy ha úgy tetszik, a *jelenségből* a *lényeg*et), mégpedig úgy, hogy mintegy *annak* az emberábrázolással és meseszövéssel reánk gyakorolt hatásából következtethessük ki, mennyire életbevágó fontosságú *ez* az alkotónak — aztán pedig megmutatni, mint segíti elő e kép szuggesztivitását a szervezet azzal, ahogy egésszé szervezi a kép részeit, s a nyelv azzal, hogy a szemléletesség és zeneiség varázsos eszközeivel lopja lelkünkbe a képet.

Azt hiszem, az ilyfajta elemzés biztosítaná leginkább az irodalmi nevelő-oktatás sikerét.

III.

A tartalom-formaegységben való elemzés menete annyira közismert, hogy szégyenletes dolog lenne oktatási szándékból vetni papírra a sémáját, de mégsem volt fölösleges ezt tenni, ha azok, kik meg vannak róla győződve, hogy az irodalmi nevelő-oktatás legcélravezetőbb módszere, s mégsem élnek vele, mert visszariadtak az objektív és szubjektív akadályoktól, igazolásukat látva benne, megint hozzáédesednek. Nem azt mondom, hogy elvi nyilatkozatokban nem olvastunk és hallottunk lépten-nyomon a tartalom-formaegység jegyében folyó elemzés szükségességéről, de érettségizettjeink fejletlen vagy félrenehelt irodalmi érzéke következetesen arról árulkodott, hogy a tanítási gyakorlatban nem ez, hanem valami más folyik. S ezt igazolják a Szegedi Tanárképző Főiskola nappali tagozatán a magyar nyelv és irodalom szakra jelentkezők 1962 júliusában készített irodalmi tárgyú felvételi vizsgai dolgozatai is, melyekről az alábbiakban számolok be.

Mivel észrevettem, hogy bajok vannak az érettségizettek irodalmi érzéke körül, oly feladatok kitűzésére szántam rá magam, melyeknek a megoldásához elsősorban ép irodalmi érzék kívántatik. A felvételizők a következő három tétel közül választhattak. 1. *Petőfi Sándor: Anyám tyúkjá.* (Állapítsa meg, hogy az az elképzelhető kép, melyet a költő tár elénk versében, mily mondanivalót fejez ki, s hogyan: a képnek mily szerkezeti tagolásával, és milyen nyelvi eszközökkel.) 2. *Tóth Árpád: Láng.* (Állapítsa meg, hogy a versben elénk tárt kép egyféleképpen vagy többféleképpen értelmezhető-e, s mi a mondanivalója vagy mik a mondanivalói. Mi a neve az ilyen képnek?) 3. *Ady Endre: Ének a porban.* (Magyarázza meg és értékelje azt az életérzést, melyet a vers kifejez. Milyen hatással volt magára a költemény? (A felvételizők az elemzésre kiválasztott vers szövegét természetesen kézhez kapták, alatta keletkezési időpontja, s a feladat kidolgozására két órájuk volt.

Szándékosan választottam oly lírai költeményeket, melyekben a kép plasticitását alig zavarja valami, mert gyakorlatból tudom, mennyire elveszti a talajt a lába alól a diák, ha oly lírai darabbal kell megbirkóznia, melyben az a bizonyos „képszerűség” úgy első „blick”-re alig ötlük szemébe. És szándékosan esett a választásom éppen erre a három költeményre, melyek mindegyikében más és más a képek realitásfoka. Senkinek se jutna eszébe azt latolgatni, hogy az *Anyám tyúkjá*, a Morzsa kutya s a költő — a szereplők — valóságos test, vér szerint jelenlevő élőlények-e, s a szülői ház szobája — a színtér — valóságos, meglevő hely-e. Azt sem vonhatja kétségbe senki, hogy a *Láng* gyufaszálacskájának tragédiája a költő szeme előtt játszódott le, hiszen ő maga mondja, hogy „eldobtam egy gyufát, s legott hetyke lobogásba fogott”, mégis itt már joggal támadhat bárkinek afféle gondolata, hogy emberi tragédiát keresen benne. Az *Ének a porban* olvasásakor meg nyomban észreveszi az ember, hogy Ady Endre nem a valóságos föld porába hullott, nem valóságos a mocsaras róna sem, a bércek sem, s a halom sem — talán a költő lába se rogyant, mele se süppedt, sőt — az éneke sem ének. A három kép plasticitása volt a biztosíték arra, hogy a feladat viszonylag könnyű, a képek realitásfokának különbsége meg lehetővé tette, hogy ezen a határon belül, ha ki érzi erejét, neki valóbb nehezebb munkára is vállalkozhassék, mert nyilvánvaló, hogy az *Ének a porban* elemzése sokkal nagyobb nekigyürközést kíván, mint az *Anyám tyúkjá* elemzése. Előre láttam hogy legtöbbször az *Anyám tyúkjá*-t fogják választani, legkevesebben pedig az *Ének a porban*-t, s így is lett.

Sohase hittem volna, hogy abból a képből, melyet Petőfi az *Anyám tyúkjá*-ban tárt elénk, egyéb eszmeiség is kiolvasható lenne, mint ez: a költő végtelenül szereti azt a szegénységgel küszködő asszonyt, aki életet adott neki. Reá sütő szeretetének melegét most, hogy nincs ott, a tyúk anyóra pazarolja, mert az egyetlen, és mindennél drágább jószág az édesnek; érte nézi el neki mosolygó megütközéssel, hogy kiskirályként viselkedik, s érte parancsolja meg jártékos szigorral Morzsa kutyának, hogy tovább is tartsa vele a barátságot. A dolgozatírók nagy többsége azonban más eredményhez jutott.

Néhányan úgy látták, hogy a mű voltaképpen a szabadság kivívására buzdít. Legpregnansabban ekként fogalmazta meg ezt egyikük, ki jelesen érett, s kíváló „irodalmas” hírben állott: „A mű eszmei mondanivalója: A szabadságért harcolni kell. Ez csak nemzeti összefogás útján érhető el.” S aztán igazolta is állítását, mégpedig szakaszról-szakaszra, mondván: „Az első versszak: A szabadság mindennél többet ér. Második versszak: a szabadság öröme s élvezete. Harmadik versszak: Aki szabadságban él, még a királlyal sem cserél. Negye-

dik versszak: A szabadságnak ára van. Ötödik versszak: A vitézség is fontos a szabadság kivívásához. Hatodik versszak: Nemzeti összefogás.” Ez a dolgozat akadt elsőnek a kezembe, s ugyancsak letaglózott volna a furcsa tézis s annak még furcsább argumentációja, ha nem sejtettem volna nyomban, hogy ezért nem az a fiatalember a felelős. Ő csak szorgalmasan megtanulta azt, amit mások kigondoltak a számára. Feltevésemnek mind szilárdabb alapot adtak a soron következő dolgozatok, melyekben ehhez hasonló megállapításokra találtam. Például: „*Úgy etetik ezt az egyszerű állatot, mint a szabadság jelképes madarát.*” Be nagyot is lélegzettem, mikor egy még szinte gyerek a szabad vizsgálódás jogán így tiltakozott a felnőtteknek e pár évvel ezelőtt nyilván „pártos”-nak kikiáltott tudománytalan koholmánya ellen: „*A költemény mondanivalója olyan egyszerű és tiszta, mint a költemény maga. Az ötvenes évek sematizáló, kaptafával dolgozó irodalomtörténészei megpróbálták ugyan belemagyarázni, hogy a tyúk anyó a kiváltságos osztályt, a Morzsa kutya a szegényparasztságot stb. jelképezi, de ezt — véleményem szerint, teljes joggal elvethetjük. A vers egy kedves családi hangulat megőrzése és visszaadása csupán, amelyet oly gyakran föllelhetünk Petőfi életművében (Egy estém otthon).*” Számottevőbb azoknak a csoportja, akik úgy vélekedtek, hogy a vers „mondanivalója” voltaképpen a költő családja szegénységének a világgá kiáltása. Szó szerint idézem itt ennek a felekezetnek leghatározottabb hangú képviselőjét. „*Mondanivalójaként talán megemlíthetjük, hogy a szegényember tyúkjának olyan dolga van, mint egy kiskirálynak. Egyedül birtokolja a baromfi szó megjelölést, és tojást is csak tőle várnak, miután több tyúk nincs. Módosabb parasztnál egész falka kodácsol nap mint nap, és lehet, hogy szabad ég alatt lakik, de ahol csak egy van, azt bizony nagyon megbecsülik. Hiába veri fel kodácsolásával a ház nyugalmát, elnézik, sőt mi több, kényeztetik. E nagy megbecsülés mögött azonban hátsó gondolat is van, mégpedig anyagi természetű. A tojás ugyanis nélkülözhetetlen a háztartásban, és a tyúkra vár az a feladat, hogy azzal ellássa a konyhát. Hogy az ellátást zavartalanul végezhesse, még a kutyának is meg kell búznia magát. Félre kell tennie az évszázados ellenségeskedést, hiszen a tyúk a ház asszonyának egyetlen jószág, ami arra vall, hogy igen szegény családról van szó.*” A dolgozat írója a kép feleslegesen részletező, szinte tartalomelmondásszerű ismertetése közben csupán három tagmondatban pedzette a belérejtett eszmeiséget, de a körülményeskedő, döcögő fogalmazásból is kivehető, hogy mit akart mondani.

Valószínűnek tartottam, hogy ez az elmélet sem diákjaim találománya, s kutatni kezdtem, honnan szivároghatott közéjük. Középiskolai tankönyv nem lévén a kezem ügyében, jó néhány tudományos munkát vallattam meg, hiszen a tankönyvekben is a tudományos elaborátumok eredményei találhatók, csak, sajnos, az egyszerűsítés kedvéért néha nagyon eltorzítva. Végül is *Zolnay Vilmos Miért szép a szép?* c. kötetében rátaláltam arra, amit kerestem. Szerző megállapítja, hogy minden igazi műalkotás a társadalmi lét valamely törvényszerűségét ismeri fel és fejezi ki, az egyik átfogóbb, a másik szűkebb érvényű törvényszerűségét — s ez a lényege. Ezt a következő példával illusztrálja. „Mindnyájan ismerjük Petőfi *Anyám tyúkjá* c. versét, idillikus helyzetkép, valami olyasféle, amit a festészetben csendéletnek hívunk — el sem várnánk tőle, hogy valami nagy, jelentős igazságot tartalmazzon, valami olyasfélét, mint *Az apostol*, de az emberre nagyon jellemző törvényszerűség bujkál benne: a szegény, akinek csak egyetlen birtoka van, azt nagyon, valóságos értékén túl becsüli meg.” (I. m. 130–131. p.)

Én kétségbe vonom, hogy az *Anyám tyúkjá* lényege, az eszmeisége abban határozódik meg, hogy felismeri és kifejezi ezt a törvényszerűséget: „a szegény, akinek csak egyetlen birtoka van, azt nagyon, valóságos értékén túl becsüli meg”. Ugyanis, ha így volna, a költeményt e szociológiai igazság illusztrációjaként kellene felfognunk, de ahhoz, hogy ilyen dokumentációs anyaggá züllesszük, előbb ki kellene forgatnunk egész művöltából — enyhén szólva: némi erőszakot kellene alkalmaznunk rajta. Nevezetesen. A címét valami effélére kellene változtatnunk: *Az anya tyúkjá*. Ha ugyanis nem tesszük ki a határozott névelőt a kifejezés elé, s nem sikkasztjuk el az anyához függesztett *m* birtokos személyragot, óhatatlan, hogy a cím ne azonnal azt a viszonyt hangsúlyozza ki, mely normális körülmények közt az anya és fia közt — hát még ha költő is az a fiú! — fenn szokott állni, s pontos meghatározására elég egyetlen szó: *szeretet*. A verset záró felkiáltást — *anyám egyetlen jószága!* — pedig ekként kellene módosítani: *az anya egyetlen jószága!* Megint csak az *m* birtokos személyragot metszettem le, s ezzel az *egyetlen*, sehol máshol párját nem hasíthatom anyából, ti. az *én anyámból* egy *minden más anyával megegyező anyá* lett, s hogy senki se kereshessen benne az anyák *egyetemes* sajátságán, az *anyaságon* kívül *egyedi* vonásokat is, elébe tettem a határozott névelőt. Így nyomban evokálja az olvasóban Gorkijnak *Az anya* c. regényét, s — ugyebár, tetszenek érezni? — pár betűnyi a különbség csupán, de ebbe a felkiáltásba: *az anya egyetlen jószága!* — sok keserűség, sok dac és sok lázadás sűrűsödött bele. A cím és a záró felkiáltás megmásítása lenne az első lépés ahhoz, hogy *Zolnay Vilmos* intenciói szerint az anya iránt érzett szeretetnek ezt az áradó vallomását az említett szociológiai igazság illusztrációjává költsük át. De az első lépést még sok lépésnek kellene követnie. Petőfi ugyanis a bevezető — *anyám tyúkjá* — és a befejező — *anyám egyetlen jószága!* — akkord intonációjából és fináléjából kicsengő, az anyát és fiát összekötő szeretet érzelmével szövi át meg át a költemény egészét. *Zolnay Vilmos* megfelejtkezett arról, hogy a tyúkon, a kutyán kívül egy harmadik szereplője is van az „idillikus helyzetkép”-nek, vagy ha úgy tesszük, a „csendélet”-félegésnek, mégpedig maga a költő, aki mindvégig aktívan viselkedik: reflektál az állatok „kihívó” magatartására. Elnézi a tyúk uraskodását, s magabecsülésre inti, megfeddi a húsára esetleg éhes kutyát, eladdig tanúsított becsületére hivatkozva — azt inkább elnézően figyelmezteti kötelességére, ezt inkább összevont szemöldökkel fegyelmezi, elejét veendő a bajnak; megsimogatja a tyúkot, mert az „*anyám tyúkjá*”-ról van szó, és megfeddi a kutyát, mert az „*anyám tyúkjá*”-ról van szó. Egy nagy gyermek játéka ez az elentétes röpké hangulatokkal — az anyja kedvéért. S ebben a játékban rejlik a vers poézise. Ha ezt valami úton-módon kiszívnánk belőle — de miért? — akkor joggal mondhatnánk, hogy ama társadalmi törvényszerűségnek az illusztrációja a költemény. A világért sem azt mondom én ezzel, hogy Petőfit, kinek fölöttébb fejlett szociális érzéke volt, egy elszegényedett idegen asszony nyomora nem hathatta volna meg ily mélyen, hanem csak azt, hogy a vers akkor másként sikeredett volna — most már hozzátehetem: minden ízében másként. Így azonban kétségtelenül a szegény család tagjait egymáshoz fűző forró szeretet himnusza. A szegények rejtő, halk szeretetének, miről így énekelt Illyés Gyula a *Három öreg* előhangjában: „Tétován az öreg szekrény tetejéről kinyúlt ekkor felém, s szinte hivalkodva hitet tett egy téli almának illata a szegények rejtő, halk szeretetéről.” A különbség csak annyi, hogy itt az „*anyám tyúkjá*” tett hitet, „szinte hivalkodva” — a szegények rejtő, halk szeretetéről.

Ha valaki ezt gondolná, hogy mikor így a „feje tetejére állítom” a verset, melyet *Zolnay Vilmos* ugyancsak „talpára zöttyentett”, ezzel kilopcm belőle savát-borsát, a szociális tartalmat, és a privatizáló lirizálás mocsarába fojtom, nagyon tévedne. A lírikusnál különösképpen, de minden valamirevaló epikusnál és dramatikusnál is, a *szociologikum* szükségképpen a *pszichológikum* síkján jelentkezik, mert az író mindig hősöket és sorsokat ábrázol — a lírikus hőse önmaga és sorsa a saját élete, az epikus és dramatikus hőse más és sorsa is a más élete — a szociológiai erők játéka ingerként hat a hősök pszichikai erőire, s ezeknek az erőknek olyan amilyen reakciója a sorsuk kovácsa. Az epikus és dramatikus más valakibe — egy költött vagy valóságos, de mindenképpen a képzeletével formált személybe — vetíti ki ezt a belső forrongást s a belőle kijegyesedő elhatározást, aki a körülmények adta lehetőségek közül egyet elfogadva, a többi visszavetve meghatározza külső élete folyását. A lírikus a saját énjében feltarajzó meg elcsituló belső mozgalmasságról ad számot első személyben, s ezzel némileg külső életéről is. Az a *szubjektív magatartás*, mely ebből a pszichológiai helyzetképből kiolvasható, egyben értékelése az író kora által fölvetett *objektív szociológiai kérdéseknek*. Lehet ez a magatartás szélsőségesen egyéni, lehet szélsőségesen átlagos, de lehet tipikus is, azaz olyan, mely egyedi jellegében is egyetemes törvényszerűséget fejez ki. A lírikusnak ez a korára nézve *tipikus magatartása* szerintem adekvát értékű az epikus és dramatikus *tipikus alakjainak tipikus körülmények közt véghezvitt tipikus tetteivel*, s ahogy az epikus és dramatikus realizmusának fokát az utóbbival, a lírikus realizmusának fokát viszont az előbbivel mérem.

Petőfi magatartása szegény édesanyjával szemben a maga korában feltélenül tipikus volt, s azt a társadalmi törvényszerűséget nyilatkoztatta ki, hogy a haladás erőinek előbb-utóbb győzedelmeskedniök kell a maradiság erői fölött. A haladás zászlójának hordozója már a reformkorban itt-ott felbukkanó, majd a szabadságharc és ferradalom korában kiteljesedett plebejus ideológia volt. No, ha én az *Anyám tyúkjá*-t beleillesztem a családi költészet fejlődésrendjébe, mindenképpen a plebejus öntudat diadalittas büszkeségét érzem ki belőle. Összehasonlításra önként kínálkozik a Petőfi fellépőt megelőző időkből Vörösmarty Mihály *A szegény asszony könyve*, a Petőfi fellépőt követő időkből pedig József Attila *Mama* c. költeménye. Vörösmarty édesanyja is elszegényedett, akárcsak Petőfié, s ő is megörökítette emlékét, akárcsak Petőfi. Vörösmarty fölfedezte ebben az állapotában a szegénység poézisét (gyermekai szétfutottak, úgy maradt, mint a szedett fa, gazdálkodni még most sem tud, ha neki van, másnak is jut, egyetlen drága kincse egy megviselt, szétnyűtt imakönyv), de jónak látta az istennel való megbékültség glóriáját vonni a feje köré; nem vallotta be, hogy az édesanyja, úgy írt róla, mintha csupán modell lett volna számára, és semmi több — ágról szakadt, de tiszteletet parancsoló — és — ami ezzel szorosan összefügg — a leginkább jellemképnek vehető költemény olyan, mint a festő vagy szobrász tanulmányfeje, melynek lírai aláfestése csak annyit árul el, hogy a művész szorosabb kapcsolatban lehetett modelljével. A plebejus öntudat itt mindössze arra szorítkozik, hogy a költő a szegény asszonyt választja témának, akiről észrevehetően nagy rokonszenvvel szól. Petőfi továbbment a megkezdett úton. Nem szívárványozott a szenteknek kijáró glóriát a szegény asszony feje köré, szinte tüntető nyíltsággal vallotta anyjának — a legszeretőbb anyának — s nem témául szolgáló modellként nézte, hanem karjaiba szorította, ahogy az egy fiúhoz illik. József Attila őt is túlhaladta. Édesanyja, a „mama” — akár Vörösmartyé — szintén glóriát visel a fején, de ezt nem az ég irgal-

mában bizakodó lelke sugározza rá, hanem proletársorsa. Ragyogásában „óriásnak” látszik a bajába, gondjába, nyomorába, munkájába belepusztult mosónő, holta után is „kékítőt old az ég vizében”, s fia áhítatos szeretettel csügg rajta. Lehetetlen észre nem vennünk, mint lesz egyre izmosabbá ez a plebejus öntudat Petőfi, majd József-Attila családi költészetében. Ugyebár, ha a költő magatartására irányítjuk figyelmünket, akkor az *Anyám tyúkje* nem is valami ötöd-, vagy hatodrangú társadalmi törvényszerűségnek a felismerése és kifejezése — a szegények túlzottan becsülik egyetlen vagyontárgyukat —, hanem egy elsőrendű társadalmi törvényszerűséget kodifikál és demonstrál — a *plebejus öntudat előretörését*. Igaz, hogy a nagyon közvetlen, de vulgarizáló következtetés helyett közvetettebb és komplikáltabb okoskodással juthatni el ide — de az eredmény így talán nem könnyen összeomló kártyavár.

E vargabetű után térjünk vissza ismét a dolgozatokhoz. Azok, akik a szabadságimádatban vagy szegénységvállalásban keresték a költemény festette képben megbúvó eszmeiséget, egyaránt tévúton jártak, mégpedig az az ötvenes évek derekán olyannyira elburjánzó átpolitizálási hóbort tévesztette meg őket, melynek, úgy látszik, még mindig nem múlt el a divatja az iskolákban. Elképzelhető, hogy akadnak olyan tanárok, akik most már nem külső kényszer nyomására, hanem belső meggyőződésből, a nevelés ügyét tartva szem előtt, nem akarnak letérni e kitaposott ösvényről, de megmaradván rajta viszont a tudomány ügyét árulják el, anélkül, hogy céljukhoz közelebb kerültek volna, mert hazugsággal nem lehet igaz útra vezetni az embereket. Ez a tiszteletre méltó, de talajtalan emberformálói „akaratosság” hevíti őket akkor is, mikor attól félve, hogy valami megszívlelendő tanulság nem lóg ki elég észrevehetően a műalkotásból, átpedagógizálják azt, tekintet nélkül arra, hogy belefér-e a vaskos „okulás” vagy nem.

Az *átpolitizálás* néhány klasszikus esetét már fölvonultattuk — de fölismerhető a dolgozatokon az *átpedagógizálás* nyoma is. Íme, mutatóba egy csokor az eszmeiséget ebben az irányban kereső dolgozatírók harmadik csoportjainak elmeszüleményeiből.

Az egyik felvételiző, kevesellvén Petőfi költői nimbuszát — pedagógusnak is megtette őt, aki „jó pedagógiai érzékkel fősorolja a kutya eddigi jó tulajdonságait, s azt, hogy mindig remekül szolgált”. (Ugyanis csak a „captatio benevolentiae” után fordul hozzá szigorúbbra váltott hangon)... „Ebből a képből a költő azt a mondanivalót akarja kihozni, hogy amit az anyja szeret, azt neki is szeretni, becsülni kell, s óvni a bántódástól.” ... „Ez az egyszerű szerkezeti felépítésű vers már az egész kicsi gyermekeket is meg tudja fogni; mert ők is megértik, ha nem is tudatosan, hogy a Morzsa, a tyúk anyó olyanok a családban, mint ők, és náluk is úgy kell szeretni az édesanyjukat, mint tyúk anyónak, és úgy kell szeretni egymást, mint Morzsának tyúk anyót. Ezért Petőfinak ezt a versét a gyermeknevelés területén igen értékesnek tartom.” ... A költő „az utolsó versszak tyúk-kutya barátság képét a testvéri szeretet kifejezésére tudja fölhasználni” ... „A képből egyre jobban kimagasodik az anya alakja, ez a költemény hozzásegít bennünket ahhoz, hogy jobban megismerjük ennek az asszonynak, Petőfi édesanyjának, jóságát, szeretetét, mellyel a tyúkot is elárasztotta.”

A dolgozatírók negyedik csoportja közelebb került az igazsághoz. Úgy találták, hogy a költeményben voltaképpen kétféle eszmeiség testesedik képpé. Az egyik az anya szeretete, a másik a szegénység vállalása: A vers „egyrészt édesanyja iránti szeretetét fejezi ki, másrészt bemutatja, hogy az egyszerű fa-

lusi nép, ha szerényen is, de milyen harmonikus, kedves családi életet él". A költemény valóban szól a fiúnak anyja iránt érzett szeretetéről is meg az anya szegénységéről is — semmiképpen sem vonom kétségbe, hogy költőnk „édes”-e amolyan falusi szegény, aki értékén felül becsüli a tyúkocskát, mert hiszen az minden gazdagsága — s ennyiben helytálló lenne a dolgozatírók okoskodása, de azt már nem vették észre, hogy nem az anya gazdasági viszonyairól, hanem a fiú anyaszeretetéről zeng az ének.

Végül az ötödik — helyes — irányba nagyon kevesen indultak el. Ezek arra az eredményre jutottak, hogy Petőfinek az anyja felé áramló szeretete: ez a képben feszülő eszmeiség.

A *Láng* c. versben joggal kereshetünk politikumot, s így azokban a dolgozatokban, melyek ennek a képéből próbálták kihámozni az eszmeiséget, az átpolitizálás nem annyira a durva belemagyarázásban nyilvánul meg — bár ilyenre is akad példa! — mint inkább abban, hogy íróik — oktanul és alaptalanul — e politikumot ürügyül használják fel ideológiai tudásuk csillogtatására, s e szerint konkretizálják túlon-túl a kép egészének vagy egyes részeinek a jelentését, ezzel akaratlanul is meghamisítva azt. Egyéb, nem politikai jellegű belemagyarázásra tág terük nyílt a felvételizőknek, lévén a *Láng* szimbolista alkotás, s a szimbólum sohasem egyértelműen egyvalamit, hanem több mindent jelent, de semmiképpen sem mindent — s ez bőven buzgó hibaforrás.

Mindössze ketten rekedtek meg a *Láng* tragédiájánál, s a képet azonosították az eszmeiséggel. Szerintük e verssel mindössze egy röpke hangulatát akarta kifejezni a költő, melyet a földredobott gyufa fel-fellobbanó, de végül is kihamvadó lángja keltett benne, az impresszionizmusra jellemző pazar fény- és színjátékkal. A többiek — helyesen — jelképnek vették a képet, s a gyufa tragédiájában emberi tragédiát sejtettek meg. A legkülönbébb emberi tragédiákat, melyeknek egyikére-másikára bizony nem is vet fényt ez a „hegyes sipkájú sárga láng”. S jellemző: bár megállapították, hogy a kép önmagán túl mutató jelkép, mégsem tudtak lemondani arról, hogy önmagában is értelmezzék, valószínű azért, mert élethűen részletező ábrázolásmódja miatt elbódultak a helyzetrajz varázsától, és sorra-rendre „leszögezték”, hogy a költemény tulajdonképpen kettős mondanivalót foglal magában. Az egyik mondanivaló: „*A költő egy tájat ír le, tehát egy természeti képet mutat be, ahol leesett a láng, és tovább akart terjedni előre, körbe.*” A másik mondanivaló: „*Létrejött a Tanácsköztársaság, mely gyorsan terjedt. Nagy változásokat akart, de ennek ellenálltak a reakciós erők. A Tanácsköztársaságot senki se vette észre, és így elbukott.*” A kettős mondanivaló elmélete — már úgy, hogy az egyik a kép reális elemeiből, a másik pedig a jelkép sejtelmességéből adódik — tarthatatlan, mert a *Láng*, ha mégannyira szuggesztív erejű helyzetrajz is, nem a helyzetben megtestesített, hanem a helyzettel fölidézhető, nem *enunciált*, hanem csak *evokált* tudattartalomra utal, s éppen ez a tudattartalom tölti meg csordultig poézissel a helyzetet. Ahhoz ugyan szó fér, hogy a Tanácsköztársaság 1919-ben tényleg azért bukott-e el, mert mint egy parányi gyufaszálat, nem vette észre senki — máshol helyesebben így olvasom: „*másfelől értelmezhetjük úgy, mint szikrát, mely lánggá, forradalommal akart növekedni, de nincs hozzá elég ereje*” — azonban a szimbólum ilyenért való megfejtése elfogadható. Több másfajta megfejtéssel is találkozunk — van olyan dolgozat, mely egyszerűen három kulccsal nyitogatja a zárt. Elfogadható az is, hogy a pompás tűzvészre áhítózó láng semmi-beomlása a forradalmár költő sorsát példázza. „*Kitűnően ábrázolja azt az izzó*

forradalmi hangulatot, melyet a kis gyufaszál, vagyis a költő akart megvalósítani.”

Nagyobbára ennek az értelmezésnek a kapcsán éltek a dolgozatírók az átpolitizálásnak azzal a fajtájával, mely napjaink marxista ideológiájának a tegnapelőtt írt költeményekre való ráerőszakolásában merül ki. Az igaz, hogy hamvába holt a parányi gyufaszál, mert még a száraz fű sem akart tüzet fogni, de — enyhén szólva, ízléstelenség ehhez ilyen megjegyzést fűzni: „Így hal el minden egyedülálló hős, így buktak el Móricz Zsigmond főalakjai is, akik egyedül, elszigetelten próbálták fölvenni a harcot elnyomóik ellen. Érezték az igazságot, harcolni akartak, kitörni, nem meghátrálni, azonban nem ismerték fel akkor még, hogy az egyedülálló harc sohasem vezethet eredményre egy többség ellen, és nem ismerték még fel a munkásosztály erejét, az egyesülés fontosságát, ezért álltak továbbra is szilárdan a gögös fák”. Még nagyobb ízléstelenség ezen így elmélkedni: „Egy égő gyufa erőfeszítése, kapaszkodása a semmibe, nagyon hasonlít egy magányos, mindenkitől elszigetelt forradalmár magatartásához. Egy olyan emberéhez, aki tudja, mit kell csinálni, de nem keresi társainak szövetségét. Nem bízik az emberekben, vagy nem is kívánja, hogy valaki segítségére siessen. Közösen talán nagyobb eredményt érhetnének el. Ha megfigyeljük a történelmi események folyását, világosan láthatjuk, hogy az egyéni vagy kis csoportra szűkülő harc nagy és maradandó változást soha nem hozott. Ezt a törvényszerűséget senki nem tudja megváltoztatni. Hiába akart a pici gyufaszál piros csodát, és hiába akar egyetlen ember tűzvészt, küzdelme kudarcba fullad.” Hol sajátították el ezek a fiatal emberek ezt a fensőbbeségesen célzó, oktató hangot, mire egyáltalán nincs semmiféle erkölcsi aranyfedezetük sem? Gyártottak egy analógiát — párhuzamot vontak a magában ellobbanó gyufaszál, s a munkásságtól akaratlan vagy bizalmatlansága miatt elszigetelt forradalmár között — de az analógia sántít, hiszen a gyufaszál megtette a magáét, csak a száraz gyöp nem, s ebből a pötyögős analógiából alaptalan vádat kovácsoltak a gyufaszál (=a költő) ellen. Volt, aki észrevette, hogy hiba van a kréta körül, mert tulajdonképpen a száraz gyöpöt (=a munkásosztályt) kellene felelősségre vonni, de nyomban pártfogásába vette, így ügyvédkedvén melléte: „A nép általában hálátlan, de ennek egyedüli oka, hogy az uralkodóosztály a tudás kapuját nem tárja föl a nép előtt, s az sötétségben él.” Volt, aki igazságos bírót akart lenni a gyufaszál meg a száraz gyöp perében, s így ítélkezett: „A költő egyedül, a néptömegek nélkül nem képes egy forradalmat csinálni, tehát megmutatja (a vers), hogy a közösségben van az erő, amely képes és tud eredményeket elérni.” Az ízléstelenség netovábbja az a fölényes bíráló hang, mellyel egy fölvételiző pálcát tör a költő fölött. Ő a gyufaszál lángját az 1919-es forradalommal azonosította, s felelősségre vonta a költőt, amiért az osztálykorlátai közé szorult polgár létére képtelen volt lelkesedni érte. „De göggel álltak fenn a fák, és mosolygott minden virág, nem rezzen senki föl a vészre — mondja szomorkás fájdalommal ez a költő, aki sohasem volt forradalmár, s nem tudott a proletárforradalom eszméinek a hirdetőjévé válni. A költő nem szabadulhat a polgári kultúra világától, a munkásosztály harcai csak olyan hatást gyakorolnak a költőre, mint a gyufa hetyke lobogása, amely „piros csodát, izzó leget” akar ugyan, de meghal a moha szőnyegén”: — Azt hiszem, a felvonultatott számos példa eléggé magyarázza, hogy mit értek én a marxista ideológia üres leckefelmondásában meghatározódó átpolitizáláson. Nyilvánvaló, hogy ezeket a kérdéseket, melyeken annyian töprengtek, nem Tóth Árpád

vetette föl, hanem korunk; a dolgozatírók kétségtelenül beleerőszakolták őket a költeménybe, s ezzel el is torzították azt.

De folytassuk a már megkezdett seregszemlét! Miféle szimbólum-megfejtésekre találunk még? Egypáran — s ez helytálló — azt vallják, hogy az eldobott gyufaszál, melynek a környezet részvétlensége miatt el kellett hamvadnia, Tóth Árpád egy vagy több költeményét vagy talán az egész költészetét jelenti. A vers szimbólumrendszere mindhárom értelmezést — tizenkilences forradalom, a forradalmár költő vagy egyenesen haladó költészete sorsa — megengedi; a háromféle értelmezés csak látszatra különbözik olyigen egymástól, mert nagyobb mérvű absztrakcióval, mint amilyent a felvételezők megengedhetőnek tartottak, azt mondhatnánk, hogy a szimbólum jelentése a forradalmi nagyotakarás sorsa, s ez a formula mindhárom változatot magában foglalja. Találhatni azonban olyfajta megfejtéseket is, melyeket már nem tűr meg a költemény szimbólumrendszere. Ízelítőül álljanak itt a következők: A láng lobogása a költő szerelmét fejezi ki. „A költőben fellobbant egy szerelem, mely mély és tiszta, de hamar kialszik. Minden ellene állt, s így lemond határtalan, mély érzéséről. A költő csak egyedül látja és érti ezt a szenvedést. A szerelme is csak olyan rövid lehetett, mint egy földre dobott gyufa lángja, mely hamar alszik ki...” Ahogy az egyik dolgozatíró megpróbálkozott ezt a szerelmet holmi társadalmi mázzal bevonni, az már túlcsap a durva belemagyarázásban megnyilatkozó átpolitizálás határain is. „A hetyke lobogású láng lehet a szerelem lángja. Az imádott fél azonban, valószínűleg társadalmi rangkülönbség miatt, elérhetetlen. De göggel álltak fenn a fák, és mosolygott minden virág. A mosolygó virágok a csalódott férfi rosszakarói, kigúnyolói. Barátai, akik a társadalmi ranglétrán ugyanott vannak, ahol ő, nem veszik észre a nyiladozó szerelmet, nem értik. (»Nem rezzent senki föl a vészre, a száraz fű se vette észre.«) A tanácstalan, magányos költő egyedül küzd le reménytelen szerelmét.” S nézzük utolsónak a legegényibb fölfogást! Nemcsak a gyufaszálra gondolhatunk, hanem emberek, egyéniségek sorsára is! „Ugyanez a sors juthat egy öntelt, beképzelt embernek is, aki a valósághoz képest sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít magának. Erejének tudatában nagy cél megvalósítására vállalkozik, de rá kell döbbernienie, ereje csak látszólagos, és így szükségszerű az összeomlása. Különösen akkor szükséges és elkerülhetetlen, ha ez az erő rosszakaratúlag nyilvánul meg.”

Az átpedagogizálás terméke a tanulságvadászás. Mégiscsak különös, hogy egy fiatal ember nem gyönyörködni kíván a költeményben, hanem aggóskodva fürkészi, hogy milyen „újabb meg újabb tanulságokat” vonhat le belőle. S mert nagyon utánuk veti magát, hát rájuk is talál. „Egy ember csepp a tömegben, de ezer meg ezer már jelentős erőt képvisel. Ezért kell egyesülni, hisz egységben az erő.” S a dolgozatot záró konklúzió: „légy kész egyesülni!”

Az Ének a porban nehéz dió volt. A százszor messiás magyar Messiások tragédiájának ad hangot, akiket a magyar ugar pusztulásra kárhoztatott; torzó voltuk miatt önmagukat marcangoló keserűségüket szóltatja meg, s másokat prófétaságra hívogató kaján sátániságukat. Ezt kellett volna kiérezniök a dolgozatíróknak a képből, és a magyar Messiások meg a magyar ugar szimbólumainak Ady életművéből feltétlenül ismert ellentmondásos fogalmi tartalmából fejteni ki a kép eszmeiségét. Nagyon leegyszerűsítve, de még meg nem hamisítva azt, körülbelül ilyenféleképpen: a tehetetlen bénaság érzése amiatt, hogy a feudális reakció (magyar ugar) következetesen elgáncsolja a burzsoá progresszió (magyar Messiások) törekvéseit. Ehhez Ady életművének oly fokú ismeretére van szükség, melyet egy érettségizett ifjútól joggal elvárhatunk, de

ezzel, úgy látszik, egy sem rendelkezett a felvételizők közül, mert különben az *Ének a porban* olvasásakor nyomban felidéződött volna legalább valamelyikben Ady költészetének e két „leitmotiv”-je, s ösztönszerűen asszociálta volna a képen látható, átkozódva porba rogyó bús „egertívó” alakjához. Annyit még észrevettek, hogy „*a költő annak az embernek ad hangot, aki valamilyen nagy célt akart elérni, de ez nem sikerült neki, elbukott*”, itt azután megrekedtek, s belevesztek a marxista ideológia szajkózásában kimerülő átpolitizálásba. Ki ügyesebben, ki ügyetlenebbül valami hamis kincstári optimizmust hazudott bele a költeménybe, mert hiszen illő, hogy a harcost ez hassa át. Egyes naiv lelkek mégcsak gyanút sem fogtak, hogy a vers minden sorával tiltakozik ez ellen a művelet ellen. „*A költemény optimista hangja ragadott meg. Bár a költemény címe is az elbukottságról tanúskodik, de minden sorában ott van az optimista, soha nem csüggedő hang, mely eltölti a bukás ellenére is. A végső összeesés nem pesszimizmussal tölt el, mert „lerogyok vígan, elnyúlok bátran.” ... „Vigan, bátran vállalja az összeomlást, mert biztos tudatában van annak, hogy az eszme, melyért áldozatot hozott, később megtermi a gyümölcsét. Ez a tudat ad a költőnek erőt, hogy szinte énekel összeomlása idején: »lalla, lalla«*” ... „*Azok ellenére, hogy a költők, akik a népért harcoltak, tudják, hogy mi vár rájuk, a legnagyobb életkedvet tanúsítják. Bátran, vígan halnak meg, hiszen céljuk eléréséért harcoltak, s mindent megtettek a cél eléréseért.*” Mások éltek ugyan a gyanúperrel, hogy Ady talán nem is olyan víg, mert hisz vígasztalnia kell magát azzal, hogy nem ő az első, aki elbukik ezen a tájon, s felfigyeltek rá, hogy a „gúnyoros, keserű” hangot csak néhány „víg” fölkiáltás szakítja meg, mégsem mertek ebből az eddigiekkel ellenkező következtetésre jutni: „*Felszólítja a többieket, hogy vigadjanak, hogy szóljon az ének, ne maradjanak egyedül, jöjenek többen, akik vállalkoznak rá, hogy mocsaras rónán bécerekre hágnak*”. A keserű-víg hangnem ellentéte helyett mások ezt az ellentétet vették észre: „*az elkeseredett mondanivalót energikusan, dalolva adja elő a költő*”, sőt akadt egy, aki disszonáns, cinikus hangot hallott ki a költeményből, s erre — hogy ne kelljen kétségbe vonnia Ady optimizmusát, ily agyafúrt magyarázatot eszelt ki: „*A cinikus hang megtévesztő. Igazi jellemeket, kik csüggedtek és reménytelenek, csak indirekt módon lehet a harc folytatására buzdítani ... Hisz szinte cinikusan hívja is őket, hadd jöjjön más is: És ők jönnek. Ez az, amit Ady biztosan érzett, és ez az út az, amely eredményes.*” S eme kincstári optimizmus csúcsdiadalának tekinthető az a kísérlet, mely még a nyomát is el akarja tüntetni a versben szemünk előtt lejátszódó tragédiának. Ady nem bukik el — okoskodik a felvételiző — mert nem törik össze. „*Legjobb lenne neki lerogygni, de mégsem rogyik*”. Aki pedig nem vállalkozott arra, hogy azt vegye elő a vers csomagijából, amit a költő egyáltalán nem is dugott bele, az nem tehetvén egyebet, értetlenkedő fejcsóválással nézte, mi üthetett ebbe a költőbe, hogy olyan pesszimista, hiszen — vannak társai. „*Ady megtette azt, amit a nép kívánt tőle, verseivel harcolt az igazságért, úgy beszél mégis, mintha egyedül állna, s nem a nép ezreivel körülvéve.*”

S az átpedagogizálás fröcskölő nyála mindent belep. Átpedagogizálás régi módra, az „egyéni morál” öregbítésére: „*Szerintem azonban nem szabad lett volna Adynak feladni a küzdelmet, hanem bukása ellenére is optimista hangon, lelkesítő hangon kellett volna buzdítani a népet*” : . . „*Rám igen nagy hatással volt Adynak ez a verse, mert ha az életben nem sikerül valami, és elcsüggedünk, akkor arra is kell gondolnunk, hogy küzdeni kell, és előbb-utóbb elérjük célunkat.*” Átpedagogizálás új módra, a „közösségi morál” erősítésére: Régen —

olvassuk — el kellett buknia az olyan nagyeszű és okos embernek, mint Ady. „A felszabadulás óta Magyarországon most már mindenki, különösen aki tehetséges, érvényesülhet. Az élet útjai nincsenek elzárva előlük. Az egyetemek, főiskolák nyitott kapuval várják őket. Ha így hasonlítjuk össze a költemény korát és a jelent, a mérleg mutatója a jelen felé fog billenni.” ... „A vers nagy ellenszenvet váltott ki az úri Magyarország iránt. Ugyanakkor örömet és jóleső érzést is, hogy a mi társadalmi rendszerünkben, a szocialista társadalmi rendszerben nyugodtan tervezgethetünk előre, törhetünk nagyobb célok felé. Ha néha nem is érzük el céljainkat, nem kell kétségbe esnünk, mert ezernyi érvényesülési lehetőség van előttünk.”

Ahogy a fölvételizők, szinte függetlenül magukat a képtől, próbálják meg abból, az átpolitizálás és átpedagogizálás szellemétől megszállottan kifacsarni az eszmeiséget — ez minden, csak nem a tartalom-forma egységében való elemzés, melynek alapvető követelménye, hogy a képet mindenek fölött tiszteltetben tartva, tehát tartózkodva mindennemű belemagyarázástól, kíséreljük meg belőle kifejteni az eszmeiséget. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha tisztában vagyunk azzal, mint épülnek egészé annak részei — szerkezet — s mint és milyen értékű szavakba, kifejezésekbe, mondatokba, mondatsorokba — nyelv — testesedik az. Valószínű, hogy kevesebb belemagyarázással találkozunk a dolgozatokban, ha íróik megfigyelték volna, milyen intellektuális és emocionális töltésűek a szerkezeti és nyelvi kategóriák. A szerkezet és nyelv problémáit azonban legtöbbször föl sem vetették, mert erejük is, idejük is kimerült az eszmeiségnek a képen alapuló meghatározásában. Azok pedig, akik legalább említést tettek a szerkezetről vagy a nyelvről, legföljebb néhány szerkezeti és nyelvi kategóriát szedtek lajstromba — annak a megállapításáig, hogy ezek a kategóriák mennyiben kép —, s ezzel együtt eszmeiség — idéző erejük — s ezek lennének itt a szerkezeti és nyelvi problémák! — nem jutottak el. Így a szerkezetre vagy nyelvre vonatkozó pár szavas megjegyzéseiknek szintén semmi köze sincs a tartalom-forma egységében való elemzéshez. Ily megjegyzésekre oly ritkán akadunk, hogy gyorsan számot adhatunk a próbálkozások eredménytelenségéről.

A szerkezetről mindössze ennyit sikerült összegyűjtenem. „Szerkezetileg két részre oszthatnánk a verset — a tyúk anyóra és a Morzsa kutyára — és a kettő között, inkább vele együtt kap hangot az édesanya iránti szeretet.” ... „A költemény felépítése igen érdekes. Az első sorban még csak egyszerű kis égő gyufaszál, mely azonban egyre nagyobb lesz. Olyan, mintha a költő az első pillanatban még felülről, magasról figyelne a kis lángot, de olyan érdekének találja, hogy jobban lehajol majd hozzá, s végül a gyufaszál lángja mellett ő válik kicsivé. Nagynak, pompásnak, mozgalmasnak látja a lángot.” ... A szerkezetnek legalább némi sejtelmé abban is élt, aki viszonyítani próbálta egymáshoz az *Ének a porban* c. költemény egyes versszakait, s erre az eredményre jutott: „az utolsó versszak ellentétben a másik hárommal, optimista kicsengésű.”

A nyelvről sokkal többet olvashatni a dolgozatokban. Volt, aki egyetlen huszárvágással oldotta meg a feladatot. Fölsorolta, hogy miféle nyelvi kategóriákra bukkant, úgy, ahogy az itt alább következik: A költő a következő költői eszközöket használta. „Felkiáltás: *ejh, mi a kő!* — Kérdés: *a szobában lakik itt benn?* — Megszólítás: *Morzsa kutyánk,* — Fokozás: *szaladgál-fölszáll* — Ismétlés: *dehogy verik, dehogy verik* — Megszólítás: *Elj a tyúkkal barátságba!* — Ellentét: *dehogy verik — mint a galambot etetik.*” Volt, aki már tovább ment. Bizonyos szempont szerint szedegette össze a nyelvi kategóriákat, csak azok ér-

dekelték, amelyek a közvetlen, népies hangra jellemzők. Hogy azután a közvetlen népies hangnak nem ezek a meghatározói, s hogy arról mit sem szólt, miért stílusos e költeményben a közvetlen népies hang — az más lapra tartozik. „Nyelvi szempontból az egyszerűség, a közvetlen népies hang jellemzi a költeményt. Az élő beszédre felkiáltó mondatok (pl. *ejh, mi a kő! — lám csak, jó az isten, jót ad!*), költői kérdés (*tyúk anyó, kend a szobában lakik itt bent?*), megszólítás, ill. felszólítás (*iparkodjék, ne legyen ám, tojás szűkében az anyám!*) — használata emlékeztet. A költő hasonlatot is alkalmazza: a tyúkanyó jólétét, etetését a galamb etetéséhez hasonlítva, ill. úgy él, mint a kiskirály. A költemény minden sora bővelkedik a mindennapi életben használt, egyszerű népies kifejezésekben.” A népiességet puhatolják a nyelvben a következő sorok is. „A népiességet fejezi ki az is, hogy a nép kedvenc állatait szerepelteti, mint pl. a tyúk, kutya, galamb, ezen kívül a nép beszédjében is használatos szavakat, mint pl. *kend*. A szavakkal is már a nép kedvességét, szeretetét ábrázolja, hiszen a galamb már magában a békeesség, szeretet jelképe, és a népdalokban is igen gyakran előfordul ezzel a madárral kapcsolatos motívum.” Többen sejtették, hogy nekik tulajdonképpen nem az egyes nyelvi kategóriákat kellene gombostűre tűzőtetniük, hanem inkább azoknak a maguk helyén betöltött szerepét határozni meg — de erre nem vállalkoztak. Sejtésükről az efféle mondatok tanúsodnak: „Az első szerkezeti egységben a nyelvi kifejező eszközök segítségével magáról a tyúkról ír.” „... Megkapó ez a hangulat, melyhez jól illik a költő által használt páros rím.” „... „A felkiáltások, megszólítások és költői kérdés szintén eszköz a költő kezében, hogy hangulatosabbá, elképzelhetőbbé tegye a verset.” ... „Mintha filmen vonultak volna el szemem előtt az apró jelenetek. Ez a hatás annak köszönhető, hogy Petőfi Sándor a költeményben felkiáltó, kérdő mondatokat alkalmaz. Az egész költemény ritmusossága az igék sokaságának köszönhető.”

Különösen azoknak a nyelvi kategóriáknak az értelmezése okozott sok gondot a felvételizőknek, melyek két képzet társulásán alapszanak, mint amilyen a megszemélyesítés, a hasonlat, az allegória és a szimbólum. Az egyik képzettel semmi baj, mert az adott, de a másikat megjelölni — ez mindig fölöttébb kockázatos vállalkozás. Rendszerint bele is buktak. Pedig ha az ilyen találós kérdést nem magából, hanem a vers képrendszerének vagy jelképrendszerének alapján próbálták volna megfejtetni, legtöbbször könnyűszerrel rájöhettek volna nyitjára.

Hogy a megszemélyesítés, a hasonlat, az allegória és a szimbólum mennyire cseppfolyós állapotban levő, egymásba ömlő fogalmak a tudatukban, ezt ékezen bizonyítják a következő megállapítások. A Láng „*nagyon szép allegórikus vers, szimbóluma Tóth Árpád költői pályafutásának. Az ilyen képet szimbólumnak nevezzük.*” A Láng-ban „*a költő megszemélyesítéseket használ, stílusát tekintve szimboliztikus a vers.*” A Láng-ban „*nagyon szép hasonlattal élve fejezi ki a költő mondanivalóját, s egyben társadalombírálatát. Magát az égő gyufaszálhoz hasonlítja. Nem jutott el teljesen a diktúra bázisáig, a munkás-paraszt szövetségig. A költők egész sora igyekezett felhasználni az írói művészetnek ezt a sajátosságát, melyet az irodalomban szimbólumnak nevezünk.*”

A megszemélyesítés a személytelen létezőkbe lehel életet valamilyen poétai vérátömlesztéssel, s kérdés, hogy lehet-e egyáltalán megszemélyesíteni azokat, akik, habár nem az emberek, hanem az állatok világába tartoznak, lévén ha nem is emberi, de állati személyek. Kérdés, hogy ha én játékos szóval enyelgek

a kutyámmal, ezzel „megszemélyesítettem” őt? A dolgozatírók szerint igen, mert úgy vélekedtek, hogy a költő a Morzsa kutyát is „megszemélyesíti, élő emberként kezeli”. Sőt: „megszemélyesíti a tyúkot is, s iparkodásra szólítja fel.” Annak a fránya tyúknak valóban felvitte isten a dolgát, nemcsak ember-számba megy a versben, hanem tényleg teljes értékű ember. Legalábbis így olvashatjuk az egyik dolgozatban: „Tyúk anyóka nem más, mint Petőfi édesanyja!” Megszemélyesíti Tóth Árpád a gyufaszálat is — no, eddig nem is lenne baj, mert valóban „lábhegyre állt a kis nyulánk, hegyes sipkájú sárga láng... vígat nyújtózott... izgett-mozgott előre-körbe... lengett, táncolt”, hát a pars pro toto elve alapján miért ne nézhetnénk embernek — az azonban mégis csak furcsa, ami az egyik dolgozat írójának ötlött az eszébe, hogy ti. a megszemélyesített gyufaszál maga a költő. Szakasztott úgy ahogy a tyúk anyóka Petőfi édesanyja. De tisztelet, becsület, számat vetett a dolgozatíró az objektív nehézségekkel is. Tóth Árpád a gyufát eldobta, de hogy dobhatná el önnön énjét, s a vers végén azt mondja, a tragédiát nem látta senki más, csak ő, hát akkor bizonyos, hogy ő őt nem dobhatta el — s elhessentette a túl eredetinek látszó gondolatot. A felsorolt kategóriák fogalmi tartalmának tisztázatlansága miatt abban már semmi különös sincs, hogy ilyen okoskodásokra is bukkanunk: „A rokkantak halma azokat a költőket, embereket személyesíti meg, akik szintén a változásért harcoltak...” „Ki magyar tájon nagy sorsra vágyik: a nagy sorsban az új életet személyesíti meg.”

Így azon sem ütközik meg az ember, hogy a tyúk anyó meg Morzsa kutya egy más verzió szerint nem megszemélyesítések, hanem jelképek. Úgyszintén a gyufaszál is, a rokkantak halma is meg a nagy sors is. Szaporodnak a szimbólumok, mint eső után a gomba, mert a felvételizők arra rájöttek, hogy a szimbolikus költeményekbe nem egy, hanem sok szimbólum van beépítve, de arra már nem, hogy ezek közül egyiket sem lehet a többihez való viszonyítás nélkül megfejteni, s ezért gyakori, hogy valamely jelképnek oly jelentést tulajdonítanak, amely a vers más jelképeinek a jelentésével összeegyeztethetetlen. A kis láng pompás piros tűzvészt akart — ezt egy dolgozat szerzője kétféleképpen értelmezte: „Egyik az, hogy az uralkodóosztály részéről fenyeget vész, hogy folytatják; erősítik addigi kizsákmányolásukat. Másik részről pedig, hogy az eljövendő forradalmi változást, a világ megújulásának a lehetőségét tárja fel a »vész« szó értelmében. A költemény szimbólumrendszere csakis a második értelmezést engedi meg. Ha a „meglobbant gyufa” a proletárforradalom, akkor a gögös fák az ellenforradalom jelképe — ez még elfogadható okoskodás, de hogy lesznek a gögös fák a társadalmilag elérhetetlen szerelmes jelképévé? A rokkantak halma — állapítja meg az egyik dolgozat — az elnyomott osztályt jelképezi, a másik dolgozat viszont szűkebbre vonja a kört: „azokat a költőket, embereket jelenti, akik a változásért harcoltak és elbuktak.” Egyesek szerint a nagy éjszaka az ország elmaradottsága, fejetlensége, mások szerint azonban a por jelent valami ilyent. És így tovább, és így tovább.

Az az értetlenség, ahogy a szerkezeti és nyelvi formával bántak a fölvetelizők, megakadályozta azt, hogy a műalkotásban a gondolati kifejezésen túl érzelmkifejezést is lássanak. Feltételezem ugyanis — s a dolgozatok alapján van alapom ezt feltételezni —, hogy körülbelül a következő pszichológiai folyamat játszódott le bennük. Az már beléjük idegződött, hogy elsőbbit is utána vessék magukat az eszmeiségnek, s tűzön-vízen át kergetik, hogy nyakoncspihessék. Az eszmeiségen természetesen valami gondolati tartalmat értenek, s már ez is eltereli a figyelmüket attól, hogy az érzelmi tartalom iránt is érdeklődje-

nek. Hozzátehetem az itt közzéadott tapasztalataim alapján azt is, hogy nem valami általában vett, hanem nagyon is meghatározott gondolati tartalmat keresnek. Olyant, mely jogcímet ad arra, hogy az író a forradalmi hagyomány, vagy — ha már minden kötél szakad — legalábbis a haladó hagyomány őrizői közt emlegessék. Ennek az előírt gondolati tartalomnak a lefűlése azért fontos számukra, mert úgy tudják, hogy az író ez avatja íróvá. S, uram, bocsáss, mit tegyenek, ha olyan művet kapnak a kezükbe elemzésre, mely nagy író munkája, de arra a bizonyos gondolati tartalomra csak nem akadhatni rá benne. A „mit tegyenek” itt szónoki kérdés volt, mert, sajnos, az is beléjük idegződött, hogy mit kell ilyenkor tenni. Vagy elmarasztalják bizonyos eszmei fogyatékoságokért a nagy író, vagy szerbe-számba veszik azokat az „írói fogásként” használt szerkezeti és nyelvi kategóriákat, s foggal-körömmel kivájják belőlük a hön óhajtott zsákmányt. Legfőbb gondjuk az, hogy céljukhoz képest kiforgassák ezeket valódi mivoltukból, s a velük való birkózás közben — ugyan, ki vetne ezért követ rájuk? — észre sem veszik, hogy csordultig telítve vannak érzelmi tartalommal, minek gazdagsága „más irányú elfoglaltságuk” miatt nem juthatott a tudatukba. Mondom, körülbelül ebben a pszichológiai folyamatban keresem a magyarázatát annak, hogy a vers érzelmi tartalmát a dolgozatírók kilencvenöt százaléka szóra sem méltatta.

Nagy öröm volt itt-ott felfedezni egy erre vonatkozó megjegyzést, még akkor is, ha kétes értékű volt az. Mert ahogy igaz például, hogy az *Anyám tyúkjá* c. versen végigvonult az a tréfás hang, melyet Petőfi mindjárt a költemény első sorában megütött, éppúgy túlzás, hogy a vers közepére már művészen felfokozott idegállapotban vagyunk, amit „a tyúk viselkedésének valódi, igen hű ábrázolásával ért el a költő” — s ez az idegállapot (!?) a vers végére az édesanya iránt érzett meleg szeretetben oldódik fel. Nagyon általános és színtelen megállapítás az, hogy a *Láng* „lemondást, reménytelenséget árul el a szerző részéről” s teljesen félreértette a költeményt az, akiben félelmet keltett a láng erőteljes lobogása, mert „hiszen nagy veszélyt rejt magában egy nyílt szikra, s így megnyugtató érzést ad az apró tűz ellobbanása.” Bizony „hatalmas károkat tudna okozni, de ereje fogytán, a gyufával egyre rövidül.” Egy dolgozat írója az *Ének a porban* minden versszakában kísértetiesen visszatérő negyedik sorból („lalla, lalla”) ezt olvasta ki: „ezek a sorok teszik dalszerűvé (és egy kicsit kihívóvá, útszélivé) ezt a költeményt.”

IV.

Szemleutunk végére értünk. Magam is azt hiszem, hogy kissé hosszú volt, de nem rövidíthettem meg. Ha nem tárom az olvasó szeme elé seregestől a hibákat, szóról szóra, úgy, ahogy előfordultak, túlzásnak tekinthetné bárki azt, amit most végső „tanulásgként” kénytelen vagyok ide írni: ez a hibaerdő azt mutatja, hogy irodalmi nevelőoktatásunk valamiféle szervi bajban szenved, s nem elég, ha a reform során megint csak a toldozgatásban-foldozgatásban kimerülő „tüneti kezelést” javasoljuk. Ha nem úgy vonultattam volna föl ezt a hibátömkeleget, hogy az olvasó a gyakori ismétlődésből maga is megállapíthassa, melyek a tipikus hibák, azzal vádolhatna akárki, hogy elfogult vagyok, mikor most zárszóként megkísérlem diagnosztizálni irodalmi nevelőoktatásunknak az ezekben kiütkező szervi baját.

A diagnózis röviden ennyi: *irodalmi nevelőoktatásunk, legalábbis gyakorlatilag, belemerülően a formalizmus mocsarába, s ezért képtelen a dialektikus és történelmi materializmus elméletileg felállított követelményeinek megfelelni.*

Mielőtt ezt a tézist argumentumokkal bátyáznám körül, számot kell adnom azokról az aggályaimról is, amelyek óvtak attól, hogy ily általános érvénnyel fogalmazzam meg, s azokról a tapasztalataimról is, melyek viszont kényszerítettek rá, hogy így öntsem formába. Már-már visszariasztott, hogy elvégre mindössze százharminckét tanuló dolgozata alapján mindok ítéletet, s ez vajmi csekély töredéke az elmúlt tanévben érettségizetteknek. Bizonytalankodóvá tett az is, hogy felvételizőink mindössze néhány középiskolából kerültek ki, s ez az írás óhatatlanul azt a látszatot fogja kelteni, hogy országos viszonylatban emelek vádat a középiskolai irodalmi nevelőoktatás ellen, sőt: mindenmű iskolafajban folyó irodalmi nevelőoktatás ellen. Van-e erre jogalapom? Mert igaz, hogy ha az indukció a tények szűk körére támaszkodik, kockázatos vállalkozás a generalizálás, de az is igaz, hogy ha minden tényt össze akarnánk gyűjteni — minthogy azok száma végtelen — sohasem generalizálhatnánk. Szerencsére azonban, ha a sok tény közül sikerül a tipikusakat kiválasztanunk, ezek elégséges és szilárd bázis az absztraháláshoz. Hogy pedig a felsorjáztatott tények — hibák — valóban tipikusak, annak nemcsak az a bizonyysága, hogy következetesen, újból meg újból felbukkannak a nálunk legutóbb felvételizők dolgozataiban, hanem az is, hogy a felsőoktatásban eltöltött tizenennyolc esztendőm alatt évről évre találkoztam velük. Igaz, ez szubjektív érv, s éppen emiatt nyugtalankodom, mert ha valóban oly súlyos objektív következményekkel járnak, mint ahogy azt én látom, ugyan mivel magyarázható, hogy azok, akiknek az irodalmi nevelőoktatás ügye éppúgy szívügyük, mint nekem, ez ideig nem mutattak rá az elburjánzásukra, s nem e gazdag tenyészetből próbáltak következtetni a bajok kútforrására. Soha, egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy ezekért a tipikus hibákért a tapasztalatlan fiatalokat tegyem felelőssé. Annakra mindig szemmel tartottam az irodalmi életet, hogy észrevehettem: ők a nálunknál tapasztaltabb öregek eltévelyedésének áldozatai. De nem okolhattam a középiskolát sem, mely a nyelv és irodalom szakos tanárok képzésével foglalkozó felső iskolákba küldi az oda kívánczolókat, s nem az általános iskolát sem, mely a középiskolába továbbítja diákjait, mert hiszen mind az általános, mind a középiskolai nyelv és irodalom szakos tanárokat a felső iskolák nyilvánították alkalmasnak munkájuk végzésére. Persze, míg az irodalmi élet olyan volt, amilyen volt, a felső iskolát sem okolhattam, de most, hogy abban mélyreható változás következett be, helyénvalónak láttam közügyként hozakodni elő ama aggodalmammal, hogy a készülő felsőoktatási reformtervezet erről mintha nem vett volna kellő mértékben tudomást — legalábbis ami a tanárképző főiskolát illeti. Az irodalomtudomány programjai most sem igen adnak rá több lehetőséget, hogy ezeket a tipikus hibákat gyökerestől kiirtsuk mint régen. Így, bárha a dolgozatok elemzésével látszat szerint a középiskolai irodalomtanítás viszonylagos sikertelenségére mutattam is rá, valójában azonban a felsőiskolai irodalomtanítás rákfenéjét szerettem volna kíméltetni a bicskával. Most, mikor már valóban mi vagyunk a felelősek annak további sorsáért, jól gondoljuk meg, mit kell tennünk.

Ezek után indokolni tartozom, miért állítottam azt, hogy irodalmi nevelőoktatásunk, legalábbis gyakorlatilag, beleveszőben a formalizmus mocsarába, s ezért képtelen a dialektikus és történelmi materializmus elméletileg felállított követelményeinek megfelelni.

Nézzük a tétel első, a formalizmus veszélyére utaló részét!

A formalizmus legszembetűnőbb ismérve ez: akaratlanul vagy szándékosan semmibe venni a jelenségek *sajátos természetét*, s így a természetüktől idegen, *általános elvek* szemléltető anyagaként használni fel azokat. A formalizmus életet fojtó hatalmát a világirodalom nagyjai közül talán Leo Tolsztoj mutatta be a legmegdöbbentőbb módon hatalmas regényeiben, a Feltámadásban, Anna Kareninában s a Háború és békében.

Én az alábbiakban e meghatározás alapján foglaltam pontokba, mily jeleit észleltem a formalizmusnak.

1. Az irodalom sajátos természeténél — a tartalom-forma egységénél — fogva műélvezetet kelt, egy oly komplex élményt, melyben az érzélem hullámain gondolatok tarajzanak, akarások feszengenek, de az élmény alapszínezetét az érzélem adja meg. Ennek az élménynek, mely az alkotás birtokbavételével egyértelmű, mindössze három dolgozatban akadtam nyomára. Azt lehetne erre mondani, hogy a vizsgadrukk lázában készült dolgozatokban maximalizmus élmény után kutatni. Magam is e mondó volnék, ha nem élnék a gyanúperrel, hogy a tanár időspórolásból nem is számoltatja be a diákot olvasói élményéről, mert fontosabbnak tartja közölni vele egyet-mást a szóban forgó darab keletkezésének körülményeiről, eszmei mondanivalójáról, nyelvi eszközzeiről — s ezért az most sem hozakodott vele elő. Ha így lenne, ez már a *formalizmus beütése*, mert hiszen ha mellékesnek tartják az alkotás kiváltotta műélvezetet, ezzel negligálják az alkotás sajátos természetét, mintegy kiemelik onnan, ahova jog szerint tartozik: a művészet világából.

2. Az irodalom sajátos természeténél — a tartalom-forma egységénél — fogva az eszmeiséget közvetlenül hordozó kép a három műnem valamelyikébe sorolható: vagy lírai vagy epikai vagy drámai. A művészi alkotás gyümölcse, az ábrázolás, a tudományos kutatás eredményével, a felfedezéssel állítva párhuzamba, mely lényegében az értelem műve, alapjában az érzélem műve. Persze, ahogy abban jelentős szerepe van az értelemnek és akaratnak, ennek éppúgy fontos tényezője az érzélem és akarat, mert e három pszichikai funkcióra minden emberi megnyilatkozásban rábukkanunk. Itt csupán arról van szó, hogy melyik viszi a vezérszólamot. Az írói mű tehát par excellence érzélemkifejező; az érzélemkifejezés módjában azonban különböznek az egyes műnemek. A lírai kép, az önvallomás, *közvetlenül* revelálja a lírikus érzelmét, még akkor is, ha nagymérvű az értelmi (gondolati költészet) vagy akarat (mozgalmi költészet) telítettsége. Ezért van az, hogy a gondolati költészet filozófiává, a mozgalmi költészet pedig propagandává lesz, ha nem elsődlegesen érzelmi színezésű. Az epikai kép, a mese, éppúgy, mint a drámai kép, a megjelenítés, *közvetve* tolmácsolja az epikus és dramatikus érzelmét; az is, ez is a hős megmintázásában és sorsának bonyolításában, de a konfliktust amaz a megtörténtség perfektumában, emez a történés imperfektumában tárja elénk; amaz a cselekedtetés fiktív objektivitásában, emez a cselekvés fiktív szubjektivitásában; amaz inkább értelmünket, emez inkább akaratusunkat mozgósítja. Innen van az, hogy az epika sokszor átcsap a tudományos kutatás területére, a dráma pedig a gyakorlati cselekvés leghatalmasabb ösztönzője.

A *formalizmus térhódítása* az, ha megfélejtkeznek a lírai kép közvetlen érzélemkifejező jellegéről, mert hiszen a lírikus magatartását éppen azt a bizonyos eszmeiséget körülhullámzó érzélem, a szimpátia vagy antipátia érzelme határozza meg. Ha „kiérezzük” belőle ezt az érzelmet, kezünkben a líra zárját nyitó kulcs. Azért volt a felvételizők előtt „hozzáférhetetlen titok”, „kibogoz-

hatatlan rejtély” e három kis műremek, mert erre még csak kísérletet sem tettek. Oda se neki, hogy az *Anyám tyúkeja* első sorától az utolsóig a szeretet ihletében fogant játékos hangulatsapongás — pedig éppen ebből derül ki, mint vélekedett Petőfi Sándor a családiasság eszméjéről. Mit nekem, hogy a *Láng* mindvégig a gyufaszál sorsát kísérő részvétéről tanúskodik: azzal a tapsoló örömmel is, mellyel a költő a világmegváltó szándékot fogadja, azzal a fejhajtott fájdalommal is, mellyel az értetlenség közönyébe fulladt kilobbanásnak adózik. Pedig ebből érthető meg, mit tartott Tóth Árpád a forradalmi nagyotakarásról. Törődök is én vele, hogy az *Ének a porban* nyugtalanító disszonanciában vegyíti az apostolkodás hivatástudatának mámorát a sátánkodás vállalásának göggyével; hogy itt az apostolnak a sátánnal kell cimboraságot kötnie, de mint a sátán cimborája is megmarad apostolnak. Pedig ebből vezethető le, mint értékelte Ady Endre a régi és új harcának az eszméjét.

3. Ha az írói alkotást kiszakították előbb a művészetek, majd a műnemek köréből, megtették a két legfontosabb lépést ahhoz, hogy közös nevezőre hozzák az akaratot ösztönző szónoklattal és az értelmet ébresztő ismeretterjesztéssel. Mert ha szemet hűnyünk a „művészet” és „műnem” specifikusan esztétikai kategóriái fölött, mik az alkotás *emocionális* megragadására készítettek, ugyebár, akkor annak eszmeisége merőben *intellektuális* birtokbavétel igényel, mint a szónoki beszédé, vagy az ismeretterjesztő előadásé. Nem az eszmeiség primátusa ellen hadakozom én, csak azt mondom, hogy a művészet világában, melynek uralkodó csillagzata az esztétikum, ha ezt elhomályosítjuk, nem találhatunk rá az eszmeiséghez vezető útra sem, ahogy ezt a dolgozatok teljes mértékben igazolják.

Két jelentős lépés már megtétetett ahhoz, hogy egy szintre süllyesszék az irodalmat a szónoklattal és ismeretterjesztéssel, de a „döntő” harmadik lépésről még nem szóltam. S ez az volt, hogy az irodalomból, mely sajátos természeténél fogva tartalom-forma egység, kilopták e legfőbb esztétikai értékét. Mégpedig úgy, hogy a megformált tartalomból vagy csak a tartalmat érdekesítették szóra, tekintet nélkül a formájára, vagy csak a formát, tekintet nélkül a tartalmára. Ez már a *formalizmus eluralkodása*. Az irodalomnak ez az „elbagatellizálása” a következő két ütemben zajlott le:

A) Az eszmeiséget közvetlenül a kép foglalja magában — jobb szeretem így mondani: az *eszmei tartalom* közvetlenül a *képi tartalomban* adatik. Ugyanis mi más lenne az irodalmi műveknek — lírának, epikának, drámának egyaránt — közkeletű értelemben vett „tartalma”, mint a kép? Minden olvasó ezt fogja föl tartalomként. Érdeklődünk diákjainktól valamely mű fölől, nyomban a képet kezdik pergetni előttünk, ha epikai vagy drámai, simán, mert e műnemekben mindig *azt jelenti, amit mutat*, de ha lírai, akkor döcögve, ilyenformán: Arany János azt mondja, hogy megállott annak a tengernek a partján, mely tulajdonképpen Dante Divina comoediájának eszmetengere, belevetette mérőőnját, s az nem ért feneket, illetve a gondolatok mélységét képtelen volt kicentizni stb. — mert a lírai kép mindig *mást jelent, mint amit mutat*. De nemcsak ennek a meggondolásnak alapján nevezem a képet képi tartalomnak, hanem azért is, mert a szerkezethez és nyelvhez — helyesebben: a *szerkezeti formához* és a *nyelvi formához* — képest, konkrét jellegénél fogva, valóban ez a mű érzékelhető, jobban mondva: képzeletben érzékelhető „tartalma”, mely azonban az absztrakt jellegű, képzeletben érzékelhetetlen eszmei tartalomhoz képest viszont forma, lévén finomművű edény, melybe a színbort öntik.

A letűnt korokból származó művek progresszív eszmei tartalma, a fejlődés ismert törvényszerűsége folytán, kétségtelenül mutat bizonyos fokú hasonlóságot a jelenünk szülte művek progresszív eszmei tartalmával. Mármost. Ha a különbséget elmossák, azaz mindenestől ennek a jellemző jegyeit látják bele abba is, ezzel azt az eszmei tartalmat ennek az eszmei tartalomnak az analógiájára módosították, s ha hozzá még ki is fejtik a képi tartalomtól, jól-lehet így nincs benne, ezzel sikerült függetleníteni a képi tartalomtól az eszmei tartalmat. Egy példa. Ma azok a művek, melyeknek eszmei tartalma a forradalmiság, ennek mibenlétére körülbelül a következő általános elvekkel utalnak: a munkásság-parasztság harcossá válása a hatalom erőszakos kivívására, az elszigetelt egyén forradalmi harcának meddősége, töretlen optimizmus a forradalmi harcban. És még több mással is, de nekünk most elegendő ennyi. A „tegnap” írt *Láng* és az *Ének a porban* eszmei tartalma — a forradalmi nagyotakarás igénye; kiállás az újért a régi ellenében — korántsem a forradalmiság, bár azzal kapcsolatba hozható... A dolgozatírók ezt az eszmei tartalmat a forradalmiságra egyszerűsítették le, s ezzel valamennyire már meg is hamisították. A versek képi tartalma azonban fogódzót sem ad ahhoz, hogy ezt a feltételezett forradalmiságot ezek szerint az általános elvek szerint mérlegeljük, s akik mégis ezt teszik — és a fölvételizők, nyilván bizonyos példák után indulva, legnagyobbbrészt ezt tették — fölbontották azt, ami fölbonthatatlan, a tartalom-forma egységét, s ezért a vers „értelmezésének” ürügyén oly halandzsába veszték, melynek abszolút semmi köze sincs a vershez. Megdicsérték Adyt az optimizmusáért (esetleg megfeddték a pesszimizmusáért), pálcát törtek Tóth Árpád fölött burzsoá voltaért. Két fogással élve különíthető el a képi tartalomtól az eszmei tartalom, s ez a két fogás: az átpolitizálás és átpedagógizálás.

B) A szerkezeti forma és a nyelvi forma közvetlenül a képi tartalom „életességét” van hivatva fölfokozni. S ahogy függetlenítték a képi tartalomtól az eszmei tartalmat, éppígy függetlenítték a képi tartalomtól a szerkezeti formát is, meg a nyelvi formát is. A következő módon. Nem voltak tekintettel arra, hogy mind a szerkezeti, mind a nyelvi kategóriák jelentősége és jelentése a képi tartalom teljességéből adódik. Vagyis: a szerkezeti kategóriákat illetően a részek egymáshoz való viszonya és aránya csak a darab egészének a szempontjából értékelhető és értelmezhető — a nyelvi kategóriákat illetően a képek vagy jelképek csak a darab képrendszerének vagy jelképrendszerének a szempontjából értékelhetők és értelmezhetők. A mű képi tartalmának a teljességéből kiszakított egyes szerkezeti és nyelvi kategóriák a dolog természeténél fogva elvesztik jelentőségüket, s könnyű szerrel beléjük gyömöszölhető bármiféle jelentés. Tág tere nyílik így a középkori skolasztikára emlékeztető önkényes „értelmezéseknek”, mint erre nem egy példát hoztam föl a dolgozatokból. S ha egy szerkezeti vagy nyelvi képlet mindent jelenthet, mert semmi jelentősége sincs, akkor az átpolitizálás és átpedagógizálás garázdálkodásának mi sem állja továbbat útját — akkor az *Anyám tyúkeja* szerkezeti egységeiből és nyelvi képeiből kiolvashatjuk akár a szabadságvágy akár a gazdasági nyomor formába öntését.

Nézzük a tétel második, a dialektikus és történelmi materializmus elméletileg felállított követelményeire vonatkozó részét!

E követelmények egy követelményben foglalhatók össze, mégpedig ebben: fejlessze ki az irodalmi nevelőoktatás a marxista irodalomszemléleten alapuló igényes irodalmi műveltséget! Ezzel a célkitűzéssel bevezetőben már

foglalkoztam, most csak tételszerűen sorolom fel, mi mindent rejt magában. 1. Műélvezetből kieri műértés. 2. Korunk progresszív eszményeinek a valóra váltásáért küzdő, a valóság-törvényszerűségein felépülő világnézet. 3. A jelenségek egyediségétől a lényeg egyetemességéig ívelő önálló gondolkodás. 4. Az irodalom remekművein edzett beszéd-, illetve fogalmazás készség.

Egyszerű deduktív okoskodással is megállapítható, hogy a formalizmussá vizenyösödő irodalmi nevelőoktatás semmiféleképpen sem tehet eleget e követelményeknek, s ez pontról pontra igazolható induktíve is a kudarcba fulladt dolgozatokkal.

1. Említettem, hogy az ösztönös olvasó előbb-utóbb a maga kínján-baján is tudatos olvasóvá nőheti ki magát. Az irodalmi nevelőoktatás feladata lenne ezt a folyamatot biztosítani és gyorsítani azzal, hogy „megérteti”, mily sajátosságaival, és miért vált ki műélvezetet az alkotás? Így megvetné a műértés alapjait. Ha a tanár a műélvezetet kihagyja a játékból — s ahogy a dolgozatokból megállapítható volt, ez történt — e kívánt célt nem érheti el. Valószínűleg a legjobb szándékból hagyta ki: azért, hogy szilárd tudással vértesse föl diákjait, mely, úgy gondolta, fellendíti majd őket a műértés fokára. Igen, de mint fest közelebről ez a tudás? Meddő. Tudják a diákok, hogy a nyelv eszközei a felsorolás, a fokozás, a megszemélyesítés, a hasonlat, a szimbólum, az allegória. Tudják, hogy a szerkezet akkor mutatja meg a csontvázát, ha részreire tagoljuk a költeményt, s minthogy a szakasz hivalkodóan elhatárolt részreire tetszik, esetleg szakaszokra. A képről, úgy vettem ki, semmit se tudnak. Tudják, hogy az eszmeiségnek feltétlenül „társadalmi” kell lennie, s mivel legprogresszívebb eszmeiségnek a forradalmiságot ismerték meg, tudják, hogy ezt kell keresniök a költeményben, s ennek a telje vagy hiánya szerint kell ítélniök róla. Meddő ez a tudás, mert rászoktatja a diákokat, hogy elemzés címén mechanikusan megállapítsa, a műnek e „kellékei” felfedezhetők a keze ügyébe került opusban vagy nem — de mindezzel az opusról semmi lényegest sem mondott. Nem hinném, hogy szívesen végzi el e műveletet, úgy gondolom, inkább szükségből, s miatta elszalasztja a műélvezetet, melyben ha gyakrabban lett volna része az órákon, úgy mellékesen a dolgoztatás közben megemlékezett volna, hogy — maradjunk az ő terminológiájánál — a gyufaszálat megszemélyesítette a költő, a fő mondanivalója azonban ez lett volna: micsoda dinamikus feszültséget éreztet Tóth Árpád e szavakkal: „izgett-mozgott, előre-körbe, lengett, táncolt, a zöldbe mart, nyilván pompás tűzvész akart, piros csodát, izzó leget, égő erdőt, kigyúlt eget” — s mennyire rokonszenvezik ezzel a lobogással! felsorolással részletezi apró mozzanatait, fokozással sejteti, mire lett volna képes; ujjongása a tűzvészhez illesztett „pompás” jelzőben éri el tetőfokát!

Ez a meddő tudás bizony egy lépéssel sem vitte közelebb a diákokat a műértéshez. Megható volt látni, ahogy némelyikük szabadulni próbált üres kereteinek a nyűgétől, bár eredménytelenül. Az egyik megállapította ugyan, hogy Petőfi „minden különösebb társadalmi mondanivaló nélkül szándékozott megemlékezni édesanyja egyetlen tyúkjáról” — de előzően részletesen kifejtette, hogy a vers társadalmi mondanivalója: a költő családjának gazdasági nyomora. Közel járt az igazsághoz az, aki a cinizmus hangját is kihallani vélte az *Ének a porban* c. költeményből, de nyomban ráütötte az optimizmus kötelező pecsétjét. Az is jó nyomon volt, aki e vers Archimedes pontjának a refrainként visszatérő „lalla-lalla”-t tartotta, még ha vétett is abban, hogy „ezek a sorok teszik dalszerűvé, és egy kicsit kihívóvá, útszélivé”. Örültem ezeknek

a tévedéseknek, miket a dolgozatokról adott beszámolómban csak negatív oldalukról méltathattam figyelemre, de most megemlítem pozitív oldalukat is: oly tévedések, melyeket a felvételizők eme „felszabadulási harca” szűlt; elkövetők félredobva az üres kereteket, mertek nézni a saját szemükkel, még ha nem látták is meg azt, amit pedig meg lehetett volna látni — és már ez is nagy szó.

2. A dolgozatok írói rendszerint nem mulasztották el jelezni, hogy lelkes hívei népi demokráciánk eszményeinek. Nyilatkozataikat azonban stílustalan-ságuk miatt nem tekinthetem őszinte vallomásnak. Stílustalanok, mert vagy semmi szükség sincs rájuk ott, ahol elhangzanak, vagy semmi összefüggésbe sem hozhatók a dolgozat tárgyával, a költeménnyel. Legföljebb ha a török-szakad átpolitizálás és átpedagógizálás tanúbizonyságai. Éppen ez az átpolitizálás és átpedagógizálás a kerékkötője a diákok világnézeti fejlődésének. A belemagyarázás következtében ugyanis elmosódnak a különböző világnézetek körvonalai, s így nem adódik rá mód, hogy a magukét és másokét összevessék, s ezért nem a meggyőződés erejénél, hanem a megszokás hatalmánál fogva kárhoztatják a másokét s magasztalják a magukét. A kárhoztatás, a magasztalás is ítélet, s ők ítéleznek a fölött, amit igazában nem is ismernek — bírálják a helyett, hogy előbb megértenének, s ez valami visszataszító biztonságtudattal párosult felelőtlen nyegleséget fejleszt ki bennük. Mivel sem a kárhoztatás, sem a magasztalás nem az evidencián alapszik náluk, számolnunk kell azzal, hogy ha tudatára ébrednek, mennyire tévútra vezették őket az átpolitizálással és átpedagógizálással, evidensnek fogják tartani a maguk világnézetét földadva átvenni a másokét.

3. Az önálló gondolkodás a jelenség sajátos természetének megfigyelésével kezdődik. A mű tartalom-forma egységének szétszakítása következtében az irodalmat illetően a diáknak erre nem adódik lehetősége. Ő csak az általában vett írói mű „kellékeit” figyelheti meg, melyeket az elemzés során majd agnoscálnia kell az eléje tett darabban, s melyeket éppen ezért tudás-anyagként töltöttek a fejébe. Itt az önálló gondolkodás kibontakoztatásának első legyőzhetetlen akadályja. Nem tartják fontosnak megfigyeltetni, hogy a maguk helyén mi a szerepük ezeknek a kellékeknek, viszont nagy súlyt helyeznek rá, hogy megfigyeltessék a kellékek miibenlétét. A diákok nem dinamikájukban, hanem statikájukban veszik tudomásul azokat, s így éppen a lényeges hull ki belőlük: a *funkció* — és a lényegtelen marad meg: a *definíció*. Definiálják e kellékeket, s a definíciók származtatják át a diákok tudatába azokat a fogalmakat, melyeket az irodalomtudomány állandóan használ. De ezek a fogalmak eleve halott fogalmak, hiszen a tárgy, melyre vonatkoznak, valójában terra incognita előttük. Innen van az, hogy könnyű dobálódzni velük, annál is inkább, mert nem lévén pontosan körülhatárolva, egyenesen csábítanak a labdázásra. Itt a rövidség kedvéért csupán utalok arra, hogy a dolgozatírók tudatában a megszemélyesítés, a hasonlat, a szimbólum és az allegória fogalma annyira elmosódott, hogy váltogatva használták egyiket a másik helyett. S ez az önálló gondolkodás kifejlesztésének második, ledönthetetlen gátja.

A fogalmak relációján alapuló ítélet, s az ítéletek relációján alapuló következtetés csak akkor megbízható, ha mindennek fundamentuma, a fogalom, élesen körvonalazott. Különös, hogy ennyire egybefolytak az említett fogalmak, hiszen éppen az összetévesztést elkerülendő jelöljük őket terminus technicusokkal. Különös, de érthető. Úgy hiszem, ezek is az átpolitizálásnak és átpedagógizálásnak estek áldozatul. Mert ahhoz, hogy a belemagyarázás vala-

mennyire is elfogadható legyen, oly mértékben kellett növelni elaszticitásukat, hogy mindennemű kívánt jegy beléjük férjen. Oly mértékben, hogy tyúk anyót, „ezt az egyszerű állatot” ki lehessen kiáltani a „szabadság jelképes madarának”. Csodálkozhatunk-e ezek után, ha elhomályosult a diákokban a szimbólum fogalmának a jelentése? *Frázissá* devalválódtak tehát a fogalmak a magasztos cél érdekében — frázissá, mert hiszen a mindent és semmit jelentő szó frázis. A frázisokat pedig nem lehet téglaként használni a gondolat-épület falainak felrakásához, s még jó, hogy ettől a munkától mentesítik is a diákokat. Kész ítéleteket, következtetéseket szajkóztatnak be velük, *sablonokat*, melyeknek Prokrustes-ágyába beleszuszékolják a rajtuk túlnövő alkotásokat. Sablón-ítélet például a következő. A szimbólumot, az allegóriát a társadalmi szükségszerűség hozta létre: a szemfüles írók ezzel játszották ki a cenzúrát, melynek szűrőjén különben fennakadtak volna műveik. Ezzel magyarázzák a felvételizők a *Láng meg az Ének a porban* szimbólumait is, mik pedig nyilván nem ennek a társadalmi szükségszerűségnek köszönik létüket. Sablon-következtetés például az alábbi. Tóth Árpád, a magára maradt forradalmár elbukott — tehát nem támaszkodott a munkásság és parasztság egységfrontjára. Ez az önálló gondolkodás kialakításának harmadik kikerülhetetlen gáncsvetője.

Summázva: fogalmak helyett frázisok, ítéletek, következtetések helyett sablonok — így vérzik el az önálló gondolkodás az irodalom tanítása közben, pedig ez kellene, hogy legyen a nevelőiskolája. Utolsó s legnyomósabb bizonyíték erre az, hogy a dolgozatírók szinte teljességgel képtelenek az absztrakcióra: erejüket meghaladó feladat az individuális képi tartalomtól eljutni a totális eszmei tartalomig.

4. Igaz, az előbbiekből csupán annyi szűrhető le, hogy az *irodalmi gondolkodás* területén nem voltak képesek az önállóság fokára emelkedni, de kiegészíthetjük ezt azzal, hogy szakasztott ez a helyzet általában a *gondolkodás* területén is. S ez magától értetődő, hiszen az irodalmi gondolkodásnak és a gondolkodásnak a kategóriái azonosak. Fogalom; fogalmak relációja; ennek specifikus fajtája: az ítélet; ítéletek relációja; ennek specifikus fajtája: a következtetés.

Talán szükségtelen részletesen kifejtenem, mennyire gyatra a fölvételizők fogalmazás készsége, mert szemelvényeket bőségesen közöltem dolgozataikból, arra azonban érdemes utalni, legalább néhány szóval, hogy ez elsősorban gondolkodásuk fogyatékoságának a jele.

Legalapvetőbb hiba a fogalmak tisztázatlansága. Oly kedves, közvetlen az Anyám tyúkjá — olvassuk —, hogy szinte első hallásra megérti az ember. Hát a kedvességnek és közvetlenségnek az érthetőség a kritériuma? „Nem lehet hosszúéletű a tűzvész, ha a legfontosabb *építőköve* hiányzik.” Itt az *építőkö* se eredeti, se átvitt értelemben nem építhető be a mondatba. Az *eszmei tartalom* előkelő *helyet teremt* Adynak a költők táborában. A lángralobbant gyufa, miután nem talál *éghető* anyagot a közelben, kialszik. A gyufaláng ug-ralását mozgást kifejező igék *jelképezik*. Ha az *utolsó sor nem lenne zárósora a költeménynek*.

Ezzel szorosan összefügg a fogalmak közé feszített relációnak a bizonytalansága, mi az ítéletnek, esetleg az ítéletek közt megállapított relációnak a visszautasítására készíti az olvasót. Az *Ének a porban* c. költemény „főmotívuma az életérzés, de a politikai tartalom még nagyobb súlyt ad neki”. Minek ellentétet ékelni az életérzés és a politikai tartalom közé? Hát az életérzés tar-

talma nem lehet többek közt politikai tartalom is? Minek? Ezt valószínűleg mindenki tudja. Azért, hogy kitessek: Ady Endre nem maradt el a politikai tartalom dolgában sem. Hibaforrás: az átpolitizálás.

Itt kell megemlítenem azt a furcsa stílushibát is, mit körülményeskedésnek, fontoskodásnak nevezhetnénk, s abból ered, hogy a fogalmazó képtelen eldönteni, vajon az egyes ítéletek közt fennálló relációt nyelvtanilag koordinációval vagy szubordinációval fejezze-e ki, s a koordináció helyett a szubordinációt választva vagy egy végtelenül s alaptalanul bonyolult alárendelt mondatban vagy egy egymásba skatulyázott melléknévi igeneves szerkezetben „tömöríti” mondanivalóját, mely így szinte érthetatlenné lesz. Íme! „Megüt-közve látjuk, hogy a tyúk, ez az állat, nem becsüli meg ezt a helyet, hanem még további, tyúktól egészen megszokott, de szobában igen ritkán látható dolgokat művel”. „A tyúk ez a szobából már majdnem erőszakos úton eltávolított állat, stb.”

Az ítéletek relációinak egyik tipikus esete a következtetés. Lapsus csúszik ebbe is. „A közvélemény Petőfit mint tüzes hangú forradalmárt tartja számon, de helytelen lenne más témakörű verseit figyelmen kívül hagyni, mert ezekből a költeményekből ismerjük meg a költő belső világát.” A dolgozatíró — biztosan tapasztalatai alapján — arra a meggyőződésre jutott, hogy egy költő forradalmiságát mintegy megalázza, ha más tartalmú verseivel is foglalkozunk. Ez szubjektíve — az átpolitizálás gyakorlata! — helyes következtetés volt, de objektíve helytelen, mert nem igaz. S mikor Petőfinek egy ilyen „privatizáló” versét kapta föl elemzésre, szembe kellett szállnia szubjektíve helyes következtetésével — innen az ellentétes „de” kötőszó, mely bennünk oly furcsa hatást kelt: senki se tartaná indokoltnak figyelmen kívül hagyni a költő egyéb témakörű verseit forradalmisága miatt, minek hát megjegyezni, hogy helytelen lenne, ha ezt tennénk? S a fogalmazó tovább szöve gondolata fonálát „át-esett a ló másik oldalára”. Annak az objektíve helyes következtetésnek a védelmében, melyre ily módon el kellett jutnia, azt állította, hogy ezekből a privatizáló költeményekből ismerhetjük meg igazán a költő belső világát. Hát a forradalmi költészetéből nem? Az csak külső cafrang rajta?

Nem sajnáltam egy egész szakaszt szentelni ennek az egy mondatnak. Csak azért, hogy megmutassam, mint van benne a stílusban — még egy mondatban is! — az ember. Hogy megmutassam: egy szegény, az irodalomtanítás taposómalmában elnyomorodott ember vetette papírra ezt a mondatot, akinek a világnézetét teljesen összekúszták a frázisok és sablonok. Tudja, hogy a társadalmi mondanivaló a legfontosabb, s mintegy bocsánatot kér az egyéni mondanivalóért, tehát nyilván a társadalmi érdek mögé helyezi az egyéni érdeket — de az első adódó alkalommal mégis kész az egyéni mondanivalót a társadalmi mondanivaló fölébe helyezni. Számíthatunk mi erre a nem önhibájából ingatag ítéletű emberre — a harcban?

ЧТО ТАКОЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ПРЕПОДАВАНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ?

Л. Вайда

Автор статьи анализирует воспитательное воздействие с точки зрения содержания и формы преподавания литературы на основе теории познания. Воспитательное воздействие преподавания литературы определяется формированием мировоззрения — с точки зрения содержания, а в отношении формы развитием навыков, точнее развитием навыков мышления и изложения, а также развитием чувства литературы.

Условием воспитательного воздействия преподавания литературы является разбор литературного произведения в единстве формы и содержания, но разбор такого типа до сих пор не мог внедряться — по автору — ввиду некоторых условий. Мнение своё автор доказывает перечислением типичных ошибок письменных работ по литературе, сделанных на приёмных экзаменах Сегедского Педагогического Института в июле 1962 года.

Эти ошибки свидетельствуют об органических недостатках нашего преподавания литературы, в частности о том, что практически оно катится в болото формализма; поэтому оно не может удовлетворять всем требованиям, теоретически поставленным диалектическим и историческим материализмом, т. е. не осуществляется им воспитательное воздействие в отношении формы и содержания. Разрешение этого вопроса может осуществиться только коренными реформами, введёнными в преподавание литературы в вузах.

WAS IST EIGENTLICH LITERARISCHER ERZIEHUNGSUNTERRICHT?

von L. VAJDA

Verfasser analysiert einleitend die inhaltliche und formale erzieherische Wirkung des Literaturunterrichts auf erkenntnistheoretischer Grundlage. Diese erzieherische Wirkung ist inhaltlich durch das Formen der Weltanschauung, in formaler Beziehung durch die Entwicklung der Fertigkeiten — genauer der Denk- und Ausdrucksfähigkeit — charakterisiert. Die Vorbedingung der erzieherischen Wirkung des Literaturunterrichts ist die Analyse des literarischen Werkes im Zeichen der Einheit von Inhalt und Form; eine solche Analyse — stellt Verfasser fest — konnte sich aber infolge gewisser Umstände in unseren Schulen bis heute nicht einbürgern. Diese Feststellung wird durch die Anführung der typischen Fehler der anlässlich der Aufnahmeprüfungen an der Pädagogischen Hochschule Szeged im Juli 1962 geschriebenen Aufsätze über literarische Themen bestätigt. Diese Fehler zeugen von einem organischen Mangel unseres Literaturunterrichts, nämlich davon, dass dieser praktisch im Begriff ist, sich im Morast des Formalismus zu Verlieren und deshalb nicht fähig ist, den theoretisch gestellten Forderungen des dialektischen und historischen Materialismus zu genügen: das heisst, er strahlt die eingangs geschilderten inhaltlichen und formalen erzieherischen Wirkungen nicht aus. Nach Verfassers Meinung könnten nur im Literaturunterricht der höheren Schulen in Kraft tretende gründliche Reformen eine Lösung des Problems herbeiführen.

MODULÁCIÓ A KLASSZIKUS ZENÉBEN

Írta: FRANK OSZKÁR

A zene többek között abban különbözik a képzőművészetektől, hogy a jelenségeket nem egy időbeli pillanatba sűrítve, hanem állandó mozgásukban, változásukban, fejlődésükben ábrázolja. A zenemű anyaga — mivel az időben játszódik le — maga is állandóan mozog, változik, fejlődik. A lelki folyamatban bekövetkező *minőségi* változások, lélektani fordulatok a zenében is minőségi változás formájában tükröződhetnek oly módon, hogy megváltozik a dallamnak, harmóniának az a zárt, egy központi mag köré csoportosuló rendszere, amelyet *hangnemiségnek*, *tonalitásnak* nevezünk. A centrumot képező háng, illetve hangzat: a *tonika* elveszti vezető szerepét és egy másik hangnak, illetve hangzatnak adja át. Ezáltal a többi hang (hangzat) szerepe, funkciója is megváltozik, mert az új tonika vonzási körébe kerülnek. A hangok, ill. hangzatok rendszerének ilyen átalakulását nevezik tágabb értelemben *moduláció*-nak [1].

A tonalitás fogalma, a hangnemek közti kapcsolatok jelentősége a zene-történet korszakaiban különböző. Mivel a moduláció összetett jelenség: dallami, ritmikai, harmóniai és dinamikai elemeket foglal magában — eszközei, módszerei a zenei nyelv alakulása szerint változnak.

Ez a tanulmány az ún. *funkciós zene* klasszikus korszakának hangnemi kapcsolataival foglalkozik, azzal a stíluskorszakkal, amely a késői barokkot és a bécsi klasszicizmust, valamint a kettő közti átmeneti időszakot foglalja magába. E korszak időtartama kb. száz év (1720–1820), legnagyobb mesterei: Bach, Händel, Vivaldi, Rameau, Couperin, Scarlatti, Pergolesi, Gluck, Haydn, Mozart, Beethoven [2].

A funkciós korszakra általában a hangnemi és harmóniai *dualizmus* jellemző, vagyis a dúr- és összhangzatos mollhangnem, illetve hármashangzat uralma [3]. A modális hangnemek dúrrá, illetőleg összhangzatos mollá való átalakulása több évszázados fejlődés eredménye. A modális gondolkodás nyomai még a funkciós zene virágkorában, a bécsi klasszikusok művészetében is fellelhetők [4].

A moduláció a klasszikus korszakban a különféle előjegyzésű dúrok és mollok közti átmeneteket jelenti, tehát *kétféle módon belül a hangkészlet változik*. (Előjegyzés változása nélkül a klasszikus zenében csak egyféle moduláció lehetséges: a párhuzamos hangnemek, pl. C-dúr és á-moll közti átmenet, de az összhangzatos moll VII. fokának, a „szí”-nek megjelenése következtében a hangkészlet ebben az esetben is változik.)

A klasszikus moduláció további jellegzetességei:

1. KVINTROKONSÁG

A hangnemek köre a klasszikus modulációk során legtöbbször fokozatosan tágul. Leggyakoribb az egy, két előjegyzés különbségű (a kvintoszlopon egy, két kvint távolságú) hangnemek egymáshoz fűzése. Az ilyen távolságú hangnemek egymáshoz való viszonyát *kvintrokonság*-nak nevezzük. A következő kvintoszlop-részlettel a C-dúr hangnem kvintrokon kapcsolatait szemlétetjük (a párhuzamos mollokat is beleértve):

Dúr	moll	kvinttávolság
D	h	+2
G	é	+1
C	á	0
F	d	-1
B	g	-2

A kvintoszlopunkban szereplő hangnemek C-dúrhoz viszonyított funkciója (rokonsági fokozata):

á-moll	=	parallel (P)	D-dúr	=	váltódomináns (Vd)
G-dúr	=	domináns (D)	B-dúr	=	váltószubdomináns (Vs)
F-dúr	=	szubdomináns (S)	h-moll	=	váltódomináns parallel (Vdp)
é-moll	=	domináns parallel (Dp)	g-moll	=	váltószubdomináns parallel (Vsp) vag; molldomináns (d)
d-moll	=	szubdomináns parallel (Sp)			

A korszak mesterei dúrból kiindulva legtöbbször a domináns, mollból kiindulva pedig a parallel dúr hangnembe modulálnak először, ezzel fejezik ki a nyugvópontonról való elindulás utáni első emelkedést, a mű érzésvilágának kibontakozását. Ennek az elvnek megfelelően az egyszerű két- és háromtagú formák (szvit-tételek, menüettek, scherzo-k) első periodusa gyakran nem a tonikai hangnemben, hanem már a domináns, ill. párhuzamos hangnemben zárul. Például:

1. HÄNDEL: Corrente (Courante), F-dúr:

Allegro

[F]

**[F: VI
C: II]** **[C]**

Alaphangnem: F-dúr. Az 5. ütemben C-dúrba modulál, a 8. ütemben C-dúr I. fokán zárul. (A basszus utolsó „é” hangja már a folytatást készíti elő.)

2. Bach: Menuet a 13 könnyű kis zongoradarabból:

[g]

[g:IV B:II]

Alaphangnem: g-moll. A 14. ütemben B-dúrba modulál, a 16. ütemben B-dúr I. fokán zárul.

A barokk művekben két kvintnél nagyobb távolságú hangnemek egymáshoz fűzése igen ritka (kivéve természetesen a három kvint távolságú variáns hangnemeket, pl. C-dúr — c-moll). A bécsi klasszikusok nagyobb távolságra, a kvintoszlop határáig (hat, hét kvint) is elkalandoznak, de az átmenet ebben az esetben is rendszerint fokozatos. Pl.:

3. Mozart: Esz-dúr szimfónia (K. 543.) II. tétel, 87. ütem:

Andante con moto

[Ász]

(Ász: V) ász

[H] (Cesz)

(H: V) f (cesz)

Alaphangnem: Ász-dúr. A hat kvint távolságú h-mollt a variáns hangnemek (ász-moll és H-dúr) közbeiktatása segítségével éri el. Érdekes, hogy egyik átmenetben sem találunk a modulációt elősegítő harmónia-fűzést: az 5. és 10. ütemben a domináns után dūr helyett egyszerűen mollban folytatja, a 6. ütemben pedig akkord nélküli kromatikus dallam hidalja át az ász-moll és H-dúr (helyesebben Cesz-dúr) közötti távolságot.

Három és négy kvint távolságú dúrok (pl. C-dúr — Á-dúr, C-dúr — Esz-dúr, C-dúr — É-dúr, C-dúr — Ász-dúr), valamint mollok (pl. á-moll — fisz-moll, á-moll — c-moll, á-moll — cisz-moll, á-moll — f-moll) egymáshoz fűzését *tercrok*on (*mediáns*) kapcsolatnak nevezzük, mert alaphangjuk terc távolságra van egymástól. A tercrokonság inkább a 19. sz. romantikus zenéjére jellemző (különösen akkor, ha a két hangnem közti távolságot nem hidalja át az új hangnem dominánsa), de a bécsi klasszikusok — különösen Beethoven — későbbi műveiben erre is gyakran találunk példát. Ide sorolhatjuk azt a jelenséget is, amikor szonáta- v. rondóformájú tételek melléktémája nem a domináns (ill. párhuzamos), hanem valamelyik tercrokons hangnemben szólal meg. Jellemző példa erre az V. szimfónia II. tétele (Ász-dúr — C-dúr), a IX. szimfónia III. és IV. tétele (B-dúr — D-dúr, ill. D-dúr — B-dúr), a G-dúr zongoraszonáta (op. 31.) I. tétele (G-dúr — H-dúr), stb. A következő két példa közül az első átmenet még a klasszikus moduláció körébe tartozik, a második már kifejezetten romantikus jelenség:

4. Beethoven: F-dúr zongoraszonáta (op. 10.) I. tétel, 127. ütem:

The musical score is for the 127th measure of the first movement of Beethoven's Piano Sonata in F major, Op. 10, No. 1. It is marked 'Allegro' and in 4/4 time. The key signature is one sharp (F#). The score shows a piano introduction with a treble and bass staff. The treble staff has a melodic line with eighth and sixteenth notes, and the bass staff has a harmonic accompaniment. Dynamic markings include 'pp' (pianissimo) and 'p' (piano). A 'mollesubd' (mollsubdominant) marking is present. Below the staff, there are harmonic analysis boxes: [D: IV b] and [F: V 7]. The piece ends with '---stb'.

Kezdő hangnem: D-dúr. A tercrokons távolságú F-dúrba való modulációt elősegíti a mollszubdomináns (az új hangnemben II. fok), valamint az új hangnem V⁷-je.

5. Beethoven: An die ferne Geliebte c. dalciklus, az 1. és 2. dal közti átvezetés:

Allegro

Ein wenig geschwinder

[Esz] [G]

Kezdő hangnem: Esz-dúr. Az 5. ütem „esz-g” hiányos Esz-dúr akkordja után minden átmenet nélkül G-dúr 1⁶-je következik. A két hangnem közti kapcsolatot itt a közös hang („g”) jelenti.

Nagy ritkán még merészebb, még „romantikusabb” moduláció is előfordul a klasszikus mestereknél: öt, hat, hét kvint távolságú hangnemek közvetlen egymáshoz fűzése. Nézzünk erre is egy példát:

6. Mozart: B-dúr hegedű-zongora szonáta (K. 454.) II. tétel, 56. ütem:

Andante

[L] [R]

L: IV 5#
R: V 7

Kezdő hangnem: b-moll. (Az előjegyzés a tétel alaphangnemére, Esz-dúrra vonatkozik.) A moduláció a 6. ütemben következik be: b-moll bővített kvintszett akkordja enharmonikusan azonos h-moll V⁷-jével. A két hangnem közti távolság hét kvint! (5b — 2# előjegyzés). Ha az új hangnemet cesz-mollnak értelmeznénk, csak öt kvint lenne a távolság, ez azonban itt nem lehetséges, mert a hegedű tartott „b”-hangja a 6. ütemben valóban „áisz”-szá, felfelé törekvő vezetőhanggá változik.

2. MODULÁCIÓ FAJTÁK

A moduláció fogalmát már a bevezetőben meghatároztuk, azonban e tágabb értelmezésen belül sokféle átmenetet különböztethetünk meg, az átmenetek terjedelme, összetétele szerint. A klasszikus zenében a következő hangnemváltozások fordulnak elő:

a) kitérés: új hangnemet érint, de utána visszatér az eredeti hangnem. Legtöbbször csak valamelyik funkció kiszélesítése, hangsúlyozása. Pl.:

7. Ha y d n : é-moll zongoraszónáta, I. tétel kódája:

b) egyszerű moduláció: fokozatos átmenet valamilyen új hangnembe és az új hangnemben záradék képzése. A 3. példa kivételével az eddig felsorolt szemelvények mind ilyenek.

d) *moduláló szekvencia*: az összetett moduláció leggyakoribb formája. Pl.:

Allegro molto e con brio

Musical score for "Alegria" by Carlos Marín, measures 1-10. The score is in 2/4 time, key of D major. It features a piano (p) and forte (f) dynamic range. The melody is in the right hand, and the bass line is in the left hand. The score includes a crescendo (cresc.) and a staccato (stb.) marking.

e) átmenet nélküli hangnemváltás: legtöbbször hosszan tartott hang, hangismétlés, vagy szünet után következik. Ilyenkor általában a ritmus, dinamika stb. is megváltozik. A bevezetőben említett „lélektani fordulatot” ez a fajta hangnemváltozás hangsúlyozza a legkielevezettebben. Pl.:

Allegro con brio

Allegro con brio

p *f* *fz*

[C] *[b]* *[F]*

Kezdő hangnem: C-dúr. A 3. ütemben á-mollba modulál, a 4. ütemben á-moll V. fokán zárul, majd minden előkészítés nélkül F-dúrban folytatja.

A felsorolt modulációfajták művön, illetve tételen belüli elhelyezkedése sokféle lehet, mégis nagyjából kimondhatjuk, hogy a legváltozatosabb, legmerészebb modulációkat a feldolgozási szakaszokban találhatjuk, hiszen ezekben zajlik le a legtöbb konfliktus, a zenei gondolatok drámai kifejtése. A bécsi klasszicizmus legfontosabb formatípusában, a *szonátaformában* pl. az *expozíció*-ra az egyszerű moduláció, a *kidolgozási rész*-re mindegyik, de főleg a moduláló szekvencia, a *repriz*-re pedig a kitérés jellemző.

3. FORMA ÉS HANGNEM KAPCSOLATA

Ez a problémakör olyan bonyolult, szerteágazó, hogy részletes vizsgálata messze túlhaladná e tanulmány kereteit, ezért csak néhány jellegzetesség vázlatos áttekintésére szorítkozhatunk.

Az előző fejezetben a hangnemek közti átmenet fajtáit, lehetőségeit vizsgáltuk meg, futólag a mű szerkezetén belüli elhelyezkedésüket is érintettük. A továbbiakban nem annyira átmenetekkel (tehát a tulajdonképpeni modulációkkal), mint inkább a tonális művön belüli kiterjedtségével, a művek hangnemi rendjének néhány vonásával foglalkozunk. Az anyag még így is oly nagy, hogy további korlátozásokra van szükség: csak a hangszeres zene területén, néhány jelentős műfaj néhány műalkotását tekintjük át.

a) ciklikus művek tételeinek hangnemi kapcsolatai

Három műfajt vizsgálunk meg röviden e fejezeten belül: a barokk szvitet, a barokk concerto-t és a klasszikus szonátát.

A *barokk szvit*-re a tonális egység jellemző. Bach három cembalo-szvit ciklusát (francia, angol szvitek, partiták) vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a rövidebb, egyszerűbb francia szvitekben és a régiesebb partitákban mindegyik tétel hangneme kivétel nélkül azonos. Az angol szvitekben is érvényesül a tonális egység, de mindegyikben akad egy-egy eltérő hangnemű tétel. Ezek kizárólag a modernebb táncok (bourrée, gavotte, menuet) triószerű párjai, illetve középrészei. (Pl. a d-moll szvitben *Gavotte II.*, az á-moll szvitben *Bourrée II.*, stb.) Az eltérő hangnem általában a három kvinttel mélyebb moll-variáns, az F-dúr szvit *Menuet II.* tétele esetében a párhuzamos moll, vagyis a legközelebbi rokon hangnemek. (A variáns hangnemek a három kvint eltérés ellenére a legközelebbi rokonoknak számítanak, hiszen lényeges hangjaik: T, S, D, vezetőhang, azonosak.)

Bonyolultabb a helyzet a barokk zene másik jellegzetes műfaja, a *concerto* esetében. Vizsgáljunk meg két jelentős opuszt: Händel tizenkét vonózenekari *Concerto grosso*-ját (op. 6.) és Bach hat *Brandenburgi versenyt*. Händel concertói a Corelli-féle régiesebb szerkezetet követik, túlnyomórészt a kamaraszonáta tételrendjét, amelyben szvit-tételek is előfordulnak. A hangnemi kiterjedés tehát többnyire itt sem lépi túl a szvitnél említett határt, de — különösen a lassú tételek esetében — kivételek is akadnak. Az eltérő hangnem általában a „mélyebben” járó S, ill. Sp (szubd.-parallel). Kiválik a többi közül a 8. sz. c-moll concerto *Adagio* tétele. Inkább átvezetésnek tekinthető, mert szekvenciálisan modulál Esz-dúrból B-dúron keresztül g-mollba, tehát a

P (parallel), Dp és D hangnemeket érinti. Másik kivétel a 12. sz. h-moll concerto híres Ária-tétele: É-dúr (dúrszubdomináns) hangnemével az egész opusz egyetlen két kvint távolságú kilendülése. A tételek közti szoros kapcsolatot jelzi e művekben az egyes (főleg a nyitó-) tételek végén levő, dominánsan záruló átvezetés. Érdekes, hogy néha a domináns után nem a megfelelő tonikán, hanem a párhuzamos hangnemben kezdődik az új tétel. Ez is jelzi, hogy a kor mesterei a párhuzamos (és variáns) hangnemeket – mint legközelebbi rokonokat – gyakran minden átmenet mellőzésével, szabadon váltogatták. Pl.:

10. Händel: F-dúr concerto grosso (op. 6. nr. 9.) III. t. vége:

Bach hat *Brandenburgi versenye* szerkezet szempontjából „modernebb”, hangnem szempontjából pedig általában leszűrtebb, egyszerűbb, mint Händel említett művei. Csak az 1. brandenburgi verseny követi a kamara-szonáta szerkezetét (itt csak a Menuet-tétel első triója tér ki a párhuzamos mollba), a többi a Vivaldi-féle újabb, 3 tételes típusnak felel meg, gyors-lassú-gyors tételrenddel. A 2–5. concerto lassú tétele a párhuzamos mollban van. (A 3. műben mindössze két akkord jelzi a lassú tételt.) A 6. sz. B-dúr versenymű passacaglia-szerkezetű középtétele kivétel: Esz-dúrban indul (S), majd B-dúr (T), c-moll (Sp), f-moll (Vsp=váltószubd. parallel), Ász-dúr (Vs), c-moll (Sp) érintésével g-mollban (P) végződik. Tehát: ugyanolyan átvezetés-jellegű a hangnemi rendje, mint Händel c-moll concertójában az Adagio-tételé [5].

A *klasszikus szonáta* formailag a Vivaldi–Bach, hangnemileg inkább a Corelli–Händel féle típushoz kapcsolódik. (Itt most természetesen csak a tételek egymás közti hangnemi összehasonlításáról van szó.) Haydn, Mozart, Beethoven zongoraszonátáinak középtételeit vizsgálva, a következőket állapíthatjuk meg:

Haydn szonátaiban két jellemvonás tükrözi még a barokk concerto, ill. szonáta hatását: 1. A lassú tétel gyakran a dominánson végződik és *attacca* következik utána a finálé. Ilyen pl. a 2. sz. é-moll, a 7. sz. D-dúr szonáta lassú tétele [6]. 2. A középtétel helyén a fiatalabbkori művekben gyakran *Menuet* található. Ilyenkor mindhárom tétel hangneme azonos, csak a triók ereszkednek le a variáns mollba. A sok példa közül említsük meg a 12. sz. G-dúr, a 18. sz. É-dúr, a 23. sz. Á-dúr szonátát. A többi (túlnyomórészt 1770 után keletkezett) műben kb. egyforma arányban találunk mollvariáns, S és Sp hangnemű középtételeket. A „mélyebb” tendencia tehát itt is érvényesül. Kivétel két esetben a D-hangnemű (3. sz. Esz-dúr és 9. sz. D-dúr), egy esetben a dúrvariáns hangnemű (39. sz. h-moll) lassú tétel, ezek „emelkedő” jellegűek. Az 1798-ban megjelent, már egészen Beethoven stílusát előrevetítő 1. sz. Esz-dúr szonáta Adagio-ja É-dúr (helyesebben Fesz-dúr), tehát az öt kvinttel mé-

lyebb ún. *nápolyi* hangnemben van! Ez már inkább romantikus, mint klasszikus kapcsolatnak tekinthető.

Mozart szonátái formai-hangnemi szempontból a „legklasszikusabbak”. Középső helyet foglalnak el a három bécsi mester művei közül, mert már nem kísérletező jellegűek és még nem lépnek túl a klasszikus forma keretein. A lassú tételek többsége (11 esetben) a S, ill. Sp. hangnemben van. A K. 280. F-dúr szonáta középtétele (valószínűleg Haydn hatására) f-moll (var.), ezenkívül három lassú tétel „emelkedő” (D) hangnemű. A c-moll szonáta Adagio-jának hangneme (mint pl. a c-moll versenyműé is) Esz-dúr (P) [7].

Beethoven húsz három- ill. négytételes szonátáját vizsgálva azt látjuk, hogy még ezekben a hagyományos tételrendű művekben is sok esetben eltér a hagyománytól a hangnemi rend, bár a lassú tételek itt is túlnyomórészt a var., S, Sp hangnemekben vannak. Újdonság azonban két esetben a 4, ill. 3 kvinttel magasabb *tercrokron középtétel* megjelenése, mégpedig korai opuszokban: Az op. 2. nr. 3. sz. C-dúr szonáta Adagio-ja E-dúr, az op. 7. sz. Esz-dúr szonáta Largo-ja pedig C-dúr hangnemű [8]. Még nagyobb távolságra lendül ki az op. 106. sz. B-dúr, „Hammerklavier”-szonáta: az Adagio sostenuto tétel hangneme a +5 kvintt távolságú fisz-moll. Ha enharmonikusan gesz-mollnak értelmezzük (–7), rokonsági fokozata a romantika későbbi időszakára jellemző *ultratercrokonság*, mert az alaphangok távolsága (B-gesz) nagyterc, de a két hangnem kvinttávolsága több, mint a tercrokonságra jellemző három, illetőleg négy kvintt.

b) tételen belüli hangnemi kiterjedés

A „problémaszűkítés” elvéhez ragaszkodva, ezt a kérdést csak két műfaj keretében vizsgáljuk: 1. barokk invenció, 2. klasszikus szonáták I. tétele (szonátaforma).

Bach két- és háromszólamú invencióinak sematikus hangnemi felépítése a következő:

T, D, P, (S, Sp, stb.) S, T.

Mint a „kvintrokonság” c. fejezetben már említettük, mollhangnemű tételek gyakran a párhuzamos dúrt érintik először, tehát ezekben a sorrend így alakul:

T, P, D, stb.

Kivétel természetesen bőven akad. Különösen a D, ill. P hangnemek érintése után (vagyis az invenció expozícióját követően) alakul sokféleképpen a hangnemi rend. Gyakori jelenség a D után előbb két kvintt és a S vagy Sp hangnembe, hogy innen újból emelkedve érje el a T vagy P hangnemet. Pl.:

11. Bach: d-moll kétszólamú invenció, 36. ütem:

A „fisz-esz” karakterisztikon (4. ütem) jelzi a g-mollba, vagyis a S hangnembe való kitérést.

A befejezés előtti S hangnem sem „kötelező”, gyakran elmarad (pl. D-dúr, E-dúr, c-moll, kétszólamú, c-moll, E-dúr, g-moll háromszólamú inv.). Az f-moll kétszólamú invenció két kvint távolságra lendül ki a tonális keretből (a 13. és 14. ütemben g-mollt, tehát a Vd-hangnemet érinti).

A klasszikus szonátaforma — nagyobb méretekben — az invenciókhoz hasonló hangnemi elrendezést mutat. Az expozíciókban szinte sematikusan D és P irányú modulációkat találunk, ezekbe a hangnemekbe kerül a szonáta II. és III. témája (melléktéma, zárótéma) és ezekkel is zárul a szonáta első szakasza. Csak Beethoven néhány későbbi művében találunk a romantika felé mutató eltérést. Pl. a már korábban említett G-dúr (op. 31.), B-dúr (op. 106.), c-moll (op. 111.). Ezek közül a G-dúr expozíciója a Dp (h-moll), a B-dúré a tercrok (G-dúr), a c-mollé a Sp(Ász-dúr) hangnemben zárul. A továbbiakban a szonátaszerkezet középső szakaszával, a kidolgozási résszel foglalkozunk, hiszen a legnagyobb hangnemi kilengéseket itt találjuk.

Haydn szonátainak kidolgozási részei általában az expozíció záró hangnemével, vagy a tétel alaphangnemével indulnak. Kivétel a késői Esz-dúr szonáta (1. sz.), amelynek kidolgozása C-dúrban, a tercrok hangnemben kezdődik, valamint a 2. sz. é-moll szonáta:

12. Haydn: é-moll szonáta, I. tétel, 44. ütem:

A kidolgozási rész á-mollban, a S hangnemben kezdődik.

A kidolgozási részen belüli hangnemi kiterjedés Haydn szonátaiban általában nem haladja meg a két kvint távolságot (az alaphangnemhez viszonyítva). Pl. az 5. sz. C-dúr szonáta középrészének határai: G-dúr (+1) és F-dúr, ill. d-moll (−1), a 3. sz. Esz-dúré: B-dúr (+1) és Desz-dúr (−2) stb. Kivétel pl. a 25. sz. c-moll szonáta (ász-mollig, −4 kvint távolságig süllyed) és az 1. sz. Esz-dúr (E-dúrig, +7 kvintig emelkedik). A kidolgozási szakasz végén legtöbbször a S vagy a Sp hangnemről emelkedik a tonikára (a Bach invenciókhoz hasonlóan). Kivétel többek között a „rakoncátlan” 1. sz. Esz-dúr szonáta:

13. Haydn: Esz-dúr szonáta, 75. ütem:

h-mollból öt kvintet süllyedve éri el a tonikát. „Csúsztatott”, kromatikus moduláció.

Mozart szonátaiban a kidolgozási szakaszokra a triószerű hangnemi rend jellemző: az expozíció vége után 2–3 kvint hirtelen esés (legtöbbször a D variáns molljára), majd innen fokozatos emelkedés vissza a tonikára. Különösen mélyről indul a K. 570. sz. B-dúr szonáta kidolgozási része:

14. Mozart: B-dúr szonáta, I. tétel. 78. ütem:

Allegro

F (Exp. vége) **Desz**

Az F-dúr záradék után négy kvint esés (tercokon távolság!). A továbbiakban b-moll, f-moll, c-moll hangnemeket érintve g-mollba modulál, majd újból visszasüllyed b-mollba, végül a domináns szeptimakkord hangsúlyozása után a tonikán kezdődik a repriz.

A fenti példa érdekes ellentéte a g-moll szimfónia (K. 550.) I. és IV. tételének kidolgozási része: Mindkettő öt kvinttel magasabban, fisz-mollban indul és innen ereszkedik a szubdomináns irányba, sőt: a IV. tétel a 188. ütemről még magasabban, cisz-mollban kezdődik és a teljes kvart-körön végighaladva érkezik g-mollba, a tonikára [9]. Gyakori eset a Mozart szonáták sorában, hogy a kidolgozási rész új témával kezdődik. Ilyenkor az új téma általában az expozíciót záró (domináns) hangnemben kezdődik és csak utána jelenik meg valamelyik mélyebb, szubdomináns irányú hangnem. A kidolgozási szakaszok végén – a Haydn szonátákkal ellentétben – ritka a S-ról való emelkedés. A reprizt közvetlenül megelőző hangnem legtöbbször a párhuzamos, vagy még gyakrabban a variáns moll, melynek dominánsa után az alaphangnemben indulhat a repriz. Az is előfordul, hogy már jóval a főtéma visszatérése előtt megjelenik a tonika és az V. fok hosszas hangsúlyozása (legtöbbször orgonapont felett) készíti elő a visszatérést. Pl.:

15. Mozart: F-dúr szonáta (K. 533.) I. tétel, 138. ütem:

Allegro

F cresc. f p (repriz)

Beethoven kidolgozási szakaszai nagyjából a mozarti hangnemi elrendezés továbbvitelét, kibővítését mutatják. A szubdomináns régiókban mozgó, triószzerű középrész érvényesül itt is, de a tonikától való eltávolodás határa általában –4, –5 kvint. A domináns „elhanyagolására” jellemző, hogy 12 szonátaformájú tételben a kidolgozás egyáltalán nem emelkedik a tonika fölé, öt tétel viszont egészen +3-ig emelkedik. (Pl. az op. 2. nr. 3. C-dúr szonátában a felső határ fisz-moll, az op. 31. nr. 3. Esz-dúr szonátában C-dúr, stb.) Az eddigieknél is nagyobb arányú kilengést találunk pl. a következő szonátákban:

Az op. 2. nr. 2. Á-dúr szonáta alsó határa: Ász-dúr (–7),

az op. 53. C-dúr szonáta alsó határa: Cesz-dúr (–7),

az op. 90. é-moll szonáta alsó határa: esz-moll (–7).

Talán nem véletlen, hogy a legnagyobb domináns irányú kitágulás (a legmagasabb kidolgozási szakasz) a legdrámaibb tartalmú Beethoven-sonáta tételekben fordul elő: az op. 13. c-moll szonáta felső határa é-moll (+4), az op. 31. nr. 2. d-moll szonátáé fisz-moll (+4), az op. 57. f-moll szonáta kidolgozása pedig (az ász-mollban végződő expozíció után) É-dúrban kezdődik (+8), majd hirtelen eséssel é-mollban (+5), c-mollban (+1) folytatódik. A kidolgozás vége felé újra felemelkedik h-mollig (+6) és újabb esésekkel érkezik vissza az alaphangnembe (G-dúr, C-dúr, f-moll). Szokatlan jelenséget találunk az op. 106. B-dúr szonáta kidolgozási részében: a G-dúrban (terc-ronkon hangnem) végződő expozíció után négy kvint esés (c-moll), majd az egész kidolgozási szakasz nagyjából egy hangnemi szinten mozog (1–2 kvint távolságra az alaphangnemtől). A végén azonban g-moll után előbb hirtelen felemelkedik é-mollon keresztül H-dúrig (+7), innen modulál B-dúrba, a repriz hangnemébe. Különben az utolsó alkotókorszak szonátatételei a nagy alkotók késői műveit gyakran jellemző leegyszerűsödést mutatják. Különösen áll ez az op. 110. Ász-dúr és az op. 111. c-moll szonáta I. tételeire. (Pedig az utolsó c-moll szonáta drámaiságban semmivel sem marad el a fentebb említett három szonátától. Itt azonban a tematika rendkívüli feszültsége, a zongora szélső regisztereinek szokatlan erejű kiaknázása bőven kárpótol az elmaradt hangnemi „kilengésekért”). Az Ász-dúr szonáta kidolgozási szakasza csak a P, S és Sp hangnemeket érinti, a c-moll szonátáé pedig a D (g-moll), T (c-moll) és S (f-moll) hangnemeket. A szokásostól eltér azonban ez utóbbiban az expozíció végződése (Ász-dúr) utáni két kvint emelkedés (g-moll), valamint a szubdomináns hangsúlyozó, Chopin stílusát előrevetítő kóda:

16. Beethoven: c-moll szonáta (op. 111.) I. tétel, 150. ütem:

A Beethoven szonátákkal kapcsolatban még két jellegzetességet említsünk meg: a) Az op. 10. nr. 3. D-dúr szonátától kezdve a legtöbb esetben az expo-

zícia végén visszavezető, ill. továbbvezető ütemeket találunk, tehát a kidolgozás kezdő hangneme az alaphangnem közbeiktatása után következik. Pl.:

17. Beethoven: D-dúr szonáta (op. 28.) I. tétel, 156. ütem:

Allegro

(Mozart szonátaí közül ilyen a K. 457. c-moll szonáta.) b) Az alaphangnem repriz előtti megjelenése, a visszatérés hosszabb előkészítése (mint a 15. sz. Mozart-példában) Beethoven műveiben sokkal gyakoribb jelenség, mint elődeinél (pl.: az op. 2. nr. 1. f-moll, op. 13. c-moll, op. 31. nr. 2. d-moll szonátákban). Mozarthoz hasonlóan gyakori a variáns mollról való felemelkedés az alaphangnembe (a domináns megerősítése után). Érdekes kivétel az op. 10. nr. 2. F-dúr szonáta: A kidolgozási rész d-mollban végződik, utána a főtéma előbb D-dúrban tér vissza és „menet közben” modulál a tercrokon távolságú alaphangnembe, F-dúrba. (V. ö. a 4. sz. példát.)

4. A MODULÁCIÓ KIFEJEZŐ EREJE

A bevezetőben már érintettük ezt a kérdést, az idézett hangszeres szemelvények is érzékeltették a hangnemváltozások lélektani szerepét. A következőkben nézzünk meg két szöveges példát Mozart operáiból, hogy még világosabban lássuk a hangnem- és hangulatváltozás közti összefüggést.

18. Mozart: *Così fan tutte*, I. felvonás, „Di scrivere ogni giorno” kezdetű kvintett befejezése:

Andante
Fiordiligi
Dorabella
Ferrando
Guglielmo

ad - di - - - - -

Maestoso
Coro

Bella vi - ta mi - li - tar

se non ri - do, se non ri - do, se non re - lo.

p f f

F D v₃

A búcsúzó szerelmesek énekét kísérő, mindinkább lecsöndesedő F-dúr harmóniák után megszólaló D-dúr V^{1/3}-akkord egy csapásra új hangulatot teremt: vége az álmodozásnak, a színpalak mögül felcsendülő kórus háborúba hívja a vőlegényeket.

19. Mozart: A varázsfuvola, I. felvonás, finálé, recitativo accompagnato, 109. ütem:

Tamino:

Chor: sotto voce

Ihr Unsicht baren, saget mir, Lebt denn Pamina noch! Pam - na, Pa - mi - na

Le - bet noch! Sie lebt? sie lebt! Ich danke euch dafür O wenn ich doch im Stande wäre, All-

mächtige, zu eurer Ehre, mit je-dem Tone meinen Dank zu schildern wie er hier, hier entsprang.

8 **G** **C** **F** **C**

Az első két ütem csupa szorongás, kétség: Tamino ismeretlen, félelmetesnek látszó helyre került, még azt sem tudja bizonyosan, hogy a fogságban levő Pamina, akinek kiszabadítására vállalkozott, él-e. A színpalak mögötti kórus misztikus egykedvűséggel közli, hogy Pamina él. Tamino érzelmei erre az ellenkező végletbe csapnak át, mintha az egész világ megváltozott volna körülötte. Ujjongó örömeiben lelkes, hálálkodó szavakat zeng. Recitativoja a kezdő á-mollból dúrba megy át, három dúrhangnemet is érint (G, C, F), végül C-dúrban zárul [10].

* * *

Ez a tanulmány csak röviden, vázlatosan foglalkozik a klasszikus zenei nyelv egyik részjelenségével, de talán ebben is tükröződik — mint cseppben a tenger — az a mérhetetlen gazdagság, sokrétűség, a szabályosnak és merésznek, kötöttségnek és szabadságnak az a tökéletes ötvözete, amelyre csak igen ritkán, a művészettörténet legnagyobb korszakaiban találunk példát. A zenei klasszicizmus ilyen korszak. Méltán meríthetett belőle a későbbi korok minden jelentős muzsikusa, Lisztől Debussyig és Honeggertől Bartókig.

JEGYZETEK

- [1] Szelényi István *Gyakorlati modulációtana* szerint: „A moduláció tonalitásváltoztatás, azaz olyan zenei folyamat, melynek során megváltozik az a központi hang, akkord, hangnem, képlet, amelyhez a többiek funkcióképzés szempontjából viszonylanak s helyét egy másik foglalja el.”
- [2] A funkciós zene kialakulását megelőző ún. *modális* korszak egészen másfajta hangnemi kapcsolatokat ismer. Erre vonatkozóan l. Bárdos Lajos, *Modális harmóniák*, XXII. feje.
- [3] A harmóniai dualizmus elvét először Zarlino olasz teoretikus fejtette ki: *Institutioni harmoniche*, 1558.
- [4] Lásd ezekre vonatkozóan Bárdos i. m., valamint Ujfalussy József: *A valóság zenei képe*, 95.
- [5] A bécsi klasszikus szonáták között is találunk hasonlót. Pl. Beethoven Esz-dúr (op. 81a) zongoraszonátájának lassú tétele a Dp és Sp hangnemek között ingadozik.
- [6] A Haydn-szonáták számozásában a négykötetes Peters-kiadás sorrendjét követtem.
- [7] A K. 545. sz. C-dúr szonáta D-hangnemű (G-dúr) lassú tétele azzal is magyarázható, hogy az I. tétel főtemája a S-hangnemben, F-dúrban tér vissza, tehát ugyancsak S hangnemű lassú tétel unalmasan hatna.
- [8] Ez is bizonyítja, hogy Beethoven önálló stílusa a zongorán fejlődött ki a leghamarabb, hiszen a szimfóniák lassú tétele kivétel nélkül „hagyományos” hangnemű és tételen belül is csak az op. 67. sz. V. szimfóniában jelenik meg tercrokön szakaszok egymáshoz fűzése.
- [9] Ezt a jelenséget úgy is magyarázhatjuk, hogy a szonáták hangulata inkább optimista, a mélyből indulva fokozatosan világosodnak, a g-moll szimfónia viszont pesszimista módon fokozatosan süllyed.
- [10] Érdemes megfigyelni, hogyan alakul a dallamvonal: Az 1. és 2. ütem az E-j királynője második áriájára emlékeztet, a 2. ütem „ri”-je fokozza a szorongó érzést. A 6. ütemtől a dallam tetőpontja állandóan magasabbá válik, ereszkedő skálái Tamino képáráját juttatják eszünkbe. Az érzelmek hőfoka az utolsó előtti ütemben a legnagyobb: a recitativo itt éri el a legmagasabb hangot („á”) és a legnagyobb hángközt (szeptimugrás lefelé).

МОДУЛЯЦИЯ В КЛАССИЧЕСКОЙ МУЗЫКЕ

О. Франк

Автор статьи рассматривает наиболее разграниченный период единого стиля истории музыки таким образом, что он стремится обращать внимание на предпосылки и на последствия явлений. Самые характерные черты классической музыки (близость

тонов, разновидности модуляции, связь формы и тона, выразительная сила модуляции) он иллюстрирует отрывками из классических композиций. Полная, исчерпывающая систематизация материала не представлялась возможной. Целью автора было лишь указать на некоторые, пока ещё мало изученные, секреты творения и стиль тона классической музыки. Музыка нашего века, сколько бы ни отошла она от музыкального классицизма, не может быть понятна по-настоящему без знания прежних стилей. С помощью дальнейших исследований ещё подробнее можно проследить развитие и оформление тональности в музыке XIX и XX веков, и этим новейшие политональные и атональные стремления могут стать яснее для нас во многих отношениях.

MODULATION IN DER KLASSISCHEN MUSIK

von O. FRANK

Verfasser untersucht die am klarsten umgrenzbare einheitliche Stilperiode der Musikgeschichte, doch ist er bestrebt, den Voraussetzungen und Auswirkungen der Erscheinungen die nötige Aufmerksamkeit zu schenken. Die wesentlichsten Züge der klassischen Modulation (Verwandtschaft der Tonarten, Arten der Modulation, Beziehungen zwischen Tonart und Form, Ausdruckskraft der Modulation) werden mit Beispielen aus klassischen Werken illustriert. Vollständigkeit, erschöpfende Systematisierung konnte nicht angestrebt werden. Das Ziel war bloss, auf einige — bisher wenig betonte — Werkstattsgewissnisse, tonartliche Stileigentümlichkeiten der klassischen Musik hinzuweisen.

Wie weit die Musik unseres Jahrhunderts sich auch von der Klassik entfernt hat, kann sie doch ohne Kenntnis der früheren Stilarten nicht richtig verstanden werden. Weitere, noch eingehendere Untersuchungen können die Entwicklung und Ausbildung der Tonalen Ordnung in der Musik des 19. und 20. Jahrhunderts verfolgen und hiedurch auch die neusten, polytonalen und atonalen Bestrebungen in mancher Hinsicht beleuchten.

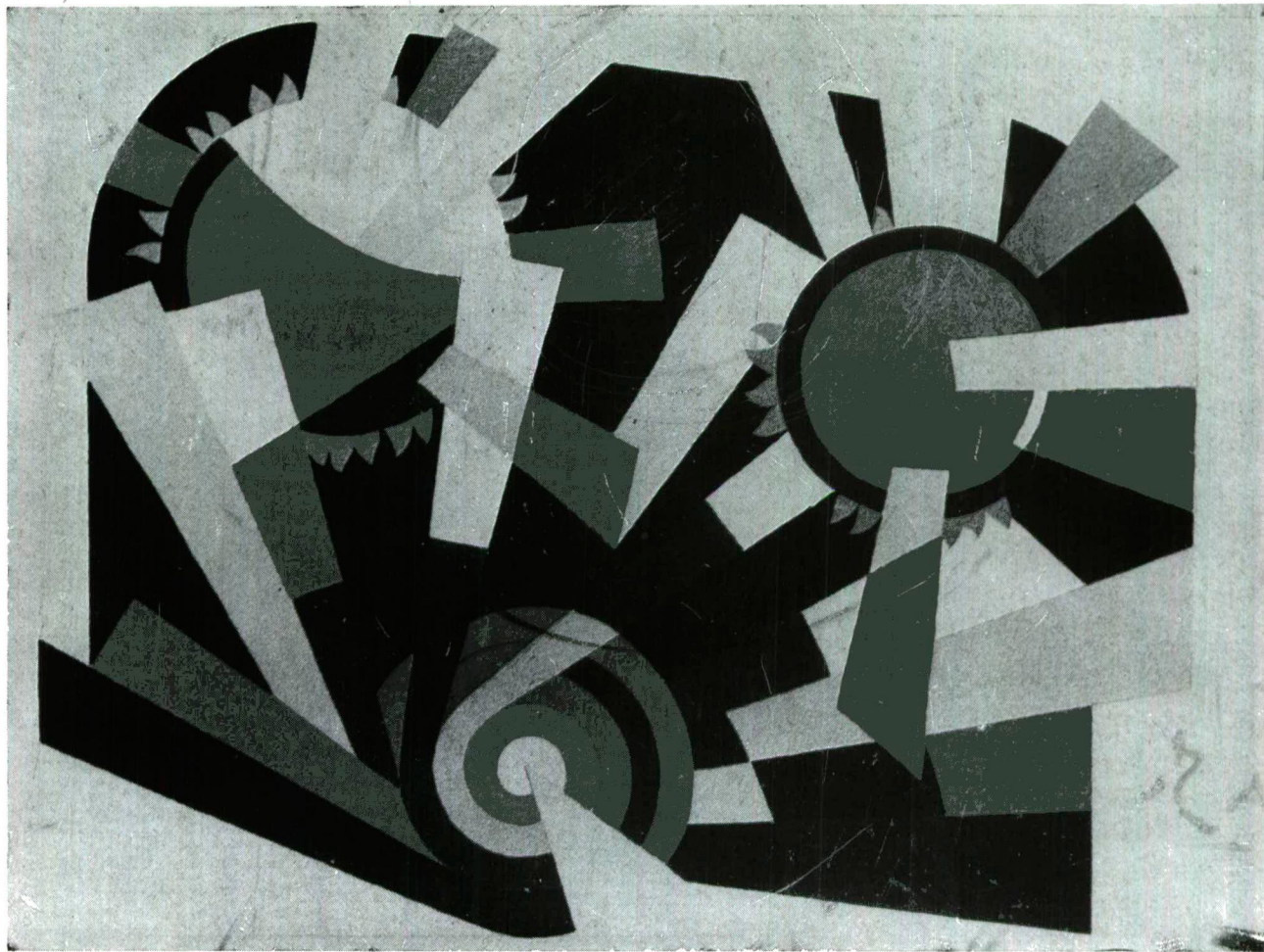
REPRODUKCIÓK

A RAJZTANSZÉK TANÁRAINAK MŰVÉSZI MUNKÁIBÓL

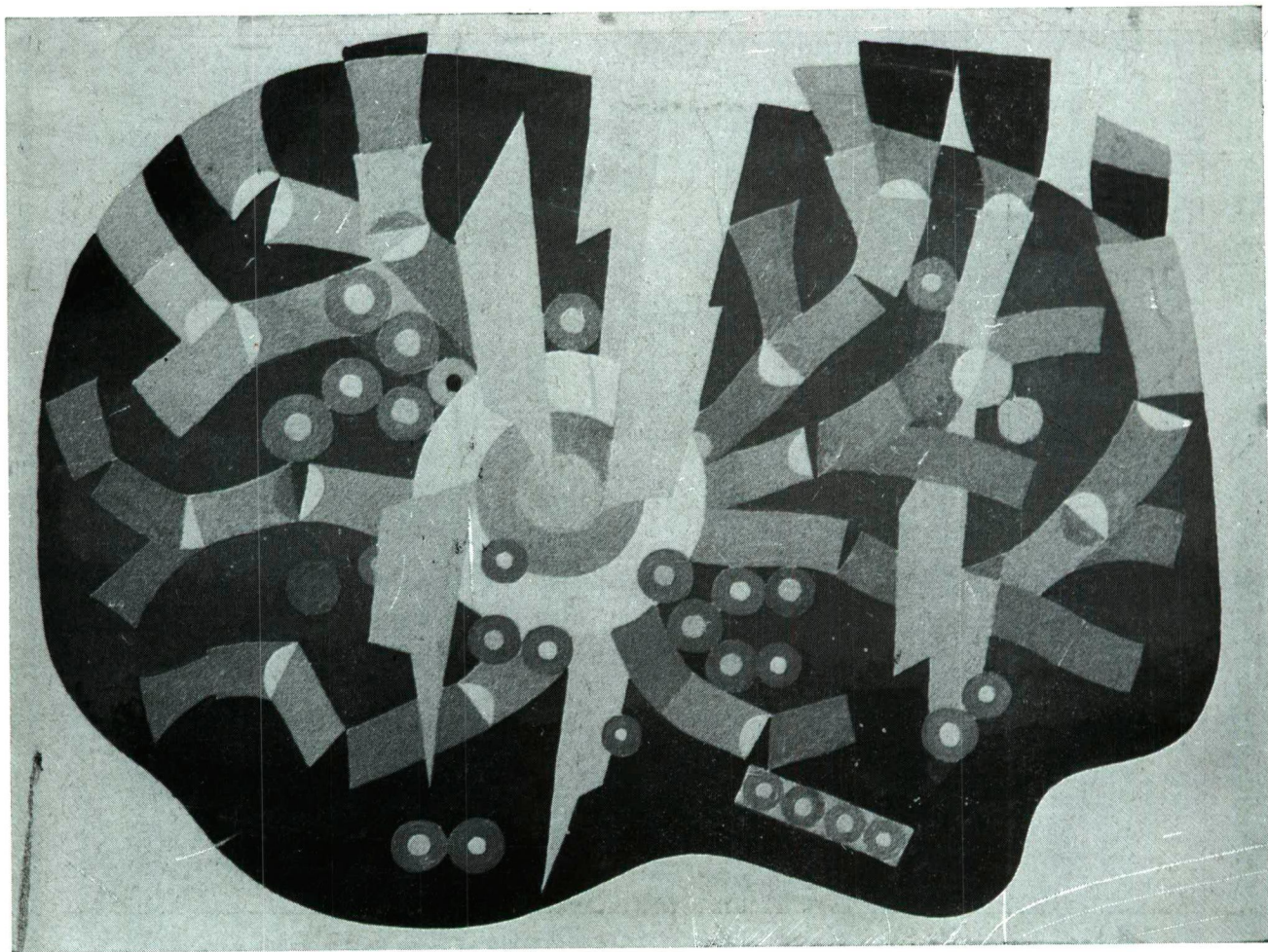

Buday Lajos: „Fejőleány” 1963. (80 × 100 cm olaj)

Buday Lajos: „Erő-energia”. Dekoratív falkép 1963. (355 × 280 cm vaskid)

Buday Lajos: „Az élet keletkezése”. Dekoratív falkép 1963. (355 × 280 cm valkid)

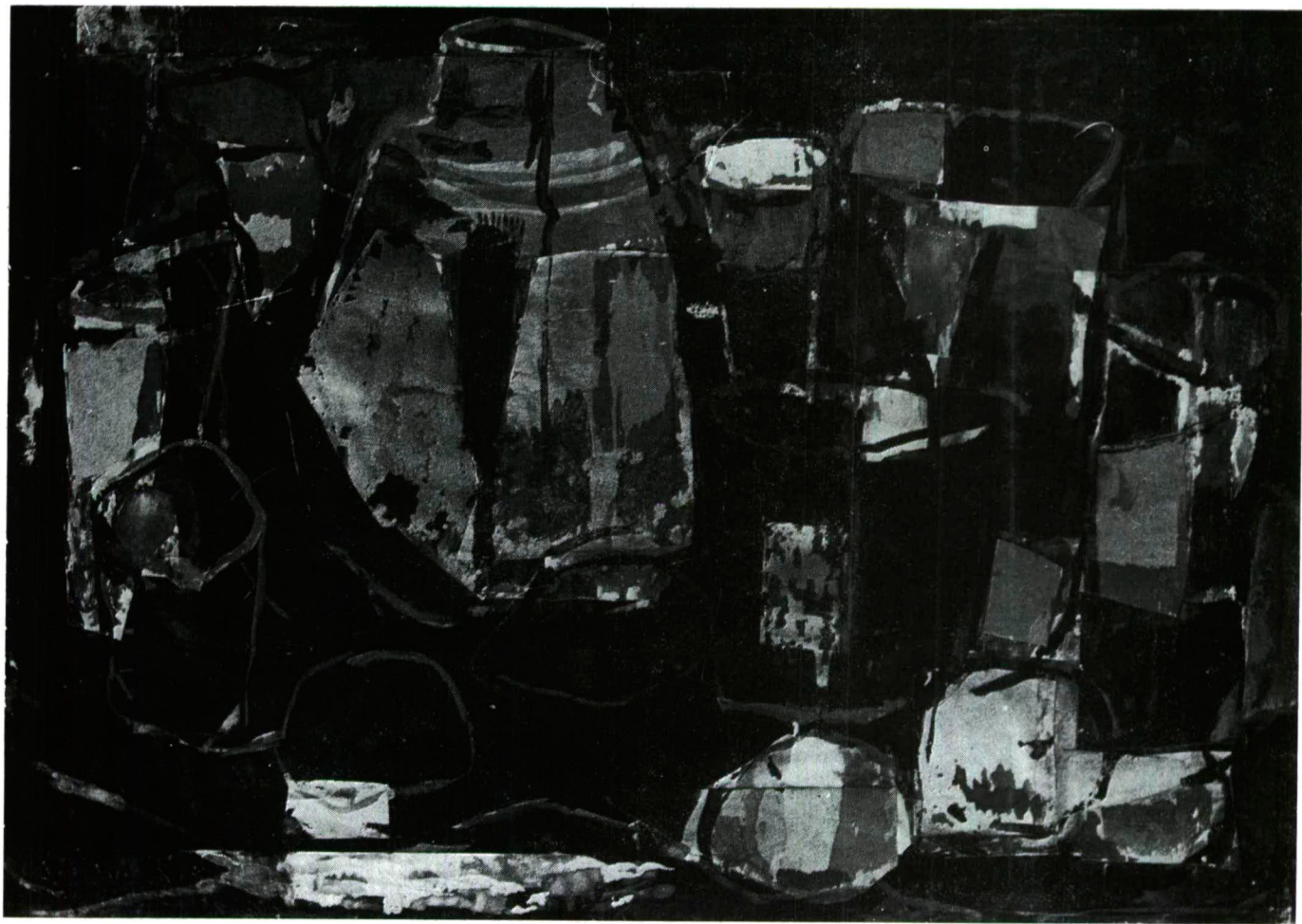

Buday Lajos: „Hajóvendéglő” (70 × 80 cm olaj)

Fischer Ernő: „Prága” 1962. (25 × 36 cm vegyestechika)

Fischer Ernő: „Poharas csendélet” 1962. (25 × 36 cm vegyestechnika)

Fischer Ernő: „Aquarium” 1962. (25 × 36 cm vegyestechnika)

Fischer Ernő: „Csendélet” 1962. (50 × 70 cm olaj és lakk)

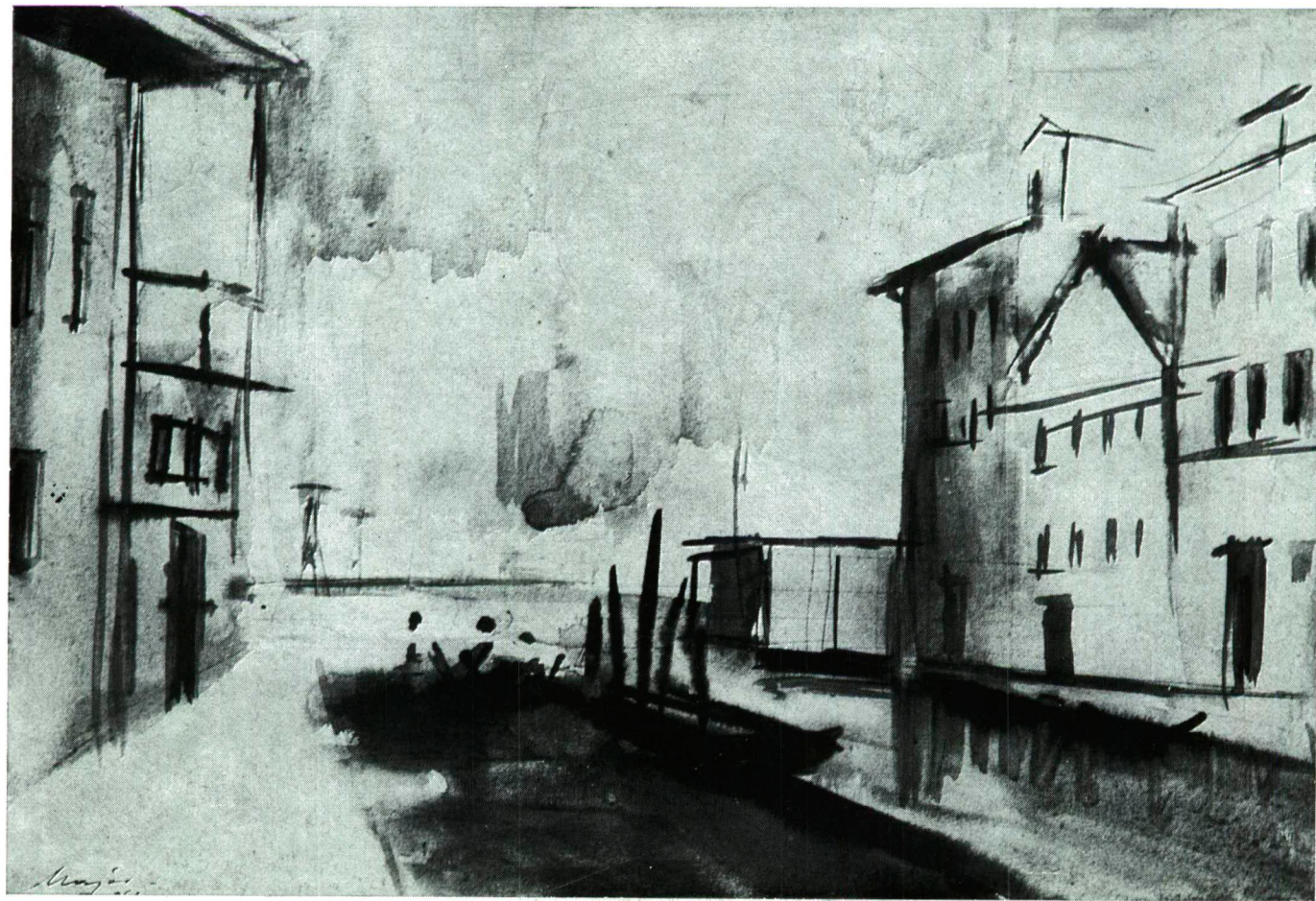
Major Jenő: „Velencei útiképek III.” 1962. (40 × 28 cm akvarell)

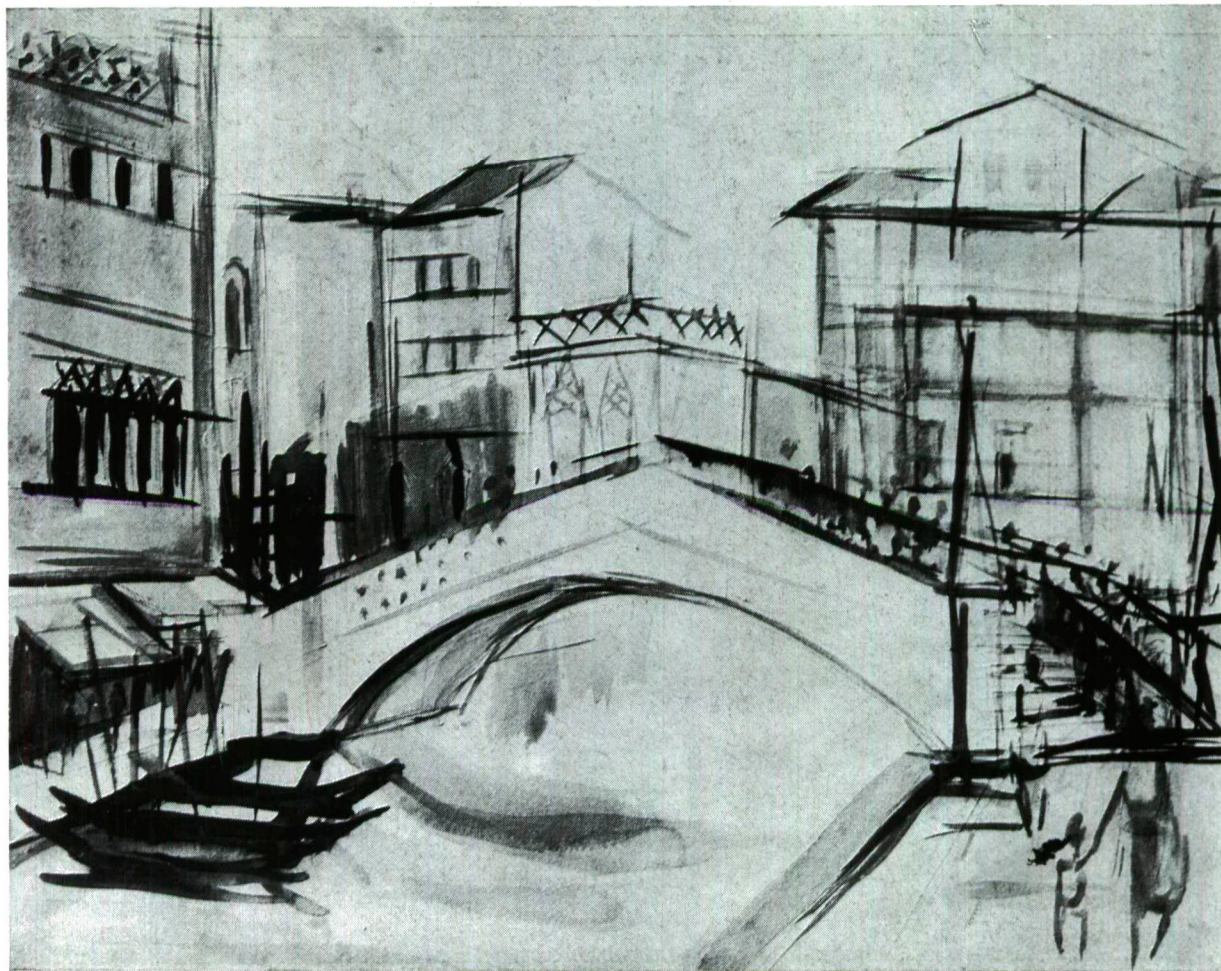
Major Jenő. „Falusi utca” 1962. (45 × 55 cm olaj)

Major Jenő: „Velencei útiképek I.” 1962. (40 × 28 cm akvarell)

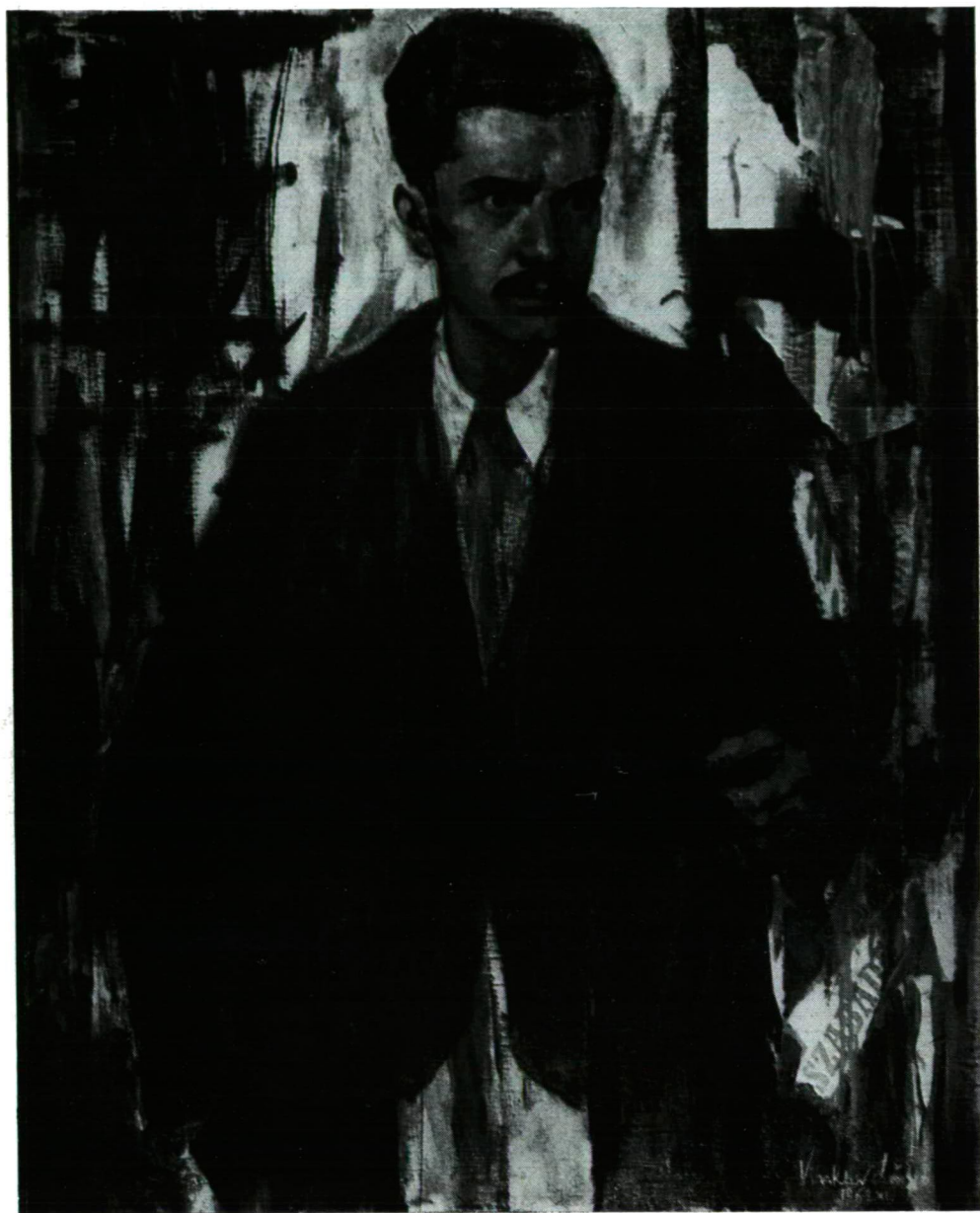

Major Jenő: „Velencei útiképek II.” 1962. (40 × 30 cm akvarell)

Vinkler László: „Birsalmák” 1962. (50 × 70 cm zománc)

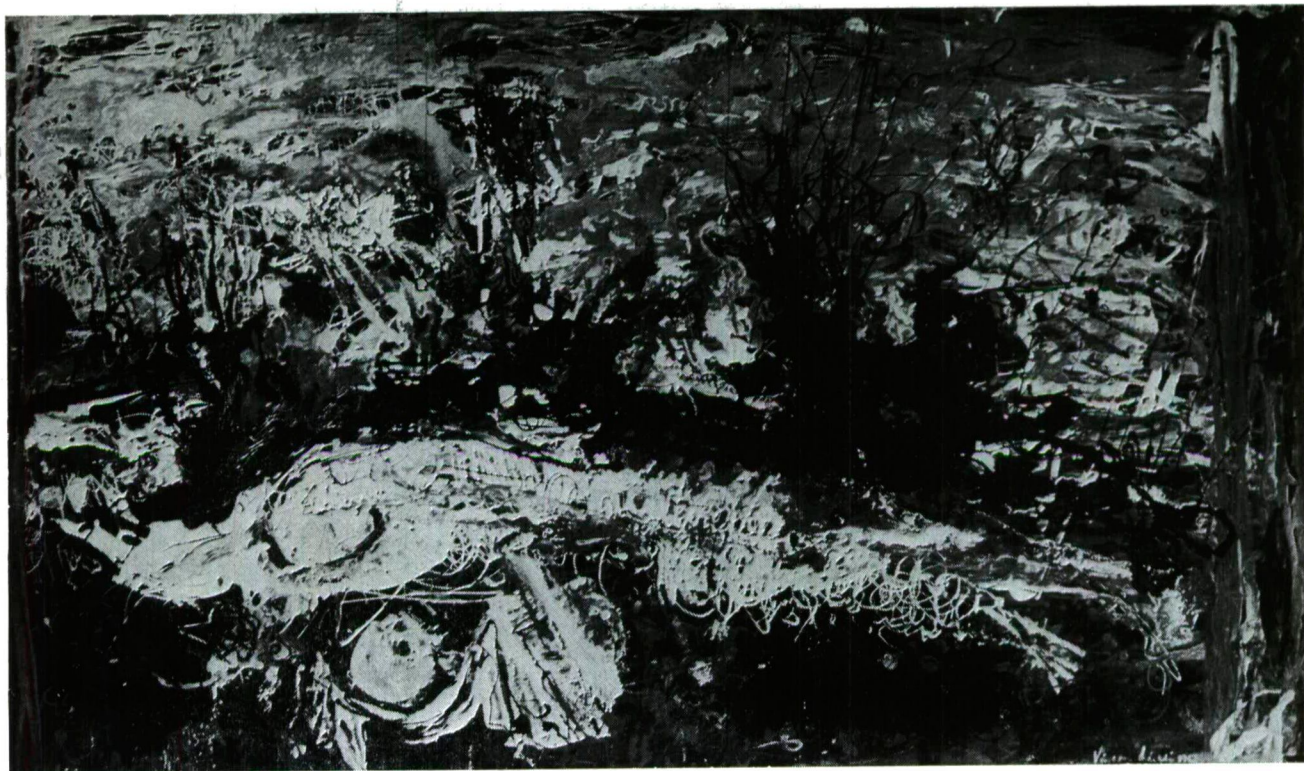

Vinkler László: „József Attila” 1962. (85 × 118 cm olajfestmény)

Vinkler László: „Leányarckép” 1962. (50 × 35 cm olaj)

Vinkler László: Illusztráció Juhász Gyula Dózsa feje c. költeményéhez. 1962.
(100 × 125 cm zománc)

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

I. Marxizmus—leninizmus

<i>Iványi Anna</i> : Az 1945-ös földosztás Mezőhegyesen	3
<i>K. Tóth Ferenc</i> : Új ellentmondások a termelőszövetkezetekben; megoldási módjuk különös tekintettel az egységes paraszti osztály kialakítására	19
<i>Tóthné Jónás Irma</i> : Az 1945-ös földreform végrehajtása Sándorfalva községben	31

II. Nyelv és irodalom

<i>Benkő László</i> : Mutatvány a Juhász-szótárból	45
<i>Csanda Sándor</i> : A magyar—szlovák irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának problémáiról	73
<i>Csikás István</i> : A modern magyar líra szlovák fogadtatása; Juhász Gyula a szlovákoknál	83
<i>Drahos Ágoston</i> : Magyar hangzók helyettesítése a hazai szlovák nyelvjárások jövővény-szávaiban	103
<i>Erdei Mihály</i> : A HE módosító szó szerepe a mondatban	111
<i>Inczefi Géza</i> : A földrajzi nevek hangtani kérdései	121
<i>Inczefi Géza</i> : A földrajzi neveket alkotó szókincsről	131
<i>Sziklay László—Vargha Balázs</i> : Csokonai egyik versének két szlovák fordítása	135
<i>Szincsek György</i> : Jozef Gregor-Tajovský Nagylakon	151
<i>Ullmann Stephen</i> : Választás és kifejező érték	159

III. Történelem

<i>Görög József</i> : A Csanád megyei mezőgazdasági munkások XX. század eleji helyzetéről és mozgalmairól (II)	167
<i>Kávássy Sándor</i> : Kossuth nemzetfogalma emigrációs irataiban	181
<i>Nagy István</i> : A szegedi demokratikus ifjúsági mozgalom történetéből	191
<i>Polányi Imre</i> : A szlovák szociáldemokrácia nacionalizmusa és szeparatista törekvéseinek gyökereiről	213
Adatközlés	237

IV. A pedagógia elmélete és gyakorlata

<i>Geréb György—Szabó Zoltán</i> : Az álmok élménytartalmának lélektani elemzése ált. isk. tanulóknál	249
<i>Geréb György—Timár Andrásné</i> : Általános és középiskolai tananyag maradványa főiskolai hallgatók tudásszintjében	281
<i>Geréb György—Verőke István</i> : Pályaválasztási indítékok lélektani vizsgálata	299
<i>Vajda László</i> : Mi is az az irodalmi nevelőoktatás?	307

V. Művészet

<i>Frank Oszkár</i> : Moduláció a klasszikus zenében	339
<i>Buday Lajos, Fischer Ernő, Major Jenő, Vinkler László</i> : Reprodukciók	357

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ ПО ОБЩЕСТВЕННЫМ НАУКАМ

I. Марксизм—ленинизм

А. Ивани: Земельная реформа 1945-ого года в селе Мезёхедеш	3
Ф. Тот: Новые противоречия в производственных кооперативах и способы их преодоления, с учётом формирования единого крестьянского класса	19
И. Ионаш, Тотнэ: Проведение земельной реформы 1945-ого года в селе Шандорфальва	31

II. Язык и литература

Л. Бенкё: Отрывки из словаря языка поэта Дьюлы Юхаса	45
Ш. Чанда: О принципиальных проблемах венгерско—словацких литературных и культурных отношений	73
И. Чукаш: Лирики литературного журнала «Нюгат» и новая словацкая литература	83
А. Драхош: Замена венгерских гласных в заимствованиях словацких диалектов в Венгрии	103
М. Эрдеи: Роль частицы не в предложении	111
Г. Инцефи: Фонетические проблемы географических названий	121
Г. Инцефи: О словах, составляющих географические названия	131
Л. Сиклаш—Б. Варга: Два словацких перевода одного стихотворения Чоконан	135
Д. Синчок: Йозеф Грегор—Тайовски в селе Надьялак	151
С. Ульман: Стилистический выбор и выразительность языка	159

III. История

И. Гёрёг: Движения и положение сельскохозяйственных работников области Чанад в начале XX века	167
Ш. Каваш: Взгляды Кошута о понятии нации в записках, написанных в эмиграции	181
И. Надь: Из истории демократического молодёжного движения в г. Сегеде	191
И. Полани: О корнях национализма и сепаратистских стремлений словацкой социал-демократии в начале XX столетия	213

IV. Теория и практика педагогики

Д. Гереб—З. Сабо: Психологический анализ переживаний сновидений у учащихся разного возраста	249
Д. Гереб—Тимарнэ. Остатки учебного материала общеобязательной и средней школ у студентов	281
Д. Гереб—И. Верок: Психологическое исследование мотивов выбора профессии у школьников, живущих в городе и деревне	299
Л. Вайда: Что такое воспитательное преподавание литературы?	307

V. Искусство

О. Франк: Модуляция в классической музыке	339
Л. Будаи, Э. Фишер, И. Майор, Л. Винклер: Художественные репродукции	357

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN AUS DEM BEREICH DER GESELLSCHAFTSWISSENSCHAFTEN

I. *Marxismus—Leninismus*

<i>A. Iványi</i> : Die Bodenzuteilung des Jahres 1945 in Mezöhegyes	3
<i>F. Tóth</i> : Neue Widersprüche in den Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften und ihre Lösungsmethoden	19
<i>I. Tóth</i> : Die Durchführung der Bodenreform von 1945 in Sándorfalva	31

II. *Sprache und Literatur*

<i>L. Benkő</i> : Probe aus dem Juhász-Wörterbuch	45
<i>S. Csanda</i> : Probleme der Forschung ungarisch—slowakischer literarischer und kultureller Beziehungen	73
<i>I. Csukás</i> : Die Lyriker der Nyugat und die moderne slowakische Literatur	83
<i>Á. Drabos</i> : Substitution ungarischer Selbstlaute in Lehnwörtern der slowakischen Dia- lekte in Ungarn	103
<i>M. Erdei</i> : Die Rolle des Modalwortes NE im Satze	111
<i>G. Inczeffi</i> : Die phonetischen Fragen der ON	121
<i>G. Inczeffi</i> : Über den Wortschatz der ON	131
<i>L. Sziklay—B. Vargha</i> : Zwei slowakische Übersetzungen eines Gedichtes von Csokonai	135
<i>Gy Szincsek</i> : Jozef Gregor Tajovský in Nagylak	151
<i>S. Ulmann</i> : Wahl und Ausdruckswert	159

III. *Geschichte*

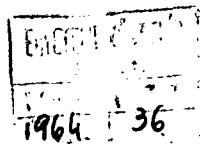
<i>J. Görög</i> : Zur Frage der Lage und der Bewegungen der Landwirtschaftsarbeiter im Komitat Csanád (II.)	167
<i>S. Kávássy</i> : Kossuths Ansichten über den Begriff der Nation	181
<i>I. Nagy</i> : Aus der Geschichte der Szegeder Jugendbewegung	191
<i>I. Polányi</i> : Über die Wurzeln des Nationalismus und der separatistischen Bestrebungen der slowakischen Sozialdemokratie	213
Dokumente	237

IV. *Theorie und Praxis der Pädagogik*

<i>Gy. Geréb—Z. Szabó</i> : Analyse des Erlebnisgehaltes der Träume bei Grundschulern ver- schiedenen Alters	249
<i>Gy. Geréb—M. Timár</i> : Reste der Grundschul- und Mittelschullehrstoffes im Wissen unserer Hochscholstudenten	281
<i>Gy. Geréb—I. Verőke</i> : Psychologische Untersuchung der Beweggründe für die Berufswahl von Grundschulern	299
<i>L. Vajda</i> : Was ist eigentlich literarischer Erziehungsunterricht?	307

V. *Kunst*

<i>O. Frank</i> : Modulation in der klassischen Musik	339
Künstlerische Werke der Professoren des Lehrstuhls für Zeichnen	357

Kiadásért felelős:

A Szegedi Tanárképző Főiskola igazgatója

Megjelent 250 példányban 33 A/5 ívterjedelemben

63-2758 Szegedi Nyomda Vállalat